مثل كلمة طيبة كشجرة طيبة اصلها ثابت وفرعها في السماء

الله الحمد هر آن چیز که خاطر میخواست ✦ آخر آمد زپس پردهٔ تقدیر پدید

اعنی

بفضلِ رحمانی و امدادِ یزدانی

حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہٗ

بآئینِ نوی

باہتمام

محترم لالہ اسرار محمد خان صاحب

۳۷۰ گارڈن ویسٹ - کراچی

مطبوعہ

سول اینڈ ملٹری پریس لمیٹڈ کراچی

فہرست مضامین کتاب مستطاب مکتوبات معصومیہ دفتر اول

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

مقدمہ

بفضلہٖ تعالیٰ این مجموعۂ مکتوباتِ شریفہ از حضرت عروة الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہٗ (م ۱۰۷۹ھ) ابن حضرت امام ربّانی مجدد الف ثانی شیخ احمد فاروقی سرہندی قدس سرہٗ (م ۱۰۳۴ھ) بحسبِ ارشادِ صاحب الرشاد شیخنا وسیدنا الحافظ الحاج سید زوّار حسین شاہ صاحب دامت برکاتہ، صورتِ انطباع دیدہ نشر می شود۔

حضرت مولانا حافظ محمد ہاشم جان مجددی مدظلہ[علہ] خیلے شفقت فرمودہ نسخہ ہائے خطی فراہم نمودند واز کابل نیز نسخہ ای آوردہ۔ تصحیح وتزئین شرف دادند ودر معیّتِ حضرت مولانا عبدالرشید نعمانی مدظلہ ومولانا غلام محمد عارفی مدظلہ تصحیح دفتر اول فرمودند وبرادر روحانی مولانا ڈاکٹر ابوالفتح محمد صغیر الدین مدمجدہ در تصحیح دفتر دوم سعی فرمودند، ولے این ہمہ را حضرت شیخنا دامت برکاتہ، در نظرِ ثانی تصحیح فرمودند۔ جزاہم اللہ فی الدارین احسن الجزاء

ترتیب دفترِ اول از نسخہ ای کہ در ۱۳۲۴ھ از کان پور (بسعیِ یکے از معتقدان حضرت فضل الرحمن نقشبندی گنج مرادآبادی رحمۃ اللہ علیہ) طبع شدہ بود ہم مطابقت کردہ شد۔ ودفتر سوم کہ از تصحیح و ترتیبِ مولانا نور احمد امرتسری علیہ الرحمہ طبع شدہ بود حالا بعد از چند حواشی بطرزِ عکسی شامل کردہ می شود۔ سنینِ مکتوب الیہم چندانکہ از انتخابِ این مکتوبات (از مولانا نسیم احمد امروہوی) ہم مستفاد می شود درج کردہ شد ودر آخرِ این مجموعہ اشاریہ INDEX ہم اضافہ کردہ می آید۔

چند اشارات کہ قابلِ توجہِ مؤرخان باشد این است :۔

دفتر اول ——— مکتوب اول۔ ذکر آن مجموعۂ مکتوبات (دفتر سوم مکتوباتِ مجددیہ) آیا کہ خواجہ محمد ہاشم کشمیؒ ترتیب نمودہ بود واز مکتوب ۸۱ (از دفترِ ہذا) ایراد شدہ است۔

[علہ] افسوس کہ او بعد از تصحیح بروز دوشنبہ ۲۲ رمضان المبارک سنہ ۱۳۹۵ھ وفات یافت۔ وہم مولانا محمد اسحاق جان مجددی علیہ الرحمہ کہ دہم نسخہ ہائے خطی مرحمت فرمودہ بود بروز یکشنبہ ۳ ذی الحجہ ۱۳۹۵ھ بروقت روانگی برائے حج وفات یافت۔

ہم درین مکتوب اشارہ ای از مکتوبات امام ربانیؒ (دفتر۳ مکتوب۸) کردہ شود کہ چگونہ اسرار بکشودند۔

مکتوب ۳۔ ذکرِ وفاتِ میاں شیخ مزملؒ آید (شب شنبہ ۲۶ ربیع الآخر ۱۰۲۶ھ)

مکتوب ۵۔ سفرِ حج مولانا محمد صدیق (کشمیؒ) مذکور می شود (۱۰۳۲ھ)

مکتوب ۱۴۔ ذکر اوراد و وظائف است کہ مولانا محمد حنیفؒ (خلیفہ حضرت عروۃ الوثقیٰؒ)

جمع نمودہ بود۔

مکتوب ۸۶۔ ذکر ایامِ وصالِ حضرت مجددؒ ہم آید۔

مکتوب ۱۱۲۔ فرمودہ اند کہ مکتوب الیہ چرا مولانا محمد صدیق پشاوریؒ را ناخوش کردہ است۔

مکتوب ۱۸۲۔ ذکرِ انزوائے خود فرمودہ اند۔

مکتوب ۲۳۴۔ تعزیتِ خواجہ محمد ہاشم کشمیؒ

دفتر دوم

مکتوب۲۔ معنی مجددِ الفِ ثانی۔

مکتوب ۱۳۔ بہ شب دوشنبہ ہفتم ذی الحجہ (۱۰۵۰ھ) والدہ ماجدہ حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہ رحلت فرمودند۔ مکتوب۴۲ روانگی برائے حج۔ مکتوب۱۰۱ رسالۂ اذکار۔ مکتوب۱۱۳ طریقہ ذکر

دفتر سوم

مکتوب ۷۔ مصرعہ ای از ہندی درج است (جیونے کی سی کا نکری جب چھیڑکوں تب آگ)

مکتوب ۹۔ طریقۂ ذکر بیان فرمودہ اند۔ مکتوب۴۲ طریقہ نفی و اثبات۔ مکتوب۸۶ معنی یادکرد و یاد داشت وغیرہ۔

مکتوب ۶۷۔ کمالاتِ اولی العزم بیان فرمودہ اند۔ مکتوب۸۳ مکاشفاتِ امان اللہ بیگ۔ مکتوب۹۳ کمالاتِ صلوٰۃ

مکتوب ۱۵۵۔ فرمودہ اند کہ حقیقتِ کعبہ تعلق بہ لطیفۂ قلب دارد و حقیقتِ قرآن بہ لطیفۂ روح متعلق است و حقیقتِ صلوٰۃ بہ لطیفۂ اخفیٰ مناسبت دارد۔

مکتوب ۱۵۶۔ مصرعہ ای از حضرت امیر خسروؒ درج است (چل خسرو گھر آپنے سانجھ پڑی سب دیس)

الفاظِ ہندی ہم استعمال شدہ است۔ مثلاً ڈاک چوکی (۳۲)۔ ڈولی (۱۰۸-۱۴۲-۱۶۳-۱۷۰)۔ گھڑی (۱۶۳) وغیرہ۔

سنینِ عہدِ معصومیہؒ

۱۰۰۷ھ - ولادت خواجہ محمد معصومؒ
(دوشنبہ ۱۱ شوال)
۱۰۰۸ھ - حضرت مجددؒ در خدمتِ خواجہ باقی باللہؒ
(بارِ اوّل)
۱۰۰۹ھ - حضرت مجددؒ در خدمتِ مرشدؒ (باردوم)
۱۰۱۱ھ - قتلِ ابوالفضل
۱۰۱۲ھ - وفاتِ خواجہ باقی باللہؒ
۱۰۱۴ھ - وفات اکبر بادشاہ
جہانگیر تخت نشین شد
۱۰۱۱ھ - حضرت مجددؒ در رفاقت فرزند محمد صادقؒ
بہ دہلی از یکم جمادی الاولی تا رجب
۱۰۱۸ھ - وفاتِ خواجہ محمد صادق کابلیؒ
۱۰۱۹ھ - تصنیف رسالہ مبدأ و معاد (حضرت مجددؒ)
۱۰۲۰ھ - تکمیلِ مسودۂ تعلیقات بر شرحِ رباعیاتِ
خواجہ باقی باللہؒ
۱۰۲۴ھ - ولادتِ دارا شکوہ
۱۰۲۵ھ - ترتیب دفتر اول از مکتوباتِ مجددیہؒ
(طاعون در سرہند و وفاتِ خواجہ محمد صادقؒ و محمد فرخؒ
و محمد عیسیٰؒ و ام کلثوم (اولادِ حضرت مجددؒ)

۱۰۲۵ھ - وفات نواب مرتضیٰ خان (شیخ فرید بخاری)
۱۰۲۶ھ - وفات مولانا احمد برکیؒ
وفات ملا محمد معصومؒ
وفات شیخ مزمل (شب شنبہ ۲۶ ربیع الآخر)
۱۰۲۷ھ - ولادت اورنگ زیب عالمگیرؒ
ترتیب دفتر دوم از مکتوباتِ مجددیہؒ
۱۰۲۸ھ - حضرت مجددؒ بہ آگرہ رفتند واز حسدِ عمّاران
مقید شدند۔ (جمعہ یکم رجب)
۱۰۲۹ھ - حضرت مجددؒ از قید رہا شدند (جمعہ ۱۱ رجب)
(ولے در ہمراہی لشکر تا دو سال ماندند)
فتح قلعہ کانگڑا
۱۰۳۱ھ - وفات میر محمد مومن بلخیؒ
وفات شیخ عیسیٰ برہان پوریؒ
۱۰۳۲ھ - جہانگیر در سرہند ضیافتِ حضرت مجددؒ قبول کرد۔
وفات میرک شاہ بخاریؒ
۱۰۳۳ھ - ترتیب دفتر سوم مکتوباتِ مجددیہؒ
وفاتِ داراب خان فرزندِ عبدالرحیم خانِ خاناں۔
وفاتِ خانِ اعظم
۱۰۳۴ھ - وصالِ حضرت مجددؒ (دوشنبہ ۲۸ صفر)

۱۰۳۴ھ - وفاتِ حاجی خضر خانؒ

وفاتِ یوسف برکیؒ در جالندھر

۱۰۳۶ھ - وفاتِ عبدالرحیم خانِ خاناں

۱۰۳۷ھ - تصنیفِ زبدۃ المقامات (محمد ہاشم کشمیؒ)

وفاتِ میاں میرؒ در لاہور

وفاتِ جہانگیر

تخت نشینیِ شاہ جہان "زینتِ شرع"

۱۰۳۸ھ - وفاتِ علم اللہ محدث

وفاتِ محمد صالح کولابیؒ

(مصنف ہدایت الطالبین)

۱۰۴۰ھ - تکمیلِ دفترِ سوم مکتوبات مجددیہؒ

(بہ اضافہ دو مکتوبات)

وفاتِ مولانا طاہر در لاہور

وفاتِ سید محمود گجراتی

۱۰۴۳ھ - وفاتِ خواجہ حسام الدین بدخشی (یکم صفر)

۱۰۴۶ھ - ملا یار محمدؒ (قدیم) بہ حج رفت

۱۰۴۷ھ - وفاتِ شیخ طاہر بدخشیؒ (جون پور)

۱۰۴۹ھ - وفاتِ شیخ الہ دادؒ

تصنیفِ سفینۃ الاولیاء (دارا شکوہ)

۱۰۵۰ھ - وفاتِ شیخ حمید الدین بنگالیؒ (منگل کوٹ)

وفاتِ کریم الدینؒ (حسن ابدال)

۱۰۵۰ھ - وفاتِ والدہ ماجدہ خواجہ محمد معصومؒ

(شبِ دوشنبہ ۷ ذی الحجہ)

۱۰۵۱ھ - وفاتِ خواجہ محمد صدیق بدخشیؒ

(تخلص ہدایت)

۱۰۵۲ھ - وفاتِ تاج الدین سنبھلیؒ (مکہ معظمہ)

وفاتِ شیخ عبدالحق محدث دہلویؒ

وفاتِ میر محمد یعقوب "شمشیر خان" ابن

شیخ میر ابن محمد جان خوافی۔

۱۰۵۳ھ - ترتیبِ مکاشفاتِ عینیہ (حضرت مجددؒ)

۱۰۵۴ھ - وفاتِ محمد ہاشم کشمیؒ (برہانپور)

وفاتِ شیخ آدم بنوریؒ (مدینہ منورہ)

۱۰۵۹ھ - وفاتِ میر محمد نعمانؒ در آگرہ (۱۸ صفر)

۱۰۶۳ھ - ترتیب دفتر اول مکتوباتِ معصومیہؒ

۱۰۶۸ھ - وفات ملا عبدالحکیم (سیالکوٹ)

۱۰۷۰ھ - وفاتِ خواجہ محمد سعیدؒ ابن حضرت مجددؒ

(۲۷ جمادی الاخریٰ)

وفاتِ جانان بیگم بنت عبدالرحیم خان خاناں

(زوجہ دانیال ابن اکبر بادشاہ)

۱۰۷۱ھ - وفاتِ محمد ابراہیمؒ ابن

میر محمد نعمانؒ

۱۰۷۲ھ - وفاتِ خواجہ احمد بخاریؒ

۱۰۷۲ھ - وفات شاہ نعمت اللہ قادری ابن عطاء اللہ نارنولیؒ

۱۰۷۳ھ - وفاتِ رعایت خان (فوجدار سیوستان)

ترتیبِ دفتر دوم مکتوباتِ معصومیہؒ۔

ہم ترتیبِ دفتر سوم

۱۰۷۴ھ - وفاتِ ابوالمعالی ابن میرزا اوالی

وفاتؒ اسلام خان" (ضیاء الدین حسین)

۱۰۷۵ھ - وفاتِ مولانا محمد حنیفؒ - کابل (دیہ مانا خانو)

۱۰۷۹ھ - وصالِ حضرت خواجہ محمد معصومؒ (۹ ربیع الاول) "نورِ عالم برفت"

۱۰۸۳ھ - وصالِ خواجہ محمد عبید اللہؒ "مروج الشریعت" (جمعہ ۱۹ ربیع الاول)

۱۰۹۱ھ - وفاتِ حاجی میر غضنفر "یکہ تاز" در اجمیر

۱۰۹۲ھ - وفات ہمت خان میر عیسیٰ المتخلص میرن ابن اسلام خان بدخشی (۵ محرم)

۱۰۹۵ھ - وفاتِ تربیت خان (فوجدار جون پور) (۲۷ شعبان)

۱۰۹۶ھ - وصالِ حضرت خواجہ سیف الدینؒ (۲۰ جمادی الاولیٰ)

۱۱۰۸ھ - وفاتِ ابوالمظفر الحنفی بُرہان پوری نبیرہ

وفاتِ نور بحر بارہہؒ "سیف خان"

۱۱۱۵ھ - وصالِ خواجہ محمد نقشبند ثانیؒ

۱۱۱۶ھ - وفاتِ حافظ عبدالغفور پشاوریؒ (۱۴ شعبان)

۱۱۱۷ھ - وصالِ خواجہ شیخ محمد اشرفؒ (۲ صفر)

۱۱۱۸ھ - وفاتِ بادشاہ اورنگ زیب عالمگیرؒ

۱۱۱۹ھ - وفاتِ سید علی بارہہ (سید نور الدین علی خان ابن سید عبداللہ خان)

۱۱۲۱ھ - وصالِ خواجہ محمد صبغۃ اللہؒ

۱۱۲۶ھ - وصالِ خواجہ عبدالاحد وحدت "شاہ گلشن" (۲۷ ذی الحجہ)

ع حاصلِ سعی نثارِ رہِ یارے کردم

احقر — غلام مصطفیٰ خان

سندھ یونی ورسٹی۔ حیدر آباد (سندھ)

حالات از عمدة المقامات کہ تصنیفِ خواجہ فضل اللہ فاروقی مجددی علیہ الرحمۃ است[۵۱]

حالات و کوائفِ حضرت عروة الوثقیٰ قدس سرہٗ

نقل می شود :۔

حضرت عروة الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم فرزند ثالث حضرت مجدد الف ثانیؒ[۵۲] و قائم مقام ایشان چنانکہ حضرت مجدد الف ثانیؒ ایشان را بر سائر فرزندان خود فضل می دادند و برادر بزرگ ایشان حضرت خازن الرحمۃ رضی اللہ عنہ با وجود کلان سالی خود ایشان را از خود ممتاز دانستہ مسند ارشاد را بایشان مسلم داشتند و نیز منصب قیومی کہ از جمیع مناصب کمال فائق است بایشان رسیدہ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانیؒ برائے بایشان می فرمایند کہ اشیا از قیومیت من بنور راضی نزند چنانچہ در مجلس مذکور گردد انشاء اللہ تعالیٰ و بشارت اصالت نیز بایشان دادہ اند جائے کہ فرمودہ اند کہ بقیہ از خلقت سرورِ دین و دنیا علیہ و آلہ و صحبہ و البرکات العلی ماندہ بود آنرا اولش گویان بیک فردے از دولتمندان امت او عطا فرمودند و تخمیر طینت او

---

[۵۱] بر وصال خواجہ فضل اللہؒ مولانا عبد الباقی مجددیؒ یک قطعہ تاریخ نوشتہ است :۔

آہ بگذشت شیخ فضل اللہ	کہ مثالش درین زمانہ نبود
عالم و فاضل و ولی اللہ	مبدا فیض و فضل و معدن جود
با کسے غیر حق نبودش کار	ہمہ دم بود غرقِ بحرِ شہود
کرد عمر شریفِ خویش تمام	صرف اندر عبادتِ معبود
عملش با رعایتِ رخصت	ہمہ اوقات بر عزیمت بود
خاطر ہر کسے بُدش ظاہر	چہ دہم شرح از کشوف و شہود
روز مشغولِ دیگران بودے	ہمہ شب بود در قیام و سجود
گر شقی ہم شدے بخدمتِ او	می شدش فیضِ خاصِ او مشہود

کرد باقی سوالِ تاریخش
عقل گفتا "در بہشت کشود"
۱۲۴۱ھ

[۵۲] بر لوحِ مزارِ ایشان در قندھار سالِ وفات سنہ ۱۲۳۸ھ درج است۔

(باقی حاشیہ بر صفحہ آئندہ)

ازآن نمودند وازین راہ آن فرد را از اصالت بہرہ ور ساختہ اند۔ ازاں بقیہ بہ تخمیر طینت آن فرد نیز قلیلے ماندہ بود آن بقیہ نصیب یکے از منتسبان آن فرد آمدہ است و تخمیر طینت او ازان فرمودہ اند و باندازۂ آن حظے از اصالت نیز یافتہ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ۔ انگارم کہ نصیبے کہ حضرت مہدی موعود را علیہ الرضوان از اصالت است از راہ حضرت عیسیٰ علیٰ نبینا و علیہ السلام و نیز خطاب فرمودہ بحضرت عروۃ الوثقیٰ رح فرمودہ اندکہ ہر قدر کہ نصیبے از اصالت داری موافق آن نشاء محبوبیت در نہاد تو مودع است یعنی محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی در حق ایشان زادہ اند لہٰذا فضل ایشان علی العموم چہ فرزندان و چہ اصحاب یعنی بر سائر مستفیضان والد ایشان در رنگ قطعی است چنانکہ حضرت مجدد الف ثانی رح بکرات و مرات بایشان خطاب می فرمودند۔ بیت

بعد ازین ہرگزنہ بیند ہیچ خمارے دگر ہمچو من می خوارۂ و مثل تو سرشارے دگر

و نیز فرمودہ اندکہ محمد معصوم محمدی المشرب است و نیز در مکتوبے بر نگاشتہ اندکہ از فرزندی محمد معصوم چہ نویسد کہ وے بالذات قابل این دولت است یعنی ولایت خاصہ محمدی علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والتحیہ۔ چون ایماے از فضائل ایشان نمودہ شد الحال از ابتداے تولد مبارک ایشان تا انقضاے مدت عمر شریف ایشان بطریق ایجاز و اختصار چیزے نوشتہ می شود بگوش ہوش استماع نماید ولادت کثیر السعادت ایشان در موضع بستی ملک حیدر کہ قریب بدو میل خام کہ از دار الارشاد سرہند است واقع شدہ یازدہم شہر شوال المکرم در حدود سنہ یکہزار و ہفت ہجری بود کہ ابواب فتوح و برکات کافہ اہل عالم ازان روے داد۔ فرد

(حاشیہ: ۷ نشاء، ز، صفاتی، مستفیدان، نمایند)

(بقیہ حاشیہ از صفحہ گذشتہ) ۵۲ در مقامات خیر (مطبوعہ دہلی ۱۳۹۲ھ صفحہ ۳۳) مولانا شاہ ابوالحسن زید فاروقی مدظلہ نسب نامۂ حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ بدیں طور درج کردہ است:۔

مخدوم عبدالاحد۔ زین العابدین۔ عبدالحی۔ محمد۔ حبیب اللہ۔ امام رفیع الدین۔ نصیر الدین۔ سلیمان۔ یوسف۔ اسحق عبداللہ۔ شعیب۔ احمد۔ یوسف۔ شہاب الدین علی فرخ شاہ۔ نور الدین۔ نصیر الدین۔ محمود۔ سلیمان۔ مسعود۔ عبداللہ الواعظ الاصغر۔ عبداللہ الواعظ الاکبر۔ ابوالفتح۔ اسحق۔ ابراہیم۔ ناصر۔ عبداللہ۔ عمر۔ حفص۔ عاصم۔ حضرت عبداللہ۔ حضرت عمر الفاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔

سرشتند از نورِ حق خاکِ او | بود چون نبیؐ طینتِ پاک او
نبی نیست لیکن برنگِ نبی | بجوشد زکوبش هزاران ولی

حضرت مجدد الف ثانیؒ فرمودند که قدوم میمنت لزوم محمد معصومؒ یعنی ولادت او مارا بس مبارک و همایون آمد که بعد از تولد او بچند ماه به ملازمت حضرت خواجه خود مشرف شدیم و دیدیم آنچه دیدیم. فرد

اقبال کشود در بروئیم | کافتاد ترا گذر بسوئیم

ونیز فرموده اند که از اقتضاے علو استعداد وے بود که در ایام سه سالگی بجامعیت استعداد وحقیقت تجلی ذات وحرف توحید لب کشوده می گفت مَن آسمانم من زمینم من فلانم ومن فلان، یعنی از ارض وسما وسقف وجدران ووحوش وطیور وحجر ونباتات هرچه در نظر او می آمدے گفت آن منم آن منم. فرد

چون زلیخا از سپندان تا بعود | نام جمله چیز یوسف کرده بود

آنچه اکابر سلف عمرہا در سلوک وجذبات گذرانیده حاصل نموده وکمال دانسته وے در اول فطرت بسیر مرادی قطع نموده متوجه فوق الفوق گشته خواهان مطلبی شده که دست ادراک اکثرے از اہل اللہ از دامان آن کوتاه مصرعه سالے که نکوست از بهارش پیداست

مے آرند که زبان زد ایشان در ایام طفولیت کلمهٔ از سلوک بود پیر کرامید بدند مے فرمودند از سلوک یعنی الزام السلوک واین کلمهٔ جامعه مشعر است بر کمالِ التزامِ سلوک در حق خود ودر حقِ غیر خود که بمقام دعوت وارشاد مناسبت کمال دارد واز شفقت عام که خاصهٔ مقام دعوت است خبر میدهند بدلالت بهدایته کلی مے نماید ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ط

مصرعه | قیاس کن زگلستانِ من بهارِ مرا

واسم مبارک ایشان که چون ذات شریف شان معصوم است نیز مدلّ است بعصمت ذاتی ومحافظت جبلی اما لقب ایشان مجدد الدین است وشیوه ایشان ثبات وتمکین ومشهور به عروة الوثقی یعنی دست آویز محکم چون فقیر بجز ایشان در وسائل دست آویز ندارم لهذا درین کتاب هرجا اسم ایشان را

عرفۃً تو نفی مے آرم واز ادب او زبان خود را لائق تکرار اسم ایشان نمی دانم۔ اما سعادت زبان را نیز در ذکر اسم ایشان می شمارم للہ در القائل قطعہ

آنکہ نامش بزبان بردنم از بے ادبیست | گرچہ ذرات تنم جملہ بنامش گویا ست
لیک ز انجا کہ زبان نیز سعادت طلب است | گر باین نام شریفش نرسانم زجفا ست
قطب حق ہادی دین خواجہ محمد معصوم | آنکہ پیشش بتواضع قدِ افلاک دوتا ست
ظاہرش جملہ بانوارِ شریعت روشن | باطنش جملہ باسرارِ حقیقت دانا ست
قطع شد بر قدِ او خلعت قیومیت | آرے این خلعت فاخر بچنین قد زیبا ست

قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ وافاض علینا وعلی العالمین فیوضہ وفتوحہ۔ فرد

رشتۂ عمرِ قلم بسیار بایستے دراز | تا نوشتی شرح آن پیچیدہ کاکل اندکے

حضرت مجدد الف ثانیؒ فرمودند کہ اقتباس محمد معصوم نسبتہاے مارا یوماً فیوماً اناً فاناً بصاحب شرح وقایہ می ماند کہ در خطبۂ کتاب خود آوردہ القہا جدی الوقایۃ سبقا سبقا وکنت اجری فی میدان حفظہا طلقا طلقا حتی اتفق اتمام تالیفہا مع اتمام حفظے حضرت وحدت قدس سرہ فرمودہ اند مثنوی

مجدد بہ توصیفِ او لب کشاد | بفرمود کاے طفل عرفان نژاد
ز عرفان نوشتم ورق در ورق | ہمہ خواندی از من سبق در سبق
تو یک نقطہ زین لوح نگذاشتی | ہر آنچہ نہادم تو برداشتی
تو آخر چو من قطب دوران شوی | زمن این بشارت بیاد آوری

چون در نہاد ایشان آثارِ رشد و رشاد و علو استعداد از زمان صغر سن مشاہدہ می فرمودند و نظر عنایات شامل حالِ ایشان مرعی داشتند و منتظر ظہور کمالاتِ خفیہ کہ در مکمن استعداد ایشان مودع بود می بودند و می فرمودند کہ چون علم مبدء حال است از تحصیل آن چارہ نبود ازین جہت بہ تحصیل علوم از معقول و منقول دلالت می نمودند و از کتب دقیقہ بقرات صفحہ صفحہ ورق ورق امر کردند و می فرمودند کہ بابا زود از تحصیل علوم فارغ شوید کہ مارا بشما کارہاے عظیم است و اکثر علوم از خدمت

والدِ خود اخذ فرموده اند چنانچه حضرت مجدد الف ثانیؒ نوشته اند که درین ایام فرزندی محمد معصوم جواہر شرح مواقف را تمام کرده در اثنائے سبق او قباحت ہائے این بے خردان بوضوح آمده و فائدہا بر آن مرتب شد الحمد للہ الذی ہدنا لہذا وما کنا لنہتدی لولا ان ہدنا اللہ لقد جاءت رسل ربنا بالحق بالجملہ بعضے از علوم را از خدمت برادر اکبر خود قدوۃ الاولیا حضرت شیخ محمد صادقؒ و برخے را از شیخ محمد طاہر لاہوری که از فحول علمائے و اعاظم خلفائے والد ایشان بوده اند حاصل نموده اند و آن اماکن دیگر نیز مستفیض شده اند و از کتب حدیث را نیز از والد خود با حدیث مسلسل یافته اند بتوجہ شریف مجددی و موہبت ایزدی بہ سنتِ والدِ بزرگوار خود و اخوین عالی مقدارِ خود در سن شانزدہم سالگی از تحصیلِ علوم فراغِ کلی یافتند و در ضمنِ این علوم ظاہری اکثر کمالات باطنی را نیز حاصل نموده اند اما بعد از فراغ بہ ہمگی ہمت و تمامیِ قوت باقتباسِ انوارِ والدِ عالی مقدارِ خویش مقدار مشغول شدند و آناً فاناً باسرارِ خاصہ و معاملاتِ مختصہ و مقاماتِ فخیمہ و درجاتِ عظیمہ و کمالاتِ بلند و حالاتِ ارجمند ایشان محقق شدند و در رنگ حضرت مجدد الف ثانیؒ بجمیع فضائل ایشان منصبغ گردیدند۔ نظم

ہست این حضرت ایشان امامِ معصوم — کہ چنان است مبرا ز تلوث یکسر

صورتِ شرع مجسم بکمالِ تقویٰ — خلعت فاخرہ سنتش آمد در بر

در کمالاتِ مجدد کہ تقرب بگذشت — گام بر گام بہر مرتبہ اش کرد گذر

و نسبت محبوبیت آن قدر بایشان غلبہ داشت کہ تقریر و تحریر را بر نمے تابد۔ فرد

تو از خوبی نمی گنجی بعالم — مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

لیکن ایمائے از ان در این معنی یافته می شود که خدمت حضرت والد ایشان ہرچند برائے نکاح آن مخدوم زادہ متوجہ می شدند که ماذون گردند بدان مامور نمی شدند تنہائے در این اندیشہ بودند تا آنکہ روزی برائے بول بالائے بامے بر آمدند بعد از نشستن دیدند که چند دانہ گندم آنجا افتاده است از غایت رعایت ادب آنجا بول نمودند با وجود غلبۂ آن در این اثنا الہم شدند کہ در نکاح فرزند تو اذن دادیم و منکشف ساختند که منع از این امر از کمالِ غیرتِ الٰہی جل شانہ کہ در حق

این تو بادہ بوستان محبوبیت است بود۔ بیت

بوئے گل را نسیم مے آرد　　　زاں بغیرت زاشتمام نوام

بعدہ بدلالت مولانا طاہر لاہوری قدس سرہ کہ از خلفائے والد ایشان بودند صبیہ حضرت سید سند میر سفر احمد کہ حضرت ایشان از روم تشریف آوردہ بودند از جملۂ سادات کرام و خلیفہ عالی مقام حضرت مجدد الف ثانیؒ بودند برائے حضرت عروۃ الوثقی خواستند میر مذکور بجان منت نہادہ قبول فرمودند آن بدر فلکِ سیادت را با آفتاب برج ولایت اقتران دادند و ازین اقتران تا دائم قیامت کواکب ہدایت در شبستان عالم ماندانّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ ۔ و جناب والد بزرگوار ایشان باوجود حقوق شتی کہ در ذمہ ایشان داشتند آن قدر در تعظیم ایشان می کوشیدند کہ مافوق آن متصور نباشد می آرند کہ در ایام صغر ایشان خدمت حضرت مجدد الف ثانیؒ در دہلی تشریف داشتند و حضرت عروۃ الوثقیٰ ہم رکاب ایشان بودند روزے در محل اضطجاع قیلولۂ والد خود خفتہ بودند، خدمت والد ایشان جہت قیلولہ تشریف فرما شدند بدر حجرہ چون رسیدند دیدند کہ حضرت عروۃ الوثقی در مقام ایشان آرام دارند خادم خواست کہ خدمت ایشان را بیدار سازد آنرا منع فرمودند و گفتند کہ دوستے از دوستان خدا جل شانہ در استراحت است مبادا موجب ملال او شود در بیرون آن حجرہ نشستند باوجودیکہ ایام گرما بود و فرش صحن از سنگ چون تابۂ آہنی حرارت داشت، با این ہمہ مدتے آنجا ماندند تا حضرت عروۃ الوثقیؒ بطور خود بیدار شدند و مطلع شدہ آداب بجا آوردند آن زمان حضرت مجدد الف ثانیؒ اندرونِ حجرہ تشریف بردہ قیلولہ نمودند می آرند کہ خدمت ایشان در سنِ چہاردہ سالگی بودند کہ بعرضِ والد خود رسانیدہ بودند کہ من از خود نورے مے یابم کہ تمام عالم از آن منور است، چون آفتاب اگر آں نور فرو رود عالم ظلمانی است۔ حضرت مجدد الف ثانیؒ بشارت قطبیت بایشان دادند و فرمودند کہ تو قطب وقت میشوی و این سخن را از من یاد آرد۔ خدمت حضرت عروۃ الوثقیؒ در بعضے مکاتیب خود بعد از نقل بشارت مسطورہ نوشتہ اند للہ سبحانہ الحمد کہ موعود منجز گشت و اثر بشارت بحصول پیوست کذلک نور ارشادِ ایشان در اطراف واکناف عالم منتشر شد چنانچہ این نوشتہ ایشان بر این مدعا شاہد عدل ست ع

ع	بر حالِ تو ہم حالِ تو برہان و دلیل

بکرمِ خداوند جلّ شانہ بطفیلِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم وبیمن توجہ حضرت پیر دستگیر قدس اللہ تعالیٰ بسرہ معاملۂ تسلیک وتکمیل بغایت سہولت پذیرفتہ وراہِ وصل اقرب گشتہ وکار دہ ہو بایام وشہور مقرر شدہ ہر چند بحسب کمیت مسترشدان این معاملہ قلت دارد چہ این وقت کثرت آنرا بر نتابد لیکن از روئے کیفیت افزون وبیش از بیش است، یکے از مسترشدان بواسطہ در ہفت روز از ابتدائے تعلیم طریقہ فنائے قلبی در خود نشان میداد وچیز ہا بیان می نمود کہ گویا بحوالی فنائے نفس رسیدہ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ. واکثر مجازان فقیر کہ از احوال مسترشدان خود بیان می کنند وقصص سرعت وصول کہ می گویند عقلِ عقیل در تحیر می ماند۔ فرد

اگر بادشہ بر درِ پیر زن	بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن

تم کلامہ الشریف

بعضے از خصوصیات ایشان در احوال حضرت خازن الرحمۃ ذکر یافتہ چنانچہ

از خوانندگان مخفی نخواہد بود حضرت عروۃ الوثقیٰ در بعضے مکتوبات خود نوشتہ اند کہ "در نماز عصر بودم بسط عظیم روئے داد و منزلتِ عالی وکیفیت بس شگرف کہ ہرگز مثل آن رو نداده بود بلکہ مخطور و متصور ہم نگشتہ شرف ورود یافت وامورے درمیان آمد کہ مصداق لا عین رأت ولا اذن سمعت تواند بود نہ زبان را یارائے گفتن ونہ قلم را تاب نوشتن. فرد

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست	ہم قصۂ غریب وحدیث عجیب است

انگارم کہ حصولِ آن وابستہ بمنشاء اصالت ومحبوبیت ذاتی است تا آنکہ آن مقام را خصوصیتے بہ کاتب بود کہ در آن بارگاہ خود را منفرد دید نتائج کلمہ طیبہ وسائر الفاظ ذکر مثل تسبیح وتحمید و تکبیر را در ان حریم قدس گنجایش نیافت اگر گنجایش است قرآن را ونماز را ہم بعلاقہ آن سوائے تلاوت قرآن مجید وادائے نماز نسبت بآن مقام تعطیل می نماید ومی فہمد کہ ہیچ کسب وعمل را در حصولِ این نسبت علیہ مدخل نیست موہبتِ صرف است سابقہ عنایت می باید دیگر ہیچ،

وصول

ما ناکہ ریاضات ومجاہدات در مبادی قرب ولایت دخل دارد تا زمانے کہ سیر در اصول است اعمال سود مند ونتائج بخش است کہ بوسیلہ آن سالکِ مستعد ترقیات می فرماید واز تکرار کلمہ نفی واثبات از ظل باصل راہ می کشاید واز اصل باصل عروج مے نماید وآنچہ مذکور شد آنجا اصل اصل را در رنگِ ظل در راہ باید گذاشت بریاضات شاقہ در حوالی آن بارگاہ معلی راہے نمی کشاید وصول بآن منوط بموہبت محض است یا محبت صِرف خصوصیت وعدم شرکت احدی کہ بالا مذکور شدہ چون نیک تامل دیدہ از این راہ گذر است کہ ہرکس کہ باین منزلت رسیدہ است مقامے از خود دارد کہ دیگرے را باصالت بآن شرکت نیست ہرچند واصلان آن مقام اقل قلیل اند از انجملہ حضرت ایشان را در آنجا ملاحظہ نمود بغایت عظمت ونہایت ابہت وعلو شان در نظر در آمد چنانکہ عقل در وہم وادراک آن حیران وسراسیمہ است وزبانِ قلم وقلم زبان در بیانِ آن عاجز وقاصر باید دانست کہ آن عالم را ظل حضرت حق جل سلطانہ دانستن یا مرآت او تعالی تصور نمودن وموہوم دیدن وکمالات منعکسہ ظل را باصل سپردن وظل را خالی بلکہ معدوم فہمیدن بعد از آن آنرا بکمالات اصل متحقق بودن ہمہ در قرب ولایات است کہ از ظل باصل پیوستن است می فہمید بعد از آن کہ اصل را در رنگ ظل در راہ گذار دہ بحوالی آن حریم اقدس برسد از این امور ہیچ درکار نیست بلکہ متصور نبود آنجا ظل دانستن نیست اوصاف را باصل دادہ خود را فانی ومستہلک دیدن وبقاے تحقق باصل پیدا کردن مشہود نمی گردد ووصول آن موطن را راہ جدا است از این بہ آن مقام رسیدن دشوار است تم کلامہ الشریف۔

وہم فہمد

ونیز خدمت حضرت عروۃ الوثقی رح بعضے مخلصان در مکاتیب شریف خود نگارش فرمودہ اند کہ از شمول عنایات کہ دربارۂ این عاصی واقع است چہ نویسد مصرعہ

دادِ او را قابلیت شرط نیست

قبل من قبل بلا علۃ اگر بتفصیل آن پردازد تخیل کہ قلم تاب آن نیارد وکاغذ بسوزد ومتکلم ومستمع از ہوش روند بعد از آن کہ گوید وکہ شنود خوش گفت بیت

سراپا آتشِ امشب فدرح کو دیگرے پرکن کہ خواہد سوخت مجلس تا تو مے در جام خواہی کرد

ایضاً لطافت و علو زبان را می گیرد یضیق صدری ولا ینطلق لسانی **مصرعه**

سخن از لب تو گفتم به لبم سخن گره شد

که مستمعان متکلم را معذور دارید الی آخر کلامه الشریف المذکور فی زبدة المقامات و نیز از مرقومات ایشان
است نقل از جناب حضرت مجدد الف ثانیؒ که روزے حضرت ایشان قدسنا الله تعالی بسره الاقدس
پیش از آنکه بسفر اجمیر روان آرند نواحے آب چناب در صوبه پنجاب همراه خلیفه عصر دیره بودند و موسم اعتدال
خریفے در ایام تشریق دقائق اسرار فنا و بقا و زوال عین و اثر بطرز خاص خود بیان می فرمودند و سخن از
وصول بکعبه مقصود و نشان آن بر زبان مبارک داشتند و زیاده از یکماه شده بود که همین قسم معارف
در میان بود و روز بروز غرائب دقائق آن کشود و این فقیر غواصی بحار آن اسرار می نمود آنحضرت همواره
در تبیین و تفتیش حال یاران بے پر و بال می بودند و ترقب ترقی وے داشته توجه بر آن می گماشتند
تا آنکه در آن وقت که بیان دقائق مسطوره می نمودند غیر از این فقیر دیگرے در خدمت شریف نبود
بعد از استفسار حاصل روزگار دور از ین کار نوازشها در حق وے فرمودند و بشارت حصول معاملات
مذکوره فرمودند حمداً لله سبحانه علی ذلک و علی جمیع نعمائه۔

حضرت مجدد الف ثانیؒ کلمه چند در مکتوبے در حق ایشان و برادر بزرگ ایشان رقم نموده اند
که "دیروز بعد از نماز بامداد در مجلس سکوت داشتم ظاهر شد خلعتے که داشتم از من جدا شد و خلعت دیگر
بمن متوجه که بجائے آن خلعت نشیند بخاطر آمد که این خلعت زائله را بکسے خواهند داد یا نه آرزوے
آن شد که آنرا بفرزند ارجمند محمد معصوم بدهند بعد از لمحه دید که بفرزندی مرحمت فرمودند و آن خلعت
او را بتمام پوشانیدند آن خلعت زائله کنایت از معامله قیومیت بوده است که بتربیت و تکمیل تعلق
داشته و باعث ارتباط این عرصه مجتمعه او بوده است و این خلعت جدیده را چون معامله بانجام
رسد و مستحق خلع گردد امید است که از کمال کرم آن را بفرزندی اعزی محمد سعید عطا فرمایند این فقیر
بتضرع مسئلت این معنی می نماید و اثر اجابت می فهمد و فرزندی را مستحق این دولت می یابد۔

ع   با کریما کارها دشوار نیست

دارند

اگر استعداد است ہم داد اوست تعالیٰ فرد

نیاوردم از خانہ چیزے نخست　　　تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

و باین تقریب حضرت خازن الرحمۃ و حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ عنہما ہر دو را بشکر دلالت نمودند و نوشتہ اند قال اللہ تعالیٰ اِعْمَلُوْا آلَ دَاوٗدَ شُكْرًا وَقَلِيْلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُوْرُ۔ میدانید کہ شکر عبادت از صرف عبد است جمیع ما انعم اللہ علیہ من الجوارح والقوی الظاہرۃ والباطنۃ الی ما خلق اللہ واعطاہ لاجلہ لولاہ لما حصل الشکر واللہ سبحانہ الموفق۔ و ہر دو مخدوم زادگان بحصول این معاملات شگرف در بارہ خود ہا تصریح نمودہ اند چنانچہ در مجلس مذکور شود انشاء اللہ تعالیٰ۔

مخفی نماند کہ شمہ از علوم و معارف ایشان ذکر یافت و اول و اعظم خوارق معارفے اند کہ موافق کتاب و سنت واقع شوند و تعظیم و توقیر کتاب و سنت و دین و شریعت کما ینبغی لاحد از مرقومات و مکتوبات ایشان (کہ انشاء اللہ زود طبع شود) واضح و لائح گردد کہ ما فوق آن متصور نباشد پس ذکر خوارق عادات و تصرفات و کرامات کہ تعلق بعالم کون و فساد دارد پایہ ادنیٰ است با آنہا و حاجت نوشتن آن نیست اما چون عادت مؤلفانِ احوالِ بزرگان چنین جاری شدہ کہ از انہا برخے نیز می نویسند لہذا این فقیر نیز تبعیت آنہا نمودہ برخے از خرق عادت و تصرفات و کرامات جناب عروۃ الوثقیٰ ثبت می نمائیم و ہر نقلے کہ تعلق بخرق عادت داشتہ باشد ابتداے آن بسرخی منخرق عاداتہ می نویسیم و ہر ذکرے کہ مشعر از تصرف ایشان بود افتتاح آن من تصرفاتہ بسرخی می نگارم مے آرند کہ جناب حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ فرزند اکبر و خلیفۂ اول و قائم مقام بے بدل ایشانند و منصب قیومیت فی سائر اخوان بطریق اصالت بایشان رسیدہ و ممتاز تمامی فرزندان و مستفیضان والد بزرگوار خود اند از ایشان مروی شدہ۔

من خرق عاداتہ:۔ کہ روزے حضرت عروۃ الوثقیٰ باہل خانہ خود کہ والدۂ فرزندان ایشان باشد خطاب نمودہ فرمودند کہ امروز ظہور روح پر فتوح قطب المحققین وارث المرسلین شفاء دل ہاے دردمند حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبند رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ اشارت فرمودند کہ امروز

یکے از زبانت من بچیز واسطہ در خانۂ شما ورود می فرماید باید کہ در تعظیم و توقیر او ما ینبغی کوشش رود
اگر کسے از روے نادانی بچشم حقارت در لباس او کہ از وراثت فقر است دیدہ بخدرہ پیش آید موجب
مخاطرہ ایمان او خواہد بود۔ حضرت ام المریدین از استماع این کلام از اول روز بر دروازہ حرم سرے
رفتہ انتظار قدوم برکت لزوم آن مخدومہ نمودہ نشستند تا ورود سعادت آمود آن مخدومہ گردید،
بہ ادب و تواضع بسیار پیش آمد نمودہ لوازم نیاز مندی بجا آوردہ وخدمات شائستہ نمودہ تا مدتِ
اقامت در ملازمتِ خدمتِ خود ہیچ دقیقہ نامرعی نداشتند و چون ایشان توجہ برفتن فرمودند آنچہ
لوازم خدمت گاری است مہیا ساختہ رخصت فرمودند حضرت ام المریدین شکرانہ خداوندی جل شانہٗ
بجا آوردند کہ امر حضرت خواجہ بزرگ رضی اللہ عنہ بجائے آمد و نیز مخدومہ مکرمہ از خدمات ایشان راضی و
مسرور رفتند۔

من تصرفاتہ می آرند کہ در وقتے عبور عسکر سلطان زمان ایشان از دار الارشاد سرہند
واقع شدہ بود سلطان وقت اورنگ زیب عالمگیر بود کہ از جملہ مریدان بلکہ از زمرہ مستفیضان و
نسبت یافتگان ایشان بود چنانچہ در مکتوباتِ ایشان بطرف سلطان مذکور بسا مکاتبات ورود یافتہ
و بشارات عالی و اشارات متعالی دربارہ او مندرج شدہ بلکہ بشارت فنائے قلب و فنائے نفس
نیز مذکور گردیدہ و بطرف کشمیر عنان توجہ ظل اللہ مصروف بود۔ چون سلطان منسلک طریقہ شدہ بود
و بہرۂ کلی یافتہ اہل عساکر تمام را رجوع نمودند و اکثر دست ارادت در فتراک ایشان زدہ و از فیوضات
باطنی و تصرفاتِ ظاہری کامیاب مطالبِ دوجہانی گردیدند از آن جملہ یک شخصے را پیا آوردند و
پدرش کہ از مریدان قدیم بود بعرض حضرت عروۃ الوثقی رسانید کہ این فرزند من گرفتار چنگِ عشق
مجازی شدہ دست از خدمت سلطان و جاہ و منصب خود بر داشتہ اسیر و بیقرار دیوانہ وار لیل و
نہار در یاد قد و رخسار معشوق صوری گردیدہ اگر تصرفے دربارہ او رود تا بخود آید موجب آسائش
این مخلص صمیمی خواہد بود خدمت ایشان خطاب بآن بیقرار نمودہ فرمودند کہ از این اندیشہ باطل و
خیالِ لاطائل در گذشتہ روی ہمت بمرغزار حقیقت آری و از بستان معرفت ثمر یابی ہر آئینہ بہتر خواہد بود۔

خدشہ

بیت   عشقِ حقانی شعارِ خویش کن   عشقِ صوری را بطفلان واگذار

آن گرفتار بند یار فی الحال زبان را مترنم این فرد حضرت خواجہ حافظ شیرازی نمود۔ فرد

درکوے نیک نامی مارا گذر ندادند   گر تو نمی پسندی تغیر کن قضارا

ایشان درآن وقت بجذب فرمودند کہ تغیر کردند قضارا بمجرد استماعِ این کلام عقلِ رفتہ بسرش عود کرد

وعشق مجازی مبدل بحقیقی شدہ وبسعادت ارادت مشرف شدہ از فیوضات عام ایشان بہرہ

حاصل نمودہ در زمرۂ اولیاء وصلحاء درآمد و کامل ومکمل گردید۔

من خرق عادانہ:۔ روزے جناب ایشان در تناول قواکہ بودند وبرغبت تمام میخوردند

مے آرند کہ آن انبہ بود کہ اعلائے میوہاے ہندوستان است صالحہ از مخلصات بزیارت آمدہ بود

بخاطرش خطور نمود کہ اہل اللہ را اکل باین رغبت مے باشد تا وجہش چہ بود فی الحال از اشراف

خاطر دریافتہ فرمودند وجہش آنست کہ ہرچہ اولیا تناول می فرمایند ہمہ نورے شود پس نور ہر قدر   نمایند

کہ بیش بود مرغوب است۔

من تصرفانہ:۔ آوردہ اند کہ یکے در خانقاہ عالم پناہ ایشان آمدہ مشاہدۂ کثرت

اخراجات ایشان نمودہ استفسارِ وجوہِ مداخل از صوفیان کرد گفتند وجہ مقرر اصلا مقبول امام

معصوم قیوم نیست غیر از توکل خالصہ اسبابے منظورِ خدمتِ ایشان نمی افتد آن مرد وقت خلوت

ایشان را ملاحظہ نمودہ معروض داشت کہ این مخلص ارادۂ حج دارم واین داعیہ دامنگیر شدہ در

نزد من از عنایات ایزدی سنگے است کہ خاصیت آن دارد کہ مساسِ آن آہنِ اسود را طلاء احمر

می سازد آنرا ہمراہ نمی توانم بردو بیتے چون شما منظور نیست ونیز موجب سعادت این مخلص است

کہ آنرا بخدمت عالی گذارم کہ تا مراجعت آنچہ جہتہ اخراجات فقرا از ان سنگ طلا نمودہ شود و

بکار رود موجب رفاہیت ملازمان عالی باشد اگر حیات باقی بود ومراجعت نصیب شود بمن

عنایت نمایند واللہ بخدمت حضرت باشد ایشان درحضور آن شخص سنگ را گرفتہ برطاقچہ انداختند   فرمایند

وآن مرد مرخص شد مدت دو سہ سال کہ آن عزیز از ان سفر مراجعت نمود بدار الارشاد سرہند رسید

ومبلازمت عالی باریافت فرمودندکہ سنگ شمادرہمان طاقچہ کہ درحضور شما انداختہ بودیم افتادہ است بردارید سبب نگاہ داشت آن بودکہ این سنگ اگر درین سفر از نزد شما می رفت مرغ روح شما از مفارقت آن پرواز می کرد آن گاہ بخادمے امر فرمودند کہ سنگ و کلوخ بسیار حاضر سازد چون حاضر نمود فرمودند کہ ہمہ طلائی شوید بہ مجرد فرمودن طلاے ناب شدند بعد ازان فرمودند کہ کسے راکہ این کمال عنایت شدہ باشد اورا لئی رسد ونمی سزد کہ باین چیزہا گراید۔ فرد لمحررہ

درمسِ قلب من لے مظہرِ حق کن نظرے　　زانکہ اکسیر اثر نرگسِ شہلا داری

من تصرفاتہ :۔ صاحب کتاب برکاتِ معصومی می آرد وازوالد خود نقل می نماید کہ روزے خدمت حضرت عروۃ الوثقیٰ بعد از ملاحظہ یک سال مدخل خود را کہ یک لک شدہ بود ومصرف خانقاہ معلی کہ یک لک وپنجاہ ہزار گردیدہ دراداے احسان حضرت رحمان تبارک وتعالیٰ برزبان مبارک آوردہ اند کہ مدخل جناب حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ یک لک وپنجاہ ہزار بودہ ومصرف ایشان یک لک ثابت شدہ مدخلِ مایک لک وخرج یک لک وپنجاہ ہزار وباوجود آن قرضدار نہ ایم باک کشائش کاملہ ورفاہیت تام شاملِ حال است زیادہ چہ تصرف باشد۔

من خرق عاداتہ :۔ چون ایشان عزم سفر حرمین الشریفین نمودند بایشان مکشوف ساختند کہ بعد خروج تو از دیار ہند انواع بلاہاے مختلفہ برزمین ہند روے خواہد داد وانقلابات کلی از انہا خواہد نمود وتغیرات عظیم روے خواہد داد کہ بوجود تو دراین دیار این ہمہ اطوار معوّق می بود بہ نسبت پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام چہ تابع کامل را از جمیع کمالاتِ متبوع نصیب است بموجب آیہ کریمہ مَاکَانَ اللّٰہُ لِیُعَذِّبَھُمْ وَاَنْتَ فِیْھِمْ وچون باز مراجعت نمائی موجب رفاہیت امن وامان خواہد شد تو فتح لما کُوشِفَ لَہٗ بے آرند کہ باعث باین مقدمات آن شد کہ چون خدمت ایشان بارادہ مذکور تا بدار السلطنت رسیدند یکے از سادات بخدمت ایشان آمد وعیان نمود کہ مرا زوجہ جمیلہ بود کہ بسیار مطبوع ومقبول من بود روزے رانا نام ہندو کہ از رؤساے فرقہ ہنود بود ومقرب سلطان اورا بدید وفریفتہ او شدہ وجبراً اورا از من ستاند ازاین ممر ہرجا استغاثہ بردم

نظر بحشمت او نموده کسے عرض مرا بسلطان نرساند و غور من ننمود خدمت حضرت عروۃ الوثقیٰ با
برادر بزرگ خود خواجہ حضرت خازن الرحمۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہما از استماع این مقدمہ از کمال غیرت کہ
لوازم ولایت است متغیر شدند و فرمودند در نزد سلطان رفتہ احوال نرا اظہار خواہیم ساخت اگر بغور
نو رسید فبہا و الا نہ تغیر سلطنت او خواہیم کنانید و دراں وقت نزد سلطان رفتند در آن وقت
دارا شکوہ سلطان بود احوال سید مذکور باو رسانیدند و طلب غور فرمودند سلطان بنا بر خاطر رانا کہ
یکے از اعاظم امرا بود در غور این مقدمہ تساہل نمود و گفت بخاطر یک زن نمی تواں چنین امیرے معتبرے
را فضیحت نمود بآن سید بنا بر خاطر شما مبالغ کثیر می دہم کہ دیگر تزویج نماید حضرتین ازاین سخن متغیر
شدہ فرمودند کہ ہرگاہ بغور این سید نمی رسی و آن کافر را بسزا نمی رسانی مایان ازاین سفر کہ درپیش داریم
ہرگز بملک ہند مراجعت نخواہیم کرد تا تو بادشاہ باشی در جواب ایشان گفت حضرات مخیراند و من در
این ایام عزیمت لشکر بطرف اورنگ زیب دارم بجانب دکن کہ از من باغی شدہ باین امور نمی توانم
پرداخت و نمی توانم مثل رانا امیرے را از خود رنجانیدن حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ در
جواب فرمودند کہ تا رانا و اعوانش بسزا نرسد انشاء اللہ تعالیٰ مایان بہند نخواہیم آمد و از مجلس سلطان
برخاستند ہیبت باطنی ایشان آن قدر بروے غلبہ کرد کہ ہیچ نوع اذیت بایشان نتوانست رسانید
ایشان چون ببلاد دکن رسیدند و اورنگ زیب در آنطرف بود از اخبار قدوم ایشان بارادہ سفر حرمین
و مشاجرت ایشان بدارا شکوہ باخبر گردید از این معنی امید قوی حاصل روزگار خود دانستہ خود را بخدمت
حضرت عروۃ الوثقیٰ رسانید و مرید شد و معروض داشت کہ نسبت من بدارا شکوہ ہیچ گونہ مقاومت
را بر نمی آید الا بدست آویز محکم ایشان کہ عروۃ وثقیٰ جہان جہانیان اند ایشان فرمودند باک مدار
بموجب آیہ کریمہ کَمْ مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ بعنایات ایزد تعالیٰ تا سلطنت تو
مقرر شدہ ہرگز رجوع ما بہند واقع نخواہد شد از این بشارت اورنگ زیب قوی دل گردیدہ تہیہ عساکر
نمودہ مقابلہ دارا شکوہ را مستعد شد چون خدمت ایشان بزیارت روضہ منورہ جناب اقدس
کامیاب شدند و عدہ کہ باورنگ زیب فرمودہ بودند معرض داشتند چنان مامور گردیدند کہ سلطنت را

(حاشیہ: متغیر — بپاس خاطر — اعظم — بپاس خاطر — بر نمی تابد)

با ورنگ زیب عنایت فرمودیم۔

اما چون دارا شکوہ خود را در زمرۂ مریدان حضرت غوث صمدانی محبوب سبحانی جناب شیخ شاہ سید عبد القادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درآوردہ است و خدمت ایشان جانب او را دارند محمد صبغۃ اللہ فرزند اکبر خود را بہ بغداد فرست کہ رفتہ با ایشان مقصود تراحاصل سازد۔ تا بخاطر او ایشان از طرف دارا شکوہ دست بردارند لہذا حضرت عروۃ الوثقیٰ موجب فرمودۂ امر شریف حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ را بہ بغداد شریف فرستادند و ایشان بشرف زیارت مبارک مشرف شدہ مطلوب امعروض داشتن حضرت جناب غوث الجن والانس مقصود را قبول نمودہ علاوہ برآن خلعت غوثیت خود بحضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ عنایت فرمودند چنانچہ در احوال ایشان مشروح نوشتہ خواہد شد۔

ظاہر

بر سر اصل سخن رویم کہ بعد رسیدن حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ عنہ در بلاد عرب بلدان ہند بہ بلاہای مختلفہ گرفتار شدند از قسم قحط و وبا و زوال سلطنت و تغیر آن و قتل و نہب انواع ابتلا اسباب ہلاکت و ذلت اہل آن گردید چون خبر زوال سلطنت دارا شکوہ و تسلط اورنگ زیب عالمگیر رسید حضرت عروۃ الوثقیٰ از احکام حج و زیارت خلاص شدہ بودند عنان مراجعت بہند آوردند با ہزاران انعامات ایزدی متوجہ وطن گردیدند کہ تفصیل آن در رسالہ یواقیت الحرمین مذکور است فی الجملہ ورود ایشان در بلدان ہند موجب نزول رحمت ایزدی گردید و اہل آن از مہالک نجات یافتند و اورنگ زیب از استماع مراجعت ایشان چند منزل استقبال نمودہ انواع خدمتگاری بجا آوردہ مدت متمکن تخت سلطنت فیروزی میمنت بود چون او در بلاد ہند سلطان مستقیم با نواع دینداری و خداپرستی و ظاہر آرائی و استحکام سلطنت نگذشت چنانچہ این معنی مشہور انام است حاجت بیان ندارد۔

من خرق عاداتہ:۔ خداپرست خان نام مردے از امراء از جہتہ تطبیق اسم با مسمی ترک امارت ظاہری نمودہ بہ تنویر باطنی ملتزم خانقاہ عالی شان حضرت عروۃ الوثقیٰ بود در آن ہنگام کہ در ظل ہما آثار آن دیار میگذارید اتفاقاً روزے شش نفر مہمان از اعزۂ زمان کہ با آن خان نسبت قرابت و معرفت داشتند در حجرہ او ورود نمودند خان مذبور از ممر افلاس کہ از لوازم فقر است در

مہمانداری آنہا مشوش شد و اظہار احوال خود را بہ منصدیان خانقاہ از غایت تمکین نتوانست نمود و وقت ختم مقررہ حضرت عروۃ الوثقیٰ شد از خوف فوت آن وقت مہمانان را بجاے خود گذاشتہ خود را بہ مکانِ ختم بخدمت عالی رسانیدہ در ختم شریک شد اما در خاطر اندیشہ مذکور مرکوز بود بعد از ادائے ختم بدستور معمول فواکہ حاضر آوردند و تقسیم نمودند قاسمان را عادت چنان جاری بود کہ اہل ختم را دہ دہ دانہ انبہ می دادند و غیر حضار را پنج پنج دانہ تقسیم می کردند بخان مذکور نیز بدستور معمول دہ دانہ دادند مہمانان در خاطر خان مزبور مہمانان عبور کردند فی الفور حضرت عروۃ الوثقیٰ خان را طلب داشتہ و یک سید انبہ را بخود قریب فرمودہ از دست مبارک خود دہ انبہ جدا کردہ دادند و فرمودند کہ این تقسیم یک ضیف شما و دہ دانہ دیگر جدا نمودہ فرمودند کہ این رسد ضیف دوم شما ہمین قسم شش رسد را جدا کردہ عنایت کردند کہ جملہ شصت دانہ انبہ شد و شش اشرفی نیز پوشیدہ در دستِ او دادند و فرمودند کہ شما بجائے فرزند ما ئید ہر گاہ در وقت بودن خانقاہ مہمانی ورود فرماید بلا تحاشی عیان مینمودہ باشند بعد از مرخص شدن شما از خانقاہ کشایش بسیار حاصل روزگار شما خواہد شد فوقع کما اخبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ این قصہ از زبان خان مذکور در برکات مکتوب است۔

من خرق عاداتہ:۔ مخدوم زادۂ خامس حضرت شیخ محمد سیف الدین قدس سرہٗ کہ فرزند پنجم ایشان بودند در مکاتیب خود در مکتوب صد و چہل و یکم کہ بنام شیخ باقر لاہوری ورود یافتہ نگارش فرمودہ اند و بعینہ عبارت آن مخدوم زادہ ایرا دمی رود در بلدہ کابل عزیزی حضرت ایشان را یعنی حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ عنہ را بخواب دید و آن حضرت او را نیمہ ترکی عنایت فرمودند چون با فاقت آمدہ آن نیمہ را در بیداری پیش خود یافت انتہی کلامہ الشریف۔

من تصرفاتہ:۔ از حضرت امام العارفین شیخ محمد اسماعیل قدس سرہٗ منقول می نویسند کہ روزے حضرت عروۃ الوثقیٰ بوضوے نماز اشتغال داشتند در عین وضو آفتابہ کہ در دست مبارک داشتند بجوش تمام بر دیوار زدند خادمہ کہ حاضر بود در رفتہ آفتابہ دیگر را حاضر آورد از این مقدمہ وہم برداشتہ بخدمت حضرت ام المریدین رفتہ عرض این ماجرا نمود ام المریدین احوال خوف خادمہ را بعرض رسانید

فرمودند باو بگوئید خوف نکند در آن اثنا یکے از مخلصانِ ما را در صحرا شیر غرنده مقابل شده بود و قصد ہلاک او کرده او از کمالِ عجز متوجہ باطن شده استخلاص خود خواست نزد ما در آنوقت جز آن آفتابہ اسلحہ حاضر نبود بر سینہ آن شیر زدیم و آن بیچاره را از شر آن سباع نجات دادیم تا روزے کہ میر محمد طاہر کہ یکے از مریدان حضرت عروة الوثقیٰ بود از سفر بنگالہ آمده بحضور جمع کثیر از تصرفات عالی ایشان بیان نمود کہ در صوبہ بنگالہ بجائے می رفتم ناگاه شیر غرنده رسید در آن اثنا بیاد پیر بزرگوار خود کردم فی الفور بچشم سر بفتح سین دیدم کہ حضرت عروة الوثقیٰ رسیدند آفتابہ کہ در دست مبارک داشتند بر آن شیر زدند کہ زہره آن شیر ترقید و از نظر من غائب شدند و مرا نجات از شر شیر دادند بعد از آن پر جہائے آفتابہ مبارک را تبرکاً برداشتہ ام و تا حال در پیش من است چونکہ میر مذکور بار بحضور پر نور یافت بے آنکہ او عرض نماید فرمودند للہ سبحانہ الحمد کہ مدد بر وقت در حق شما واقع والا نہ شیر کار شمارا بآخر رسانیده بود۔

برترمر بنزد

من تصرفاتہ:۔ از زبان بادشاہزاده گوہر آرا بیگم کہ مریدِ مخلصۂ ایشان بود می نویسند کہ درین ایام کہ حضرت عروة الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ با برادرم دارا شکوه مناظره روے داد و بشارت سلطنت را ببرادرم اورنگ زیب عنایت کردند بدستخطِ مبارکِ خود بشارتِ مذکور نوشتہ باورنگزیب دادند و متوجہ سفر حجاز شدند حضرت اورنگ زیب بشارت مسطور را بوالدهٔ خود اظہار نمود تدمن حاضر بودم بیقین می دانم کہ برادرم محمد عالمگیر را سلطنت ہندوستان از تصرف حضرت عروة الوثقیٰ رسیده رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

من تصرفاتہ:۔ می آرند کہ سعد اللہ خان در حضور شاہجہان بتقریبے تکذیب حضرت عروة الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمود فی الفور بدرد قولنج مبتلا شد و بر قبح کلمہ ناشائستہ خود متنبہ شده مبلغ پانصد روپیہ نیاز و کوزهٔ آب فرستاد و از خدمت ایشان عفو تقصیر خود خواست کہ آب را دمیده بفرستند کہ بخوردن آن شفا یابد ہرگز در معرض قبول نیفتاد۔ چون حضرت مخدوم زادگان بشفاعت بسیار نمودند ایشان بغضب فرمودند دروغگویان دم نمی کنند آدمیانِ او گفتند زود بروید

که روح او منتظر همین جواب است خادمان او پابوس شده گردیدند و سعد اللہ خان آنچه شنیده بودند معروض داشتند فی الفور رحلت نمود نعوذ باللہ من غضب اللہ تعالیٰ و غضب اولیائه بیت

این قوم چو تیغ آبدارند   جان از تنِ بے ادب برآرند

من تصرفاته :- می نویسند که روزے یکے از امرائے ایران که مذهب رفض داشت متوجه دار السلطنتِ هند بود و عبور بدار الارشاد سرهند نمود از روئے استهزا خادم بخدمت ایشان فرستاد که من بزیارت حضرت می آئیم ایشان از روئے اکرموا الضیف ولو کان کافرا امر تیاری اسباب مهمانداری نمودند تا نماز عصر منتظر بودند که خبر رسید که امیر مذکور سوار شده رفت غرضِ او استهزا بود. اتفاقاً درآن اثنا خدمت عرفان پناه خواجه محمد حنیف کابلی که از اعاظم خلفائے ایشان بود از کابل رسید و ما حضری که ترتیب داده بودند برائے ایشان حاضر آوردند خواجه مذکور تحف نیاز که همراه داشت در خدمت گذرانید درآن ها چند عدد کاردِ ولایتی بود. حضرت عروة الوثقیٰ یک کارد برهنه نموده فرمودند تربوزے حاضر آورید تربوز حاضر کردند بآن کارد تربوزه را بریدند و فرمودند که دراثنائے تربوزه محسوس شد که سر رافضی را بریدیم همچنان شد که ازین طرف بریدنِ تربوز بود و ازان طرف جدا شدنِ سرِ رافضی مذکور. بیت

آورند

بریدن

مکن بازی که سر اینجا ببازی   درین میدان نشاید ترکتازی

من تصرفاته :- می آرند که شخصے در بلده اکبر آباد بوده. در وقتِ احتضار خود خواهرزادهٔ خود را طلبید و فرمود که احوالِ تو ناتمام مانده باید که بخدمت عروة الوثقیٰ رفته سلوک نمائی تا بکمال رسی بعده بزبان آورد که چنان معلوم می شود که بعد از دوازده سال باین دولت مستسعد خواهی شد. اتفاقاً درین مدت هر چند او را سفر بادست داد بدار الارشاد سرهند نتوانست خود را رسانید تا که مدت موعود بسر آمد. بیت

شیخ

گلِ بختش شگفتن کرد آغاز   همائے دولتش آمد بپرواز

خود را بسرهند مبارک رسانید و بشرف زیارت حضرت عروة الوثقیٰ مشرف شد. ایشان چون او را دیدند فرمودند که دوازده سال از وصیت پیر شما همین امروز پوره شد. چون آن عزیز حساب نمود

بموافق ارشاد ایشان برابر آمد فرمودند که این اظہار برائے این معنی نمودم که کمال شیخ شما ظاہر شود شما وحضار مجلس ہمہ از کمال او باخبر شوید و عزیز مذکور مدتے بملازمت خانقاہ عالم پناہ گذرانیده بموافق استعداد خود در مراتب معرفت سیر وسلوک نموده بخلافت امتیاز یافته مرخص وطن مالوف خویش گردید۔

من تصرفاته:۔ صاحب برکات می نویسد که روزے این درویش را صحبت بادشاہِ وقت محمد معظم شاه که فرزند اورنگ زیب بود دست داد ذکر تصرفات حضرت عروة الوثقیٰ در میان آمد سلطان مذکور گفت که خدمت ایشان مرا در ایامے که حضرت اورنگ زیب بسیر کشمیر متوجه بودند وعبور از دار الارشاد سرہند نمودند و بشرف زیارت مشرف شدند و آن سال پنجم جلوس بوده بشارت دادند که سلطنت بعد از انقضائے مدت حیات والد تو بتو قرار خواہد گرفت و بعد از چہل و پنج سال این بشارت ایشان بوقوع آمد چه مدت سلطنت حضرت اورنگ زیب پنجاه سال بود۔ بیت

اول و آخر ازل ہم تا ابد پیشِ علمِ عارفان پیدا بود

من تصرفاته:۔ می آرند که خواجه محمد حنیف کابلی که از اعاظم خلفائے ایشان بودند قبل از وصول بخدمت ایشان در ایام جوانی فرخنده شبی بخواب دیدند که ایشان بدار الارشاد سرہند رفته اند و در خانقاہ ملائک پناه رسیده می بینند که دو عزیز نورانی نشسته اند و شمع در حضور ایشان می سوزد خواجه مذکور بخاطر رسانید که اگر مطلع کردم که این دو عزیز کیانند فی الفور شخصے بطرف او آمد خواجه استفسار نمود که این دو عزیز کیانند آن شخص گفت که ہر دو فرزندان حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالےٰ عنه اند یکے خازن الرحمة خواجه محمد سعید نام دارد و یکے عروة الوثقیٰ خواجه محمد معصوم موسوم است خواجه بدان شخص گفت که مرا بفرزند ثانی حضرت مجدد الف ثانی یعنی خواجه محمد معصوم برسان آن شخص می گوید که من نیز باشاره ایشان نزد تو آمده ام آخر الامر خواجه را برده بخدمت ایشان رسانید چون خواجه ازان خواب دولت مآب بیدار شد احوال را با قارب خود در میان نهاد و شوق و جذب بخواجه غلبه کرد و با جمعے از احبۂ خود روانه سرہند شریف شد اتفاقاً چون قریب دار الارشاد سرہند شریف رسیدند وقتِ شام بود نا بخانقاہ عالم پناه می رسید شب شده بود بنوعیکه در خواب دیده بود دید که دو عزیز نشسته اند

وشمع در حضور ایشان می سوزد ہمان شخص کہ در خواب اورا دلیل کعبہ مقصود شدہ بود بخواجہ ملاقی شدہ اورا بخدمت حضرت عروۃ الوثقی رسانید خواجہ مذکور در خدمت عالی مشغول شدہ در اندک مدت بدرجات کمال فائض شد و بخلافت ممتاز شدہ مراجعت وطن مالوف یافت بعد از رسیدن بوطن واظہار خلافت اہل وطن متفق الکلمہ بانکار برخاستند و باستہزا می گفتند کہ خواجہ از پیر خواب کے خود ارشاد آوردہ آخر الامر چندی متفق شدہ بخواجہ گفتند کہ مایان بغیر دیدن خارق بنو نمی گردیم مایان تیاری مہمانی پیر تو می کنیم امروز وقت طعام اورا بما بگو اگر او وقت موعود بدعوت ما حاضر شد مایان ہمہ مریدان تو می شویم واگر حاضر نشد ندپس اظہار کمال خود نزد مایان منما خواجہ از کمال اعتقاد وغلبہ جذبہ کہ لوازم مبتدیان است قبول نمودہ فرمود کہ غالباً وقت طعام ایشان بعد از نماز عشاء مے باشد شمایان تیاری طعام بکنید امید است کہ ایشان حاضر شوند جماعت تمسخر کنان بہ تیاری طعام پرداختند واستبعاد مے نمودند کہ پیر خواجہ در یکرو نزاز سرہند بہ کابل چگونہ تواہد آمد ہمہ اکابر کابل از اہالی وموالی وقت حاضر شدند ومنتظر وقت بعد عشاء بودند وخواجہ بعد از نماز عشاء مراقب شد۔ اہل دعوت طلب برآوردن طعام از خواجہ کردند۔ فرمودند طعام برآرید کہ وقت طعام خوردن ایشان ہمین است آنہا برآوردن طعام مشغول شدند ناگاہ از فراز بام آواز پائے بگوش غفلت زدگان رسید دیدند کہ از راہ زینہ حضرت خواجہ عروۃ الوثقی با حضرات مخدوم زادہ گان بصحن خرامیدند و بر مسند یکہ برائے ایشان فرش کردہ بودند نشستند و مخدوم زادگان عالی شان گرداگرد والد بزرگوار خود حلقہ بستہ نشستند جماعت مرضاء القلوب از مشاہدہ این حال متحیر شدہ بقدم مبارک افتادند وعذر تقصیر خواستند ایشان فرمودند کہ محض برائے خاطر داری خواجہ آمدہ ایم والا اسرار اظہار کرامت نیست زینہار بار دیگر از اولیائے طلب کرامات نمی نمودہ باشند کہ ضرر خالص است۔ القصہ طعام تناول فرمودہ وشب را با جماعت بسر بردند واکثر آن جماعت داخل طریقہ علیہ شدند قریب صبح باز بالائے ہمان بر بام برآمدہ فواکہ تازہ کہ بخدمت گذرانیدہ بودند حضرات مخدوم زادگان برداشتند وفواکہ خشک وغیرہ تحف کہ تیار نمودہ بودند بخواجہ عنایت

فرمودند کہ از پشاور و لاہور بخدمت برساند و خود دریک لمحہ بدار الارشاد سرہند رسیدند ہر چند آن مردم عرض نمودند کہ چند روز اقامت نمودہ باز برائے متوجہ وطن شوید فرمودند کہ خبر بکسے نکردہ ایم از این واقعہ مبادا اضطرابے در متعلقان واقع شود بالجملہ نماز بامداد در مسجد خود با یاران ادا نمودند و فواکہ مرطوبہ را بذوی القربیٰ وغیرہ محبان تقسیم نمودند۔ فرد:۔

چہ شود گر بسر وقت من خستہ جگر   قدمے رنجہ نمائی و دلم شاد کنی

من تصرفاتہ:۔ از خدمت آخوند موسیٰ صاحب ساکن بھٹی کوٹ منقول است کہ چون حضرت عروۃ الوثقیٰ باجازت مرا ممتاز کردند و خلعت خلافت عنایت فرمودند و رخصت بوطن مالوف کردند معروض ایشان نمودم کہ اکثر مردم آنجا افاغنہ اند و شدید۔ بے آنکہ تصرفے ظاہر معائنہ نمایند ارادت نخواہند آورد بلکہ استہزا خواہند کرد اگر از تصرف عالی چیزے بہ بندہ عنایت شود کہ دران سرزمین افاعیٔ گزندہ بسیار است و ایذاے کلی از آنہا بخلق متعدی ست در آنہا نوعے توجہ شود کہ مطیع من شوند ہر آئینہ موجب خلاص از آنہا خواہد بود فرمودند کہ نام شما بہر گزندہ کہ مذکور گردد سر از اطاعت شما نہ بر دارد دیگر ہر امراض دم شما موجب شفا است و جائے دوا و ہمہ مردمان آن جا بشما مخلص و مطیع خواہند شد فوقع کما اخبر رضی اللہ عنہ

من تصرفاتہ:۔ از صوفی پایندہ ملا کابلی منقول است کہ وقتیکہ این مخلص را مجاز نمودہ رخصت فرمودند بعرض اقدس رسانیدم کہ مشیخت را خرچ خانقاہ می باید و این رویش بجز نام خدا چیزے ندارم امر فرمودند کہ صوفی قدرے کاغذ سرخ و سفید بیار یدفقیر تجسس نمودہ پارۂ کاغذ سرخ و سفید بہم رسانیدہ بخدمت حاضر نمودم بدست مبارک خود از آن کاغذ بطور روپیہ و اشرفی مدور قطع نمودند و بلعاب دہن مبارک خود آلودہ بدست بندہ دادند روپیہ اشرفی شدہ بودند بخاطر فقیر خطور نمود کہ اگر این تصرف بہ بندہ عنایت شود خوبتر خواہد بود از این روپیہ و اشرفی بمجرد این خطور امر نمودند کہ این تصرف بشما عنایت نمودیم بشرطیکہ زیادہ از احتیاج نکنید بعدہ ہر وقت کہ محتاج می شدم کاغذ سرخ را مدور نمودہ بلعاب دہن دمے بر آوردم اشرفی

حاشیہ: آخوند موسیٰ صاحب ساکن بھٹی کوٹ جلال آباد کہ از اعاظم خلفائے حضرت عروۃ الوثقیٰ اند قدس اللہ سبحانہ سرہما الاقدس نانائے برادر

می شد واگر کاغذ سفید را می بر آورد م روپیہ می شد و این تصرف او مشہور بودہ لہذا ملقب بصوفی پائندہ ملا کابلی شدہ بود۔

من تصرفاتہ:۔ کذلک صوفی پائندہ کرباس نیز از مجازانِ ایشان بودہ در وقت رخصت باو پارۂ کرباس عنایت نمودہ بودند و فرمودند کہ دراین کرباس برکت است صوفی مذکور بمدت عمر خود ازاں کرباس می فروخت و خرچ مایحتاج خود می نمود و از کرباس ہیچ کم نمی شد تا انقضاے مدتِ حیاتِ او بعد از ارتحال صوفی مذکور ہماں کرباس را بامر او تکفینِ او نمودند و صوفی مزبور مشہور بصوفی کرباس پائندہ بودہ این قدر از خوارق و تصرفات کہ مذکور شد در رنگ آنست کہ از بحر بے پایاں بجرعۂ آب اکتفا رود۔ بیت

بحر را گر آوری در کوزۂ چند گنجد قسمت یکروزۂ

اگر کتب و رسائل کہ در احوال ایشان و فرزندان و خلفاے ایشان جمع شدہ و در آنہا آنچہ ذکر یافتہ جمع نمایم از قسم خوارق و تصرفات ہر آئینہ از احصاے آن عاجز آیم شعر

ذکر حالاتش نیاید در شمار عاجزم گر یک نویسم از ہزار

ذکر ارتحال حضرت عروۃ الوثقیٰ

مے آرند کہ خدمتِ ایشان دو سہ سال قبل از انتقال آثارِ قربِ ارتحال را از فراستِ معنوی دریافتہ بہ تہیہ سفر اخروی مستعد شدہ دست حق پرست از جمیع باست دنیا برداشتہ بترنم الرفیق الاعلیٰ مترنم بودند و اظہار این مقدمہ جابجا اشارۃ و علانیۃ بانواع بہ احبّا و اقربا می نمودند چنانچہ کتب خانہ کہ کلان ترخزینہ سرکار معرفت مدار بود و محبوب ترینِ امتعہ آن قدوۂ ابرار و مشتمل بر کتب متداولہ و غیر متداولہ از غرائب علوم و عجائب فنون مجتمع بودہ کہ در جاہاے دیگر یافتہ نمی شد آنرا بفرزندانِ گرامی خود وغیرہ محبان و مخلصان و مستحقان قرعہ انداختہ بموجب آن تقسیم فرمودند و نیز بشب پانزدہم شعبان در سال انتقال امر فرمودند کہ تفحص از نور قمر نمائید کہ بدستور معمول منور است یا در شعاع و ضیاے آن فتور است ہر چند بینند بگمان غور ے نمودند اصلا در قمر اثرِ نو نمی دیدند باوجودیکہ اثر از آثارِ ابر بر اطرافِ

فلک پیدا نبود حتی کہ شب بنصف رسید بینندگان عاجز شدہ معروض داشت کہ ماہ چون دیگ سیاہ
برروے فلک انجم سیاہ ایستادہ واثر ضیا در روے مشاہدہ نمی شود فرمودند کہ نام قطبے از صحیفۂ ہستی محو
نمودہ اند کہ ماہ از غم آن کاہیدہ اہل آسمان را نیلگون ساختہ است' اما ہیچ یکے از حضّار محفل خلد
مشاکل دریافت معنیِ این مقولہ ننمودند تا آنکہ واقعۂ این رحلت آن قیوم وقت روے داد، بعد ازان
از سر آن مطلع شدند و نیز می نویسند کہ در آن نزدیکی روزے در باغیچۂ عالی کہ مدفنِ متعالی ایشان شد
تشریف فرما شدند و جائے کہ مرقد مقدس قرار یافتہ ساعتے مراقب بودند و فرمودند کہ نزدیک است کہ
مکانِ فقیرے از فقیرانِ صاحب کمال گردد و مردم از استماعِ این مقولہ گمان بردند کہ مگر ورود کدام بزرگے
در آنجا خواہد شد و دران ایام در واقعہ بشرف زیارت حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ مشرف شدند
ازان جناب استفسار احوال آنجہانی نمودند ایشان در جواب فرمودند کہ این جا ہمہ آل ہمہ برحمت است فردا
آن مخلصان را بنوید فرحت جاوید خبردار کردند و مثل ما عاصیان را امیدوار ساختند۔ می آرند کہ قبل از
وصال ایشان شش ماہ این رویاے صالحہ دست داده بود۔ می آرند کہ ایشان در این ایام بتمام جمال
صرف شدہ بودند کہ بوے از جلال در ایشان دریافتہ نمی شد گویا وجود شریف ایشان مظہر رحمت عام
شدہ بود و ہر کسے را بکمال شفقت و مہربانی و بشاشت تمام پیش آمدی نمودند و کثرت ارشاد آن قدر
عالم گیر شدہ بود کہ بموجب کریمہ اِذَا جَآءَ نَصْرُ اللّٰہِ وَالْفَتْحُ وَرَاَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُوْنَ فِیْ دِیْنِ اللّٰہِ
اَفْوَاجًا کثرت خلائق در اطراف و اکناف عالم بمرتبہ رجوع یافتہ کہ افواج رجال و نساء و پیر و صغیر و
کبیر و برنا بر نہجی و رود می نمود کہ تعدادِ آن جز در علم علام الغیوب نگنجد و رود فیض و برکات بر صلحاے
و عصات ابر نیسان ریزان شدہ بود کہ ہر کہ بدان درگاہ رحمت اشتباہ واردی شد از خوانِ الوانِ رحمتِ
ایزدی بفیوض و برکاتِ سرمدی می رسید با وجود این فیاضی از خوف مَالِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ لیل و نہار
بنالہ زار مبگذرانیدند و در مکاتیب مبارک نیز از این مقولہ مذکور می بود۔
منہا در مکتوبے بر نگاشتہ اند کہ افسوس کہ اشرف عمر در ہوا و ہوس رفت و در حرمان و معصیت
گذشت و در و دیوار بر کردار این دوراز کار گریان و زار زار است و ہر سنگ و سفال بزبانِ حال

فریاد می کنند ما لهذا خلقت وما لهذا امرت بیت

هردو عالم در لباس تعزیت　　اشک مے بارند و تو در معصیت

اُذْکُرُوا اللهَ وَتُوبُوا اِلَی اللهِ جَاءَتِ الرَّاجِفَۃُ تَتْبَعُہَا الرَّادِفَۃُ جَاءَتِ الْمَوْتُ بِمَا فِیہَا انتہی کلام الشریف

آوردہ اند کہ شروع مرض مبارک ایشان چنان بود کہ در عین عافیت وکمال صحت روزے
بدرس کتاب مشکوٰۃ المصابیح اشتغال داشتند در حین قرأت این حدیث مبارک الحدیث ھذا
عن جابر قال قال رسول الله صلے الله علیہ وآلہ وصحبہ وسلم یود اھل العافیۃ یوم القیمۃ حین
یعطی اھل البلاء الثواب لوان جلودھم کانت قرضت فی الدنیا بالمقاریض رواہ الترمذی وقال
ھذا حدیث غریب ہمانا از روئے ابتلا درخاطر عاطر خطور نمود فی الفور وجعی بساق مبارک بہم رسید
بدست شریف ساق مبارک راسخت گرفتند ودرس راموقوف فرمودند ومعلوم اہل مجلس راشد کہ وجعی
بساق ایشان لاحق شدہ اما بزبان مبارک نیاوردند چہ آن متمنا بودہ. القصہ آن وجع بحدی غلبہ
نمود کہ از ساق وزانو متجاوز شدہ تمام بدن او جاع محیط گردید در وقت غلبہ اوجاع اکثر بتلاوت
کلام مجید شغل می نمودند وبنمازِ جمعہ وجماعت خمسہ حتی الامکان از دست نمی دادند وبصبر وشکیبائی
بسر می بردند واین شعر عربی در آن اوجاع اکثر بزبان مبارک مے راندند شعر

ان قال لی مِتْ مُتُّ سمعا وطاعۃً　　وقلت لداعی الموتِ اَھلاً وَّ مرحبا

ودیگر اشعار شوق انگیز بزبان تازی وفارسی نیز بزبان مبارک میگذشت ازاں ہا یکے این است. بیت

گر بجان دادن میسر می شدی کس را وصال　　طالب وصلش بدی ہرکس کہ جانے داشتے

ونیز تکرار این شعر می نمودند شعر

لیتک تحلو الحیات مریرۃ　　لیتک ترضی والاناس غضاب

لیت الذی بینی وبینک عامر　　وبینی وبین العلمین خراب

القصہ وجع برنہجے مستولی شد کہ روزے دست یکے از خدمہ بعضوی از بدن مبارک رسید
تمام بدن در رعشہ درآمد آن عزیزاز غایت تعجب معروض داشت کہ مجروح یک جزو بدن مبارک است

کہ زانو و ساق باشد و از دست رسیدن بدیگر اجزائے بدن چرا موجب لرزۂ کل بدن کرد فرمودند کہ کدام عضو است کہ مجروح نیست از کمال صبر و وقار ہرگز بلب مبارک حرف صادر نمی نمودند کہ مخبر از شدت وجع باشد بلکہ در حین غلبہ آن تلذذات فراوان حاصل روزگار ایشان می شد چہ بمشرب مجددی و معصومی ایلام محبوب را لذیذ تر فرمودہ اند از انعام او چہ در انعام رضائے محب و محبوب است و در ایلام رضائے خالص محبوب است۔ پس نزد محب راسخ المحبت رضائے خالص محبوب از رضائے مشترک جانبین لذیذ و دلپذیر است۔ آوردہ اند کہ بتقریبے بیان نمودند کہ سجدۂ من فوق العرش واقع مے شود بلکہ خادمہ کہ در این وقت ہمراہ محمد رکوع و سجود است سجدۂ او نیز فوق العرش واقع شدہ از محرمان اسرار ایشان منقول است کہ شش ماہ قبل از وفات می فرمودند کہ ہر سجدہ کہ بوقوع می آید خواہ از فرض خواہ از نفل فوق العرش واقع می شود بلکہ تمام نماز آنجا کہ لفظ جا در آن بارگاہ از تنگی میدان عبارت است وقوع می یابد بحکم کلام صادق سید البشر علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام الساجد یسجد علی قدمی اللہ فلیسجد والیرغب۔ می آرند کہ خدمت حضرت مخدوم زادہ برجادۂ شیخ ابو القاسم کہ فرزند حضرت قیوم زمان اند و نبیرۂ حضرت عروۃ الوثقی رضی اللہ تعالی عنہم از مشاہدۂ دیدار پُر انوار در شدت او جاع و آزار کثرت صبر و وقار ایشان را ملاحظہ نمودہ می فرمودند کہ ہر کرا آرزوے دیدار سید الابرار باشد باید کہ مشاہدۂ جمال باکمال حضرت عروۃ الوثقی نماید و از ان جا پے بوقار صوری و استقلال معنوی جناب نبوی برد علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام آوردہ اند کہ حضرات مخدوم زادہ گان کہ ہمہ بدرجات کمال فائض بودند و تصرفات عالی داشتند از غایت ملاحظۂ آزار والد خود ہمہ در توجہ و در جذب آزار و اوجاع مشغول می بودند ساعتے تخفیف لاحق می شد ولے بدستور سابق عود میکرد چہ عافیت صوری بحقیقت تمام شدہ بود و معاملہ بعافیت معنوی کشیدہ۔ آوردہ اند کہ در ایام عرس جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ کہ بجہت تیار عرس ایشان طعام تیار میکردند و جناب حضرت عروۃ الوثقی در شدت مرض بودند چہ عرس جناب حضرت مجدد الف ثانی بیست ہشتم[۲۸] شہر صفر المظفر واقع است و وفات حضرت عروۃ الوثقی ہم شہر شریف ربیع الاول ورود یافتہ درمیانہ زیادہ از یازدہ روز مفاصلہ نبود

وایشان از کثرت شدت مرض در وقت تقسیم طعام حاضر نمی توانستند شد امر نمودند که مردم مدعو را طعام بدهند چون طعام بر آوردند و نزد مردم گذاشتند و مردم بخوردن طعام مشغول بودند حضرت عروۃ الوثقیٰ با وجود شدت مرض در محفہ محفوف خود نشستہ در مجلس حاضر شدند اما از کثرت ضعف نتوانستند که از محفہ مقدسہ بیرون شوند و در آن محفہ نشستہ ماندند و شلہ پر ہیزانہ کہ برائے ایشان تیار نمودہ بودند حاضر آوردند ایشان در مجلس عرس با مدعوان در تناول پرہیزانہ مشغول شدند دران اثنا یکے از حضار مجلس را بخاطر خطور نمود کہ اگر از پرہیزانہ خاص این قدوی را نیز کے عنایت شود موجب سعادت غیر مترقب خواہد شد از ین طعمہ ملون کہ اہل مجلس تناول می نمایند آن پرہیزانہ کہ الوش ایشان است درکام این مخلص عزیز تر است خدمت ایشان از اشراف باطن خطرہ را فہمیدہ نام او را بزبان مبارک آوردہ طلب نمودند چون قریب ایشان شد فرمودند کہ این شلہ بے روغن طبیب برائے من تجویز نمودہ است اگر مرغوب شما افتادہ بگیرند آن مرد آن پرہیزانہ را از مواہب جلیلہ ایزدی تصور نمودہ اظہار خطرہ خود کردہ از خدمت شریف برداشتہ با رفقا و احباب خود لقمہ لقمہ تقسیم نمودہ برغبت تمام خوردند و از برکات آن کہ دو سہ لقمہ از آن تناول جناب ایشان بود امیدوار از ترقیات بسیار شدند ہذا من ادنیٰ تصرفاتہ رضی اللہ عنہ۔ می نویسند کہ بہ قرب ارتحال خدمت ایشان رقعات بطرف فقرائے گوشہ نشینان کہ در دار الارشاد بودند نوشتہ اند در آن رقعات اکثر این عبارت مے بود کہ فقیر محمد معصوم از دنیا می رود باید کہ بدعائے خیریت خاتمہ ممد و معاون باشند ہر یکے از آنہا بموجب حوصلہ خود چیزے در جواب رقیمہ مبارک نوشتہ اند از آنہا سید میرزا نام عزیزے صاحب کمال بودہ مے نویسند کہ مزار آن عزیز در وسط بازار دار الارشاد واقع است در جواب رقیمہ این دو بیت نوشتہ اند۔ نظم

درے ہر پیرہ زن می زد عزیزے	کہ اے زن در دعا ہا یادم آور
یقین میدان کہ شیران شکاری	دراین رہ خواستند از مور یاری

یکے از بنات طاہرات ایشان روایت نمودہ کہ روزے در حجرہ خلوت ایشان دراین ایام آخر ایشان باریاب شدم این فرد را بشوق تمام تکرار می نمودند۔ فرد

همان

تو دستگیر شو اے خضر پے خجستہ کہ من　　　پیادہ می روم و ہمرہان سوار انند

آوردہ اند کہ یک روز قبل از رحلت مبارک ایشان عبد الملک کہ یکے از فقرائے مبتدع بود اما تسخیرات داشت بموجب آن قبولیتی بہم رسانیدہ بود و از جہت حفظ مشیخت خود از خدمت ایشان دور می بود خلافِ عادت جہت عیادت آمدہ بخدمت ایشان باریاب شد ایشان چون بطرف او دیدند و اثر فرحت در و مشاہدہ کردند یعنی ایشان را بشدت مرض دید چون مریض القلب بود از آن فرحناک گردید ایشان آن معنی را در و مشاہدہ نمودہ از راہ غیرت کہ لوازم ولایت است فرمودند از ین قبولیت کہ از خواندن اسمائے سیفی بہم رسانیدہ و آنرا کمال نشاتین تصور نمودہ و اہل روزگار را مسخر و منقاد ساختہ از دریافت کمالات ولایت کہ ثمرہ اش حضور و مشاہدہ است بجز حصول مشیخت کہ عین مباعدت ست مطلب کار نہ فہمیدہ و استغنا از صحبت اکابر اولیا کہ اہل حضور اند پیدا نمودہ عنقریب فرزندی سیف الدین او را منہدم و ناچیز خواہد نمود فوقع کما اخبر در اندک مدت رواج مشیخت جناب حضرت شیخ محمد سیف الدینؒ چنان شد کہ از مشیخت او و نام و نشانے نماند نعوذ باللہ من غضبہ و غضب اولیائہ بیت

این قوم چو تیغ آب دارند　　　جان از تنِ بے ادب بر آرند

فقیر بعضے از اولاد او را دیدم کہ در بند آمدہ اند و اسیر مردم اند۔ بیت

ہر آن کہتر کہ با مہتر ستیزد　　　چنان افتد کہ ہرگز بر نخیزد

فقیر گوید کہ

مے آرند کہ روز وصال مبارک خود بحضرت مخدوم زادۂ بزرگ قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حاضر الخدمت بودہ اند و خدمات ادویہ وغیرہ می نمودند بلو خطاب نمودہ فرمودند کہ نزدیک آے باوجود نزدیکی نزدیک تر شد سراپا گوش گشتہ منتظر مواہب نشستند کہ رضاء اللہ فی رضاء الوالدین زیادہ متوجہ شدند از استماع این کلام فرخندہ مآل بمصداق این مصرعہ ع

ہمہ گوشیم تا چہ فرمائی

عنایت نمودہ گفتند کہ وضع بے نظیر شما در ہمہ وجوہ ہمیشہ مقبول و محبوب ما است تغیر و تبدیل را در آن تجویز نخواہد بود دوم برادران و ہمشیرہ ہاے شما ہمہ از شما خورد اند اگر از آنہا تقصیرے و کوتہی سر زند

بر آن نخواہید گرفت و دل خود را از آنہا رنجہ نمائید کہ برائے آنہا ضر راست و رشتہ اتفاق را مضبوط تر خواہید ساخت۔ سوم صحبت سلاطین را بے ضرورت اختیار نخواہید نمود خدمت ایشان آداب بجا آوردہ از جناب قدس خداوندی جل سلطانہ توفیق بر آن مسلک نمودند تا آنکہ در حین وصایا منصب عالی و نسبت متعالی خود کہ کنایہ از معاملہ قیومیت باشد بر ایشان عنایت فرمودند صاحب برکات معصومی می نویسد کہ دران شب کہ فردائے ایشان از دنیا رحلت می نمایند بر ہر درے از درہائے دار الارشاد ہاتفے ندامی کرد کہ فردا قیومِ وقت ازین سرائے فانی رخت بدار البقائے جاودانی می کشد ہر کرا سودائے جمال باکمال او در سر بود بشتابد و نقد وقت را دریابد فرد

غنیمتے شمرائے شمع وصلِ پروانہ کہ این معاملہ تا صبحدم نخواہد ماند

و نیز می نویسد کہ در قصبات سرہند مبارک وغیرہ بلدان بعیدہ مثل لاہور و پشاور کہ وقوف این ماجرا نداشتند بایشان نیز این ندا رسیدہ بود و آن شب را نوشتہ گذاشتہ بودند کہ اثر این آواز و شورش این ندا از کے پرتو انداز خواہد شد چون این قضیہ انتشار یافتہ تاریخ آن ندا بوفات ایشان برابر آمد و نیز دران روز زلزلہ عظمیٰ واقع شدہ حتیٰ کہ اشیاہائیکہ بر طاقچہ ہا افتادہ بر زمین شکستند گویا قیامت برپا شدہ بود لاشک کہ مقدمۂ قیامت بودہ چراکہ قیومِ عالم و عالمیان بودند از انتقال ایشان در قوام عالم شکست آمدہ موجب اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ شدہ چنانکہ می نویسد کہ یکے از بنات طاہرات ایشان در آن ساعت بدوگانہ نماز شغل داشتند چون از نماز فارغ شدند می بینند کہ پشت بقبلہ اند ہمانا کہ زلزلہ ایشان را منقلب نمودہ یا در حواس ایشان از کثرت غم و اندوہ فتورے راہ یافتہ از آن تشخیص قبلہ نا نمودہ مشرق را از مغرب فرق نمی کردند چنانکہ در بارۂ قیامت صادر است کریمہ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ و آخر کلام ایشان سلام بودہ یعنی فرمودند السلام علیکم ما نا کہ حضور سراپا سرور جناب نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام با ملائکہ کرام و اولیائے عالی مقام شدہ باشد۔ بیت

چہ خوش بود کہ بسر وقتِ من رسد دلدار رخش بہ بینم و جان را فدائے او سازم

۱۰۷۹

وصالِ مبارک اشتمال ایشان نصف یوم السبت نہم شہر رفیع القدر ربیع الاول ہزار و ہفتاد و نہ ہجری

بعد ازین روئداد اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّآ اِلَیْہِ رَاجِعُوْن ط بیت

نہ پنداری کہ جان را رائیگان داد ۔ فروغِ روئے جانان دید و جان داد

بعد ازین واقعۂ جانکاہ آنقدر دردو آفات و بلیات بلا نہایات بر کافہ اہل جہان رخ نمود کہ شرحِ آن از تحریر و بیان بیرون است گویا کہ رحلتِ ایشان و تولدِ غم و محن توامان افتاد بیت

تا تو رفتی زچمن لالہ رخان خار شدند ۔ نرگس و سوسن و گل این ہمہ بیمار شدند

تواریخِ وصالِ ایشان اہل فضل زبان چہ نثر وچہ نظم کہ بیان نمودہ اند نہ آن قدر است کہ درین منتخب گنجایش یابد اما بعضے ازان ہا ایراد مے نمائیم ۔ منہا حضرت وحدت قدس سرہ فرمودہ اند نظم

ازین دنیائے فانی در گذشتہ ۔ شہے کین نہ طبق را بود سرپوش

بنات النعش شد امروز ہیہات ۔ ہمان مجمع کہ پروین دیدمش دوش

برسم ماتمی از سازِ ناہید ۔ فلک از ابر کردہ پنبہ در گوش

خروش از نش جہت برخاست آندم ۔ کہ مرغِ گلشنِ حق گشت خاموش

جہان را آتشے در خرمن افگند ۔ خود اندر خلوت وصلش ہم آغوش

بسا کس خانماں بر باد دادند ۔ بسا کس رفتہ رفتہ گم شد از ہوش

ز داغِ غم بصحرا رو نہادند ۔ چو لالہ نازنینان خانہ بر دوش

پئے تابوت آن قطبِ زمانہ ۔ چو رعدِ نعرہ زن احباب در جوش

در پیر مغان بستند افسوس ۔ کنون کو رند؟ کو می خانہ؟ کو نوش؟

چنان مرآتِ دل را حیرت افزود ۔ کہ گشتہ صورتِ حالش فراموش

چو پنہان شد ز چشم مردمان او ۔ چو جان در جسم تربت گشتہ روپوش

ندا آمد کہ آن معصوم مطلق ۔ بگوے وحدت آمد دوش بر دوش

بگو سالِ وصالش "غیب دان" بود ۔ کہ بود از جام غیب عشق مدہوش

اگر خواہی نشانِ سال عمرش ۔ بگو "واللہ" دیگر باش خاموش

(حاشیہ: ۱۰۸۹ – ۱۰۸۹ ۔ ۴۲)

حضرت اورنگ زیب عالمگیر فرمودہ اند نظم

قیوم جہان خلیفۃ اللہ — دانندۂ رازہاے مکتوم
در دائرہ وجود تا بود — بودش بجہان مثال معدوم
تاریخ وصال او خرد گفت — "رفتہ زجہان امام معصوم"

رفتہ زجہان امام معصوم ۱۰۷۹ھ

ناصر علی سرہندی کہ ملک الشعراء وقت بود واز جملہ مخلصان چنین گفتہ ۔ بیت

چراغ خاندان نقشبندان — فروغ دین احمد خواجہ معصوم
بسوے گلشن جنت قدم زد — ازین ویران رباط کہنہ بوم
طلب کردم زدل سال وصالش — ندا آمد "زعالم رفتہ معصوم"

زعالم رفتہ معصوم ۱۰۷۹ھ

حضرت مروج الشریعۃ یافتہ اند "بجنات خوابید" ۱۰۷۹ھ

نیز عزیزے یافتہ "نقشبند ثانی بود" ۱۰۷۹ھ

نیز عزیزے گفتہ "اَلْمَوْتُ جِسْرٌ یُوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ" ۱۰۷۹ھ

قدوۃ الواصلین امام العارفین مجتبی رب الجلیل حضرت شیخ میان محمد اسمٰعیل فرمودہ اند "مقتدیٔ ولایت بود" ۱۰۷۹ وعدد سنین عمر مبارک ایشان ہفتاد و دو سال کامل آمدہ چنان کہ از اصل حساب بشمار تواریخ مبارک ایشان پوشیدہ نیست ۔ غسل مبارک ایشان را آخوند (عبد الحق) سجاول کہ از فحول علمائے زمان واستاد فرزندان ایشان بود واز مریدین قدماے وصاحب نسبت والاے بود باذن حضرت مخدوم زادگان دادہ می آرند کہ چون بمضمضہ رسید عرض نمود کہ مرا قدرت کشودن دہن مبارک نیست خود دہن مبارک را برنگ احیا کشودند وقبول آب نمودند بعینہ بطریق احیا مضمضہ فرمودند کہ حاضران متحیر ماندند ازین معنی مخلصان را موجب ازدیاد عقیدت گردیدہ وغیر مردم را باعث اخلاص شد ۔ کفن مبارک بموجب مسنون سہ جامہ دادند کہ ازار ولفافہ وقمیص باشد وعمامہ ندادند چہ مسنون نیست بلکہ بدعت است ونزد حضرات مجددی در ہیچ بدعتے حسن نیست اگرچہ او را حسن نامند و مقدم بر نماز ایشان برادر اصغر ایشان حضرت شاہ جیو بامر حضرات

مخدوم زادگان بودند و گویند که بنوعے اجتماع خلایق شدہ بود کہ از تعداد بیرون بود حتی کہ باغ فتحے کہ از سندل پورہ کہ محل ایشان بود مسافت کثیر دارد ہمہ مملو از خلایق بودہ۔ در وقتِ دفن مبارک آسمان بنوعے گریان شدہ کہ از شدتِ باران خیمہ بر مدفن مبارک برپا نمودند تا دفن صورت بندد و مدفن ایشان ہمان باغیچہ قرار گرفت کہ در حیات خود فرمودہ بودند کہ اینجا محل یکے از فقرائے صاحب کمال خواہد شد چنانکہ در ابتدائے این تذکرہ مذکور شد ہر چند کہ گفتگو بسیار شد و مرضی حضرت مخدوم زادہ گان آن بود کہ در روضۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بگذارند اما مخلصان عرض نمودند کہ ایشان را کہ مثل حضرت مجدد الف ثانیؒ اند باید کہ بمسافت از ایشان گذاشتہ شود۔ مصرعہ

یک تخت دو شاہ بر نشاید

تا در مابین این دو روضۂ مقدسہ محل وافر از برائے قبور خلائق حاصل گردد کہ در آن امید است کہ موجب رحمت ایزدیؔ گردد و از عذاب مامون مانند و قرب جوار موجب شفاعت و سبب مغفرت جمعے کثیر شود نوشتہ اند کہ بر قبر مبارک ایشان خواہر حضرت اورنگ زیب عالمگیر قبہ مرتفع عالی بنا نمودہ کہ از مسافتِ بعید برنگ قبہ خضرائے نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام ظاہر و مبرہن است بسہ آشیانہ قرار دادہ اند۔ قبر مبارک ایشان و قبور اکثرے از فرزندان آن قبلۂ صفاکیشان در آن مکان عالی شان اقتران یافتہ۔ بیت

رفعتِ قبہ اش از تارکِ افلاک بلند	چار دیوارِ وے و ہشتِ جنان شد ہمسر
طورِ یک بار تجلی گہ سبحان گردید	ہست ہر لحظہ برین روضہ تجلیِ دگر
صورتش لؤلوے صافی چو قصورِ جنت	خاک آن پاک زمین است چو مشک اذفر
ہر کہ از فیضِ ازل شد بجوارش مدفون	یافت در روضۂ رضوان بعنایات مقر

ذکرِ خلفائے حضرت عروۃ الوثقیٰ

مخفی نماند کہ ارشاد حضرت عروۃ الوثقیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بتمام عالم منتشر شدہ بود واطراف اربعۂ جہان چہ شرق چہ غرب چہ جنوب وچہ شمال از فیض عام ایشان مالامال مسموع شدہ کہ عزیزانیکہ از صحبت عالی ایشان بدرجات ولایت رسیدہ اند زیادہ از یک لک وچہل ہزار اند وجماعت مریدان ایشان از حیطۂ تحریر وتقریر بیرون است اما مکمل خلفائے ایشان کہ بدرجۂ کمال و اکمال رسیدہ اند واز زمرۂ مکملین شدہ اند زیادہ از چہار صد بودہ اند چون وضع این رسالہ بر انتخاب است بذکر اسماء بعضے از آنہا اکتفا رفت وتفصیل احوال آنہا نمود۔

خلیفۂ اول وخلفِ بے بدل وقائم مقامِ مکمل ومشرباً مالت ومتحقق بکمالات نہایت النہایت وصاحب منصب قیومیت وفردیت وارثِ کمالاتِ قطبیت وغوثیت قبلۂ جہان و جہانیان حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ تفسیر احوال ایشان باحوال فرزنان وبرادران ایشان حوالہ بالا شدہ انشاء اللہ تعالیٰ از آنجا قریب نوشتہ خواہد شد۔

وخلیفہ ثانی فرزند ثانی آن قبلہ دوجہانی است مسمی بحضرت محمد نقشبند مشہور وملقب بحضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

وخلیفہ ثالث ایشان فرزند ثالث ایشان است مسمی بحضرت محمد عبید اللہ مشہور وملقب بمروج الشریعت رضی اللہ تعالیٰ عنہ

وخلیفہ رابع فرزند رابع ایشان حضرت محمد اشرف قدس سرہ

وخلیفہ خامس ایشان حضرت شیخ محمد سیف الدین قدس سرہ

وخلیفہ ششم ایشان حضرت شیخ محمد صدیق قدس سرہ

این ہر شش مخدوم زادہ برجادہ باعلیٰ درجات کمال واکمال مشرف شدہ اند واز نسبت ہائے خاصہ والد شریف خود حظ وافر ورخ کامل یافتہ واین ہر شش بہ قطبیت جہات ستہ فائض بودند تفصیل احوالات ایشان انشاء اللہ تعالیٰ در منتخب خامس. چنانچہ

ایما بران رفتہ است خواہد شد۔

وخلیفہ ہفتم ایشان نبیرہ ایشان حضرت شیخ ابوالقاسم کہ فرزند حضرت قیوم زمان شیخ محمد صبغۃ اللہ اند و حضرت عروۃ الوثقی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایشان را داخلِ فرزندان گرفتہ اند وارث ظاہری در رنگ فیوض باطنی موافق فرزندان خود دادہ اند چنانکہ تفصیل آن در ذکر ایشان خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ۔

حضرت وحدت برادرزادہ ایشان اند ہرچند اول بخدمت والد خود حضرت خازن الرحمۃ مشرف شدہ اند اما در ثانی از خدمت حضرت عروۃ الوثقی رح نیز تشریفات یافتہ اند و از صحبت حضرت حجۃ اللہ نیز بہرہ ور شدہ اند۔

وخواجہ محمد حنیف کابلی بعد از حضرات مخدوم زادہ گان در سائر مجازان ممتاز اند و بعد از ایشان خواجہ محمد صدیق پشاوری ولد خواجہ عبدالغفور سمرقندی کہ از جملہ مجازان جناب حضرت مجدد الف ثانی رح بودہ است در باقی خلفاے امتیاز تمام دارند و این دہ نفر کہ مذکور شد از جملہ طبقہ اولی خلفاے حضرت عروۃ الوثقی رح اند در رنگ عشرہ مبشرہ کہ در اصحاب نبوی صلی اللہ علیہ وسلم امتیاز داشتند نیز اینہا از اکثر خلفاے معصومی ممتاز اند والعلم عند اللہ سبحانہ بحقیقۃ الحال۔

وسواے ایشان برخی از خلفاے جناب حضرت عروۃ الوثقی رضی اللہ عنہ نیز مذکور مے نمایم و اسماے مبارک ایشان را ثبت می کنم بگوش ہوش استماع نما

منہا حضرت میر امان اللہ برہان پوری - شیخ ابوالمظفر برہان پوری - شیخ علیم جلال آبادی - مولانا حسن علی پشاوری - مولانا شیخ باقر لاہوری - سیادت و ولایت مآب آخوند موسیٰ بھٹی کوٹی (جلال آبادی) - مولانا بدر الدین سلطان پوری - شیخ بایزید سہارنپوری ولد شیخ بدیع الدین - حاجی حبیب اللہ حصاری ثم بخاری - مخدوم شیخ آدم تتہی - شیخ ابراہیم بکری - شیخ یوسف گردیزی ثم ملتانی - میر شرف الدین حسین لاہوری - شیخ نور اللہ لاہوری شیخ حسین منصور جالندری - آخوند عبدالحق سجادل سرہندی - میر زمت بیگ گرز بردار -

شاہ حسین عشاق ۔ خواجہ عبدالصمد کابلی ۔ شیخ عبدالکریم کابلی ۔ شیخ ابوالقاسم کابلی ولد صوفی مغربی کہ الحال مقیمین واعزہ کابل از اولاد او نیند ۔ مولانا محمد امین حافظ آبادی ۔ شیخ عطاء اللہ سورتی ۔ شیخ نور محمد سورتی ۔ حافظ محسن سیالکوٹی ۔ محمد شریف لاہوری ۔ حاجی امان اللہ لاہوری ۔ شیخ محمد فاروق لاہوری ۔ شیخ [illegible] لاہوری ۔ شیخ محمد حکیم مولانا محمد حکیم ۔ مولانا محمد امین بخاری ثم پشاوری ۔ شیخ [illegible] حکیم بلخی ۔ شیخ حاجی [illegible] بخاری ۔ شیخ حافظ صادق کابلی ۔ سید اسرائیل ۔ مولانا حسن ۔ خواجہ ماہ دہلوی ۔ میر غضنفر دار اشکوہی دہلوی ۔ میر عبدالفتاح و شیخ محمد جان ولدان میر محمد نعمان قدس سرہ میر عارف نبیرہ حضرت میر محمد نعمان قدس سرہ ۔ میر عماد ہروی الحسینی ۔ میر شرف الدین حسین ولد میر عماد مذکور جامع جلد ثانی مکتوبات سامی معصومی ۔ میر فاخر حسین ایضاً ولد میر عماد مذکور ۔ میر محمد زمان ۔ ملا محمد شریف ۔ صوفی مشہور بصوفی پایندہ طلا کابلی ۔ صوفی عبدالرؤف مشہور بصوفی پایندہ کرباس کابلی ۔ صوفی عبدالرحمن ۔ میر ماہ عرب ۔ صوفی سعد اللہ کابلی ۔ میاں شیخ محمد عبدالخالق بنگالی ۔ شیخ رحیم داد افغان ۔ شیخ غلام محمد افغان ۔ شیخ حاجی خان افغان ۔ شیخ احمد خان افغان ۔ خواجہ عبداللطیف پشاوری ۔ شیخ عبداللطیف لشکرخانی ۔ شیخ میر محمد خان ۔ شیخ شاہ خواجہ ترمذی ۔ شیخ اسد اللہ افغان ۔ خواجہ محمد فاروق ۔ مولانا جمال الدین ۔ مولانا محمد افضل ۔ شیخ حاجی حسین ۔ صوفی نور بیگ ۔ مولانا قایم ۔ ملا فیض محمد فتح آبادی ۔ میاں دینار کہ خواجہ سرائے شاہ جہاں بودہ ۔ شیخ محمد یار ملقب بخداپرست خان ۔ مولانا احمد ترک کہ بارشاد اہل حرمین کامیاب شدہ بود ۔ مولانا محمد یوسف ۔ میر محمد معصوم سرہندی خواجہ محمد مومن جذبی ۔ شیخ حاجی محمد خان طالقانی ۔ مولانا مومن بیگ برہانپوری ۔ میر مغل کابلی ۔ شیخ مومن بیگ کابلی ۔ ملا خواجہ مسافر ۔ شیخ عبدالحمید برہانپوری ۔ مولانا محمد کاشف رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین ۔

وازجملہ انہا کہ بتشریفات معصومی مشرف شدہ اند وازبرکات مجددی کامیاب گردیدہ اند اول، واعظم آنہا حضرت اورنگ زیب عالمگیر است رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ وجمیع واسع در ذکر فضائل او مستحق کتاب علیحدہ است بعضے خصوصیات او باحوال بعضے خلفاء مذکور در برکات معصومی یافتہ می شود فان شئت فارجع الیہ۔

الحمد لله العلی الاعلی والصلوٰة والسلام علی رسوله محمد کما یحب ربنا ویرضی وعلی اله وصحبه کما یلیق بعلو شانهم ویحری اما بعد این لآلی ست منثوره وجواهرسیت منثوره که شناوران بحرِ عرفان از قعر غیب هویّت بغواصی جذباتِ احدیت برآورده وکوهکنانِ غواشی امکان ازکان سراوقات واحدیت به تیشهٔ ریاضت بل بسابقهٔ موهبت کشیده مکنون در صدف جوامع الکلم ومرموز در یکمن مجامع الحکم متضمن اسرارِ خفیه وعلوم بدیعه ومشتمل بر شواهد عجیبه ومعارفِ غریبه گلزار انوارِ کمالَ بوستان ازهار وصال شگوفه گلستانِ عُلیٰ ونوبادهٔ باغستانِ هدیٰ حلال حقائق تشبیه ومفتاح دقائق تنزیه شرح مراتبِ ولایت وتبیین کمالاتِ نبوت توضیح شریعت وتنقیحِ حقیقت تعبیر بینات محکمات وتاویل آیات متشابهات اطوار علما از مبادی آن پیدا واحوال صوفیهٔ کبریٰ از مقدمات آن هویدا منازل متاخرین مرعروج آنرا زینه ومدارج متقدمین را یک نکته ازان نگینه دائرهٔ نقطهٔ اصول نقطهٔ دائرهٔ وصول تفصیل مقاماتِ قیومیت وخلّت واجمال مراتبِ محبت ومحبوبیت شعر

ففی کل لفظ منه روض من المنی   وفی کل سطر منه عقد من الدرر

ادام الله تعالی ظلال مَظهره وبرکات مُظهره وهو الانسان الکامل والفرد الجامع اٰیة الاولیاء و معجزة الانبیاء سلطان ملك الولایة ومالك سریر النهایة فارس مضمار الکمال وحارس اسرار الجلال والجمال نجم سماء الهدایة وشمس افق النهایة باسط الایدی بافاضة الاذواق و

نا شر الایادی من الوجد والاشواق الجوہر من بین الاعراض والذات للعالم الذی
هو ظل الصفات رباعی

اے آنکہ چو ذات خود سراپا آنی | بر سرّ خلافتِ بشر برہانی
عالم عرض و ذاتِ تو آنرا جوہر | اے جوہر والا ز کدا بین کانی

قوام العالمین وارث الانبیاء والمرسلین شعر

لا یدرک الواصف المطری خصائصہ | وان یکن سابقا فی کل ما وصفا

الفاروقی النسب المجددی الحسب القدسی الماخذ والسرہندی المولد وھو الشیخ
محمد المعصوم ابن الامام الربانی والاویسی الرحمنی کاشف اسرار السبع المثانی
والمجدد للالف الثانی النائب مناب رسول اللہ والمھدی بھدی حبیب اللہ کمال الشیخین
وزینۃ الختنین صاحب الولایۃ الاصلیۃ ومخزن الانوار الالوھیۃ خزینۃ الرحمۃ ودفینۃ الحکمۃ
الصلۃ بین البحرین والمصلح بین الفئتین رباعی

اے ناطقہ را کلیل کمالِ تو کلیل | بر حالِ تو ہم حال تو برہان و دلیل
حسنت نمک حبیب را می آمیخت | با قند مصفای سر خوانِ خلیل

الامام الھمام حجۃ اللہ فی الانام الشیخ احمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ ورضی عنہ سبحانہ
بر طالبانِ ذی یقین و سالکانِ راہِ متین ہویدا است کہ دوستان حضرت ذوالجلال و بادہ نوشان
خمخانہ وصال بحکم تخلقوا باخلاق اللہ وبا متثال فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللہُ بر وفقِ کلامِ الٰہی
جل شانہ و بر طبق سننِ مصطفوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام متکلم اند و چون صفتِ کلام
ربانی یُضِلُّ بِہٖ کَثِیْرًا وَّیَھْدِیْ بِہٖ کَثِیْرًا آمد لاجرم در حدیثِ نبوی ہمچنان اضلال و اہدا ظہور
فرمود و در کلام اولیاء کبار کہ متابعانِ آن خواجہ اخیار اند نیز بر آن طبق کلمات افتاد بلکہ این برگزیدہا
بحکم جَاھِدُوْا فِیْ سَبِیْلِہٖ وجود بشریت خود را در راہِ او سبحانہ در باختہ بوجود موہوب حقانی بقا
یافتہ اند و زبانِ شان حکم شجرہ موسوی گرفتہ۔ مصرع زبانے زما بود گویندہ او۔

الحق ینطق علی لسان عمرؓ آنرا گواہ است پس بر ہوشمندان اولی البصائر ناگزیر است کہ کلماتِ این اکابر را بایمان و اذعان پیش آیند و مترصد ثمرات آن باشند و آنچہ ازین علوم و معارف از کمال تازگی و لطافت بفہم شان ندر آید و اگر در فہم آن قصورے یابند پس این کلمات را در رنگ متشابہاتِ قرآنی تاویل جویند یا علم آنرا برقائل آن مفوض دارند تا از نتائج ایشان بہرہ ور گردند ھذا ھو الحق فماذا بعد الحق الا الضلال و چون تاریخ اختتام این قدسی آیات بگوشِ ہوش از زمزمۂ وشِ غیب "جمع کمالاتِ نبوت" میرسد اگر این "درۃ التاج" را ہمین نام خوانند می شاید۔
۱۰۶۳ھ ۱۰۶۳ھ

مکتوب اوّل (۱)

در قطع مراتبِ ظلال و عروج بمعارج نہایۃ النہایۃ بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ سبحانہ وتعالیٰ عنہ۔

عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بذروۂ عرض خاک نشینان آستانۂ علیا می رساند احوال و اوضاع خدمہ این حدود مستوجب حمد است سرفراز نامۂ عالی کہ بمصحوب میر زخان مرسل بود و دران این عاصی مہجور نا قابل دوراز کار را بانواع عنایات سربلند ساختہ بودند شرف از ورود آن یافت۔ بیت

من کہ باشم کہ بر آن خاطر عاطر گذرم لطفہا می کنی اے خاکِ درت تاج سرم

قبلہ گاہا از احسانہائے او تعالیٰ چہ توان نوشت و بکدام جوارح مکافات شکر او سبحانہ توان بجا آورد مگر آنکہ خود را خاک سازد بلکہ از خود نامے و نشانے نگذارد و ہنوز حق آنرا بجا نیاوردہ باشد چہ ہر عبادتے کہ باین طرف منسوب بود البتہ قاصر است و بعیب و نقصان متسم۔ اللھم لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک۔

مکتوبات و معارفِ شریفہ جدیدہ را اخوی خواجہ محمد ہاشم از آگرہ فرستادند علو درجۂ آن نہ بآن مثابہ ایست کہ فراخورِ فہم ہر بے سرانجامی باشد و آنچہ اندراج یافتہ کہ افراد عالم ہمگی ظلال اسماء و صفاتِ واجبی است عز شانہ پس ہمہ اعراض بوند کہ جوہرے درمیان آنہا کائن نباشد

تا قیام آنہا بآن جوہر بود، پس از ذاتِ اقدس ایشان جز حرمان نصیب نبود و نصیبِ شان غیر از صفات
نباشد مگر یک ذاتِ عارف الخ، شبے در نمازِ تراویح در مراقبہ و مطالعہ این معنی افتاد دید کہ اعراضے
کہ ذاتِ اینکس بودند باصلِ خود عود کردند و ہیچ نامے و نشانے ازان نماند و تمام مضمحل و محو و
متلاشی در اصلِ خود گشت، ہر چند می رود ہمہ در اصلِ خود می رود و در اصول اصولِ الی ما شاء ۱ اصول
اللہ تعالیٰ و مشہود گشت کہ تا ہر جا کہ می پوی ہمہ در وجوہ و اعتبارات می روی کہ اصلِ اصول اند
دارین اصول و اصولِ اصول بذاتِ مجرد رسیدن محال است اصول ہمہ انقطاع می پذیرد و
ذاتِ عزشانہ ماوراء ماوراست چہ اطلاقِ اصل در آنحضرت جل سلطانہ ساقط است آخر الامر
معاملہ بیاس رسید و بیقین یقین معلوم شد کہ ہرگاہ اصل توصفات و اعتبارات باشد نہایت
سعی آن خواہد بود کہ خود را در اصولِ خود مضمحل و متلاشی سازی و بعد از اضمحلال در اصل از
اصل گذشتن معنی ندارد امرے دیگر باید کہ نصیبے از حضرتِ ذات فراگیرد جل سلطانہ دران وقت
بخاطر رسید کہ شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہ خوش می فرماید وما بعد هذا الا العدم المحض
یعنی نیست بعد از فنا و اضمحلال در اصول، مگر عدمِ محض چہ اصول را در آنحضرت راہے نیست
غیر از انقطاع و ذاتِ مجرد ماوراء الوراست تا این را ذات عطا نفرماید بذات تعالیٰ رسیدن
محال است و آنچہ حضرتِ ایشان نوشتہ اند کہ این قسم بزرگ در یک عصر متعدد نمی شود علاوہ
یاس مذکور شد و آنقدر غم و غصہ روے داد کہ چہ نویسد دران یاس گاہے بخاطر می رسد کہ تابع
کامل را از جمیع کمالاتِ متبوع نصیب ست، پس عدم تعدد بکدام اعتبار خواہد بود آیا فرق ۱ آنا
اصالت و تبعیت باشد اما این قسم خواطر مسکّن آن اضطراب نمی شد محرمے نبود کہ با وے درد
دل توان درمیان آورد، آخر الامر بروفق کریمہ حَتّٰی اِذَا اسْتَیْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوْا اَنَّهُمْ قَدْ
كُذِبُوْا جَآءَهُمْ نَصْرُنَا برآخر مکتوب ہشتادم از مکاتیب جلد ثالث کہ بنام این فقیر گشتہ
اطلاع دادند ہر چند مکرر بر آن مکتوب گذشتہ بود اما گویا ازین سر اطلاع دادن مصلحت نبود
کہ چشم پوشیدہ ازین حرف می گذشتم الحال بتوجہ شریف امید وارست کہ ازین معاملے بکشایم

چون درحین نوشتن براین امر اطلاع یافت بتفصیل درخود مطالعہ نتوانست نمود انشاء اللہ تعالیٰ بتوجہ آنحضرت بہرہ ور گردد۔

مخفی نماند کہ امرے کہ آنحضرت طلب آن می نمودند وآن وصول بذات بحت بودہ بلکہ حصول نصیبہ ازان مرتبہ علیا بعد از چندگاہ از نوشتن آن مکتوب بآن بشیر متحقق گشت چنانچہ در مکتوب ہشتاد وہشتم کہ بنام خواجہ محمد حنیف درین جلد مرقوم ست تصریح باین معنی رفتہ است والعبودیۃ۔

مکتوب (۲) دوم

در بعضے اذواق مخصوصہ با بیان شمول عنایات او سبحانہ نیز بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم ذرہ وار بموقف عرض باریافتگان عتبہ علیہ میرساند احوال دعاگویان این حدود بیمن توجہات علیہ مستوجب حمد است غیر از آلام فرقت و مہاجرت اندوہی واقع نیست بیت

خیالِ وصل تو تا حال زندہ می دارد　　　وگرنہ باغم ہجران حیات یعنی چہ

سرفراز نامہ ہائے گرانمایہ گرامیہ با معارف و اسرار سامیہ پے درپے می رسند و معاملہ را از حضیض باوج می برند مکتوبے کہ متضمن تجلیات ثلثہ است درین اوان رسید بقدر استعداد خود ازان بہرہ ور گردید وحظے فراگرفت وبعد ازان مکتوبے کہ مشتمل بر معارف نور صرف ذاتی ست شرف ایراد یافت درحین مطالعۂ آن شعورے از نور صرف یافتہ بود بلکہ فنائے وبقائے بآن نیز فہمیدہ و نماندنے دران استغراق داشتہ ہرچند در وقت کتابت آن نسبت مستور ست تا وجہش چہ باشد حضرت سلامت از عنایات وتعالیٰ چہ نویسد واز احسانہائے او سبحانہ چسان بیان نماید کشان کشان می برند ہرچند نداند کہ کجا می برند وکجا می رسانند اما تلذذات و کیفیات کہ درین میان روے می دہند بیانِ آن نمی تواند کرد ذوقی است نہ بیانی۔ بیت

من نہ باختیارِ خود می روم از قفائے او آن دو کمندِ عنبرین می برَدم کشان کشان

حضرتِ حق سبحانہ علم و تمیز کامل بتوجہ عالی عطا فرماید رَبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا. قبل ازین مصحوب قاصدے واقعہ نوشتہ فرستادہ است اگر بصحت و سقیمِ آن ممتاز شود کمال بندہ پروری ست العبودیۃ

مکتوب (۳) سوم

درانکشاف نسبت عزیزی بہ پیرِ بزرگوارِ خود رضی اللہ سبحانہ و تعالیٰ عنہ

عرضداشت احقر الخدمۃ محمد معصوم بذروۂ عرض آستان بوسان می رساند از آن روزے کہ از شرفِ سعادت حضور مہجور گشتہ است خبرے از خادمان آن درگاہ باین شکستہ بال نرسیدہ بسے نگران است احوال خادمان اینجائے مستوجب حمد است و اوقات را جمعیت بسر می برند حضرتِ سلامت امشب کہ شبِ شنبہ بیست و ششم ربیع الثانی است میان شیخ مزمل ازین دار رحلت نمودند خوب رفتند در وقتِ دفن کلاہ تبرکے آنحضرت را کہ پیشِ بندہ بود و رائے کلاہے کہ آنحضرت بندہ را بتخصیص عنایت فرمودہ بودند بر سر ایشان پوشانیدیم بمجرد پوشانیدن یا بعد از لمحہ دید کہ نسبتِ خاصہ علیہ آنحضرت در ایشان جلوہ گر گشت و تمامے این عزیز را در برگرفت بعد از آن تمام مقبرہ را نسبتش فروگرفتہ بلکہ تمامے آن گرد و نواحے را از نور مالامال ساخت من قبل قبل بلاعلۃ۔

مکتوب (۴) چہارم

در حصول مقام عالی کہ باصل الاصل متعلق ست نیز بہ پیرِ بزرگوارِ خود رضی اللہ عنہ

عرضداشت نیازمند درگاہِ والا محمد معصوم بعرض اقدس می رساند احوال این شکستہ بال بیمن توجہ آن کعبۂ امانی و آمال بر وجہ استقامت است و ہیچ گونہ در عزیمت امور فتور راہ نیافتہ امید می دارد کہ بطفیل نظرِ عنایت آنحضرت در چند نفس عاریتے کہ ماندہ نیز فتور راہ نیابد۔

ثانیاً معروض می دارد که فقیر تا مدتہا مقبوض و مغموم می بود آخر الامر بتوجہ عالی بسطے عظیم روئے داد و دران بسط مقام عالی بس شگرف نمودار شد دراں وقت چنان معلوم شد کہ این مقام فوق جمیع مقامات ظلال است و مقام اصل الاصل ست کہ شائبۂ ظلیت بآن راہ نیافتہ است خود را بتمامہ داخل آن مقام یافت و سر خود را داخل مرکز آن مقام دید باقی خود را تہ آن مرکز محاذی بآن و بعضے چیزہائے دیگر ہم دران وقت مشہود بود اگر در حضور مے بود بتحمل کہ بعرض می رساند۔

مکتوب پنجم (۵)

در اشارت بحصول نسبت سابقین با معارف متعلقۂ آن نیز بوالد بزرگوار خویش رضی اللہ عنہ

عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بذروۂ عرض خاک نشینان درگاہ عرش اشتباہ می رساند کہ سرفراز نامۂ گرامی کہ از سرائے ہودل مرسل بود رسید جانہائے افسردہ را سرور کامل بخشید دلہائے مردہ را حیات جاودانی از سر نو ارزانی فرمود، حمداً للہ سبحانہ کہ متعلقان این جائے از ان مہلکہ بعافیت ماندند سفرے کہ مولانا محمد صدیق اختیار کردہ بودند اوائل ہم در نظر فقیر چندانی زیبا نمی نمود۔ بیت

بایری روئے اگر در خانہ باشد کسے ۔۔۔ میل بیرون گر کند دیوانہ باشد کسے

از استعداد و بلند ہمتی مولانا این عزم عجب نمود بالیستی کہ امرے کہ پیش گرفتہ بودند با نصرام رسانیدہ متوجہ امر دیگر می گشتند۔

ثانیاً احوال شکستہ خود را بعرض می رساند حضرت سلامت این فقیر را ازان باز کہ بعالم فرود آوردہ اند نشان آن نسبت را کہ در وقت عروج بآن مشرف ساختہ بودند میانہ می یابد کہ از یمین و یسار بیگانہ ایست، یمین و یسار ازین نسبت قلیل النصیب اند بلکہ ہیچ مناسبتے ندارند این نسبت مخصوص بہ سابقان است اصحاب یمین در رنگ اصحاب یسار ازین کمال چہ دریابند و ارباب ظلال در رنگ عوام مؤمنان ازین معاملہ چہ فرا گیرند، محبت ذاتیہ کہ در آنجا ایلام محبوب ازدیاد محبت بخش است نسبت بانعام او اینجا متحقق می گردد چون بذوق و وجدان خود

رجوع می کند بے تکلف می یابد کہ حظے و حلاوتے بلکہ از دیادِ محبتے کہ در وقتِ ایلام محبوب است

در ہنگامِ انعام او نیست توان گفت کہ تصور ایلامِ محبوب فرحے و

سرورے می بخشد کہ در نفسِ انعام آن فرح و سرور ثابت نیست چہ در محبت ذاتیہ ہر چند فرح و سرور

از شائبۂ نفسانیہ منزہ و مبرا باشد اتمیت و اکملیت پیدا می کند عالم را بتمامہ اعراض می یابد کہ بوئے

از جوہریت نیافتہ است و قیام بذاتہ در حقِ آن ثابت نیست قیوم جمیع اشیا اوست سبحانہ مشار الیہ

بجمیع اشارات ہم اوست تعالیٰ چہ ممکن را ذات نیست و اشارت بعرض عین اشارت بقیوم اوست

ممکنات را انسلاخ بیش نمی داند و زیادہ از ارائت خارجی در آنہا تصور نمی نماید قدرت کاملۂ او تعالیٰ

را باید ملاحظہ نمود کہ این ارائت را کہ محض در مرتبۂ حس و وہم است بر نہجے ثبات و استقرار دادہ است کہ

از زوال مصئون و محفوظ است و معاملۂ ابدی باین مربوط و قیام اعراض را بر نہجے می یابد کہ از شائبۂ

حالیت و محلیت پاک و مبرا است بیش ازین نیست کہ ثبوت و تقررِ اشیا باوست تعالیٰ۔

چون قلم را در بیان احوال می گیرد آنقدر ریزش می شود کہ مدرکہ از ضبط و برداشتِ آن عاجز

می شود لاجرم اقتصار بر قلیل می نماید و باقی را موقوف بر وقتِ دیگر می دارد و العبودیۃ۔

مکتوب ششم (٦)

در فنائے اتم و بقائے اکمل نیز بہ پیر بزرگوار خود رضی اللہ سبحانہ و تعالیٰ عنہ

عرضداشت مہجور ملازمت عالی محمد معصوم بذروۂ عاکفان آستانۂ عالی شان می رساند

حسن و جمال کہ متوہم می شد چون عاریتے و امانتے بود باہلِ امانت منصرف گشت و غیر از شر و نقص

ہیچ چیز باقی نماند حضرت سلامت در اثنائے این تحریر حالتے روئے داد دید کہ آن عدم کہ غیر وے

ہیچ چیز ظاہر نبود رو باستتار آورد و آن کمالات کہ باصلِ خود رجوع کردہ بود جلوہ گر شدن گرفت

درین اثنا غیبتے روئے داد می بیند از بس کہ طعام پُر خوردہ است در طبیعت برہم زدگی پیدا شدہ است

وقئے بشدت روئے دادہ می یابد کہ از ہر رگ و پوست حتیٰ کہ از رگِ ناخنہا ہم مادہ می کشند و می برآرند

بلفظ انا الحق کسے منتظر الیہ

چون با قافت آمد دید کہ عدم را بتمامہ برآوردہ اند وغیر از ان کمالات کہ باصلِ خود رجوع کردہ بود چیزے دیگر ظاہر نیست خود را بغایت نورانی ولطیف یافت بعد ازان دید کہ آن کمالات کہ بآن بقا بخشیدہ اند باصل خود رجوع کردن گرفتند وباصل الاصل ملحق گشتند و ظہور دران حضرت بطریق اصالت وحقیقت پیدا کردہ اتصالِ بے کیف حاصل نمودند، این زمان انا کہ از عدم بتمام کشیدہ بآن کمالات ملحق شدہ بود آنجا اطلاق یافت ونسبت ظاہر با مظہر چون نسبت عالمِ خلق با عالمِ امر یافت حقیقت کمالات انفعالی آنجا ظاہر می شود و بعضے امورِ دیگر نیز این جا معلوم بود نتوانست نوشت انشاء اللہ تعالیٰ چون بدولتِ حضور مشرف گردد بعرض رساند۔

مکتوب (۷) ہفتم

در عظمتِ مطلوب وعجز از ادراکِ آن نیز بہ پیر بزرگوارِ خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم بذروۂ عرض باریافتگان آستانۂ علیا می رساند کہ احوال واوضاع خدمۂ این حدود مستوجب حمد است ہموارہ نرصد استماع اخبار فرخندہ آثار سلامتی خدمۂ عتبہ علیہ را منگیرست اشتیاق دریافت دولت حضور راچہ شرح دہد وسوز و گداز جدائی راچسان وانماید۔ بیت

درونم خون شد آخر چند جوشم می اندر آبگینہ چند نوشم

قبلہ گاہا عجب کار و بار ست وطرفہ غنج ودلال در عین آرام حرمان ست ودر نفس وصل ہجران می یابد ونمی یابد واند کہ چہ می یابد وچہ نمی یابد تضاد در تضاد ست وتناقض در تناقض آرامے میدہند ولذتے می بخشند کہ ہزاران لذات وآرامہا در جنب آن بجوے نخرند ودر عوضِ آن بہ پشیزی نگیرند۔ مصرع

آنجا کہ باشد نُقل ومے بیکاری ست این کارہا

اگر عمرہا در شکر آن صرف نماید ہیچ نکردہ باشد و اگر عہدہا در طلب آن بگذراند بے سابقۂ فضل الٰہی ہیچ حاصل ننمودہ مع ذلک حرمان ہمہ وقت دامنگیر است و دوری و مہجوری ہموارہ دستگیر۔ بیت

نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایان — بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچنان باقی

چہ مطلوب در غایت تنزہ و رفعت و طالب در نہایت پستی و منقصت نہ این را با وے شرکتے و نہ اورا با این نسبتے این از ادراک آن عاجز و آنچہ از و مدرک شود قاصر فلما لا یوجد بینہما نسبۃ ولو بالوجہ و الشرکۃ ولو بالاسم فلاجرم یکون العجز عن درک ادراکہ ادراکا والجہل عن کنہ معرفتہ عرفانا۔ و چون این معنی را بذوق و وجدان خود دریافتہ و بتعمق نظر فہمیدہ نہ از روے تکلف و تصنع بنا بران جرأت و گستاخی نمودہ چہ توان کرد کہ علو ہمت مطلبے را میخواہد کہ دست ادراک از دامن آن کوتاہ است زیراکہ ہرچہ از وے حاصل شود نہ اوست بلکہ شبہ و مثال او و گرفتاری ظل گرفتاری بغیر ست اگرچہ نمودار اصل است اما بے شائبۂ ظلیت نخواہد بود و گرفتاران اصل را نقطۂ ظلیت کوہ عظیم ست لہذا از مشاہدات روتافتہ متوجہ احدیت صرف ست اِنِّیْ وَجَّہْتُ وَجْہِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ۔

شرکۃ

مکتوب (۸) ہشتم

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہ در ازداق و تادین ظاہر و تمکین و بیرنگی باطن۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ؕ مخدوما از خوردی باز شوری و ولولۂ در نہاد این بیچارہ ابداع کردہ اند و از پیشگاہ طینت این آوارہ را مخمر بخمیر عشق و شراب جنون نمودہ لیکن بجہت ضعف مدرکہ و غلبۂ شہوات طبعی آن طینت اصلی کالمستور بود گاہ گاہ سرے می کشید و اکثر اوقات مختفی اما یقینے باین معنی از ان باز حاصل بود ہموارہ از سرّ او این ندا سر میزد۔ بیت

دل آرامے کہ داری دل درو بند — دگر چشم از ہمہ عالم فرو بند

و آن معنی رفتہ رفتہ بمرور ظہور کردن گرفت و قوی شدن پذیرفت و بحکم فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ

هُمُ الْغَالِبُوْنَ. درین ایام آن تشنہ از سرِ نو تازہ گشتہ ست و با چندین طبل و نفیر سر کشیدہ شوریدگی خاص در دماغ بہم رسیدہ است و سودائے تازہ در سر پیدا گشتہ

ع در سرم سودائے شیرین دلبری ست ع جنونی من حبیب ذی فنون

بیت

گذشت است آنکہ چون افسردۂ چند دلم بودے بخواب و خورد خورسند
کنون دل را زمانِ حق پرستی ست حریفِ عشق را آغاز مستی ست

ازان ست کہ ہرگاہ قلم بدست می گیرد کہ بعزیزی چیزے نویسد و دریوزۂ توجہ و دعا نماید جوششے از اندرون برروے کار می آید و قلم را بجاے دیگر می اندازد. بیت

بلے چون دل گرفتارِ ہوائے ست مہے دیگر بچشمش اژدہائے ست

حروف مُہمل و بچند چیز نامربوط روے نامہ را سیاہ می کند و وقت و حال متکلم و مخاطب را تعقل ناکردہ عمل کردہ می شود. بیت

لیلیٰ و موے مشکبو ہر کس کہ دیدش مو بمو داند کہ زنجیر از چہ رو در گردنِ مجنوں بود

پس باید کہ مخاطبان از روے کرم این قسم شوریدہ کار را معذور می داشتہ باشند و بسیاہ کردۂ او نظر نکنند بیچارۂ مشتاق چہ کند کہ آن مغلوب ست و این مفتون ست. بیت

مجنونِ عشق را دگر امروز حالت ست کاسلام دینِ لیلیٰ و دیگر ضلالت ست

نمی داند کہ ہر کس را ہواے دیگر است و ہر دیدہ را بینائے دیگر جمعی را منظور مزخرفاتِ دنیاست و طائفہ را مطمح نظر تنعمات عقبیٰ ست و فرقہ را ہمت مقصور بر مولیٰ ست بیت

تو و طوبیٰ و ما و قامتِ یار فکرِ ہر کس بقدرِ ہمتِ اوست

بالتفات برسرِ اصل سخن رویم مشتاق مسکین گاہے مغرورِ وصل است و گاہے مفتونِ فصل زمانے نظر بالطاف و عنایاتِ دوست مباہی و مفتخر ست و زمانے دیگر نظر بر کردار و اعمالِ خود مناجی و مستغفر ہنگامے بملاحظۂ کمال بے مناسبتی خود با آنجناب مقدس مقبوض و مایوس ست. بیت

دلم شدیدنے کہ گفت و شنو با تو روندا د اے بے نصیب گوشم واے بے نوا لبم

وہنگامِ نظر بشوق خود واشد شوق او مبسوط وامیدوار۔ بیت

آمادہ گشتہ ام دگر امشب نظارہ را
پیوند کردہ ام جگرِ پارہ پارہ را

اگر شادان است باو شادان ست واگر غمگین ست باو غمگین۔ بیت

جانان غمِ خود داد وانداند برِ من
من شادیٔ خود فدائے جاناں کردم

بالجملہ نظر بخود بعید است ونظر باو قریب فی نفسہ ھالک ولاشیٔ است ونظر باو حی وقائم۔ شعر

انی لاصم اذا نودیت باسمی
واذا نودیت بعبدی لاسمع

ہنگامے قاصد است وہنگامے مقصود ہم طالب ست وہم مطلوب ہذا قلم او متلون ست بالوان وادا ہاے او متناقض بافہام عبارات او پیچ در پیچ است ومعاملۂ او ہیچ در ہیچ، ازین پیچ چہ کشاید وازین ہیچ چہ آید۔ بیت

بگولے باد آن مہمان مارا
کہ آخر چند سوزی جان مارا

از روے طالبی فاقد ست واز روے مطلوبی واجد چہ درین صورت او درمیان نیست ودر صورت اولی درمیان۔ بیت

بوصلش تا رسیم صد بار ازپا فگند شوقم
کہ نوپروازم وشاخے بلندی آشیان دارم

باید دانست کہ این ہمہ اختلافات بمقتضاے کُلَّ یَوۡمٍ ھُوَ فِیۡ شَاۡنٍ نسبت بصورت وظاہر اوست حقیقت وباطنِ او بموجب الآن کما کان متمکن ویک رنگ است بلکہ از تمکین ویکرنگی گذشتہ بہ بیرنگی پیوستہ است سبحان اللہ می خواست کہ قلم گرفتہ عذر تقصیرات نماید تقصیر بر تقصیر افزود واستغفارہٗ یحتاج الی استغفار کثیر۔ بیت

یک آتش می نشاند از چشم خوں ریز
کہ سوے دیگرے زد آتش تیز

دیگرش

چہ کند مرض او لازم است وعلتِ او نہ قابلِ شفا ما بالذات لا ینفک عن الذات نابجا اطناب نماید ووقت شریف را تباہ کند۔ بیت

عمر بگذشت وحدیثِ دردِ ما آخر نشد
شب بآخر شد کنوں کوتہ کنم افسانہ را

والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب نہم (۹)

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی فی الوعظ والتذکیر والنصیحۃ۔

الحمد للہ العلی الاعلیٰ کما یحب ربنا و یرضیٰ، والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد المصطفیٰ، صاحب قاب قوسین او ادنیٰ، وعلیٰ الہ وصحبہ البررۃ التقی النقی، اما بعد فانی ادعوک الی الرفیق الاعلیٰ، واتباع الھدی ان الی ربک الرجعی، واعلم ان العذاب علی من کذب وتولی، فعلیک بمحاربۃ النفس والشیطان والھوی، فانذرتکم نارا تلظی، لایصلھا الا الاشقیٰ، والزم الورع والتقوی، والنفقۃ علی المسکین وذی القربیٰ، وسیجنبھا الاتقی الذی یؤتی مالہ یتزکی، ولاتمدن عینیک الی زینۃ الدنیا، ولاترکن الی الذی ظلم والذی غوی، ولاتنس المقابر والبلی، والجنۃ وماحوی، والنار وما یصلی، وتفکر فی الیل اذا یغشیٰ، والنھار اذا تجلی، وسارع الی امتثال اوامر اللہ تعالیٰ وانتہ عما نھی، وابتغ الشفاعۃ الکبریٰ فی یوم لاینفع المال ولا البنون للذکر والانثیٰ، ان ھذہ تذکرہ لمن یخشی، والی اللہ المشتکی، من قلب معرض عن الھدی، منھمک فی الھوی، الم یعلم بان اللہ یری، والیہ الرجعی، وانہ یعلم السر واخفی، فیاحبذ المن ارتقی عن السفلی، متوجھا الی العلی، وعلی خطیئتہ بکی، فی ظلم الدجی، واعلم ان الی اللہ المنتھی، وانہ علی العرش استوی، وما رای، تاثیر قدرتہ للوری، واستیقن بان اللہ ھو اغنی واقنی، واضحک وابکی، وانہ ھو امات و احیی، فحینئذ فنی عن نفسہ وبربہ بقی، فصار شدید القوی، مازاغ البصر وما طغیٰ، لایحزنہ الطامۃ الکبری، وجوزی بالجزاء الاوفی، یوم یتذکر الانسان ما سعیٰ، و ان لہ قربات وزلفی، اذا برزت الجحیم لمن یری، وفی ذلک فلیتنافس التقی، ویبذل جھدہ النقی، والسلام علی من اتبع الھدی، والتزم متابعۃ المصطفیٰ، علیہ وعلیٰ الہ الصلوات العلی، الی یوم الجزاء۔

مکتوب دہم (١٠)

بخواجہ دینار در نعتِ سرورِ کائنات و ترغیب بر اتباع خیر البریات علیہ و آلہ الصلوات و التسلیمات۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی نقدِ سعادتِ دارین وابستہ بمتابعت سید کونین است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام اگر نجات از نار ست مربوط بمتابعت سید ابرار است و اگر دخول بدار القرار ست ہم منوط باتباع قدوۃ الاخیار ست و اگر رضاے پروردگار است نیز مشروط بہ پیروی سید مختار است توبہ و زہد و توکل و تبتل بے تبعیتِ او نامقبول است و اذکار و افکار و اشواق و اذواق بے توسل وے غیر مامول انبیا بقدحے از سرچشمہ آبِ حیات او سیراب و متمتع و اولیا بجرعۂ از بحرِ بے پایاں او قانع و منتفع ملک طفیلی اوست و فلک حویلی او رشتۂ وجود با و مسلوک ست و سلسلۂ ایجاد بوے مربوط و ظہور ربوبیت با و منوط کائنات جملگی در قفاے وے و مکوّنِ کائنات تعالی طالب رضاے او کما ورد انا طلب رضائک یا محمد

بیت
نماند بعصیان کسے در گرو　　　که دارد چنین سیدے پیش رو

شعر
فان رسول اللہ نور یستضاء بہ　　　مھند من سیوف اللہ مسلول

صلوات اللہ تعالی و تسلیماتہ و تحیاتہ سبحانہ علیہ و علی الہ و صحبہ کلما ذکرہ الذاکرون و کلما غفل عن ذکرہ الغافلون صلوۃ تکون لک رضاء ولحقہ اداء۔ پس ہر جویان سعادتمند و طالبانِ ہوشمند لازم ست کہ ظاہرًا و باطنًا در اتباعِ او کوشند و ہر چہ منافی ایں دولت بود چشم سر و سِر ازاں پوشند و بیقینِ یقین بدانند کہ اگر شخصے ہزاراں ہزار فضائل و خوارق داشتہ باشد و در متابعت مداہن بود صحبت و محبتِ او سم قاتل است و شخصے کہ ہیچ ازیں خوارق و فضائل ندارد و در اتباع قدم راسخ دارد صحبت و محبتِ او تریاقِ نافع۔ بیت

محال ست سعدی کہ راہِ صفا　　　تواں رفت جز در پے مصطفٰی

علیہ و علی الہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب (۱۱) یازدہم

بتبلیغ اللہ در جواب اسولہ کہ نمودہ اول آنکہ بموجب سبقت رحمتی غضبی بایدکہ اہلِ رحمت از اہلِ غضب زیادہ بوند و معاملہ برعکس است، دوم آنکہ حساب عمرِ قلیل را درمدت پنج ہزار سال گرفتن از عدالت بعید می نماید، سوم آنکہ بحکم جف القلم باید کہ او سبحانہ مجبور بود، چہارم آنکہ سرور عالم علیہ الصلوٰۃ والسلام با وجود محبوبیت چون خواہش حیرت نمودہ اند، پنجم آنکہ با بیت رب محمد لم یخلق محمدا بکدام معنی است، ششم آنکہ روز سیوم بروحانیت میت طعام و گل دادن اصل دارد یانہ، ہفتم آنکہ شیخ زادہا کہ بارث بجائے پدر نشینند مجوزست یانہ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین والہ اجمعین، صحیفہ شریفہ کہ متضمن اسولہ واشعار دلکش بود مشرف گردانید باندازہ فہم قاصر در حل ہر کدام چیزے نوشتہ آمد واللہ سبحانہ الموفق للسداد۔

حاصل سوال اول آنکہ مقتضاے سبقت رحمتی غضبی آنست کہ اہلِ رحمت بیش از اہلِ غضب بوند و حالانکہ معاملہ برعکس است چہ عصاۃ الانس وجن بیش از صلحاء اند و اہلِ تکلیف ہمین دو نوع اند پس سبقتِ رحمت چگونہ راست آید وچہ اثر بران مترتب شود۔

جواب، در دنیا رحمتِ خداوندی جل سلطانہ شاملِ حال مومن وکافرست کریمۂ وَرَحْمَتِیْ وَسِعَتْ كُلَّ شَیْءٍ دال برآنست وفرداے قیامت رحمت مخصوص بمومنان باشد وکافران ازان محروم بوند کریمۂ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِیْنَ یَتَّقُوْنَ وَیُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ الآیہ شاہد آنست وسبقتِ رحمت برغضب در دنیا ہمہ را شامل است و در آخرت ہمہ مخصوص اہلِ ایمان است. جماعۂ از مومنان کہ بسبب معاصی مستحق غضب شدہ اند از کمال رافت ورحمت آنہارا خواہند بخشید وبہ بہشت خواہند برد وزیادۂ آنہا رحمت خواہد سبقت کرد بر غضب، اگر سبقتِ رحمت برغضب نباشد امثال ما گناہگاران را در دنیا وآخرت امید رستگاری نبود از سبقت رحمت است کہ باین بارِ گناہ برروے زمین میگردیم

وہلاک نمی شویم وبانواع نعم متنعم ایم وفرداامیدوار نجاتیم واگر سبقت رحمت بر غضب باعتبار عدد مرحومان ومغضوبان بگیریم چنانکہ ذہن سائل بآن رفتہ ہم درست می شود چہ اہل رحمت اہل طاعت اند از انس وجن وتمام فرشتگان واہل غضب کفار انس وجن وشک نیست کہ عدد ملائکہ بچندین اضعاف زیادہ است از مجموع عدد انس وجن واہل رحمت را مخصوص بہ اہل طاعت از انس وجن نمودن وملائکہ کرام را ازان برآوردن معنی ندارد کہ ہمہ مامور بامر الٰہی اند تعالی واہل طاعت اند لَا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ وہر کہ مامور امر الٰہی ست تعالی از اہل تکلیف است واہل تکلیف را باین معنی قرار دادن کہ در افراد او مطیع وعاصی باشد ممنوع ست و برتقدیر تسلیم حصر اہل تکلیف درین دو نوع غیر مسلم ست ظاہر احق تعالی را بندہا باشد از اجناس مختلف ورای انس وجن کہ متضمن مطیع وعاصی بوند وباندازۂ عمل خود معذب ومثاب باشد چنانچہ در اخبار آمدہ است وزیادتی عدد اہل رحمت باندازۂ آنہا باشد وَمَا يَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ ۔

حاصل سوال دوم آنکہ روز قیامت پنجاہ ہزار سال خواہد بود تا آن روز تمام نشود ہیچ یکے نہ از انبیاء علیہم الصلوٰۃ ونہ از غیر ایشان بہ بہشت نخواہند رفت حساب عمل قلیل دنیاوی را در مدت پنجاہ ہزار سال گرفتن خصوص مؤمنان را از عدالت بعید می نماید۔

جواب آنکہ حساب در مدت قلیلہ خواہد شد قال فی البدور السافرۃ ان فصل القضاء فی ذلك الیوم فی قدر ساعۃ۔ ویروی انہ علیہ السلام سئل عن محاسبۃ الخلق فقال کما یرزقہم فی غداۃ واحدۃ کذالك یحاسبہم فی ساعۃ واحدۃ۔ وفی تفسیر قاضی بیضاوی فی تفسیر قولہ تعالی وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِيْنَ یحاسب الخلائق فی مقدار حلب شاۃ لا یشغلہ حساب عن حساب واین ہمہ طول روز قیامت از راہ عظمت وبزرگی وجاہ وجلال واستغناے حضرت مالک یوم الدین ست بر در بزرگان انتظار ناگزیر است انتظار باندازہ استغنا وجاہ وجلال است مانند شدت وعذاب آن روز کہ خاص بکفرہ وفسقہ است قال اللہ تعالی وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِيْنَ عَسِيْرًا مقربان از انبیاء علیہم الصلوات والبرکات واولیاء وسائر اہل طاعت وتقوی دران روز

ازان شدت عذاب ایمن باشند لَا یَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَکْبَرُ وَتَتَلَقّٰهُمُ الْمَلٰٓئِکَةُ بعضے از آنہا
در سایۂ عرش بوند و بعضے از آنہا در منابرِ نور بوند و بعضے بر کرسیہا و بعضے بر کثیب مسک و بعضے
در مساجد بالجملہ درجاہا سے آراستہ در لذتِ قرب متلذذ بوند و مائدہا از اطعمہ جنت و ابریقہا
از اشربہ بہشت بایشان رسد و مردم در شدت باشند و بعضے در بہشت روند و باز بعرصات
بیایند و بعضے را آن روز بآن شدت و درازی مقدار وقتِ نماز فرض کوتاہ گردد، ہر چند باہلِ طاعت
نیز دران روز رواست کہ زمانے بباید کہ ہولناک گردند اما ہول پیوستہ و عذاب و سختی دائم نصیب
اہلِ طغیان است معاملۂ ابرار جدا است ہر جا کہ باشند در عرصات یا در برزخ یا در بہشت در
مراتب قرب بند بہر بلائے کہ ہست بر جان اہلِ عصیان است۔ و آنچہ نوشتہ اند کہ تا آن روز تمام نشود
ہیچ کس از بنی آدم نہ از انبیا علیہم الصلوات والبرکات و نہ از غیر ایشان بجنت ترود عجب است
از کجا نوشتہ اند آنچہ از ظاہر قرآن و احادیث مفہوم می شود خلاف آنست اما القرآن فقولہ تعالیٰ
اِنَّ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ الْیَوْمَ فِیْ شُغُلٍ فٰکِهُوْنَ۔ وقولہ تعالیٰ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُّسْتَقَرًّا
وَّاَحْسَنُ مَقِیْلًا۔ قاضی بیضاوی در تفسیر ایں کریمہ می نویسد و یُروی انہ یفرغ من الحساب فی نصف
ذلک الیوم فیقیل اہل الجنۃ فی الجنۃ واہل النار فی النار۔ و احادیث دریں باب بسیار است بعضے از
آنہا ایراد می نماید در بدور السافرہ می آرد واخرج ابن المبارک والطبرانی وابن حبان عن ابن عمر
عن النبی صلے اللہ علیہ وسلم قال تجمعون یوم القیمۃ فیقال این فقراء ہذہ الامۃ فیقومون
فیقال لھم ماذا عملتم فیقولون ربنا ابتلیتنا فصبرنا وولیت الامور والسلطان
غیرنا فیقول اللہ صدقتم فیدخلون الجنۃ قبل الناس بزمن ویبقی شدۃ الحساب علی
ذوی الاموال والسلطان قالوا فاین المؤمنون یومئذ قال یوضع لھم منابر من نور یظل
علیھم بالغمام ویکون ذلک الیوم اقصر علی المؤمنین من ساعۃ من نہار الضیافۃ واخرج
ابن جریر عن سعید الصواف قال بلغنی ان یوم القیمۃ یقصر علی المؤمنین حتی یکون کما
بین العصر الی الغروب انھم لیقیلون فی ریاض الجنۃ حتی یفرغ الناس من الحساب

فذلک قولہ تعالیٰ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَّ اَحْسَنُ مَقِیْلًا ۝ وتقدیر پنجاہ ہزار سال می تواند کہ باعتبار شدت باشد بر کافران۔ قال القاضی بیضاوی فی تفسیر قولہ تعالیٰ فِیْ یَوْمٍ کَانَ مِقْدَارُہٗ خَمْسِیْنَ اَلْفَ سَنَةٍ واستطالتہ اما للشدۃ علی الکفار او لکثرۃ ما فیہ من الحالات والمحاسبات او لانہ علی الحقیقۃ کذلک وفی تفسیر الکواشی کان مقدارہ علی الکافرین لشدتہ خمسین الف سنۃ وھو علی المؤمن کصلوۃ مکتوبۃ وفیہ ایضا فی تفسیر قولہ تعالیٰ فِیْ یَوْمٍ کَانَ مِقْدَارُہٗ اَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ او المعنی یرجع امر الخلائق وتدبیرھم الیہ فی یوم القیمۃ ومقدارہ الف سنۃ فمعنی خمسین الف سنۃ علی ھذا انہ یشتد علی الکافر حتی یکون خمسین الف سنۃ فی الطول ویسھل علی المؤمنین حتی یکون کقدر صلوۃ مکتوبۃ فی الید ور السافرۃ اخرج احمد وابو یعلی وابن حبان والبیھقی بسند حسن عن ابی سعید قال انہ سئل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم عن یوم کان مقدارہ خمسین الف سنۃ ما اطول ھذا الیوم فقال والذی نفسی بیدہ انہ لیخفف علی المؤمن حتی یکون اھون من الصلوۃ المکتوبۃ یصلیھا فی الدنیا وفی روایۃ علی المؤمنین کمقدار ما بین الظھر والعصر و بر تقدیر تسلیم گوئیم کہ نسبت بحق تعالیٰ ہیچ چیز خلاف عدالت و ظلم نیست اگر ہمہ را ابدوزخ فرستد ہیچ ظلم نباشد کہ این تصرف در ملک وملک خود است در ملک دیگرے تصرف بے اذن او کردن ظلم است وھو سبحانہ مالک علی الاطلاق یتصرف فی ملکہ کیف یشاء لَا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَھُمْ یُسْئَلُوْنَ۔

حاصل سوال سوم آنکہ بمقتضائے حدیث نفیس جف القلم بما ھو کائن باید کہ حق تعالیٰ مجبور تقدیر خود بود پس کار بتعطیل کشد ونیز کُلَّ یَوْمٍ ھُوَ فِیْ شَاْنٍ و یَمْحُوا اللّٰہُ مَا یَشَآءُ وَیُثْبِتُ بچہ معنی باشد، بدانند کہ حق تعالیٰ در ازل تقدیر فرمودہ کہ بارادت و اختیار خود در اوقات مختلفہ چنین وچنان خواہم کرد بر طبق تقدیر ازلی حق تعالیٰ ہمیشہ باختیار خود در کار است و تعطیل نیست وہیچ جبر نہ این تقدیر ازلی کہ باختیار خواہم کرد مؤید اختیار است نہ منافی آن و

کتاب محو و اثبات لوحِ محفوظ است و محو و اثبات آن نیز در ازل مقدر است و قلم خشک شدہ و آنچہ نوشتنی اند وَعِنْدَهٗ عِلْمُ الْكِتَابِ بناے اعتراض برآن نمودن خطا است و قرآن مجید وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْكِتٰبِ ست، یا آنکہ گوئیم کہ جف القلم نسبت بما ست کہ در قید زمان مقیدیم حق تعالی کہ زمان بروے جاری نیست ماضی و مستقبل و ازل و ابد نزد او تعالی آنِ واحد است پس تقدیر و خلق در یک آن واقع است تقدم و تاخر در آنحضرت گنجایش ندارد۔

حاصل سوالِ چہارم آنکہ سید عالم علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام با وجود حصول مقامِ محبوبیت چرا آرزوے مقامِ حیرت کردہ اند فرمودہ رب زدنی تحیرا فیک۔

بدانند کہ حیرت کنایت از معرفت است اعرفہم باللہ اشدہم تحیرا فیہ پس سوال زیادتی تحیر سوال زیادتی معرفت ست کہ معرفت را پایانی نیست محبان و محبوبان ہمہ طالب زیادتی معرفت اند، یا آنکہ گوئیم کہ بر تقدیر تسلیم کہ حق معرفت واقع است و معرفت را پایانی ہست می تواند کہ بعد این سوال بدرجہ کمال از معرفت رسیدہ باشد کہ فوق آن متصور نباشد یا این دعا برائے تعلیم امت بود۔

حاصل سوال پنجم، مخدوما مقتضاے کمال محبت رفع اثنینیت ست میانِ محب و محبوب و انخلاعِ تام از بشریت و امکان و احکام آنہا چہ ہر قدر از امکان و بشریت در ممکن باقی است ہمان قدر حجاب مطلوب ست و انخلاع و رفع اثنینیت ممکن نہ چنانچہ شیخ عطار فرمودہ بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر نبرد او فقر کل تو رنج کم بر

بنا بر آن امر فرمودہ باشد یا لیت رب محمد لم یخلق محمدًا و نیز فرمودہ لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علے نفسک چہ ہر قدر کہ امکان از ممکن باقی ست از ثناء واجب لذاتہ کما ہو عجز دارد و چون معرفت فنا فی المعروف ست پس حق معرفت حاصل نباید چہ کمال فنا برفع اثنینیت ست کہ مستلزم وجوب ذاتی ست لاجرم ماعرفناک حق معرفتک واردگشتہ، یا آنکہ گوئیم در ثبوت این حدیث از سرور کائنات علیہ و آلہ الصلوات و التسلیمات سخن است و کلمینی یا حمیرا

ہنگام ورود وارد قوی ست کہ این وجود طاقت برداشت آن ندارد و دران وقت خود را باموردیگر میخواہد کہ مشغول دارد تا از ان بار ساعتے تخفیف یابد و بدرگ وفاک نکشد مولوی گوید بیت

این تکلفہاے من در شعرِ من　　　کلمینی یا حمیراے من ست

منقول ست کہ عبد اللہ اصطخری ہمراہ سگبانان براے تماشا بصحرامی رفت تا ساعتے از بارِ وجود آسایش یابد۔

حاصل سوالِ ششم آنکہ طعام بروحانیتِ میت روزِ سوم یا دہم وگل دادن روزِ سوم از کجا است

مخدوما طعام دادن للہ تعالیٰ بے رسم وریا وثواب آنرا بمیت گذرانیدن بسیار خوب است وعبادت بزرگ اما تعیینِ وقت را اصل معتمد علیہ ظاہر نمی شود وروزِ سوم گل دادن درمتاخران بدعت ست آرے در زنان خوشبوئے آوردن روزِ سوم آمدہ است براے رفع سوگ کہ غیر از منکوحہ را از اہلِ قرابت زیادہ از سہ روز سوگ داشتن مشروع نیست پس روزِ سوم خوشبوئے بیارند تا زنانِ دیگر غیر از منکوحۂ میت از سوگ برآیند۔

حاصل سوالِ ہفتم از شیخ زادہا کہ بارث بجاے پدری نشینند ومردم را مرید میگیرند پرسیدہ بودند

مخدوما در جانشینی پدر مقتدائی وراثتِ معنوی می باید کہ منوط بولادت معنوی ست کہ عبارت ست از تحقق بکمالات پدر ولادت صوری را نتیجہ وراثت صوری ست کہ اخذ مال ومتاع پدر ست نہ وراثتِ معنوی کہ ارشاد وتکمیل باشد پس مجرد ولادت صوری در وراثتِ معنوی دخل نمودن خطر ست از پیری ومریدی رسمی کارے نمی کشاید وآنچہ از طفل سوال کردہ بودند اگر کاملے تفرس دریابد کہ ازین طفل بعد بلوغ انتظام این معاملہ خواہد شد وبوراثت معنوی خواہد رسید باو بیعت بکناند واورا جانشین خود سازد گنجایش دارد والسلام علیکم۔

مکتوب (۱۲) دوازدہم

بخواجہ مومن جذبی در تحقیقِ فنا وعدم ووجود فنا ووجود عدم وفرق در آنہا۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات بجناب کمالات اکتساب خواجہ محمد مومن جذبی میرساند
بمطالعہ صحیفہ شریفہ مبتہج ومسرور گردید اندراج یافتہ بود کہ حضرت صاحبزادہ کلان بشارتے
بمن نوشتہ اند تو نیز دران باب متوجہ شدہ چیزے بنویس. مخدوما جائیکہ ایشان نوشتہ باشند چہ
احتیاج کہ دیگرے دران امر بنویسد و یا توجہ نماید کسے کہ بصحبت وخدمت قطب الاقطاب قدس اللہ
سبحانہ بسرہ الاقدس بصدق رسیدہ است این قسم امر وہمچنین امور دیگر کہ نوشتہ اند وصحت وسقم
آنرا استفسار نمودہ در حق او چہ استبعاد دارد و شما خود از مقبولان آنحضرت ہستید زیادہ ازان
دربارۂ شما متوقع است ہمت رابلند دارند و اوقات را معمور بعضے چیزہا کہ امروز پردہ بکشود
است امیدست کہ فردا پردہ از روئے آن بکشاید از بسیارئے قبضہا دل تنگ نشوند موطن بسط
ولقا بروجہ کمال در پیش است امیدوار باشند فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا
ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرماید لن یغلب عسر یسرین درین ایام معرفتے در تحقیق معنی
فنا وعدم وفرق درمیان این ہر دو مسودہ نمودہ بود کہ دانستن آن طالب این راہ را ضروریات
است چون مناسبتے بمطلب شما داشتہ آنرا نیز درین کتاب اندراج نمود استماع فرمایند عدم کہ
در عبارات اکابرین سلسلہ علیہ واقع می شود عبارت از ورود ہستی اسم الٰہی ست جل سلطانہ کہ
مبدأ تعین عارف ست از پس پردہا از راہ جذب ومحبت بر در کہ سالک کہ ہستی سالک در حجب
آن مستور گردد و سالک خود را واوصاف خود را گم کند و نیا بد و وجود عدم عبارت از تحقق بآن
ہستی است یعنی وجودی وبقائی کہ بر عدم آن مترتب است واحتمال دارد کہ وجود عدم عبارت
از تحقق بحالت عدمیت باشد یعنی پیدا شدن وصف عدم در سالک و این عدم واین وجود
عدم بمعنی اول فنا وبقا است در جہت جذبہ این ظہور را دوام نیست پس فنا وبقا کہ بر آن
مترتب بود نیز دائمی نباشد و از عود بوجود بشریت ایمن نبود تا آن ظہور کائن است ہستی سالک
متواری است و چون ظہور متواری گشت وجود بشریت عود نمود فنائے حقیقی عبارت از استیلائے
ہستی مطلوب است بر عارف کہ عارف اوصاف واخلاق خود را بر تو اوصاف واخلاق

مطلوب یابد بلکہ ہمہ را درست بآنجناب قدس حوالت فرماید واز جمیع منتسبات تہی گردد و ہیچ نسبتے باوراہ نیابد، وجودِ فنا عبارت از نقائے ست کہ برین فنا مترتب شود بولادتِ ثانیہ بوجود موہوب موجود گردد این فنا واین بقا را دوام لازم است واز عود بوجودِ بشریت ایمن درصورت اولی استتار سالک است ودرصورتِ ثانیہ انتفاے او وشتان ما بینھما لان المستترقد یظھر ویعود والزائل لایعود اول از مطالب نیست و ولایت بآن مربوطہ وثانی از مطالب ست و ولایت بآن مشروط بساست کہ طالب اول را بثانی مختلط سازد وخود را بوجود عدم فانی حقیقی انگارد و کامل داند وباین فرق مہتدنگردد واین از جملہ مزال اقدام سالکان است درین جا بعنایتِ الٰہی جل سلطانہ، پیر کامل مکمل باید کہ ہر دو طریق جذبہ و سلوک پرورش یافتہ بہ نہایت رسیدہ باشد تا این بیچارہ دست و پا گم کردہ را ازین ورطہ برآرد ودلالت بنقصانِ او نماید و بفنائے حقیقی رہنمونی فرماید۔

اگر گویند ہرگاہ ظہور ہستی مطلوب در ہر دو صورت باشد چرا یکے را دوام بود ودیگرے را نہ ویکے ازالہ منتسبات از عارف نماید و اثباتِ ولایت فرماید ودیگرے نہ۔

گوئیم درصورتِ اولی کہ تعبیر از ان بعدم می نمایند طالب ہنوز واصل مطلوب نگشتہ است وچون جذبہا وبسلوک ضم نشدہ است و از مقامِ قلب ترقی نمودہ بمقلبِ قلب نہ پیوستہ است حجب درمیان دارد لیکن از راہِ جذبہ و محبت بطریقِ اندراج النہایت فی البدایت پرتوے از مطلوب از پس پردہا بر باطنش می تابد و او را از وے می ربایدو چون حجب درمیان است دوام نمی پذیرد واز عود بوجودِ بشریت ایمن نیست وظہور در پردہ می آید ونیز چون ظاہر ظلی از ظلال مطلوب ست و انموذجی از انموذجاتِ او نہ نفس مطلوب وظل و انموذج را آنقدر قوت نیست کہ اوصاف و منتسباتِ سالک را تواند سلب نمود و بفنائے حقیقی تواند رسانید لاجرم سالک از اوصاف و منتسبات خود درین ہنگام نمی برآید و بفنائے حقیقی نمی رسد و ولایت چونکہ مربوط بمجموع جذبہ و سلوک است نہ جذبہ فقط اسم ولایت بروے صادق نمی آید ودرصورت ثانیہ عارف از مقامِ قلب برآمدہ بمقلب قلب پیوستہ است و معاملہ جذب و سلوک را بانجام رسانیدہ

مطلوب را بے پردہ در آغوش کشیدہ است لاجرم ظہور در حقِ او دائم است و از عود مذکور ایمن چہ پردہ درمیان نماندہ است تا محجوبیت متصور گردد و چون وجود و کمالات کہ ممکن انتساب دارد ظلال وجود و کمالات مطلوب است کہ ہنگامِ غیبت از مطلوب ممکن آن کمالات را از خود فہمیدہ و خیانت در امانت نمودہ دعوی ہمسری پیدا کردہ بود و در وقتِ طلوع اصل ظل را غیر از محویت و تلاشی و لحوق باصل چارہ نیست عارف نیز درین ہنگام ظلال را باصل حوالہ نمودہ و از ہمہ منتسبات خالی گشتہ رخت بصحرائے عدم کشیدہ و بفنائے حقیقی مشرف گردیدہ و باین فنا و بقا کہ برآن مترتب شود اسمِ ولایت را بر خود درست خواہد کرد و این دید عاریت و سپردن باصل از تجلی صفات است و کمالِ آن مربوط بتجلی ذات است چہ تمامی ہر مقام منوط است بگذشتن از آن مقام۔

مکتوب (۱۳) سیزدہم

بحافظ محمد شریف در عظمتِ مطلوب و بزرگی اسم مبارک اللہ۔

حضرت حق سبحانہ و تعالی باعلی مرتبہ کمال برساند شفقت آثارا مطلوبِ حقیقی چون کہ ورای اوہام و افہام است و ورائے تفکر و تعقل معرفت دران حریم اقدس نکارت است و علم جہل چون او جلوہ فرماید مشتاق بیچارہ رو بعدم آرد۔ بیت

گیرم کہ بغمخانہ ما یار خرامد　　کو حوصلہ و طاقتِ دیدار کہ دارد

پس طالبِ او غیر از انکہ خود را بہجر قرار دہد و بیاس آرام گیرد چارہ ندارد۔ بیت

عاشقان را نصیب از معشوق　　جز خرابی و جان گدازی نیست

و اگر بعد وجود موہوب بعلم و شعورش باز آرند مطلوب را باندازہ استعداد و یافتِ خود خواہد دریافت و بیرون از حوصلہ و طاقت نخواہد شناخت کہ مقید ہر چند بزعم خود از ہمہ قیود وارہد مطلقِ حقیقی نگردد پس نایافت ہمہ وقت دامنگیر آمد و نا امیدی نقدِ وقت۔ بیت

ہمہ صبح وصل جویان من و شام نا امیدی　　کہ سیاہ بخت ہجرم شب من سحر ندارد

عاشق دردمند را آرام نیست و ہیچ گونہ قرارے ندارد از تپش دوری ہموارہ سینہ سوزان ست آتش
و از سوگ مہجوری پیوستہ جگر دوزان ہرگاہ سرور حبیبان علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات
بدوام حزن و تواصل فکر موصوف بود از دیگران چہ گوید و آرام بطلال و اعتبارات نہ آرام
با وست محب ذات بآن خورسند نشود نام سامی آنحضرت کہ لفظ مبارک اللہ است گوئیا
اشعار بعدم دریافت مسمائے خود دارد لام معرفت چون بالام آلہ رسیدہ دران لام مدغم و
ناچیز گشتہ است وہمان لام اللہ باقی ماندہ مانا کہ درین ضمن ایماء بآن است کہ چون معرفت
بآنحضرت منتہی گردد وفانی ومستہلک شود جز معروف ہیچ نماند بے کمی وزیادتی وچون معرفت
رفت عارف نیز بعدم پیوست چہ علم را با عالم اتحاد ست از بزرگی این اسم مبارک است
کہ فحول علماء دران متحیر رفتہ اند وبکنہ آن پے نبردہ بکنہ مسمائے آن چگونہ پے برند ع

چو نام این ست نام آور چہ باشد

جمعے گویند کہ این نام سریانی است وجمعے دیگر برآنکہ اسم عربی ست وبر تقدیر عربی بودن،
بعضے برآنند کہ جامد است وبعضے می گویند کہ مشتق است واگر مشتق است تحقیق معلوم نیست
کہ اشتقاق آن از الہ بفتح لام است بمعنی عبد یا از الہ بکسر لام بمعنی تحیر یا از الہت الی فلان
ای سکنت الیہ یا از الہ اذا فزع من امر نزل علیہ یا از الہ الفصیل اذا ولع بامہ یا از ولہ
اذا تحیر وتخبط مشتق است وجمعے گویند کہ اصل او لاہ ست مصدر لاہ یلیہ لیہا اذا
احتجب وارتفع بعضے برآنند کہ علم ذات است وبعضے برآنکہ صفت است در اصل بر ذات
تعالیٰ غالب آمدہ است وحکم علم گرفتہ است چنانچہ الثریا بالجملہ بزرگی وعدم یافت
آن دلیل بزرگی وعدم یافت مسمائے اوست۔ بیت

اللہ چہ لفظ یا چہ نام است
کو ورد زبان خاص و عام است

مکتوب ۱۴ چہاردہم

در ذکر بعضے نصائح کہ طالب این راہ را لابدی ست و بیان برخی از کمالات نماز۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ اِسْتَجِیْبُوْا لِرَبِّکُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ یَّاْتِیَ یَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَہٗ مِنَ اللّٰہِ ط مَا لَکُمْ مِّنْ مَّلْجَاٍ یَّوْمَئِذٍ وَّ مَا لَکُمْ مِّنْ نَّکِیْرٍ۔ صحیفہ شریفہ کہ بمصحوب اخوی مولانا محمد حنیف فرستادہ بودند و این خمول زاویۂ خمول را یاد آوری نمودہ مطالعۂ آن فرحت فراوان رسانید و چون منبی از حرارت طلب و شوق مطلوب بے ہمتا بود فرحت بر فرحت افزود چہ نعمتے است کہ حق سبحانہ و تعالیٰ درین طور اوان کہ آخر الزمان است سودائے جناب قدس خویش در سر شیدہ پیدا آورد و آتش محبت خود در سر او بیفروزد و بسوز ہجرانش سرفراز سازد، شکر این نعمت عظمیٰ بجا باید آورد و ممنون این عطیہ باید بود و کم ہمت را جست بر بستہ ھَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ گویان از دیاد این را جویان باید شد و چشم انتظار بر آن باید داشت کہ سودائے مذکور بسر حد جنون برسد و از ما سوی مطلوب بیگانہ سازد و از کشاکش لاطائل و رہائد و از نائرہ محبت منارۂ انانیت را کہ از علو سرکشی امارہ برپاست پاک بسوزد تا بانوار کمال لایزال انارت و اضارت پیدا آید لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ سعادت آثارا چون شمارا شوقے بطریق این اکابر بہم رسیدہ است باید کہ در رعایت شرائط و آداب این طریقۂ عالی مہما امکن بکوشند و اتباع سنت و اجتناب از بدعت لازم گیرند کہ مدار این راہ بر آن ست و بفتوی علماء متدین در اقوال و افعال و اخلاق زندگانی نمایند و سیر صالحین را شعار خود سازند و فقرا را دوست دارند و در خفتن و خوردن و سخن کردن حد اعتدال را رعایت کنند و سحر خیزی را مہما امکن از دست ندہند و نماز و استغفار و گریہ و زاری آن وقت را مغتنم شمرند و بصحبت صلحا راغب باشند دین المرء دین خلیلہ شنیدہ باشند و بدانند کہ طالب آخرت را از ترک دنیا چارہ نیست ترک حقیقی اگر میسر نشود ترک حکمی لابد ست تا امید نجات صورت پذیرد و ترک حکمی عبارت از آن ست

که در اموالِ نامیه و انعامِ سائمه و اموالِ تجارت زکوٰة را که تقدیر آن در کتبِ شرعیه مبین است بمنت بمصارف آن بدهند و صلهٔ رحم و حقِ جار و سائل و مستقرض وغیره را رعایت کنند و مال را بیجا صرف نکنند و اسراف در ان نه نمایند و آنرا وسیلهٔ لهو و لعب و زینتِ خلق و تفاخر و تکاثر نکنند چون چنین شود مال از مضرت برآید و دنیا با آخرت جمع شود بلکه دنیا نماند و نیز بدانند که نماز ستونِ دین است اگر آنرا برپا کرد دین را برپا داشت و اگر آنرا هدم کرد دین را هدم کرد پس باید که نماز را در اوقاتِ مستحبه با شرائط و آداب آنکه در فقه بیان یافته است با جماعت ادا نمایند و کوشش کنند که تحریمهٔ اولیٰ برسند و در صفِ اوّل جا یابند و ترکِ یکی ازین امور ماتم دارند مصلی کامل در وقت ادائے آن گوئیا از دنیا که از دولتِ قرب قلیل النصیب است و اگر نصیبی دارد قربِ ظلی دارد می برآید و با آخرت که موطنِ قربِ اصلی است می پیوندد و دولتے که بآن نشاء مربوط است مناسبت آن فرا میگیرد و متعطشان بوادی حیرت و فراق درین نشاء از سرچشمهٔ زلال نماز مانوس و سیراب اند و متولهان بیدائے کبریائی و جلال امروز در سراپردهٔ محفلِ عروسی او مدهوش بوے وصال - رسول خدا صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم فرموده است اذا قام العبد فی الصلوٰة فتحت له ابواب الجنان وکشفت الحجب بینه وبین ربه واستقبلت الحور العین ما لم یتمخط و تا رسیدن بصحبت شیخ کامل و مکمل این طریقه اوقات را بتلاوت و وظائفِ طاعات و اوراد که از کتبِ معتبرهٔ احادیث ثابت شده است بسر برند بعضے ازین قسم وظائف و اوراد و اعمال را این فقیر جمع نموده است ملّا محمد حنیف ظاهر را داشته باشند و اکثر اوقات را بتکرار کلمهٔ طیبه لا اله الا الله معمور دارند که در طهارت باطن اثر تمام دارد و اگر عدد معین را ازین کلمهٔ طیبهٔ مبارکه ورد سازند نیز گنجائش دارد و بطهارت و غیر طهارت می گفته باشند و محبت این اکابر را سرمایهٔ سعادت دانند و مدار کار را بر آن تصور نمایند بیت

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان   گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الهدیٰ والتزم متابعة المصطفیٰ صلی الله علیه وعلی آله الصلوات و البرکات تعالیٰ وعلی جمیع الانبیاء والمرسلین والملائکة وسائر الصالحین آمین۔

مکتوب (۱۵) پانزدہم

بمیر ضیاء الدین حسین در انکہ اعظم حجب این راہ نفس طالب ست۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی انت الغمامۃ علی شمسک بزرگترین حجب میانِ طالب و مطلوب نفس طالب ست و اشتغال او بتدبیر و مراداتِ او۔ مصرع

در تو یک یک آرزو ابلیس تست مصرع دع نفسک وتعال مصرع

با مارِ سیہ نشین و با خود منشین والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۱۶) شانزدہم

بمیر معصوم در معنی الصوفی کائن بائن۔

سلامٌ علیکم طِبتم فادخلوھا خالدین قل اللہ ثم ذرھم۔ طالب حق جل و علا تا از محبت ما سوی او تعالی بلکہ از دید و دانش او نرہد مطلب اعلی نرسد الصوفی کائن و بائن بہمین اعتبار گفتہ اند کہ صوفی از روے صورت و ظاہر ہر چند با خلق است لیکن از راہِ باطن و معنی از ہمہ گسستہ و وارستہ است بالجملہ آمیختہ باش و آویختہ مباش والسلام والاکرام۔

مکتوب (۱۷) ہفدہم

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہ در دید قصور اعمال و متہم داشتن نیات با بیان بعضے ازواق و واردات مخصوصۂ خود و اشارت بمحبت و محبوبیت ذاتیہ۔

خدام سیدی سندی ازین عاصی مہجور سلام و تحیت در معرض قبول آرند از بے توفیقی و بے حاصلی خود چہ وانماید کارے کہ شایستہ قبول پروردگار بود در حق این گناہگار عنقا روزگار است و عملے کہ سزاوار نظر کردگار باشد صدور آن ازین مغرور دور از کار حاصل کار او خود کامے ہوس دانی است

وبزم روزگارِ او خودستائی وظاہر آرائی طاعت او اطاعتِ ہواست وعبادتِ او سمعہ ریاست کلامِ او بے غرضِ نفسانی نیست وسکوتِ او بے وسوسۂ شیطانی نہ، استغنائے او طمع آمیز ست وانزوائے او کبر انگیز ہمتش استیفائے تنعمات ولذات است ونہمتش تفوق بر اقران واتباعِ شہوات، اگر استغفار بر زبان دارد چندین گناہ در دلش مرکوز است واگر چشم سر از محارم فروبستہ است نامحرمِ بسیار بچشم سر منظور است اگر بذکر وورد اشتغال دارد صاحبِ اور دملعون را مورد است واگر بے اوراد واذکار ست تارکِ اور دملعون را مصداق بالجملہ طالبِ دنیا ست وتارکِ عقبیٰ معاملۂ او بصاحبِ خویش معاملۂ مخادع ومستہزی است۔ بیت

کس نکند با کس بیگانگان آنچہ تو با حضرتِ حق می کنی

بظاہر مدعی محبت است وبحقیقت معاملۂ او معاملۂ کافر فرنگ است خیال باید نمود کہ این نوع دعوی را چہ جزا بود واین قسم معاملہ را چہ مکافات عصاۃ دیگر را با این چنین سیاہ کار نسبتے نیست وکذب در معاملت را با سائر معاصی کدام مساوات۔ رباعی

میخوارہ وخود پرست فاسق بودن در کوے خرابات موافق بودن
بر کامِ ہوائے نفس عاشق بودن بہ زانکہ بخرقہ در منافق بودن

مقصود از تصدیع واملال التماس آنست کہ چون اعزہ احبہ این شرمندہ کار را از روے کمالِ حسنِ ظن باوضاع صلاح یقین کردہ اند وعنوانے برے قرارداد الحال بعد از ملاحظہ این سطور چون از حقیقت کسادِ این مغرور اطلاع بواقعے یابند خیالِ سابق را کہ دربارہ این آوارہ داشتند از سر نہند واو را بعنوان مسطور تصور فرمایند واز آشنائی او ہراسان باشند مصرع

صد مرحلہ بگریزید اے اہلِ جہان از من

چون ستر حالِ خویش از کسانیکہ در گمان کمال او بند داخلِ خیانت بود بنا بران حقیقتِ خود را کما ینبغی وانمود تا دوستان آگاہ باشند وسادہ دلان چندرا آگاہ سازند تا از مجرد شنیدن نام یکے از جا نروند ومردم را از جا نبرند۔ بیت

شیرین مثلے است گشتہ مشہور
آواز دہل خوش ست از دور

والا کسے کہ معاملہ او باین سرحد باشد ویرا سر و برگ قلم گرفتن و سخن پردازی کردن کجاست۔ قطعہ

گر عاقلمی حدیث خود کم کنمے
قفلے در گفت وگوے محکم کنمے

ماتم زدۂ چند فراہم کنمے
بر گفتہ بگریے و ماتم کنمے

والسلام علیکم وعلیٰ من لدیکم۔

فصل بالخیر بعد از تحریر نیاز نامہ بخاطر ریخت کہ چون از حقیقت کسا د خود نوشتی اگر شمہ از نعمت حق جل وعلیٰ کہ درباره خود مشاہده کرده درین رقیمہ اندراج ننمائی مبادا داخلِ کفران بود بنا بران بموجب وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ شمہ ازان نیز اظہار می نماید۔

مخدوما با این ہمہ خرابی و تباہ کاری اینقدر می داند کہ از پیشگاه در طینت این خاک راه معنی تعبیہ کرده اند و آنی ودیعت نہاده کہ آن معنی منظور نظر خاص اوست تعالیٰ و عنایت خفی درباره آن واقع است زیاده ازین نمی تواند تعبیر نمود و تفصیل نمی تواند پرداخت کہ متکلم و مستمع را تاب تکلم و ہوش استماع آن نیست ازان است کہ در زمانِ سابق پیش از ظہور آن معنی جذب و کشش معنوی و عشق و محبت بے کیفی در خود می یافت طبیعت او از خلق گریزان بود و بجلوت و صحرا راغب و باخود می گفت مثنوی

بہ تنہائی دلم مائل چنین چیست
درین تنہا نشستن حاصلم چیست

و آن محبت را ہیچ متعلق سر نمی کشید و نمی دانست کہ این عشق کدام کوست و این ہمہ کشش بکدام سوست۔ شعر

می دید بچشمِ خود غبارے
در دیده نہفتہ خارِ خارے

آگہ نہ کہ گردِ دامن کیست
وین غنچہ زخارِ گلشنِ کیست

در جیبِ گلشن کہ این خسک ریخت
در چشم دلش کہ این نمک بیخت

آتش کہ بسقف خانہ در زد
وین فتنہ ز دامنِ کہ سر زد

این تلوسہ چیست در شکیبش	جادوے کہ می دہد فریبش
شورے است زعشق در سرِ او	تیغیست نہان بگوہرِ او
از جنبش غمزہاے خونی	دارد نگرانیِ درونی
جانے بسر خیال می داشت	چشمے برہ شمال می داشت
سرمست نظارہ سوبسو بود	در رقص نشاط موبمو بود
ہم دیدہ براہ آرزو باز	ہم گوش نمنیش برآواز
کز قافلۂ رسد صدائے	آواز برون دہد درائے

ونامدتہا مغلوب این حالت بود وآرزو میکرد کہ این عشق رامتعلق ظہور فرماید واین شورش وتلوسہ رامعشوق معین پدید آید وہرچند آن عشق رابمعشوقات سفلی فرودمی آورد فرودنمی آمد سودائے بود جنون آمیز وشوقے بود آتش انگیز ہیچ معلوم نہ کہ جنون انگیز کیست واین آتش افروزی بہرچیست حیران کارخود بود وباین ابیات زبانِ حال اوگویا **شعر**

دارد زکہ مو بمویم آزار	وزناخنِ کیست جنبشِ تار
تنہا نہ بدل خلد کزاں سوے	دارد خلۂ بہربن موئے
در دیدۂ من کہ می زند برق	وز شعلہ کیست دشنہ برفرق
از سوز کہ این شرار برخاست	وز راہ کہ این غبار برخاست
بر سر مژہ ام جدا نگاریست	در ہر نگہم جدا بہاریست
آن کیست کہ در درونِ سینہ	بشکست ہزار آبگینہ
این باد زدامن کہ برخاست	وین دود زخرمن کہ برخاست
این مرغ کہ می پرد برین بام	وین بوسہ کہ می دہد بہ پیغام
این عشق ندانم از کجا خاست	کز ہر رگ وریشہ ام بلاخاست
آن روز کہ خاک من سرشتند	سودائے جنوں بسر نوشتند

از طرہ بتے فگندہ دام ست | لیکن نشناسمش کدام ست
تا عشق کہ شد مساعدِ من | واندر کفِ کیست ساعدِ من
از خندۂ کیست نوبہارم | وازنازِ کہ خارخارم
این عشق زعاشقان عجب نیست | معشوق شناسی از ادب نیست
اے عشق خوش آمدے چنین چیست | در دل بنشین کہ منزلِ تست
بنشین بنشین نشیمن از تست | جان و خرد و دل و تن از تست
روز از تو و شبِ سیہ مرا بس | تخت از تو و خاک رہ مرا بس
بپذیر بتحفہ جان و بنشین | بکشا کمر از میان و بنشین
بنشین و زعقل جوش بنشان | واز خونِ ہوس خروش بنشان
از آمدنت چو گل شگفتم | دامن دامن بہار رفتم
گل کرد بہار بختم امروز | بر گل بنہید تختم امروز

بر سر اصل سخن رویم، بعد از آنکہ آن معنی مکنون بمرور شہور بر نوانداخت پیش از آنکہ در معرض ظہور کامل آید معلوم شد کہ متعلق آن محبت کہ بود و آن انجذاب و کشش بکدام طرف وابستہ محبوبے پدید آمد در غایتِ حسن و خوبی و در نہایتِ رفعت و مرغوبی کہ فوق آن غایت در جمال و حسن متصور نیست بلکہ نزاکتِ منزلتش بمثابہ ایست کہ اطلاق حسن و جمال بر آن حریم متعال گرانی دارد و ہمچنین ہر کمال و جمال از ان بارگاہ در راہ است ہر جا کمالے نمایان است اثرِ کمال او یافت و ہر طرف کہ حسن و جمال متصور است انموذج حسن و جمال او دید بیقین دانست کہ محبوبے را او شایان است و مطلوبے را ہم او سزاوار از ہمہ رو بتافت و عنانِ عنایت بجانبِ او تافت و کمر ہمت را در خدمتِ او چست بربست دید کہ عنان تابے آنجا راہی نمی کشاید و این خدمت شایان آن حریم مقدس نیست و ہیچ کوشش و سعی را بے فضلِ او بار نیست سابقہ عنایت می باید پس کششِ او در کار ست دیگر ہیچ از ہمہ در ماند و معاملہ را باو گذاشت خوش گفت

بیت مرا اگر توسنِ دل نیست در راه کمندِ زلف او ہم نیست کوتاہ

عنایتِ ازلی از پے او در رسید و بالطافِ خود این دور از کار را بنواخت و بسابقہ فضل و کرم این خاک افتادہ را در حوالے حریم قدس خود جا داد و ہذا آن معنی مضمر و این آنِ مستور دران بارگاہ پر نور بروز و ظہور دارد و بصد آب و تاب در صحن گلزار امید در رقص و نشاط جاوید است قدمے بانا ز بر میدارد و قدمے بانیاز می نہد و باکمال خرمی و فرخندگی ہم آغوش بوئے وصال ست باد جود بندگی سرمست بادہ لایزال و باین ترانہ مترنم ست. نظم

ہم از در باز گردا ے باد نو روز کہ من بوئے گل خود دا رم امروز

مدہ پیشِ شب از مہ یاد م اکنون کہ من با مہوشِ خود شام اکنون

گر اوّل می ربود از گریہ آبم کنون خوش می برد در باد خوابم

اگر بر خود نیز عاشقی نماید می سزد کہ نواختہ محبوب ست و اگر شیفتہ حسن خویشتن بود نیز بر محل ست کہ منظورِ مطلوب ست، اے عزیز آن مُعبرا کہ با بوئے معنبرست با این بدن چرکیں چہ نسبت و آن معنی علوی را با این پیکرِ سفلی و پس ماندہ آوارہ بیچارہ کہ از یار جدا ماندہ و گرفتار دیار اعدا گشتہ کدام مساوات این پیکر عنصری ست کہ در بادیہ حیرت و حسرت ہراسیمہ و سرگشتہ با دل پریشان و موے آویزان باد دورے از شش طرف بردے طپانچہ زنان گرد حجاب حواس خمسہ فرو گیران بیت

ہم با ز دہ طپا نچہ بر روے ہم خاک فشردہ پنجہ در موے

و از کار و اذکار فرو ماندہ و از شوق و سرگرمی دست افشاندہ مخمول زاویہ بے حلاوتی و افسردگی گشتہ عنان ہمتش از دست رفتہ و کمر خدمتش فرو شکستہ از غایتِ حیرانی بچیزے جمع نمی تواند شد و از بس سراسیمگی از کس در یوزہ نمی تواند نمود ہر چند آن معنی از آن این بود لیکن آن دلبری برگزیدہ لاجرم بمراحل از این دوری گزید و بعد المشرقین میان این و آن افتاد۔ رباعی

از بادِ صبا دلم چو بوئے تو گرفت بگذاشت مرا و جست و جوئے تو گرفت

اکنون ز من خستہ نمی آرد یاد بوئے تو گرفتہ بود خوئے تو گرفت

منور

بہبود

آن بر تخت مرصع انس نشستہ، و این پیکر در خاک تیرہ فرو ہشتہ، آن از ہم آغوشیٔ مراد شاد و فرخندہ، و این از غیرت سینۂ حسرت بر خود کندہ، این با چندین زاری و نیاز، و آن با صد استغنا و ناز، این با ہزار آرزو از آن راز جویان، آن از کمال بے نیازی با خود راز گویان، این پیکرِ سفلی بآن معنی علوی گوید۔

شعر

من بے تو بخاک رہ مژہ باز	تو خواب گزین بہ بسترِ ناز
من بے تو زخونِ دیدہ گلنار	تو خندہ زنان بصحنِ گلزار
من بے تو بخون کشیدہ دامان	تو رفتہ بنطع گل خرامان
من بے تو بخاک غصہ پامال	تو رقص کنان ببانگ خلخال
من بے تو چو رشتہ تاب در تاب	تو رشتہ گسل چو درّ نایاب
من بے تو بسوز دل گدازی	تو عاشق خود بحسن بازی
من بے تو گرفتہ ترک ہستی	تو کردہ بخویش ناز و مستی

تنبیہ: اے عزیز اول کتاب را باخر آن کسے متدافع نفہمد و بظاہر متناقضہ انگارد زیرا کہ ہرچہ منسوب بممکن است ازین روئے کہ ممکن ممکن است قابل رد و طعن ست شایان آنحضرت چگونہ بود معاملۂ فضل جدا است این قسم دوراز کارے را اگر بنوازند کمال بندہ نوازی اوست و بندہ فی نفسہ و عمل او ہمان ست کہ مسطور شد و عنایت و کرم او بکردار این کس وابستہ نیست، یا آنکہ گوئیم آنچہ در ماسبق ذکر یافت واردیست از واردات چون این وارد غالب آید جمیع اعمال و طاعات خود را قابل لعن و طعن انگارد در نفس الامر ہرچہ باشد و آنچہ در آخر کتابت مسطور است نیز واردے است و یک وارد را با وارد دیگر ہیچ تدافع و تناقض نیست اول مغلوب آن دید بود بعد ازان مغلوب این دید گردید موافق دید اول بزرگے گفتہ است کہ کاتب شمال من ہمیشہ در کار است و کاتب یمین حسنہ نمی یابد تا بر روئے کاغذ ثبت نماید این کارخانہ در دید

عارف است و بس و این دید را منشا است و معاملات بآن وابسته است که شمہ ازان ظاہرا در ذکر آمد قاصد مستعجل است تفصیل آن نمی تواند پرداخت و موافق دید آخر ہمان بزرگ در جائے دیگر می فرماید که کاتب شمال خود نمی یابم و شمال حکم یمین پیدا کرده است بحکم کلتا یدیہ سبحانہ یمین زیرا که شمال از مقتضیات عدم بوده و چون عدم بعین و اثر از عارف زائل شود شمال در حق او نماند و بحکم تخلقوا با خلاق اللہ شمال حکم یمین گیرد و آنچه گفتم که این دید را منشا است و معامله بآن وابسته است. باید دانست که ہر چه بآنجناب مقدس منسوب است ہمه خیر و کمال است خیر و کمال را آئینه باید تا ظہور خیریت آن بآن شود و آئینه نمی باشد الا در مقابل شئے و مقابل خیر و کمال شر و نقص است اذ بضدها تتبیّن الاشیاء و ظاہر است که مرآة ہر چند در مرآتیت خود کامل تر بود ظہور صورت منعکسه دران اتم باشد پس ہر چند دید شریت عارف بیشتر بود ظہور خیریت در وے زیاده تر باشد زیرا که ممکن فی نفسه منشاء ہر شر و نقص است چه ذات او عدم است مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ، و ظہور خیریت را دید شریت کافی ست من تواضع للہ رفعه اللہ بالجمله ہر خیر و کمال و ہر حسن و جمال که در صفحۂ کائنات ہویدا است ہمه مستفاد و مستعار از مرتبۂ وجوب ست ذات ممکن عدم است ہیچ نیست از ہیچ غیر از ہیچ چه آید۔ **شعر**

از تست طلسم این خزانه	من ہیچ نیم درین میانه
از شیشۂ تست این مے ناب	من خاک بلب در آتش و آب
ہم گنج ز تست ہم تو گنجور	من دست تہی فشاندم از دور
معنی تو دہی چنین شگر فم	من جلد کتاب صوت و حرفم
من ذرۂ خاک آستانم	تو می طلبی بر آسمانم
از موجۂ فیض تست این جوش	من مہر بلب نہاده خاموش
از جوش و خروش خود چه گویم	این باده توئی و من سبویم

ولیکن ھذا اٰخر المکتوب ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا الحمد للہ اولاً و اٰخراً والصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان علی رسولہ محمد دائماً و سرمداً و علی اٰلہ الاطہار و صحابتہ الاخیار و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و علی ملائکتہ المقربین و علی اھل الطاعۃ اجمعین اٰمین

حاجی الحرمین شیخ حسین بخدمت می رسد امید کہ از توجہات بہرہ ور باشند بیت

این دم کہ تراست بادہ در جوش ... از خستہ لبان مکن فراموش

و ہمچنین یاران دیگر نیز می باید کہ از صحبت سیراب متمتع باشند تر مردگی نصیب عدا باد۔ بیت،

از گرمیٔ مجلس است بس دور ... تو ساقی داہلِ بزم مخمور

والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدی۔

مکتوب ہژدہم (۱۸)

بمولانا محمد صدیق پشاوری در جواب عرائض وے کہ مشتمل بر احوال و وقائع بود۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ؕ و بہ نستعین الحمد للہ والسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی۔ دو مکتوب مرغوب عقب یکدیگر رسید و خوشوقت ساخت دیدن سرور کائنات علیہ و علی آلہ افضل الصلوات و اکمل التحیات رحمت و بشارت است و پرسیدن سبب خوف عین تسلیہ و نوید تسلیہ لسانی فرمایند یانہ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ نوشتہ بودند کہ این خوف و اندیشہ و حزن بر نہجے استیلا یافتہ است کہ قوت و ہمت را بالکل سلب نمودہ و بغیر از ادائے فرائض و سنن بعبادات دیگر نمی تواند پرداخت خوفِ خاتمہ و اندیشۂ اخروی باید کہ در توفیقِ طاعات بیفزاید و سبب ازدیاد نوافل اعمال گردد موجب انتقاص آن چون شود ہر چند نفس این خوف و اندیشہ از عبادات ست و مانع غفلت و معاصی می آرند کہ عطار شبلی رحمہ اللہ سبحانہ چہل سال بگریست و بجانب آسمان ننگریست سبب گریۂ او پرسیدند فرمود کہ از ترسِ گور و ہیبتِ قیامت آنگاہ سببِ نانگریستن بجانبِ آسمان پرسیدند فرمود کہ از شرم گناہ بسیار کہ کردہ ام

خوف

و در مجلسها بسے خندیدہ ام و قہقہہ نمودہ از شرم آن چشم بالا نمی کنم۔

منقول ست کہ فتح موصلی شصت سال بگریست گوشت و پوست از رخسارہ مبارکش بریزید بعد از نقل او را بخواب دیدند گفتند خدائے تعالیٰ با تو چہ کرد بگفت بیامرزید اما آن زمان کہ مرا بالا بردند فرمان آمد کہ بالاتر آرید چون زیر عرش بردند سجدہ کردم اما لرزان و ترسان خطاب آمد کہ اے فتح چیست آنکہ چندین بگریستی مرا غفار مگر ندانستی سر بسجدہ نہادم گفتم الٰہی تراغفار دانستم اما از ترس گور و ہیبتِ قیامت و درشتی ملک الموت می گریستم کہ دران تنگنائے لحد حال من چگونہ خواہد بود فرمان آمد کہ چون می ترسی بیامرزیدم ترا آن گریہ و این خوف کہ نصیبۂ شما ست از نعم ہنیہ ست میمون و مبارک ست ترقی بخش و منور باطن شکر خداوندی جل شانہ بجا آرید و از استیلائے آن دلتنگ نہ شوید در حدیث آمدہ است کہ دو خوف در آدمی جمع نہ شود خوف در دنیا و خوف در عقبیٰ یعنی خوفِ آخرت کہ در دنیا نصیب شود خوفِ آخرت را بر باید این دیوانگیہا و این شورشہا و صیحہا و نعرہا و گریہا و شوقہا کہ نصیب وقت شما ست و ہیچ خواست از شما سر می زند مردم آرزو دارند کہ لمحۂ این قسم وقت روئے دہد و از قوتِ جذب شوق و جنون غالب آید و ساعتے ظاہر و باطن را از ما سوی بیگانہ سازد و وارہاند امثالِ ما سنگدلان و خشک چشمان از این معنی بمراحل اند۔ مصرع نہنیئًا لارباب النعیم نعیمہا

نوشتہ بودند کہ روزے نشستہ بود کہ جوشے از نہاد این کس برخاست و نزدیک شد کہ صیحہائے پُر درد از نہادِ او بر آید بتکلف تمام آن صیحہ نگاہداشت ازین سبب درد سینہ و درد پہلو برخاستہ است شکر کنند کہ درین طور جوش و شورش جان بسلامت ماند بسیارے از صوفیہ درین طور وقت قالب را از جان تہی کردہ اند می آرند کہ ابراہیم خواص قدس سرہٗ روزے بر جمعے بگذشت کہ بذکر الٰہی جل سلطانہ اشتغال داشتند از ذکر آن جماعہ در ابراہیم چنان ذوق اثر کرد کہ در رقص شد ہفت شبانروز بدین منوال بود چون بہوش آمد تجدید وضو نمود و دوگانہ ادا کرد و سر بسجدہ نہاد سہ بار یا اللہ یا اللہ یا اللہ بگفت و سر بکرے دو جان بداد۔ بیت

تنگ

خود را

عاشق بہواے دوست بیہوش بود　　وز یادِ محب خویش مدہوش بود

نوشتہ بودند کہ در کتاب نو مندرج بود کہ اصل کار محبت است بے محبت کجا رسند الخ ازین معنی بسیار متالم است ودر غم واندوہ بنوعے فرو رفتہ است کہ سر برنمی تواند برداشت مخدوما عجب است کہ در مادۂ شما کہ در محبت متفرد دیدا این کلمہ نوشتہ باشیم ہر چند تامل می کنم بخاطر نمی آید کہ این کلمہ نوشتہ باشم لیکن چون نوشتہ اید البتہ خواہد بود تا چہ طور از قلم برآمدہ است وکدام معنی مراد است بہر حال سبب تالم شما گردیدہ است۔ مصرع

بلاے دردمندان از در و دیوار می آید

ہیچ بخاطر نیارند محبتِ شما بدیہی است جاے سخن ندارد۔ والسلام علیکم

مکتوب (۱۹) نوزدہم

بحافظ عبد الرشید در بیان مکاشفہ حضرت مجدد الف ثانی پیرِ دستگیر خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ در اخبار نبوی علے مصدرہا الصلوات و السلام والتحیۃ آمدہ است کہ چون شخصے بمیرد و بر وے حقے از حقوق عباد مثل دین وغیر آن باشد روح او را بالاے آسمان نمی برند واز ترقی ممنوع می گردد تا زمانے کہ از جانب آن میت اداے حقوق نشود وچون حقوق ادا شد ازین حبس خلاصی یافت حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ درین معنی بسیار متفکر می بودند آخر کار بفضل پروردگار جل سلطانہ برآنحضرت چنان منکشف ساختند کہ این حکم مخصوص بشخصے ست کہ روح او در این دار دنیا ترقی واقع نشدہ است اما اگر بکرمِ الٰہی جل شانہ در دارِ دنیا با وجودِ این تعلقات روح او را ترقی شدہ است بعد موت او را نیز ترقی شود بمشیۃ سبحانہ بخلاف شخصے کہ درین دار محبوس ودر قفس بود ترقیِ وے بعدِ وفات موقوف است بر خلاصیِ وے ازین تعلقات

والسلام

مکتوب بستم (۲۰)

بحاجی محمد جان تالقانی در اشارت ببعضے اسرار مضغۂ قلبیہ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مضغۂ قلبیہ چون از اجزاے عشرۂ ترکیب یافتہ ہیئۃ اجتماعی پیدا کند بعد تزکیتہ کل منہا وتصفیتہا وحصول کمالاتہا المتوقعۃ فیہا قابلیت ظہور اصل بے شائبۂ ظلیت پیدا می کند ہر چند در مرآت شبح ومثال شئے است نہ عین آن شئے چنانچہ در حقیقت جامعہ قلبیہ کہ ظہور وے ظلی است اما این معاملہ خارج از نظر عقل است۔ بیت

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست | ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

اطلاق لفظ ظہور درین موطن از تنگی میدان عبارت ست و الا فلا ظہور ثمہ فافہم ہذہ المعرفۃ الشریفۃ فانہا مما خص اللہ سبحانہ بہا بعض خواص الخواص تفصیل این معرفت را کما ینبغی از مکتوبے کہ باسم مولانا محمد صدیق است در مکتوبات جلد ثانی حضرت مجدد الف ثانی رح طلب باید نمود این کمالے کہ مذکور شد وابستہ بمقام قاب قوسین است ہنوز معاملۂ او ادنی در پیش است از این مقام دم نمی توان زد یضیق صدری ولا ینطلق لسانی مصرع

قلم این جا رسید و سر بشکست

الحمد للہ الذی ہدانا لہذا وما کنا لنہتدی لولا ان ہدانا اللہ حمدا کثیرا طیبا مبارکا فیہ

مکتوب بست و یکم (۲۱)

بشیخ محمد جان اکبرآبادی در ذکر خواص محبت۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ تعالی بمراتب کمال و اکمال ترقیات دہاد و بر جادۂ سنت سنیہ مستقیم و مستدیم داراد صحیفۂ گرامی بتعاقب یکدیگر رسیدہ مسرت بر مسرت بخشیدند

حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اندوا زیادِ فقرا فارغ نیند محب این طائفہ با این طائفہ است عزیزے گفتہ است خداوندا مرا ازین قوم گردان یا از نظارگیان این قوم گردان کہ قوم دیگر را طاقت ندارم حق سبحانہ محبت کامل با این طائفہ علیہ کرامت فرمایدتا از فیوض و برکات شان بہرۂ تام بخشد واز اسرار و معانی خفیۂ ایشان سیراب و شاداب گرداند رابطہ محبت است کہ محب را ہموارہ با محبوب می دارد و بصفات کاملۂ او موصوف می سازد و طالب را برنگ مطلوب می برآرد و جوشِ عشق است کہ سالک را از وجود بشریت سبکبار می کند واز تنگنائے انانیت می رہاند و را از و می رباید و بے او در حریم قدس جامی دہد و بمنازلِ قرب می رساند بلے از پیشگاہ چنین آمدہ است محبت است کہ سببِ وجود گشتہ است و سلسلۂ ایجاد را جنبانیدہ و حب ست کہ باعث ظہور و اظہار گردیدہ و گنج مکنون را در عرصۂ بروز آوردہ اول چیزے کہ قبول تعین کردہ حب است کہ حقیقت سرور کائنات است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام باین حب او حبیب رب العالمین شدہ و سائر کائنات از اقتضائے حب و جوش محبت بوجود و ظہور آمدہ است۔ بیت

گر عشق نبودے و غم عشق نبودے　　چندیں سخنے نغز کہ گفتے کہ شنودے

والسلام، توقع کہ این دور از کار را گاہے بدعا یاد فرمایند۔

مکتوب بست و دوم (۲۲)

بملا محمد حنیف در تحریص بر احیائے سنت و اماتتِ بدعت و ترغیب بر متابعت و محبت سید المرسلین علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام و جواب کتابتِ وے کہ مشتمل بر احوالِ او و یارانِ او بود۔

بِسمِ اللہِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیمِ حامداً للہ و مصلیاً علی رسولہ الکریم اما بعد مجاری الامور مشکورۃ المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم و استقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ مخدوما ہنگام قرب قیامت است و وقت تراکم ظلمات عالمے در گرداب این ظلمات فرو رفتہ و می روند جوانمردی باید کہ درین طور

زبان احیائے سنتی فرماید و اماتت بدعتی نماید بے انوار سننِ نبوی راہ راست یافتن بسے محال است و بے التزام اطوارِ نبوت نجات جستن محض خیال سلوک طریقہ صوفیہ و وصول بمحبت ذاتیہ بے اتباع حبیبِ رب العالمین صورت ندارد کریمہ قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰہَ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْکُمُ اللّٰہُ شاہد صدق است درین باب سعادت خود را دران باید دید کہ در امرے از امور تشبہ بآن سرور دین و دنیا نمودہ آید علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام چہ در عادات و چہ در عبادات و چہ در معاملات در عالم مجاز شخصے کہ بمحبوب کسے تشبہ پیدا می کند در نظر محب چہ بلا محبوب و زیبا می درآید و مرغوب و رعنا می نماید و ہمچنیں دوستداران محبوب نزد محب محبوب و عزیز اند و مبغضانِ او مبغوض و مغضوب پس کمالات صوری و معنوی مربوطِ بمحبت اوست علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام و متزن بمیزان آن لہذا افضل طاعات موالاتِ اولیا و معاداتِ اعدا آمد چہ این معنی ناشی از فرطِ محبت است چہ در دوستی دوستداران دوست و دشمنی دشمنان او این کس بے اختیار است و درین باب جنون دارد لن یومن احدکم حتی یقال انہ مجنون ہر کہ چنیں نبود از محبت بے نصیب است۔ ع تولّی بے تبرا نیست ممکن را این جا کار باید فرمود نہ در صحابہ کبار چنانچہ بعضے گمان بردہ اند کہ موالات حضرت امیر کرم اللہ وجہہ بے تبری از اکابر صحابہ صورت ندارد و غلط فہمیدہ اند چہ تبری از اعدا شرطِ موالات ست نہ تبری از احبا، چہ حضرتِ حق سبحانہ اصحاب کرام را رُحَمَاءُ بَیْنَہُمْ فرمودہ ست و رُحَمَا جمع رحیم است کہ از صیغ مبالغہ است پس باید کہ این بزرگواران بکمال مہربانی بایکدیگر موصوف باشند و چون صفتِ مشبہ دلالت بر استمرار دارد باید کہ این صفت کمال مہربانی درمیان این بزرگواران بر دوام و استمرار بود، بغض و کینہ و حسد و عداوت کہ منافی رحم است بر سبیل دوام از ایشانان باہمدیگر مفقود باشد در حدیث آمدہ ست ارحم امتی بامتی ابوبکر کسے کہ ارحم بود از و کینہ و عداوت نسبت بامت چگونہ متصور بود۔

بر سر اصل سخن روم کہ مؤید آنست کہ مذکور شد کہ موالاتِ اولیا و معاداتِ اعدا افضل طاعات ست چنانچہ در اخبار آمدہ است ان اللہ تعالٰی قال لموسیٰ علیہ السلام ھل عملت

لی عملاً قط قال الٰہی صلیت لک وصمت وتصدقت وذکرت فقال اللہ عزّ وجلّ اما الصلوٰۃ فلک برہان والصوم جنۃ والصدقۃ ظل والذکر نور فای عمل عملت لی فقال موسی الٰہی دلنی علی العمل الذی ہو لک قال یا موسی ہل والیت لی ولیاً او عادیت لی عدواً فعلم انہ الحب فی اللہ والبغض فی اللہ۔ در کتابے کہ ملا تیمور آوردہ بود مندرج بود کہ شبے برخاستہ بود بعد از شکر وضو دست برداشتہ بعجز تمام دعا کردہ در وبرہ نسبتِ خاص حضرت ایشان و فلان عزیز نمود آنے نگذشتہ بود کہ نسبتے ظاہر شد کذا و کذا قریب یک و نیم گھڑی در طغیان بود بعد ازاں کم کم فرو شد شکرِ خداوندی جل سلطانہ بجا آرید کہ بمجرد دعا کردن اثرے از اجابت مفہوم شد و نسبتے خاص ظہور نمود لیکن عجب ست کہ با نسبت پیر دستگیر نسبت عزیز دیگر ہم آرزو کردید با آنکہ مقرر است کہ اگر از جائے دیگر نسبتے برسد آں را راجع بہ پیر باید داشت و قبلہ توجہ را پریشان نباید ساخت، ما نا کہ مرادِ شما آنست کہ نسبتِ خاص آنحضرت و نسبت آں بزرگ کہ بآن حضرت رسیدہ است، پس بریں تقدیر ہر دو نسبت حضرت ایشانِ ما باشد۔

و نیز نوشتہ بودند کہ یاران و خویشان تکلیف طعامہائے خود کردند آن حلاوت و التذاذ نماند در حضور ہم شما اظہار ایں معنی می کردید و می پرسیدید کہ دریں باب چہ باید کرد۔ مخدوما اجابت دعوت خود سنت است با تیان سنت فتور در حلاوت چگونہ رود لیکن آنرا شرائط است کہ کتب شرعیہ مبین ست مثل آنکہ طعام بریا و سمعہ نبود و از وجہ حلال باشد و در مجلس لہو و لعب نبود و دعوت عام نباشد و مانند آن اگر دعوت مستجمع ہمہ شرائط بود و بہ نیت اقامت سنت اجابت واقع شود و خوردن طعام و خصوصیت منظور نبود امید است کہ در نسبتِ باطن فتور نیارد در روایت آمدہ است و یحضر الولیمۃ بنیۃ اقامۃ السنۃ دون اکل الطعام وعن سفیان الثوری من دعا احداً الی طعام بغیر نیۃ کتبت علیہ خطیئۃ فان اجابہ کتبت علیہ خطیئتان و اگر یکے از شرائط مفقود بود اجابت آن مسنون نیست چہ در کار

منتشر

کہ درازنکاب آن در حلاوت باطن خلل نمایند. نوشتہ بودند کہ یاران آنجائے از نسبتے کہ درین سفر عنایت کردہ بودند بہرہ یافتند چہ عجب وللارض من کاس الکرام نصیب وآنچہ شیخ عوض دربارۂ این دوراز کار وقائع مبشرہ دیدہ واز آنسرور علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام واز مشائخ دیگر عنایتہا والتفاتہا دیدہ وشنیدہ کہ در کتابت ملا تیمور وکتابت ملا میر نوروز مندرج بود امیدوار گشتہ وشکر خداوندی جل شانہ بجا آوردہ وآنچہ از احوال جوان احدی وجوان دیگر نوشتہ بودند اصیل وعالی ست اللھم اکثر اخواننا فی الدین از ارتحال فرزند جگر گوشہ نوشتہ بودند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّآ اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ حق سبحانہ نعم البدل عنایت کند وصبر ورضا بقضا بدہد فانما المحروم من حرم الثواب در حدیث آمدہ است کہ عجبت من قضاء اللہ للمؤمن ان اصابہ خیر حمد ربہ وشکروان اصابتہ مصیبۃ حمد ربہ وصبر یوجر المؤمن فی کل شیٔ حتی اللقمۃ التی یرفعھا الی فی امراتہ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب بست وسوم (۲۳)

بجانان بیگم دربیان اقسام توحید وشرح ہر مرتبہ باذکر معارف متعلقہ آن مع التوضیح والایجاز۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حامداً للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم اللہ تعالیٰ ذات بابرکات مخدومۂ محترمہ مشفقہ مکرمہ را مشمول الطاف بے غایت خویش داشتہ در مقامات قرب ترقی دہاد. مصرع از ہر چہ می رود سخن دوست خوشتر است

استماع فرمایند، توحید بردو گونہ است توحید عوام وتوحید خواص، توحید عوام تصدیق ست بمضمون کلمۂ طیبہ لا الٰہ الا اللہ ونفی معبودات باطلہ کفرہ واثبات معبود بحق با وجود تشریک حق جل وعلا با ماسوائے او در محبت وگرفتاری ودید ودانش وبا وجود انکار ومنازعت نفس امارہ کہ در جبلت او مودع است ودر توحید خواص با وجود تصدیق مذکور دو درجہ است

درجۂ اولی بیگانہ گردانیدن دل است از محبت و گرفتاری ما دون حق سبحانہ و از دید و دانش آن بیت

توحید بعرف صوفی صاحب سیر تخلیص دل از توجہ او ست بغیر

بیانش آنست کہ چون سالک رشید مداومت بر ذکر و فکر نماید و از لہو و لعب و آنچہ منافی دوام اقبال و توجہ است اعراض کند و عنایت ازلی شامل حال طالب بود بتدریج سلطان ذکر بر باطن او استیلا می نماید بحدے کہ ذکر باطن دوام پیدا می کند و از تکلف یاد کرد می رہاند و غفلت ظاہر در باطن سرایت نمی کند ظاہر بہر چہ مشغول بود غافل بود یا حاضر بیدار بود یا در خواب باطن ہموارہ در ذکر و حضور است خلوت و جلوت نسبت بباطن یکسان است بیت

از برون درمیان بازارم وز درون خلوتیست با یارم

وچون باطن بدوام حضور و آگاہی موصوف شود محبت و گرفتاری ماسوی آہستہ آہستہ رو بزوال خواہد آورد و تعلق علمی و حبی او از ما دون او تعالی کہ بعلم حصولی تعلق دارد گسستہ خواہد شد بحدے کہ نسیان ماسوی و انقطاع کلی از ماعدا خواہد نمود بنوعے کہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید بیادش نیاید و در دل خطور نکند این زمان نہ از شادی جہان شاد بود نہ از غمگینی آن غمگین بواسطۂ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است این حالت معبر بفنائے قلب است و کمال اول است از کمالات ولایت۔ باید دانست کہ درین کمال ہر چند باطن را دوام حضور است و از گرفتاری ماسوی وارستہ لیکن نفس حاضر و علم حضوری او برجاست و منازعت و انانیت او برپاست۔

درجۂ دوم در توحید خواص آنست کہ نفس حاضر و علم حضوری او با خود نیز رو بزوال آرد و انانیت و دعوی ہمسری و شرکت او خلل پذیرد و از خود بہ انا تعبیر نتواند نمود کہ انانیت و خودی از وے زائل شدہ است این زمان اگر توجہ و حضور است از خود بخود است کہ از عارف نامے و نشانے نماندہ نہ بآن معنی کہ عارف درین وقت عین حق گشتہ و بذات او سبحانہ یکے گشتہ انا الحق گفتن از نارسیدن است باین مقام چہ بر تقدیر فنا و نیستی و

زوال انا انا الحق گفتن معنی ندارد و بہ سبحانی نمی تواند تکلم نمود. بیت

خیال کج مبر اینجا و بشناس کسے کو در خدا گم شد خدا نیست

این حالت را فنائے نفس گویند حقیقتِ فنا درین موطن است، حاصل فنائے اول تخلیہ مرآت باطن است از نقوش ماسوی و از حصول صور ما عدا ما سوا خواہ آفاق بود خواہ انفس این کمال وابستہ بہ تجلیٔ افعال است و فنائے ثانی کہ انتفائے عارف است با انتفائے علم حضوری او مربوط بتجلی صفات ست و کمال آن منوط بتجلی ذات ست اینست حاصل سیر و سلوک اہل اللہ و نسخہ حال اہل کمال ہنوز مجال سخن بسیار است۔

مکتوب بست و چہارم (۲۴)

بمیرزا امان اللہ برہانپوری در جواب عرائض وے کہ متضمن حالات و اشواق و وقائع وے و یاران وے بود با ذکر معارف متعلقہ ہر مقام و بیان حقیقت کعبۂ معظمہ و شرح حدیث لی مع اللہ وقت و تفضیل حقیقت سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام بر حقائق دیگراں۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامداً اللہ العظیم ومصلیاً علی رسولہ الکریم

صحیفہ شریفہ جناب اخوی اعزی سلمہ اللہ تعالی سبحانہ عن الزلل والآفات با ہدایائے مخزومہ میر جمال الدین حسین رسانیدہ خوشوقت ساخت حق سبحانہ ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح دارد و بعنایات و جذباتِ خویش سربلند کناد. و آنچہ در باب مولانا ابو المظفر نبیرۂ شیخ علم اللہ رحمۃ اللہ تعالی رحمۃ واسعۃ دیدہ اند کہ گویا حضرت ایشان باو متوجہ گشتند و زیاسے کہ داشت عریان شد و لباس دیگر پوشانیدند و آنحضرت فرمودند کہ ورق این را گردانیدند و در واقعۂ دیگر فرمودہ اند کہ ما این را بخود گرفتہ ایم ازین باز کار این دیگر است بسیار نفیس ست امید کہ از نسبت خاصۂ آنحضرت نصیبے وافر فرا گیرد و از عنایاتے کہ درین واقعہ نسبت بشما و قوع آمدہ شکر خداوندی جل و علا بجا آرند کہ بشارتِ عظمیٰ است و آنچہ از

الرزائل

استیلاے عجز و عدم دریافت اظهار نموده بودند و نوشته بودند که حالت دیگر باین مناسبتے ندارد
از همه وراست بلے نسبتے که بوراء الوراء متعلق است از سائر نسبت وراست و غیر از عجز نزد
آن چه نصیب و اقعانے که محمد شاه دیده روشن است ظاهرا بشطب وقت خیلے مناسبت دارد
واز انوار و برکات ایشان امیدوار است حق سبحانه از قوه بفعل آرد و قائع بشارات اند بزرگان ما
بران اعتماد تمام نهاده اند آنچه در نقطه رود هر آن از آن این کس است. بیت

چو غلام آفتابم همه ز آفتاب گویم　　نه شبم نه شب پرستم که حدیث خواب گویم

و واقعه که دران پیغمبر خدا صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم و سائر حضرات شما را بالاے کعبه
معظمه گرفته‌اند و با تمام دیوار کعبه امر فرمودند و فرمودند که بتو تعلق دارد و بعد از آن تمام فرمودند که جامه اسم تو
بپوشان بامداد حضرات جامه کعبه مکرمه ایشان پوشانید بعد ازان همه حضرات مبارکباد داده مصافحه
کردند نسبتے عالی ست مناسبت تمام از آن بکعبه معظمه مفهوم می گردد و حق سبحانه از حقیقت آن
نصیبے ارزانی کناد حقیقت کعبه برزخ است میان حقائق مخلوقات و حقیقت واجبی جل سلطانه
که مرتبه احدیت ذات است تعالی چه کعبه مسجود الیه خلائق است حقیقت آن از حقائق سائر خلائق
البته باید که ممتاز باشد چون مسجود ذات حق است سبحانه کعبه باید که ناشی ازان مرتبه مقدسه بود
حضرت ایشان ما قدس الله تعالی بسره الاقدس در مکتوبے که داخل سه جلد مکتوبات نیست
نوشته اند که حقیقت کعبه ذات واجبی ست تعالی چه مسجود فی الحقیقه همان مرتبه مقدسه است هذا۔
باید دانست که مسجود هر چند ذات بیچون است لیکن اعتبار مسجودیت با و ملحوظ گشته است
لاجرم از مرتبه احدیت ذات که معرا است از نسب و اعتبارات متنزل باشد در دید و دانش و
گرفتاری متمیز بود و در واقعه دیگر نوشته بودند که حضرت ایشان سر فقیر را برداشته بر پیشانی فقیر
بوسیده می فرمایند که خبردار شو فقیر می بیند که توجه تمام عالم چه آفاقی و چه انفسی تمام بفقیر است
چنانچه اگر ازان توجه بمانند همه متلاشی شوند می بینم که حلیه فقیر بهو بهو حلیه حضرت ایشان ست
واین حالت بمشاهده می بیند حیرت بیشتر شد که اینکه می بیند و اینکه مشاهد است چیست

پیغمبر

مبرا

حضرت می فرمایند فی الحقیقة هر دو یکے ست چنانچه می نماید. مخدوما آنچه در واقعه دیده اند اگر در خارج چنین بود مقام قطب الاقطاب ست و توجه تمام عالم بدین طریق تعلق باو دارد نهایت ما فی الباب گاه باشد که مرید صادق بحکم فنا فی الشیخ حالت مخصوصه شیخ را در خود احساس نماید و در وقتِ اتحاد شیخ در مرآت خویش کمالاتِ شیخ مطالعه نماید معنی قطبیت که شیخ او بآن موصوف درین وقت اگر در خود یابد چه عجب و گاه بود که اعوان قطب این معنی را در خود مشاهده کنند هر چند بالاصالت این خدمت وابسته بقطب است لیکن به تبعیت و طفیلِ او اعوان او نیز دران خدمت شراکت دارند چنانچه در عالم مجاز این معنی در وزرا و سلاطین ثابت است منصب وزارت از بادشاه بیک شخص است اما ارکانِ دولت او در رنگ او مرجع خلائق اند

باید دانست که جمعے در خواب و واقعه خود را بادشاه یا قطبِ وقت می بینند و در یقظه هیچ کدام از پنها ثابت نیست وجهش آنست که معنی بادشاهت یا قطبیت در آنها کائن است لیکن ضعیف ست شایان آن نیست که در عالم شهادت ظهور یابد بعد ازان از دو حال خالی نیست اگر آن معنی قوت پیدا کرد و شایان آن گشت که در عالم شهادت ظهور پیدا کند بقدرت الله سبحانه در عالم شهادت هم بادشاه می شود و هم قطب می گردد و اگر آنقدر قوت پیدا نکرد بهمان ظهور مثالی که اضعف ظهورات ست کفایت نمای افتد و بقدر قوت ظهور می یابد ازین قبیل ست وقائعے که طالبان این راه می بینند و خود را در مقامات عالیه می یابند و می بینند که بمناصب اربابِ ولایت سرفراز گشته اند شخصے از اصحاب حضرت ایشان مد ظله سنا الله سبحانه بسره بآنحضرت عرضه داشت نموده که بشارت قطب الاقطابی که از عالمِ غیب می آید اصلی دارد یا نه آنحضرت در جوابِ آن نوشتند که این بشارت حصول کمالاتِ مقامِ قطبیت است نه منصب قطبیت که مشروط بعلم است چه صاحبِ منصب صاحبِ علم است انتهی. در ذیل این واقعه نوشته بودند که حقائق و معارف بسیار روی می دهد و می گذرد و بر حقیقت هر یکے اطلاع می دهند اگر شمه ازان علانیه شود خلل نظامِ عالم شود —

مصرع قلم این جا رسید و سر بشکست

بلے بر خواص بندگان چیزہا ظاہر می شود کہ بیرون از حوصلہ عوام ست ستر آن از عوام ناگزیرست اگر ظہور یابد سبب فتنہ و فساد شود بعضے امور از آن قبیل است کہ ستر آن از خواص نیز درکار است کہ مخصوص ببعضے خواص ہست مگر باذن نوشتہ بودند کہ آنچہ ذرہ برین ہمیقدار می گذرد بکدام زبان عرضہ داشت نماید آنچہ از قول و فعل صادر می شود می بیند کہ ہمہ صفات قولی و فعلی و حسی و حرکتی سری و علانیتی از جائے دیگر است این ہیکل و پیکر را بآن مناسبتی نیست این قالب جماد است و درک این نیز از قالب جدا است و عدمیت این و ہمہ عالم ہویدا ست و چشم در درک این معنی اعمی ما ناکہ مراد از قالب و پیکر مجموع ظاہر و باطن انسان داشتہ اند نہ ظاہر صرف چنانچہ متبادر از قالب ست چہ این صفات فی الحقیقۃ قائم بباطن است نہ بظاہر و چون عارف بر عدمیت ذاتیہ خود دانا و بینا می گردد و بحالت فنا موصوف می شود باطن را نیز در رنگ ظاہر خالی از صفات می یابد و ہمہ را صرف جماد محض خیال می کند و درک و شعور از ہر دو مسلوب می بیند مگر فی الحقیقۃ فنا و بقا از صفات باطن است و بس ظاہر عارف ہموارہ بر صفت بشریت ست و از دو بینی نرستہ است و بتوحید نپیوستہ باطن در مراتب قرب ست و ظاہر مراحل ازان دور کمال در حق ظاہر آنست کہ بر احوال باطن اطلاع یابد احوال مر باطن است و علم بر حوال مر ظاہر اگر سالک از ارباب علم است و چون ظاہر ازین علم خالی باشد در قلق و در اضطراب بود الی ان یبلغ الکتاب اجلہ نوشتہ بودند کہ در نماز فرض بامداد وارد مے آید کہ در ہیچ وقت دیگر نبود چنان در نظر نمودند کہ این آن حالت ست کہ مخبر صادق صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بہ لی مع اللہ وقت ازان خبر دادہ بودند و چنان دانانیدند کہ این حالت و نسبت خاصہ آنسرور است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کہ فوق حالت و درجہ ملک مقرب و نبی مرسل ست کہ در آنجا اطلاق اسم ہم کردہ نمی شود و نصیبہ این دولت باولی العزم است و آنہم بطفیل آنحضرت علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام از امت ہر کرا باین دولت بنوازند نوالہ ازان نعمت می رسد الخ

مخدوما جائز است کہ بعضے افراد کمل امت را از دولت خاصہ نبی خود علیہ السلام بطریق

مناسبی

تبعیت و وراثت نصیب باشد که خادمان خواص از دولت خاص صاحب خود امیدوارند لیکن گاہ
ہست کہ این معاملہ بر سبیل حقیقت بود و گاہ بر سبیل اشتباہ ظل باصل باشد بیانش آنست کہ سر
لی مع اللہ وقت آنست کہ حقیقت آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام بر حقائق سائر موجودات
ممکنہ تفوق دارد چہ حقائق انبیاء مرسل و چہ حقائق ملائکۃ المقربین ایضاً آن حقیقت بمنزلہ کل است
و سائر حقائق در رنگ اجزائے اوست اول چیزے کہ از کمن غیب بعرصہ ظہور آمدہ و صدور پیوستہ
حقیقت اوست صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم و تعین نخستین مرتبہ لاتعین ہم اوست کہ تعین حبی است
وجود و ایجاد ہمہ متفرع برحب است و گفت و شنود و محب و محبوب ہم ناشے ازوے چہ حب ست کہ
قفل غیب الغیب اکشودہ و کارخانہ وجود و ایجاد راہمن ساختہ و گنج مکنون را بظہور آوردہ و
جوش محبت ست کہ اسرار محبوب را منجلی ساختہ و سر دش عشق است کہ جمال و کمال او را از پردہ کتم
برآوردہ اگر نہ این عشق بودی پردہ اجمال لم یزلی کہ کشودی و آوازہ کمالش بگوش جہان و جہانیان
کہ رسانیدی. بیت

گر عشق نبودے و غم عشق نبودے چندین سخن نغز کہ گفتے کہ شنودے

ازینجا ست کہ حسن بے پردگی میخواہد و جمال سر مستورے ندارد.

پری رو تاب مستوری ندارد چو در بندی ز روزن سر برآرد

چہ حسن را عشق ناگزیر است و جمال را محبت دامنگیر. بیت

ہر کجا حسن می نماید روے می نہد سر بسجدہ عشق آنسوے

بر سر اصل سخن رویم و گوئیم کہ ازین بیان متفرر شد قربے کہ حقیقت آنسرور راست
علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام با ذات اقدس تعالی حقیقت دیگرے را نیست لاجرم وقت او
علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام ممتاز باشد و ہیچ پیغمبرے و فرشتہ را دران گنجایش نبود آرے اگر
حقیقت یکے را با آن حقیقۃ الحقائق بطفیل یا تبعیت التحاقے و انطباقے حاصل شود می تواند کہ
بطفیل شریک آن دولت گردد لیکن چون فرق اصالت و تبعیت ہموارہ باقی است شرکت من

جمیع الوجوہ منتفی است بلکہ اگر شرکت ست شرکت در ی ست و فی الحقیقت شرکتے نیست خادم را با مخدوم چہ شرکت طفیلی را با اصیل چہ مساوات و این لحاق و اتحاد حقیقت را افرادے از کمل کمل ثابت است و چون این حقیقۃ الحقائق را در مراتب تنزلات ظلال است و ظہورات تمثیلات چون سالکے بطفیلے از ان ظلال می رسد و تمیز میان ظل و اصل نمی تواند کرد خیال می کند کہ باں حقیقت رسیدہ است و شرکتے دران وقت خاص پیدا کردہ نہ چنین است این از قبیل اشتباہ ظلیست۔

بطفیل

سوال ظل مقام لی مع اللہ نیز خصوصیت بآنسرور دارد علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام و دیگرے را باں شرکت نیست پس کسے کہ بظل آن مقام برسد باید کہ در مقام خاص وے صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم حقیقۃ شریک باشد۔ جواب گوئیم کہ فضل او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بر سائر انبیاء کرام و ملائکہ عظام علیہم الصلوٰۃ والسلام باعتبار اصل آن مقام است کہ فوق ہمہ مقامات قرب ست نہ بظل آن مقام کہ این فوقیت آنجا مفقود است زیرا کہ تواند بود کہ اصول مقامات انبیاء و ملائکہ فوق آن ظل بود ہر چند ظلال مقامات ایشانان دون آن ظل ست، اگر گویند کہ تفوق آن ظل بر آن ظلال نیز موجب فضل اوست بر دیگران علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والبرکات۔

گوئیم تفوق ظل بر آن ظلال با وجود تفوق اصول دیگران بر آن ظل موجب فضل جزئی ست نہ فضل کلی کہ از مبحث خارج است چہ ہر کس باعتبار خصوصیت مقام خود بر دیگران فضل دارد اما این فضل جزئی ست ہر چند از فضل جزئی تا فضل جزئی فرق ہست چہ این ظل فوق سائر ظلال است و اجمع است ازین ہا مع ذلک نظر باصول این فضل جزئی ست و آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ لی مع اللہ وقت فرمودہ است باعتبار اصل فرمودہ است کہ بر سائر مقامات تفوق دارد نہ باعتبار ظل کہ این تفوق در آنجا نیست پس سالکے کہ در مقامات ظل توہم شرکت پیدا کند از قبیل اشتباہ ظل باصل خواہد بود۔

×

سوال حقیقت ہر یکے ازین اکابر از حقیقت دیگرے ممتاز است و ہیچ کس را بالاصالت در حقیقت دیگرے شرکت نیست پس ہر کدام را وقت ممتاز باشد و در وقت خاص او دیگرے را

ما رخل نبود پس پیغمبر ما را علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کدام خصوصیت ست کہ باعتبار آن لی مع اللہ وقت فرمودہ۔

جواب گوئیم کہ در وقت خاص ہر کدام دیگران اہر چند شرکت شخصی مفقود است اما شرکت نوعی ہست کہ موجب مماثلت است زیرا کہ ہر حقیقت را با حقیقت دیگر مابہ الاشتراکے ہست و ہمہ حقائق مندرج در حقیقۃ الحقائق است و حقیقۃ الحقائق را باسائر حقائق مابہ الاشتراکے نیست تا آنرا با ایشان شرکت نوعے بود تا مماثلت ثابت باشد پس در وقت خاص او علیہ الصلوٰۃ والسلام دیگران را نہ شرکت نوعی ست و نہ شرکت شخصی۔ جواب دیگر گوئیم کہ حقیقت آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ حقیقۃ الحقائق است کل است و حقایق دیگران بمنزلۂ اجزاء اوست و مقرر است کہ ہر کمالے کہ جزء را ثابت است کل را نیز ثابت است نہ عکس پس در کمالات دیگران پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم شرکت ثابت شد و در کمالات او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام دیگران را شرکت نبود و حدیث لی مع اللہ وقت صادق و ثابت بود۔ بلکہ گوئیم کہ کسانیکہ حقائق شان جزئیات اسمائے کلی است یا جزئیات جزئیات آن اسماست پیغمبر ما را نیز علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام دران شرکت است چہ صاحب اسم جزئی جزئی در تحت دائرہ صاحب اسم جزئی است و ہمین نسبت است صاحب اسم جزئی را با صاحب اسم کلی فافہم۔ یا آنکہ گوئیم اینجا باد ازین قسم عبارت تفوق وقت صاحب عبارت است از دیگران و عدم مماثلت و مشارکت خصوصیت محضہ در صدور این عبارت کافی است پس مصدر این عبارت آنسرور بود علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام نہ دیگرے نسبت کہ تفوق و عدم مماثلت و مشارکت مفقود است ہر چند خصوصیت ہست۔

نوشتہ بودند کہ روزے در حلقہ نشستہ بودم می بینم کہ در مجلس آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم حاضرم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می فرمایند کہ مرا ست امروز عقد نسبت را با حق سبحانہ و تعالیٰ عقد می کنم دران وقت فقیر را حالیست کہ نمی تواند بیان نمود می فرمایند کہ دنیا و آخرت را در مہر تو دادیم الخ۔ باید دانست کہ مراد از عقد با و تعالیٰ بحتمل کہ عقد با اسم او باشد تعالیٰ کہ مبدأ تعین

آنکہ راست و یا اصول آن اسم کہ منتہی بشیون و اعتبارات ذاتیہ شود و مراد بعقد وصول است باسم یا اصول آن اسم و وصول آن اسم حصول فنا و نقا است بآنکہ حصول ولایت و اسلام حقیقی منوط بآنست چنانچہ شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ فرمودہ تا بما در خود حجفت نشوی مسلمان نشوی یعنی تا باسمے کہ مبدء تعین تست متحقق نشوی مسلمان نشوی بالجملہ تا معاملہ باصول یا اصول اصول است حصول نسبت از فنا و بقا و حصول و تحقق متصور است و چون کار از اصول بالا رود و اصول در رنگ ظل در راہ ماند و معاملہ بغیب ذات اقدس تعالی ہیچ از نسب مذکورہ آنجا متصور نبود لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ وَلَمْ یَکُنْ لَّہٗ کُفُوًا اَحَدٌ نشان آن موطن است بیت

لا و ہوزان سرا ے روز بہی بازگشتند جیب و کیسہ تہی

و آنچہ فرمودہ کہ دنیا و آخرت در دہر تو دادند یعنی آنچہ مناسبت باسم دارد و فراخور جامعیت آن اسم است چنانچہ حضرت ایشان ما نوشتہ اند کہ بہشت ہر شخصے عبارت از ظہور اسم الہی است تعالی کہ مبدء تعین اوست بکسوت انہار و اشجار و حور و قصور باندازہ تفاوت اسما در علو و سفل و در جامعیت و عدم جامعیت تفاوت در درجات جنان ست و عقد بآنسرور صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام می تواند کہ چون او علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام مظہر شرائع و احکام الہی است جل و علا پس این عقد شریعت بود بظاہر شریعت یا بظاہر و باطن ہر دو عقد کنایہ از تحلی باحکام شرعیہ و تزین بسنن مرضیہ باطن شریعت اسلام حقیقی است و تحقق بآن منتہائے اقدام اولیا است و می تواند عقد لحوق بود بحقیقت او علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کہ حقیقۃ الحقائق است چنانچہ تفصیل آن بالا مذکور شد۔

در جائے دیگر نوشتہ بودند کہ دران حالت معلوم نمودند کہ این مقام لاتعین است معلوم شریف باشد کہ تا ہر جا سیر و سلوک است ترقی و عروج ہمہ در مراتب تعینات است فوق مراتب تعینات قدم گاہی نیست ہر چند در وقت عروج بلاتعین ظاہر شود فی الحقیقۃ بے پردہ تعین نیست در لاتعین محض قدم نہادن بوجوب متحقق شدن ست کہ محال است۔

آرے وصول نظری در آنحضرت محتمل که محال نبود ـــــــ از انکشاف معاملهٔ قبر اندراج نموده بودند و نوشته بودند که در قبر هم حالتے است که بتحریر و تقریر در نمی آید از شرح و بیان بیرون است وقتی حال آن دیگر است که با این عالم نمی ماند و سرور و حضور در آنجا از آن عالم است که از عالم دنیا مطلق خطور و خبر نیست بلکه قبر منزل اول است از منازلِ آخرت من مات فقد قامت قیامته معامله که باآخرت تعلق دارد آغاز آن از قبر است القبر اما روضة من ریاض الجنة او حفرة من حفر النیران دنیا تمام محل ظهوراتِ ظلیه است و نموذجات مثالیه لا یشفی علیلا و لا یروی عطشانا نشان آن نیست نه طالب صادق را از آن سیری و نه تشنه را سیرابی کَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَآءً محل کشت و کار است و جائے طاعت و عبادت بیش از مزرعه نیست مر آخرت را آخرت است که محل ظهورِ اصل است و موضع لقاء بر وجه کمال و شروع این معامله از برزخِ صغری است که قبر است مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللهِ لَآتٍ. پس معاملهٔ قبر بمعاملاتِ دنیاوی نمی ماند هرچند برزخ است اما معاملات آن موطن غالب است آرے نماز است که در دنیا نشانے از اصل دارد از ظهوراتِ ظلیت معرض در حدیث آمده است حجابے که میانِ بنده و حق سبحانه است در نماز برداشته می شود و نیز آمده است الساجد یسجد علی قدمی اللهِ فلیسأل ولیرغب نماز بحسب صورت هرچند از دنیا است اما فی الحقیقة از آخرت است زیرا که معراج مؤمن است و نصیبے از آنچه با آخرت تعلق دارد بدست می آرد۔

مخدوما کتابتے از شما بعد ازین کتابت که میر ضیاء الدین حسین آورده بود رسید دران کتابت مندرج بود که درین ایام احوالے می گذرد که در تحریر و تقریر آن عاجز است اکثر در نمازِ فرض حالتے رو می دهد که از شرح و بیان بیرون است و از کیفیت ورا است و امور و اسرارِ غریبه و عجیبه وارد می شود الخ۔ بلے نمازِ فرض از سائر نمازها از کمالاتے که بالا مذکور شد ممتاز است قرب فرائض را باقربِ نوافل چه نسبت، در آغاز انتها بنوافل نماز ملتذ می سازند و در نهایت این حالت مقصور بر فرائض صلوٰة است و در بیرون آن گوئیا معطل و بیکار است حدیث ارحنی یا بلال

گوئیا مشعر باین کمال ست چہ فرائض است کہ مربوط بدعوت بلال ست رضی اللہ تعالی عنہ کہ راحت خود را دران فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام دائرہ نوافل وسیع است تقید بدعوت بلال ندارد و بردلالگی او موقوف نہ دلالگی و مشاطگی او بفرائض است کہ نشانے از بے نشان دارد و خبر از مطلوب می آرد۔ مصرع

دہد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

باید دانست کہ آداب نوافل کہ متمم و مکمل فرائض اند معدود از فرائض اند ہرچند رعایت آن بیشتر می نماید نتیجۂ فرض بیشتر آید بلکہ در سنن رواتب نیز این نسبت سرایت می نماید کہ گوئیا مکملات فرائض اند ولیکن ھذا آخر المکتوب الحمد للہ اولا واخرا الصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد وآلہ دائما وسرمدا وجمیع الانبیاء والمرسلین وعلی ملائکۃ المقربین وسائر الصالحین اجمعین امین۔

مکتوب بست و پنجم (۲۵)

بمیرزا عبید اللہ بیگ در آنکہ ہر بقعہ را حکمے ست خاص و ہر سرزمین را فیضے است مخصوص۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات بجناب اخوی اعزی میرزا عبید اللہ بیگ می رساند صحیفہ شریفہ کہ بمصحوب میر ضیاء الدین حسین فرستادہ بودند رسید چون متضمن احوال واذواق سنیہ او دلذات معنویہ بخشید اللہ تعالی ہموارہ بترقیات دارد و بر اتباع سنت سنیہ استقامت بخشد فعل الحکیم تعالی لایخلو عن حکمۃ در رفتن صوبہ دکن ظاہرا حکمتے باشد ہر سرزمین را فیوض مختلفہ است و ہر بلدہ را خاصیت علیحدہ و با ہر قریہ معاملہ جدا اہل بصائر از ہر بقعہ فیض خاص می گیرند و از ہر سرزمینے کمالے بدست می آرند حضرت ایشان مافدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس دران ہنگام کہ بتقریب سلطان وقت در بلدۂ لاہور تشریف داشتند اول یک دو ماہے در گذر حاجی سوای در حویلی کہنہ خواجہ قاسم تشریف داشتند در آنجا اسرار و معارف

بیشمار کہ اکثر آن تعلق بکمالاتِ فنا و عدمیتِ اشیا و لحوقِ عارف بعدمِ صرف دارد فائض می گشتند و بیانِ منیر مودند مکتوبے کہ معنون بہ هَلْ اَتٰی عَلَی الْاِنْسَانِ حِیْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ یَکُنْ شَیْئًا مَّذْکُوْرًا است با چند مکاتیب کہ گرد و پیش آنست ہمانجا نگارش یافتہ است چون آن حویلی بسیار کہنہ بود ارادہ انتقال بحویلی دیگر کہ در گذر تلا بود نمودند پیش ازان کہ بآنحویلی انتقال فرمایند فرمودند کہ درانجا معارف و اسرار کہ متعلق بکمالاتِ بقا است خواہند فائض شد انشاء اللہ تعالیٰ بعد از انتقال ہمچنین شد و اسرار و نازکیہائے مقامِ بقا افاضہ فرمودند و آن مکتوب کہ دران این عبارت مندرج است کہ برعکس مراہائے دیگر بکلیت خود متشخص و مرآتیت خود را وا بینماید فہم من فہم بیت

قیامت میکنی سعدی بدین شیرین سخن گفتن　　مسلّم نیست طوطی را بدورانت شکرخائی

با چند مکتوب دیگر کہ در اطراف این مکتوب است ہمانجا تحریر یافتہ است مامول از دوستان دعا و توجہ ظہر الغیب است والسلام۔

طلا

مکتوب بست و ششم (۲۶)

فرق

بحاجی حسین در بیانِ مرتبہ جمع کہ کفرِ حقیقی است و ترغیب بر تحصیل مرتبہ فوق کہ اسلامِ حقیقی است

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفٰی مکتوب مرغوب رسیدہ خوشوقت ساخت ازواق و مواجید کہ از جوشِ سکر و استیلائے محبت رُوے دادہ مندرج ساختہ بودند بوضوح انجامید نیک و مبارک است زادکم اللہ سبحانہ شوقا و ذوقا جاذبہ عشق است کہ صفاتِ لطیفہ و کثیفہ و رذیلہ و شریفہ را یکسان نمودہ است و سکرِ محبت است کہ اسلام و کفر را برابر ساختہ و قبح و قبائح را مستور گردانیدہ این گلہا است کہ از انجمن جمع شگفتہ است و این حیرت و عدمیت از عین الیقین آمدہ کہ موطنِ فنا و بےشعورے ست چیزہائے خوب و سنجیدہ است لیکن اقامت درین موطن مستحسن نیست فنا فی نفسہ ہرچند کمال است امّا زینہ کمالاتِ دیگر است و شرطِ عروج است در مقاماتِ قرب. بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا　　نیست رہ در بارگاہِ کبریا

از جمع بفرق بعد الجمع باید آمد از عین بحق و از فنا به بقا باید از لقا نمود و از عدم بوجود و از جہل بعلم باید رسید تا حسن اسلام منجلی گردد و قبح کفر و فسق ہویدا شود کریمہ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيْمَانَ وَزَيَّنَهٗ فِيْ قُلُوْبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوْقَ وَالْعِصْيَانَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الرّٰشِدُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً مؤید این معنی است نوشتہ بودند کہ بنیع یکے است بلے ہمہ صنع و خلق او است جل و علا لیکن حق سبحانہ از بعضے مصنوعات و مخلوقات خود راضی است و آنرا حسن ساختہ و از بعضے دیگر راضی نہ و آنرا قبیح گردانیدہ عارف کامل متخلق باخلاق اللہ تعالیٰ بعد از گذشتن ازان معرفت کہ نوشتہ آمد چنیں می یابد و حسن شرعی را حسن و قبح شرعی را قبیح می بیند۔ اللھم ارنا حقائق الاشیاء کما ھی وخلصنا عن الاشتغال بالملاھی والسلام علیکم و علی من لدیکم۔

مکتوب بست و ہفتم (۲۷)

بشاہ نعمت اللہ قادری درانکہ ذات ممکن عدم ست و حسن و جمال عاریتے است۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا للہ العظیم ومصلیا علیٰ رسولہ الکریم اما بعد این ذرہ حقیر ہر چند بحسب صورت از شرف حضور دور است و از دریافت صحبت مہجور لیکن نسبت خاکساری باہل اللہ دارد و در حضور و غیبت از حلقہ بگوشان شان است امیدوار است کہ گاہ گاہے این دور از کار را بگوشۂ خاطر عاطر آوردہ بفیوض و برکات معنویہ می نواختہ باشند و از اذواق خاصہ نصیبے ارزانی داشتہ فقیر قلیل البضاعت غیر از احتیاج چہ اظہار کند و بجز دریوزہ گری چہ وانماید چہ کند کہ فقر او ذاتی است و فاقۂ او سرمدی نصیب او از مطلوب حقیقی استہلاک ست و حظ او ازان ذروۂ علیا اضمحلال پس از کمال او چہ دریابد و بحسن و جمال او چگونہ پے برد ذات او عدم است و بود او نابود و خیر و کمال در حق او عاریتے است و حسن و جمال انعکاسی باین کمال عاریتے و باین جمال انعکاسی خود را خیر و کامل خیال نمودہ است نے بنیاد در از برین نمود بے بنیاد

نہادہ واے اگر رحمت دستگیری نفرماید و سابقۂ کرم امداد نماید کمال در حقِ او انتفائے کمال است وخیریت در سلب خیریت خوش گفت. بیت

معشوق اگرچہ گشت ہمخانۂ ما　　ویران ترا زاول است ویرانۂ ما

اگر نسبتِ خیر و کمال بخود نماید خائن بود و دعوئی ہمسری باصل پیدا کند الا ان یوجد بعد العدم ویولد بالولادۃ الثانیۃ فحینئذ لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ اللہ تعالیٰ امثالِ ما مہجوران را ایمانے باین معانی دہاد و بطفیل امثالِ شما شاہبازان شربے ازاین مشرب بخشاد بالنبی و آلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب بست و ہشتم (۲۸)

بشیخ محمد علیم جلال آبادی در شرح احوالِ وے و احوالِ یاران کہ در عریضۂ وے مندرج بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفۂ شریفہ اخوی اعزی شیخ محمد علیم رسیدہ خوشوقت ساخت نوشتہ بودند کہ رفع خطرۂ قلبی بنوعے شدہ است کہ بتکلف ہم خطرہ نمی گذرد مخدوما این معاملہ معبر بفنائے قلبی است و کمال اول ست و شرطِ کمالات دیگر است. ونیز نوشتہ بودند اختیار و رضائے خود را در اختیار و رضائے او سبحانہ گم می یابم این دید ہم از شعبِ فنا ست چون این معاملہ بانجام برسد چنانچہ ہیچ مرادے در ساحتِ سینہ نماند و ارادات نیز در رنگِ مرادات رخت بصحرائے عدم کشد بعد ازان از فنا بہ بقا آید این زمان او را صاحبِ ارادت می کنند و از نزدِ خود ارادت عطا می فرمایند۔

نوشتہ بودند کہ عنایت و کرم حق عز اسمہ بسیار مشاہدہ می شود پیش ازین چندگاہ ذات خود را مظہر ذات او تعالیٰ می دانست و صفات خود را مظہر صفاتِ او سبحانہ الحال معلوم می شود کہ من ہیچ نیستم و ہمہ از وست الخ۔ این معاملہ وابستہ بہ بقاست لیکن آنچہ پیشتر مید انستید مشابہت بقاب قوسین داشتہ آنچہ الحال معلوم می شود ملامتی باو ادنیٰ دارد حق سبحانہ

از حقیقتِ او ادنیٰ نصیبے ارزانی فرماید چہ آنچہ نوشتہ اید بطریق اندراج ظاہر می گردد شکر خداوندی جل شانہ بجا آرید کہ باوجود قلتِ صحبت ہموردِ این نوع واردات گشتہ اید و در احوال یاران خود نوشتہ بودید کہ چندین ذکرِ قلبی یادداشت دارند مانا کہ از یادداشت دوام آگاہی قلبی خواستہ اید نہ یادداشت کہ حضرت ایشانِ ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ آنرا در بعضے از مکاتیب خود نوشتہ اند کہ مخصوص بکمل منتہیان ست۔

بکمل

و آنچہ درباب مولانا یار محمد نوشتہ بودید کہ خطرہ از قلبِ او بنوعے مرتفع گشتہ است کہ بتکلف ہم یاد نمی آید و می گوید کہ در قلب خود مثل ذراتِ آفتاب می بینم کہ جوش میزند اکثر اوقات خود را گم می یابم و قلب خود را گاہے بنوعے وسیع می یابم کہ اگر عالم و ما فیہا بگنجانند می گنجد الخ مخدوما رفع خطرۂ قلبی باین طریق بے ظہور انوار اسمائی و صفاتی نسبت تا نہایت نرسیدہ مشاہدۂ مثل ذراتِ آفتاب در دل ازین رہگذر است و وسیع یافتن قلب نیز ازان ست چہ این عالم را در جنب آن انوار چہ عندار ہست این دید از بلند فطرتے و وسعتِ استعداد آن یار خبر می دہد العلم عند اللہ سبحانہ اگر این یار چندگاہ درین نواح بگذراند و سیرِ سرش ہا نماید ظاہر اید بنا شد دیگر پیش ازین فقیر در رابطہ ملا حسن علی نوشتہ بود کہ عددے کہ بآن ماذون بودید دو چندان عدد را اذن است الحال نوشتہ می شود کہ چہار چندان عدد را طریقہ بگویند والسلام۔

(۲۹) مکتوب بست و نہم

بمیرزا عبید اللہ بیگ در رد جماعہ کہ مذہبِ صوفیہ علیہ ترک تعرض دانستہ اند با سقاطِ عمل و مفاسد دیگر قائل گشتہ با ذکر احادیث کہ در فرضیت امر معروف و نہی منکر وارد شدہ است و ذکر احادیث فضائلِ جہاد۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین محمد و آلہ و صحبہ اجمعین مخدوما در اہلِ زمانہ زبان زدہ و شائع شدہ است کہ

مشربِ صوفیہ علیہ ترکِ تعرض است بحالِ خلق و بنا بودن باکسے چون این کلمہ خلاف واقع است
و متضمن مفاسد کثیرہ بخاطر رسید کہ دریں باب چیزے نویسد و مفاسد آنرا ظاہر سازد و بدین تقریب
احادیثے کہ تعلق بامرِ معروف و نہی منکر و حب فی اللہ و بغض فی اللہ و فضیلتِ جہاد فی سبیل اللہ
و علوِ رتبہ مجاہدان و درجاتِ شہدا وارد ایراد نماید و بعضے نقلہا از صوفیہ کرام کہ مناسبتے باین مقام
دارد و منبی از استقامت بر جادۂ شریعت غرا است و ردِ جماعۂ ایست کہ خود را منتسب باین طائفہ
علیہ می سازند و سر از ربقۂ شریعتِ حقہ می آرند نیز درج نمودہ بدوستان ارسال دارد و من اللہ
سبحانہ العصمۃ والتوفیق مگر باکسے کہ معتقد این معنی است معلوم نیست کہ از صوفیہ کدام
جماعہ را می خواہد طریقۂ پیرانِ ما کہ مشائخ نقشبندیہ اند خود اتباعِ سنت و اجتناب از بدعت است
چنانچہ از کتب و رسائل شان ظاہر و ہویدا است وامرِ معروف و نہی منکر و بغض فی اللہ و جہاد
فی سبیل اللہ از سننِ مقررہ مصطفویہ است بلکہ از واجبات و فرائضِ دین او علیہ من الصلوات
افضلہا ومن التحیات اکملہا پس ترک امر معروف ترک این طریقۂ علیہ بود حضرت خواجہ نقشبند
قدس سرہٗ می فرمودند کہ طریقۂ ما عروۃ الوثقیٰ است چنانچہ در ذیل متابعت حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم دست زدن است و اقتدا بآثار صحابۂ کرام علیہم الرضوان کردن است دریں طریقہ
باندک عمل فتوح بسیار است اما رعایت متابعت سنت کار بزرگ است و ہر کہ ازین طریقہ ما
روے گرداند خطرِ عظیم دارد اگر مشربِ صوفیہ علیہ ترکِ تعرض بودے چرا حضرت خواجہ نقشبندؒ کہ از
رؤساے صوفیہ اند و راس این طریقہ علیہ بہ پیر خود حضرت امیر کلالؒ کہ جاے ادب بود و احق
بودند بعدم تعرض درباب ذکرِ جہر کہ طریقۂ حضرت امیرؒ بود امر معروف کردند و علمائے بخارا را
جمع نمودہ پیش ایشان بردند و ایشان از راہِ حسن نشاۃ مسلمانی و کمالِ خفانیت گفتۂ حضرتِ
خواجہ را قبول کردند و جہر را از دل گذاشتند چنانچہ منقول است و طریقہ سلف و صوفیہ و مشائخ
مستقیم نیز ہمیں بود صوفیہ کرام کہ این ہمہ دفاتر در سلوک و ریاضت و موعظت نوشتہ اند
و مہلکات و منجیات قرار دادہ امر معروف و نہی منکر است یا چیزِ دیگر و تعرض است یا

ترک تعرض حضرت خواجہ معین الدین چشتی از پیر خود نقل می فرمایند کہ فرمود راہ دوستی "تاریک وباریک ست می باید کہ خلق را نصیحت کنی وبترسانی. شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ کہ پیشوائے اہل وحدت وجود ست چرا صوفیہ وقت خود را کہ طریقہ سماع ورقاصی داشتند مانع آمد ودلالت بترک آن نمود وبعضے ازانہا بگفتہ شیخ باز آمدند وطریقہ خود را گذاشتند وبعضے باز نگشتند لیکن اعتراف بنقص وقصور خود کردند چنانچہ شیخ در بعضے از رسائل خود نوشتہ است غوث صمدانی شیخ عبد القادر جیلانی قدس سرہ العزیز در بعضے رسائل خود باب بزرگ در امر معروف ونہی منکر آوردہ است ودقائق آنرا بیان فرمودہ واحتیاطہا در آن امر خطیر رعایت نمودہ ہمانجا می آرد. فاذا ثبت انہ لا یجب علینا الانکار ای النہی عن المنکر عند عدم القدرۃ فھل یجوز انکارہ اذا غلب علی ظنہ الخوف علی نفسہ فعندنا یجوز ذلک وھو الافضل اذا کان من اہل العزیمۃ والصبر فھو کالجہاد فی سبیل اللہ تعالیٰ مع الکفار وقد قال اللہ تعالیٰ فی قصۃ لقمان علیہ السلام وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ. لا سیما اذا کان عند سلطان جائر او لاظہار الایمان عن ظہور کلمۃ الکفر لان الفقہاء اتفقوا علی ذلک وانما الخلاف بیننا وبینہم فی غیر ہذین الموضعین. انصاف باید داد اگر مشرب ایشاں کہ پیشوائے اہل ولایت ومقتدائے صوفیہ بودند ترک تعرض بودی اینہمہ مبالغہ در امر معروف کی کردندی ونیز حضرت شیخ فرمودہ الذی یؤمر بہ وینکر علی ضربین فکلما وافق الکتاب والسنۃ والعقل فھو معروف وکلما خالف ذلک فھو منکر ثم ذلک ینقسم قسمین احدہما ظاہر یعرفہ العوام والخواص وھو کوجوب الصلوۃ الخمس وصوم شہر رمضان والزکوۃ والحج وغیر ذلک ومن المنکر کتحریم الزنا وشرب الخمر والسرقۃ وقطع الطریق والربوا والغصب وغیر ذلک فھذا القسم یجب انکارہ علی العوام کما یجب علی الخواص من العلماء والقسم الثانی ما لا یعرفہ الا الخواص مثل اعتقاد ما یجوز علی الباری عز وجل وما لا یجوز علیہ فھذا المختص

بالعلماء انکاره فان اخبر واحد من العلماء ذلک احدا من العوام جاز له ذالک ووجب علی العامی انکاره عند القدرة۔

فضیل عیاض کہ از اکابر صوفیہ است فرموده من احب صاحب بدعة احبط الله عمله واخرج نور الایمان من قلبه واذا علم الله عز وجل من رجل انه مبغض لصاحب البدعة رجوت الله تعالی ان یغفر له وان قل عمله واذا رایت مبتدعا فی طریق فخذ طریقا آخر قال فضیل سمعت سفیان بن عیینه رضی الله تعالی عنه یقول من تبع جنازة مبتدع لم یزل فی سخط الله عز وجل حتی یرجع وقد لعن النبی صلے الله تعالی علیه وعلے آله وسلم فقال صلی الله تعالی علیه وآله وسلم من احدث حدثا او اوی محدثا فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین لا یقبل عنه صرف ولا عدل یعنی بالصرف الفریضة وبالعدل النافلة در حدیث سنی آمده یا عائشة اِنَّ الَّذِیۡنَ فَرَّقُوۡا دِیۡنَهُمۡ وَکَانُوۡا شِیَعًا ہم اصحاب البدع واصحاب الاهواء لیس لهم توبة انا منهم بریٔ وهم منی برأ مسی عن عمر۔ اگر مشرب صوفیہ کرام ترک تعرض بودی چرا یکے از رؤسائے صوفیہ فرمودی آن روز کہ در میان صوفیان بنقار نگذرد آنرا خیر نباشد شیخ الاسلام فرموده کہ نقار صوفیان کن مکن است پس حاصل معنی چنان شد کہ روزے صوفیان میان خود ہا امر معروف ونہی منکر ننمایند ومداہنت بکنند آن خیر نیست نیک تامل باید نمود جماعہ کہ بعدم تعرض قائلند عذاب وثواب اخروی ومواعید شدیده کہ در باب اعمال سوء در قرآن مجید واحادیث صحیحہ وارد شده است قبول دارند یا نہ۔ اگر قبول دارند پس چرا نامرادی را از مہلکہ عظیمہ برآرند وطریق نجات را از عذاب سخت باو ننمایند اگر بسر راه نابینائی چاہی یا مارے بود یا کسے در مہلکہ دنیاوی دیگر می افتاده باشد ظاہر آنست کہ این جماعہ او را متنبہ خواہند ساخت و راه نجات خواہند نمود تعرض حال او خواہند کرد چرا بر مہلکہ اخروی کہ اشد وابقی است متنبہ نسازند و راه نجات ننمایند یقین است کہ قبول ندارند ومعتقد قیامت وحشر ونشر وما فیہ نیند اعاذنا الله سبحانه عن اعتقادهم السوء اگر ترک تعرض خلق مرضی حق بودی جل وعلا

چرا بعثت انبیا علیہم السلام نمودی و تشریع شرائع فرمودی و دعوت بدین اسلام و بطلان
ادیان دیگر ورائے اسلام کردی و بسبب دعوت این بزرگواران قبول نکردن امم سابقہ بعذابہائے
گوناگون گرفتار نموده بلاک و استیصال شان نمودی بایستے خلق را بطور آنہا می گذاشت و
ہیچ تعرض نمی نمود و منکران را جزای عذاب و ہلاک نمی فرمود و نیز برین تقدیر جہاد را برائے چہ
فرض می ساخت کہ ہم متضمن ایذا و قتل مسلمانان است و ہم ایذا و قتل کفار و اینہمہ فضیلت
و مرتبت جہاد را و مجاہدان و شہدائے فی سبیل اللہ را کہ بنصوص قطعیہ ثابت شدہ است
چنانچہ بعضے ازان خواہد آمد چون باشد کہ بنا حق تعرض مردم می نمایند و ایذا می رسانند و نیز
نفس انسانی کہ از مخلوقات حق است سبحانہ چرا بحرب و معادات او امر نمود و جہاد او را
جہاد اکبر فرمود و قرب خود را باین جہاد مربوط ساخت کما ورد عاد نفسك فانها انتصبت
بمعاداتی او را ہم بوضع او بانسنی گذاشت پس معلوم شد کہ اینہا اعداء اللہ اند حق سبحانہ میخواہد
کہ انتقام از اعدائے خود بگیرد واللہُ عَزِیْزٌ ذُوانْتِقَام از کمال رحمت انبیاء را بالاصالت و
اولیاء را بتبعیت بدعوت فرستاد و اعلام عذاب و ثواب بر زبان آنہا فرمود و حجت را بر مخالفان
درست ساخت و زبان عذر شان بند نمود لِئَلَّا یَکُوْنَ لِلنَّاسِ عَلَی اللّٰہِ حُجَّۃٌ بَعْدَ الرُّسُلِ
بچشم پوشی و خواب خرگوشی این کارخانہ عظیم القدر منقطع نمی شود و ہیچ کس آنرا نمی تواند
دفع کرد اِنَّ عَذَابَ رَبِّکَ لَوَاقِعٌ مَّا لَہٗ مِنْ دَافِعٍ اگر می خواست ہمہ را براہ راست
ہدایت می نمود و بدار السلام می فرستاد وَلَوْ شَاءَ لَہَدٰکُمْ اَجْمَعِیْنَ لیکن ارادت ازلی
چنین خواست و حکمت لم یزلی ہمچنین اقتضا نمود وَلٰکِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّیْ لَاَمْلَئَنَّ جَہَنَّمَ
مِنَ الْجِنَّۃِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِیْنَ بمولائے حقیقی جل شانہ جائے پرسش نیست کہ چرا چنین کرد و
چنان نکرد لَا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَھُمْ یُسْئَلُوْنَ، بیت

کرا زہرہ آنکہ از بیم او　　کشاید زبان جز بتسلیم او

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی قُلْ ھٰذِہٖ سَبِیْلِیْٓ اَدْعُوْٓا اِلَی اللّٰہِ عَلٰی بَصِیْرَۃٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِیْ

تخریب

پس متابعانِ او علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام با ودر دعوت وامر معروف شریک اند و ہر کہ
تارک امر معروف است تابع نیست انصاف باید داد اگر فساق وکفار مبغوض واعدائے حق
جل وعلا نبودندی بغض فی اللہ از واجباتِ دین نیامدی واز افضل مقربات و مشتمل ایمان نگشتی
وسبب حصولِ ولایت و رضا وقرب خداوندی جل سلطانہ نشدی عن عمرو بن الجموح انہ سمع
النبی صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم یقول لا یحق العبد حق صریح الایمان حتی یحب للہ
تعالیٰ ویبغض للہ تعالیٰ فاذا احب للہ تبارک وتعالیٰ وابغض للہ تبارک وتعالیٰ
فقد استحق الولایۃ من اللہ عز وجل رواہ احمد وعن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم من احب للہ وابغض للہ واعطی للہ ومنع للہ فقد
استکمل الایمان رواہ ابوداؤد، وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم
افضل الاعمال الحب فی اللہ والبغض فی اللہ رواہ ابوداؤد، وعن معاذ بن جبل انہ
سأل النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم عن افضل الایمان قال ان تحب للہ وتبغض
للہ وتعمل لسانک فی ذکر اللہ قال وماذا یا رسول اللہ قال و ان تحب للناس ما تحب لنفسک
وتکرہ لھم ما تکرہ لنفسک رواہ احمد. وہم در حدیث آمدہ است تقربوا الی اللہ سبحانہ
ببغض اھل المعاصی و لقوھم بوجوہ مکفھرۃ والتمسوا رضی اللہ تعالیٰ بسخطھم وتقربوا
الی اللہ عز وجل بالتباعد منھم رواہ ابن شاھین والدیلمی عن ابن مسعود وفی الکنز
المخفی فی الخبر ان اللہ تعالیٰ قال لموسی علیہ السلام ھل عملت لی عملا قط قال الٰہی
صلیت لک وصمت وتصدقت وذکرت فقال اللہ عز وجل اما الصلوٰۃ فلک البرھان
والصوم جنۃ والصدقۃ ظل والذکر نور فای عمل عملت لی فقال موسی الٰہی دلنی علی
العمل الذی ھو لک قال یا موسی ھل والیت لی ولیا او عادیت لی عدوا فعلم موسی
ان الحب فی اللہ والبغض فی اللہ۔ ودر بالا از فضیل قدس سرہ نقلے درین باب گذشتہ است
والحق کہ محبت دوستان محبوب وعداوت دشمنان او از لوازم محبت است محبِ صادق

درین دو عمل اختیار ندارد و محتاج بکسب و تعمل نیست چنانچه در اعمالِ دیگر محتاج است
دوستان دوست چه بلا بنظر زیبا می نمایند و دشمنان او چه قسم زشت و بدین معنی در مجاز ظاهر و
هویداست هر که دعوی دوستی نماید تا تبری از دشمنان او نکند مقبول نیست منافق بیش نمیدانند
شیخ الاسلام گفته که من با ابو الحسن شمعون نه نیکم که استاد من حصری را میرنجانید و هر که بیزار رنجه
دارد و تو از وے رنجه نباشی سگ به از تو بود. قال الله تعالی قد کانت لکم اسوة حسنة فی
ابراهیم والذین معه اذ قالوا لقومهم انا برآء منکم ومما تعبدون من دون الله
کفرنا بکم وبدا بیننا وبینکم العداوة والبغضاء ابدا حتی تؤمنوا بالله وحده
نیز فرموده لقد کان لکم فیهم اسوة حسنة لمن کان یرجوا الله والیوم الاخر۔
پس ازین کریمه معلوم شد که طالب حق را جل وعلا این تبری و بغض و عداوت ضرور و ناگزیر است
ونیز فرموده تعالی لا تتولوا قوما غضب الله علیهم ونیز فرموده یا ایها الذین امنوا
لا تتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء الی قوله سبحانه فقد ضل سواء السبیل ازین آیت
معلوم شد که موالات اعداء الله موجب گمراهی است و راهے بوصول بمطلب ندارد ونیز فرموده
تعالی یا ایها النبی جاهد الکفار والمنافقین واغلظ علیهم ونیز فرموده ومن یتولهم
منکم فانه منهم ونیز فرموده تعالی لا تجد قوما یؤمنون بالله والیوم الاخر یوادون
من حاد الله ورسوله ولو کانوا اباءهم او ابناءهم او اخوانهم او عشیرتهم ونیز فرموده
ولو کانوا یؤمنون بالله والنبی وما انزل الیه ما اتخذوهم اولیاء مصرع

تولی بے تبری نیست ممکن

اینجا صادق است نه در اصحاب کرام چنانچه رفضه گمان برده اند چه تبری از اعدا باید نه از احبا
وجمعے که بشرف صحبت مشرف اند بمحبت و مودت بایکدیگر موصوف اند شدت و غلظت شان
باکفار بود کما قال الله تعالی اشداء علی الکفار رحماء بینهم اگر گویند خلق همه مظاهر و مجالی
حق اند جل وعلا وغیر از نمایندگی کمالات او سبحانه درانها چیزے دیگر نیست چنانچه مشرب

اہل وحدت وجود است پس ہمہ را بچشم محبت باید دید و ہیچ کدام بد نباید بود چنانچہ گفتہ اند مصرع

پس بدے مطلق نباشد در جہان

گوئیم عداوت و عدم موالات کفار و غلظت و جہاد با اینہا بنصوص قطعیہ ثابت شدہ است کہ ریب را اصلا دران گنجائش نیست اینہا فی انفسہم ہرچہ باشند متابعت نصوص ما را فرض و ناگزیر است ما را بنص کار است نہ بفص نجات فردا وابستہ بنص است نہ بفص خواب و خیال کشوف و الہامات در برابر نص نمی تواند شد غایۃ الامر شخصے کہ مغلوب حال است باید کہ خود را بتکلف بر متابعت نصوص دارد و عمل بنصوص ہرچند خلاف وجدان و کشف او بود نماید و ہموارہ ملتجی و متضرع باشد کہ حقیقت کار کما ہو منکشف گردد و چشم بصیرت او مکتحل بتراب اقدام انبیاء و صحابہ کرام علیہ السلام بود۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

یا آنکہ گوئیم کہ جماعۂ کہ مشرب وحدت وجود دارند وجود مراتب اثبات می نمایند و احکام ہر مرتبہ را از احکام مرتبۂ دیگر جدا اثبات می کنند و احکام کثرت را کہ بنائے شریعت غرا بران است از دست نمی دہند و رفع آنرا الحاد و زندقہ می شمرند۔ مصرع

گر حفظ مراتب نہ کنی زندیقی

پس امر معروف و بد بودن با اہل فسق و کفر از احکام کثرت است در رنگ سائر احکام شرعیہ برداشتن آن الحاد و زندقہ بود و ہرچند بدی مطلق را نفی می کنند لیکن بدی نسبی اثبات می نمایند۔ مصرع

بد بہ نسبت باشد آنرا ہم بدان

و بدی نسبی در بد بودن و احتراز کردن کافی ست و اہل وحدت وجود از سم پرہیز می کنند و دیگران را ازان منع می آیند و مار و کژدم را می کشند و مردم را ازان می ترسانند و از مطیعان و معتقدان خود راضی اند و از مخالفان و منکران خود ساخط و در غضب مولوی روم قدس سرہ کہ از رؤسائے صوفیہ موحدہ است می فرماید۔ بیت

منکر این حرف این دم در نظر شد مثل سرنگون اندر سفر

واز طعامِ لذیذ وآب شیرین متاع نفیس وآواز خوش وبوے خوش ومنزل خوش وصور جمیلہ بیشتر راغب ومتلذذ باشند نسبت باضداد آن ودر عایت احوال منتسبان خود وحمایت شان نسبت بدیگران بیشتر می نمایند واز مہالک خودرا کنارہ می گیرند وجلب منافع ودفع مضار مہما امکن می کنند واز تدبیر معاش وترتیب فرزندان فارغ نہ اند واز مشورت وکنگاش خالی نماند وزنان خودرا در پردہ می دارند وتجویز نمی نمایند کہ نامحرمی گرد شان گردد ودست درازی کند واطفال خودرا از صحبتِ بد دور می سازند وظالم ومتعدی را بسزا می رسانند ومریضان را از غذائے ناملائم پرہیز می کنانند این ہمہ رعایت احکام کثرت است یا چیزے دیگر پس در امور دنیائے دنی رعایت این احکام کردن باوجود اباحت ترک آن ودر امور اخروی ترک رعایت این احکام کردن باوجود ورود امر الہی جل سلطانہ باتیان آن وبحیلۂ وحدت وجود سر از ربقہ بندگی کشیدن عجب انصاف است واز قاعدہ عقل دوراندیش دور منشاء آن عدم انقیاد وناگرویدن است باحکام الہی جل شانہ وعدم اعتقاد است بظہور نبوت وانکار است از قیامت واز عذاب وثواب آن اعاذنا اللہ سبحانہ وایاکم عنہ

اہلِ وحدت وجود کہ مستقیم الاحوال اند قصص تشرع وتصلب شان در دین مشہور ومأثور محتاج نوشتن نیست حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ این ہمہ احتیاط کہ در وضو وطہارت ونماز وآدابِ آن داشتند می فرمودند کہ از عمل والد بزرگوار خود اخذ نمودہ ام از کتب این قسم عمل بدست آمدن مشکل است ووالد بزرگوار ایشان کہ جد این فقیر باشند وباوجود کہ مشرب وحدت وجود داشتند وبخصوص دانی طاق بودند تشرع ایشان ہم بروجہ کمال بود چنانچہ معروف است ایشان میفرمودند کہ این احتیاط را از عمل شیخ خود کہ در سلسلہ چشتیہ بودند شیخ رکن الدین اخذ نمودہ ایم ایشان نیز باوجود مشرب توحید بہ تشرع کامل موصوف بودند وحضرت شیخ این احتیاط را در اعمال از عمل شیخ والد بزرگوار خود حضرت شیخ عبد القدوس گرفتہ بودند وایشان در جمیع ...

مشرب وحدتِ وجود داشتند وہموارہ مغلوب حال می بودند مع ذلک در تشرع واحتیاط طاہری نیز فرد کامل بودند حضرت خواجہ احرار کہ چراغ نقشبندیہ اند با وجود کہ مائل بمشرب توحید بودند در تشرع وترویجِ شریعت قدم راسخ داشتند می فرمودند کہ اگر من شیخی کنم ہیچ کس را یارائے شیخی نماند لیکن مرا برائے ترویجِ دین آوردہ اند نہ برائے شیخی۔

شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ در علم حدیث صاحب اسناد بود و در علم فقہ پایہ اجتہاد داشت فرمودہ کہ بعضے از مشائخ محاسبۂ اعمال یومے ولیلے خود بمقتضائے حدیث حاسبوا قبل ان تحاسبوا اختیار کردہ اند من در محاسبہ از ایشان افزودم ومحاسبۂ خطرات نیز با محاسبۂ اعمال قرین کردم۔ سلطان العارفین وسید الطائفہ کہ گوئیا بانی این مشرب بودند سرتاپا بتشرع آراستہ بودند می آرند کہ چون بایزید نماز می کردے قعقعہ از استخوان سینۂ وے بیرون می آمدے ومردم می شنیدندے از ہیبت حق وتعظیم شریعت فی العوارف عن الجنید یقول لرجل ذکر المعرفۃ فقال الرجل اهل المعرفۃ باللہ یصلون الی ترک الحرکات من باب البر والتقوی الی اللہ تعالیٰ فقال جنید ان هذا قول قوم تکلموا باسقاط الاعمال و هذہ عندی عظیمۃ والذی یسرق ویزنی احسن حالا من الذی یقول هذا وان العارفین باللہ اخذوا الاعمال باللہ والیہ یرجعون فیها ولو بقیت الف عام لم انقص من اعمال البر ذرۃ الا ان یحال لی دونها وانها لاکد فی معرفتی واقوی بحالی منقول است کہ منصور حلاج باآنہمہ دعوی ہر شبانروز ہزار رکعت نماز می کرد وآن شب کہ روز آن کشتہ شد پانصد رکعت گزاردہ بود۔ یکے از کمل مشائخ طبقات فرمودہ غضوا ابصارکم ولو عن شاۃ انتہی، اگر مشرب اہل وحدت وجود ترک تعرض وآزار خلق بودی مولانا عبد الرحمن جامی کہ از کمل ارباب وحدت وجود از محققان شان بودہ چرا در این جماعہ در کتاب سلسلۃ الذہب نمودی مثنوی طویل در نکوہش اینہا آوردی عنوان مثنوی را باین عبارت نوشتہ در مذمت آنانکہ بنائے مذہب خود بر کم آزار نہادہ اند ودر ورطۂ اباحت واتحاد افتادہ اند۔ بیت

ترک آزار کردن اے خواجہ — دفتر کفر راست دیباچہ

منکر آید بہ پیش او معروف — شد بمنکر عنان او مصروف

نفس محنت گزیں راحت جوے — وارد ش دررہ اباحت روے

شد بہ پیش او حرام وحلال — می نہ اندیشد از نکال و وبال

می شود مرتکب مناہی را — می فتد در عقب ملاہی را

گاہ لاف زد زمذہب تجرید — گہ گزاف زد زمشرب توحید

نیست لاف وگزاف دعارے — لیکن او را چو نیک انگارے

مذہبش جمع فضہ وذہب است — مشربش شرب بادۂ عنب است

از علامات عقل ودین عارے — مذہبش حصر در کم آزارے

نہ ز احوال سابقش عبرت — نہ ز احوال لاحقش حیرت

نسبت خود کند بدرویشان — دم زند از ارادت ایشان

ہر کہ درویش از و بود بیزار — کے ز درویش آید این کردار

نیست درویشی آنکہ زندقہ است — نیست جمعیت آنکہ تفرقہ است

اصطلاحات عارفان از بر — کردہ و می کند بیان فرفر

دلش از سرِّ کار واقف نہ — معرفت بے شمار عارف نہ

ہمچو جوز تہی نماید نغز — لیک چون بشکنی بس بے مغز

کردہ وہم وخیال ناپاکان — مندرج در عبارت پاکان

لفظہا پاک ومعنیش گرگین — نافۂ چین لفافۂ سرگین

نافہ نکشادہ مشک افشاند — ورکشاید جہان بگنداند

وفی العوارف سئل سہل عن رجل یقول انا کالباب لا اتحرک الا اذا حرکت فقال ہذا لا یقولہا الا احد الرجلین اما صدیق او زندیق لان الصدیق یقول ہذا القول

اشارة الى ان تواه الاشياء بالله سبحانه وتعالى مع احكام الاصول ورعاية حدود العبودية والزندیق یقول ذلك الحالة للانتسیاء على الله تعالى واسقاط اللائمة عن نفسه انخلاع عن الدين ورسمه۔

عجب کاروبار است جمعے ازآنانکہ مشرب کم آزاری و صلح کل اختیار کردہ اند باہمہ فرق از کافران و جہودان و جوگیہ و براہمہ و ملاحدہ و زنادقہ و اہل بدعت غیر آن نیک اند صلح و محبتہا وانبساطہا و صحبتہا بایکدیگر دارند غیر از متابعان سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم کہ اہل سنت و جماعت اند و فرقہ ناجیہ اند و درباب آنہا وارد شدہ ست الذین ھم علی ما انا علیہ و اصحابی نہ بایشہا غلظت و عداوت دارند صلح شان با دیگران ست با ایشہا در مقام ایذا و آزار اند و تخریب اینہا میخواہند عجب صلح کل است کہ با محمدیان کہ پیشوائے شان رحمت عالمیان ست غلظت و عداوت باشد و با غیر محمدیان کہ محل غلظت است بنصوص قرآنی محبت و مودت بود بلی الکفر ملة واحدة نیک تامل نمایند ترک تعرض خلق اگر محمود می بود امر بالمعروف و نہی عن المنکر از واجبات دین متین نمی گشت و حق سبحانہ این امت را بانیان این امر جلیل القدر خیر امت نمی فرمود۔ قال اللہ تعالی كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ و بایات دیگر میفرماید الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ و نیز فرمودہ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ و جمیع انبیاء و نبینا علیہم السلام و صحابہ و تابعین و تبع تابعین و سائر سلف صالحین چہ کوششہا در اتیان امر معروف و نہی منکر نمودہ اند و چہ ایذاہا در تحصیل این امر کشیدہ اند با مرعبث اینہمہ جہد نمودن و ایذا کشیدن سفاہت محض است، اگر ترک تعرض مستحسن می بود چرا انکار قلبی را از انکار شرعی اضعف ایمان فرمودی کما ورد فی الحدیث الصحیح عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم انہ قال من رای منکم منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع فبلسانہ فان لم یستطع فبقلبہ و ذلك اضعف الایمان رواہ مسلم و چرا تارک امر معروف را در بلدہ از بلاد داخل

عذاب اہل آن بلدہ ساختندی و در زیر و زبر آن شریک نمودندی کما روی جابر انہ قال قال رسول اللہ تعالیٰ علیہ و الہ وسلم اوحی اللہ عزوجل الی جبرئیل علیہ السلام ان اقلب مدینۃ کذا وکذا باھلھا فقال یارب ان فیھم عبدک فلانا لم یعصک طرفۃ عین قال فقال اقلبھا علیہ و علیھم فان وجھہ لم یتمعر فی ساعۃ قط رواہ البیھقی۔ اگر گویند کریمہ یٰاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْکُمْ اَنْفُسَکُمْ لَا یَضُرُّکُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اھْتَدَیْتُمْ دلالت بترک امر معروف و نہی منکر وارد۔

گوئیم ممنوع است معنی اھتدا کہ در کریمہ آمدہ است شامل امر معروف و نہی منکر ست کما قررہ المفسرون یعنی چون شما اعمال صالحہ بجا آرید امر معروف کنید و نہی منکر نمائید گمراہی دیگران شمارا زیان ندارد و شانِ نزول این آیت نیز مؤید این معنی است چون مسلمانان از کفر و عدم انقیادِ کفار نگون سار دلتنگ شدند حق تعالیٰ تسلیہ مسلمانان باین آیتہ کریمہ فرمود یعنی چون شما این کار خود را کردید و دلالت براہِ راست نمودید و از کفر و طغیان ترسانید بعد ازان کفر آنہا بشما مضرت نرساند و جمعے این آیت کریمہ را بر ظاہر گذاشتہ اند گفتہ اند کہ این آیت با آیت امر معروف منسوخ گشتہ است عن ابی بکر الصدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ قال فی خطبۃ یا ایھا الناس انکم تقرؤن ھذہ الآیۃ یٰاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْکُمْ اَنْفُسَکُمْ لَا یَضُرُّکُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اھْتَدَیْتُمْ۔ وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و الہ وسلم یقول ان الناس اذا راوا منکرا فلم یغیروہ یوشک ان یعمھم اللہ بعقابہ رواہ ابن ماجۃ والترمذی وصححہ وفی روایۃ ابی داود اذا راوا الظالم فلم یاخذوا علی یدیہ اوشک ان یعمھم اللہ بعقاب وفی روایۃ اخری لہ ما من قوم یعمل فیھم بالمعاصی ثم یقدرون علی ان یغیروا ثم لا یغیرون الا یوشک ان یعمھم اللہ بعقاب وعن ابی ثعلبۃ فی قولہ تعالیٰ عَلَیْکُمْ اَنْفُسَکُمْ لَا یَضُرُّکُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اھْتَدَیْتُمْ فقال اما واللہ لقد سألت عنھا رسول اللہ صلی اللہ علیہ و الہ وسلم فقال بل ایتمروا بالمعروف وتناھوا عن المنکر حتی اذا رایت شحا مطاعا وھوی متبعا ودنیا مؤثرۃ واعجاب کل ذی رای برایہ ورایت امرا لابد لک منہ فعلیک نفسک ودع امر العوام فان وراءکم ایاما الصبر فیھن مثل قبض علی الجمر للعامل فیھن

اجر خمسین رجلا یعملون مثل عملہ قالوا یا رسول اللہ اجر خمسین منھم قال اجر خمسین منکم
رواہ الترمذی وابن ماجہ۔ اگر گویند کہ امر معروف وجہاد فی سبیل اللہ طریقہ انبیاء کرام است
علیہم و علی اتباعھم الصلوات والتسلیمات وطریقہ اولیا ترک تعرض است وعدم امر معروف
چنانچہ بعضے از اہل این وقت می گویند۔ گوئیم کہ وجوب وفرضیت این امور وفضائل اتیان
آن ومواعید ترک آن بنصوص ثابت گشتہ است وفرضیت ووعد و وعید نسبت بکافہ انام
است خصوصیت باشخاص دون اشخاص ندارد خواص وعوام وانبیا واولیا در اتیان فرائض
برابرند وہمہ داخل وعد و وعید۔ یا آنکہ گوئیم حصول نجات ووصول بدرجات کمال مربوط بمتابعت
انبیاء ست علیہم الصلوات والتسلیمات اولیا ہرچہ یافتہ اند از ولایت ومحبت ومعرفت وقرب
الٰہی جل شانہ ہمہ بمتابعت وطفیل انبیا علیہم السلام یافتہ اند راہ وصول منحصر در اتباع این
بزرگواران است قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِیْ یُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ. سوائے این ہر راہے
کہ ہست رو بضلالت دارد و سبیل شیاطین است کریمہ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلٰلُ دلیل شافی
برین معنی وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِیْ مُسْتَقِیْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِیْلِهٖ
شاہد عدل بر آن وعن عبد اللہ بن مسعود قال خط لنا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی
الہ وسلم خطا ثم قال ھذا سبیل اللہ ثم خط خطوطا عن یمینہ وعن شمالہ وقال ھذہ
سبل الشیاطین علی کل سبیل منھا شیطان یدعوا الیہ وقراء اَنَّ هٰذَا صِرَاطِیْ مُسْتَقِیْمًا فَاتَّبِعُوْهُ الآیہ
رواہ احمد والنسائی والدارمی۔ پس ہر کہ بے متابعت انبیا خواہد کہ در راہ حق در آید جل وعلا و
بکمال برسد غیر گمراہی چیزے حاصل نہ کردہ باشد واگر چیزے حاصل نماید استدراج بود کہ نتیجہ آن در
آخرت خسران وحرمان است وَمَنْ یَّبْتَغِ غَیْرَ الْاِسْلَامِ دِیْنًا فَلَنْ یُّقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ
مِنَ الْخٰسِرِیْنَ ۔ بیت

محال است سعدی کہ راہ صفا ۔۔۔ تواں رفت جز در پے مصطفٰی

جنید بغدادی قدس سرہ کہ رئیس صوفیہ وسید الطائفہ است می فرماید من لم یحفظ القرآن

با آنکہ

واہ یکتب الحدیث لایقتدی بہ فی شاننا ھذا فان علمنا ھذا مقید بالکتاب والسنۃ

می آرند کہ درویشے از حضرت خواجہ عبدالخالق غجدوانی قدس سرہٗ پرسید کہ شیطان را بر روندگان این راہ ہیچ دست باشد، خواجہ فرمودند کہ ہر روندہ کہ بسر حد فنائے نرسیدہ است چون در خشم شود شیطان برویے دست یابد اما آن روندہ کہ بفنائے نفس رسیدہ باشد ویے را خشم نبود غیرت بود ہر کجا غیرت بود شیطان بگریزد و این چنین صفت آنکس را مسلم شود کہ روئے براہ حق دارد تعالیٰ و کتاب خدائے را عزوجل بدست راست گیرد و سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم را بدست چپ گیرد و در میان این دو روشنائے راہ سلوک کند۔

از حضرت خواجہ احرار منقول است کہ می فرمودند کہ اگر تمام احوال و مواجید را بما دہند و حقیقت ما را بعقائد اہل سنت و جماعت متحلی نسازند جز خرابی ہیچ نمی دانیم اگر تمام خرابیہا را بر ما جمع سازند و حقیقت ما را بعقائد اہل سنت و جماعت بنوازند ہیچ باک نداریم، انصاف باید داد نبوت ختم یافتہ است و زمان وحی منقطع شدہ و دین کامل گشتہ و نعمت تمام شدہ امروز بکدام حجت و بکدام سند این چنین دین متین را کسے تواند بر داشت و بخواب و خیال خود کلمہ متفقہ انبیا را علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات کہ بوحی قطعی واخبار الٰہی متثبت و متیقن گشتہ یکسو ساخت عقل دوراندیش را کار باید فرمود بخواب و خیال مغرور نباید شد و از سبیل شیاطین دور باید بود و صراط مستقیم سنت سنیہ را از دست نباید داد اتباع انبیا علیہم الصلوات والتحیات البتہ منجی است و مثمر برکات و سوائے آن ہمہ خطر در خطر است فالحذر کل الحذر. راہ نجات قطعی را گذاشتہ براہ خطر رفتن و در دام شیاطین لعین افتادن و خود را در معرض ہلاک سرمدی دادن از عقل بسے مستبعد است وجد و حال و خواب و خیال کہ برخلاف پیغمبران برحق بود کسراب بقیعۃ یحسبہ الظمآن ماء است چون کار بخدا افتد جل و علا گور و قیامت پر تو انداز د غیر از متابعت انبیا علیہم البرکات کہ بوحی قطعی ثابت شدہ است ہیچ چیز سود ندارد و دستگیری در آن وقت نماید آرے اگر احوال و مواجید و کشوف و الہامات باین متابعت

جمع شود نورٌ علیٰ نور باشد چون بکمال آن برسد معاملہ از صورتِ شریعت بحقیقتِ شریعت آید چنانکہ صحابۂ کرام و سلفِ صالحین و مشائخ مستقیم الاحوال را بود رزقنا اللہ سبحانہ و ایاکم هذه الدرجة القصوی۔

پس مقرر شد کہ راہ وصول بدرجات قرب الٰہی جل شانہٗ خواہ قرب نبوت بود و خواہ قرب ولایت واصلان انبیا باشند علیہم الصلوات یا اولیا منحصر در راہِ شریعت است کہ پیغمبر خدا علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بدان راہ رفتہ و دعوت کردہ و مامور بدان گشتہ در کریمہ قُلْ هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِيْ و کریمہ قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ نیز بآن دلالت دارد سوائے آن ہر راہیکہ ہست رہ ضلالت است و رد و از مطلوب حقیقی منحرف کل طریقة ردتہ الشریعة فهی زندقة کریمہ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا الآیہ و کریمہ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلٰلُ و کریمہ وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ وحدیث خط لنا الحدیث وحدیث کل بدعة ضلالة واحادیث دیگر شاہد این معنی است وآنچہ در عبارت بعضے از کابر واقع شدہ است کہ راہ ہائے کہ موصل جناب قدس خداوندی است جل سلطانہ دو راہ ست راہیست کہ بقربِ ولایت تعلق دارد و راہیست کہ بقربِ نبوت متعلق است منافاتے باین تحقیق ندارد چہ این ہر دو راہ داخل دائرۂ شریعت غرا است و این ہر دو قرب منوط بمتابعت انبیا علیہم الصلوات والبرکات کہ صراطِ مستقیم است پس کسے کہ خواہد کہ بے اتیان احکام شریعت و بے تبعیت رسل علیہم الصلوات والتسلیمات بیکے ازین دو قرب برسد بمطلب نرسد و راہ گم کند و خائب و خاسر بود ہمچنین آنچہ مشہور گشتہ کہ الطرق الی اللہ بعدد انفاس الخلائق درست است چہ ہر ظل را با اصل خود شاہراہ است و ہر مخلوقے را عینِ ثابتہ جداگانہ و ما نحن فیہ ہیچ تدافع ندارد چہ اینہمہ راہ ہا در حق وصول مشروط باتیان احکامِ شرعیہ است ہر کہ از دائرہ شریعت غرا بر آمدہ خواہد کہ بیکے ازین طرق در آید در راہ ماند و بمطلب نرسد بلکہ گمراہ گردد پس منشا این ہمہ طرق شریعت آمد

وبا وجود تعدد طرق عائد بیک طریق گشت اتحاد طریق گفتن باعتبار منشا است و تعدد طرق باعتبار ناشی و دو طریق باعتبار طرق کلیہ است و طرق بسیار باعتبار طرق جزئیہ۔ فی معارج الھدایہ قال بعضھم الطرق الی اللہ تعالی بعدد انفاس المخلوقات ولکن کلھا مندرجۃ مندمجۃ ومنطویۃ ومنسکبۃ فی دائرۃ الشریعۃ الکبری المجللۃ الشریعۃ المحمدیۃ العظمی وھذہ الطرق بالنسبۃ الی ارکان الشجرۃ الشریعۃ اصولھا وفروعھا وعروقھا واغصانھا واوراقھا وازھارھا وانوارھا ولا یقال ھی اشیاء سواھا وامور مباینۃ لھا الا والذی براء النسمۃ وشق الحبۃ ما وراء الحجۃ البیضاء والشریعۃ الحنفیۃ الکبری الا بنیان الضلال والعمی فما بعد صراط الحق القویم وسبیل اللہ المستقیم الا سبیل لشیطان المبعد الرجیم المطرود الابتر العقیم فماذا بعد الحق الا الضلال۔ قال اللہ تعالی وَاَنَّ ھٰذَا صِرَاطِیْ مُسْتَقِیْمًا فَاتَّبِعُوْہُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیْلِہٖ ذٰلِکُمْ وَصّٰکُمْ بِہٖ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُوْنَ فی العوارف قوم من المفتونین سموا انفسھم ملامتیۃ ولبسوا البسۃ الصوفیۃ لینسبوا بھا الی الصوفیۃ وما ھم من الصوفیۃ بشیٔ بل ھم فی غرور وغلط یستترون بلبسۃ الصوفیۃ توقیا تارۃ ودعوی اخری وینتھجون مناھج اھل الاباحۃ و یزعمون ان ضمائرھم خلصت الی اللہ تعالی وھذا عندھم ھو الظفر بالمراد والارتسام بمراسم الشریعۃ رتبۃ العوام والقاصرین الافہام والمنحصرین فی مضیق الاقتداء تقلیدا وھذا ھو عین الالحاد والزندقۃ والابعاد وکل حقیقۃ ردتھا الشریعۃ زندقۃ وجھل ھؤلاء المغرورین ان الشریعۃ حق العبودیۃ والحقیقۃ ھی حقیقۃ العبودیۃ ومن صار من اھل الحقیقۃ تقید بحقوق العبودیۃ وحقیقۃ العبودیۃ وصار مطالبا بامور وزیادات لا یطالب بھا غیرہ ممن لم یصل الی ذلک لا انہ یخلع عن عنقہ ربقۃ التکلیف ویخامر باطنہ الزیغ والتحریف، واحادیث النبوی علی صاحبھا الصلوۃ والسلام والتحیہ کہ درباب امر معروف ونہی منکر وجہاد فی سبیل اللہ وارد شدہ است ایراد می نماید نیک مطالعہ فرمایند عن حذیفۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال والذی نفسی بیدہ لتامرن بالمعروف ولتنھون عن المنکر او لیوشکن اللہ ان

سورۃ انعام

یبعث علیکم عذابا من عندہ ثم لتدعنہ ولا یستجاب لکم رواہ الترمذی وعن العرس بن العمیرۃ الکندی ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم قال اذا عملت الخطیئۃ فی الارض من شہدھا فکرھھا کان کمن غاب عنھا ومن غاب عنھا فرضیھا کان کمن شہدھا رواہ ابو داؤد۔ وعن عدی ابن عدی الکندی قال حدثنا مولی لنا انہ سمع جدی یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم یقول ان اللہ تعالیٰ لایعذب العامۃ بعمل الخاصۃ حتی یروا المنکر بین ظھرانیھم وھم قادرون علی ان ینکروہ فلا ینکروا فاذا فعلوا ذالک عذب اللہ العامۃ والخاصۃ رواہ فی شرح السنۃ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم لما وقعت بنو اسرائیل فی المعاصی نھتھم علماؤھم فلم ینتھوا فجالسوھم فی مجالسھم وآکلوھم وشاربوھم فضرب اللہ قلوب بعضھم ببعض فلعنھم علی لسان داؤد وعیسی بن مریم ذلک بما عصوا وکانوا یعتدون قال فجلس رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم وکان متکئا فقال لا والذی نفسی بیدہ حتی تاطروھم اطرا رواہ الترمذی وابو داؤد وفی روایۃ قال کلا واللہ لتأمرن بالمعروف ولتنھون عن المنکر ولتاخذن علی یدی الظالم ولتاطرنہ علی الحق اطرا ولتقصرنہ علی الحق قصرا اولیضربن اللہ بقلوب بعضکم علی بعض ثم لیلعننکم کما لعنھم ونیز در حدیث است اذا رایت امتی تھاب الظالم ان تقول لہ انک ظالم فقد تودع منھم طب سط وعن عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہٖ وسلم انہ تصیب امتی فی آخر الزمان من سلطانھم شدائد لا ینجو منہ الا رجل عرف دین اللہ فجاھد علیہ بلسانہ ویدہ وقلبہ فذلک الذی سبقت لہ السوابق ورجل عرف دین اللہ فصدق بہ ورجل عرف دین اللہ فسکت علیہ فان رای من یعمل الخیر احبہ علیہ وان رای من یعمل بباطل ابغضہ علیہ فذلک ینجو علی ابطانہ کلہ رواہ البیھقی۔ ونیز در حدیث است مامن نبی بعثہ اللہ فی امۃ قبلی الا کان لہ فی امتہ حواریون واصحاب یاخذون بسنتہ ویقتدون بامرہ ثم انھا تخلف من بعدھم خلوف

یقولون مالا یفعلون و یفعلون مالا یؤمرون فمن جاھدھم بیدہ فھو مؤمن ومن جاھدھم
بلسانہ فھو مؤمن ومن جاھدھم بقلبہ فھو مومن لیس وراء ذلک من الایمان حبۃ خردل حم
عن بن مسعود وہم درحدیث است اذا خفیت الخطیئۃ لا تضر الا صاحبھا و اذا ظھرت
فلم تغیر ضرت العامۃ طس عن ابی ھریرۃ وہم درحدیث است اذا رایتم الامر لا تستطیعون
تغیرہ فاصبروا حتی یکون اللہ ھو الذی یغیرہ عد ھب عن ابی امامۃ وہم درحدیث است
وجب علیکم الامر بالمعروف والنھی عن المنکر مالم تخافوا ان یؤتی الیکم مثل الذی نھیتم
عنہ فاذا خفتم ذلک فقد حل لکم السکوت ابو نعیم والدیلمی عن مسور وہم درحدیث است
الا اخبرکم باقوام لیسوا بانبیاء ولا شھداء یغبطھم یوم القیمۃ الانبیاء والشھداء
بمنازلھم من اللہ علی منابر من نور یعرفون الذین یحببون عباد اللہ الی اللہ ویحببون
اللہ الی عبادہ ویمشون فی الارض نصحاً قیل کیف یحببون عباد اللہ الی اللہ قال یامرونھم
بما یحب اللہ وینھونھم عما یکرہ اللہ فاذا اطاعوھم احبھم ھب ابو سعید النقاش فی معجمہ و
ابن النجار عن انس وہم درحدیث است اذا ظھرت المعاصی فی امتی عمھم اللہ عزوجل
بعذاب من عندہ قیل اما فی الناس یومئذ الصالحون قال بلی یصیبھم ما اصاب
الناس ثم یصیرون الی مغفرۃ من اللہ ورضوان حم طب عن ام سلمۃ وہم درحدیث است
بئس القوم قوم یستحلون المحرمات بالشبھات وبئس القوم قوم لا یامرون بالمعروف
ولا ینھون عن المنکر ابو الشیخ عن بن مسعود وہم درحدیث است من ارعب صاحب بدعۃ
ملأ اللہ قلبہ امنا وایمانا ومن انتھر صاحب بدعۃ امنہ اللہ من الفزع الاکبر ومن اھان
صاحب بدعۃ رفعہ اللہ فی الجنۃ درجۃ ومن لان لہ اذا لقیہ تبشیشا فقد استخف بما
انزل علی محمد علیہ و آلہ الصلوۃ والسلام ابن عساکر عن ابن عمر ودر روایتے آمدہ من اعرض
عن صاحب بدعۃ بغضا لہ ملأ اللہ قلبہ امنا وایمانا ومن انتھر صاحب بدعۃ امنہ
اللہ یوم الفزع الاکبر ومن اھان صاحب بدعۃ رفعہ اللہ فی الجنۃ مائۃ درجۃ ومن سلم

ابن سعد وقاص

علی صاحب بدعۃ اولقیہ بالبشر واستقبلہ بما یسرہ فقد استخف بما انزل علی محمد الخطیب عن ابن عمر۔ ونیز در حدیث است من انعش حقا بلسانہ جری لہ اجرہ حتی یاتی اللہ یوم القیمۃ فیوفیہ ثوابہ سموبہ حل عن انس۔ ونیز در حدیث است من مشی مع مظلوم حتی یثبت لہ حقہ ثبت اللہ تعالیٰ قدمیہ یوم تزل الاقدام ابوالشیخ وابونعیم عن ابن عمرؓ ونیز در حدیث است والذی نفسی بیدہ لیخرجن من امتی من قبورھم فی صورۃ القردۃ والخنازیر بمداھنتھم فی المعاصی وکفھم عن النھی وھم یستطیعون ابونعیم عن عبدالرحمن بن عوف۔ ونیز در حدیث است یکون فی آخرالزمان قوم یحضرون السلطان فیحکمون لغیر حکم اللہ ولا ینھونہ فعلیھم لعنۃ اللہ ابونعیم والدیلمی عن ابن مسعود ونیز در حدیث است لا ینبغی لنفس مومنۃ تری من یعصی اللہ فلا تنکر علیہ الحکیم عن حسین بن علی ونیز در حدیث است افضل الجہاد کلمۃ عدل عند سلطان جائر وامیر جائر خط عن ابی سعید ونیز در حدیث است افضل الاعمال الحب فی اللہ تعالیٰ رواہ ابوداؤد وفی روایۃ ان احب الاعمال الی اللہ تعالیٰ الحب فی اللہ والبغض فی اللہ تعالیٰ وعن ذرۃ بنت ابی لہب قالت قلت یا رسول اللہ من اخیر الناس قال اتقاھم للرب عزوجل واوصلھم للرحم وامرھم بالمعروف وانھاھم عن المنکر رواہ ابوالشیخ والبیہقی، ونیز در حدیث است لا تزال لا الٰہ الا اللہ تنفع من قالھا ترد عنھم العذاب والنقمۃ مالم یستخفوا بحقھا، قالوا یا رسول اللہ وما الاستخفاف بحقھا قال یظھر العمل بمعاصی اللہ تعالیٰ فلا ینکروا ولا یغیروا رواہ الاصفھانی وعن ابی ذر قال اوصانی خلیلی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم بخصال من الخیر اوصانی ان لا اخاف فی اللہ لومۃ لائم واوصانی ان لا اقول الا الحق وان کان مرا رواہ ابن حبان، وعن ابی ھریرۃ قال کنا نسمع ان الرجل یتعلق بالرجل یوم القیمۃ وھو لا یعرفہ فیقول مالک الیّ وما بینی وبینک معرفۃ فیقول کنت ترانی علی الخطاء وعلی المنکر ولا تنھانی ذکرہ رزین۔

فضیلتِ جہاد، قال رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ان فی الجنۃ مائۃ درجۃ
اعدھا اللہ للمجاھدین فی سبیل اللہ مابین الدرجتین کما بین السماء والارض رواہ البخاری
وہم درحدیث است مثل المجاھد فی سبیل اللہ کمثل الصائم القائم القانت[له] بآیات اللہ
لا یفتر من صیام ولا صلوۃ حتی یرجع المجاھد فی سبیل اللہ متفق علیہ وہم درحدیث است
والذی نفسی بیدہ لولا ان رجالا من المؤمنین لا تطیب انفسھم ان یتخلفوا عنی ولا اجد ما
احملھم علیہ ما تخلفت عن سریۃ تغزو فی سبیل اللہ والذی نفسی بیدہ لوددت ان اقتل
فی سبیل اللہ ثم احیی ثم اقتل ثم احیی ثم اقتل ثم احیی ثم اقتل متفق علیہ وہم درحدیث است
رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من الدنیا وما فیھا وفی روایۃ لغدوۃ فی سبیل اللہ او روحۃ خیر من الدنیا
وما فیھا متفق علیہ۔ وہم درحدیث است ما اغبرت قدما عبد فی سبیل اللہ فتمسہ النار
رواہ البخاری۔ وہم درحدیث است لا یجتمع کافر وقاتلہ فی النار ابدا رواہ مسلم۔
وہم درحدیث است ما من احد یدخل الجنۃ یحب ان یرجع الی الدنیا ولہ ما فی الارض
من شئ الا الشھید یتمنی ان یرجع الی الدنیا فیقتل عشر مرات لما یری من الکرامۃ متفق علیہ
وہم درحدیث است یضحک اللہ تعالی الی رجلین یقتل احدھما الآخر یدخلان الجنۃ
یقاتل ھذا فی سبیل اللہ فیقتل ثم یتوب اللہ علی القاتل فیستشھد متفق علیہ۔ وہم
درحدیث است من سال اللہ الشھادۃ بصدق بلغہ اللہ منازل الشھداء وان مات علی
فراشہ رواہ مسلم۔ وہم درحدیث است من مات ولم یغز ولم یحدث بہ نفسہ مات علی
شعبۃ من نفاق رواہ مسلم۔ ونیز آمدہ جاء رجل الی النبی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم
فقال الرجل یقاتل للمغنم والرجل یقاتل للذکر والرجل یقاتل لیری مکانہ فمن فی سبیل اللہ

له یحتمل ان یراد ھھنا بالقانت القائم فیکون تعلق الباء کتعلقہ فی قولک قام بالامر
اذا جد فیہ فتجلد لہ فالمعنی القیام بما تجب علیہ من استفراغ الجھد فی معرفۃ کتاب
اللہ تعالی والامتثال بما امر بہ والانتھاء بما نھی عنہ وان یراد بہ طول القیام ای المصلی
الذی یطول قیامہ فی صلوۃ قراءۃ فیھا طس

قال من قاتل لتکون کلمۃ اللہ ھی العلیا فھو فی سبیل اللہ متفق علیہ۔ وہم درحدیث است
کل میت یختم علی عملہ الا الذی مات مرابطا فی سبیل اللہ فانہ ینمی بہ عملہ الی یوم القیمۃ
ویامن فتنۃ القبر رواہ الترمذی وابوداود والدارمی۔ وہم درحدیث است من قاتل فی
سبیل اللہ فواق ناقۃ فقد وجبت لہ الجنۃ ومن جرح جرحا فی سبیل اللہ او نکب نکبۃ
فانھا تجیٔ یوم القیمۃ کاغزر ماکانت لونھا الزعفران وریحھا المسک ومن خرج بہ خراج
فی سبیل اللہ فان علیہ طابع الشھداء رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی۔ وہم درحدیث است
لایلج النار من بکی من خشیۃ اللہ حتی یعود اللبن فی الضرع ولا یجتمع علی عبد غبار فی سبیل اللہ
ودخان جھنم رواہ الترمذی وزاد النسائی فی اخری فی منخری مسلم ابدا وفی اخری لہ فی جوف
عبد ابدا ولا یجتمع الشح والایمان فی قلب عبد ابدا۔ وہم درحدیث ست عینان لا تمسھما
النار عین بکت من خشیۃ اللہ وعین باتت تحرس فی سبیل اللہ رواہ الترمذی۔ وہم در
حدیث است رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من الف یوم فیما سواہ من المنازل رواہ الترمذی
والنسائی۔ وہم درحدیث است ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم سئل ای الاعمال
افضل قال طول القیام قیل فای الصدقۃ افضل قال جھد المقل قیل فای الھجرۃ افضل
قال من ھجر ما حرم اللہ علیہ قیل فای الجھاد افضل قال من جاھد المشرکین بمالہ ونفسہ
قیل فای القتل اشرف۔ قال من اھریق دمہ وعقر جوادہ رواہ ابوداؤد۔ وہم درحدیث است
للشھید عند اللہ ست خصال یغفر لہ فی اول دفعۃ ویری مقعدہ من الجنۃ ویجار من عذاب
القبر ویامن من الفزع الاکبر ویوضع علی راسہ تاج الوقار الیاقوتۃ منھا خیر من الدنیا و
ما فیھا ویزوج ثنتین وسبعین زوجۃ من الحور العین ویشفع فی سبعین من اقربائہ
رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ وہم درحدیث است من لقی اللہ بغیر اثر من جھاد لقی اللہ وفیہ
ثلمۃ رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ وہم درحدیث است الشھید لا یجد الم القتل الا کما یجد
احدکم الم القرصۃ رواہ الترمذی والنسائی والدارمی وقال الترمذی ھذا حدیث حسن غریب

ونیز در حدیث است لیس شئ احب الی اللہ من قطرتین واثرین قطرۃ دموع من خشیۃ اللہ وقطرۃ دم تھراق فی سبیل اللہ واما الاثران فاثر فی سبیل اللہ واثر فی فریضۃ من فرائض اللہ تعالیٰ رواہ الترمذی وقال ھذا حدیث حسن غریب وعن ابی امامۃ قال خرجنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی سریۃ فمر رجل بغار فیہ شئ من ماء وبقل فحدث نفسہ بان یقیم فیہ ویتخلی من الدنیا فاستاذن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فی ذلک فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم انی لم ابعث بالیھودیۃ ولا بالنصرانیۃ ولکنی بعثت بالحنیفیۃ السمحۃ والذی نفس محمد بیدہ لغدوۃ او روحۃ فی سبیل اللہ خیر من الدنیا وما فیھا ولمقام احدکم فی الصف خیر من صلوتہ ستین سنۃ رواہ احمد۔ ونیز در حدیث است المومنون فی الدنیا علی ثلثۃ اجزاء الذین اٰمنوا باللہ ورسولہ ثم لم یرتابوا وجاھدوا باموالھم وانفسھم فی سبیل اللہ والذی یامنہ الناس علی اموالھم وانفسھم ثم الذی اذا اشرف علی طمع ترکہ للہ عزوجل رواہ احمد۔ ونیز در حدیث است من ارسل نفقۃ فی سبیل اللہ واقام فی بیتہ فلہ بکل درھم سبعمائۃ درھم ومن غزا بنفسہ فی سبیل اللہ وانفق فی وجہ ذلک فلہ بکل درھم سبعمائۃ الف درھم ثم تلا ھذہ الاٰیۃ واللہ یضاعف لمن یشاء رواہ ابن ماجۃ۔ وعن فضالۃ بن عبید قال سمعت عمر بن الخطاب یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم یقول الشھداء اربعۃ رجل مؤمن جید الایمان لقی العدو فصدق اللہ حتی قتل فذلک الذی یرفع الناس الیہ اعینھم یوم القیمۃ ھکذا ورفع راسہ حتی سقطت قلنسوتہ فلا ادری قلنسوۃ عمر اراد ام قلنسوۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم قال ورجل مؤمن جید الایمان لقی العدو فکانما ضرب جلدہ بشوک طلح من الجبن اتاہ سھم غرب فقتلہ فھو فی الدرجۃ الثانیۃ ورجل مومن خلط عملا صالحا واٰخر سیئا لقی العدو فصدق اللہ حتی قتل فذاک فی الدرجۃ الثالثۃ ورجل مؤمن اسرف علی نفسہ لقی العدو فصدق اللہ تعالیٰ حتی قتل فذاک فی الدرجۃ الرابعۃ رواہ الترمذی

الجبن

وقال هذا حديث حسن غريب۔ وہم در حدیث است القتلی ثلثة مومن جاهد بنفسه وماله فی سبیل الله فاذا لقی العدو قاتل حتی یقتل قال النبی صلی الله تعالی علیه وآله وسلم فیه فذلك الشهيد الممتحن فی خيمة الله تحت عرشه لا يفضله النبيون الا بدرجة النبوة ومومن خلط عملا صالحا واخر سيئا جاهد بنفسه وماله فی سبیل الله اذا لقی العدو قاتل حتى يقتل قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم فیه ممصمصة محت ذنوبه وخطاياه ان السيف محاء للخطايا وادخل من ای ابواب الجنة شاء ومنافق جاهد بنفسه وماله فاذا لقی العدو قاتل حتى يقتل فذالك فی النار ان السيف لا يمحو النفاق رواه الدارمی ،وعن بن عائذ قال خرج رسول الله صلی الله تعالی علیه وآله وسلم فی جنازة رجل فلما وضع قال عمر بن الخطاب لا تصل عليه يا رسول الله فانه رجل فاجر فالتفت رسول الله صلی الله تعالی علیه وآله وسلم الى الناس فقال هل راه احد منكم على عمل الاسلام فقال رجل نعم یا رسول الله حرس ليلة فی سبیل الله فصلی علیه رسول الله صلی الله تعالی علیه وآله وسلم وحثی علیه التراب وقال اصحابك يظنون انك من اهل النار وانا اشهد انك من اهل الجنة وقال یا عمر انك لا تسأل عن اعمال الناس ولكن تسال عن الفطرة رواه البیهقی فی شعب الایمان - وہم در حدیث است وفد الله ثلثة الغازی والحاج والمعتمر رواه النسائی -وہم در حدیث ست حرس ليلة فی سبیل الله علی ساحل البحر افضل من صيام رجل وقيامه فی اهله الف سنة السنة ثلثمائة يوم واليوم كالف سنة رواه ابن ماجة۔ وہم در حدیث است غزوة فی البحر مثل عشر غزوات فی البر والذی يسدر فی البحر كالمتشحط فی دمه فی سبیل الله رواه ابن ماجة عن ام الدرداء۔ وہم در حدیث است شهيد البحر مثل شهيدی البر وما بين الموجتين كقاطع الدنيا فی طاعة الله وان الله عزوجل وكل ملك الموت بقبض الارواح الا شهيد البحر فانه يتولى قبض ارواحهم ويغفر لشهيد البر الذنوب كلها الا الدين ولشهيد البحر الذنوب والدين رواه ابن ماجة، وعن ابی امامة قال جاء رجل الى النبی صلی الله

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ارایت رجلا غزا یلتمس الاجر والذکر ماله فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم لاشئ له فاعادها ثلث مرات یقول له رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم لاشئ له ثم قال ان اللہ لا یقبل من العمل الا ما کان خالصا وابتغی به وجهه رواه احمد والنسائی۔ وہم در حدیث است ان صلوة المرابط تعدل خمسمائة صلوة ونفقة الدینار والدرهم منه افضل من سبعمائة دینار ینفقه فی غیره رواه البیهقی وفی روایة بالفی صلوات وفیه نکارة۔ وہم در حدیث است ثلثة لا تری اعینهم النار عین حرست فی سبیل اللہ وعین بکت من خشیة اللہ وعین کفت من محارم اللہ رواه الطبرانی۔ وہم در حدیث است الا انبئکم لیلة افضل من لیلة القدر حارس حرس فی ارض خوف لعله لا یرجع الی اهله رواه الحاکم وقال صحیح علی شرط البخاری۔ وہم در حدیث است کل عین باکیة یوم القیمة الا عین غضت من محارم اللہ وعین سهرت فی سبیل اللہ وعین خرج منها مثل راس الذباب من خشیة اللہ رواه الاصبهانی۔ وہم در حدیث است من اعان مجاهدا فی سبیل اللہ او غارما فی عسرته او مکاتبا فی رقبته اظله اللہ فی ظله یوم لا ظل الا ظله رواه احمد والبیهقی۔ وہم در حدیث است من اظل راس غاز اظله اللہ یوم القیمة رواه ابن حبان فی صحیحه والبیهقی۔ وہم در حدیث است من احتبس فرسا فی سبیل اللہ ایمانا باللہ وتصدیقا بوعده فان شبعه وریه وروثه وبوله فی میزانه یوم القیمة یعنی حسنات رواه البخاری وغیره۔ وہم در حدیث است طوبی لمن اکثر فی الجهاد فی سبیل اللہ من ذکر اللہ فان له بکل کلمة سبعین الف حسنة کل حسنة منها عشر اضعاف مع الذی له عند اللہ من المزید الحدیث رواه الطبرانی۔ وہم در حدیث است صلوة فی مسجدی تعدل بعشرة آلاف صلوات وصلوة فی المسجد الحرام تعدل بمائة الف صلوة والصلوة فی ارض الرباط بالفی الف صلوات الحدیث رواه ابو الشیخ وابن حبان۔ وہم در حدیث ست من رمی رمیة فی سبیل اللہ قصر او بلغ کان له اجر اربعة اناس من بنی اسمٰعیل اعتقهم

رواہ البزار۔ وہم در حدیث است مقام الرجل فی الصف فی سبیل اللہ افضل عند اللہ من
عبادۃ ستین سنۃ رواہ الحاکم وقال صحیح علی شرط البخاری۔ وہم در حدیث است ساعتان
لا ترد علی داع دعوتہ حین تقام الصلوات وفی الصف فی سبیل اللہ رواہ ابن حبان۔ وہم در
حدیث است قال رجل یارسول اللہ انی اقف الموقف ارید وجہ اللہ وارید ان یری
موطنی فلم یرد علیہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم شیئاً حتی نزلت فمن کان یرجوا لقاء
ربہ فلیعمل عملاً صالحا ولا یشرک بعبادۃ ربہ احدا رواہ الحاکم وقال صحیح علی شرط الشیخین
وہم در حدیث است ان اول الناس یقضی علیہ یوم القیمۃ رجل استشہد فاتی بہ فعرفہ
نعمتہ فعرفہا قال فما عملت فیہا قال قاتلت فیک حتی استشہدت قال کذبت ولکن قاتلت
لان یقال ھو جری فقد قیل ثم امر بہ فسحب علی وجہہ حتی القی فی النار الحدیث رواہ مسلم
والحافظ والنسائی والترمذی وابن خزیمۃ فی صحیحہ۔ وہم در حدیث است من فاتہ الغزو معی
فلیغز وافی البحر رواہ الطبرانی۔ وہم در حدیث است الشہداء ثلثۃ رجل خرج بنفسہ
ومالہ فی سبیل اللہ لا یرید ان یقاتل ولا یقتل لکن یکثر سواد المسلمین فان مات او
قتل غفرلہ ذنوبہ کلہا واجیر من عذاب القبر ویومن من الفزع ویزوج من الحور العین و
حلت علیہ حلۃ الکرامۃ ویوضع علی راسہ تاج الوقار والخلد والثانی خرج بنفسہ ومالہ
محتسبا یرید ان یقتل ولا یقتل فان مات او قتل کانت رکبتہ مع ابراھیم خلیل الرحمن
بین یدی اللہ تبارک وتعالیٰ فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر والثالث خرج بنفسہ
ومالہ محتسبا یرید ان یقتل ویقتل فان مات او قتل جاء یوم القیمۃ شاھرا سیفہ واضعہ
علی عنقہ والناس جاثون علی الرکب یقولون الا افسحوا لنا فانا قد بذلنا اموالنا ودماءنا
للہ تبارک وتعالیٰ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والذی نفسی بیدہ لو قالوا
ذلک لابراھیم الخلیل او لنبی من الانبیاء لزحل لہم من الطریق لما یری من واجب
حقہم حتی یاتون منابر من نور تحت العرش فیجلسون علیہا ینظرون کیف یقضی

عاتقہ

بین الناس لا یجدون غم الموت ولا یغتمون فی البرزخ ولا تفزعھم الصیحۃ ولا یھمھم الحساب ولا المیزان ولا الصراط ینظرون کیف یقضی بین الناس ولا یسالون شیئا الا اعطوا ولا یشفعون فی شیٔ الا شفعوا فیہ ویعطون من الجنۃ ما احبوا وینتھون من الجنۃ حیث احبوا رواہ البزار والبیھقی والاصفھانی، وعن نعیم بن عمار ان رجلا سأل رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم ای الشھداء افضل قال الذین ان یلقوا فی الصف لا یلتفتون وجوھھم حتی یقتلوا اولئک ینطلقون فی الغرف العلی من الجنۃ ویضحک الیھم ربھم واذا ضحک ربک الی عبد فی الدنیا فلا حساب علیہ رواہ احمد وابو یعلی ورواتھا ثقات۔ وہم در حدیث است الا اخبرکم عن الاجود الاجود واللہ الاجود وانا اجود ولد آدم واجودھم من بعدی رجل علم علما فنشر علمہ یبعث یوم القیمۃ امۃ واحدۃ ورجل جاھد بنفسہ للہ عز وجل حتی یقتل رواہ ابو یعلی والبیھقی۔ وہم در حدیث است ثلثۃ یحبھم اللہ ویضحک الیھم ویستبشر بھم الذی اذا انکشفت فئۃ قاتل وراءھا بنفسہ للہ عز وجل فاما ان یقتل واما ان ینصرہ اللہ ویکفیہ فیقول انظروا الی عبدی ھذا کیف صبر بنفسہ والذی لہ امراءۃ حسنۃ وفراش لین حسن فیقوم من اللیل یذر شھوتہ ویذکرنی و لوشاء رقد والذی اذا کان فی سفرہ وکان معہ رکب فسھروا ثم ھجعوا فقام من السحر فی السراء والضراء رواہ الطبرانی باسناد حسن، وعن ابی ھریرۃ عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم انہ سأل جبرئیل عن ھذہ الایۃ ونفخ فی الصور فصعق من فی السموات ومن فی الارض الا من شاء اللہ من الذین لم یشاء اللہ ان یصعقھم قال ھم الشھداء یبعثھم اللہ متقلدین اسیافھم حول عرشہ فاتاھم الملائکۃ من المحشر بنجایب من یاقوت ازمتھا الدر الابیض برحال الذھب اعنتھا السندس والاستبرق ونمارقھا الین من الحریر خطاھا مد ابصار الرجال یسیرون فی الجنۃ علی خیول یقولون عند طول النزھۃ انطلقوا بنا ننظر کیف یقضی اللہ بین خلقہ یضحک اللہ الیھم واذا ضحک اللہ الی عبد فی

موطن فلا حساب علیہ رواہ ابن ابی الدنیا۔ وہم در حدیث است ما ترک قوم الجہاد الا عمہم
اللہ بالعذاب رواہ الطبرانی باسناد حسن۔ وہم در حدیث است ثلثۃ یضحک اللہ الیہم
الرجل اذا قام باللیل یصلی والقوم اذا صفوا فی الصلوۃ والقوم اذا صفوا فی قتال العدو
وہم در حدیث است الجہاد واجب علیکم مع کل امیر برا کان او فاجرا وان ھو عمل الکبائر
عن ابی ھریرۃ۔ وہم در حدیث است الجنۃ تحت ظلال السیوف عن ابی موسی۔ وہم در حدیث
است من راح روحۃ فی سبیل اللہ کان لہ بمثل ما اصاب بہ من الغبار مسکا یوم القیمۃ
ایضا عن انس۔ وہم در حدیث است من سل سیفہ فی سبیل اللہ فقد بایع اللہ ابن
مردویۃ عن ابی ھریرۃ۔ وہم در حدیث است من صدع راسہ فی سبیل اللہ فاحتسب غفر لہ
ما کان قبل ذلک من ذنب طب عن ابن عمر۔ وہم در حدیث است من فک اسیرا من ایدی
العدو فانا ذلک الاسیر طص عن ابن عباس۔ وہم در حدیث است ساعات فی
سبیل اللہ خیر من خمسین حجۃ عن ابن عمر۔ وہم در حدیث است السیوف مفاتیح الجنۃ ابو بکر
بن عساکر عن زید کفی بالسیف شاھدا عن سلمۃ بن المحبق السیوف اردیۃ المجاھدین فرعہ
ابی ایوب المحاملی فی امالیہ عن زید بن ثابت۔ وہم در حدیث است الا اخبرکم بخیر الناس
منزلۃ رجل اخذ بعنان فرسہ فی سبیل اللہ حتی یقتل او یموت الا اخبرکم بالذی یلیہ رجل
معتزل فی شعب یقیم الصلوۃ ویؤتی الزکوۃ ویشھد ان لا الہ الا اللہ ت ک عن ابی ھریرۃ۔
وہم در حدیث است الاسلام ثلثۃ ابیات سفلی وعلیا وغرفۃ فاما السفلی فالاسلام الذی
دخل فیہا عامۃ المسلمین ولا یسال احد منہم الا قال انا مسلم واما العلیا فتفاضل اعمالہم
بعض المسلمین افضل من بعض واما الغرفۃ العلیا فالجہاد فی سبیل اللہ لا ینالہا الا
افضلہم طب عن فضالۃ بن عبید۔ وہم در حدیث است من مرض یوما فی سبیل اللہ او
بعض یوم او ساعۃ غفرت لہ ذنوبہ وکتب لہ من الاجر عدد عتق مائۃ الف رقبۃ قیمۃ
کل رقبۃ مائۃ رقبہ ابن زنجویہ عن رجل من اھل الحجاز مرسلا۔ وہم در حدیث است

(حاشیہ: النحاس)

لموقف فی سبیل اللہ لا یسلّ فیہ سیف ولا یطعن فیہ برمح ولا یرمی فیہ بسہم افضل من عبادۃ ستین سنۃ لا یعصی اللہ فیہا طرفۃ عین ابن النجار عن ابن عمر۔ وہم در حدیث است لا یزال الجہاد حلوا خضرا ما امطرت السماء وانبتت الارض وینشأ نشوء من قبل المشرق یقولون لا جہاد ولا رباط اولئک ہم وقود النار بل رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من عتق الف رقبۃ ومن صدقۃ اہل الارض جمیعا ابن عساکر عن انس وضعفہ۔ وہم در حدیث است المنفق علی الخیل کباسط یدیہ بالصدقۃ ولا یقبضہا وابوالہا وارواثہا عند اللہ یوم القیمۃ کذکی المسک ابن سعید طب عن یزید بن عبد اللہ۔ وہم در حدیث است من مرض یوما فی البحر کان افضل من عتق الف رقبۃ یجہزہم وینفق علیہم الی یوم القیمۃ الحدیث کل عن علی

لا یسال

یزید

حل

مکتوب (۳۰) سی ام

بسیادت وافادت دستگاہ میرک شیخ در اسرار کریمہ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ۔

اللہ تعالیٰ ذات با برکات را مشمول الطاف خویش داشتہ بجذبات وواردات معنویہ سربلند داراد۔ ع از ہرچہ می رود سخن دوست خوشتر است۔

قال اللہ تعالیٰ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ این کریمۂ مبارک جامع مراتب قرب است وحاصل نسخۂ سیر وسلوک اہل اللہ عموم کلمۂ ما کہ در آغاز کریمہ است محتوی ست بر جمیع مراتب نفی تحقق برموز این کریمہ نام ونشان ما سوا را بر میدارد وبفنائے اتم می رساند کہ رکن اعظم ولایت است وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ مستجمع مراتب اثبات است ورمزے از بقا کہ مترتب بر فنا است ورکن دوم ولایت است وتفاوت در مراتب ولایت باعتبار تفاوت اقدام سالکان است در حصول این دو رکن ہرچند درین دو رکن قدم راسخ داشتہ باشد در کمالات ولایت اتم بود ہر کس از سالکان بقدر حوصلہ واستعداد در تحصیل این دو کمال دستے و پائے می زند تا کدام صاحب دولت باشد کہ در بحار اسرار این کریمہ غواصی نمودہ بہرۂ تمام از جواہر نفیسہ

برموز

تمام

این دو کمال حاصل نماید و مراتب نفی را طے نمودہ از مراتب علیا اثبات نصیبے فراگیرد۔ بیت

سعادتہاست اندر پردۂ غیب		نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

اللہ تعالیٰ امثال ما فقرا را ایمانی باین معانی دہاد و شربے ازاین مشرب عطا کناد بالنبی و آلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب سی ویکم (۳۱)

بیکے از اہل زمانہ در جواب کتابت او کہ تعرض بحال درویشاں نمودہ بود۔

نوشتہ بودند کہ ہرگز در عمر خود باین خواری زندگانی نکردہ است کہ اکنون می کند مخدوما بندہ عاجز کہ بہ بندہ مثل خود تملق نماید والتجا والحاح پیش گیرد جائے آن دارد کہ ذل و خواری بکشد چرا بدرگاہ غنی مطلق رو نہ آرد و تضرع والتجا نہ کند کہ سزاوار این معنی اوست، کشایش مشکلات ازو می آید و بس وسعت رزق و تنگی آن ہمہ از وست نہ از غیر او۔ وَاِنْ يَّمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗۤ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُّرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهٖ يُصِيْبُ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ نوشتہ بودند کہ فقر و درویشی ہمیں تنہا ذکر نیست الخ

مخدوما این را کسے نویسد کہ دعوی فقر و درویشی داشتہ باشد این فقیر خود را بمراحل از معنی فقر و درویشی دور مید اند ازہرچہ گویند ازان ہم زبون تراست و ہر عیب کہ اثبات نمایند ازان ہم معیوب تر۔ نوشتہ بودند کہ غرض از مسلمانی تعطف و تلطف است الخ ہر مسلمانے باندازۂ طاقت خود دراین امور کوشش می نماید لیکن درآنچہ مقدور او نیست معذور است و این دور از کار خود را از کمال مسلمانی و حقیقت آن بسے دور می داند ہرچہ می نویسند برمحل است۔ نوشتہ بودند کہ صحبت باہل اللہ ارباب نفس را برائے حصول مطالب دنیا ست یا نتیجہ آخرت ست بالفعل نقد وقت ادراک فوائد دنیا ست و معاملہ آخرت بدست آفریدگار است بقدر اعمال و افعال۔ مخدوما کسے کہ باہل اللہ محض از برائے دنیا صحبت دارد و آخرت

ملحوظ نبود از برکات شان محروم مطلق است و خسران دنیا و آخرت نصیب وقت او ست
در رنگ آنست کہ کسے دنیا را بعمل آخرت طلب نماید خائب و خاسر است چنانچہ بقرآن مجید
و احادیث نبوی علی مصدرہا الصلوات والتسلیمات ثابت شدہ است، این سخن در
رنگ آن سخن است کہ از ابو الفضل یا فیضی نقل می کنند کہ می گفتند کہ دنیا نقد است و
آخرت نسیہ ہیچ کس نقد را بنسیہ نفروختہ است آرے معاملہ آخرت با فریدگار است
بقدر اعمال لیکن اخلاص در اعمال و حسنِ قبول آن از صحبت اہل اللہ است عمل بے اخلاص
در رنگ قالب بے روح است کہ قابلِ قبول نیست صحبت اہل اللہ است کہ مس وجود را
بکیمیائے معرفت زر خالص می سازد و خلاصی از مکر شیطان و شرارت نفس امارہ از صحبت این
بزرگواران مامول است و وصول بدرجات قرب الٰہی جل شانہ و معرفت او کہ مقصود از
آفرینش انسان است از باطن این اکابر مسئول و معاملہ کہ ورائے اعمال و افعال است از
خدمتِ ایشان ماخوذ است دنیائے نجیس خسیس است چہ باشد کہ بطمع آن کسے با اہل اللہ
صحبت دارد در رنگ آنست کہ کسے بہ بادشاہ بطمع فضلہ او صحبت دارد اگر چنین بود
پس راہِ صوفیہ و طریقۂ ارشاد شان و قطع مفاوز و بوادی در طلبِ حق کہ بزرگان کردہ اند
ہمہ عبث باشد، ہیچ کس بعمل خود بے فضل بجائے نرسیدہ است عملے کہ وجود عامل در ان
در میان باشد از حیز اعتبار ساقط می دانند و رفع وجود عامل در صحبتِ درویشان است
آنچہ نوشتہ اید انکار است از فوائدِ صحبت و از ارشادِ باطنی صوفیہ علیہ بلکہ انکار است از اکابر
صوفیہ کہ صاحبِ ارشاد بودہ بزعم شما ارادت آوردن با اہل اللہ و صحبت داشتن با
ایشانان محض برائے دنیائے دنی است و ہر کہ از اکابر در خدمت پیر و مرشد خود بودہ اند
مطمحِ نظر او مطالب دنیاوی بودہ و بس ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ معاملہ آخرت با فریدگا
است بقدر اعمال و افعال و صحبت اہل اللہ در رنگ صحبت اہلِ دنیا نیست بواسطۂ
جلب منافع دنیا اعاذنا اللہ سبحانہ عن ھذا الاعتقاد۔

نجس خسیس چہ

مکتوب (۳۲) سی ودوم

بہ یار محمد در آنکہ در آنحضرت عز سلطانہ دین خالص بے شرکت مطلوب ست۔

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ اللہ تعالیٰ امثالِ ما بوالہوساں را از گرفتاریہائے لاطائل نجات بخشیدہ در طلب و محبت خودِ یکجہت ویک رو گرداناد قال عز من قائل اَلَا لِلّٰهِ الدِّيۡنُ الۡخَالِصُ در آنحضرت جل وعلا دین خالص کہ بے شرکت بود میخواہند و دل سالم از تعلق ماسوامی طلبند اِذۡ جَآءَ رَبَّهٗ بِقَلۡبٍ سَلِيۡمٍ دلے کہ مسکن ماسواست در بارگاہِ کبریا خوار و بے نواست و تہی از انوار او تعالیٰ: مصرع در خانہ دو مہمان نگنجند۔ فکر تخلیہ سرا از اہم مہام است کہ مہمان خانۂ خالی می خواہد و در حوصلۂ ما بہ از یں مہمانی نیست انا عند منکسرۃ القلوب در عالم حقیقت انکسار دل سبب سلامتی اوست بر عکس عالم مجاز ہر چند شکستہ تر بود از یافت مرادات و از گنجائش ماسوا سالم تر بود برائے ظہور انوار عالم کبریا۔ والسّلام علیکم۔

مکتوب (۳۳) سی وسوم

بحاجی محمد افغان در آنکہ مدار کار بر محبت شیخ کامل و متابعت سنتِ سنیہ است۔

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ کتابتے کہ برادر اعزار شد میاں حاجی محمد فرستادہ بودند رسیدہ خوشوقت ساخت دریوزۂ توجہات در بارۂ خود و در بارۂ مسترشدان خود نمودہ بودند گاہ گاہ توجہ کردہ میشود بیشتر ہم خواہد کرد انشاء اللہ تعالیٰ لیکن بدانند کہ مدارِ کار بر رابطۂ معنوی ست کہ عبارت از محبت و اعتقاد و گرویدن و تسلیم است مسترشد را نسبت بمرشد خود ہر چند ایں رابطہ قوی تر بود اخذ فیوض و برکات از باطنِ او زیادہ تر کند محبت صرف و رابطہ معنوی بے توجہ در اخذ فیوض از باطن قطب کامل مکمل کافی ست و توجہ محض بے محبت و رابطہ

معنوی کمتر مؤثر است تاثیر توجہ را قابلیت محل درکار است آرے توجہ کہ با رابطہ مذکورہ معنوی جمع شود نور علی نور بود مدار بر قوت رابطہ است و اتباع سنت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم اگر درین دو امر رسوخ دارد غم نیست آخر او را ضائع نخواہند گذاشت و از کمالات اکابر محروم نخواہند ساخت و اگر در یکے ازیں دو چیز خلل رفت خطر در خطر است اگرچہ ہزار ریاضت نماید والسلام۔

مکتوب (۳۴) سی و چہارم

بحافظ عبدالکریم در فرق میانِ حیوۃ دنیوی و حیوۃ برزخ صغریٰ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حیوتے کہ بنشأ دنیوی تعلق دارد دو چیز می طلبد حس و حرکت و حیوتے کہ بنشأ برزخ متعلق است محض حس است بے آنکہ با وے حرکتے بود حق سبحانہ حکیم مطلق است موافق ہر محل حیاتے دادہ است در برزخ از حس چارہ نیست تا تألم و تلذذ صورت بندد و حرکت ہیچ درکار نیست بخلاف نشأ دنیوی و اخروی کہ آنجا ہر دو درکار است فافہم والسلام

مکتوب (۳۵) سی و پنجم

بجامع العلوم شیخ بدرالدین سلطان پوری در بیان آنکہ در قرب ولایت فنائے علم و ارادت درکار است و در قربِ نبوت فنائے این اوصاف درکار نیست و حل شبہ کہ برین تحقیق وارد میشود۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ سُبْحَانَکَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّکَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَکِیْمُ

مصرع　　از ہر چہ می رود سخن دوست خوشتر است

مخدوما در قربِ ولایت کوشش تام در زوال صفتِ ارادت از سالک می نمایند و فنائے ارادت را شرطِ ولایت می دانند و در قرب نبوت زوال متعلق سوے این صفت مطلوب است و این صفت کہ فی نفسہا از صفاتِ کاملہ است بحال خود است و زوال آن مطلوب نیست و ہمچنین در قرب ولایت زوال علم اشیا مطلوب است چہ نسیانِ ماسوا

کہ فنا عبارت ازان ست شرطِ ولایت است و در قربِ نبوت زوال گرفتاری باشیا مطلوب ست و علم کہ فی نفسہ صفتِ کمال است زوال آن مطلوب و ناگزیر نیست۔

سوال، انبیا علیہم الصلوات و التسلیمات کہ بالاصالت بقرب نبوت متحقق اند قرب ولایت ایشان را نیز ہمہ وقت حاصل است پس باید کہ زوال صفت ارادت و علم و ثبوت این ہر دو صفت ایشانرا در یک وقت حاصل بود باعتبار حصول ہر دو قرب و آن ممکن نے و تنافی لوازم دلیل تنافی ملزومات ست پس این ہر دو قرب در یک وقت جمع نشود و آن خلاف مقرر و خلاف واقع است۔

در جواب گوئیم بر تقدیر تسلیم اشتراط بقاے صفتین در قرب نبوت قرب ولایت کہ بے قرب نبوت بود مشروط بفنائے علم و ارادت است و چون این قرب با قرب نبوت جمع شود شرطیت و مشروطیت ممنوع است کما سیجی تحقیقہ انشاء اللہ تعالیٰ. باآنکہ گوئیم کہ ولایت را دو جزو است فنا و بقا، در فنا زوال صفتین است و در بقا عارف را ارادتے از نزد خود عطا می فرمایند و صاحب ارادت می سازند و ہمچنیں در بقا اگر علوم زائلہ عود نماید گنجائش دارد پس صاحب قرب ولایت در حالت بقا می تواند کہ بقرب نبوت متحقق شود و جامع قربین باشد این جواب بے خدشہ نیست چہ این جمع و تحقق در حق کسے است کہ از راہ قرب ولایت بقرب نبوت عروج نماید و فنا و بقاے ولایت را حاصل نمودہ بکمالات مقام نبوت برسد و این قسم وصول از نوادر است اما شخصے کہ براہِ قرب نبوت واصل شدہ است چنانچہ عامہ واصلان این دولت ہمیں راہ رسیدہ اند جمع این دو قرب در حق او اشکال دارد چہ بقا باین دو صفت مشروط بفنائے اینہا است و در راہِ قرب نبوت فنائے این صفتین در کار نیست تحقیق این مقام آنست کہ فنائے صفت ارادت در قرب ولایت مقصود اولی و شرط بالاصالت نیست مقصود اصلی رفع متعلق سوی ارادت است و چون رفع متعلق سوی ارادت در مقام ولایت بے رفع ارادت صورت پذیر نیست لاجرم در رفع ارادہ و فناے آن سعی می نمایند تا رفع

متعلق سوءِ آن شود زیرا کہ چون اصل ارادت نبود تعلق آن بہ نیک و بد صورت ندارد ثبت
الجدار او لا ثم انقش و آنکہ گفتم کہ در مقام ولایت رفع متعلق سوء بے رفع ارادت صورت پذیر
نیست برائے آنست کہ قرب ولایت قرب ظلی است و گرفتاری دران موطن گرفتاری ست
بظل و قرب ظلی را آنقدر قوت نیست کہ با وجود صفتِ ارادت رفع متعلق سوء آن تواند نمود
لاجرم در رفع ارادت کوشش می نمایند تا رفع متعلق سوء آن بسہولت صورت بندد و در قرب
نبوت قرب اصلی است و گرفتاری ست باصل و قرب اصل و گرفتاری آنرا قوتے ست کہ با وجود
صفت ارادت رفع متعلق سوء آن تواند نمود لاجرم در رفع ارادہ سعی نمی نمایند چہ آنچہ مقصود
از رفع آن بود بوجہ احسن بوصول پیوستہ است و ارادت فی نفسہا صفت کاملہ است اگر نقص و
قبح دران راہ می یابد از راہ متعلق آن می آید و چون متعلق سوء آن مرتفع شد غیر حسن و کمال دران
ہیچ نماند و بقائے آن مطلوب گشت و ہمچنین در صفت علم گوئیم کہ مقصود اولی در قرب ولایت
از زوال علم زوال گرفتاری ست باشیا و چون زوال گرفتاری اشیا درین قرب بے زوال علم اشیا
صورت نمی بندد چہ قرب ظلی و گرفتاری ظل را آن قوت نیست کہ با وجود علم اشیا گرفتاری اشیا
را تواند زائل نمود لاجرم در زوالِ علم کوشش می نمایند و نسیان اشیا را می خواہند تا گرفتاری
با نہا نماند و در قرب نبوت گرفتاری باصل است و گرفتاری اصل قوی ست می تواند کہ محبت و
گرفتاری اشیا را با وجود علم اشیا زائل سازد ناچار در زوال علم کوشش نمی نمایند کہ صفت
کمال است بلکہ بقائے آن را می خواہند و آنچہ مقصود از زوال علم است درین قرب بحصول
پیوستہ است ہذا۔

وجواب دیگر از اصل سوال گوئیم کہ شرطیت زوال صفتین در ولایت صغری است کہ
ولایت اولیا است و ولایت ظلی است و ولایت انبیا علیہم الصلوات والبرکات　ولایت
کبری است کہ ولایت اصلی است و شرطیت زوال صفتین درین ولایت بہ ثبوت
نہ پیوستہ است۔

مکتوب سی و ششم (۳۶)

بشمس الدین خویشگی در بیان ظاهر اثم و باطن اثم۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ قال اللہ تبارک و تعالیٰ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ حق سبحانہ و تعالیٰ بندہ ہارا چون بنعم ظاہرہ و باطنہ بنواختہ است چنانچہ فرمودہ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً لاجرم بترک ظاہر اثم و باطن آن تکلیف فرمود تا کفران نعمت باین یکے ازین دو اثم نمایند و شکر ظاہر و باطن بترک اثمین بجا آرند ظاہر اثم می تواند کہ آن باشد کہ علمائے ظاہر آنرا بیان فرمودہ اند از اتیان حرام و مکروہ و باطن اثم التفات باطن بود بماسوائے حق سبحانہ و محبت و گرفتاری بمادون اوتعالیٰ دلے کہ گرفتار غیر است از وے چہ توقع خیر ست روحے کہ مائل بماسوی ست در بارگاہ کبریا خوار و بے نوا ست نزد اہل اللہ سلامتی دل از اہم مہام است و خلاصی روح از اول مقاصد اِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ حصول معرفت اللہ و وصول بدرجات قرب ہمہ موقوف بر آزادی دل است از محبت و دید و دانش ماسوا در یک دل دو محبت جمع نشود۔ مصرع در خانہ دو مہمان نہ گنجند۔ این جا دین خالص میخواہند کہ شرکت را بر نتابد اَلَا لِلّٰهِ الدِّيْنُ الْخَالِصُ۔ والسلام

اجل

مکتوب سی و ہفتم (۳۷)

بغلام محمد افغان در آنکہ ذکر از مقاصد اولی نیست و آنچہ دوام ندارد اعتبار ندارد۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ اللہ تعالیٰ بر جادۂ شریعت غرا و سنت مصطفےٰ علیہ و علی آلہ الصلوات والبرکات العلی مستقیم داشتہ در مدارج قرب ترقیات دہاد مکتوب مرغوب رسیدہ سبب مسرت گردید، نوشتہ بودند کہ این داعی را بعضے اوقات رتبۂ فنائے خویش دست می دہد در انحال گاہے ذکر قلبی ہست و گاہے نہ۔

مخدوما ذکر مقصود اولی نیست مطلوب ازان فنائے فی المذکور است و چون فنائے
فی المذکور کہ از مقاصد است حاصل شد گو ذکر نباشد پس درحالتِ فنا کہ ہنگامِ استہلاک و
بے شعوری ست اگر ذکر را نیابند قصورے ندارد مستہلک اگر با وجودِ ذکر، ذکر را احساس نکند گنجایش
دارد بلکہ در بعضے از اقسامِ فنا زوالِ ذکر شرطِ ناگزیر است. مخدوما از ذکرِ قلبی اگر حرکت و جنبش
دل را خواستہ آید پس دوام آن ہیچ درکار نیست نہ درحالتِ فنا و نہ درحالت غیرِ فنا آنچہ دوام
پذیر و ناگزیر است توجہ و حضورِ قلبی است حرکت باشد یا نہ دیگر ہیچ علامتِ فنا نہ نوشتید تا
دانستہ شود کہ کدام قسم فنا دست می دہد فنائے جذبہ یا فنائے سلوک، فنائے جسدی یا فنائے
لطائف، فنائے قلب یا فنائے نفس ہر کدام را آثار و علامت است و معتبر در فنا آنست کہ
دوام پذیرد و آنچہ دوام ندارد چندان معتبر نیست سوائے فنائے جذبہ۔ والسلام

مکتوب سی و ہشتم (۳۸)

برفعت بیگ۔ در ترغیب برانیان امورے کہ طالب این راہ را ناگزیر است۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم والسلام علی رسول اللہ اخوی اعزی میر رفعت بیگ از
دنائت علائق برفعت حقایق آید و از ضیق صور بوسعت معنی گراید عمر چند روزہ را کہ ملک ابدی
بآن دست می آید در بیہودگی صرف ننماید و دوام اقبال را بجناب قدس حضرت بیچون حقیقی جلت
عظمتہ از دست ندہد۔ بیت

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ کار   میدار نہفتہ چشم دل جانب یار

شبہا تار را بوظائف اذکار روشن دار گریہ و استغفار سحر را غنیمت شمار خلص عمر از دست می رود و
موسم کار بانجام می رسد بکدام عذر کارِ امروز بفردا اندازیم کہ ہر امروز را فردائے نیست فکر بر اصل
باید کرد و از ظل باصل باید رفت فَفِرُّوا اِلَی اللّٰہ بیت

دادیم ترا از گنج مقصود نشان   گر ما نرسیدیم تو شاید برسی   والسلام علیکم

مکتوب سی و نہم (۳۹)

بملا حسن علی در دفع شبہ کہ بر مکتوب میرزا عبید اللہ نمودہ بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ نوشتہ بودید کہ از مکتوب کذا و کذا کہ نامزد عرفان شعار عبید اللہ بیگ شدہ بود بہرہ مند گردید الخ بعد از ان نوشتہ بودید کہ اگر کسے این جا بگوید کہ این فرق و امتیاز در مقام شریعت است و کسانے کہ ہمہ را یکسان می دانند نظر بمقام طریقت است چنانچہ در رسالہ دیگر دیدہ شد کہ ہر کہ در شریعت است کارش رد و قبول خلق است چوں از اہل طریقت گشت از رد و اعتراض خلق باز ماند در طریقت سراسر آشتی است و با ہمہ کس دوستی بخلاف شریعت کہ آنجا با دشمنان جنگ است و با دوستان آشتی، پس از بزرگے کہ کلمہ رد و اعتراض نظر بحال کسے واقع شدہ است از غلبۂ شریعت خواہد بود نہ طریقت، جواب این سوال را مستدعی است۔

مخدوما جواب این سوال از مکتوب اخوی عبید اللہ می بر آید ظاہر تبک نامل واقع نشدہ است مع ذلک، در جواب گوئیم کہ اگر مراد سائل از عدم امتیاز و یکسان دیدن در مقام طریقت وجدانی است بطریق ذوق و حال کہ از اختیار بیرون است پس مسلم است چہ صاحب این دید مستہلک مقام جمع است و مستغرق مرتبہ وحدت و مستہلک را تمیز میان حسن و قبیح مفقود است و ہمہ را بر صراطِ مستقیم می بیند لیکن چون مقبول است از زلت محفوظ است و احکام بندگی را فرو گذاشت نمی نماید باطنش مستہلک است و ظاہرش با حکام شرعیہ متحلی این ارادہ بما نحن فیہ جنگ و نزاع ندارد و ہیچ محل سوال نہ۔ و اگر مراد آنست کہ اہلِ طریقت از دائرۂ شریعتِ حقہ بر آمدہ اند و از تکالیف شرعیہ آزاد گشتہ اند و سر از ربقۂ بندگی کشیدہ اند پس ممنوع و نامسموع است و معتقد آن ملحد و زندیق احکامِ سماوی نسبت بکافۂ انام است خصوصیتے باشخاص و دون اشخاص ندارد و عوام و خواص در اتیان احکام شرعیہ برابر اند و اہلِ شریعت و اہلِ طریقت و اہلِ حقیقت

بودند

از اتیان فرائض واجتناب از محرمات چارہ ندارند وہیچ کس در ترک واجبات و ارتکاب مناہی ہیچگونہ معذور نیست پس آنچہ در رسالہ دیدہ اید کہ ہر کہ در شریعت است کارش رد و قبول خلق است و چون از اہل طریقت گشت الخ۔ بر تقدیر این ارادہ در کمال سقوط است وقابل استشہاد نہ، چہ ہر کس محکوم احکام شرعیہ است وہیچکس از این دائرہ بیرون نیست تا از اہل طریقت گردد و با نیک و بد دوستی و آشتی پیدا کند و ترک رد و اعتراض بر خلق اختیار کند حق سبحانہ با آن رحمت و رأفت اظہار تبری و عداوت بکفار نگونسار می فرماید و مسلمان را امر بعداوت و شدت و غلظت و قتال باآنہا می نماید عجب مسلمانی بود کہ باین قسم دشمنان خدا عزوجل بر خلاف فرمودہ او در مقام آشتی بود و دوستی نماید مع ذلک دعوی ولایت و قرب الٰہی کند جل سلطانہ ولایت و قرب فرع اسلام است حق سبحانہ می فرماید وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاِنَّهٗ مِنْهُمْ ونیز میفرماید وَلَوْ كَانُوْا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوْهُمْ اَوْلِيَآءَ بالجملہ اہل حال در حالِ خود معذور است و در عمل بمقتضائے آن حال ماخوذ ولیکن عبارت آن رسالہ را بر شہود و حال فرود باید آورد فان کلام السکاری یحمل۔ باید دانست کہ این حال کہ رافع تمیز بین الحسن و القبیح بود در طور ولایت ہم نقص است کمال آنست کہ از سکر بصحو آید و از جمع بفرق بعد الجمع و از کفر باسلام گراید والسلام علیکم۔

مکتوب چہلم (۴۰)

برفعت بیگ در نصیحت۔

الحمد للہ والسلام علی رسول اللہ بیت

مصلحت دید من آنست کہ یاران ہمہ کار ... بگذارند و سر طرۂ یاری گیرند

شفقت آثارا عمر عزیز گذشتہ می رود و اجل مسمی رسیدہ می آید نوعے زندگانی نمایند کہ وقتِ عزیز در پئے اصلاح باطن رود و در تعمیر دل کہ محل نظر مولی است جل سلطانہ مصروف گردد و در

استعداد گور وقیامت کوشند شبہائے تار را بوظائف اذکار روشن دارند و گریہ و استغفار سحر را مغتنم دانند و در شبانروزی یک دو وقت برائے خلوت مقرر باید ساخت کہ ہیچکس دران وقت مزاحم نباشد و بکلمۂ لا الٰہ الا اللہ نفی مقاصد و مرادات خود کنند تا ہیچ مرادے و مقصودے در ساحت سینہ غیر از حق سبحانہ نماند۔ مصرع این کار دولت است کنون تا کرا رسد۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب چہل و یکم (۴۱)

بملا محمد شریف کابلی درآنکہ منتر شدرا استرضائے مرشد ناگزیر است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی مکتوب برادر گرامی مولانا محمد شریف رسیدہ خوشوقت ساخت اللہ تعالیٰ بر جادۂ شریعت علیہ و سنت سنیہ استقامت کرامت فرماید و بر محبت و عقیدت شیوخ کہ وسائل وصول مطلب اعلیٰ اند دوام و رسوخ عنایت کند۔ نوشتہ بودند کہ آنچہ باعث آزار خاطر نوشتہ است از بندہ واقع نشدہ است یاران کابل بجہت بعضے اغراض خبرہا رسانیدہ گران خاطر ساختہ اند۔ مخدوما ہیچکس از مردم کابل چیزیکہ موجب آزار خاطر فقیر باشد از شما نرسانیدہ است خاطر فقیر بہیچ وجہ از شما آزردہ نیست غیر از راہ آزردگی مولانا محمد صدیق کہ رفع آن برفع آزردگی مولانا وابستہ است بغیر ازین از ہیچ رہگذر فقیر را نسبت بشما گران خاطرے نیست ہر کہ خلاف آن بشما رسانیدہ است خلاف واقع است خاطر شریف ازین ممر جمع باشد و استرضائے مولانا محمد صدیق شمارا ناگزیر است بہر کیف مشار الیہ را از خود راضی سازند تا باطن ہمہ پیران از شما راضی باشد و ابواب فیوض مفتوح بود والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب چہل و دوم (۴۲)

بملا محمد وفا در جواب کتابت وے کہ از تنگی معیشت نوشتہ و ذکر احادیث فضائل فقر۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی مکتوب مرغوب اخوی مولانا محمد وفا کہ

منبی از محبت و مشعر از ذوق بود رسیدہ خوشوقت ساخت توقع کہ ہمبرین منوال احوال رانوسیان
باشند کہ سبب توجہ غائبانہ است از فقر دلتنگ نشوند و از تنگی معیشت در بار نباشند۔ اَللّٰہُ
یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَّشَآءُ وَیَقْدِرُ۔ طالبانِ حق جل وعلا از فعل او سبحانہ باید کہ شاد و خرم باشند
بلکہ لذت گیرند آنچہ از محبوبِ حقیقی می آید محبوب است ایلام باشد یا انعام نعمت بود یا نقمت بیت

مئے تلخ است جورِ گلعذاران　　کہ ہر چندش خوری باشد گواراں

ہنگام مضائق صوری باید کہ کشائش و فتوحات معنوی مضاعف باشد کہ خرابی ظاہر سبب
طراوت باطن است موجب عدم پرداخت بحضور باطن چون باشد و احوالِ غریبہ کہ پیش ازین
رو میداد الحال چرا روند ہر چہ باشد آشنائی مولائے حقیقی جلت عظمتہ نگر منحصر در وقت وسعت و
فراخی ست تا زمان تنگ دستی از و سبحانہ قطع نمودہ آید بر خلاف گذشتہ بکلیت بجانب حق آیند جل وعلا
بظاہر و باطن متوجہ جناب قدس او باشند تعالیٰ و از طلب او سبحانہ ہرگز نیاسایند چہ قسم احوال خوب
بیان می کردند افسوس کہ لطافت استعداد خود را بخاک برابر نمایند و از جواہر نفیسہ بخزف ریزہ چند
قناعت کنند۔ فیا ویلنا علی من اعرض عن ذکر اللہ و یا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ۔
قلت منعات دنیویہ سبب سہولت حساب اخرویست پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است
اِثْنَانِ یکرھھما ابن ادم یکرہ الموت والموت خیر لہ من الفتنۃ ویکرہ قلۃ المال وقلۃ المال اقل
للحساب۔ تلخیہائے دنیاوی وسیلہ درجات آخرت است و تنعمات آن موجب نقصان آن در حدیث است
حلوۃ الدنیا مرۃ الاٰخرۃ ومرۃ الدنیا حلوۃ الاخرۃ۔ و ہم در حدیث آمدہ است ان اطول الناس
جوعا یوم القیمۃ اکثرھم شبعا فی الدنیا و ہم در حدیث آمدہ است اف للدنیا وما فیھا من
البلیات حلالہا حساب وحرامہا عذاب و نیز در حدیث است ما من عبد یرید ان یرفع فی الدنیا
درجۃ فارتفع الا وضعہ اللہ فی الاٰخرۃ درجۃ اکبر منہا واطول۔ و ہم در حدیث است تبا للذہب
والفضۃ قیل فما نتخر قال لسانا ذاکرا وقلبا شاکرا وزوجۃ تعین علی الاٰخِرَۃِ۔ بدانند کہ ہر کہ
بجمیع ہمت متوجہ کار آخرت باشد و بتمامی رو بحق سبحانہ آرد حق تعالیٰ از کرم امور دینی و دنیاوی

او کفایت فرماید، رسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است من جعل الھموم ھما واحدا ھم المعاد کفاہ اللہ سائر ھمومہ ومن تشعب بہ الھموم من احوال الدنیا لم یبال اللہ فی ای اودیتھا ھلک وہم در حدیث است من اصبح والدنیا اکبر ھمہ فلیس من اللہ فی شیٔ و من لم یتق اللہ فلیس من اللہ فی شیٔ ومن لم یھتم للمسلمین فلیس منھم طلب اذن خواندن بعضے آیات بعد از نماز بامداد بجہت رفع تنگی معاش نمودہ بودید، مخدوما اگر نیت صالحہ درین رفع روئے دہد چہ مانع است بخوانند۔

مکتوب (۴۳) چہل وسوم

بخواجہ عبد الصمد کابلی در ذکر محصلات قرب الٰہی جل شانہٗ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد ثمہ جاری الامور مشکور المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ وتحلیتکم بالحقائق صحیفہ شریفہ رسیدہ خوشوقت ساخت از حرارت طلب کہ اندراج یافتہ بود بوضوح انجامید حق سبحانہ، از دیاد این حرارت فرماید و نائرہ آنرا در باطن مشتعل سازد تا از علائق کونی پاک و مصفا کند و بحقائق الٰہی جل شانہ متحقق و متحلی گرداند و از اسباب محصلہ این دولت دوام ذکر است و قلت اختلاط با خلائق و قلت حرف و حکایت لایعنی و رسوخ است بر محبت شیوخ والسلام۔

مکتوب (۴۴) چہل وچہارم

بمحمد صادق بخاری در معنی ہدایت بصراط مستقیم۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین وآلہ اجمعین۔ ہدایت کردن حق سبحانہ وتعالی بندہ را بصراط مستقیم عبارت ازان است کہ ہر ضیقے کہ در صدر وے بود

(حاشیہ: و تخلیص صدر عن الضیق)

دور کند و ہیچ تنگی در سینۂ وے از ہیچ وجہ نماند و بسر تمام در امتثال اوامر و انتہا از نواہی حاصل آید و رضائے وے تابع قضا و قدر حق سبحانہ بود حتی کہ اگر عالمے برہم شود یا بمصائب صعب و آلام سخت او را ابتلا سازند ہیچ کدورتے در باطن وے ازین امور پیدا نشود و این امور را عین صواب و انسب بیند و بطوع و رغبت تام ازین اشیا راضی گردد بلکہ ہر بلائے و مصیبتے کہ پیش آید آنرا از نعم او سبحانہ شمرد و در شکر آن کوشد و القائے وسواس خناس کہ در سینۂ آدمی بود و در آنجا آشیانہ داشت برطرف شود و کلبۂ او را از انجا ویران سازند چون عارف کامل باین کرامت علیا و سعادت عظمی مستعد گردد مہتدبہدایت الہی جل شانہ گردد و صراط مستقیم یابد و شرح صدر نیز عبارت ازین اہتدا است کما قال اللہ تبارک وتعالی فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَآءِ وایضا قال تعالی وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوْٓا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوْا مِنْ دِيَارِكُمْ مَّا فَعَلُوْهُ اِلَّا قَلِيْلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوْا مَا يُوْعَظُوْنَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيْتًا وَّاِذًا لَّاٰتَيْنٰهُمْ مِّنْ لَّدُنَّآ اَجْرًا عَظِيْمًا وَّلَهَدَيْنٰهُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا والسلام علی من اتبع الہدی۔

مکتوب (۴۵) چہل و پنجم

بشاہ خواجہ در ذکر بعضے مکاشفات حضرت پیر دستگیر خود۔

بسم اللہ حامداً و مصلیاً حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالی عنہ می فرمودند کہ وقتے نشستہ بودم کہ دائرۂ غضب او سبحانہ ظاہر گشت و سیر دران دائرہ افتاد انواع غضب وتعالی صفاتی و ذاتی و گوناگون انتقامات او جل سلطانہ دران مقام مطالعہ نمودہ آمد و این سیر بتطویل انجامید بعد ازان دیدم کہ ازان دائرہ برآمدہ سیر در مقامے کہ فوق تر ازین مقام بود واقع شد در صدد قطع آن مقام گشتم چون ملاحظہ نمودم معلوم گشت کہ این سیر در استغنائے الہی است جل شانہ انواع استغناہائے ذاتی و صفاتی درین مقام مرئی گشت و امور عجیبہ

در این مقام دیده شد بعد از آن فوق این مقام سیر افتاد معلوم گشت کہ مقام رحمت و رأفت اوست تقدس و تعالیٰ درین مقام ظہور جمال صرف است کہ شائبہ از جلال با آن مخلوط نیست و رنگی از غضب و انتقام و استغناء، در این جا یافتہ نشد و ہر چند تتبع نمودم غیر از عفو و تجاوز و رحمت و مغفرت یافتہ نشد و در ہر مقامے ازین مقاماتِ ثلثہ مقامہائے متفاوتہ ظاہر گشت بعد از آن سیر فوق این مقام واقع شد الی ماشاء اللہ سبحانہ حضرت ایشان ما قدس سرہٗ دو شخص را فرمودند کہ شما را از دائرۂ غضب بیرون کردند منتصد فوق باشد والسلام

مکتوب چہل و ششم (۴۶)

بمیر مغل در ترغیب بر اتباع سنت سنیہ و رسوخ بر محبتِ شیخ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ برادر گرامی میر مغل ازین فقرا دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند، ہر چند ملاقات صوری بشما واقع نیست لیکن نسبت و انجذاب معنوی بران می آرد کہ دو کلمہ محبت آمیز نوشتہ آید۔ مخدوما چون رابطۂ اخلاص با فقرا بہم رسانده اید نگاہداشت و پاس آن لمراعات طریقۂ فقرا ناگزیر است اتباع شریعت علیہ و سنت سنیہ از دست نباید داد دوام اقبال را بجناب حضرت بیچون حقیقی بوصف نیستی غنیمت باید شمرد۔ مصرع

این کار دولت ست کنون تا کرا دہند ~~~ والسلام

مکتوب چہل و ہفتم (۴۷)

بحقائق آگاہ خواجہ محمد حنیف در بیان طریق تسلیک طلاب و توضیح مراتب کمال مع المعارف المتعلقہ

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات بجناب اخوی میرساند کہ مجملے در بیان طریقۂ تسلیک طلاب و اشارۂ بکمال الکمال باندازۂ فہم قاصر در تحریر می آرد استماع فرمایند۔ لا الہ الا اللہ کلمۂ توحید است

و توحید جدا گردانیدن قدیم لذاتہ ست از غیر قدیم لذاتہ درجاتاً و آنرا درجات و مراتب است۔

مرتبۂ اولیٰ تفوّہ بکلمۂ توحید است با تصدیق قلب و این مرتبۂ عوام مومنین است و زہاد و عباد و علما کہ درصدد قطع منازل سلوک نیستند و در بوادی سیر الی اللہ نہ درآمدہ اند ہمہ داخل این مرتبہ اند۔

مرتبۂ دوم مخصوص باہل سلوک است کہ متوجہ مراتب وجوب اند و در سیر الی اللہ درآمدہ بانجام آن نرسیدہ اند این جماعہ چون یقین کردہ اند کہ وصول مطلوب بموجب اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ بے قطع علائق و تخلص از ماعدا میسر نیست و بحکم مَا جَعَلَ اللّٰہُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَیْنِ فِیْ جَوْفِہٖ در یکدل محبت حق با غیر حق جل و علا جمع نمی شود لاجرم بجمیع ہمت در پے قطع علائق قلب اند و بریاضات یا بمجرد جذبات الٰہی جل سلطانہ می خواہند کہ تعلق علمی و حبی آن از ماسوی گسستہ گردد و ہم بامداد این کلمۂ طیبہ ساحت باطن ساغہ فساغہ ازین علائق پاک می سازند اِلیٰ اَنْ یَّبْلُغَ الْکِتٰبُ اَجَلَہٗ۔ بیت

تا بجاروب لا نروبی راہ　　کے رسی در سرائے اِلَّا اللہ

مرتبۂ سوم آنست کہ نسیان ماسوی نماید و از تعلق علمی و حبی ناعدا وارہد و قدیم را از حادث از روئے علم و محبت جدا کند و حضور مع اللہ سبحانہ ملکۂ دل شود بنوعے کہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید بیادش نیاید و اگر فرضاً عمر نوح علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بصاحب این قلب بدہند ہرگز غیر مخطور او نگردد این حالت معبر بفنائے قلب است و مربوط است بتمامی سیر الی اللہ و نتیجہ وصول ست بافعال واجبی تعالیٰ۔

مرتبۂ چہارم نفی منتسبات است از وجود و سائر صفات کہ تابع وجود اند از نفس حاضر بیانش آنست کہ وجود و کمالات تابعۂ آن مخصوص بواجب است تعالیٰ و تقدس و اگر در ممکن نمودار است از آنحضرت مستفاد و مستعار است آنچہ ذاتی اوست عدم است کہ آن بواسطۂ انعکاس کمالات نمودی پیدا کردہ است و از اعدام دیگر متمیز گشتہ و ممکن باین نمود بے بود خود را کامل و مبدأ خیرات تصور نمودہ دعوی شرکت و ہمسری پیدا کردہ است و بجود اقبال و از اصل اعراض نمودہ است

وچون سالک مستعد را بفضل میخواہند کہ بقرب خویش بنوازند این معرفت او را عطائے می فرمایند تا
اعراض از خود و اقبال بآنجناب مقدس پیدا می کنند وہم بتکرار این کلمہ مبارک ہر ساعت کمالات
عاریتے را باصل حوالہ می نمایند تا از شرک خفی و دعوی ہمسری وا رہد وخائن در امانت نبود وقدیم را
از حادث بعد از انکہ شرکت در کمالات خاصۂ او نمودہ بود جدا سازد وخوش گفت۔ رباعی

وصّافی خود بر غم حاسد تاکے ترویج چنین متاع کاسد تاکے
تو معدومی خیال ہستی از تو باشد فاسد خیال فاسد تاکے

مرتبۂ خامس حقیقت افراد است وازنفی بانتفا آمدن ست واز طریقت بحقیقت پیوستن
وکمالات عاریتے را باصل ملحق دیدن وخود را کہ مرات این کمالات بود معدوم یافتن وجمادے
بے حس وحرکت دیدن این کمال معبر بفنائے نفس است ونتیجہ تجلی صفات۔
مرتبہ سادس آنست کہ عدم را کہ مرآت کمالات بود بعد از لحوق کمالات باصل بعدم مطلق
لاحق یافتن کمال زوال نفس حاضر درین مرتبہ صورت می بندد کہ نہ از وجود حکم ماندو نہ از عدم اثر
لَا تُبْقِی وَلَا تَذَرُ این کمال ہرچند منتہاے تجلی صفات است اما حصول این بے پرتو تجلی ذات
میسر نیست چہ تمامی ہر مقامے بے پرتو مقام فوق آن صورت ندارد۔ باید دانست کہ در فنائے نفس
اقدام بسے متفاوت است تا کدام صاحب دولت بود کہ بحقیقت آن برسد ہرچند بسیارے توہم
وتعقل این معنی نمایند ودر مراقبہ گوہری از بحار آن بدست آرند وتخلص ووارستگی قلیل را از غلبات
شوق ومحبت ویا بطریق اندراج یا بہ پرتو پیر کامل مکمل کثیر دانند اما کسے کہ بکمال این تخلص متحقق
گشتہ است علی قدر الطاقۃ البشریہ مگر قلیل باشند وتا بحقیقت این تخلص وفنا نرسد از اثبات
الوہیت خود نجات کامل نیابد وبتکرار کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ اثبات الوہیت خود نماید کہ از راہ
اثبات صفت کمال بخود آمدہ بود ولو اجمالا ولو علی سبیل الندرۃ او لبعض اللطائف دون بعض
او نحو من الاثبات مالم یعن کلا ولم یتخلص را اسامی آرند کہ عزیزے را در بادیہ عقبہ سخت
پیش آمد آن عزیز نذر کرد کہ اگر از این عقبہ نجات یابم ہرگز حق را جل وعلا یاد نکنم القصہ

نجات یافت و بشهر درآمد و سیر نخورد و بمرد و شیخ الاسلام گوید کہ او در نذر خود صادق بود چه اگر می زیست باد کردن و ناکردن هردو مشکل بود و نیز شیخ الاسلام گفته که آنچه او نذر کرد که هرگز اورا یاد نکنم جهت ننگ یاد خود گفته زیرا که ذکر این کس هیچ گونه لیاقت آنجناب قدس ندارد یعود ذکره الیه شیخ محی الدین بن العربی قدس سره دربیان کریمه وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ می فرماید که میتواند که ضمیر بحمده راجع بشئی باشد یعنی نیست هیچ چیزے مگر آنکه تسبیح می کند بحمد خود چه تسبیح او عاید باوست و شایان مرتبۂ تقدس و تنزه نیست بدانکه چون اشخاص عالم ظلال و صفات اند و هر اسم را خدا داند جل و علا که چندین ظلال درمیان است که نوبت باین شخص رسیده است پس در هنگام ترقی فنا و بقا بظلے از ظلال اسم که مبدأ تعین سالک است خواهد بحصول پیوست و منتسبات را بآن اسم که ظلی است از ظلال حوالت نموده باوصاف آن اسم متحقق خواهد گردید چه هر اسم جامع اسما و صفات است بعد از تحقق بآن اسم که منشأ [چون] متوجه فوق گردد بظل فوقانی که اصل آن اسم است دررنگ آن اسم متحقق خواهد گشت و این اسم تحتانی را گذاشته باسم فوقانی که اصل اسم اوست خواهد پیوست و همچنین از اصل ثانی باصل ثالث و از اصل ثالث برابع و از رابع بخامس و ازان بسادس و سابع الی ماشاء اللہ تعالیٰ بقا خواهد یافت تا کدام صاحب دولت بود که ازین همه مراتب ظلال گذشته باصل اسم واصل گردد حضرت خواجہ نقشبند قدس سره فرموده اند که هفت سال همراه مولانا عارف دررنگ و بوی آن بودم که از اصل آگاهی یابم سه بار بسفر حجاز رفتم اگر مثل مولانا یا شبه مولانا آنجا می یافتم هرگز برنمی گشتم۔

باید دانست که وصول بظلال اسم و سیر درمراتب آن معبر بولایت صغری است که ولایت اولیا است و سیر در اصول اسما و صفات منوط بولایت کبری ست که ولایت انبیا است علیهم الصلوات والبرکات و این هر دو ولایت باسم الظاهر تعلق دارد و از گذشت این اسم اسم الباطن است که ولایت ملاء اعلیٰ است و فرق در اسم الظاهر و اسم الباطن در مکتوبات قدسی آیات حضرت قطب المحققین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسره الاقدس مسطور است بالجمله اسم الظاهر اسمے است که

ذات دراں اصلاً ملحوظ نیست و در اسم الباطن ذات در پردہ اسم ملحوظ است فالسیر فی العلم مثلاً سیر فی الاسم الظاہر والسیر فی العلیم سیر فی الاسم الباطن و از گذشت اسم الباطن در جانب عروج کمالات نبوت در پیش است علی تفاوت مراتب الانبیاء والرسل علیٰ جمعھم عموماً و علیٰ خاتمہم خصوصاً الصلوات والتحیات وحصول این کمالات بالاصالہ انبیاء راست علیہم الصلوات و بہ تبعیت و وراثت ہر کرا بنوازند بذا۔ و آنچہ بالا دو مرتبہ در فنائے نفس گفتہ شد باعتبار اجمال و کلیہ بود و الافنا در ہر اسمے کہ در مراتب ظلال و اصول مسطور شدہ است مرتبہ ایست از مراتب توحید۔

مرتبہ سابع افراد ذات است تعالیٰ و تقدس از صفات و اسما تعالت زیرا کہ محب ذات بشرکت صفات راضی نیست ہرچند انفکاک صفات از ذات تعالیٰ متصور نیست و ذات تعالیٰ از صفات در ہیچ وقت و حال جدا نہ لیکن بمقتضاء المرء مع من احب ذات را با ذات تعالیٰ معیتے ست کہ از صفات آنجا ہیچ ملحوظ نیست پس انفکاک ذات از صفات در دید و محبت است کہ مثمر معیت مذکور است و بس نہ خارج و نہ در نفس الامر۔ شعر

ومن بعد ھذا ما یدق صفاتہ　　وما کتمہ احظی لدیہ و اجمل

تنبیہ: و چوں معاملہ از مراتب ظلال و اصول بالا رود و اصل را در رنگ ظل و اگذارد و از کمال علو و عدم تمیز بحیرت و جہل انجامد معاملہ کہ بکلمہ طیبہ مربوط بود بانجام رسد و تکرار ایں کلمہ مبارک دراں موطن نتیجہ نہ بخشد ترقی در آنحضرت بہ نماز و تلاوت قرآن مجید بود علیٰ تفاوت الدرجات از حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مستمع گشتہ است کہ دراین وقت اگر تکرار کلمہ طیبہ را بعنوان آنکہ لفظ قرآنی ست نمودہ می آید و ابتدا بتعوذ کردہ می شود نتیجہ تلاوۃ قرآن مجید می دہد و نفع فائدہ ولیکن ھذا آخر المکتوب والحمد للہ اولاً و آخراً والصلوۃ والسلام علیٰ رسولہ دائماً و سرمداً و علیٰ آلہ الکرام و صحبہ العظام و صلی علیٰ جمیع الانبیاء والملائکۃ والمرسلین والصالحین۔

مکتوب (۴۸) چہل و ہشتم

بمیر محمد خافی در ترغیب بر التزام ذکر۔

مخدوما محلِ نظرِ مولیٰ جل وعلا دل است دل را پاکیزہ باید داشت و منظرِ حق را سبحانہٗ از منظرِ خلق زبون تر نباید ساخت و در زیب و زینت کمتر نباید داشت پاکیزگی دل وابستہ بذکر است ذکر و فکر را مدام باشند و سبق باطن را عزیز دانند و دوام اقبال بجناب قدس بوصف نیستی از الذ نعم شمارند و گرفتاری آن معلا بارگاہ را از عزائم امور تصور نمایند۔ بیت

ہرچہ جز عشق خدائے احسن است   گر شکر خوردن بود جان کندن است   والسلام

مکتوب (۴۹) چہل و نہم

نیز بمیر محمد خافی در آنکہ معالجہ امراض استیفائے لذات فانیہ بدوائے امتثال اوامر و نواہی ست جل شانہٗ

حضرت حق سبحانہٗ بحصول مطالب کونین سربلند دارد معالجہ لذات و تنعمات فانیہ منوط بانیان احکام شرعیہ است و امتثال اوامر و نواہی الٰہیہ اگر این امتثال و انقیاد در میان نباشد آن لذات مفسد و ناگوار است و مثمر سخط و عقوبات فلاح حقیقی در ترک استیفائے لذات است مہما امکن و ہر کہ مرتکب است و معالجہ آن درکار دارد نیز از حضرت آن رسنہ است فویل لمن ارتکبہا وافتتن بحلاوتہا ولم یعالجہا بمرارۃ الاوامر و النواہی وانہمک فی السفلیات ولم یرفع راسہ الی العلا فیا حسرتا علی ما فرط فی جنب اللّٰہ واتبع الھوی واثر الحیوۃ الدنیا واعرض عن ما ھو خیر وابقی الم یعلم بان اللّٰہ یری وان العاقبۃ للتقوی فاذا جاءت الطامۃ الکبری یوم یتذکر الانسان ماسعی ویاحبذا لمن ارتقی الی ربہ ثم لم یلتفت الی الوری ولم یمد عینیہ الی زھرۃ الحیوۃ الدنیا وخاف مقام ربہ ونھی النفس عن الھوی وامر اھلہ بالصلوۃ واصطبر علیھا فطوبی لہ وبشری۔ والسلام علی من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفٰی علیہ و علی الہ الصلوات و البرکات العلیٰ۔

مکتوب پنجاہم (۵۰)

بشیخ اسداللہ افغان در اجوبہ اسولہ کہ نمودہ اول آنکہ توحید دوام پذیر دیانہ دوم آنکہ بعد از حصول سیر انفسی بجہت سیر آفاقی تعب کند یانہ سوم آنکہ خوارق افضل است یا معارف چہارم آنکہ فنا فی اللہ بے فنائے فی الشیخ صورت بندد یانہ پنجم آنکہ آنچہ مقرر طلاب ست کہ ہر ساعت منزل نو باید بسبب محبت باطنی است یا بطاعات ظاہر یا در کشوف یا در فنا و بقا اگر آخر است پس ترقی فانی بچہ معنی است ششم آنکہ چوں حالت مرید بجائے رسد کہ ہر گاہ خواہد صورت مرشد حاضر شود ویرا لازم است کہ در حضور آید یانہ ھفتم آنکہ چون سالک را وقت در خلوت وانجمن یکسان باشد خلوت نشیند یانہ ھشتم آنکہ شہود ارواح در مراقبہ بہتر است یا در معائنہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ کتابت برادر عزیز شیخ اسداللہ رسید و خوشوقت ساخت اسولہ چند اندراج یافتہ بود درحل آن باندازہ فہم قاصر می نویسد استماع فرمایند پرسیدہ بودند کہ مسعود بک می فرماید۔ بیت

رفت ز مسعود بک جملہ صفات بشر اوکہ ہمہ ذات بود باز ہمان ذات شد

ہر کرا این دید روی دہد ہمیشہ دران می ماند یا گاہ گاہے می شود بدانند کہ بعضے طالبان را گاہ گاہ دست مید ہد و بعضے را این حالت دائمی است معتبر نزد کمل اہل اللہ ہمان حالت است کہ دوام پذیر د این حالت بود یا غیر این حالت و آنچہ دائمی نیست چندان اعتبار ندارد مگر آنکہ ترقی ازان حالت شود و بلند تر رود۔ باید دانست کہ منشا ایں حالت غلبۂ سکر و افراط محبت است کہ تمیز را از دیدہ بصیرت سالک بر داشتہ است و ممکن را عین واجب تعالی ساختہ این معاملہ در شہود سالک است و بس قلب حقیقت محال است۔ بیت

تو او نشوی ولیک گر جہد کنی جائے برسی کز تو توئی برخیزد

دفت

درین راہ توحید شہودی درکار است توحید وجودی ہیچ درکار نیست باید کہ مشہود و معلوم و مطلوب سالک غیر از احدیت ذات تعالیٰ ہیچ چیزے نبود تا فنا رُخ نماید و بدون خرط القتاد دیگر پرسیدہ بودند کہ کسے را کہ سیر انفسی بے سیر آفاقی حاصل آید برائے سیر آفاقی محنت کند یا نہ بدانند کہ کمال سیر انفسی را وصول بمطلوب قرار دادہ اند و سیر آفاقی را از مطالب نشمردہ پس ہر کہ واصل مطلوب گردد در پے غیر مطلوب چرا محنت کشد و بعد از رسیدن منزل ہوس راہ چون نماید۔

با آنکہ گوئیم ہر کرا جذبہ او بر سلوک مقدم است سلوک در ضمن جذبہ حاصل می شود و سیر آفاقی در ضمن سیر انفسی صورت می بندد چہ جذبہ عبارت از سیر انفسی است و سلوک سیر آفاقی۔

دیگر پرسیدہ بودند کہ خوارق افضل اند یا معارف و اگر معارف افضل اند پس ہمہ فاسق و فاجر معارف می گویند و بیان می کنند و خوارق از این قسم نیست۔ بدانند کہ معارف الٰہی تعالیٰ افضل از خوارق عادات و کشف مغیبات از مخلوقات است زیرا کہ معارف کشف اسرار ذات و صفات واجبی است تعالیٰ و تقدس و خوارق کشف احوال مخلوقات است پس چنانکہ فرق در خالق و مخلوق ہست فرق در معارف و خوارق باید تصور نمود کہ اول متعلق بخالق است تعالیٰ و تقدس و ثانی متعلق بمخلوق و نیز معارف صحیحہ داخل کمال ایمان است و سبب ازدیاد آن و خوارق نہ این چنین ہست و ہیچ کمالِ انسانی بآن وابستہ نیست اینقدر ہست کہ بعضے کاملان را حاصل می شود و نیز تفاضل اہل اللہ بمعارف الٰہی است جل سلطانہ و بکشف اسرار ذات و صفات تعالت و تقدست نہ بکشف و کرامات اگر خوارق عادات از معارف الٰہی افضل باشند باید کہ جوگیہ و براہمہ کہ بریاضات اظہار خوارق می نمایند از کمل اہل اللہ کہ در معارف قدم راسخ دارند و باظہار خوارق التفات نمی فرمایند و توجہ بکشف احوال مخلوقات باوجود توجہ بخالق تعالیٰ تنزل خود می انگارند افضل باشند عجب سوال عامیانہ نمودہ اند خوارق عادات ہیچ دلیل کمال و قرب الٰہی نیست کہ اہل بطالت را نیز حاصل ست مدار آن بر جوع و ریاضت است بقرب و معرفت کارے ندارد و طالب کشف و کرامات طالب و گرفتار ما سوا ست و از قرب و معرفت بے نصیب۔ شعر

زابلیس لعین بے سعادت　　شود پیدا ہزاران خرق عادت
گہے از در درآید گاہ از بام　　گہے در دل نشیند گہ در اندام
رہا کن ترہات و شیخ و مقامات　　خیال طور و اسباب کرامات
کرامات تو اندر حق پرستی است　　جز این کبر و ریا و عجب و ہستی است

یعنی کمال مرتبۂ انسانی در فنا و نیستی است و غرض از طاعت و عبادت و سلوک و ریاضت فی الحقیقۃ آنست کہ سالک بعدمیت ذاتی خود عالم و بینا گردد و داند کہ ہستی و توابع آن بالاصالت خاصۂ مرتبہ وجوب است تعالی و تقدس کہ خواہد اظہار کرامت و خرق عادت نماید و عوام را معتقد خود گرداند و خود را بدین سبب از سائر خلائق ممتاز سازد ہر آئینہ موجب کبر و عجب و ہستی خواہد بود و از فائدہ عبادت و سلوک و ریاضت بے بہرہ و محروم باشد و سد راہ معرفت گردد نعوذ باللہ سبحانہ من ذلک۔

سلطان وقت شیخ ابو سعید ابوالخیر را گفتند کہ فلان کس بر روئے آب می رود گفت سہل است مرغی و صعوۂ نیز بر آب می رود و گفتند فلان کس در ہوا می پرد گفت زغنی و مگسے نیز در ہوا می پرد گفتند فلان کس در یک لحظہ از شہرے بشہرے می رود گفت شیطان نیز در یک نفس از مشرق بمغرب می رود این چنین چیزہا را بس قیمت نیست مرد آن بود کہ در میان خلق نشیند داد و ستد کند و زن خواہد با خلق در آمیزد و یک لحظہ از خدائے خود عزوجل غافل نباشد۔

حضرت شیخ الشیوخ قدس سرہ در عوارف می فرماید بعد از ذکر خوارق و کرامات کہ مرتبۂ این ہمہ خوارق و کرامات فروتر است از مرتبۂ یقین غالب بر وجود ذکر ذات شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ می فرماید کہ فراست اہل معرفت آنست کہ تمیز کنند کسانے را کہ صالح اند مر حضرت حق سبحانہ را از کسانے کہ صلاحیت ندارند و بشناسند اہل استعداد را کہ بحضرت حق سبحانہ اشتغال دارند و بحضرت جمع رسیدہ اند و فراست اہل ریاضت و جوع و اہل خلوت و تصفیہ باطن کہ بمرتبۂ ولایت نرسیدہ اند کشف صور است و اخبار از مغیبات کشف و اخبار انہا خاص بمخلوقات است

چہ این جماعہ از حضرت حق سبحانہ محجوب اند و اہل معرفت چونکہ اشتغال شان بمعارف واردات الٰہی است جل و علا لاجرم اخبار شان نیز از آنحضرت است و اکثر اہل عالم چون از انجناب قدس بیگانہ اند و دلہائے ایشان مائل بدنیا است کشف صور و اخبار از مغیبات نزد اینہا بسے عزیز است و اہل آن را اہل اللہ میدانند و مقربان حق جل و علا می شمرند و از کشف اہل حقیقت اعراض دارند و آنچہ اینہا از حق خبر می کنند باور ندارند و می گویند اگر اینہا اہل حق باشند چرا از احوال مخلوقات خبر ندہند و ہر گاہ بر کشف احوال مخلوقات قادر نباشند بر کشف امور یکہ برتر از انست چگونہ قادر بوند و چگونہ از اہل معرفت باشند و باین قیاس فاسد تکذیب اہل اللہ می نمایند نمیدانند کہ حق سبحانہ و تعالیٰ اہتمام و غیرتے کہ در بارہ اینہا دارد نمیگذارد کہ اینہا باحوال خلق بپردازند و ماسوائے او تعالیٰ ملحوظ شان بود و اگر باحوال خلق متعرض شوند شایان این مرتبہ علیا نباشند پس اہل حق شایان خلق نیستند چنانکہ اہل خلق شایان حق سبحانہ نیستند و اگر اہل حقیقت ادنی التفات بکشف صور نمایند از دیگران بہتر یابند و چون فراست اہل صفا و ریاضت نزد حق سبحانہ قدرے ندارد لاجرم مسلمانان و یہود و نصاری و سائر طوائف دران شرکت دارند و خصوصیت با اہل اللہ ندارد انتہی محصول کلام شیخ الاسلام است۔

آرے بعضے از اولیا را جہت بعضے حکم و مصالح باظہار خوارق مامور و ماذون می کنند عجب ہزار عجب کہ خوارق را با معارف چہ نسبت تصور کردہ اند کہ باین قسم سوال ساقط جرأت نمودہ اند معارف الٰہی را کہ غیر اہل آن بیان کند ہیچ نقصانے در شان معارف ندارد و حجت برو بے درست می شود و در رنگ آنست کہ جوہر نفیس بدست کناس خسیس افتد ہیچ نقصانے در جوہریت و نفاست آن راہ نمی یابد پس مندفع شد آنچہ نوشتہ بودند کہ معارف را فاسق و فاجر بیان می کند و خوارق نہ اینچنین است یا آنکہ گوئیم کہ این مقدمہ مشترک الالزام است در خوارق نیز محق و مبطل شرکت دارند پس خوارق نہ ازین قسم است بگفتن راست نیاید۔ و نیز گوئیم کہ سخن در کشف معارف و اسرار الٰہی است کہ اہل اللہ بآن ممتاز اند اگر بطالے بتقلید بیان معارف نماید نہ بکشف و حال از مبحث خارج است اگر گویند

کہ بسیارے از بطال دعوی کشف وحال در معارف الٰہی می نمایند و توحید و احاطہ و سریان ذاتی بکشف بیان می کنند۔ در جواب گوئیم بر تقدیر تسلیم دعوی شان از کجا کہ این معارف کہ این بطالان میگویند معارف الٰہی باشند و مشہود شان درین توحید و سریان و احاطہ ذات حق و شیون ذاتیہ او تعالیٰ بود تسویلات شیطانی از احاطہ ما و شما بیرون است کسے چہ داند کہ بکدام راہ ہا با ہل خود می آید و باطیل را بعنوان حقانیت وامی نماید و غیر حق را حق می دانا ند و احاطہ و سریان آنرا احاطہ و سریان حق میفہماند تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا۔ در راہ غیب الغیب ہر ذرہ از ذرات ندائے انا الحق می زند و ہر خس و خاشاک آن بعبادت خود می خواند وائے اگر رحمت دستگیری نفرماید و ازین ورطہائے مہلکہ بر آرد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اند کہ بسا ست کہ بر سالک عالم ارواح منکشف گردد و بعلاقہ لطافت و بیچونی آنرا ذات حق داند تعالی و احاطہ و سریان او کہ با جسام است احاطہ و سریان حق بیند و شہود آنرا در مرآت کثرت شہود وحدت در کثرت تصور نماید و این مغلطہ عظیمہ است مر سالکان این راہ را عزیزے از مشائخ متقدین فرمودہ است کہ سی سال روح را بجائے حق پرستیدہ ام و در مکتوبات قدسی آیات آنحضرت قدس سرہ دیدہ باشند کہ یکے از مشائخ وقت با آنحضرت پیام فرستاد و احوال خود را بیان نمود کہ فنا و محویت بجائے رسیدہ است کہ اگر بجانب زمین نظر می کنم زمین را نمی یابم و اگر بجانب آسمان نظر می کنم آنرا نیز نمی یابم و ہمچنین عرش و کرسی بہشت و دوزخ را نیز وجود نمی یابم و خود را ہم نمی یابم و پیش کسے کہ می روم آنرا نیز نمی یابم وجود حق تعالی را پایانی نیست نہایت او را ہیچ کس نیافتہ است الی آخر ما قال۔ و نیز نوشتہ کہ من این را نہایت کار می دانم و مشائخ نیز تا ہمین جا سخن کردہ اند اگر شما ہم ہمین معنی را نہایت میدانید فبہا اگر ورائے این چیزے دیگر نہایت میگوئید پس بمن اعلام کنید تا بطلب حق پیش شما بیایم حضرت ایشان در جواب آن نوشتند کہ صاحب این حال ربع قلب را طے کردہ است و نیز نوشتہ اند کہ این فنا و محویت او در عنصر ہوا است کہ محیط ہر ذرۂ از ذرات ست و مشہود او غیر از ہوا امر دیگر نیست و ہمان را خدائے بے نہایت دانستہ است تعالی اللہ عن ذلک۔

بسا ست کہ این توحید بعنوان کشف و حال ظاہر شود و فی الحقیقۃ کشف و حال نبود بلکہ ناشی از سلطان خیال باشد و از کثرت تعقل این معنی در متخیلہ نقش بستہ باشد چنانکہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس در مکتوب تحقیق توحید شہودی و وجودی نوشتہ اند کہ منشاء توحید وجودی جمعے را کثرت ممارست مراقبات توحید است و تعقل معنی کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ بلا موجود الا اللہ است ظہور این قسم توحید بعد از تمحل و تامل و تخیل بواسطہ استیلاے سلطان خیال است کہ از کثرت مزاولت معنی توحید این معرفت در متخیلہ نقش بستہ است و چون بجعل جاعل مجعول است ہر آئینہ معلول است صاحب این توحید از ارباب احوال نیست چہ ارباب احوال ارباب قلوب اندو از مقام قلب درین وقت خبرے ندارد علمے بیش نیست لیکن علم را درجات ست بعضہا فوق بعض الی آخرہ۔ ہرگاہ در طبقہ صوفیہ کہ از اہل حق اند این نوع مغلطہا رو میدادہ باشد در اہل بطالت کہ دام گاہ شیطان لعین اند خدا داند جل شانہ کہ چہ قسم مغلطہا خواہد بود کہ از تلبیس ابلیس لعین راہ بر آیند را رند۔

پرسیدہ بودند کہ فنا فی اللہ بے فنا فی الشیخ میشود یا نہ، بدانند کہ شیخ واسطہ فیوض است تا واسطہ درست نشود بمطلب چگونہ راہ یافتہ شود پس بے فنا فی الشیخ مشکل است کہ فنا فی اللہ بحصول پیوندد و مرید را باید کہ ارادت خود را تابع ارادت شیخ خود کند و خود را بتمام باو سپارد و در صحبت او کالمیت بین یدی الغسال بود و این معنی در ہمہ طرق درکار است علی الخصوص در طریقہ ما کہ افادہ و استفادہ درین طریق عالی انعکاسی است و مدار بر صحبت است پس ہر چند وجوہ مناسبت بشیخ مقتدا بیشتر داشتہ باشد تاثیر صحبت زیادہ تر بود و راہ اخذ فیوض کشادہ تر باشد۔ آرے اگر شخصے اویسی بود و محتاج بہ پیر ظاہر نباشد و صرف عنایت متکفل حال او بود تواند کہ بے فنا فی الشیخ فنا فی اللہ او را حاصل شود۔

پرسیدہ بودند کہ طالبان خدامی گویند جل و علا کہ در یک منزل و یک مقام نباید ماند ہر ساعت و ہر لحظہ منزل نومی باید پس این در صحبت باطن است و یا در طاعت ظاہر و یا در کشوف است و یا در فنا و بقا است اگر در فنا و بقا است پس چیزے کہ فانی شد ترقی او بچہ معنی است

گوییم کہ این منازل و مقامات در کمالات اسمائے الٰہی است جل سلطانہ و در بقا بآن کمالات سالک رشید چون از کدورات بشریت تصفیہ مرآت باطن نماید و تخلیہ سر از ماسوی کند کہ حاصل فنا است مستعد آن می شود کہ اسمار الٰہی در وے جلوہ فرماید و بیک یک اسم بقا و تحقق پیدا کند پس فنا از ماسوی ممد ترقی است در بقا و تحقق باسمائہ منافی آن چہ مقرر است کہ بقا بعد از فنا صورت می بندد۔ گفتہ اند کمالات محبوب را نہایت نیست محبوب ہر ساعت در مرآت محب بیک کمال جلوہ گر است و ہموارہ راہ ترقی بر وے مفتوح است و اگر بیک تجلی بند شود راہ ترقی مسدود گردد و ہمین معنی مسعود بیگ گفتہ۔ بیت

بیزارم ازان کہنہ خدائے کہ تو داری ہر لحظہ مرا تازہ خدائے دگرے ہست

و نیز باین اعتبار گفتہ اند منازل الوصول لا ینقطع ابد الابدین۔ بیت

نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایاں بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچناں باقی

و این سیر را سیر در معشوق گویند گفتہ اند عاشق در اینجا از سیر سیر شدہ است۔ بیت

آئینہ صورت از سفر دور ست کان پذیرائی صورت از نور ست

و این جواب بر اصطلاح قوم است و حضرت ایشان ما را در اینجا مقالہ مفردہ است کہ از مکاتیب و رسائل ایشان واضح و لائح است۔

[بعض نسخ دریافتن]

پرسیدہ بودند کہ چون کسے را صورت مرشد چنان غالب آید کہ ہر گاہ توجہ کند آنرا حاضر یابد آنکس را لازم است کہ در خدمت حضور آید یا نہ۔ مخدوما صورت پیر کہ حاضر وقت مرید بود آنرا نسبت رابطہ گویند و بزرگان ما اشارت بہمین نسبت نمودہ اند آنجا کہ فرمودہ اند۔ مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی این نسبت کہ حفظ صورت پیر باشد نافع تر است مرید را از ذکر و غلبہ و دوام این معنی مرید را نعمت عظمی است گویا ہموارہ در حضور است و اخذ فیوض از پیر بسہولت می نماید و نیز حصول آن خبر از مناسبت تامہ بہ پیر میدہد مع ذلک خدمت حضور پیر اثر دیگر دارد و منافع دیگر می آرد

مرید صاحب رابطہ را کہ بحد کمال نرسیدہ است خدمت حضور پیر لازم و ناگزیر است و از صحبت چارہ و گذر ندارد بصورت و رابطہ اکتفا نمودن او از خطا است اصحاب رسول علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام بدولت صحبت و حضور اصحاب شدند و بدرجات علیا برسیدند او یس قرنی ہرچند از راہ مناسبت معنویہ اخذ فیوض از باطن آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام نمود لیکن چون بشرف صحبت مشرف نشد از درجہ صحابہ متنزل ماند و در جرگہ تابعین داخل شد صورت پیر فی الحقیقت عین پیر نیست و از پیر مستغنی نمی کند در پیر چیزہا ست کہ در صورت او نیست خوش گفت بیت

گر مصور صورت آن دلستان خواہد کشید حیرتے دارم کہ نازش را چہ سان خواہد کشید

پرسیدہ بودند کہ اگر کسے را وقت چنان غالب آمدہ است کہ مجلس و گوشہ او را یکسان شدہ است پس او را خلوت گزیدن و گوشہ نشستن لازم است یا نہ۔ مخدوما برائے تحصیل وقت و حال گوشہ نشستن لازم نیست لیکن خلوت منافع بسیار دارد از جمع نمودن ظاہر با باطن بوظائف طاعات و اذکار و قلت لایعنی و امثال آن چنانچہ در اختلاط خلق از راہ گزند خلق مضار بسیار است از غفلت ظاہر و ارتکاب فضول کلام و نظر بنا محرمان و جز آن پس نظر باین کسب منافع و دفع مضار گوشہ گرفتن از خلق مستحسن و ناگزیر است اما بشرطیکہ حقوق خلق ضائع نشود و دا یا بد العزلۃ منیۃ الصدیقین شنیدہ باشد و نیز این قسم شخصے اگر خلوت نشیند برائے حصول ترقی از وقت و حال بوقت و حال دیگر بلکہ ترقی از حال بمحول حال گنجایش دارد کہ در یک حال ماندن نہ از کمالات است۔

پرسیدہ بودند کہ شہود ارواح و سوال و جواب نمودن با آنہا در مراقبہ بہتر است یا صریح دیدن بہتر است مخدوما صریح دیدن بہتر است احتیاج سوال ندارد لیکن در غیر مراقبہ و بے پوشیدن چشم ہم کہ خواہد دید بچشم سر خواہد دید نہ بچشم سر۔ ہرچند کمال معتدبہ این شہود نیست والسلام علی من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی الہ واصحابہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب پنجاہ ویکم (۵۱)

بمحمد مقیم قصوری در اعراض از فضائل صوری و ترغیب بر تحصیل کمالات باطنی مع بیان بعض منہا۔

بسم اللہ وسلام علی رسول اللہ۔ صحیفہ شریفہ جناب اخوی فضائل دستگاہی رسید مسرور و خوش وقت ساخت امید کہ ہمبرین منوال احبہ دور افتادہ را یاد آوری می نمودہ باشند از اشعار عربی و فارسی خود کہ ارسال داشتہ بودند مطالعہ نمودہ آمد نیک است وقصدہائے بلند کردہ اید این قدر فضیلت آن برادر گرامی معلوم دوستان نبود زیادہ باد قُلْ رَّبِّ زِدْنِی عِلْمًا لیکن در شعر عربی رعایت قواعد علوم عربیہ ضروری است تا مہارت درین علوم نبود بشعر عربی درآویختن چہ ضرور است۔ مخدوما شعر و آنچہ بدین ماند ہرچند بدرجہ علیا برسد داخل فضائل صوری ست کہ نزد اہل معنی از حیز اعتبار ساقط است۔ بیت

توے ز وجودِ خویش فانی رفتہ ز حروف در معانی

سعی نمایند کہ از معنی کہ عبارت از سیر معشوق در عاشق است بلکہ انتفائے عاشق است بالکلیہ حظ کامل فراگیرند بعد از حصول معنی تلبس بحروف نقصان ندارد۔ مصراع

ہرچہ خوبان کنند خوب آید

لیکن پیش از تحقق معنی بصور و حروف در ماندن بطالت است از گفت و شنود کارے نمی کشاید اقبال دائم بصفت ذل و عجز بجناب قدس درکار است و مراقبہ متواتر بنعت فرو رفتگی و نیستی کہ فی الحقیقہ کمال بے نعتی است و بے رسمی مطلوب است تا باشد کہ قطرہ از چاشنی معنی در کام جان او بچکانند و اورا ازان سیراب ابد سازند و این کار اوست سبحانہ وتعالی و موہبت صرفہ است آنچہ بظاہر باین وابستہ است دوام عبودیت و تفقد است و ہموارہ متعطش و بے آرام بودن و جز او بہیچ چیز مالوف ناشدن و بآتش شوق او سوختن و ہمہ وقت باین تلواسہ ساختن و بدین سوز گداختن است کریمہ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ شاہد این معنی است

وبعضے از شیفتگان بارگاہ قدس از لیعبدون لیعرفون خواستہ اند و آن ہر دو عبارت بعد از تامل یکے ست چہ بہترین عبادات ذکر است وکمال ذکر فنا فی المذکور است کہ حاصل معرفت است چہ معرفت نزد اہل اللہ عبارت است از فنا فی المعروف پس عبادت چون بدرجہ کمال برسد معرفت یکے شود. یا آنکہ گوئیم کہ معنی لیعبدون آنست کہ مرا بخلوص پرستند کہ ہوا و نفس و شیطان را دران میان دخل نبود و آن بے معرفت و فنا صورت نہ بندد پس برین تقدیر عبادت بے معرفت متصور نبود ہذا. اے برادر دوام معرفت و عبادت ہر چند باین کس موجود است چون نیک بنگری آن نیز بے سابقہ عنایت حصول نہ پذیرد پس در وسائل و مقاصد سابقہ لطف در کار است و در ہدایت و نہایت دستگیری عنایت می باید دیگر ہیچ اینقدر ہست کہ بصورت اسباب وسائل را باین طرف واگذاشتہ اند و مقاصد و نتائج را بخود گرفتہ و فی الحقیقت ہمہ بوے وابستہ است و چیزے دیگر درمیان حائل نیست اِلَیْہِ یُرْجَعُ الْاَمْرُ کُلُّہٗ فَاعْبُدْہُ وَتَوَکَّلْ عَلَیْہِ۔

مکتوب (۵۲) پنجاہ و دوم

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہٗ در تاویل کریمہ یٰۤاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ حَقَّ تُقٰتِہٖ مع تاویلہ الکریمۃ التی تلیھا این مکتوب حسب الاتفاق بعربی رسیدہ حققنا اللہ سبحانہ و ایاکم بکمال الانقطاع والتخلی عما سواہ سبحانہ بحیث لا یبقی منہ فی عین الباطن عین ولا اثر بیحصل التبتل التام المشار الیہ فی قولہ تعالی وَتَبَتَّلْ اِلَیْہِ تَبْتِیْلًا ای تبتیلا کاملا عن نفسک وعن سائر لطائفک المتعلق بالخلق والامر وعن الکمالات الموجودۃ الراجعۃ الیھا وحقیقۃ التقوی انما ھو ھذا التبتل والانقطاع وکان قولہ تعالی یٰۤاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ حَقَّ تُقٰتِہٖ الاٰیۃ ایماء الی ماذکرنا ای الذین امنوا صورۃ انقطعوا عما سواہ وتخلوا الیہ سبحانہ وانخلعوا عن العوائق والتقییدات متوجھین الی الحضرۃ الاطلاق حق الانقطاع والانخلاع بحیث لا یبقی عن ذواتکم وکمالاتکم الراجعۃ الیکم اثر و بسیری منکم فی لطائف الخلق والامر

کلہا و لا تموتن بالموت الذی ہو قبل الموت الاول الا و انتم مسلمون ای مشرفون بالاسلام الحقیقی دائما فی جمیع الاحوال لدلالۃ الاسمیۃ علی الدوام و الاستمرار و کان فی الکریمۃ حث علی دوام الموت و الفناء لیکون الاسلام و البقاء المترتب علیہ دائما بخلاف صاحب التجلی البرقی فانہ لم یمت موتا دائما لیصیر ہذا التجلی ایضا فی حقہ سرمدا و ینبغی ان یعلم ان التجلی البرقی لیس من التجلی الذاتی الصرف فی شئ و انما ہو تجلی ذاتی مع ملاحظۃ لستار الذی ہو سریع الاستتار و الذات اذ التجلی لا استتار لہ و اعتصموا بحبل اللہ جمیعا ای بالحقیقۃ الجامعۃ الکلیۃ المعبرۃ بالحقیقۃ المحمدیۃ لیصیر الاعتصام بہذا الحبل ذریعۃ الی الوصول بحضرۃ الاطلاق و لا تفرقوا بتفرق الاسماء و الاعیان الجزئیۃ فان الاسماء الجزئیۃ و الطرق المتفرقۃ ما لم تنتہ الی حضرۃ الاجمال لم تتصل الی حضرۃ الاطلاق و اذکروا نعمۃ اللہ علیکم بعد ان جمعکم فی الحقیقۃ الجامعۃ اذ کنتم اعداء بتفرق الاسماء اذ مقتضی بعضہا یعارض مقتضی البعض الآخر فالف بین قلوبکم بان جمعکم فی حقیقۃ واحدۃ جامعۃ و جعلکم علی قلب واحد قلب محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ و سلم فاصبحتم بنعمتہ اخوانا متولدین من حقیقۃ واحدۃ اخذین منہ الفیوض کما یاخذ الاخوان من الام۔

مکتوب (۵۳) پنجاہ و سوم

بحقائق و معارف آگاہ خواجہ محمد ہاشم کشمی در اشارات ببعض کمالات خواجہ وایما بسری از اسرار مخصوصۂ خود۔

الحمد للہ رب العالمین و الصلوۃ و السلام علی سید المرسلین محمد و آلہ اجمعین امید داریم کہ آن برادر گرامی از صنوف دوال وارستہ بمدلول حقیقی پیوستہ باشند و از جزئی بکلی و از انجا بما فوق ملحق گشتہ و از قوسین باوادنی رسیدہ و خالص را از مخلوط جدا ساختہ و از دائرہ صباحت گذشتہ چنگی بدامان نقطۂ ملاحت زدہ بل بمقتضائے المرء مع من احب در بطون مرکز نقطۂ

مذکورہ نفوذ کردہ باشند واز علم بنادانی واز گفت بخموشی آمدہ ومعاملہ نفی را پس پشت دادہ بکلیت نگران اثبات گشتہ بل از انجا نصیب مجہول الکیفیت ولو فی الجملہ فرا گرفتہ باشند واز خلیل بحبیب رو آوردہ علیہما الصلوٰۃ والتسلیمات وعلی محبہما مصرع

باکریمان کارہا دشوار نیست

از علو فطرت ومحبتہا ودیوانگی ہائے شما این امور قریب است بلکہ توان گفت ثابت اما مثل من ناقابل پست استعداد یراکہ تمام قابلیت خود را بزلات ومعاصی صرف نمودہ چہ یارا کہ این مطالب ارجمند را تواند خطور نمود این سخن را بر تکلف یا شکست نفس حمل نمایند کہ بیان واقع است آرے این قدر می یابد کہ باوجود این ہمہ ناقابلی وعصیان سری در نشأ دنہاد او ودیعت نہادہ اند کہ مستودع را از حقیقت آن کماہی اطلاع ندادہ اند ہموارہ والہٴ نثار خود است وہمہ وقت عاشقیہا باوے در میان دارد بلکہ آن سر نزد مودع آن انکارم نیز محبوب است والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب پنجاہ وچہارم (۵۴)

بجانان بیگم در حسن ایلام محبوب واسرار عشق۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم فعل الحکیم لا یخلو عن حکمۃ ہر چہ از جمیل مطلق می رسد گوارا ومرغوب است۔ بیت

می تلخ ست جور گلعذاران کہ ہر چند ش خوری باشد گواران

بلا تازیانہ محبوب ست کہ محب را از التفات ماسوائے محبوب باز میدارد وبمحبوب دلالت می فرماید بلا کمند محبوب ست کہ بہر رگ وریشہ محب آویختہ است وکشان کشان می برد۔ بیت

من نہ باختیار خود می روم از قفائے او آن دو کمند عنبرین می بردم کشان کشان

بلا دلالہ است میان محب ومحبوب کہ بحسن دلالگی خود یکے را بدیگرے می پیوندد ودر عالم

مجاز دلالہ از جانب عاشق است بمعشوق این عجب کہ اینجا دلالہ از جانب معشوق است بلے سبقت از اصل می باید فرع ہرچہ دارد از اصل دارد فرع در امرے بخود استقلال ندارد این عشق و محبت کہ درویے است نیز از ان طرف است و عطیۂ اوست۔ بیت

ادائے حقِ محبت عنایتیست ز دوست　　وگرنہ عاشق مسکین بہیچ خورسند است

ناز معشوق ہرچند مقتضی استغنا و بے پروائی است کہ دلالہ فرستادن را برنمی تابد لیکن چون نیک بنگری عشق از طرفین است و محبوب نیز در رنگ محب مشتاق محب است در حدیث قدسی است الا طال شوق الابرار الی لقائی وانا الیھم لاشد شوقا۔ خوش گفت۔ شعر

عاشقان ہرچند مشتاقِ جمالِ دلبرند　　دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق ترند

اما عشق معشوق در نہانی و پردہ است۔ شعر

پری رو از برھن آلودۂ شرم　　درون از شعلہای دوستی گرم

و عشق عاشقان بے پردہ است و باچندین جوش خروش۔ شعر

عشق معشوقان نہان ست و ستیر　　عشق عاشق تا دو صد طبل و نفیر

لیک عشقِ عاشقان تن زہ کند　　عشقِ معشوقان خوش و فربہ کند　　والسلام

مکتوب (۵۵) پنجاہ و پنجم

بمولانا محمد حنیف در جواب حال یارے کہ نوشتہ کہ خطرہ از دل و دماغ او برطرف گشتہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ شریفہ اخوی اعزی خواجہ محمد حنیف رسیدہ خوشوقت ساخت صبغۃ اللہ و حافظ بعافیت رسیدند از شما بسیار راضی آمدند حق سبحانہ جزائے خیر دہاد در احوال ملا النعمان صافی نوشتہ بودند بعد از ان گم شدگی و نیستی بسیار غالب شد و خطرات از قلب و دماغ بالمرہ برطرف شد و کیفیات عجیبہ غریبہ ظاہر شدن گرفت الخ مخدوما ہمہ احوال این یار مسلم است لیکن رفع خطرہ از دماغ مطلقا محل تامل است

از قلب چون خطرہ مرتفع شود بدماغ رود از دماغ کہ محل حواس باطنہ است چون برطرف شود بکجا رود درینجا سرّے است کہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ بآن ممتاز بودہ اند بدیگران تا چہ رسد جائے کہ بعضے یاران دادہ اند سر چہ بعد از استخارہ واقع شدہ است امید کہ مبارک است. والسلام

مکتوب پنجاہ و ششم (۵۶)

بمولانا محمد صدیق در سر کثرت ظہور کیفیت در غیر مراقبہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اخوی اعزی مولانا محمد صدیق نوشتہ بودند کہ حالت مراقبہ وعدم آن یکسان گشتہ است بلکہ بعضے احیان کہ مراقب نیست کیفیت بیشتر ظہور می کند در آوان تقید و توجہ و مراقبہ کیفیت و حلاوت کمتر دست می دہد و در اوان بے توجہی کیف ما اتفق کیفیات خاص مشہود می گردد۔ مخدوما این یافت از اصالت نسبت مشعر است وازورائے آفاق وانفس مخبر وضع مراقبہ گویا برائے نسبت انفسی است، ہر چند کلیہ نیست و گاہے تخلف ہم می نماید چنانچہ عزیزے بآن اشارت کردہ است. بیت

چون جلوۂ آن جمال بیرون ز تو نیست　　　پا در دامان وسر بجیب اندر کش

نہایت دائرۂ ظل نہایت انفس است بیرون آفاق وانفس ظل نیست شروعے در نسبت اصالت است وایضا نسبت بزرگان ما حکم معشوق دلربا دارد ہر چند بآن تقید نمائی و توجہ کنی ومراقب آن نشینی در عشوہ آید وخود را یکسو کشد ومحجوب گردد وچون آن را بطور او گذارے جلوہ نماید وبقدر او ظہورے فرماید والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب پنجاہ و ہفتم (۵۷)

بمیرزا عبید اللہ در جواب بعضے مواجید کہ نوشتہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی دو صحیفہ شریفہ از برادر اعز اکرم بتعاقب

یکدیگر کہ بعد از دیرہا یاد آوری فقرائے دور افتادہ نمودہ بودند رسیدہ مسرت تمام بخشید الحمد للہ سبحانہ کہ در رابطۂ فقرا و در اذواق باطنہ با وجود صحبت مخالف فتورے راہ نیافتہ است از مطالعۂ احوالِ سنیہ کہ در صحیفہ مندرج بود ذوقہا بہم رسید و ملتذ گردید و آنچہ در مکتوب اخیر مندرج بود کہ با وجود مغلوبیِ اذواق باطن ظاہر ہمہ بر طبق شریعت غرا است بل آنچہ در مرآت شرائع مواجید مشہود است او فر الاحتظاظ است الخ ذوق بر ذوق افزود حق سبحانہ مدار نجات اخروی را مربوط بشریعت حقہ کہ بوحی قطعی ثابت شدہ است ساختہ و قرب خود را منوط باتباع سنت سنیہ نمودہ است کریمہ قُلْ اِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰہَ الآیہ مشعر بآنست و آنچہ بعضے از سالکان را در اثنائے راہ امورے کہ بظاہر مخالف طور نبوت است روئے می دہد اگر از مقبولان است ظاہر او را باحکام شرعیہ متحلی می دارند و از ورطہ مہالک محافظت می نمایند و خلاف وجدان او ازو بعمل می آرند جمعے را ازین شہود می برآرند و بحقیقت کار کہ اسلام حقیقی است و دران موطن مطابقہ کشوف است با علوم شرعیہ مہتدی می سازند و جمعے دیگر را در ہمین شہود تا آخر میدارند لیکن مقبولان را کلائت و لید می فرمایند، الحمد للہ از مطالعہ مراسلات لطیفہ حظے فرا گرفتہ از اصالت نسبت است کہ نوشتہ اند کہ مہما امکن از دائرۂ احکام بیرون رفتن نمی گذارند و در ہر حکمے ذوق خاص لطیفۂ دل را حاصل است و مواجید ہمہ بر طبق سنت سنیہ۔

نوشتہ بودند کہ در ادائے فرائض وجدانیست کہ در سنت ہمان معنی بطریق تفصیل است این وجدان مخبر کمال صاحب معنی است و چون بکمال الکمال ترقی واقع شود در فرائض معنی در یابد کہ در نوافل نشانے ازان نباشد۔

نوشتہ بودند کہ در قراءت قرآن مجید تالی خود را می یابد در حدیث محدث است و در یافت این نسبتی را ہم نسبتی دیگر است بلی لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ و مما یشیر الی ھذا المعنی ما قال شیخ الشیوخ قدس سرہ فی العوارف فالصوفی لما اخلصہ تو رناصیۃ التوحید و نفی ہمہ عند سماع الوعد والوعید و قلبہ بالتخلیص عما سوی اللہ تعالی صار بین یدی اللہ سبحانہ

حاضر اشہد ابری لسانہ ولسان غیرہ فی التلاوۃ کشجرۃ موسی علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام حیث اسمعہ اللہ تعالی منہا خطابہ ایاہ بانی انا اللہ فاذا کان سماعہ من اللہ تعالی واستماعہ الی اللہ تعالی صار سمعہ بصرہ وبصرہ سمعہ وعلمہ عملہ وعملہ علمہ وعاد اولہ اخرہ واخرہ اولہ والسلام

مکتوب (۵۸) پنجاہ و ہشتم

بمولانا اللہ داد در تحریص بر محافظت نسبت باطن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب اخوی اعزی میاں اللہ داد رسیدہ خوشوقت ساخت باید کہ ہمبرین منوال احوال را نویسان باشند کہ سبب تقویت رابطہ معنویست وباعث توجہ غائبانہ محافظت نسبت باطن از اہم مہام است ونگاہداشت سرار التفات بماسوی از اشرف مقاصد بعد از فراغ درس در شبانروزے یک دو وقت برائے خلوت مقرر باید ساخت کہ بے مزاحمت اغیار بوظائف اذکار وافکار مشتغل باشند ونفی وجود وتوابع آن ازین نمود بے بود نمایند عزیزے گفتہ یکساعت در نفی وجود بشریت کوشیدن بہ از عبادت متعبد انست چندین سال والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب (۵۹) پنجاہ و نہم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در ترغیب بر التزام نیاز ونفی وجود۔

حضرت حق سبحانہ وتعالی بمراتب رشد وارشاد ترقی بخشاد از ہنگام وداع کتابتے از شما نرسیدہ خاطر نگرانست کہ بچہ زندگانی می نمایند وبکدام مردم صحبت دارند ہیچکس داخل طریق شدہ است یانہ، اگر شدہ است بچہ کیفیت شدہ مجملاً معلوم شدہ است کہ اوقات مضبوط دارید وارستگی خاص در نہاد شما مودع است کہ باعث غبطہ دوستان می شود حمد اللہ سبحانہ علی ذلک امید است کہ براوضاع نامرادی وشکستگی مستقیم باشند واز حوادث وزلازل متذبذب نشوند خوش گفت

من بعد من و شکستگی و در دوست — چون دوست دل شکسته میدارد دوست

و در تعمیم اوقات بنفی وجود بشریت کوشند تا معامله بانتفا آید و از ظل باصل رود و از گوش با آغوش رسد تم عومل معکم ما عومل خوش گفت ۔ بیت

چکد مشک تر از دستم گر آن گیسو بچنگ افتد — دمد صبح از گریبانم گر آن مه در کنار آید والسلام

مکتوب شصتم (۶۰)

بخواجه محمد فاروق در آنکه شریعت اصل جمیع کمالات ست چه کمالات نبوت و چه کمالات ولایت۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مصرع از هر چه میرود سخن دوست خوشتر است مخدوما کمالات ولایت نتیجه صورت شریعت است و کمالات نبوت ثمره حقیقت شریعت پس کمالے از کمالات ولایت و نبوت نیست که بیرون دائره شریعت بود و استغنائے ازان داشته باشد باند بعضے از معاملات که ورائے کمالات مسطوره است که در حصول آن اعتقاد و عمل را تاثیر نیست افاضه آن از راه تفضل و احسان است و آن معاملات بالاصالت خصوصیت بانبیا و مرسل دارد علی نبینا و علیهم و علی جمیع الانبیاء الصلوات و البرکات و از گذشت آن معاملا نیست که فیضان آن از راه محبت است که فوق تفضل و احسان است که بالاصالت نصیب حبیب و کلیم است علیهما الصلوات و التحیات و معاملاتے که تعلق بمحبوبیت ذاتیه دارد خاصه حضرت حبیب ست علیه و علی آله الصلوات و التسلیمات این معاملات هر چند بیرون دائره شریعت غرا است لیکن چون شریعت اصل و بنیاد است هیچگونه ازان استغنا ندارد، بدانند که این معاملات مسطوره هر چند بالاصاله مخصوص باین اکابر است لیکن روا است که کمل تابعان را بطریق وراثت ازان نصیب بود و در رنگ متبوع بطفیل او هم آغوش دولت خاصه او باشد

مصرع — دمد صبح از گریبانم گر آن مه در کنار آید

چون تابع همواره طفیلی و اولش تو راست توهم مساوات و افضلیت و نسبت با همسران متبوع مدفوع و

مرفوع است این معارف از اسرار خاصہ حضرت ایشان است و مراد از تابع کامل او است با مثل او امثال ما بوالہوسان را گفت و شنود این امور بشرط حسن قبول ہم مغتنم است و ایمان آن داخل کل رَبَّنَآ اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ۔ والسلام

مکتوب (۶۱) شصت و یکم

بمولانا حسن علی در آنکہ از عدم علم بحال نفی حال نباید کرد و آنکہ اجازت تعلیم طریقہ بر دو نوع است۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب مولانا حسن علی احسن اللہ سبحانہ حالہ و حصل آمالہ رسید حضرت حق سبحانہ بر طریقہ مرضیہ مستقیم دارا دو از موانع حصول مطلوب یکسو کناد۔ نوشتہ بودند کہ نہ از اشتغال بعلوم بوئے بمشام جان از جانان می رسد و نہ از ذکر و فکر چیزے بکام جان می افتد تذبذب بین ذالک نقد وقت است۔ مخدوما از راہ عدم علم بہ نسبت نفی نسبت باطن مطلقاً نمی توان نمود چہ بسا است کہ نسبتے باطن را کہ مناسب این نشاہ است حاصل بود ظاہر را اصلا ازاں اطلاع نبود و نفی نماید و ازین رہگذر در قلق و اضطراب بود فمنا من علم و منا من جھل پس امثال شما مردم را نفی علم نمودن بہ از نفی اصل است و ایضاً این دار جوزاء عمل است و دار اجر در پیش است خود را بوظائف اعمال سرگرم باید داشت و بے تذبذب بطریقہ ماموبہ بسر باید برد و در وقت عمل اجر طلبیدن و آن در ماندن خود را از اجر باز داشتن است موطن لقاے حقیقی در پیش است مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ در این موطن انتظار مطلوب کہ ناشے از محبت است بہ از استغراق در مطلوب است چہ اول عمل است و ترقی بخش و ثانی اجر است کہ موعود بہ نشاۃ دیگر است بہر تسلیہ طلاب بنمونہ از آنچہ موعود است و بظلی از ظلال آن آرام می دہند و بعضے را این آرام ہم نہ دہند و در اجر موعود نقصان نکنند عزیزے از حضرت رسالت پناہ را صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم بخواب دید پرسید یا رسول اللہ ما التوحید فرمود کلما ھجس ببالك او خطر فی خیالك فاللہ تعالیٰ بخلاف ذلك

وشما اگر میخواہید کہ مطلوب را دراین نشأہ درآغوش آرید و عنقارا در دام کنید مشکل است۔ بیت

عنقا شکار کس نشود دام باز چین　　کاینجا ہمیشہ باد بدست ست دام را

دیگر نوشتہ بودند کہ مقام شیخی وارشاد شرائط دارد از اطلاع بر قابلیات و استعدادات طلاب وحصول آثار در ینہا۔ بدانند کہ اجازت تعلیم طریقہ دو نوع است یکے آنکہ کاملے را خلافت دہد و در مقام شیخی بنشاند و آن در ما نحن فیہ نیست بشرائط چہ رسد، دوم آنست کہ کاملے ناقصے را اجازت دہد و بعضے از منافع مجاز و مسترشدان او در این ضمن ملحوظ دارد در ین صورت ہمہ شرائط در کار نیست حضرت قطب المحققین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در رسالہ مبدأ و معاد برنگاشتہ اند گاہ باشد کہ کاملے ناقصے را اجازت تعلیم طریقہ بکند و در ضمن اجتماع مریدان آن ناقص کار آن ناقص باتمام می رسد الخ۔ و نیز در ہمانجا نوشتہ اند کہ نقص ہر چند منافی اجازت است اما کامل مکمل ناقص را نائب مناب خود می سازد و دست او را دست خود می داند ضرر نقص تعدی نمی نماید واللہ سبحانہ اعلم بحقائق الامور کلہا۔

واجازتے کہ بشما دادہ شدہ است ازین ہر دو نوع منزل است کہ مقید باشخاص معدودہ است تا در شغل و مراقبہ تنہا نباشند و چندین شریک بوند کہ در این طریقہ علیہ این معنی اثر عظیم دارد و از عزلت مطلق صحبت بشرط فنا دریکدیگر بہتر است کہ در صحبت فیوض یکدیگر بر ہمدیگر فائض می شود این نوع اجازت را کہ سفارت محض است شما شیخی و امر عظیم تصور کردہ ازان گریزان اید و می نویسید کہ این چنین کسے کہ مرید از آنچہ کہ بود دیگر گون نتوان ساخت ہوس شیخی اگر نکند بہتر است چنانچہ این رباعی از عزیزے مشہور است۔ مصرع

باہر کہ نشینی و نشد جمع دلت

مخدوما تا حال کسے را تلقین ذکر نکردہ اید از کجا یقین کردید کہ احوال او دگرگون نخواہد شد و جمعیت دل در حق او بحصول نخواہد پیوست قیمۃ المرء قدر ہمتہ ہر گاہ در اول قدم ہمت را از دست میدہید و آب نادیدہ موزہ میکشید معلوم است کہ انجام آن چہ خواہد بود و چہ نتیجہ خواہد داد۔ بیت

اگر گوئی کہ نتوانم قدم در نہ کہ نتوانی   و گر گوئی کہ نتوانم برو بنشین کہ نتوانی

شمارا تغیر احوال مسترشدان چہ دخل میانجی بیش نیستید اگر در مخبر رسوخ داشتہ باشید ہرگز ایں نوع نہ نویسید۔ بدانند کہ ایں گفت گوئے نہ از روئے آزار است کہ ایں جا کمال صفا است بلکہ از جہت تنبیہ است بر مواقع خطا کہ مرشد را نسبت بمسترشد ناگزیر است والسلام علی من اتبع الہدےٰ

مکتوب (۶۲) شصت و دوم

بملا محمد قلی در آنکہ در مقام رضا دو اعتبار است۔

بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ در مقام رضا کہ منتہائے مقامات است دو[۲] اعتبار است اعتبار اول رضائے حق سبحانہ است از عبد، و اعتبار ثانی رضائے عبد است از حق سبحانہ و اعتبار ثانی فوق اعتبار اول است چہ اول رضائے حق است بعد ازاں رضائے عبد کما قال سبحانہ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْھُمْ وَرَضُوْا عَنْہُ والسلام

مکتوب (۶۳) شصت و سوم

بحضرت مخدوم زادہ بلند درجہ جامع کمالات صوری و معنوی شیخ محمد صبغۃ اللہ سلمہ ربہ دربیان نسبت حق با خلق بروجہ تمثیل باذکر بعضے معارف تمناسبہ آں۔

وللہ المثل الاعلی نسبتہ سبحانہ تعالی وتقدس مع العالم شبیھۃ بنسبۃ النقطۃ الجوالۃ مع الدائرۃ الموھومۃ التی نشاءت من سرعۃ دوران تلک النقطۃ لکن جعل اللہ سبحانہ العالم موجودا بوجود ھو ظل وجودہ سبحانہ خارجیا بخارج ھو ظل خارجہ سبحانہ ولا نسبۃ لہ سبحانہ مع العالم من الاحاطۃ والسریان المتعارفین لکن نعلم انہ سبحانہ محیط للعالم بلاحاطۃ لا یدرکھا افھامنا ولا یدخل فی حیطۃ اوھامنا اعلم ان النقطۃ المذکورۃ لیست بداخلۃ فی تلک الدائرۃ ولا بخارجۃ عنھا لاختلاف مراتب الوجود فان فی مرتبۃ وجود النقطۃ لیس من الدائرۃ اثر و

انما هی فی الوهم فلا یتصور نسبة الخروج والدخول مع ذلک لیس فی تلک الدائرة شی سوی تلک النقطة مع انها لیست عینها فذلک قس علیه ما نحن بصدد بیانه فهو سبحانه اقرب فی الوجود وابعد من الوجدان فالسیر والسلوک انما هو قطع دائرة العالم علی قدر استعدادهم لیتوصل بها الی نقطة الواجب واعلم ان حشر المومنین انما یکون علی نقطة من دائرة العالم التی لها قرب من نقطة الاصل بعضها اقرب من بعض علی تفاوت درجاتهم۔

حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالی عنہ می فرمودند کہ سیر من الآن تا نقطۂ رسیدہ است کہ اقربیت بنقطۂ اصل و فوق آن سیر متصور نیست پس ناچار حشر نیز بر ہمین نقطہ میسر گردد زیرا کہ فوق آن نقطہ متصور نیست لیس وراء العبادان قریہ انکارم کہ بعد از وفات و روز قیامت و در بہشت بعضے امورے کہ متمم این مقام اند و باین مقام تعلق دارند فائض گردند و ایضا بعضے علوم و معارفے کہ در این دار بر منصۂ ظہور نیامدہ است و شان آنہا درین دار تستر است بکرم خداوند جل سلطانہ ظہور فرمایند و منکشف گردند و این قسم حقائق و دقائقے کہ درینجا شان آنہا استتار است بسیار بسیار است اگر اندکے از ان بیان نماید بتطویل انجامد والسلام علی من اتبع الہدی

مکتوب شصت و چہارم (۶۴)

بشاہزادۂ دین پناہ سلطان محمد اورنگ زیب سلمہ اللہ تعالی در بیان فضائل جہاد اصغر و شرح معارف جہاد اکبر۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی اما بعد ذرۂ احقر بعرض می رساند خوشا وقت و حال آنانے کہ در این امر خطیر و مہم عظیم کمر ہمت را در خدمت بہجت جہت بربستہ اند و بہ نیت صالحہ این سفر صعب را کہ فی الحقیقۃ مثمر خیرات و برکات است و وسیلہ ترقی درجات بشوق برگزیدہ اند۔ رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ اند ان فی الجنۃ مائۃ درجۃ اعدہا اللہ للمجاهدین فی سبیل اللہ ما بین الدرجتین کما بین السماء والارض رواہ

البخاری، وابوہریرہ روایت کردہ کہ رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمود موقف ساعۃ فی سبیل اللہ خیر من قیام لیلۃ القدر بمکۃ عند الحجر الاسود رواہ البیہقی وابن حبان فی صحیحہ قال العلماء فیکون موقف ساعۃ فی سبیل اللہ خیر من قیام مائۃ الف الف شہر لان قیام لیلۃ القدر بمکۃ بمائۃ الف الف شہر فی غیرھا، وانس رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت کردہ است کہ رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ من رابط لیلۃ فی سبیل اللہ حارسا من وراء المسلمین کان لہ اجر من کان من خلفہ ممن صام وصلی رواہ الطبرانی باسناد جید قال العلماء ھذا الحدیث دلیل علی ان اللہ تعالیٰ یکتب للوالی مثل اعمال من عبد اللہ آمنا فی محل ولایتہ بحمایتہ لہ وما اجزل ھذا الفضل العظیم افسوس کہ این دور از کار ازین قسم نعمت خوشگوار بحسب ظاہر محروم است وجہتہ بعضے عوائق وموانع ازین جہاد فی سبیل اللہ مہجور۔ یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوْزَ فَوْزًا عَظِیْمًا لیکن از روے باطن با خود داند واز راہ دعا وتوجہ کہ وظیفہ فقر است ممد ومعاون تصور فرمایند اگر فقرائے اہل عزلت سالہا ریاضت کنند و اربعینات کشند بگرد این عمل نرسند طاعات وعبادات کہ در آن مقام بوقوع آید باضعاف بر طاعات عزلت زیادہ است ذکر وتسبیح آن موطن ثواب دگر دارد ونماز آنجائے رتبہ علیحدہ دارد وصدقات ونفقات آن محل را درجہ بزرگ وامراض آن معرکہ را نتیجہ جدا، رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ اند طوبی لمن اکثر فی الجہاد فی سبیل اللہ من ذکر اللہ فان لہ بکل کلمۃ سبعین الف حسنۃ کل حسنۃ منہا عشرۃ اضعاف مع الذی لہ عند اللہ من المزید رواہ الطبرانی۔ ونیز فرمودہ اند علیہ الصلوٰۃ والسلام الصلوٰۃ فی مسجدی تعدل بعشرۃ الاف صلوٰۃ والصلوٰۃ فی المسجد الحرام تعدل بالف مائۃ صلاۃ والصلوٰۃ بارض الرباط بالفی الف صلوٰۃ رواہ ابو الشیخ وابن حبان۔ ونیز فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام، ان صلوٰۃ رباط تعدل خمس مائۃ صلوٰۃ ونفقۃ الدینار والدرہم فیہ افضل من سبع مائۃ دینار ینفقہ فی غیرہ۔ ونیز فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام من اعان مجاھدا فی

سبیل اللہ او غازیا فی عشیرتہ او مکاتبا فی رقبتہ اظلہ اللہ فی ظلہ یوم لا ظل الا ظلہ رواہ
احمد والبیھقی . ونیز فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام لموقف فی سبیل اللہ لا یسل
فیہ بسیف ولا یطعن فیہ برمح ولا یرمی فیہ بسھم افضل من عبادۃ ستین سنۃ لا یعصی
اللہ فیھا طرفۃ عین رواہ ابن النجار . ونیز فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام من حرس
یوما فی سبیل اللہ او بعض یوم او ساعۃ غفرت لہ ذنوبہ وکتب لہ من الاجر عدد عتق مائۃ
الف رقبۃ قیمۃ کل رقبۃ مائۃ الف رواہ ابن زنجویہ۔

وشک نیست کہ این خدمت ومہم کہ بآن توجہ دارند جہاد فی سبیل اللہ است اخرج
ابو ذر والذھبی عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھما مرفوعا یکون فی اخر الزمان قوم یسمون
الرافضۃ یرفضون الاسلام فاقتلوھم فانھم مشرکون واخرج الدار قطنی عن علی عن النبی
صلی اللہ علیہ والہ وسلم قال سیاتی من بعدی قوم لھم نبز یقال لھم الرافضۃ فان ادرکتھم
فاقتلھم فانھم مشرکون قال قلت یارسول اللہ ما العلامۃ فیھم قال یفرطونک بما
لیس فیک ویطعنون علی السلف واخرجہ عن طریق اخر نحوہ وکذلک من طریق اخر
وزاد عنہ ینتحلون حبنا اھل البیت ولیسوا کذلک وایۃ ذلک انھم یسبون
ابا بکر وعمر رضی اللہ تعالی عنھما۔

فی التحریض

فصل بالخیر رجعنا من الجھاد الاصغر الی الجھاد الاکبر در حدیث قدسی آمدہ است
عاد نفسک فانھا انتصبت بمعاداتی نفس امارہ انسانی باوجود تصدیق قلبی واقرار لسانی
برکفر وانکار خود مصر است باحکام سماوی نمی گرود وباوامر الہی جل سلطانہ انقیاد ندارد میخواہد
ہمہ منقاد او باشند واو منقاد احدی نبود دعوی ہمسری وخودی درویے متمکن است ونداے
انا ربکم الاعلی از نہاد او سر می زند لہذا معادات او مرضی ومقبول آمد ومخالفت وجہاد باوے بروفق
شریعت غرا جہاد اکبر گشت جہاد باعدائے آفاقی گاہے اتفاق می افتد وجہاد با دشمن درونے
دائمی است ارحم الراحمین از کمال رافت ورحمت در حصول ایمان ونجات از عذاب مخلد

بتصدیق قلبی کفایت فرمود و باذعان نفس تکلیف نفرمود۔ بیت

چشم دارم کہ دہد اشک مرا حسنِ قبول آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

آرے بعضے کمل افراد انسانی باشند کہ نفس شان از امارگی برآمدہ باطمینان پیوستہ بود و منقاد احکام الٰہی گشتہ مجال مخالفت در روے نماندہ باشد و راضی و مرضی گردیدہ کریمہ یَاۤ اَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْۤ اِلٰی رَبِّكِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً در شان او وارد است ایمان کامل و اسلام حقیقی دریں موطن صورت می بندد این ایمان از زوال محفوظ است و از خلل مصون بخلاف ایمان سابق کہ از خلل و زوال محفوظ نیست، رسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم ہمیں ایمان را طلب نمودہ اند آنجا کہ برائے تعلیم امت فرمودہ اند اللھم انی اسئلک ایمانا لیس بعدہ کفر و در کریمہ یَاۤ اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ الآیۃ و کریمہ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖۤ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصِّدِّیْقُوْنَ وَالشُّهَدَآءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ گوئیا اشارت باین ایمان است و در حدیث لن یومن احدکم حتی یکون ھواہ تبعا لما جئت بہ ہمیں ایمان مراد است مطلوب اولی در طریقہ صوفیہ علیہ حصول اسلام حقیقی است کہ بانقیاد نفس امارہ مربوط است و اسلامے کہ پیش از اطمینان نفس بمحض تصدیق قلبی حاصل است آنرا اسلام مجازی میگویند و این را حقیقی المجاز ینفی والحقیقۃ تثبت ولا تنفی۔

ارکان اسلام از نماز و زکوۃ و روزہ و حج و جہاد و سائر اعمال حسنہ کہ پیش از اطمینان نفس بوقوع آید گوئیا صورت اعمال است اگر نماز میخواند صورت نماز است و اگر صائم است صورت صوم است و علی ہذا القیاس سائر الاعمال چہ نفس امارہ ہنوز بسرکشی و انکار خود است حقیقت اعمال چگونہ صورت بندد و چون نفس باطمینان رسد و از سرکشی و طغیان باز آید حقیقتِ اعمال بجا آید و حقیقت نماز و روزہ و غیرہما ادا یابد و باندازہ تفاوت این صورت و حقیقت تفاوت در درجات جنان و نعیم آن و مراتب قرب و رویت اخروی باید تصور نمود جنات مقربین را با جنات عوام مومنین چہ نسبت است قطرہ را با دریا نسبتے ہست کہ ہر دو از یک

جنس اند و مرکب از اجزائے مائی تفاوت بکثرت وقلت اجزا است وصورت را با حقیقت ہیچ نسبت نیست رویتِ اخروی ہم ہمہ را یکسان نیست درجات ومراتب دارد باندازہ تفاوتِ درجات بینندگان چنانکہ امام محمد غزالی قدس سرہ تصریح بآن نمودہ است پس رویت غیر متکیفہ ہر کدام اہل صورت واہل حقیقت قیاس باید نمود کہ چہ نسبت خواہد داشت۔ بیت

بود کہ صدر نشینانِ بارگاہِ قبول   کنند گوشۂ چشمے باہلِ صفِّ نعال

این صورت وحقیقت ہر دو داخل دائرہ شریعت علیہ است وماخوذ از سنن صوریہ وانوار معنویہ نبویہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ یکے صورت شریعت است ودیگر حقیقت شریعت پس معدن ہمہ کمالات شریعت غرا آمد وہیچ کمالے نماند کہ ورائے شریعت حقہ بدان احتیاج افتد معرفۃ اللہ را معنی ادراک بسیط کہ اہل اللہ قرار دادہ اند وکمال انسانی را بآن منوط ساختہ نیز تمامے وکمال آن مربوط بفنا واطمینان نفس است۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا   نیست رہ در بارگاہِ کبریا

پس عقلائے اولی الابصار را ناگزیر است کہ در حاصل کار ونقد روزگار خود تامل فرمایند ہر کہ این دولت مطلوبہ دارد فطوبی لہ وبشری آنچہ مقصود از خلقت او بود بجا آورد ونعمت در حق او تمام شد والا از طلب آن فارغ نباشد واز ہر جائے بوئے بمشام او برسد از پے آن برود۔ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند   تا دامنِ قیامت این غم بما بماند

والسلام اولا واخرا۔

مکتوب (۶۵) شصت وپنجم

بمولانا حسن علی در ترغیب بترک تسویف ونفی ارادت۔

حققنا اللہ سبحانہ وایاکم بحقیقۃ الشریعۃ المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ وخلصنا عما یشغلنا عن المعرفۃ الالٰھیۃ۔ مخدوما اشرفِ عمر کہ ایام جوانی است

وہنگام درستی قوی وجوارح گذشتہ میرود ارذل عمر رسیدہ می آید افسوس کہ اشرف اشیا را کہ
معرفۃ اللہ است بارذل عمر کہ موہوم محض است حوالہ نمودہ آید واشرف عمر در ہوا وہوس کہ
ارذل اشیا است صرف یا بد ہلک المسوفون مقصود از خلقت ثقلین تحصیل این معرفت ست
ودرین نشأ فانیہ وکسب رضائے مولائے حقیقی است درین مہلت یسیرہ وامثال ما بوالہوسان
درپے آرزوہائے بیہودہ تاکے ازین دولت مطلوبہ محجوب باشیم وتا چند بہ ارضائے نفس وشیطان از
رضائے خداوندی جل شانہ دور ومہجور گردیم اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُھُمْ لِذِکْرِ
اللّٰہِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ حاجز حصین ومانع قوی از معرفت کامروائی وہوا پروریست وآرزوہا لاطائل
وامانی بیہودہ ہرچہ مقصود تست معبود تست شنیدہ باشید اَفَرَءَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰھَہٗ ھَوٰہُ
نص قرآنی ست۔ بیت

عشوۂ ابلیس از تلبیس تست	در تو یک یک آرزو ابلیس تست
گر کنی یک آرزوئے خود تمام	در تو صد ابلیس زاید والسلام

چون / وز

مکتوب (۶۶) شصت وششم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در جواب عریضۂ وے کہ مشتمل بر وارد عظیم بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحائف شریفہ متعاقب یکدیگر رسید واحوال
سنجیدہ بوضوع انجامید قُلْ رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا وارد قوی کہ در نماز پیشین رو دادہ ودر شما تصرف
تمام کردہ ودر صید خود در آوردہ بود نیز واضح گردید سبب لذات روحانیت گشت حمداللہ سبحانہ
علی ذلک وعلی جمیع نعمائہ تعالیٰ ما تا کہ تجلی شانے از شیون الہی جل شانہ بودہ کہ بجہت مناسبت
اصالت کہ بمبدأ تعین شما داشتہ ظہور فرمودہ است وشمارا از خود بربودہ برزبان شما باسرار ومعارف گویا شدہ
وبفنا نحو دادہ اِنَّ الْمُلُوْکَ اِذَا دَخَلُوْا قَرْیَۃً اَفْسَدُوْھَا وَجَعَلُوْا اَعِزَّۃَ اَھْلِھَا اَذِلَّۃً یا ذات
متلبس بآن شان متجلی گشتہ وفنا وبقا بخشیدہ تواند بود کہ ظہور این معاملہ تعبیر آن واقعہ باشد

کہ دیدہ بودید کہ بر دیوارے برآمدہ ام میگوید ھذا اجدار العشق الی آخرہ این معاملہ گویا تعلق بطرف دیگر از ان دیوار دارد وآن دیوار برزخ بودہ کہ مبدأ تعین است چہ مبدأ تعین برزخ است میان عاشق و معشوق و راہ وصول منحصر در انست و دران وقت چون قوت باطن چندان نبودہ ازان دیوار در ہوا شدہ بودید و فوق آن استعلائے نمودید الحال بجہت قوت کہ دست دادہ استعلا نمودید و دیدید آنچہ بدیدید و شیخ حسن چون بشما نسبت محبت درست دارد محتمل کہ پرتوے ازین نسبت بطریق اندراج برسے افتادہ باشد. بدانند کہ شان عبارت از کمال ذاتی ست کہ زیادتی بر ذات تعالیٰ ندارد و مندمج است در غیب الغیب و چون علم حق سبحانہ بکمالات ذاتیہ خود تعلق یافت کمالات مندمجہ در علم تمیز و تفصیل یافت و مبادی تعینات عبارت ازین کمالات مفصلہ است و ہر کمالے مبدأ تعین شخصے است از اشخاص و بطور حضرت ایشان ما صفات سبعہ یا ثمانیہ سوائے وجود علمی نیز ثبوتے ست در خارج چنانچہ مذہب اہل سنت و جماعت است شکر اللہ تعالیٰ سعیہم بالجملہ آن کمال مندمج اصل ست مر کمال علمی را و این کمال علمی ظل آنست اما ظہور آن کمال از مرتبہ بطون بسبب این کمال علمی است تواند بود کہ باین اعتبار عزیزے گفتہ باشد. مصرع

ولدت امی اباھا ان ذا من اعجبات

ام عین ثابتہ خود را گفتہ کہ مبدأ تعین اوست و اب آن ام شان الٰہی را کہ اصل اوست گفتہ باشد و چون عین ثابتہ سبب ظہور آن شانست از مرتبہ بطون نسبت ولادت کہ سبب ظہور است این از طرف ثانی نیز اثبات کرد والسلام۔

مکتوب شصت و ہفتم (۶۷)

بحضرت مخدوم زادۂ عالی قدر جامع علوم ظاہری و باطنی خواجہ محمد نقشبند سلمہ ربہ در بیان مذہب علما در مسئلہ کلام الٰہی جل شانہ و تدقیقے کہ درین مسئلہ حضرت مجدد الف ثانی راست۔

مذہب اہل سنت و جماعت شکر اللہ تعالیٰ سعیہم در مسئلہ کلام آنست کہ حضرت حق سبحانہ

وتعالیٰ از ازل تا ابد متکلم است بکلام واحد بسیط حقیقی تکثر و تفصیل را دران گنجائش نیست میفرمایند که از ہمان یک کلمۂ بسیط امر و نہی ناشی گشتہ و ہمان کلمہ بسیط استفہام و تمنی و ترجی و اخبار و وعید و وعدہ صدور یافتہ و ہمان کلمۂ بسیط است کہ فرقان و توراۃ نام یافتہ و زبور و انجیل تفصیل گرفتہ حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ درین مقام مقالۂ مفردہ است و تدقیقی است بعد تحقیق وآن آنست کہ در کلام الٰہی جل شانہ با وجود اجمال و عدم تجزی تفصیل ہم ثابت است و وسعت و تمیز ہم کائن با وجود بساطت امر از نہی ممتاز است و اخبار از انشا جدا چنانچہ در مرتبہ ذات تعالیٰ با وجود اجمال تفصیل و وسعت اثبات می نماید چہ وسعت و تفصیل نیز از صفات کمال است قال اللہ تعالیٰ وتقدس وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝

بکثرت تفصیل

نمائیم

باید دانست کہ اجمال و تفصیل کہ در آن مرتبہ علیا اثبات می نمائیم نہ آن اجمال و تفصیل است کہ در فہم ما در آید و مدرک ما گردد کہ آن موجب تبعض و تجزی است تعالی اللہ عَنْ ذٰلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا بلکہ در رنگ ذات و صفات بیچون و بیچگون است عَرَفْتُ رَبِّي بِجَمْعِ الْأَضْدَادِ۔ این معرفت ہر چند ورائے طور عقل است اما موید بکشف صحیح و الہام صریح است و تمیزے کہ علمای کرام نفی آن نمودہ اند تمیزے ست کہ از قسم چون و چند ست کہ منافی بساطت است۔

فائدہ: چون لفظ اجمال و وحدت را دران حضرت مناسبت زیادہ است از لفظ تفصیل و کثرت چہ لفظ تفصیل و کثرت موہم تبعض و تجزی است بنابران اجمال و وحدت را برائے اطلاق بران حریم متعال اختیار نمودہ اند و الا او تعالیٰ ازین اجمال و تفصیل کہ مدرک ما است منزہ و مبرا است و اگر وحدت و وسعت بیچون گیریم ہر دو ثابت است فافہم و لا تکن من القاصرین۔

مکتوب شصت و ہشتم (۶۸)

دربیان بعضے مراتب اصول بطریق اجمال بکمینۂ خادمان محمد عبید اللہ عفی عنہ۔

حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ بذات خود موجود است نہ بوجود عینا کان ذلك الوجود او

زائد او لکن اصفاتہ سبحانہ موجودۃ بذ اتہ تعالیٰ لا بالوجود۔ زیرا کہ دران موطن قدس وجود را گنجایش نیست و ہمچنین وجوب و امکان را دران مرتبہ علیہ گنجائی نہ۔ لانھما نسبتان بین الوجود والماھیۃ فحیث لا وجود ثمہ فلا وجوب ولا امکان۔

حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند ہر چند بتعمق نظر دور دور رفتہ میشود محسوس می گردد کہ در المرتبہ علیا ذاتست مع الصفات الثمانیۃ المتمیزۃ بعضھا عن بعض، حقیقت ما ورائے این امرے یافتہ نمی شود چہ وجود چہ وجوب فوق این مرتبہ مرتبہ ایست کہ در آنجا این صفات اعتبارات محض اند در حضرت ذات تعالیٰ و تقدس و زیادتی بر ذات تعالیٰ ندارند آرے این قدر ہست کہ این اعتبارات را دران مرتبہ تمیزے بایکدگر ثابت است و فوق این مرتبہ مرتبہ ایست کہ دران جا این تمیز ہم کائن نیست و غیر از اعتبارات محضہ امرے دیگر مفہوم نمی شود و فوق این مرتبہ آن مرتبہ مقدسہ است کہ در انجا ہیچ اعتبار ملحوظ نیست و جہل و حیرت ہم لازم آن مقام است۔ باید دانست کہ در مراتب سہ گانہ اول چون ذات تعالیٰ ملحوظ با صفات است در صورت مثالی بصورت دائرہ ہویدا می گردد و دو قوس کہ یکے عبارت از ذات باشد و یکے از صفات ظاہر می گردد و در مرتبہ اخیرہ چون اعتبارے و اضافتے ملحوظ نیست لاجرم در صورت مثالی نصف دائرہ کہ کنایہ از یک قوس ذات باشد ظاہر می گردد و ہمیں سر است کہ حضرت ایشان ما در مکتوب بیان طریق نوشتہ اند کہ دران مرتبہ غیر از یک قوس ظاہر نشد درین جا سرے خواہد بود کہ بران سر اطلاع ندادند۔

باید دانست کہ مرتبہ اول از این مراتب چہار گانہ کہ مرتبہ صفات است نصیب لطیفہ روح است و مرتبہ ثانی کہ مقام شیونات است نصیب لطیفہ سر است و مرتبہ ثالث کہ بہ تنزیہ و تقدیس مناسب است نصیب لطیفہ خفی است و مرتبہ رابع نصیب اخفی است و نصیب قلب از مرتبہ افعال است کہ دون این مراتب است بعد از گذشت این مراتب چہار گانہ عالم امر معاملہ بعالم خلق می افتد والسلام۔

مکتوب شصت و نہم (۶۹)

بحقایق آگاہ خواجہ محمد صدیق کشمی و خواجہ محمد صالح کولابی در آنکہ عارف ہر چند بکمال الکمال رسد نصیب وا ز بعض وجوہ ذات باشد تعالیٰ و بعضے از کمل باشد کہ نصیب شان از جمیع وجوہ ذات بود سبحانہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ التفات نامہائے گرامی عزیزین مشرف ساخت از کرم او تعالیٰ امیدوار باشند۔ مصرع بتاریکی درون آب حیات است۔ استماع فرمایند چون عارف فی مقامات وصول راطے کردہ معاملہ بجائے رساند کہ منتہائے معارج اوست در منازل قرب ہر آئینہ نصیب او از بعض وجوہ ذات خواہد بود کہ اصلی ست از اصول اسمے کہ مبدأ تعین عارف ست و باندازہ جامعیت آسم دران وجہ ہم جامعیت خواہد بود و ہر چند اسم اجمع بود وجہ نیز اجمع باشد لیکن نصیب از جمیع وجوہ دیگر است و نصیب از یک وجہ کہ جامع وجوہ است دیگر کما لا یخفی علی الفطن۔

ہر چند از اصول و از اصول اصول معاملہ عارف فوق رود اما باندازۂ اسم خود کہ مربی اوست نقید را ہمراہ خود خواہد برد و از جمیع وجوہ تفصیلا نصیب نخواہد یافت ہر چند در اول وہلہ وصول آن وجہ را در سائر وجوہ مستہلک یابد و متمیز نہ بیند اما فی الحقیقت متمیز است چون در آن مقام استقرار تمام نماید و حدت نظر داشتہ باشد تمیز را خواہد دریافت۔ چون این معرفت معلوم گشت معرفتے غریب تر و غامض تر بشنوند بعضے کمل ازان قبیل بوند کہ آنہا را از جمیع وجوہ نصیب بود بیانش آنست کہ آن وجہ را کہ اصل اسمے است کہ مبدأ تعین سالک ست با وجوہ دیگر ما بہ الاشتراکے ہست از راہ ما بہ الاشتراک از جمیع وجوہ حظ خواہد گرفت چہ نوع را با جنس خود شاہراہ ست۔

سوال ماہیت مرکب از ما بہ الاشتراک و ما بہ الامتیاز است و ہر کدام را خصوصیات علیحدہ است آیا ممکن است کہ از ما بہ الامتیازات سائر وجوہ ہم نصیبے حاصل نماید۔

جواب گوئیم چون ما بہ الاشتراک را بر ما بہ الامتیازات صدق است اگر چہ عرض است چہ جنس عرض عام است مر فصول انواع خود را پس ازین راہ نصیبے تمام از ما بہ الامتیازات نیز

حاصل خواہد نمود و از راہ عرض عام بافراد او خواہد رسید و از جمیع وجوہ ذات تعالی مفصلا نصیب خواہد یافت و از ہمہ کمالات کہ در نوع بشر ممکن الحصول است بطفیل خاتم الانبیا علیہ و علیہم افضل الصلوات و اکمل التسلیمات حظ خواہد برد این معرفت از معارف خاصۂ حضرت ایشان ماست قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس و از کمالات مخصوصۂ ایشان بعد انبیا علیہم التحیات والبرکات۔

مکتوب ہفتادم (۷۰)

بملا محمد افضل ولد شیخ بدر الدین سرہندی در معنی حدیث القبر روضۃ من ریاض الجنۃ با بیان بشارتے کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ بآن بشر گشتہ بودند۔

بسم اللہ العظیم و مصلیا علی رسولہ الکریم و آلہ اجمعین در حدیث نبوی علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ القبر روضۃ من ریاض الجنۃ مراد از روضہ بودن قبر آن ست کہ حجبے و مسافتے کہ میان بقعہ قبر و جنت بودہ است مرتفع می گردد و ہیچ پردۂ و مانعے دران ہر دو مقام نمی ماند گویا بقعہ قبر را فنائے و بقائے بجنت حاصل می گردد فافہم وھذا معنی قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ما بین قبری و منبری روضۃ من ریاض الجنۃ۔ باید دانست کہ این قسم روضہ مراخص خواص راست ہر مومن را میسر نیست غایۃ ما فی الباب. چون قبور مومنین صفائی و نورانیتی پیدا کند استعداد آن حاصل میشود کہ پرتوے از جنت بران قبور منعکس گردد و حکم آئینۂ تصفیہ کردہ می گردد۔

مخفی نماند کہ حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشان ما از غایۃ اتباع سرور دین و دنیا علیہ افضل الصلوات و اکمل التحیات نیز مبشر شدہ بودند کہ روضۂ منبر کہ قبر آنحضرت در آن ست و صحن قدیم آن روضۂ مقدسہ روضہ ایست از ریاض جنت می فرمودند کہ مبشر شدہ ام با آنکہ اگر مشتے از خاک آن روضۂ مبشرہ در قبر شخصے بیندازند امید وار رہائے عظیم است فکیف من دفن فیہا الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد وآلہ اجمعین۔

مکتوب (۷۱) ہفتاد و یکم

بمحمد مومن

بمؤمن بیگ کابلی در آنکہ تعلق بما سوی از اشد امراض است۔

سَلَامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ۔ بیت

ہر چہ جز عشقِ خدائے احسن است　　گر شکر خوردن بود جان کندن است

گرفتاری ما دون حق سبحانہ از اشد امراض قلبیہ است فکر ازالۂ آن از اہم مہام است۔ مصرع

درخانہ اگر کس است یک حرف بس است

مکتوب (۷۲) ہفتاد و دوم

بملا محمد مسافر در تحریص بر رضا بہ قضائے الٰہی جل شانہ۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اخوی ملا محمد مسافر بعافیت باشد بیاد خداوندی جل شانہ خوشوقت بود کتابہائے شما رسیدہ ہر رنج و الم کہ می رسد چون بتقدیر و ارادۂ خداوندی ست تعالیٰ غیر از رضامندی چارہ و گذر نیست بر وظائف طاعات چست باشند و برا و جاع امراض صبر و شکیبائی نمایند و عافیت را از کرم او سبحانہ طلب نمایند و ہیچکس را از خلائق در میان نہ بینند و ہمہ از حق سبحانہ و تعالیٰ دانند و دفع آن را ہم از او بخواہند کہ بے تقدیر او سبحانہ کس بکسے ضرر نتواند رسید و بے ارادت او ہیچکس دفع ضرر نتواند کرد راہ بندگی اینست والسلام۔

مکتوب (۷۳) ہفتاد و سوم

عبید اللہ

بمولانا حسن علی در جواب سوالے کہ بر مکتوب میرزا عبد اللہ نمودہ بود۔

بسم اللہ حامداً و مصلیاً اخوی ملا حسن علی احسن اللہ حالہ و حصل اٰمالہ

عبید اللہ

شنیدہ کہ بر کتابت اخوی عُبَید اللہ بیگ نوشتہ بود جواب آنرا طلب داشتہ کہ فرق و امتیاز میان

حسن وقبح در مقام شریعت است چنانچہ در رسالہ دیدہ است کہ در طریقت سراسر آشتی است وباہمہ کس دوستی بخلاف شریعت کہ درانجا با دشمنان جنگ است وبا دوستان آشتی الخ عجب شبہۂ واہی است طریقت را باشریعت چہ تقابل است وکدام مساوات، شریعت غرا کہ بوحی قطعی کہ ریب را اصلا دران گنجایش نیست ثابت شدہ است واحکام آنرا اصلا نسخ وتبدیل نہ تا قیام قیامت این احکام باقی است وعمل بمقتضاے آن ہمہ را از عوام وخواص لابد وضروری۔

طریقت ہرگز احکام آنرا نمی تواند برداشت واہل خودرا از تکالیف شرعیہ آزاد ساخت از عقائد قطعیۂ اہل سنت وجماعت است کہ بندہ ہرگز بدرجۂ نرسد کہ تکالیف شرعیہ از وے ساقط شود ہرکہ معتقد خلاف آنست از جرگۂ اہل اسلام بیرون است جمعے را حق سبحانہ دشمنان خود منفر ساز دو امر بغلظت وشدت وجہاد وقتال باآنہا فرماید آشتی کردن بآن جماعہ ودوستی نمودن از قاعدۂ اسلام خارج است ودعوی محبت خدائے تعالیٰ ورسول او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم بآن جمع نہ شود وآنرا برنتابد کہ اطاعت محبوب وتولی دوستان محبوب وتبری از دشمنان او از لوازم مقام محبت است۔ آرے بر بعضے سالکان این راہ امورے کہ بظاہر مخالفت بہ کتاب وسنت دارد بسیار وارد می شود کہ آخرازان باید گذشت درین وقت سررشتہ شریعت را از دست ندہد وسنت را بدندان محکم گیرد وبخلاف کشف ووجدان خود بتقلید اہل سنت وجماعت اعتقاد وعمل کند خس وخاشاک این راہ بصدائے اِنّی اَنَا اللہ می سراید وسالک بیچارہ را از مطلب علی باز داشتہ بہ پرستش خود دعوت می نماید سالک مستقیم را درین ہنگام باید کہ متابعت خلیل اللہ جوید ولَا اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ گوید وموجب وَجَّهْتُ وَجْهِیَ الآیہ بغیب الغیب پوید ومتابعت حبیب اللہ علیہ وعلی الخلیل وسائر الرسل الصلوات والبرکات بزیغ البصر گرفتار نگردد وگاہ خود را از کسانیکہ باجماع از وے افضل اند مساوی اندوگاہ افضل بیند مسجد وبتخانہ یکسان خیال نماید واسلام وکفر را برابر دریابد اگر سررشتہ کتاب وسنت را در اعتقاد وعمل از دست ندہد معذور است چہ در کشف ووجدان اختیار ندارد۔ والسلام اولا وآخرا۔

مکتوب ہفتاد و چہارم (۷۴)

بحقائق آگاہ شاہ نعمت اللہ قادری در آنکہ سبقت از اصل است و در ظل ہرچہ ہست مستفاد و مستعار از اصل است و نصیب ظل اضمحلال است۔

بسم اللہ حامداً و مصلیاً عنایت نامۂ نامی و صحیفۂ گرامی کہ نامزد این بے حاصل نمودہ بودند مشرف ساخت امیدوار است کہ ہمبرین منوال این دور از کار را گاہ گاہ بحاشیۂ ضمیر مہر تنویر راہ می دادہ باشند و باذواق خاصہ می نواختہ و رود این نامہ کہ از عین کرم بود بے سابقہ مراسلت نعمتے بود غیر مترقبہ امیدوار کشائشہا و ترقیہا از وصول آن گردید بے سبقت از بزرگان می باید و کرم از کریمان می شاید۔ مصرع

در خانہ بکد خدائی ماند ہمہ چیز

از پیش گاہ چنین آمدہ و اشد شوق باصل منسوب گشتہ بدایت از مبدأ است و آغاز از اصل یُحِبُّھُمْ وَ یُحِبُّوْنَہٗ خیر و کمال کہ ظل دارد ہمہ مستفاد و مستعار از اصل است ظل در ہیچ چیز بخود استقلال ندارد اگر نسبت خیر و کمال بخود نماید خائن بود و دعوی ہمسری باصل پیدا کند کمال در حق او انتفائے کمال است و خیریت در سلب خیریت نصیبے کہ از اصل دارد و بقدر منتسبات بآن محو و تلاشی است ہرچند ظہور اصل بیش محو و تلاشی ظل بیش بیچارہ کہ جز انتفا از اصل بہرہ ندارد از کمال او چہ خبر داشتہ باشد و بکمال او چگونہ پے برد۔ بیت

گیرم کہ بغمخانۂ ما یار خرامد   کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

امیدگاہا درین آخر زمان کہ زمان بعد نبوت است و اوان قلت انوار سنت و تراکم ظلمات بدعت وجود امثال شما شاہبازان مغتنم است اگر امثال ما مخمولان زاویۂ خمول ہزار ریاضت در کنج گمنامی بکشیم و دست و پا بزنیم برابر یک کلمۃ الحق ایشان کہ در دل سلاطین اثر نماید نشود و بگرد آن نرسد۔ حق سبحانہ سلاطین را در عالم بمثابہ روح در جسد ساختہ است کہ صلاحِ روح صلاحِ

جسد است وفساد روح فساد جسد ہمچنین اصلاح سلاطین اصلاح تمام عالم است کدام عمل است کہ بگرد آن می رسد مکرما صلاح آثار شیخ محمد صالح کہ در مجالس ومعارک ثناگوئی ایشان است و ناشر اوصاف جمیلۂ ایشان وحدیث اخلاق واحسان بر زبان دارد چون متوجہ آن حدود بود باوجود نا قابلیہا بدو کلمۂ نامربوط خویشتن را فرایاد خاطر عاطر داد و مصدع اوقات شریف گردید ظلال افادت وارشاد سایہ گستر ومبسوط باد۔

مکتوب (۷۵) ہفتاد و پنجم

بمیرزا طاہر بیگ در آنکہ ذکر را مشوب بہیچ غرض نسازد حتی المواجید والاحوال۔

اللہ تعالیٰ از رقیت ماسوی محررکناد و در مدارج قرب ترقیات دہاد بندہ مقبول آنست کہ بدوام ذکر موصوف بود و لمحہ بغفلت وہوا نفس نہ پردازد و ذکر را مشوب باغراض خود نسازد و مخلص بود بلکہ احوال ومواجید ہم در ذکر ملحوظ ومحظور نبود بمقتضائے کریمہ اُذْكُرُوْنِيْ اَذْكُرْكُمْ البتہ از ان طرف ہم یاد خواہند کرد نا بچہ ہیچ یاد فرمایند و بکدام عطیہ بنوازند بلکہ دران وقت جانب اذکرکم منظور وملحوظ نبود بخلوص نیت وخلوص امنیت متوجہ وحاضر باشد بلکہ حضور نبود باشد کہ نفس حاضر نیز درمیان نبود و رخت بصحرائی عدم کشد و حضور خود بخود روئے نماید۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

والسلام علیٰ من اتبع الھدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا

مکتوب (۷۶) ہفتاد و ششم

بمیرزا امان اللہ برہان پوری در تاویل سورۃ اخلاص۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علیٰ رسولہ الکریم۔ مصرع

از ہرچہ میرود سخنِ دوست خوشتر است

قال عز من قائل قُل هُوَ اللهُ أَحَدٌ کلمہ هُوَ گویا اشارت بغیب ہویت واطلاق
ذات ست تعالی عن الشیون والاعتبارات حتی عن قید الاطلاق و اَللهُ عبارت از
قابلیت اولی و وحدت ذاتیہ است کہ قابلیت ذات ست تعالی مر اعتبار تجرد و اتصاف را
بجمیع اوصاف کمال و اَحَدٌ کنایہ از احدیت مجردہ است کہ مقید است بتجرد از صفات و
اعتبارات اَللهُ الصَّمَدُ اشارت است بواحدیت کہ مرتبۂ اتصاف است باوصاف کمال
از صفات افعال و سائر صفات ثبوتیہ و شیون و اعتبارات ذاتیہ چہ مقام صمدیت را این اتصاف
ناگزیر است لہذا بجائے ھو الصمد اللہ الصمد آمد کہ قابلیت این اتصاف مر این مرتبہ راست
و در مرتبہ کہ تعبیر از آں بہو واقع است این قابلیت اصلاً ملحوظ نیست بے توسط برزخیت کبری کہ
مقام لاحق است لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ اشارت بصفات سلبیہ و تنزیہات
و تقدیسات ذاتیہ است مما لم یعلم تفصیلها و لکن التفصیل الشیون الثبوتیۃ الا اللہ الواحد
القهار۔ پس این سورہ علیہ با وجود قصر و قلت الفاظ جامع مراتب وجوب است و حاوی اسرار و
معارف الٰہیہ و لفظ مبارک اللہ الصمد چنانچہ مستجمع شیون و کمالات مرتبۂ وجوب ست، ایمائی
بمراتب کونی و تعینات امکانی نیز وارد چہ صمدیت مستدعی احتیاج است پس این سورۂ مبارکہ
منبر کہ بطریق اجمال جامع جمیع مراتب وجوبی و امکانی آمد و ہیچ کمالے نماند کہ این سورہ انبائے
از ان نداد قاری آنرا باید کہ سرسری بر آن نگذرد و از معانی و اسرار آں بے خبر نبود و از ملاحظہ صفات
کمال و مشاہدۂ جمال لازوال بے بہرہ نرود و از تخلق باخلاق کمال و تحقق باوصاف جمال حظے
فراگیرد و بہویت ذات تعالی ایقانے حاصل نماید و از مرتبۂ اجمال و تفصیل بقدر استعداد بہرہ مند
گردد و از ملاحظہ صمدیت آنحضرت جلت عظمتہ احتیاج ذاتی و فقر جبلی خود مطالعہ نماید و اوصاف
خیر و کمال را بتمام منسوب و مخصوص باو داند تعالی و از انانیت امارہ بکلیت وا رہد این زمان
آنچہ مقصود از خلقت او بود بحصول انجامد و نعمت در حق او تمام شود و از صفات تنزیہ و تقدیس
کہ خاتمہ سورہ بدانست۔ بداند کہ سالک ہر چند در معارج عروج صعود نماید و قرب پیدا کند

وفنا وبقا مشرف گردد ہمہ وقت دوئی وبیگانگی نقد وقت دارد و ہیچگونہ مجانست و اتحاد با آنحضرت پیدا نکند و مشارکتے در ذات و صفات او حاصل ننماید کہ بندہ ہمیشہ بطوق بندگی مطوق است و او سبحانہ ہموارہ بہ تنزیہ و تقدیس خویش موصوف مالکتراب و رب الارباب بعضے از وقائع و کشوف و احوال از خود واز بعضے یاران خود قلمے نمودہ بودند اصیل و پسندیدہ است مطالعۂ آن فرحت فراوان بخشید اللہ تعالیٰ ابواب فتوح و ترقیات را ہموارہ مفتوح داراد بالنون والصاد۔

مکتوب (۷۷) ہفتاد و ہفتم

بشیخ عبدالمجید برہانپوری درآنکہ وصول بدرجہ کمال را علامات است۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم برادر گرامی شیخ عبدالمجید ازین دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند مکتوب مرغوب آن برادر کہ نامزد این دور از کار نمودہ بودند از بلدہ ملتان رسید مطالعہ آن فرحت فراوان بخشید واز احوال سنیہ و مقامات علیہ اندراج یافتہ بود چہ عجب اگر حق سبحانہ بندہ را بہ بعضے از مزایا مخصوص گرداند و بمقامات علیہ اکابر سرفراز گرداند ان ربی رحیم ودود لیکن مصداق این قسم امور اتباع سنت سنیہ است و اجتناب از بدعت نامرضیہ و مصداق دیگر آنست کہ ہوائے او تابع احکام شرعیہ و سنن مرضیہ باشد لن یومن احدکم حتی یکون ھواہ تبعا لما جئت بہ بمضمون حدیث است حق سبحانہ در مدارج قرب ترقیات ہا دہ و بر سنن نبویہ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیہ استقامت کرامت کناد ماموں از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است۔

مکتوب (۷۸) ہفتاد و ہشتم

بمیر محمد ابراہیم ولد سیادت دستگاہ میر محمد نعمان در ترغیب بر تحصیل رابطہ و فنا فی الشیخ واتباع سنت واختیار صحبت شیخ کامل و فنا فی اللہ کہ قدم اول این راہ است۔

بسم اللہ حامدا للہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم سیادت و نقابت پناہا

درطریقۂ ما مدار وصول درجہ کمال مربوط برابطہ محبت است بشیخ مقتدا طالب صادق از راہ محبتے که بشیخ دارد اخذ فیوض و برکات از باطن او می نماید و بمناسبت معنویہ ساعۃً فساعۃً برنگ او می برآید گفته اند فنا فی الشیخ مقدمہ فنائے حقیقی است ذکر تنہا بے رابطہ مسطورہ و بے فنا فی الشیخ موصل نیست ذکر ہر چند از اسباب وصول است لیکن غالباً مشروط برابطہ محبت و فنا در شیخ است آرے

موصل

این رابطہ تنہا با رعایت آداب صحبت و توجہ و التفات شیخ بے التزام طریق ذکر موصول است و در سلوک و تسلیک اختیاری کہ بطریق دیگر وابستہ است مدار کار بر وظائف اوراد و اذکار است و بنیاد معاملہ بر ریاضت و اربعینات و بہ پیر طریقت باین مثابہ رجوع نیست و دراین طریق کہ طریقۂ

بطرق

صحابۂ کرام است علیہم الرضوان افادہ و استفادہ انعکاسی است صحبت شیخ مقتدا با رعایت آداب کافی است و وظائف اذکار و طاعات نیز از ممدات و معاونات است صحبت خیر البشر علیہ و علی آلہ الصلوٰة والزاکیات والتسلیمات والنجیات النامیات در حصول کمالات بشرط ایمان و تسلیم و انقیاد کافی بود لہذا راہ وصول درین طریق اقرب گشتہ است و در اخذ فیوض و برکات از شیخ کامل مکمل کہول و صبیان و شیوخ و احیا و اموات برابرند ریاضت درین طریق عالی کہ متضمن اندراج نہایت است و در بدایت اتباع سنت سنیہ است و اجتناب از بدعت نامرضیہ است۔
حضرت خواجہ احرار قدس سرہٗ فرمودہ اند اگر پرسند کہ معتقد درویشان خانوادہ حضرت خواجگان قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم چیست بگو اعتقاد اہل سنت و جماعت و دوام عبودیت کہ بے ادائے عبادت متصور نیست و آن عبارت از دوام آگاہی است بجناب قدس حق سبحانہ بے مزاحمت شعور بوجود غیرے بلکہ ذہول از صفت آگاہی بوجود حق سبحانہ دریافت این سعادت عظمیٰ بے تصرف جذبہ کہ عبارت از ظہور محبت ذوقیہ است میسر نیست ہیچ سببے در طریق جذبہ قوی تر از صحبت کسے کہ سلوک او بطریق جذبہ واقع شدہ باشد نیست اگر حق سبحانہ بمحض عنایت بصحبت کسے رساند کہ اثر تصرف جذبہ کہ عبارت از آگاہی است بحق سبحانہ بر سبیل ذوق او دل را درین آگاہی لذتے ہست ظاہر شود باید کہ سعادت خود را در تسلیم در کلی و جزئی با دو داند و شقاوت خود را در اعراض

از وداند ہمیشہ اوقات خود را مصروف نگاہداشت ادب او گرداند از ہرچہ منکر اوست خویش را نگاہدارد و در غیر مرضی او خویش را صرف نکند چنانچہ ہرچہ محبوب او باشد محبوب خویش گرداند ہرچہ منکر اوست بالطبع آنرا کارہ باشد تا بصفتے گردد کہ جز مراد او مراد دیگرش نبود و ہمہ مرادہا از ساحت سینہ اش رخت برگیرد۔ چوں حال اینجا رسد شاید کہ آں وصف کہ بر دل عارض شدہ است بقا یابد تم کلامہ۔ بزرگان این طریقہ گفتہ اند مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

و سایۂ رہبر را اشارت بطریقۂ رابطہ کردہ اند کہ عبارت از حفظ صورت شیخ است بطرزے کہ درین طریق معہودہ است یعنی طریقۂ رابطہ طالب بندی را سود مند تر است از ذکر، ہرچند ذکر فی نفسہ شرافت و فضل دارد بیانش آنست کہ مرید بیچارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض و برکات از آنحضرت بے توسط نماید۔ متوسطے باید ذو جہتین کہ از عالم علوی حظے فرا گرفتہ بعالم سفلی برائے دعوت و ارشاد خلق رو آوردہ باشد و از راہ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد آں فیوض را بمستعدان آں رساند پس طالب رشید ہرچند وجوہ مناسبت بشیخ بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید۔ بیت

زاں روئے کہ چشم تست احول　　معبود تو پیر تست اول

و چیزہائے کہ محصل مناسبت بشیخ محبت اوست و خدمت و رعایت آداب او است ظاہرا و باطنا ہیچ بے ادبی بخدا نرسیدہ است شنیدہ باشد و اتباع او است در عبادات و عادات و مرادات خود را تابع مرادات او ساختن و در ہمہ امور خود را باو سپردن کالمیت بین یدی الغسال۔

و طریقۂ رابطہ از اجل این امور است و باشد مناسبت بشیخ پیدا می کند و سہل امور مسطورہ است کہ محصل مناسبت اند و چوں نسبت رابطہ غالب می آید خود را عین شیخ می بیند و بلباس و وصف او خود را موصوف می یابد و ہر کجا می نگرد صورت شیخ می بیند۔ بیت

ازین بتان ہمہ در چشم من تو می آئی بہر کہ می نگرم صورت تو می بینم

مخدوما از نشأ طلب ظاہر ساختہ بودند بدانند کہ حق سبحانہ می فرماید اَلَا لِلّٰہِ الدِّیْنُ الْخَالِصُ طالب حق را ناگزیر است کہ در طلب و محبت او تعالیٰ یک جہت و یکرو بود کہ این امر خطیر شرکت را برنمی تابد ہر قدر کہ بکثرت آویختہ است و جہات کثرت با خود دارد و لو بالطلب والعلم والمحبۃ ۔ از وحدت حقیقی دور و مہجور و ہر چند اسقاط کثرت نماید چہ از روئے توجہ والتفات و طلب و چہ از روئے دید و دانش بوحدت اقرب بود تا سالک درصدد اسقاط ست در مقام طریق است و چون معاملہ از اسقاط بسقوط آید و از محبت و دید و دانش ماسوی وارہد بحقیقت برسد و این مقام دل را آنقدر انقطاع از ماسوی و نسیان آن دست می دہد کہ اگر سالہا بتکلف یاد و احضار ماسوی نماید میسر نشود و بیاد نیاید این کمال نخستین است از کمالات ولایت و شرط ست مر کمالات دیگر را و این معاملہ معبر بفنائے قلبی است سعی باید نمود تا کمال اول بدست آید بعد از ان سخن از کمالات دیگر درمیان آوردہ شود ۔ مصرع در خانہ اگر کس است یک حرف بس است

مکتوب ہفتاد و نہم (۷۹)

بخواجہ محمد حنیف در تحقیق مقام بندگی و ذکر رموز و اسرار قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حقیقت بندگی و حلاوت طاعات وقتے بحصول انجامد کہ قبلۂ توجہ جز بارگاہ صمدیت نبود و مرجع حقیقی در ہمہ امور غیر او سبحانہ نباشد و از تدبیر ہوائے نفسانی گذشتہ تفویض امور بجناب قدس لم یزل و لایزال نماید و پشت اعتماد را بر امور فانی و ہالک نہد کہ نتیجۂ آن جز بُعد و حرمان از مطلب اعلیٰ نیست ، اے برادر علت رجوع در کون باحدے و سبب اعتماد بر موجودے با آنست کہ مربی است و تربیت صوری یا معنوی باو وابستہ است و بحکم کریمہ قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ مربی حقیقی جناب قدس اوست تعالیٰ و تقدس و تربیت ظاہر و باطن حقیقتاً مربوط باوست سبحانہ و رجوع و تواضع بر وفق شریعت غرا بہ پیر و استاد و با در و پدر

ومن یجذ وحذ وھوکہ درعالم بحکم الٰہی جل شانہ مربیانند چون بامر حق است تعالیٰ فی الحقیقۃ تواضع ورجوع بآنہا باین عنوان تواضع ورجوع باوست وباسلطنت وبادشاہت است وسلطنت مَلِكِ النَّاسِ مراوراست جل سلطانہ وبامعبودیت والوہیت است کہ بحکم عقل وعرف رجوع درکون واعتماد وتواضع وخضوع بالہ ومعبود مستحسن بلکہ واجب وناگزیراست ومعبودیت والوہیت نیز بمقتضائے کریمہ اِلٰهِ النَّاسِ بجناب مقدس بیچون حقیقی مسلم است نفس انسانی ووسواس شیطانی کہ حق سبحانہ امر باستعاذہ ازشر او درکریمہ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِیْ یُوَسْوِسُ فِیْ صُدُوْرِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ می فرماید دشمنان درکمین اند میخواہند کہ ازین مربی ومعبود تحقیقی وبادشاہ حقیقی بندہ را محجوب سازند وبماسوی او گرفتار گردانند وبشرک جلی وخفی دلالت می نمایند ازشر این قسم لعین استعاذہ ناگزیر است ہموارہ مستعیذ باید بود واوصاف ثلثہ راکہ درین سورۂ مبارکہ مذکوراست بروجہ کمال منحصر دران جناب مقدس تصور باید نمود تا ازشر دشمن ایمن شود وراہے ببارگاہ قدس باید رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا۔

مکتوب (۸۰) ہشتادم

بمیرزا محمد فاروق درتضا دبندگی بارادت ومداحی روضۂ مبارک حضرت ایشان خود وشرافت بلدۂ سرہند۔

اللہ تعالیٰ بحصول مرادات مکرم داراد بلکہ ازجمیع مرادات تہی کناد وبارادت خویش قیام دہاد مقام بندگی کہ نیستی وبے وجودیست وصف ارادت رابرنتابد کہ مبنی ازہستی وخودی ست ونقطۂ ہستی وانانیت برسینۂ محب کوہ قاف است وسد سکندری کہ رفع آن بے سابقہ کرم امکان پذیر نیست مجرد اعمال صوریہ بے جذبات قویہ معنویہ ازین گرداب نمی برآرد ونا نائرہ آتش شوق درباطن مشتعل نسازند وعشق شرکت سوز نہ نہند نجات وتخلص ازین بارگران محال است تا سالک دربند ارادت خود است مرید است وچون ازارادت ومرادات وارہد وبارادت او تعالیٰ قائم شود ازمقام ارادت برآید مقام شیخی راشاید۔

درین جزو زمان این معنی کہ کمال نخستین است از کمالات ولایت و ہمچنین سائر کمالات ولایت از مزار فائض الانوار قدوۂ کبار حضرت پیر دستگیر قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مفاض و مستفاد است و مجاوران آن روضۂ منورہ بلکہ طالبان اطراف و اکناف کہ از روے صدق می آیند و سر نیاز بآن سدۂ سنیہ میسایند ازین دول مستفیض و مستفید میگردند و از یک نوش بصد جوش و خروش ترک خویش نمودہ بمطلب پے می برند امروز بقعۂ سرہند از کثرت فیوض و انوار و از بسیارے ظہور اسرار رشک ہند و غیر ہند است آنرا از ہند از آن کہ دریچۂ ولایت است خاک ہند با آب ولایت یکجا شدہ است و بادۂ محبت با افیون جمع در طینت آں باہم آمیختہ لاجرم از جوش سکر عین و اثر را از طلبۂ آن بربودہ است سر و دستار از رقاصان آنجائے برداشتہ خوش گفت۔ بیت

ازان افیون کہ ساقی در مے افگند حریفاں را نہ سر ماند و نہ دستار

مع ذلک از شربت جمع الجمع سیراب است و از شیر صحو و دعوت تر و تازہ این ہمہ ہدایت و ارشاد اثر آن است و این دید و داد پر تو آن تا کجا لطافت طینت این بقعہ را بیان نماید و فیوض و اسرار و جود و ایثار آنرا ظاہر سازد کہ از طالبان ہوشمند مخفی نیست و بر منصفان صفاکیش پوشیدہ نہ از بحار اسرار آن گوہرے بدست می آید کہ در جاہہائے دیگر کمیاب است و از خمخانۂ آن بکام مشتاقان شربے می رسد کہ از آفاق و انفس می برد۔ مثنوی

بس کنم خود زیرکاں را این بس است بانگ دو کردم اگر در دہ کس است

والسلام اولاً و اخراً۔

مکتوب (۸۱) ہشتاد و یکم

بہ رفعت بیگ در آنکہ ترک کثرت شرط این راہ ست۔

قُلِ اللّٰہُ ثُمَّ ذَرْہُمْ وحدت و کثرت ضد یکدیگر اند طالب وحدت را ترک کثرت ناگزیر است ہر قدر جہات کثرت با خود دارد آن قدر ازان سبحان قدس دور و مہجور است وحدانی باش ہم از روے طلب و محبت

وہم از روئے علم و ارادت نا مناسبت پیدا کنی و مرآت وحدت گردی و بتوحید حقیقی رسی التوحید اسقاط الاضافات۔

مکتوب (۸۲) ہشتاد و دوم

بہ محمد کاشف در آنکہ وصول بمطلوب بے گذشتن از خود ممکن نیست۔

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ طالب حق جل و علا تا از لباس عاریتے منخلع نشود واز ما دون او نبرد واز منتسبات تہی نگردد واز خود نگذرد راہے بجناب قدس او سبحانہ نیابد و متخلق باخلاق باقیہ نگردد۔ مصرع با ما ننشین و با خود منشین

مکتوب (۸۳) ہشتاد و سوم

بخواجہ عبد الصمد در آنکہ نفاد اسباب صوری ممد معاملہ باطنی است۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ اللہ تعالیٰ ابواب فتوح راہموارہ مفتوح داراد تمامترین عبارات در سیر وسلوک اہل اللہ این آیت کریمہ است مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ طالب صادق تا از ہمہ منتسبات تہی نگردد بانوار لایزال بقا نیابد ہر چند عمدہ در این معاملہ باطن است و فنا و بقا بالاصالہ از اوصاف او لیکن زوال امتعۂ صوریہ و نفاد اسباب معیشت و اسقام و حوادث ظاہری از ممدات معاملات باطنہ است و اسباب ترقیات معنویہ شاہبازی باید کہ در بحار اسرار این آیہ کریمہ غواصی نماید و از عموم دو کلمۂ ما کہ دران واقع است بہرہ ور گردد۔ والسلام

مکتوب (۸۴) ہشتاد و چہارم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در آنکہ شوق و ذوق و مشاہدہ و حضور و امثالہا ہمہ در توسط است و در انتہا خوف و حزن است و شرح کلمہ کہ در ضمن بشارت عالی بآن ملہم شدہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد صدیق رسید
خوشوقت و ملتذ ساخت درانجا مندرج بود کہ اگر قبل ازین گریہا ئے پرشوق داشت الحال گریہا ے
پر خوف دارد و اگر قبل ازین بوصف نیستی مراقبہ داشت الحال بجز حیرت و سرگردانی چیزے ندارد و اگر
قبل ازین نسبت و حلاوت داشت الحال بے نسبتی و بے حلاوتی است بہمہ حال از مراقبہ نسبت و
اسرار و معارف عاری و بری گشتہ در بادیہ حیرت و تیہ نکارت سر در گم است نہ گرفتار فنا است و نہ طالب
بقا است نہ جویان حضور است نہ پویان شہود۔

مخدوما شوق و حلاوت و مراقبہ و نسبت و نیستی ہمہ در توسط احوال است و در آخر کار خوف و حیرت
و سرگردانی و بے حلاوتی و بے نسبتی است چوں کار با صل الاصل افتد بلکہ اصل را در رنگ ظل در راہ گذارد
و بے مناسبتی خود بآن ذروۂ علیا احساس نماید آن شوق و حلاوت و خیال و نسبت و اسرار و معارف کہ
بآں مالوف بود رو بزوال آرد و بجائے آن خوف و حیرت و بے حلاوتی و جہل و نکارت نشیند نہ آن جہل
و نکارت کہ نصیب عوام است امریست کہ تا بآن متحقق نشود در نیابد جہل و نکارت است کہ ہزاران مزیت
بر علم و دانش دارد و آن خوف و حیرت ست کہ بوجوہ بر شوق و حلاوت راجح است این اطلاقات از
قبیل مدح بما یشبہ الذم است تا سیر سالک در اصول است شوق و حلاوت و معرفت و درازئی زبان در
تبیان اسرار و معارف و اثبات نسبت احاطہ و سریان و اصالت و ظلیت و مراتبت و امثال آن گنجائش
دارد و چون معاملہ از اصول بالا رود و اصل را در رنگ ظل واگذارد کل لسان حاصل آید و نسبت مسطورہ
رو باستتار آرد ما للتراب و رب الارباب و این معرفت و حلاوت منتفی گردد دوران موطن اگر علم و
التذاذ است از بابت دیگر است امریست کہ تعبیر ازان بجہل و حیرت انسب است من لم یذق
لم یدر ہر چند بعضے از عبارات شما مودی این معنی کہ مسطور شدہ نیست و فی الجملہ از ین حمل ابا دارد و
لیکن امید است کہ از حوالی آن نصیبے داشتہ باشد بحکم المرء مع من احب معینے با ہل این نسبت
حاصل نمودہ۔

نوشتہ بودند کہ بہ یقین مبین دریافت کہ گردی از خواہش و آرزو در آئینہ دل نہ نشستہ است

ودرہمین ضمن بکقسم حلاوت ولذتے فروگرفت کہ تمام عمر این قسم حلاوتے رو نداده باشد درعین التذاذ خاص الخاص بود کہ بگوش ہوش فروخواندند کہ ہذا ہو مقام التسلیم والرضا لکن بعد ازان خود را نورصرف یافتم وبے کیف دیدم الخ ودر معنی لکن تحیر کشیده اند واحتمالہا نوشتہ اند آنچہ بخاطر در معنی لکن میرسد آنست کہ لکن الوصول بالمطلوب الحقیقی وراء ہذا وآنچہ از مجلس سرور کائنات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات معنی استفاده نموده اند کہ بخ بخ لکن استقم می توانند باین معنی جمع شد یعنی لکن استقم علیہا لترتقی الی ماہو المطلب الاقصی وآنچہ گفتہ شد کہ الوصول الی المطلب الاعلی وراء ہذا زیرا کہ تسلیم ورضا وفنائے ارادت داخل شروط وارتفاع موانع ست تفاضل اقدام کمل در امور دیگر است این قسم امور قدر مشترک است کہ لابد است۔

اگر گویند کہ مقرر قوم است کہ مقام رضا فوق جمیع مقامات است اول مقامات توبہ گفتہ اند وآخر آن رضا پس ارتقا از مقام رضا چگونہ متصور گردد. گوئیم کہ این انتہائے مقامات سلوک است کہ حصول آن بکسب وریاضت مربوط است نہ منتہائے مقامات عروج مطلق، وآنچہ نوشتہ اند کہ از آن زمان کہ این واقعہ منکشف گشتہ است کمر شکستہ کہ اگر استقامت در این کس می بود ظاہر امخاطب باین خطاب نمی گشت کہ تحصیل حاصل محال است ہیچ تحصیل حاصل نیست کہ استقم لفظ مستقبل ست باستقامت حال منافات ندارد قال اللہ تعالیٰ خطابا للنبیہ علیہ السلام فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ آرے استقامت کار مشکل است وامر بآن کمر شکستن (در شکن) قال رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم شیبتنی سورۃ ھود وآنچہ در واقعہ اعتراض فقیر مشاہده نموده اید وبعد از انقیاد وتسلیم شما آن اعتراض متبدل بضد آن شده گویا امتحان انقیاد وتسلیم شما بوده است رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

مکتوب ہشتاد وپنجم (۸۵)

بحضرت پیرزاده خواجہ محمد عبید اللہ در حل شبہاتے کہ بر کلام حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ

نمودہ وتحقیق مذہب آنحضرت در تنزل وجود از حضرت ذات تعالیٰ عینا کان او زائدا وتحقیق تقدم حیوۃ بر علم وذکر تعین وجودی وحبی مع التحقیقات اللائقۃ بکل مقام۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم ؁ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی خصوصا علی سید الوری امام التقی محمد المصطفی صاحب قاب قوسین او ادنیٰ وعلی آلہ شموس الدجی وصحبہ نجوم الھدی اما بعد فھذہ نفرات ترشحت من نسمات التنزیھات وروضات تنسمت من نفحات التقدیسات لوائح احدیۃ برزت من لمعات الفتوحات وسوانح قدسیۃ بدت من رشحات العطیات الھامات فیھا للعقل العلیل مداواۃ وانعامات للروح منھا روح وحیوۃ کلمات وافیۃ فی حل المشکلات وھدیۃ محقرۃ من بضاعۃ مزجاۃ مرسلۃ الی المخدوم المکرم جامع الکمالات المتبختر فی جلباب الشوق والوجد واللذات مورد الجذبات ومھبط الانعامات الغائص اللجیج لجج المعقولات الخائض فی دقائق التصوف والالھیات وانہ قد کان ارسل الینا رسالۃ شریفۃ جلیلۃ متضمنۃ لمعارف علیۃ واسولۃ غریبۃ ولم یکن عندی ما کان فیھا بمثلھا فکیف ما احسن منھا قد ورد فحیوا باحسن منھا او ردوھا وذلک لقصور فھمی وقلۃ ادراکی خصوصا عن الاسرار الالھیۃ التی زلت فی بوادیھا الاقدام وضلت فی مبادیھا الافھام ولذا کنت اصرف عنان العنایۃ من ان اکتب فی مقابلتھا شیئا صریحا او بالکنایۃ حتی مضت سنۃ علی ھذا النمط ولم یظھر منا جواب قط الی ان جاءت مکاتبۃ مکررۃ من المخدوم المکرم ان اکتب فی جوابہ ما تعلم فاضطررت الی اخذ القلم واستعنت من انوار القدم فشرعت فیہ بمقتضاء ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ وللہ الامر جلہ ومنہ عقدہ وحلہ۔

فاقول لما تاملت فی تلک الرسالۃ وجدت بعض مسائلھا متعلقۃ بالطبیعی وبعضھا بالریاضی وبعضھا بالتصوف والالھی ورایت الاشتغال بدقائق الطبیعی والریاضی تضییعا للوقت الاعز الاشرف واشتغالا بما لا یعنیہ فی الدنیا والاخرۃ بل کاد ان یورث کثرۃ الممارسۃ بھذہ العلوم وھنا فی العقائد الدینیۃ قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم علامۃ

اعراضه تعالیٰ عن العبد اشتغاله بما لا یعنیه ولو کان للنفس کمال معتد به مربوطا بهذین العلمین لما اهمله صاحب الشرع ولما اعرض عنه السلف بل کانوا یرغبون فی تحصیله ویحثون علی تعلیمه ولیس فلیس ومایتعلق بالتصوف فمنه مایتعلق بشرح مسئلة وحدة الوجود وبیان الاتحاد الذاتی بین الخلق والحق تعالی وتقدس وان هذه المسئلة قد بینت تفصیلا فی کتب الصوفیة الموحدة ونحن بمعزل عنها ومنها مایتعلق ببعض معارف شیخنا وامامنا وقبلتنا الحبیب الرحمانی والمجدد للالف الثانی فنحن نتکلم فیه معتصما بالله العزیز القوی ومتوکلا علیه لا اله الا الله ونستغفر الله ولا حول ولا قوة الا بالله۔ قوله وهل ثبت عندهم ان الوجود زاید علی الواجب او عینه وعلی الاول کیف التخلص عن البراهین العقلیة التی تدل علی عینیته ولا یحتاج لکثرة شهرتها الی الذکر ههنا وهی قطعیة علی وارغم المخالف انتهی

اقول ههنا شق ثالث وهو انه سبحانه تعالیٰ ثابت بنفسه لا بالوجود فیکون ذاته العلی کافیا تحققه غیر محتاج الی الوجود ولا یکون للوجود ثمة مدخل عینا کان اوزائدا علی ما سیجی تحقیقه انشاء الله تعالی فلا یرد علی هذه الادلة النافیة لکونه سبحانه وتعالی موجودا بوجود زاید علی ماهیته فان قیل مرجع کونه تعالی موجودا بنفسه وکون الوجود نفس ذاته کما هو مذهب الصوفیة العلیة واحد لان معنی کون الوجود عینه ان مایترتب علی الوجود یترتب علی الذات تعالی قلنا لیس الامر کذلک لان معنی کونه سبحانه موجودا بنفسه ان حقیقته سبحانه وتعالیٰ فی نفسه وراء الوجود کاف فی ترتب آثار الوجود علیه والوجود متنزل علی تلک المرتبة العلیا علی ما سیجی تحقیقه انشاء الله تعالی فی تبیین مذهب شیخنا وامامنا رضی الله تعالی عنه۔

ومعنی کون الوجود نفس ذاته ان حقیقته سبحانه هو الوجود لیس الا علی مایستفاد من تحقیقاتهم فاطلاق الوجود علی تلک المرتبة المقدسة حقیقة عندهم ولو ارید بعینیة الوجود ان یترتب علی الوجود مایترتب علیه لکان اطلاق الوجود علیه سبحانه بطریق المجاز والتشبیه والتنظیر والمجاز ینفی فیصح نفی الوجود عنه ویکون الذات تعالیٰ فی نفسه غیر الوجود

والصوفية القائلون بعينية الوجود لا يجوزونه كما لا يخفى على المتتبع فى كلامهم الواقف، على اطوارهم يقولون ان حقيقة الحق سبحانه وجود بحت ليس الا وسلب الشئ عن نفسه محال ولولا اطلاق الوجود عليه تعالى عندهم بطريق الحقيقة لما كان للاختلاف بين القائلين بعينية الوجود فى كونه سبحانه وجودا مطلقا اوفردا منه معنى محصلا وكيف يسوغ اطلاق الوجود على تلك المرتبة العليا بطريق المجاز عندهم۔

ومبنى مسئلة وحدة الوجود على كونه تعالى وجودا مطلقا على ان اكثر الادلة على عينيته مدخولة غيرتامة فقطعيتها ممنوع وكونها قطعية على مازعم المخالف لا يضرنا قوله والتعين الوجودى الذى ذهب اليه شيخنا وامامنا وقبلتنا قدس سره الاقدس المراد منه اما الوجود العام او الوجود الخاص او الوجود المطلق قلنا المرتبة التى يسمونها بعض الصوفية العلية وجودا بحتا ويزعمون انها مرتبة اللاتعين عندنا متنزل عن مرتبة الذات العلى وتعين من تعيناته سواء سموه وجودا خاصا او عاما او مطلقا ولا يبعد ان يقال انه وجود مطلق لكن لا مطلق عن قيد الاطلاق لانه متعين متنزل وهذا الاطلاق يناسب اللاتعين بل مطلق عن القيود مقيد بالاطلاق فهو مطلق من وجه مقيد من وجه ولا غبار عليه كما قالوا فى مرتبة الوحدة على انا نقول ان هذا الترديد غير سديد لانه ان اراد بالمطلق المطلق الحقيقى فالترديد غير حاصر وان اراد به المطلق الاضافى فمع عدم انحصار الترديد الدليل الذى اورد على ابطاله على ما سيجى غير مطابق له وان اراد المعنى الشامل للمعنيين فالدليل ناقص عن المدعى غير تام فعلى كلا التقديرين الاخيرين لا يتم التقريب قوله وعلى الاول لابد من ان يكون زائدا فح لا يتحقق الخلاف فان ابن العربى واتباعه رضى الله تعالى عنهم ايضا ذهبوا الى ان الصادر الاول هو الوجود العام بل نسبة العموم والانبساط۔ قلنا ارتفاع الخلاف ممنوع فانهم حكموا بعدم مغائرة الوجود العام للوجود المطلق ونحن نقول بزيادة التعين الاول على الذات العلى ومغايرته اياه وزيادة

النسبۃ لا یرفع الخلاف او النسبۃ غیر الوجود ثم لا یخفی رکاکۃ الترقی بقولہ بل نسبۃ العموم و الانبساط قولہ و علی الثانی و الثالث لا یحصل التعیین الذی لم یکن فی المرتبۃ السابقۃ فانہ لم یزد علی الذات شئ۔ قلنا لما کان الذات العلی فی نفسہ غیر الوجود فلا معنی لقولہ لم یزد علی الذات شئ۔

قولہ اما علی کون الوجود مطلق الوجود ظاہر فانہ غیر متعین قلنا المطلق الاضافی غیر متناف للتعین وھذا المعنی ھو الالیق لان یراد فی الترديد من لفظ المطلق لکونہ من محتملات الوجود المتعین و اما ارادۃ المطلق الحقیقی فمنافی للطبع السلیم جدا اذ المتعین لا یحتمل غیر المتعین اصلا فبعد تسلیم کون مذھب الخصم ان الوجود متعین فح ان یسأل عنہ ان مرادک بھذا المتعین غیر المتعین او شئ اٰخر۔

قولہ و اما علی کونہ وجودا خاصا فانہ وجود مع النسبۃ الی الذات المحض و النسبۃ التی لا تستلزم الغیر الحقیقی و الاعتباری لا توجب لتعین الزاید فیہ بحث اما اولا فلان نسبۃ الشئ الی نفسہ لا تستلزم التغایر و الوجود غیر الذات المقدس و نسبتہ الی الذات تحصل التعین و اما ثانیا فلان العلم عندکم عین الذات تعالی و نسبتہ الی الذات تعالی تحصل التعین عندکم و اما ثالثا فلان عدم استلزام النسبۃ الغیر الاعتباری فی حیز المنع و ینبغی ان یعلم ان نسبۃ الوجود عندنا الی الذات العلی نسبۃ الصاد الی المصدر اذ ھو فی نفسہ غنی عن الوجود موجود بنفسہ فلا محصل ح لقولہ فان کان ھذا التعین الوجودی غیر زاید علی الذات فیکاد ان یرتفع الخلاف من البین فمعنی کونہ متعینا بالوجود انہ من حیث ھو وجود لکن ینبغی ان یکون الوجود وجودا محضا فان النسبۃ علی انہ ھو یوجب الخصوصیۃ الا ان یکون المراد انہ صار وجودا او صار موجودا او الوجود زائد و لا یخفی انہ یوجب ان یکون الذات تعالی من حیث ھو غیر موجود فیرد علیہ البراھین التی تدل علی ان الواجب ھو الوجود خاصا کان او عاما انتھی قد عرفت ان اکثر تلک الادلۃ مدخولۃ فلا ترد علینا۔

قولہ ویرد ان یکون ھذا التعین زائدا وقد سبق ان التعین الوجودی لا یمکن ان یکون زائدا قلنا قد سبق ایضا اجوبۃ عدم امکان الزیادۃ فلیتذکر قولہ ثم علی تقدیر ان یکون زائدا موجود فی العلم او فی الخارج او معدوم قلنا ھناک شق آخر وھو ان یکون ھذا التعین موجودا فی ظل الخارج ولا بد لنفیہ من دلیل۔

قولہ فان نفس الامر لا یخلوا عن العلم والخارج قلنا ممنوع اذا الکلی الطبیعی متحقق فی نفس الامر مع قطع النظر عن مشخصاتہ الخارجیۃ والذھنیۃ علی ما افادہ البعض و الدلیل الذی اورد علی امتناع مدخول فیہ و ایضا ان ارید بالخارج وراء العلم نختار انہ موجود فی الخارج لان للخارج مراتب بعضھا فوق بعض فالذات المقدس فی اعلی مراتبہ والوجود فی مرتبۃ ھی دون مرتبۃ الذات تعالی فلیسا فی مرتبۃ واحدۃ وان ارید بہ اعلی مراتبہ التی ھی مرتبۃ الذات العلی فالحصر فی العلم والخارج ممنوع علی انا نقول ان التحقیق ان الوجود العلمی والخارجی من اقسام مطلق الوجود والمطلق وراء الاقسام فینبغی ان یکون الوجود ثابتا وراء العلم والخارج وھذا المعنی موید بالکشف و الفراسۃ الصحیحۃ۔ قولہ و علی الاول یلزم ان یکون صفۃ فیقتضی وجود آخر قلنا ھذا فی غیر الوجود مسلم وفی الوجود ممنوع قولہ وعلی الثانی یلزم التکثر فی مرتبۃ الوجود ای الخارجی لان الموجود فی الخارج ھو الذات لیس الا۔ قلنا ممنوع لجواز ان یکون للخارج مراتب مختلفۃ ویکون مرتبۃ الوجود دون مرتبۃ الذات تعالی وتقدس علی مامر۔ قولہ ویردہ البرھان القطعی لان المراد بالوجود ھو المبدأ۔ قلنا ممنوع لان المبداء الذات تعالی والوجود واسطۃ لافاضۃ الکمالات من الذات العلی الغنی فما یقال من ان الوجود مبدء الکل خیر وکمال معناہ عندنا ان کل خیر و کمال فائض منہ سبحانہ فالوجود واسطۃ فی وصول الفیض اذ ھو تعالی بذاتہ المقدس بدون ملاحظۃ ھذا الوجود غنی عن العالمین

قولہ ولا بد ان یکون اول الاوایل مبدأ والا لم یوجد شئ فالحکم بان الوجود زائد

یستلزم عینیتہ لانہ علی تقدیر زیادۃ یکون لہ مبدأ و الا لکان واجبا بالذات و تعدد الواجب بالذات محال ولو کان المبدأ ذاتا مع الوجود لکان المبدأ اثنین وکل اثنین ممکن و ہذا من البراہین القطعیۃ المشہورۃ التی مع عدم احتیاجہا الی الذکر قد جر القلم بذکرہ انتہی قلنا ترکب العلۃ التامۃ و تعدد اجزائہا غیر مستحیل بل واقع والفاعل ذات الواجب عز و جل لیس الا والوجود واسطۃ و شرط فلا باس باثنینیۃ المبدأ و تعددہ علی الاول و علی الثانی التعدد ممنوع۔

قولہ و مما یناسب ہذا المقام ان التعین الاول عبارۃ عن التعین الذاتی الذی لابد منہ لکل موجود فی کونہ موجودا فان الشئ ما لم یتعین و لم یتمیز و لا اقل من العدم لم یوجد و معنی اللاتعین عدم مزاحمۃ ہذا التعین لتعینات اخر بل عدم انحصارہ فیہ و عدم تقیدہ فالتعین الاول للحقیقۃ الالہیۃ ہو الحقیقۃ الجامعۃ لجمیع الصفات اجمالا فعلیۃ کانت او انفعالیۃ و انما قلنا اجمالا لانہ عند تفصیل الصفات یتحصل التعینات الغیر المتناہیۃ و انما قلنا بالتعمیم لان المقید بالصفات الفعلیۃ رب و ہو متمیز عن العبد و بالعکس و حقیقۃ الواجب بعد التنزل عن تعینہ الاول للذاتی تعینہ بالربوبیۃ فلیست الربوبیۃ تعینہ الاول الذاتی لا یبعد تسمیتہ بالوجود لکنہ غیر زاید کما تقرر و ما وقع فی بعض عباراتہم ان التعین الاول ہو التعین العلمی الاجمالی لا یخالف ما ذکرنا لانہ لیس المراد بہ ان حقیقۃ الواجب ہی العلم فقط ثم تنزل و صار صفات اخر فانہ فی تلک المرتبۃ کما ہو عین العلم کذلک ہو عین القدرۃ و الارادۃ و غیرہما و انہ فی نفسہ وراء حقیقۃ العلم ثم تنزل و صار حقیقۃ العلم بل انہم عبروا عن تلک الحقیقۃ الجامعۃ اجمالا لجمیع الصفات بحقیقۃ العلم لان الصفات لما کانت لہا فی تلک المرتبۃ ثبوت و ان کان اندراجیا و اندماجیا و ثبوت التعدد لیس الا فی العلم و ایضا العلم عین العالم و عین المعلوم علی وجہ الاحاطۃ فان حقیقۃ العلم من حیث ہی عین کل معلوم و جاز التعبیر عنہا بحقیقۃ العلم و اما الصفات الاخر فان القدرۃ مثلا من حیث ہی لیس عین

الارادة مثلا ولا عين المقدور فالعلم الذى هو التعين الاول غير العلم الذى وقع التنزل به ثانيا فى مرتبة التفصيل وفى هذه المرتبة تعينات كثيرة منها التعين العلمى من حيث انه متميز عن التعين الارادى وغيرها والمقصود من هذا التطويل ان تمنوا على احقر المريدين بالتنبيه على الصواب والخطاء فى هذه المسائل انتهى۔

اقول حاصل ما يستفاد من هذه التحقيق حصر الذات تعالى وتقدس فى مراتب تعيناته ونفى ان يكون للذات العلى مرتبة وراء التعينات ومعنى اللاتعين عدم انحصاره فى تعين معين فالتعين الاول هو الحقيقة الجامعة للصفات اجمالا وهو المسمى بالوجود فيكون هذه المرتبة تعينا وجوديا وتعينا علميا جمليا اما كونه وجوديا فلان الوجود هو حقيقة الحق عز وجل ولم يثبت لها مرتبة فوق هذه المرتبة واما كونه علميا فلكون العلم عين العالم وعين المعلوم على وجه الاحاطة بخلاف الصفات الاخر فانها ليست بهذه المثابة فارتفع الخلاف وصار التعين الاول عند الفريقين شيئا واحدا سواء تسميه بالعلم او بالوجود وانت خبير بان هذا تنقيح مذهب الشيخ واتباعه رضى الله تعالى عنهم والا يكون صلحا لا عن تراضى الخصمين وههنا ابحاث الاول ان التعين الجملى والتفصيلى علميان على ما هو المقرر عندهم فعلى هذا يكون الواجب تعالى من الموجودات العلمية تعالى عن ذلك الثانى انه يستحيل ان يكون الشئى موجودا فى علم نفسه و لا يكون له وجود وراء وجوده فى علمه اذ التعينات الخارجية متاخرة عن هذا التعين حادثة الثالث لما كان حقيقة الوجود موجودا علميا فكيف يكون تعيناته خارجية حيث قالوا ان سوى التعين الجملى والتفصيلى تعينات خارجية واما ما يستفاد من عبارته سلمه ربه ان تسميته بالعلم مجرد تعبير لا انه فى نفسه حقيقة العلم ففيه نظر۔ اما اولا فلانه اما ان يعتبر فى هذه المرتبة حضور الذات تعالى لنفسه فى علمه على ما هو المقرر عندهم او لا يعتبر وعلى الاول يكون اطلاق العلم على هذه المرتبة بطريق الحقيقة لا بمجرد التعبير وعلى الثانى لا نسلم جواز اطلاق العلم على الذات الموجود فى الخارج مع قطع النظر عن

حضوره لهما لان معنى كون العلم عين العالم وعين المعلوم كونه عينا لهما باعتبار كونهما عالمين ومعلومين لان تعليق الحكم بالمشتق يشعر بالعلية فلا يقال لزيد الموجود في الخارج انه علم فالذات المعرا عن النسب والاعتبارات مع قطع النظر عن حضوره لنفسه كيف يجوز التعبير عنه بالعلم مع ان التعبيرات ساقطة في تلك المرتبة فظهر ان اطلاق العلم على هذه المرتبة ليس بمجرد تعبير على ما يدل عليه صريح عباراتهم كما لا يخفى على المتتبع فانهم يقولون تعقل ذاته بذاته ولذا يسمونه بالعقل والحضرة العلمية والعلم المطلق والوجود المطلق بمعنى الوجدان الغير المقيد بالتفصيل قال في نقد النصوص وهذه المعرفة كلية جملية وفي الفصوص واول التعينات المتعلقة للنسبة العلمية الذاتية يتعقل وحدة الحق ووجوب وجوده ومبدأيته وسيما من حيث علمه نفسه في نفسه وان علمه بنفسه سبب لعلمه لكل شي وعبر عن هذا التعين في موضع آخر بالعلم الوجداني وايضا فيه غيب هويته الحق اشارة الى اطلاقه باعتبار اللاتعين ووحدة الحقيقة الماحية لجميع النسب والاسماء والاضافات والاعتبارات عبارة عن تعقل الحق نفسه وادراكه لها من حيث تعينه واتصافه وهو عبارة عن تعين الوجود في النسبة العلمية الذاتية واتصافه عبارة عن صورة علمه بنفسه من حيث تعينه في تعلقه وامثال هذا في كلامهم اكثر من ان يحصى واما ثانيا فلان اطلاق العلم عليه لو كان بطريق المجاز لجاز نفي العلم عنه مع انه غير جائز عندهم على ما لا يخفى واما ثالثا فلان اتحاد العلم مع العالم والمعلوم انما هو في العلم الحضوري وكون العلم الذي تميز به الصفات بعضها عن بعض حضوريا ممنوع بل هو من قبيل العلم الحصولي لحصول صور المعلومات والاعيان الثابتة به ولو سلم كونه حضوريا فاتحاده مع الذات البحت بدون ملاحظة اعتباره ممنوع بل التحقيق ان في العلم الحضوري ايضا الذات ملحوظة مع اعتبار من اعتباراته لا الذات البحت على ما افاده بعض المحققين. واما رابعا فلان اتحاد الشئ مع الشئ لا يقتضي جواز اطلاق الاسم

المختص باحدهما على الآخر الاترى ان كلا من الضاحك والماشى مثلا متحد مع الانسان ولا يجوز اطلاقه على ماهية الانسان من حيث هى ولان المقيد والجزئى متحد مع المطلق والكلى مع ان الاسماء والاحكام المختصة باحدهما من حيث هو لا يجوز اطلاقها على الاخر من حيث هو على ما حققه الصوفية الموحدة وغيرهم ـ مصرع

گر فرق مراتب نکنی زندیقی

واما خامسا فلان تعدد الصفات فى العلم يقتضى اتحاد العلم مع كل صفة من الصفات المندرجة والمندمجة ولا يلزم اتحاده مع الذات تعالى حتى يجوز اطلاقه عليه لا يقال الصفة فى تلك المرتبة غير متميزة من الذات تعالى فاتحاده مع احدهما اتحاد مع الاخرى لانا نقول ارتفاع التميز مطلقا فى تلك الحضرة مما يناقش فيه لجواز ان يكون ثمه تميز مجهول الكيفية غير هذا التميز العلمى ولا يعرف كيفيتها وهذا التميز العلمى اثر ذلك التميز وتعلق العلم بكل واحدة منهما على حدة مما يؤيد ذلك ولو سلم فلا نسلم ان العلم باحدهما عين العلم بالاخرى بل العلم بالذات من حيث هى غير العلم بالصفة من حيث هى وان كانت غير متميزة عنه على ما لا يخفى اذ باختلاف الحيثية يختلف العلم فان قيل العلم المتعلق بالقادر مثلا علم بالذات والصفة معا لان معنى القادر ذات له القدرة فجاز ان يكون ههنا ايضا من هذا القبيل اذ الذات فى هذه المرتبة ملحوظة مع الصفات ولو اجمالا غير معراة عنها فالجواب من وجهين احدهما انه لا يكون للذات البحت مرتبة اذ لم تثبت مرتبة فوق هذه المرتبة وثانيهما مع كون العلم المتعلق بالقادر علما بالذات والصفة بل بالصفة فقط الاترى ان ارباب المعقول قالوا ان علم الشئ بالوجه علم بالوجه فقط فتحقق الجهل بالنسبة الى ذات الشئ واما سادسا فلانه على تقدير جواز الاطلاق لا باعث لهم على تسمية الذات الموجود فى الخارج علما الرابع من الابحاث انه لو انحصر الذات تعالى فى مراتب تعيناته ولم يكن للمطلق وجود متاصل وراء وجود تقيداته يلزم

ان یکون الواجب سبحانہ محتاجا فی وجودہ الی وجود الممکنات وکذا فی سائر الکمالات والصفات ثم تقدم وجود الممکنات وصفاتہ علی وجود الواجب تعالی وصفاتہ سبحانہ و بطلانہ اظہر من ان یخفی الخامس ان ہذا التحقیق مخالف لما ہو المقرر عند القوم من اثبات مرتبۃ الاطلاق وراء التعینات ولذا یمنعون التفکر فی الذات المعرا قال فی نقد نقد النصوص لما کان الحق سبحانہ من حیث حقیقتہ فی حجاب عزتہ لانسبۃ بینہ و بین ماسواہ کان الخوض فیہ من ہذا الوجہ والتشوق الی الطلب تضییعا للوقت وطلبا لما لایمکن تحصیلہ ولا الظفر بہ الا بوجہ کلی جملی وہو انہ ماوراء ما تعین امر بہ ظہر کل متعین لذلک قال سبحانہ بلسان الرحمۃ والارشاد وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ فیفہم ان مرتبۃ الذات موجودۃ لایمکن التفکر فیہا الا انہا تعبیر محض ویقولون ان علمہ سبحانہ لایتعلق بذاتہ المقدس للزوم الاحاطۃ والتمیز والتفکر فی مرتبۃ التعین الاول واحاطۃ علمہ سبحانہ لہ غیر ممنوعۃ وایضا یقولون اول ماصدر عنہ تعالی التعین الاول ویسمونہ بالصادر الاول ومعلوم بالضرورۃ ان کل صادر مصدر موجود قال للاہجی ارادہ الٰہی وقدرت نامتناہی بنفس رحمانی چوں ایجاد تعین اول کرد قال ایضا اول مرتبہ کہ قبول این فیض نمود تعین اول است وفی الحدیث النبوی علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیہ اول ماخلق اللّٰہ تعالی نوری وفی روایۃ اخری اول ماخلق اللّٰہ العقل وبالجملۃ لااختلاف لاحد فی صدور ہذہ المرتبۃ وما بعدہ من المراتب ومن المحال ان یکون ایضا الصادر و المصدر شیئا واحدا وایضا انہم یقولون ان التعین الاول واسطۃ بین الحق والخلق و برزخ بین الوجوب والامکان قال فی الفصوص وذلک الشرط الوجودی ہو العقل الاول الذی ہو الواسطۃ بین الحق وبین ما قدر وجودہ من الممکنات الی یوم القیمۃ قال للاہجی ذات احدیۃ چوں اقتضائے تعین اول کرد کہ برزخ جامع است میان وجوب وامکان والواسطۃ والبرزخ لابد لہ من طرفین موجودین وبالجملۃ حصر الذات تعالی فی مراتب تعیناتہ

فی الحقیقۃ نفی للذات العلی المقدس فان قیل قد اثبت سلمہ ربہ مرتبۃ اللاتعین۔

قلت جعل ھذہ المرتبہ اعتبارا محضا ولم یثبت لھا وجودا مستقلا وراء التعینات ولذا اثبت عینیۃ الوجود فی اول التعینات ولو ثبت مرتبۃ وراء الوجود ثبت ما ادعیناہ من ثبوت مرتبۃ الذات وراء الوجود وایضا ولو لم یکن مرتبۃ الاطلاق الذاتی موجودۃ عندھم وراء التعینات لما کان للمناقشۃ فی ان المطلق الذی ھو لا بشرط شئ کیف یکون موجودا مع ان المطلق لا یوجد الا فی ضمن المقید مساغ ولما تحملوا فی التفصی عنہ ولما احالہ بعض المحققین علی الکشف و الوجدان، فان قیل انھم حکموا بعدم زیادۃ التعین الاول علی الذات فیکون متحدا مع الذات تعالی فیکون ھو الموجود فیرتفع الخلاف ولذا قال فی الفصوص حقیقۃ الحق عبارۃ عن صورۃ علمہ بنفسہ من حیث تعینہ فی تعقل نفسہ بان قد یوجد العلم والعالم والمعلوم۔

قلنا لاشک ان التعین الاول اعتبار من اعتبارات الذات المطلق و تعین من تعینا تہ مقید بالحضور الذاتی فلا یکون وجودا بحیالہ واما حکمھم بعدم زیادتہ علی الذات فالمراد بنفی الزیادہ نفی وجودہ فی الخارج فالموجود فی الخارج انما ھو الذات المقدس لیس الا وھذا التعین انما ھو فی العلم والمراد انہ لم یدخل فی حیطۃ العلم شئ سوی الذات العلی من الصفات والاضافات المتمیزۃ ولا یلزم من شئ منھا الاتحاد ولان ان سلم فلا یلزم من اتحاد شئ مع شئ جواز اطلاق الاسماء والاحکام المختصۃ باحدھما من حیث ھو علی الآخر کما فی العام والخاص وللماھیۃ والعارض علی ما مر، واما عبارۃ الفصوص فھی بیان الحقیقۃ من حیث التعین والتقید علی ما یشھد علیہ تلک العبارات فی کلامنا فی المطلق کیف والا یکون الذات من الصور العلمیۃ المتعینۃ وھو باطل فالخلاف باق، فان قیل قد اطلقوا لفظ المطلق فی التعین الاول ایضا فما وجھہ۔

قلنا ھو اطلاق ضد التقید فیکون مطلقا مقید او اطلاق مرتبۃ اللاتعین

اطلاق عن صفة الاطلاق ایضا کما انہ اطلاق عن التجرد والتقیید فیکون مطلقا مطلقا
قال المحقق الدوانی وجود مطلق اعنی وجود من حیث هو بے شرط تجرد واطلاق وغیر آن از
عوارض صفات حقیقیہ حق می دانند وآن را مراتب اثبات می کنند مرتبۂ اول غیب ہویت است الخ ـ
فظهران الموجود المتاصل فی وجوده عندهم انما هو مرتبة یعبرون عنها بغیب الهویة
والوجود البحت وهو وراء التعینات والتعینات اعتبارات فیه لان الموجود هو التعین
واللاتعین اعتبار محض فحاشا ان یکون مراد هؤلاء الکبراء ذلک هذا وتحقیق مذ هبنا
ان طالب الیقین وصاحب الفطرة السلیمة اذا رجع الی وجدانه بفکر صائب وتامل
صادق وانصف من نفسه ادرک ان ذات الله تعالی المقدس لا ینبغی ان یحتاج فی وجوده
الی غیره ویکون فی نفسه خالیا عن الوجود ولا احتیاج فی ثبوته الی الوجود وادرک ایضا ان
ماهیتہ حقیقتہ سبحانہ لا ینبغی ان یکون هو الوجود لان الوجود مع کونه فی نفسه من المصادر
والاحداث لا ضرورة لنا بالقول بکونہ حقیقة الواجب الموجود فی الخارج بوجود اصیل
وان یصطلح علیه بواسطة عدم احتیاجه الی الغیر ومع ذلک لم یرد الشرع بہ فالحق
ان لہ سبحانہ ماهیة وحقیقة وراء الوجود ثابتة بنفسها مستغنیة عن عروض الوجود
لها وما یترتب علی الوجود یترتب علی تلک الماهیة بذاتها فهی موجودة بذاتها المقدسة
لا بالوجود عینا کان او زائدا ـ
وقولنا موجود بنفسه مجرد تعبیر لقولنا هست لا ان الوجود امر زائد ثابت قائم به
تعالی او عینه فلا مدخل للوجود فی تلک الحضرة العلیة المعراة عن جمیع النسب والاعتبارات
کما لا مجال للعدم ثمة فهو سبحانه لغایة تقدسه لا یصل الیه نسبة ما لکونه خالقا لکلها
فکلا النقیضین متنزلان عن تلک المرتبة المقدسة غیر منصورین ثمة حتی یتصور ارتفاع
النقیضین فلا تناقضة لشئ بشئ فی مرتبة الذات المعرا عن جمیع الاعتبارات حتی یستحیل
ارتفاع النقیضین اذ الارتفاع والثبوت من الاعتبارات والنسب المنتفیة عن تلک الحضرة

الاترى الى ما افاده بعض المحققين من ان الجسم فى مرتبة وجوده السابق على البياض
لا ابيض ولا لا ابيض وليس ذلك ارتفاع النقيضين المستحيل لان المستحيل
ارتفاعهما بحسب نفس الامر مطلقا لا بحسب مرتبة من المراتب فان الامور التى ليس
بينها علاقة التقدم والتاخر والمعية ليس لبعضها فى مرتبة الاخر وجود ولا عدم انتهى
فلما ساغ امثال هذه الامور فى الممكنات فما ظنك فى شان خالق الممكنات تعالى وَلِلّٰهِ
الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فعلى هذا لا يحتاج فى نفى الاحتياج للذات المقدس الى الغير الى
اطلاق لفظ عليه يكون مفهومه اللغوى من المعقولات الثانية والمعانى القائمة
بالغير ولو كان كذلك لكان صاحب الشرع احق بالتعبير عن ذاته المنزه بالوجود و
الاخبار كما اخبر به عن سائر اسمائه وصفاته وكما لا نه وليس فليس فالله عز وجل
بذاته العلى مستغن عن عروض الوجود له فما يتفرع على الوجود يتفرع عليه سبحانه وكذا
الحال فى سائر الصفات فكل ما يتفرع عليها فذاته العلى كاف فيه ومع ذلك له
سبحانه صفات ازلية موجودة قائمة بذاته لورود الشرع بها ولما جرى عادته سبحانه بان
كلما اثبت فى عالم الحقيقة ان يجعل له نموذجا فى عالم المجاز ليستدل به عليه جعل
الوجود انموذجا بوجوده وبنفسه لا بالوجود فان الوجود لو وجد كان موجودا بنفسه
دون الوجود المجاز قنطرة الحقيقة فنحن نوافق جمهور المتكلمين فى زيادة الوجود على الذات
الغنى العلى وعدم كون الوجود عينا له ولكنا لا نقول باحتياج الذات المقدس الى
الوجود واستكماله بالغير مع كماله بنفسه ونرجوا ان يكون مراد السلف من زيادة الوجود
هو هذا المعنى ان كان منهم رواية فى هذه الباب لكن الظاهر ان ليس من السلف
فى هذا نقل انما هو قول المتاخرين من اصحابنا رحمهم الله سبحانه بخلاف زيادة
الصفات فان النصوص معاضدة لها فالحاصل ان الحق عز وجل موجود بذاته
وصفاته السبعة بل الثمانية موجودة بذات الحق تعالى دون الوجود فالوجود كما هو

متنزل عن مرتبة الذات المقدس كذلك متنزل عن صفاته الحقيقية فلما لم يتخلل
فى حضرة الذات المقدس والصفات العليه وجود لم يتخلل وجوب ولا امكان اذ الامكان
والوجوب نسبة بين الماهية والوجود فحيث لا وجود لا وجوب ولا امكان فمن هذا
التحقيق اندفع اشكال صعب يورد على الصفات الحقيقية بانها اما ممكنة لذواتها او
واجبة فعلى الاول يلزم حدوثها لان كل ممكن حادث عندهم وايضا يلزم جواز
انفكاكها عن الذات فيلزم جواز الجهل والعجز تعالى عن ذلك وعلى الثانى يلزم تعدد
الواجب لذاته المنافى للتوحيد قال شيخنا وامامنا الامام الربانى والمجدد للالف الثانى
فذاته تعالى وصفاته سبحانه فوق هولاء الثلاثة المنحصرة غاية ما فى الباب اذا تصور
ذاته تعالى وتعقلت صفاته سبحانه بالوجوه والاعتبارات اذ لا سبيل الى الكنه عرض
لذاته سبحانه فى الوجود التصورى الظلى الوجوب لما هو المناسب واللائق لغنائه تعالى
وعرض لصفاته سبحانه بالوجود الذهنى الامكان لما هو المناسب لاحتياجها الى الذات
فذاته تعالى وصفاته سبحانه فى حد انفسها فوق مرتبة الوجوب والامكان بل فوق
مرتبة الوجود ايضا وباعتبار الوجود التصورى الظلى الوجوب يناسب الذات تعالى و
الامكان يناسب الصفات تعالت وتقدست فالصفات تعالت من حيث الوجود الخارجى
لا واجبة ولا ممكنة بل هى فوق الوجوب والامكان وباعتبار الوجود الذهنى ممكنة ولا يلزم
من هذا الامكان الحدوث لما انه ليس لذواتها كالممكنات بل لوجوداتها الظلية ويناسب
هذه المعرفة ما قال ارباب المعقول من ان الكلية والجزئية تعرضان للماهية باعتبار
خصوصية الوجود الذهنى فلا يوصف بهما الماهية حال الوجود الخارجى فزيد الموجود
فى الخارج مثلا قبل التعقل ليس بجزئى كما انه ليس بكلى بل عرضت له الجزئية بعد الوجود
الذهنى الظلى بل نقول جميع النسب والاضافات والاحكام والاعتبارات التى تحمل عليه
تعالى كالالوهية والربوبية والاولية والازلية غير الصفات الثمانية الموجودة انما

يطلق عليه سبحانه باعتبار التصور والتعقل والا فالذات من حيث هو غير متصف بصفة
ولا مسمى باسم ولا محكوم بحكم فصاحب الشرع تعالى انما اطلق على ذاته اسماء واحكاما
باعتبار التناسب والتشابه لتكون قرينة الى افهام المخلوقات ويكون التكلم معهم
على قدر عقولهم كما يقال لزيد الموجود فى الخارج بدون ملاحظة وجوده الذهنى انه
جزئى على سبيل التشبيه والتنظير ويكون حكمهم بالجزئية انسب فى اشبه من حكمهم بانه
كلى فكذلك الحكم بالوجوب والوجود على الذات الغنى العلى اولى وانسب من الحكم
بالامكان والامتناع والا فلا يصل الى جناب قدسه تعالى وجوب ولا وجود كما لا يليق
بجناب تنزهه تعالى امكان ولا امتناع فافهم هذه المعرفة الشريفة القدسية فانها
اساس الدين وخلاصة علم الذات والصفات تعالت وتقدست وما تكلم بها احد من
العظماء ولا واحد من الكبراء استاثره الله سبحانه هذا العبد بهذه المعرفة والسلام على
من اتبع الهدى۔

ومما افاده شيخى وامامى قدس الله سبحانه بسره السامى ان الصفات الحقيقية
موجودة فى مرتبة الذات ولم يحصل من اثباتها تعين وتنزل فى تلك الحضرة العلية ومع
كون الصفات تفاصيل للكمالات المندرجة فى حضرة الذات لم يحصل منها مرتبة اخرى
فحكمها ممتازة عن احكام سائر الاجمالات والتفصيلات لان مرتبة احدهما ممتازة عن
مرتبة الاخرى فمرتبة التفصيل دون مرتبة الاجمال وهذا المعنى مفقود فى تلك الحضرة
المقدسة والتفصيل ثابت فى مرتبة الاجمال وثبوت هذه المرتبة وراء العلم والخارج و
تقسيم الوجود الذهنى والخارجى انما هو فى مرتبة الامكان فلا مجال فى تلك الحضرة
للخارج ولا للعلم لانها لم يكن للوجود مدخل ثمة فالوجود الخارجى والعلمى فرعه وهذه
المعرفة كشفية بل جميع ما سيجئ وما ذكرنا فى تحقيق الوجود وغيره اثبات الصفات مع كون
الذات المقدس كافيا فيما يترتب على الصفات العلية امور ذوقية كشفية وما يورد فى اثباتها

ممتازة

من قبیل التنبیہات علی البدیہیات التی لامساغ للبحث فیہا والعلم الواجبی المتعلق بتلک الصفات فی تلک المرتبۃ المقدسۃ شبیہ بالعلم الحضوری کعلمہ سبحانہ بذاتہ العلی وکما لاتہ المندرجۃ فی الذات وتلک الصفات مع زیادتہا کانہا نفس العالم وحضورہا کحضور نفس العالم فمن ہہنا ذہب جم غفیر من الصوفیۃ العلیۃ الی عینیتہا مع ذات الواجب تعالی و نفی غیریتہا والکمال الموافق لمذاق علوم الانبیاء علی اجمعہم عموما وعلی افضلہم خصوصا الصلوات والبرکات والتحیات والمطابق لآراء اہل السنۃ والجماعۃ شکر اللہ تعالی سعیہم ان یسلب عینیتہا مع القول بنفی غیریتہا ویقال لاھو ولا غیرہ ولذا قلنا ان علمہا شبیہ بالعلم الحضوری لعدم عینیتہا ولما لم ینتزع منہ صورۃ وحضور نفسہا کائن کان من قبیل العلم الحضوری ولا یتوہم من ہذا ارتفاع النقیضین لان اتحاد الزمان والمکان شرط فی حصول التناقض ولیس فی تلک الحضرۃ زمان ولا مکان فلا یتصور التناقض وما ینصرف فی لفظ الغیر ویراد بالغیر الغیر المصطلح فالنظر الکشفی ینفی ہذا التخصیص وینفی الغیریۃ بای معنی کان فان ارباب الکشف یجدون بالذوق والفراسۃ الصحیحۃ المقتبسۃ من مشکوۃ النبوۃ ان الصفات کما انہا لیست عین الذات لزیادتہا لیست غیرہا وان کانت زائدۃ وبینہما نسبۃ الاثنینیۃ ففی تلک الحضرۃ انتقض قاعدۃ ارباب المعقول ان الاثنان متغائران۔

اذا عرفت ہذا فاعلم ان لہذہ المرتبۃ المقدسۃ التی ہی مرتبۃ الذات مع الصفات الحقیقیۃ تعالت وتقدست ظہورا فی مرتبۃ الثانیۃ بلا تغیر وتبدل وذلک المرتبۃ مرتبۃ الوجود الذی ہو خیر محض وکمال صرف ولیس لشئ غیر الوجود قابلیۃ مظہریۃ جمیع الکمالات بطریق الظلیۃ ولہذا ان تعلق العلم بتلک المرتبۃ المقدسۃ وانتزع کمالاتہ لکان اول شئ ینتزع منہا حضرۃ الوجود والکمالات الاخر تابعۃ لہ ولہذا ذہب جماعۃ من الصوفیۃ العلیۃ وغیرہم الی عینیۃ الوجود للذات المقدس وتصورہ مع کونہ

تعینا باللاتعین وثبوت هذا التعین الوجودی وراء العلم والخارج لان الوجود الخارجي
والعلمي من اقسام مطلق الوجود ومرتبة المقسم فوق مرتبة الاقسام فحضرة الوجود
من حيث هو سابق على كلا الوجودين ولا يتصور ثمه وجود خارجي ولا ذهني على ما مر وحضرة
الوجود بطريق الظلية جامع بجميع الكمالات الذاتية والصفاتية اجمالا وتفصيلا
فالاجمال تعين اول والتفصيل كانه تعين ثان ففي مرتبة اجمال الوجود لا يتميز كمال
عن كمال ولا صفة عن صفة وفي مرتبة تفصيل الوجود امتاز الكمالات وظهرت الصفات
فاول شئ ثبت في تفصيل الوجود الحيوة التي هي ام جميع الصفات وهذه الصفة
كانها ظل لصفة الحيوة التي لها ثبوت في مرتبة حضرة الذات المنزه ويصدق في
حقها لا هو ولا غيره وهذا الظل لما كان ثبوته في مرتبة هي دون مرتبة الذات تعالى
يصدق في حقها لا هو ولا يصدق لا غيره بل كان مغائر الذات الحق عز وجل وكذا حال
سائر الصفات تعالت وبعد صفة الحيوة ظهر صفة العلم ثم الصفات الاخر من الارادة
والقدرة وغيرها والعلم مع كونه جزء من التعين الوجودي وحصة من حصصه جامع لجميع
الصفات والصفات الاخر من استقلالها كانها اجزاء لصفة العلم لان لهذه الصفة
نوع اتحاد مع موصوفها ليس لغيرها هذا الاتحاد اذ العلم قد يتحد مع العالم والمعلوم
والقدرة لا تتحد مع القادر والمقدور وكذا الارادة والسمع وغيرهما لا تتحد مع
الموصوف ولصفة العلم ايضا معينتها اجمال لا يظهر فيه الصفات متميزة وتفصيل يظهر
فيه الكمالات متميزة كما للوجود ولاجماله حكم مركز الدائرة ولتفصيله حكم محيطها فمن
ههنا تندفع ما قد يورد ان تميز الحيوة عن سائر الصفات انما هو في تفصيل العلم الذي
يسمونه بالواحدية واما في مرتبة الاجمال فلا تميز هناك لصفة من صفة اخرى فكيف يحكم
بتقدم الحيوة على العلم الجملي على ما وقع في عبارات شيخنا وامامنا قدس سره والعجب من
هذا المعترض كيف يورد اصطلاح طائفة غير مسلم عند الخصم حجة عليه في امثال هذا من

عدم الاطلاع علی حقیقة مذهب الخصم واصطلاحه فبعد جهله اعتراضا وقد عرفت ان التمیز الحاصل لصفة الحیوة فی تفصیل الوجود بعد اندماجه فی حضرة اجماله سابق علی العلم الجملی والتفصیلی فالحاصل ان هناك تفصیلان تفصیل للکمالات المندرجة فی اجمال الوجود والحیوة هناك مقدم علی العلم بنوعیه وتفصیل فی حضرة العلم لما اندرج فی اجماله والحیوة ههنا مؤخر عن العلم فالعلم المحاط مسبوق بالحیوة و المحیط سابق علیه وانت خبیر بان صفة الحیوة المسبوقة بالعلم لیس فی الحقیقة صفة الحیوة بل صورة علمیة لتلك الصفة فصفة الحیوة سابقة علی العلم البتة وصورتها العلمیة مسبوقة بالعلم ومع قطع النظر عن جمیع ما ذکرنا فتقدم شان الحیوة علی شان العلم مما لا یحتاج الی دلیل وتنبیه عند ذی فطرة سلیمة وافاد شیخی وامامی قدس الله سره السامی اخرا فی موضع اخر ان حقیقة الحقائق والحقیقة المحمدیة علی مظهرها الصلوة والسلام و التحیة هو التعین والظهور الحبی والحب مبدأ الظهورات ومنشأ خلق المخلوقات ورد فی الحدیث القدسی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف فلولا هذا الحب لما اوجد موجودا اصلا فمن ههنا ظهر سر لولاك لما خلقت الافلاك وفی روایة لما اظهرت الربوبیة وهذا الحب مرکز ومحیطه الخلة التی هی کالظل لذلك المرکز، فالمرکز حقیقة لمحمد صلی الله علیه وسلم ومحیطه الدائرة التی هی کالظل لذلك المرکز والخلة حقیقة لابراهیم الخلیل ومبدأ لتعینه علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام وجاز ان یکون الخلة تعینا ثانیا لکن فی النظر الکشفی هذا المرکز والمحیط تعین واحد والتعین الثانی فی النظر الکشفی التعین الوجودی الذی ظهر بعنوان اصله الذی هو التعین الحبی قبل ظهور هذا الاصل فان قیل الحب فرع الوجود اذ الحب بدون الوجود لا یتصور فکیف یکون الحب اصلا للوجود۔

قلنا قد سبق ان الحق جل سلطانه موجود بنفسه وصفاته الثمانیة تعالت

موجودة بذات الحق ولا مدخل للموجود ولا للوجوب ثم بل الوجود والوجوب من الاعتبارات المتنزلة عن تلك الحضرة فاول اعتبار ظهر لايجاد العالم الحب ثم الوجود الذی هو مقدمة الايجاد لان لتلك المرتبة المقدسة بدون هذين الاعتبارين غناء ذاتيا عن ايجاد العالم اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعٰلَمِیْنَ وان شئت تفصيل الكلام فی هذا المقام وتحقيق المرام على التمام وان تعرف حقيقة مقام الخلة والحب والوجود فعليك بكلام الامام غوث الانام شيخنا وقبلتنا جزاه الله سبحانه عنا خير الجزاء واعلم ان التعين العلمی الجملی المذكور سابقا هو الذی يسميه الشيخ واتباعه قدس سرارهم بالوحدة والتعين الاول والحقيقة المحمدية ويقولون هو اوسع التعينات وهو مشهود الكل وهو التجلی الذاتی وله مقام التوحيد الاعلى ومبداءه وهو ماخذ الاعتبارات ومنبع النسب والاضافات الظاهرة فی الوجود والباطنة فی عرصة التعقلات والاذهان والمقول فيه انه وجود مطلق واحد واجب ويقولون ان اطلاق اسم الذات على الحق تعالى لا يصدق الا باعتبار هذا التعين ووراءه مرتبة اللاتعين والوجود المطلق فاقول ليت شعری كيف حكموا يكون صفة من صفاته تعينا للذات المعراة عن النسب والاضافات بل الاظهر ان يقال ان هذا التعين تعين صفة العلم وظهورها فی المرتبة الثانية والصفة فی الحقيقة غير الموصوف ولا ينبغی ان يقال انه تعين الذات بهذه الصفة لان الذات لا يتعين بالصفة وارباب المعقول قالوا فی علم الشئ بالوجه ان المعلوم هو الوجه فبالنسبة الى ذات الشئ يتحقق الجهل وقد تحقق بما تقرر ان هذا التعين حصة من حصص الوجود التی تميز وتعين فی تفصيل الوجود لكنه اجمع الحصص وهو مسبوق بصفة الحيوة والحيوة مسبوقة بمرتبتی الوجود الاجمالی والتفصيلی والوجود مسبوق بالخلة والخلة مسبوقة بالحب والحب تعين اول واعتبار اسبق فالتعين العلمی الجملی متنزل عن التعين الاول بستة مراتب وعما فوقه بسبع مراتب ومما ينبغی ان يعلم ان ليس معنی

التعین عندنا ان الحق عزوجل تنزل فصار حجابا ووجودا بل معنی التعین الصدور لانه الالیق بالتنزیه والانسب بلسان الانبیاء علی اجمعهم عموما وعلی خاتمهم خصوصا الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب (۸۶) ہشتاد و ششم

بمولانا محمد حنیف در حصول نسبت قیومیت و حصول بہرۂ اصالت محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اخوی اعزی مولانا محمد حنیف از این مسکین ضعیف بعد از مطالعہ دعا وسلام معلوم نمایند دران ہنگام کہ حضرت مجدد الف ثانی قدس اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس درویشے را از مخلصان خود بخلعت قیومیت نواختند و باین امر خطیر سرفرازش ساختند آن درویش را در خلوت طلب داشتہ فرمودند کہ علاقۂ ارتباط من باین مجمع گاہ ہمین معاملۂ قیومیت بودہ کہ آنرا بتو عطا نمودہ شد و مکنونات بشوق تمام بتو رو آوردند الحال سبب ماندن خود درین جہان فانی نمی یابم و ادائے قرب ارتحال خویش ازین جہان پرنیش فرمودند آن درویش دلریش باوجود استماع بشارت مسطورہ جگر کباب و دیدہ پر آب گشتہ با کمال الم و اندوہ در خود فرو رفتہ نہ زبانش را یارائے گفتن ماندہ و نہ سامعہ را تاب شنفتن۔ چون آنحضرت این تلوین را دران مسکین مطالعہ نمودند از روئے نہایت کرم فرمودند غم مخور کہ سنۃ اللہ سبحانہ این چنین جاری گشتہ است کہ یکے را بخود می خوانند دیگرے را بجایش می نشانند و از کمال تلطف عبارت آن عزیز را کہ در نفحات می آرد بر زبان مبارک راندند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم پاے درکشیدند ابوبکرؓ بجاے او نشست ابوبکر را پاے درکشیدند عمرؓ بجاے او نشست و عمرؓ را پاے درکشیدند عثمانؓ بجاے او نشست عثمانؓ را پاے درکشیدند علیؓ بجاے او نشست۔ آن درویش چون در خود ہیچ گونہ قابلیت این معنی نیافت و نیز الم مذکور در خاطرش مرکوز بود بہ لا یا نعم لب نتوانست کشود و امورے کہ استکشاف آن ضروری بود درمیان نیاورد این بود کہ چون آنحضرت فرمودند کہ اشیا بقیومیت تو

فرمودند
فرمودند

راضی تر و خوشنود از قیومیت من نیز لیکن آنرا نتوانست جرأت نمود که پرسد، خوش گفت. بیت

وحشی گذشت یار و نکرد ی حکایتے ای خانمان خراب زبان تو بسته بود

چون اندوہ این درویش آنحضرت بیش از بیش دیدند فرمودند در ان حال من گو نہ دلی ہست اما بہ بینیم کہ چہ علاقہ در میان است متوجہ گشتہ بعد از لمحہ فرمودند کہ تا ایام وصال من قیام تو با من بود و قیام افراد عالم با تو، این مقولہ گونہ تسلی دہ خاطر حزین این مسکین گردید بعد ازین ماجری بیک سال وسہ ماہ چند روز کم واقعہ آنحضرت روے نمود چہ این گفت وگو در عشرۂ اولی ذی الحجہ سنہ یکہزار وسی ودو بود وار تحال آن ہادی انام بست وہشتم صفر سنہ یک ہزار وسی وچہار بود پیش از عنایت این خلعت بمدت یازدہ سال کہ آن درویش دران ہنگام در حوالی چہار دہ سالگی بود بعرض اشرف رسانیدہ بود کہ من از خود نورے می یابم کہ تمام عالم ازان نور منور است وآن نور در ہر ذرہ از ذرات عالم سارسیت چون آفتاب اگر آن نور فرورود عالم ظلمانی است آن عالی حضرت ویرا بشارت دادہ فرمودند کہ تو قطب وقت خویش می شوی وابن سخن من یاد دار حمد اللہ سبحانہ کہ موعود منجز گشت واثر بشارت بحصول پیوست چہ قطبیت یکے از شعب قیومیت است۔

بر سر اصل سخن رویم وگوئیم کہ قیوم درین عالم خلیفۂ حق است جل وعلا ونائب مناب او اقطاب وابدال در دائرہ ظلال وے مندرج اند وافراد وا وتاد در محیط کمال او مندمج، افراد عالم ہمہ بوے روئے دارند وقبلہ توجہ جہانیان اوست دانند یا ندانند بلکہ قیام عالمیان بذات اوست چہ افراد عالم چونکہ مظاہر اسما وصفات اند ذاتے درمیان شان کائن نیست ہمگی اعراض واوصاف اند واعراض واوصاف را از ذات وجوہر چارہ نیست تا قیام شان بآن بود وعادت اللہ جاری ست کہ بعد از قرون متطاولہ عارفے را نصیبے از ذات ارزانی داشتہ ویرا ذاتی عطا می فرمایند کہ بحکم نیابت وخلافت قیوم اشیا می گردد واشیا بوے قائم می باشند۔

باید دانست کہ حصول نسبت قیومیت ہیچ کس را تا نصیبے از اصالت نداشتہ باشد

بازنست

بذرہ

میسر نسبت آن عالی حضرت متعالی منقبت درویشے را کہ بحصول نسبت قیومیت بشارت داده بودند بہ نوید ثبوت نشأ اصالت و یرا نیز سر بلند گردانیدند و نیز فرمودند کہ ہر قدر کہ نصیبے از اصالت داری موافق آن نشأ محبوبیت در نہاد تو مودع ست یعنی محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی در حق وے نشان داده وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ

مکتوب (۸۷) ہشتاد و ہفتم

بمیر محمد منصور در بیان امورے کہ ابلاغ آن ضروری ست۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی آیت کریمہ کہ درباب کفار اہل کتاب بحیلہ و مکر اہلِ اسلام را دلالت بکفر و ارتداد می نمودند بطریق تعریض باین جماعہ فرستادہ بودند و خود را بزعم خود مسلمان و برحق قرار داده و طرف ثانی را قرین یہود و ابلیس لعین در اغوا و اضلال ساختہ بوضوح انجامید حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ شما مسلمان و در زمرہ درویشان خود را می گیرید کہ شما را یا دیگرے را از راہ حق مانع آمده ایم ازین باب حرفے ہم درمیان ما و شما نیامده است بہتان را ہم حدیست و در صحبت ما مرتد و گمراہ و کافر کیست و نیز مراد از این اغوا و دلالت بار تداد غوایت و ارتداد شریعت است یا غوایت و ارتداد طریقت کہ عبارت از خروج است از اطاعت طریقت شیخ چنانچہ متقرر است اول خود مراد نیست و اگر مراد دارند چہ چاره است مانند ثانی کہ ردّ طریقہ باشد کہ نصیب وقت است معلوم شریفہ است کہ ما در آن وقت درین دیار نبودیم بسیر رفتہ بودیم معلوم نیست کہ دلالت کننده باین ارتداد کہ بود گناه آن بر ما بستن معقول نیست دیگر از این جانب مقدمۂ غیرت یا غیره کہ لازمۂ طریقۂ صوفیہ علیہ است ہیچ درمیان نیامده است شما دوم مرتبہ است کہ بدایت بجنگ می کنید و ایذا می رسانید ایذاے دل ادنی مسلمان چہ نتیجہ دارد فکیف ایذائے اہل حقوق از غیرت خداوندی جل سلطانہ نمی ترسید کہ فتنہ خفتہ بیدار می کنید این قدر بدانید کہ یکے مقبول یکے مقبول ہمہ مردود یکے مردود ہمہ از یکے قطع نموده ہوس ترقی و وصول را از خاطر

شریف بدر کنید ہر چند رواست کہ از راہِ استدراج صورت کشائش و ترقی رو نماید اما از حقیقت و معنی آن بے بہرہ است شیطان دشمن قوی ست از مکرِ آن ہیچ کس ایمن نیست فالحذر ثم الحذر سخن در جائے دیگر است کہ کشائش و ترقی بر آن متفرع است فالحذر ثم الحذر۔ چون شما سلسلہ جنبانید این قدر گفتہ شد والا امور اہم دیگر در پیش است نوبت باین قسم گفتن و نوشتن نمی رسد و نیز حقوق آشنائیہا ہم مقتضی بود کہ یک دفعہ ابلاغ حقیقت کار نمودہ آید والسلام

مکتوب (۸۸) ہشتاد و ہشتم

بمولانا محمد حنیف در بیان معارف اقربیت و تفصیل سیرے کہ ورائے آفاق و انفس ہست و دقائق فنا و کشف سر غلبہ عجز و حیرت در طریقہ علیہ آنحضرت سلمہ اللہ تعالیٰ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ سعادت آثار اخوی مولانا محمد حنیف از زین مہجور ضعیف استفسارے نمودہ بود بتقریب حل آن سطرے چند نویسد بگوش ہوش استماع نمایند قال عز من قائل وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ ذات حضرت واجب الوجود جل سلطانہ ہمچنیں کمالات ذاتیہ او تعالیٰ از بندہ بہ بندہ نزدیک تر است پس سیرے کہ باین مراتب متعلق شود ورائے سیر آفاقی و سیر انفسی باشد و نیز ورائے جذبہ و سلوک بود چہ سلوک سیر آفاقی ست و جذبہ سیر انفسی، سیر آفاقی را بُعد در بُعد فرمودہ اند و سیر انفسی را ہر چند قرب در قرب گفتہ اند لیکن آن قرب ظلی است، ازین قرب و اتحاد باید گذشت تا معاملہ اقربیت روے دہد چنانکہ زوال علم حصولی اشیا کہ عبارت از فنائے قلبی است بے تمامی سیر آفاقی ممکن نیست و بے شروع در سیر انفسی میسر نہ ہمچنیں زوال علم حضوری شخصی کہ بذات و صفات او متعلق است و فی الحقیقت فنائے نفس است بانتہائے سیر انفسی و دخول در مراتب اقربیت مربوط است و در سیر انفسی علم حضوری عارف بر جاست چہ انفس درین موطن بعنوان حقانیت پیدا است و از قید آن بتمام رہائی بحصول نہ پیوستہ تا وصول بمطلوب حقیقی پیدا آید چہ مطلوب بموجب کریمہ سابقہ ورائے انفس است و آنچہ

در انفس نمودار است از آیات دالہ است چنانچہ قرآن مجید بآن مشعر است سَنُرِیْھِمْ اٰیٰتِنَا
فِی الْاٰفَاقِ وَفِیْ اَنْفُسِھِمْ حَتّٰی یَتَبَیَّنَ لَھُمْ اَنَّہُ الْحَقُّ و چون علم حضوری عین عالم است
ناچار بزوال آن زوال نفس عارف خواہد شد و اثرے از وے نخواہد ماند و زوال علم حضوری باین
معنی است کہ علمی تعلق بذات عارف داشت از انجا کندہ بواجب تعالیٰ متعلق شود و حاضر دران موطن
حق سبحانہ باشد نہ ذات او و بیانش آنست کہ ہر کمالے کہ در ممکن نمودار است ہمہ مستفاد و مستعار
از مرتبہ وجوب است تعالت از وجود و حیوۃ و علم و قدرت و امثال آن و ممکن این کمالات را از خود
فہمیدہ خیانت در امانت نمودہ است و چون عارفے را بمحض فضل و کرم باین دید عارفی بنوازند
مرۃً ثانیۃً تو اند بود کہ بحکم اِنَّ اللّٰہَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمٰنٰتِ اِلٰی اَھْلِھَا امانات را درست
باہل امانات بسپارد و چون علم حضوری او پر توے ست از حضور ذاتی مطلوب این حضور بآن حضور
ذاتی ملحق خواہد شد در رنگ سائر کمالات کہ باصول خود ملحق می گردند درین ہنگام عارف خود را
خالی محض خواہد یافت و بعدم صرف ملحق خواہد دید نہ ذکرے در خود احساس نماید و نہ توجہے نہ یافتے بود
و نہ حضوری بعد از لحوق باصل اگر یافت ست از خود بخود است و اگر حضور است ہم از خود بخود لان
الحادث اذا قورن بالقدیم لم یبق لہ اثر درین موطن کہ موطن فنائے نفس است بروجہ کمال
اطلاق کلمہ انا از عارف زائل می شود و عارف از خود بانا نمی تواند تعبیر کرد زیرا کہ بعد از فنائے نفس
کہ مورد کلمۂ انا بود انا را مورد ے نماند کہ بران اطلاق یابد نہ بآن معنی کہ انا بر حق اطلاق شود و خود را
حق بیند کہ خودی درمیان نماندہ است و انانیت برکندہ و آنچہ حضرت ایشان قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ
الاقدس در بعضے از مکتوبات جلد اول زوال کلمہ انا را از سکر نوشتہ اند و فرمودہ کہ در صحو امثال این
سخنان منصور نیست در سیر انفسی نوشتہ اند بلکہ در فنائے جذبہ کہ سلوک تام بآن منضم نگشتہ است
زیرا کہ درین موطن مورد کلمہ انا ہنوز برجا ست لیکن بجہت غلبۂ محبت کہ منشا سکر است مستور
گشتہ است نہ زائل حکم بزوال آن نمودن محض سکر است اگر بصحو آید مورد آن را دریابد و حکم بزوال
آن نکند کہ تمامے آن سیر تمامے ولایت صغری ست پس برین تقدیر در کمالات ولایت صغری کہ

بسیر انفسی مربوط است استتار کلمہ انا نیز از ورجہ کمال متنزل بود وکمالے کہ درین مکتوب بیان آن می رود از کمالات ولایتِ کبری است کہ بورائے آفاق و انفس متعلق است و حقیقت فنائے نفس درآنجا متحقق است و دراین موطن مورد کلمہ انا از بیخ برکندہ شدہ است کہ عود آن صورت ندارد فنا وبقا و صحو وسکر آن را یکسان است والزائل لایعود. وآنکہ گفتیم کہ حقیقت فنائے نفس درآنجا متحقق است زیراکہ فنائے نفس فی الجملہ درولایت صغری نیز بحصول می پیوندد ولیکن کمالِ آن درین موطن است چنانچہ تحقیق آن در مکتوبات جلد ثانی بہ تفصیل مبین است و چون عاشق بیچارہ خود را سزاوار ورود کلمہ انا نیابد و خودی را شرک بیند و از انانیت پاک گشتہ تبری گزیند تواند بود کہ معشوق از روئے فضل واحسان بموجب هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ آن گم شدہ را در خلوت کدہ انائے خود جا دہد و عاشق صادق از ہمہ روئے تافتہ بیخود در حرم خاص کعبہ مقصود اعتکاف گزیند نہ بدان گونہ کہ عاشق عین معشوق شود. بیت

خیال کج مبر این جا و بشناس کسے کو در خدا گم شد خدا نیست

درین موطن از عاشق در دمندا ثرے نیست معشوق است کہ خود بخود جلوہ گر است و عاشق را از میان برداشتہ۔

بر خود

سوال ہرگاہ علمِ حضوری عین عالم باشد و آن علم بعد از کمال باصل خود کہ علمِ حضوری واجب است ملحق می گردد و مقرر است کہ لحوق ہر کمال باصل خود کائن است نہ بامرے کہ مبائن اصل آن باشد لازم می آید کہ حقیقت ہر شخص و مبدأ تعین او علم بود و حال آنکہ صفات دیگر نیز مبادی تعینات خلائق است چنانچہ بطور حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس تکوین مبدأ تعین حضرت آدمؑ است و کلام مبدأ تعین حضرت موسیٰؑ و قدرت مبدأ تعین حضرت عیسیٰ علیٰ نبینا وعلیہم الصلوات والتسلیمات و جمیعے کہ داخل ولایات این بزرگوار اند مبادی تعینات شان جزئیات این صفات اند و جزئیات جزئیات این صفات علی تفاوت الدرجات۔

جواب: حقیقتِ محمدی علیٰ مصدرہا الصلوٰۃ والتسلیمات والتحیہ، چنانچہ مقرر این طائفہ است

اجمال حضرت علم است وحقائق سائر خلائق تفصیل این اجمال است پس نظر باین معنی تواں گفت کہ
حقائق جمیع خلائق علم است، چہ ہمہ خلائق ظہور و تفصیل آنحضرت است علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات
غایۃ مافی الباب آن حقیقت جملی را در مرتبۂ تفصیل حصص لا یحصی است، باندازۂ کمالات مفصلۂ علم
کہ در حضرت اجمال اندراج واندماج داشتند پس حقیقت ہر شخصے از اشخاص سوائے آنسرور علیہ و
علی آلہ الصلوٰۃ والسلام حصۂ بود از حصص علم کہ از تعلق علم در مرتبۂ تفصیل بکمالے از کمالات مندرجہ
اجمال حاصل گشتہ مثلاً مبدأ تعین حضرت ابو البشر علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام حصہ است از علم کہ
از تعلق آن بصفت تکوین کہ در اجمال مندمج بود بحصول پیوستہ است وعلی ہذا القیاس سائر الحقائق
لیکن چوں تمیز میان حصص وحقائق بآن کمالات است حقیقت ہر شخصی مسمی بکمالے از ان کمالات کہ
نسبتِ خاص بآن شخص دارد کہ سبب تمیز او شدہ است نمودہ اند پس علم اشرف صفات شد و برکات
آن شامل جمیع موجودات آمد۔

جواب دیگر آنکہ اتحادِ شئ باشئ مستلزم آن نیست کہ شئ اول حقیقت شئ ثانی باشد
چنانچہ خاصہ را با ماہیت نسبت اتحاد است باآنکہ از عوارض است۔ اگر گویند برین تقدیر کہ علم ذات
وحقیقت انسان نبود حقائق جمیع موجودات تفصیل حقیقت محمدی گفتن چگونہ راست آید، چہ حقیقتِ
محمدی علم است۔ گوئیم در کار نیست کہ اجمال ذاتی تفصیل بود چہ انواع مندرجہ تحت حیوان را
تفصیل ماشئ تواں گفت، ہرچند ماشئ ذاتی آن نیست ولو سلم۔ گوئیم کہ حقیقتِ محمدی را اجمال کل
ہمہ حقائق گفتن باعتبار اشتمال وجامعیت علم است مر آن حقائق را، باآنکہ گوئیم تواند بود کہ حقیقتِ
محمدی عبارت از جمیع کمالات ذاتیہ بود کہ متعلق علم است علی وجہ الاجمال نہ نفس علم من حیث ہو
لیکن چون دران مرتبہ علم را از ان کمالات تمیزی نیست وغیر از حضور وانکشاف امرے دران موطن
ہویدا ومفہوم نہ، لہذا آن مرتبہ را وحدت گویند وقابلیت محض خوانند ونیز علم را با معلوم بطور بسیارے
از محققان اتحاد کائن است، ناچار تعبیر از ان حقیقت بعلم نمودہ اند لہذا در مرتبہ تفصیل ہمان کمالات
متمیزہ حقائق سائر اشخاص اند وبرایں تقدیر تقابل اجمال با تفصیل بے تکلف می افتد وبغیر آن

نہ چنان وموید این توجیہ است کہ نزد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس حقیقتِ محمدی اجمال تعین وجودی ست یا تعین حبی کہ تعین علمی ازان بمراتب پایان ہست چنانچہ تحقیق آن درجائے دیگر ثبت یافتہ است۔ اگر گویند کہ کلام بعضے اکابر ناطق است بآنکہ علم حقیقت انسان است چنانچہ مولوی قدس سرہ فرمودہ اند۔ مصرع

اے برادر تو ہمیں اندیشۂ الخ

وازحضرت ایشان نیز در بعضے اوقات مثل آن مسموع گشتہ۔ گوئیم تواند بود کہ این اکابر بر سبیل تجوز ومبالغہ فرمودہ باشند یعنی عمدہ در تو ہمین فکر واندیشہ است باید کہ آن در غیر مطلوبِ حقیقی مصروف نبود بلکہ بتمام مصروف آنجناب مقدس گردد وتحقیق دراین مقام آنست کہ حضرت ایشان ما افادہ نمودہ اند جائے کہ فرمودہ اند ازین بیان لازم می آید کہ در علم حضوری ہم صورت معلوم باوجود حضور نفس معلوم کائن است کہ حاضر نفس معلوم خاص نیست اعتبارے دروے راہ یافتہ است کہ از نفس بصورت آوردہ فہم ہر کس باین وقت نرسد و تا بذات بحت واصل نشود بوصول بیچونی این دقیقہ را درنمی یابد۔

فصل بالخیر اے برادر حل آنچہ ازاین فقیر استفسار نمودہ بودی کہ سبب چیست کہ در طریقہ حضرت ایشان ما قدس سرہ نسبت جہل وحیرت غالب است و کمتر درک می آید از تحقیق سابق لائح گشت زیرا کہ نسبت آنحضرت ورا آفاق وانفس است و با قربیت متعلق و بالا گذشتہ است کہ معاملہ اقربیت بعلم حضوری تعلق دارد نہ بعلم حصولی ومعلوم است کہ یافت و التذاذ در علم حصولی ست نہ در علم حضوری ہیچ کس شنیدہ کہ از یافت وحضور خود ملتذ بودہ باشد در علم حضوری اگر یافت والتذاذ است نہ از قبیل یافت والتذاذ متعارف است یافتے است مجہول الکیفیت لہذا اگر کسے خواہد کہ بر احوال خود اطلاع یابد وکمالاتِ ذاتیہ وصفاتیہ خود را بداند محتاج بتصورذات و صفات خود خواہد گردید وبے آن پے بذات و صفات نخواہد برد و خود را از خود فاقد خواہد دانست از بس کہ بدو بینی عادت کردہ است حضور ذاتی را علم نمی انگارد و تا درک او از وم از ایلیت نداشتہ باشد

هر چند که مزایلت در تصور بود نمی تواند دریافت. اگر گویند که در معاملهٔ اقربیت مزایلت ومباینت
کائن است چه اقربیت اثنینیت را میخواهد اتحاد است که مزایلت ندارد و از اثنینیت بری ست پس
باید که سیر انفسی مقصود بعلم حضوری باشد که اتحاد و رفع دوگانگی دران موطن صورت می بندد نه در معامله
اقربیت که ورائے آفاق و انفس ست و بے مزایلت متصور نیست. گوئیم چون مشهود در مرآت انفس ظلی
از ظلال مطلوب ست و آیتے از آیات دالهٔ او ناچار حضور و شهود آن حضور و شهود مطلوب نبود، هر چند
صاحب سیر انفسی آنرا غیر مطلوب نداند امّا فی الحقیقة غیر است پس نسبت باصل مطلوب علم حصولی باشد
چه حضور ظل حضور اصل نیست بلکه نسبت بآن مشهود که در مرآت انفس ست نیز علم حصولی کائن است
چه مرآت را با صورتے که در آن ظاهر است نسبت حصول است نه حضور هر چند در وقت شهود صورت
ظاهرهٔ مرآت مختفی است و مشهود نه لیکن فی الحقیقة مرآت بر حالت اصلیه خود است زوال آن در نظر
است و بس و انقلاع آن در شهود است فقط چه قلب حقیقت محال است و مقید مطلق گشتن محض
خیال، و در معاملهٔ اقربیت حکم بمزایلت و دوری نمودن از احکام وهم است و در رنگ مزایلت صورت
منعکسه در مرآت با ذی صورت که آن مزایلت نیز وهمے است هر گاه قرب را با دوری مضادت بود
و در اتحاد که نیز از افراد قرب است مزایلت نباشد در اقربیت که نازک تر است دوری و مزایلت مفقود تر
باشد هر چند اثنینیت باشد امّا بُعد و مزایلت نبود این معامله ورائے طور عقل است محبوس عقیله
عقل مشکل است که باین سرّ پے برد کشف صحیح و نور فراست که مقتبس از مشکوٰة نبوت بود
باید تا ایمانی باین معامله حاصل نماید و شربے از مشرب با بدو بر تقدیر تسلیم گوئیم مزایلتے که موجب بسیر
درک است همان مزایلت است که از راه بعد و دوری پیدا شده است نه مزایلتی که از راه اقربیت
متوهم شود که از یافت و درک از نسبت اتحاد هم دور تر است یا آنکه گوئیم تعلق معاملهٔ اقربیت بعلم
حضوری نه با آن معنی است که نفس عارف هنوز برجا است و علم حضوری او برپا مع ذلک باصل مطلوب
علم حضوری دارد دو چیز را حاضر است که این محال است یا نفس حاضر را عین مطلوب تصور نموده
حضور نفس را عین حضور او دانسته است که این معامله مناسب سیر انفسی است بلکه بآن معنی است که

عارف از خود منعدم شدہ و از حضور ذاتی خود منخلع گشتہ حضور را کہ پرتوے است از حضور واجبی جلّ سلطانہ بحضور او تعالیٰ ملحق گردد و بعد از لحوق تمام چوں حضور او با و بود کہ از عارف و از حضور وے اثرے نماند نسبت باطن از درک بعید تر می افتد و بعدم یافت از نسبت علم حضوری کہ بالا ذکر یافت منصف تر می گردد و ہٰذا۔

بر سر اصل سخن رویم صاحب علم حصولی در مراتب قطع منازل وصول در کمال شوق و ذوق است و بکشف و شہود خود ملتذ و شادان و ہموارہ در استغراق حضور مستہلک و صحبت او جذب بخش و عشق آمیز و گریہ آور و وجد انگیز و آنکہ معاملہ او وراء آفاق و انفس است از شوق در گذشتہ است و از قید شہود و استغراق در شہود وارستہ معاملہ او وراء ظہورات است و کارخانہ او برتر از ظلال چہ ظہور بے شائبہ ظلیت نیست و نہایت ظل بنہایت انفس است بیرون انفس ظل نیست ہر چند مراتب بعید باشد صحبت شان بعینہ صحبت اصحاب کرام است علیہم الرضوان در صحبت ایں بزرگواران ہیچ شنیدۂ کہ کسے تواجد نمودہ باشد و نعرۂ شوق برکشیدہ و دم از تجلی و شہود برآوردہ، آرام ایں برگزیدگان در طاعات ذوالانعام است جل و علا و فرخندگی ایشان در بندگی او تعالیٰ کار اینہا دوام نیاز است و کمال لذت شان در نماز حدیث ارحنی یا بلال و حدیث قرۃ عینی فی الصلوٰۃ شاہد معاملہ شان است آنچہ ارباب ظلال را در آخر کار میسر است قدم اول ایں بزرگواران ست وصول باصل اینہا را مسلم است و حقیقت جدو یافت ہم اینہا را میسر ایں وجد و یافت از عالم دیگر است ورائے وجد و یافت سابق وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَّهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ در مقام سابق اگر وصل است صورت وصل است و اگر یافت ہم صورت یافت چہ علم حصولی بمنزلہ ظل علم حضوری است۔

تنبیہ از لفظ جہل و حیرت کہ بالا مذکور شد گمان نکنی کہ ارباب ایں نسبت علیہ علم نسبت خود ندارند کلا حقیقت علم و یافت در ایں موطن ثابت است لیکن چوں متبادر با فہام بلکہ متحقق نزد عوام کہ با سفل سافلین فرود آمدہ اند علم و یافت بحصول صورت معلوم است و بس، علم حضوری

نزد شان گویا علم نیست بنابران تعبیر از آں معاملہ بجہل و حیرت نمودہ می آید و الحق دریافت آن نسبت کماہی بے نور علم و کمال معرفت متعذر است ہرچند حاصل بود و طریق دریافت آن نسبت یا بآں گونہ بود کہ حق تعالی عارف را حدت بصیرت بنوعے عطا فرماید کہ بے حصول صورت معلوم تواند تمیز نمود ہرچند عقل عقیل پے بآن نتواند برد کلا نمد عطایا الملک الا مطایاہ یا بآن طریق کہ در صورت مثالی آن معاملہ مجہول الکیفیت را وا نمایند یا بالہام ربانی دیا با علام راہبر یا غیرہ معلوم کند یا یقین حصول نسبت بالذاتی کہ بر آن مترتب است بدہند و درک در تبود رواست کہ بعضے را آن معاملہ حاصل باشد و علم بآن از ہیچ راہ حاصل نبود علم بتفصیل احوال و مقامات ہمہ را نمی دہند خال خالے را عطا می فرمایند و دیگراں را بالعلم اوکفایت می کنند لیکن این ہر دو در نفس وصول برابرند تفاوت بعلم و عدم علم است کہ از قبیل فضل جز نیست و در علم نیز مراتب مختلفہ است۔ بالجملہ آنچہ مطلوب است حصول این نعمت عظمی است علم بآن ہر قدر کہ بود از قبیل محسنات زائدہ است در رنگ محسنات بدیعی در فن بلاغت ولیکن ہذا آخر المکتوب الحمد للہ اولا و آخرا والصلوۃ والسلام علی رسولہ دائما و سرمدا و علی آلہ الکرام و صحبہ العظام الی یوم القیام۔

مکتوب (۸۹) ہشتاد و نہم

نیز بمولانا محمد حنیف در اشارت بجامعیت عارف۔

بعد الحمد و الصلوۃ و تبلیغ الدعوات بجناب اخوی اعزی می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ عافیتکم و استقامتکم علی جادۃ الشریعۃ المرضیۃ و السنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام و التحیۃ و ترقی درجاتکم الصوریۃ و المعنویۃ و الفوز بالسعادات الاخرویۃ الابدیۃ و التخلیۃ و الفنا و الانقطاع بالکلیۃ فاذا تخلیت و فنیت حق التخلیۃ و الفنا اوتیت نورا و جمالا لا ینجلی فی کل شیٔ الا جمالک و صار العالم السفلی و العلوی مرایا النورک و بہائک و مظاہر حسنک و کمالک

وکنت مرکزا واجمالا للعوالم ظاهراً فی کل شیٔ خلیفتہ واماماً فی الخلق وتمت فی حقک النعمۃ
فَانظُرْ اِلٰی اٰثَارِ رَحْمَۃِ اللّٰہِ کَیفَ یُحْیِی الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِھَا۔ والسلام

مکتوب نودم (۹۰)

بخواجہ دینار در عدمیت عارف۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ سعادت آثار میان دینار
ازین مسکین خاکسار دعوات مطالعہ فرمایند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است خیریت احبۂ
دور افتادہ از کرم حضرت وہاب جل سلطانہ مسئلت نمودہ می آید باجابت قرین باد ممکن بیچارہ کہ نصیب
او از مطلوب حقیقی جز استہلاک و اضمحلال نیست در ادراک کمال او عاجز و قاصر است و چون در بارگاہ
وحدت واحد بینش غیر از انعدام و تلاشی نقد وقت ندارد از دریافت حسن و جمال او تہی و حیران۔ بیت

گیرم کہ بغم خانۂ ما یار خرامد کو حوصلہ وطاقت دیدار کہ دارد

اوست کہ در خلوت گاہ الکبریاء ردائی کمال خود را خود شاہد است و در بزم گاہ انت کما اثنیت علی
نفسک جمال خود را خود ناظر فھو الذی حمد ذاتہ بذاتہ واثنی علی کمال صفاتہ فھو العارف و
المعروف وھو الشاھد والمشھود۔ عاشق بیچارہ درین جلوہ گاہ رخت باصحرائے عدم کشیدہ و
ہستی و دانش و توانائی را باہل آن حوالہ نمودہ۔ بیت

جسم ہمہ اشک گشت و چشم بگریست در عشق تو بے جسم ہمی باید زیست والسلام

مکتوب نود و یکم (۹۱)

بشیخ طاہر بدخشی جونپوری در اظہار محبت حضرت پیر دستگیر خود و محبت اصحاب آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ
بسم اللہ الرحمن الرحیم حضرت حق سبحانہ بمراتب قرب و ارشاد ترقیات بخشاد خدمت
معارف آگاہ دور افتادگان را فراموش نساختہ باشند چون بموجب المرء مع من احب

ہر جا کہ ارتباط جسمی درمیان است معیت معنوی باندازۂ آن نیز ثابت است امید است کہ تمادی ایام مفارقت فتورے در نسبت سابق نیارد بلکہ اگر ارتباط جسمی مذکور قوی تر گردد چنانچہ متوقع از دوستان است نسبت مسطور نیز زیادہ تر شود و بیش از بیش گردد این فقیر را جماعت کہ بشرف خدمت و پائے بوسی حضرت قطب المحققین قدوۂ خدا طلبان حضرت ایشان مشرف گشتہ اند نسبت علیحدہ است در نظر از عالم جدا اند بکسے مناسبتے ندارند چہ این جماعہ مرایائے محبوب اند و نشانے ازان بے نشان دارند خدمہ محبوب ہنگام غیبت او خصوصاً بغایت محبوب و مرغوب اند نزد والہان و شیفتگان قدر این جماعت بیش از بیش است ہر چند این جماعت بے پروا باشند و از لوازم ارتباط مسطور دور بوند اما نزد ما مردم نہایت عزیز اند و خدمت و محبت شان بر ما لازم بہرحال از دعا غافل نباشند و توجہ نمایند کہ فردا در زمرۂ محبان و خادمان آنحضرت یکجا محشور گردیم و در زیر لوائے مبارکش جا یابیم رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ ۝

مکتوب (۹۲) نود و دوم

بشیخ حمید احمدی در ترغیب بر تحصیل طریقۂ بندگی و بیان معالجہ عجب در اعمال۔

محبت آثار اخوی شیخ حمید دعا و سلام خوانند و از نوشتن احوال فارغ نباشند و در ادائے طاعات و عبادات مردانہ باشند و کمر ہمت را در خدمت مولیٰ جل و علا چست بربندند امروز روز کار است روز اجر فردا است در وقت کار منتظر اجر نشستن فی الحقیقت خود را از اجر باز داشتن است و در ادائے خدمات مقید بلذات نباشند اگر لذت دہند نعمت است و اگر ندہند طاعت را از دست نباید داد مقصود از بندگی محنت و مشقت است کہ معادات نفس و مخالفت ہوا است نہ عیش و راحت کہ متمنائے ہوا و نفس است آن لذت و راحت دیگر است کہ ازان طرف عطا شود و نفس و ہوا را اصلا دران مدخل نبود کہ نفس در عین آن لذت با نالہ و فغان است لیکن آن لذت چون موہبت است طاعات را بفقد آن موقوف نمی توان داشت در تحصیل طاعات بجان کوشند امید نجات از رحمت

جو بیند و طاعات را نیز اثر رحمت او فہمند و عائد بتوفیق او دارند و حول و قوة خود را اصلا دران دخل ندہند تا از عجب بر آیند و اگر احیانا حول و قوة را بخود عائد بینند ازان نادم و مستغفر بوند تا طاعات نا چیز نگردد و باثم متبدل نشود لیکن باین بہانہ از اعمال و طاعات در نمانند ہم طاعات کنند و ہم استغفار ازان طاعت نمایند و آنرا شایان جناب مقدس ندانند و امیدوار باشند که این ندامت و استغفار رفته رفته علاج آن دید حول و قوة نماید و اعمال را قابل قبول سازد۔ بیت

چشم دارم که دہی اشک مرا حسن قبول اے که دُر ساختۂ قطرۂ بارانی را

بزرگے گفته اعمل و استغفر طریق بندگی اینست اللهم مغفرتك اوسع من ذنوبي ورحمتك ارجى عندي من عملي۔

دادیم ترا از گنج مقصود نشان گر ما نه رسیدیم تو شاید برسی والسلام

مکتوب (۹۳) نود و سوم

بحقائق پناه شیخ نور محمد پٹنی در حل آنکه بر تقدیر فنا علم بفنا چگونه باشد۔

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى خدام معارف دستگاه ازین شکسته آواره دعوات مشتاقانه قبول فرمایند۔ مصراع

از ہر چه میرود سخن دوست خوشتر است

سوال فنا نسیان ماسوی است و زوال علوم است باسرہا پس بر تقدیر حصول فنا اگر علم بفنائے خود دارد فنا حاصل نیست و اگر علم ندارد چگونه داند و گوید که فنا حاصل است چنانچه ارباب فنا ازان خبر داده اند۔

جواب بعد از مضی حالت مذکوره خواہد دانست که فنا حاصل گشته است و ازان خبر خواہد کرد و بر تقدیر دوام فنا چنانچه مختار حضرت ایشان ما است قدسنا الله بسره الاقدس۔ گوئیم برین تقدیر بقا لازم فنا ست در عین فنا باقی ست و در عین بقا فانی ست پس درین موطن

صفات و افعال عارف از خود فانی گشتہ بصفات و افعال واجبی تعالت متحقق می گردد مثلاً علم ممکن از خود فنا یافتہ بعلم واجب تعالیٰ و تقدس بقامی یابد و علی ہذا سائر الصفات پس اگر عارف فانی در این مقام بعضے اشیار العلم باقی در یابد منافی فنائے علم او نبود چہ علمی کہ فنا یافتہ است بآن علم اشیار ادرنیا فتہ است تا محذور لازم آید التزائل لا یعود و این علم دیگر است کہ اشیا را بآں درک می نماید عزیزے گوید عرفت اللہ باللہ و عرفت الاشیاء بنور اللہ این معرفت اشیا منافی نسیان اشیا نیست. یا آنکہ گوئیم کہ درست است کہ فنا یک لطیفہ را از لطائفِ انسانی حاصل بود و علم بآں مر لطیفہ دیگر را. یا آنکہ گوئیم کہ فنا مر باطن را بود کہ کار اوست و علم بفنائے آں ظاہر را باشد چہ بر تقدیر دوام فنا عارف چنانچہ پیش از فنا بود بعد از فنا نیز بر ہماں نہج است زن و فرزند و سائر دوستان را بر سنن سابق می شناسد اگر بعضے احوالِ باطن خود را نیز در یابد و بر آن مطلع گردد محل تعجب نیست، اگر گویند محل دانش قلب است و چوں قلب فانی گشت باید کہ ظاہر نیز از دانش بے نصیب گردد، گوئیم اگر مراد آنست کہ بے دانش قلب از ظاہر دانش مطلقاً مصروف است و دانش مقصور بر قلب است پس ممنوع است چہ ما بداہت می یابیم کہ قلب از دید و دانش ماسوی مطلقاً رستہ است مع ذلک ظاہر بر دانش خود است و اگر معنی دیگر میخواہد پس در مدعائے ما مضر نیست و تحقیق آن است کہ بعد از تحقق فنائے قلب دانش کہ بآن تعلق داشت بجائے دیگر انتقال می نماید و محل دانش آنجا می گردد والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۹۴) نود و چہارم

بحقائق و معارف آگاہ شیخ عبد الحی بنبنی در دفع شبہہ صاحب نزہتہ کہ بر مقرر توم نمودہ کہ بر تقدیر گم شدن یافت چگونہ باشد۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین و آلہ الطاہرین دعائے وافی این مہجور عاصی در معرض قبول آرند احوال این فقرا مقرون بعافیت است حمد اللہ سبحانہ علی ذلک المسئول سلامتکم و استقامتکم۔

مخدوما سطرے چند در حل اشکال صاحب نزهة درباب فنا که مرقوم نموده است بتقریبے املا نموده بود الحال مضمون آنرا بطریق ہدیہ بآن عزیز الوجود ارسال کرده۔ سوال صاحب نزهة گوید۔ شعر

گویند عنان خود چه تابی　　گم شو که چو گم شوی بیابی

این نکتہ نمود نا صوابم　　چون گم شوم آن ہگے چه یابم

یا بنده اگر کسے دگر خواست　　از گم شدنم پس او چه میخواست

جواب مجمل آنست که گم شدن نسبت بما سوی است و یافت نسبت بحق جل شانہ فلا منافات و مفصل آنست که گم شدن در مقام فنا که مقام عین الیقین است متحقق است چه درین موطن علم منافی عین است و یافت در مقام بقا که موطن حق الیقین است صورت می بندد پس گم شدن شرط یافت شد ہر چند دریک وقت جمع نشوند فلا اشکال و این بر تقدیر یست که از یافت ادراک مرکب خواہیم و اگر ادراک بسیط اراده داریم پس در عین گم شدن ادراک بسیط حاصل است چنانچه مقرر است عزیزے گوید۔

رباعی

از حضرت ذات بہره استہلاک ست　　استہلاکی که از تصور پاک است

آن معرفتے است نامش ادراک بسیط　　آنجا چه محل دانش و ادراک ست

و برین تقدیر نیز اشکال مندفع است چه فنا شہود یست نه وجودی و بر تقدیر فرض فنائے وجودی جواب ہمان است که در شق اول مسطور شد چه بعد از ایجاد بوجود موہوب که مربوط بولادت ثانیہ است یافت حاصل ست پس حاصل آنکه مراد از گم شدن شہود یست یا وجودی و نیز مراد از یافت بسیط است یا مرکب بہر تقدیر محذور مدفوع است چه اگر شہودی مراد است چنانچه مقرر جمہور است از یافت ہر معنی که خواسته آید مدعا ثابت است لیکن بر تقدیر اراده ادراک مرکب یافت متاخر است البتہ و بر تقدیر اراده بسیط معیت حاصل است اما در تقدم ذاتی اختلاف کرده اند بعضے گویند تا نیابی نرہی و بعضے گفته اند تا نرہی نیابی و تحقیق آنرا از مکتوبات جلد ثانی باید طلبید اگر گم شدن وجودی مراد است نیز یافت مرکب را چنانچه متبادر است از یافت متاخر است کما مر پس بر ہر تقدیر درست آمد چون گم شوی بیابی والسلام علیکم۔

مکتوب (۹۵) نود و پنجم

بخواجہ مومن جذبی در ترغیب بر تحصیل نسبت این بزرگواران۔

بعد الحمد والصلوۃ وتبلیغ الدعوات بجناب اخوی گرامی می رساند احوال این فقیر من جمیع الوجوہ مستوجب حمد است خیریت وجمعیت احبہ مسئول ومامول، کتابتہائے ایشان میرسد وازین طرف در ارسال جواب تقصیری رود ومعذور خواہند داشت بہرحال از دعائے ظہر الغیب فراموش نکنند و کیفیات را نویسان باشند و در وظائف طاعات قدم راسخ دارند ودوام اقبال بجناب مطلوب حقیقی بے وصف شاہدی ومشہودی کہ دران موطن توجہ وحضور خود بخود است وعارف را حجز استہلاک واضمحلال دران نصیبے نیست پیدا کنند بعد ازان منتر صد ثمرات کہ برین نسبت منتر تب است باشند رو دوستان را نیز دریوزۂ این معنی نمایند والسلام علیکم۔

مکتوب (۹۶) نود و ششم

بخواجہ محمد کاظم در نصیحت۔ برخوردار سعادت آثار قرۃ العین خواجہ محمد کاظم بعافیت صوری ومعنوی باشند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول سلامتکم واستقامتکم احوال را نویسان باشند وکوشش نمایند کہ دوام اقبال ونگرانی بجناب قدس بوصف عجز ونیستی پیدا کنند وہرچہ منافی این دولت بود ازان کنارہ گیرند وقوت جوانی را صرف وظایف بندگی نمایند کہ این موسم بغایت مغتنم است بعد از فتور این قوت قدر آن معلوم می شود وحسرت بدست می ماند بالجملہ این وقت را در امور لاطائل صرف کردن المے است کہ تدارک آن ممکن نیست والسلام

مکتوب (۹۷) نود و ہفتم

بارشاد پناہ میر محمد نعمان در اظہار گلۂ دوستانہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ خدام سیادت ونقابت پناہ بعافیت صوری ومعنوی بودہ یاد آور محبان دور افتادہ باشند قلم بخود فرو ماندہ است چہ نویسد کہ شایان قبول آن خلاصہ اولاد نبول گردد وقابل آن بود کہ ازان معدن جود جوابے برائے آن سرزند ہر چند در عمان فکرت مذکور غواصی نمود ناگوہری بدست آورد وآن را تحفہ اہل بصیرت سازد میسر نشد وبدست تہی از ساحل آن سر برآورد آخر الامر اعتراف بعجز نمودہ خویشتن را ازان تہمی محال کشیدہ بدو کلمہ نامربوط خود را فرا یاد خاطر فیض مآثر داد۔ بیت

حافظ وظیفہ تو دعا گفتن است وبس　　در بند آں مباش کہ نشنید یا شنید

واگر گاہے بدعا وتوجہ ہم یاد کنند بعید نبود ہر چند این تمنا از تمنائے سابق ہم قدمے راسخ در استحالت دارد فحسبنا اللہ تعالیٰ بعد ھذا ونعم الوکیل

مکتوب (۹۸) نود وہشتم

بمولانا حسن علی در بیان طریقہ مرضیہ عبودیت۔

بعد الحمد والصلوات وتبلیغ الدعوات بسعادت آثار اخوی مولانا حسن علی می رساند احوال فقرائے این حدود بحمد اللہ سبحانہ مقرون بعافیت است خیریت احبہ دور افتادہ مامول ومسئول باید کہ احوال را نوبیسان باشند واوقات را معمور دارند ودر اہم امور صرف نمایند ودر سر وعلانیہ بخوف وتقوی بوند وقوت جوانی را مصروف طاعات سازند واحیاء لیالی را از مغتنمات شمرند وشبہائے تار را باذکار وافکار وگریہ وزاری وتذکر ذنوب وتفکر گور وقیامت منور دارند ومہما امکن عمل سنت را از دست ندہند واز بدعت وبتدرع محترز باشند وسعی نمایند کہ دوام حضور مع اللہ سبحانہ بے مزاحمت اغیار حاصل کنند وہمت بران گمارند کہ نفس حاضر نیز از میان برخیزد نا حضور او با وصورت بندد واوصاف واخلاق او بجائے اخلاق واوصاف این نشیند وانانیت امارہ رو بزوال آرد، خوش گفت۔ شعر

چو جان آئی بجان من نشینی مرا دیگر بجاے من نہ بینی
توئی از ہر دو عالم آرزویم تراچون یافتم از خود چہ گویم

بالجملہ اگر نجات مطلوب است مرادات حق را جل وعلا بر مرادات خود در باید گزید بلکہ خود را از ہمہ منتسبات تہی باید دید کلمہ لَا قُوَّۃَ اِلَّا بِاللّٰہِ را از و باید شنید انہ حمید مجید طریقہ بندگی این است انہ المیسر لکل عسیر وھو علی ما یشاء قدیر و بالاجابۃ جدیر امید کہ این بے حاصل را بدعائے سلامتی خاتمہ یاد می کردہ باشند کہ دعائے ظہر الغیب اقرب باجابت است۔

مکتوب (۹۹) نود و نہم

بخواجہ محمد فاروق در تحریص بر تحصیل معرفت و ضبط اوقات۔

مخدوما و مکرما مطلوب اصلی از ایجاد نوع بنی آدم چونکہ تحصیل معرفت صانع است جل و علا و مقرر است کہ معرفت بے فنا در معروف صورت نمی بندد پس امثال ما مہجوران را ناگزیر ست کہ عمر گرامی را صرف این دولت مطلوبہ نمائیم و دراین زندگانی فانی پیش از فنا فانی گشتہ بہ بقائے باقی حقیقی عز برہانہ بشتابیم افسوس است کہ آنچہ ازین کس طلب داشتہ اند بجا نیاورد و باموردیگر پردازد و در پے تعمیر آنچہ تخریب آن خواستہ اند گردد و سرمایۂ وقت عزیز را در پے استیفائے لذات فانیہ مصروف سازد، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ اند کہ ایاک والتنعم فان عباد اللہ لیسوا بالمتنعمین کمال خجالت و انفعال است کہ مطلوب را درین مہلت قلیلہ باوجود دعوت بآن در آغوش ناکشیدہ و اجابت نانمودہ ازین دعوت گاہ رخت بربندد و بعذاب بعد و حرمان کہ بدتر از عذاب جحیم است خود را اقرار دہد و از لذت قرب وصال فرار نماید فیا ویلتا علی من اعرض عن اللہ و وا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ دوبارہ در دنیا آمدنے نیست مَنْ کَانَ فِیْ ھٰذِہٖٓ اَعْمٰی فَھُوَ فِی الْاٰخِرَۃِ اَعْمٰی وَاَضَلُّ سَبِیْلًا۔ بیت

ترسم کہ یار ما نا آشنا بماند تا دامنِ قیامت این غم بما بماند

کریمہ

حجاب حمیم

بالجملہ کار باید کرد از گفت و شنود راہے نمی کشاید امید کہ دربارۂ این دور از کار را از صلحائے آن دیار دریوزہ دعا و توجہ نمایند۔ والسلام

مکتوب صدم (۱۰۰)

بمیرزا لطف اللہ در بیان حاصل طریقہ علیہ صوفیہ و ذکر بعضے نصائح۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی بورود صحیفہ گرامی مشرف گردید چہ نعمتے است کہ در عنفوان جوانی و تہیۂ اسباب عیش و کامرانی سودائے مطلوب حقیقی در سویدائے دل پیدا آید و ہوائے ہویت غیب از جبین جان ہویدا باشد محبت درویشان اثر آن ست و نیاز بایشان بینۂ واضح بر آن۔ پیر انصار قدس سرہ می فرماید الٰہی چیست این کہ دوستان خود را کردی کہ ہر کہ ایشان را شناخت ترا یافت و تا ترا نیافت ایشان را نشناخت محب این طائفہ با این طائفہ است المرء مع من احب شنیدہ باشند سعادت آثارا این موسم جوانی و فراغ را مغتنم دانند و فوت آنرا صرف خدمات مولی علی الاطلاق نمایند ہنگام کار ہمین موسم است در وقت پیری و سستی قوی بر تقدیر حیات فراغ معلوم است کہ چہ از دست می آید در حدیث آمدہ است سبعۃ یظلہم اللہ فی ظلہ یوم لاظل الا ظلہ امام عادل وشاب نشأ فی عبادۃ اللہ ورجل قلبہ معلق بالمساجد ورجلان تحابا فی اللہ اجتمعا علی ذلک وتفرقا علیہ ورجل دعتہ امرأۃ ذات منصب وجمال فقال انی اخاف اللہ ورجل تصدق بصدقۃ فاخفاہا حتی لاتعلم شمالہ ماینفق یمینہ ورجل ذکر اللہ خالیا ففاضت عیناہ رواہ البخاری ومسلم وغیرہما۔

سعی فرمایند کہ بر نبش عمل اخیر قیام نمایند و بنیابت امام بر عدالت مستقیم باشند بدانند کہ حاصل طریقۂ بزرگان ما قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم العلیۃ اتباع سنت است و اجتناب از بدعت و دوام توجہ و نگرانی است بجناب قدس سبحانی بوصف عجز و نیستی بحدے کہ دل را انقطاع تام از ماسوائے او تعالیٰ حاصل آید و تعلق علمی و حبی او از اشیا گسستہ شود و از رقیت ماسوی آزاد باشد

نہ از شادی آن شادان و نہ از غمی آن غمگین و نیز دل را حضور و آگاہی بمطلوب حقیقی بنوعے پیدا شود کہ غیبت در قفائے آن نبود حضوری کہ غیبت در قفائے آن بود نزد این اکابر معتبر نیست تا حضور و آگاہی ملکہ نشود و وصفِ ذاتی او نگردد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ این نسبت شریفہ منصور نبود و نفی نمودن است نفس حاضر را چون بفضل او سبحانہ تمام منتفی شود و حضور و شہود مطلوب خود بخود پدید آید درین ہنگام شہود بود بے وصف شاہدی و مشہودی بعد ازان بمقتضائے من قتلتہ فانا دیتہ بوجود موہوب موجود گردد درین ہنگام سیر معشوق در عاشق است، خوش گفت بیت

آئینہ صورت از سفر دور ست کان پذیرائے صورت از نور ست

و آنچہ در بالا گفتم کہ حاصل طریقہ بزرگان ما الخ زیرا کہ حقیقت این برگزیدگان ورائے این گفتگو است سریست کہ تعبیر آن با مثال این عبارات متعسر بلکہ متعذر است من لم یذق لم یدر۔ باید دانست کہ دریافت این معانی مسطورہ بذوق و وجدان بے طول صحبت و خدمت اکابر این طریق عالی دشوار ست ازین عاصی مہجور کہ از تذکر این امور لرزان و ہراسان است دریوزۂ حصول این معانی نمودن در رنگ سوال است از سائل فقیر ہر چند از راہ محبت این طائفہ علیہ ایمانی باین معانی حاصل نمودہ است لیکن چوں در محبت ناقص است در آنچہ مترتب بر محبت است نیز باید کہ ناقص باشد چہ محب را اطاعت محبوب لازم است ان المحب لمن یھواہ مطیع و چون اطوار این اکابر در خود کمتر می یابد متفرع علیہ آنرا چگونہ بروجہ کمال یابد آرے بمقتضائے حدیث قدسی انا عند ظن عبدی بی چون حسنِ ظن باین فقرائے دور از کار دارند محتمل کہ باندازۂ ظن شما با شما معاملہ فرمایند۔ بیت

می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ الصلوات والبرکات العلی۔

مکتوب (۱۰۱) صد و یکم

بسیادت پناہ میر محمد نعمان در آنکہ مصداق حصول نسبت صوفیہ علیہ تحلی ست بہ احکام شرعیہ۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا علی رسولہ الکریم اللہ تعالیٰ ذات بابرکات را مشمول الطاف داشتہ مسند آرائے ارشاد دارادواز ہستی موہوم منخلع ساختہ بدوام نیستی موصوف کناد تاہستی حقیقی جلوہ فرماید و خود بخود حاضر باشد این معنی ذوقی ست و جدانی، بگفتن و نوشتن راست نمی آید و بنظر و فکر این معما نمی کشاید کہ با وجود تکالیف سماوی نابودن بچہ معنی است و بودن و نابودن دریک وقت چگونہ باشد عرفت ربی بجمع الاضداد۔ عزیزے گفتہ در ہر چیز رحمت است الا در عشق کہ می کشند واز کشتہ دیت می خواہند یعنی از گم شدہ احکام بندگی فرومی گذارند و مصداق این نسبت تحلی است باحکام شرعیہ چہ کمال آں بفنا و اطمینان نفس می رساند واز نفس مطمئنہ جز موافقت نیاید و مخالف و مداہن شریعت کہ دعوائے این نسبت نماید از مغز جز پوست حاصل ندارد و آنچہ دارد از راہ استدراج است وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِيْنَ۝ امید کہ این دور از کار را از دعائے خیر منسی نسازند و در اوقات مرجوہ استقامت او خواہند۔ فان الاستقامۃ فوق الکرامۃ۔ والسلام۔

مکتوب (۱۰۲) صد و دوم

باحبۂ اکبر آباد علی الخصوص ارشاد پناہ میر محمد نعمان در تذکیر بر تحصیل معرفت صانع جل و عز و تحذیر از حرمان آن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اما بعد این تذکار یست از ین خستہ دل افگار برائے احبۂ ہوشیار فَاعْتَبِرُوْا يٰۤاُولِي الْاَبْصَارِ۔ بدانند کہ مقصود از آفرینش انسان تحصیل معرفت حق است جل و علا و در معرفت اقدام متفاوت است باعتبار تفاوت استعدادات بعضہا فوق بعض

ہرکس در معرفت بقدر عرفان خود سخن کردہ است اما آنچہ مجمع علیہ این طائفہ علیہ است و قدر مشترک است و لابد است در مدارج قرب آنست کہ معرفت بے فنائے در معروف صورت نمی بندد۔ بیت

ہیچ کس را تا نہ گردد او فنا نیست رہ در بارگاہِ کبریا

شعر از تست حجاب تو یقین است شرط ہمہ رہروان ہمین است

می بین و مگوے مذہب این است می باش و مباش مشرب این است

پس بر یاران ہوشمند ناگزیر است کہ در حاصل کار و نقد روزگار خود نیک تامل فرمایند ہرکہ را معرفت مسطورہ حاصل است فطوبی لہ وبشری باید کہ این حاصل را صرف امور غیر حاصلہ نماید و ہمت برآں گمارد کہ اصل را در رنگ ظل واگذارد و ہرکہ را معرفت راہے نکشودند و درد طلب و فقد این دولت نیز ندادند فالویل ثم الویل لہ کل الویل آنچہ مقصود از خلقت او بود او انمود و امرے را در این نشأ از روے طلب داشتند بجا نیاورد و با مور دیگر پرداخت و تعمیر چیزے کہ تخریب آن خواستہ اند نمود و سرمایۂ عمر گرامی را در ہوا و لایعنی مصروف ساخت و زمین استعداد خود با وجود حصول اسباب معطل گذشت کمال انفعال است کہ مطلوب را درین مہلت قلیلہ با وجود دعوت بآن در آغوش ناکشیدہ ازین دعوت گاہ رخت بربندد فردا بکدام رو در حضرت صمدیتش درآید و بکدام حیلت زبان عذر بکشاید و عذاب بعد و حرمان بدتر از عذاب جحیم است چنانچہ لذت قرب و وصال زیادہ از لذات جنات نعیم است فیا ویلنا علی من اعرض عن اللہ و یا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ دوبارہ در دنیا آمدنی نیست مَنْ کَانَ فِیْ هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِیْلًا ۝ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند تا دامنِ قیامت این غم بما بماند

می آرند کہ استاد ابوالقاسم قشیری رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ بوعلی دقاق را قدس سرہ پس از وفات بخواب دید کہ بسیار بیقراری می کرد و می گریست، گفت اے استاد چہ بودہ است مگر باز گشتن بدنیا می باید، گفت آرے ولی نہ از براے مصلحت دنیا و نہ براے آنکہ مجلس گویم بلکہ از بہر آنکہ

میان بربندم وعصا برگیرم وہمہ روز بریک یک درشوم وحلقہ وعصا بر در بزنم وبگویم نکنید نمی مانید که ازکہ بازمی مانید۔ شعر

صاحب خانہ را دہم آواز — کزپئے ہیچ ماندازہمہ باز

عمر بگذشت درپریشانی — بنگری کزچہ بازمی مانی

پس بر امثال ما مہجوران لازم است که عمر گرامی را بخوض این معانی بدیعہ صرف نمائیم ودرین زندگانی فانی حکمت وصول بفقد آن اصول خواہیم واز سیر صالحین ونعت عارفین بیان این معانی وتفسیر این حدیث جوئیم ودر طلب آن بجان کوشیم واز ہر جائے بوئے ازان بمشام جان برسد ازپے آن شویم ہرچند دست طمع از نقد این گنجینہ تہی بود بارے از طلب و درد فقد آن فارغ نباشیم وازجرگہ متمردان بیرون شویم، خوش گفت بیت

بچہ مشغول کنم دیدۂ دل راکہ مدام — دل ترامی طلبد دیدہ ترامیجواہد

طالب را باید که در طلب خود آرام ندہد وہموارہ مضطرب باشد۔ ابوبکر طمستانی قدس سرہ گفتہ که تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند محب را بے محبوب قرار نیست وہیچگونہ بما سوائے او انس والفت نمی گیرد وگفتہ اند مرید را بدین صفت باید بود که در کلام مجید مسطور است حَتّٰۤی اِذَا ضَاقَتۡ عَلَیۡہِمُ الۡاَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَیۡہِمۡ اَنۡفُسُہُمۡ وَظَنُّوۡۤا اَنۡ لَّا مَلۡجَاَ مِنَ اللّٰہِ اِلَّاۤ اِلَیۡہِ چون طالب آوارہ بدین صفت شود بمصداق ثُمَّ تَابَ عَلَیۡہِمۡ لِیَتُوۡبُوۡا، امید است که بحر بخشش بجوش آید وعاشق صادق را ازین خروش برآرد ودریچہ از معرفت در باطنش بکشاید نشانے ازان بے نشان پدید آرد ودر جرگہ رِجَالٌ لَّا تُلۡہِیۡہِمۡ تِجَارَۃٌ الآیہ درآرد وبصفت لَا یُصِیۡبُہُمۡ ظَمَاٌ وَّلَا نَصَبٌ وَّلَا مَخۡمَصَۃٌ فِیۡ سَبِیۡلِ اللّٰہِ الآیہ متصف سازد۔ بیت

بس کنم خود زیرکان را این بس است — بانگ دو کردم اگر در دہ کس است

مامول از دوستان مقبول آنست که این دور افتادہ را از دعاہائے مرجوہ منسی نسازند ودر نوبۂ حصول معانی مزبورہ دربارۂ او نمایند، اِنَّہٗ قَرِیۡبٌ مُّجِیۡبٌ۔ رَبَّنَاۤ اَتۡمِمۡ لَنَا نُوۡرَنَا وَاغۡفِرۡ لَنَا

میجوید

اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ وصلے اللہ تعالیٰ علی سید المرسلین کلما ذکرہ الذاکرون وکلما غفل عن ذکرہ الغافلون وعلی آلہ وصحبہ وسلم تسلیما کثیرا کثیرا وعلی جمیع الانبیاء والمرسلین وعلی ملئکتک المقربین وعلی عباداللہ الصالحین۔

ملائکتہ

مکتوب صد و سوم (۱۰۳)

بارشاہ پناہ میر محمد نعمان در اظہارِ محبت و دیدِ قصورِ اعمال۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفٰی خدام نجابت و نقابت دستگاہ این احبۂ دور افتادہ را از دعائے خیر منسی نسازند رابطۂ حب معنوی و شوق ملاقات صوری کہ این احقر را بجناب شماست محتاج تحریر نیست چون دل را بدل راہے ست بحقیقتِ جامعہ خود رجوع فرمایند المجاز قنطرۃ الحقیقۃ اینجا سر نسبت پس شگرف ان اللہ خلق آدم علے صورتہ اظہار آن سر کار این دل آوگار نیست از کریمہ اِنَّ اللّٰہَ یَحُوْلُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِہٖ اگر توانند بآن سر پے برند شاید کہ این کریمہ بحریست بے پایان غواصی باید کہ فرائد روزگار را از آنجا بدست آرد اِنَّ فِیْ ذٰلِکَ لَذِکْرٰی لِمَنْ کَانَ لَہٗ قَلْبٌ سبحان اللہ سخن از حوصلۂ خود بیرون رفت وبجائے شد کہ از آنجا خود در راہ ست امثال ما مردم بوالہوس را با این قسم سخنان چہ نسبت شخصے کہ مستغرق لجۂ عصیان بود و از افکر آثام و ماتم ذنوب خود داشتن از ہمہ امور اہم است امروز یا فردا ست کہ یکایک طپانچۂ مرگ برروئے عیش خوشگوار می رسد و معاملات گور و قیامت درپیش می آید و نامۂ پُر از عیوب این کس در حضرت علام الغیوب آشکارا میشود و سوءِ معاملہ او با آنحضرت ہویدا می گردد فیا خجلتا علے ما عملنا ویا حسرتا علے ما فرطنا ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا

مکتوب صد و چہارم

بمیر زاعبید اللہ در تحقیق فنائے نفس و دلالت بر التزام آداب شرعیہ و وراثت مطلوب جل وعلا۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات می رساند بمطالعہ صحیفۂ لطیفہ و احوال پسندیدۂ آن گرامی برادر

خوشوقت وملتذ گردید۔ نوشته بودند که دل از کار اذکار ماموره آرام پذیر نیست و همگی افعال را نسبت بخود جز اضافت تهمت وهمی نمیداند وجود خود را بلکه جمیع وجودات را در تحت قهرمان وجودی که لا وهو در نفی واثبات او بمراحل از پسماندگان اند مضمحل می یابد وبتکلف در اداء اوامر واجتناب نواهی قهرا للوقت نموده بجاے می آرد۔

مخدوما این مراقبه واین دید لطیف وصحیح است وکمال این مراقبه آنست که این نسبت وهمی اوصاف وافعال هم بخود نه بیند واین افعال واوصاف درست باصل حوالت نماید وخود را بعدم صرف ملحق یابد ولاشئ محض ونسبت ساذج بیند تا از خود بانتواند تعبیر نمود علامتش آن ست که در خود نه ذکرے یابد ونه توجهی نه همتی بیند ونه حرارتے از دل تحرک ذکر وتوجه مذکور مطلقا مسلوب شود واگر احیانا در دل حرکتے یا توجهے وحرارتے فهمد دلیل عدم صفائی مراقبه مسطوره نماید دل را آرام ذکر آن هنگام بود که نفس ذکر ثابت باشد ذکر وتوجه زمباعدت وکمال مباینت مشعر است وچون این گمان از میان برخواست نماند الا الواحد القهار، نه بآن معنی که ممکن واجب گشت وباحضرت اتحاد پیدا کرد که آن غیر واقع ست بلکه بآن معنی که ممکن نماند واز خلعت موهومه خویش تجرد گزید وواجب برصرافت اطلاق خود چنانچه بود هست وخواهد ماند بعد از لحوق افعال واوصاف باصل اگر ذکر وتوجه است از خود بخود است، خوش گفت شعر

ولو نشجی من وجهه قمر | ولعینی من عینه کحل

واذواق دیگر که نوشته اند بهترین همه آنها همین مراقبه است که مذکور گشت باید که در جمیع واردات آداب وحدود شرعیه را نیک رعایت نمایند وبترک ادبے از آداب آن مساہله نکنند واگر خلاف معتبر علما امرے ظاهر شود بدانند که آن از راه سکر وغلبه محبت است وحق منتجی همان است که علما بیان آن نموده اند، مقصود از سیر وسلوک حصول فنا وبیستی است وزوال گرفتاری ست از ما سوائے مطلوب حقیقی چه آفاق وچه انفس تا در دیده بصیرت هیچ چیز منظور ومشهود نبود حتی که اسما وصفات نیز در شهود ومحبت شریک ذات مجرد نباشد گرفتاران احدیت مجرده شرکت امرے را

ولو نشجی ... لعینه

منتجی

راضی بیستند و ہمہ مشہودات و محبت را در تحت لا آوردہ نفی می نمایند خواہ اسم بود و خواہ صفت و شمامی نویسید
کہ وجود صور خیالیہ را چون ظلال شیون صفات می دانند نفی آنہا باعث اختلال وقت می شمارد و
بہ یقین مبین بنصب عین علمی شدہ کہ ہر یکے از مخطی و مصیب در تحت فرمان قہرمان وجودند و تلوین انہا
را تلون دیگر است۔
مخدوما ہر چند ہمہ در تحت فرمان قہرمان وجودند لیکن باید کہ متعلق طلب و محبت مرتبہ باشد
کہ ہیچ نسبت و اضافت بآن ذروۂ علیا راہ نیافتہ باشد و ورا مشہودات و متخیلات بود
از ظہورات و ظلال رونیافتہ مطمح ہمت جز ذات ظاہر کہ ورا این مراتب است چیز دیگر نباشد باید کہ
ہمہ مشہودات را در تحت لا آرند تا منتفی گردند بحمد اللہ سبحانہ کہ امثال این مشہودات بنظر پست
درآمدہ است کہ نوشتہ اند کہ این ہمہ کشاکش از نارسیدگیست التماس خلاصی از ماسوا از توجہ بندگان
خداوندی دارد اللہم ارنا الحق۔ وآنچہ نوشتہ اند اگر امرا دید پر دل را تابع وقت سازد۔
مخدوما ہر واردے کہ روے نماید شکر آن بجاے آرند و بعد از حصول تمکن دران طالب
ترقی ازان باشند و ھل من مزید گویان بوراے آن پویان بوند۔ بیت

نہ حسنش غایتے دارد نہ سعدی را سخن پایاں بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچنان باقی

اِلٰی اَنْ یَبْلُغَ الْکِتٰبُ اَجَلَہٗ۔

مکتوب (۱۰۵) صد و پنجم

بشیخ محمد صالح تھانیسری در فضیلت فقر و ترغیب بر تحصیل فنا۔

مکتوب مرغوب اخوی اعزی شیخ محمد صالح رسیدہ خوشوقت ساخت از مضائق روزگار
نوشتہ بودند بر فعل و ارادت حق سبحانہ راضی بلکہ ملتذ باید بود و سختی فقر و تلخی فاقہ را نعمت خوشگوار دانستہ
آن را مرآت فعل و صفت جمیل علی الاطلاق باید تصور نمود و شیوۂ مرضیۂ حبیب خداوندی جل سلطانہ
کہ مقصود است از خلقت و مرکز دائرہ خلت و محبت است۔ باید دانست حدیث نفیس الفقراء

الصابرون جلساء اللہ غدا یوم القیامۃ شنیدہ باشد حیات دنیاوی چند روزہ بیش نیست فکر گور و
قیامت درین فرصت یسیرہ ناگزیر است و علاج علت معنوی کہ عبارت از گرفتاری ست بما دون
حق سبحانہ از اہم مہام دلی کہ گرفتار غیر است از وچہ توقع خیر است سلامتی قلب کہ شرط نخستین این
راہ ست وقتی متحقق شود کہ ماسوی را در دل گنجائی نبود لا جاو لا علما بحیثیتی کہ اگر بتکلف یاد
اشیا نماید بیادش نیاید بواسطۂ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است این زمان مورد اسرار
و مہبط انوار قدم می گردد و محل تجلیات غیر متکیفہ می شود۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

وَفِیْ ذٰلِکَ فَلْیَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُوْنَ ۝ والسلام

مکتوب صد و ششم (۱۰۶)

بخواجہ محمد فاروق در آنکہ در محبت ذاتی جلال زیادہ از جمال لذت بخش است۔

الحمد للہ فی السراء والضراء والصلوۃ والسلام علی سید الانبیاء وآلہ الاصفیاء
مصیبتی کہ درین ایام بآن عزیز روزگار رسیدہ است باعث تالم احبۂ دور افتادہ گردیدہ انا للہ
وانا الیہ راجعون لیکن چون فعل حق است جل وعلا و دلالت خاص بفاعل خود می نماید،
دولتمند از او سیلۂ وصول آنجناب عالی ست و این مرارت صوری سبب چندین حلاوتہائے معنوی است۔ بیت

می تلخ است جور گلعذاران | کہ ہر چندش خوری باشد گواران
ہر آتش کان بیفروزد بت سیم | خلیلان را بود باغ براہیم

لذتی کہ از راہ جلال وایلام محبوب ست عاشق صادق را بیش از لذت جمال وانعام اوست
چہ لذت اولی از شائبہ حظ نفس مبر است و خالص مراد محبوب ست بخلاف لذت ثانیہ این کمال
ناشی از محبت ذاتی ست بلکہ در محبت ذاتیہ ہم خصوصیت علیحدہ دارد چہ مقتضائے مطلق محبت ذاتی
استواے ایلام وانعام است و زیادتی ایلام نشا دیگر دارد و آنے دیگر آرد خوش گفت۔ بیت

آن دارد آن نگار کہ آنست ہرچہ ہست　　　آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجاست

صحائف شریفہ پے درپے رسیدہ است و در جواب تقصیر رفتہ معذور خواہند فرمود چون قاصدے بآن حدود معلوم نبود بنابران ازان تقاعد نمود والسلام۔

مکتوب (۱۰۷) صد و ہفتم

بشاہ فضل اللہ برہانپوری در عظمت مطلوب و بزرگی طالب صادق۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم ہموارہ بعنایات رحمانی جل شانہ ممتاز باشند بمیدانند کہ بہ احبۂ دور افتادہ چہ نویسد لطایف محبوب زیادہ از آنست کہ زبان زد این ہرزہ گوئی گردد و نفائس معشوق برتر از ان ست کہ قلم این بوالہوس خیال ترجمانی آن نماید ہرگاہ تذکر و خطور آن دقائق ہوش ربود و خیال فکر و اندیشہ از تصور آن بلغزد جاے آن دارد کہ زبان در میدان ترجمان آن اسرار گنگ باشد و قلم در بوادی تعبیر آن بشگافد بیچارۂ مشتاق را معاملہ بجائے می رسد کہ تصور و خطور او را ہم آنجا بار نمی دہند دیگران بحقیقت او چہ پے برند۔ بیت

دلہا ہمہ آب گشت و جانہا ہمہ خون　　　تا چیست حقیقت از پس پردہ برون

بلے غیرت معشوق باندازۂ احسان اوست ہرچند احسان بیش غیرت بیش۔

مکتوب (۱۰۸) صد و ہشتم

بہ محمد فاروق ولد خواجہ عبد الغفور سمرقندی در نصیحت۔

برخوردار سعادت آثار ازین گرفتار دعا خوانند باید کہ در تحصیل علوم دینی کوشش بلیغ مرعی دارند و سعی نمایند کہ عمل بر طبق آن حاصل شود و از صحبت ناجنس و اہل تفرقہ و اہل بدعت محترز باشند و باطن را بہ نسبت ماخوذہ معمور دارند و در دوام آن کوشند و از ہرچہ منافی دوام آن بود معرض بوند چہ نعمت است کہ ظاہر باحکام شرعیہ متحلی باشد و باطن بآن نسبت معمور بود

وصحبت وخدمت برادر کلاں خود را مغتنم شمرند و مشغولی را در مجلس او تازہ دارند و بطریقے کہ دلالت نمایند مہما
امکن آنرا مرعی دارند و احوال را نویسان باشند و بر محبت فقرا مستقیم بوند۔ والسلام

مکتوب صد و نہم (۱۰۹)

بخواجہ محمد فاروق در تفصیل حالتے کہ در قیامت و موت نوم رو دہد بر نسبتے کہ درین دار حاصل شود و
در تیقظ رو دہد و چنانچہ در دنیا عالم امر اصل است و عالم خلق تابع او در آخرت معاملہ بر عکس است و بعضے
کمل بوند کہ دنیائے ایشان را حکم آخرت بود۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ الکریم وعلیٰ من تبعہ فی سلوک
المنہج القویم۔ مخدوما استماع یافتہ کہ سعی بلیغ در تعمیر اوقات دارند و مہما امکن بامور مالا یعنی نمی پردازند
حمد اللہ سبحانہ علیٰ ذالک چہ نعمتے است کہ در ایام جوانی و تہیہ اسباب کامرانی توجہی بجناب قدس
سبحانی داشتہ کوشش در جمعیت اوقات نمودہ آید شکر این نعمتِ عظمیٰ را بجا آرند و در ازدیاد آن کوشند
وَلَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ۔

وبدانند کہ جمعیت صوری کہ بظاہر وابستہ است اثر نسبت معنوی ست کہ نصیبۂ باطن است
ولازم نیست کہ نسبت باطن کماہی بر ظاہر جلوہ گر باشد چہ آن نسبت بمنزلہ معشوق است و ظاہر
بمثابہ عاشق آن و مشکل کہ معشوق در قید عاشق در آید کہ کرشمہ لازمہ معشوق است و حیا دامنگیر او، عاشق
بیچارہ ہر قدر کہ شائق و والہ معشوق بود ہمان قدر معشوق را ناز افزاید و از عاشق گردن کشی نماید ہر چند
باطن بامداد ظاہر ترقی می نماید و بدستگیری او بمدارج قرب عروج می فرماید۔ بیت

عاشقان را نصیب از معشوق   جز خرابی و جان گدازی نیست

عجب معاملہ است ہر چند ظاہر در خدمات باطن کوشد و در ترقی آن سعی جمیل مرعی دارد
باطن از وے بیگانہ تر گردد و از آغوش آن روز تر رود چہ طاعات و مجاہدات ظاہر سبب ازدیاد حسن و
طراوت باطن است و وصف معشوقی او کہ ناز و استغنا از لوازم آنست بکمال می رسد از ینجاست کہ

درانتہائے نسبتِ باطن از درک دور تر می افتد عزیزے می فرماید نسبت باطن ہر چند بجہالت کشد زیباتر بود قال الصدیق الاکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ العجز عن درك الادراك ادراك و این تعطش و نایافت ظاہر ناز مانی ست کہ کارخانہ ظاہر برپاست و چون خلل دران رو دندای الرحیل در رسد نسبت باطن میدان خالی یافتہ بصد آب و تاب بے پردہ در جلوۂ ظہور آید و بدکہ ہم آغوش نسبت باطن شود چہ حجاب او از ان نسبت ظاہر کہ بود ارتحال نمود و نیز چون موت از مقدمات قیامت است مشہود آنجا اتم و اکمل است و از ظلیت دور و باصالت نزدیک تر است و چون نوم را با موت اخوت و مناسبت است بعضے از دولتمندان را در حین نوم حالتے رومی دہد کہ شبیہ حالت موت بود بر حالت یقظہ تفوق داشتہ باشد۔ مصرع

زہے مراتب خوابے کہ بہ ز بیداری ست

دمدرک گردد دہم آغوش نسبت مطلوب شود

تفصیل این معاملہ را این احقر در جائے دیگر نوشتہ است از آنجا باید طلبید۔ بدانند کہ چون معاملہ برزخ صغری بانجام رسد برزخ کبری رو نماید و اجزاے منتشرہ و عظام رمیمہ را جمع سازند و معاملہ از خلل وارید دران وقت ولت قرب بالاصالہ بدن عنصری را باشد و بمصداق کریمہ وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ○ این بدن محزون نامراد را کہ چندین محن و شدائد دنیوی دیدہ و لگد کوبی و ایذاے خلق کشیدہ و در تہ بار اوامر و نواہی فرو ماندہ و تلخی مرگ چشیدہ و بخاکساری گو ساختہ و بآتش فراق و سوز اشتیاق سوختہ بصد خوبی و ناز در معرکہ خلائق بر سریر سلطنت بنشانند و بکمال عز و جاہ امام و پیشوائے لطائف عالم امرش گردانند و بر عکس معاملۂ دنیوی کہ باطن در معاملات قرب اصل ست و ظاہر تابع آن در آنجا ظاہر اصل بود و باطن تابع آن ظاہر باشد نہ بآن معنی کہ نسبت از باطن سلب نمودہ بظاہر دہند و او را تابع ظاہر گردانند بلکہ بآن معنی است کہ باطن بہ نسبت سابق متمکن بود ظاہر را امرے دہند و قربے و منزلتے بخشند کہ باطن با وجود معاملہ خود بشوق و آرزو تبعیت ظاہر خواہد و نسبت خود را در جنب نسبت او محو و متلاشی بیند اذا جاء نہر اللہ بطل نہر عیسیٰ۔

تنبیہ بعضے کمل باشند کہ درین نشاہ آن یابند کہ دیگران فردا یابند امروز ظاہر شان را

بر باطن شان مزیت دادہ آنرا متبوع و این را تابع سازند و دنیاے شان را حکم آخرت دہند آخرت اینہا را بران قیاس باید نمود کہ چہ حکم خواہد بود چنانچہ حضرت ایشان ما را بخطاب دنیائے نیز احکم آخرت دادم مشرف ساختہ اند۔ بیت

اگرچہ این لحظہ ممکن کار شب نیست　　ز بختِ مقبلان این ہم عجب نیست

باید دانست قرب نبوت بعالم خلق تعلق دارد و قرب ولایت بعالم امر ہر کرا بقرب نبوت بنوازند این کمال در حق او ثابت بود. مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

سخن بجائے دیگر رفت مقصود آنست کہ بجمعیت صوری باشند و بمقتضائے المرءُ مع من احب با بزرگانِ خود از راہ محبت معیت پیدا کنند و احبۂ دور افتادہ را بدعا ہا یاد آوری می نمودہ باشند والسلام علیکم و علی من لدیکم۔

مکتوب (۱۱۰) صد و دہم

بفقیر حقیر محمد عبید اللہ عفی عنہ در شرح رباعی عارف بلند سیر شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سرہ

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ رباعی

زلفش بکشی شبے دراز آید ازو　　چون بگذاری چنگل باز آید ازو
گر یک گرہ از پیچ و خمش بکشائی　　عالم عالم مشک طراز آید ازو

گویند کہ این رباعی را حضرت شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس سرہ در سر قضا و قدر گفتہ است بخاطر فاتر در حل آن چند وجہ مخطور می گردد، وجہ اول آنکہ حضرت حق سبحانہ بحکمت بالغہ خویش قدرت کاملہ خود را در پردہ حکمت مستور ساختہ است و اسباب را کہ مقتضائے حکمت است روپوش قدرت گردانیدہ و بنصوص قاطعہ دعوت بر قدرت خود نمودہ و نیز دلالت بر ابقائے سبب حکمت فرمودہ و کمال را بجمع میان سبب و مسبب نمودہ بدین سبب ستایش حضرت یعقوب

علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کہ جمع نمود میان ہر دو در کتاب مجید خود کرد جائے کہ گفتہ وَاِنَّہٗ لَذُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنٰہُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝ پس ہر کہ نظر او بر عالم حکمت مقصور شد ودر بند اسباب ماند وبقدرت مسبب حقیقی جل وعلیٰ بے نبرد ضال شد وعالمے را گمراہی بر د وہر کہ سبب را مطلقاً از میان برداشت و از حکمت حکیم مطلق عز برہانہ چشم پوشیدہ کارخانۂ بزرگ خداوندی را عز وجل معطل ساخت و کار را بر اہل عالم بند نمود وہر کہ سبب را در میان آورد ومؤثر حقیقی در جمیع اشیا فعل حق را جل وعلا دید بمرکز حق مہتد گشت و از ہر دو مہلکہ وارہید وعالم را بہدایت کشید، زلف کہ در مجاز رسا نزروی محبوبست در رباعی حضرت شیخ گویا کنایت از حکمت ست کہ روپوش قدرت ست اگر آنرا بر روئے قدرت بکشی وقدرت را بآن مستور سازی یا آنرا بخود کشی وبآن در آویزی وبے بقدرت نبری شب دراز آید زو یعنی تاریکی گمراہی کہ راہے بنور ہدایت ندارد ازان پدید آید چون بگذاری یعنی اگر حکمت را از دست بدہی واسباب را مطلقاً فرو گذاری چنگل باز آید زو یعنی تنگی وانقباض باوجود وسعت وبسط پیدا آید۔ مصرع

گر یک گرہ از پیچ وخمش بکشائی

یعنی اگر سبب را بجائے داری وگرہ پیچ وخم آن را کہ عالمے بآن بند گشتہ است واز پیچ او رہائی نیافتہ وبحقیقت معاملہ نشنافتہ بکشائی واز بندش وارہی وبحقیقت بشتابی واسراری کہ در انجا اسباب مودع است گرہ را از روئے آن بکشائی وبران اسرار اطلاع یابی از ضیق طرفین خلاص شوی وبشاہراہ وصول حضرت ذوالجلال در آئی وعالمے را راہ نما گردی چنانچہ گفتہ

عالم عالم مشک تار آید ازو

یعنی زلف کہ سبب ضلالت جمع کثیر است درین وقت وسیلۂ ہدایت ورہنمونی کہ مشک تار آید کنایت از انست می گردد یا درین وقت حاصل مرا این کس را ازان زلف مشک تار است چہ مشک تار را خاصیت نیکوست کہ در آفاق انتشار می یابد وعالمی بآن از ضلالت بہدایت می آید۔

وجہ دوم آنکہ خالق افعال بندہ حق است جل سلطانہ لیکن کسب بندہ روپوش فعل حق آمدہ است پس زلف عبارت از کسب بندہ است و برین تقدیر اضافت زلف باو بنا بر آنست کہ کسب بندہ نیز بقدرت باہرۂ او تعالیٰ مستند است اگر آنرا بر روے فعل یا بخود بکشی و فعل بندہ را مخلوق بندہ دانی چنانچہ مذہب قدریہ است ضلالت افزاید و اگر کسب بندہ را مطلقاً منظور نداری و بجبر روی در چنگل باز آئی و از طاعات و بندگی در مانی و اگر گرہ از روئے کسب بکشائی و صنع حق را در میان مطالعہ کنی و فعل بندہ را از مجموع خلق حق سبحانہ و کسب بندہ دانی و راہ حق متوسط بین الجبر و التفویض گزینی مہتد شوی و عالمے را ہدایت بری۔

وجہ سوم آنکہ اگر کثرت را کہ روپوش وحدت حقیقی است برروے وحدت بکشی و بشہود کثرت از شہود وحدت در مانی در ظلمات کثیرۂ کثرت افتی و از نور وحدت محجوب شوی و اگر کثرت را از میان برداری و مستہلک مرتبۂ جمع شوی و افعال متکثرہ را فعل یکے فاعل دانی و حرکت اختیاریۂ عباد را در رنگ حرکت مرتعش یابی و اسباب را در میان نہ بینی و بکفر حقیقی متحقق گردی لاجرم در چنگل باز و صید صیاد آئی و مقام ارشاد را کما ینبغی نشناسی و اگر کثرت را کہ مصنوع او تعالیٰ و مرتبۂ است از مراتب بجائے خود داری از بند و گرفتاری آں رہائی یابی یا اسرار سے کہ در کثرت مودع است گرہ را از روئے آں بکشائی و در ایاے کثرت اسرار غیبی مطالعہ نمائی چنانکہ شہود یکی مانع شہود دیگرے نبود و از جمع بجمع الجمع آئی و بفرق بعد الجمع گرائی و اسباب را در میان بینی و افعال عباد را موافق قول اہل حق یابی و بر سر قضا و قدر مطلع شوی و از کفر حقیقی باسلام حقیقی مشرف گردی و بمقام دعوت کہ مقام انبیا است علیہم الصلوات و التسلیمات برسی چہ گفتہ اند النہایۃ ھی الرجوع الی البدایۃ۔" عالم عالم مشک طراز آید ازو" آن کثرت کہ سبب بعد و حرمان از مطلوب بود وسیلۂ قرب و وصل آن گردد نا تر ا بسبب آں مقام تکمیل و ارشاد حاصل شود۔

تحمّل

وجہ چہارم ہر چند بے تحمّل و تکلف بسر قضا و قدر مناسبت ندارد آنست "زلفش بکشی شب دا ز آید ازو" زلف کنایت از پردۂ تعین است کہ برروئے غیب ہویت ذات تعالیٰ اعتبار کردہ می آید

ومرتبۂ لاتعین را متعین می سازد اگر آن پردہ را از میان بکشی وبرداری وبورائے آن پوئی ظلمت غیب پدید آید وراہ گم گردد چہ درماورائے تعین کہ لاتعین است سیر وسلوک ومعرفت وشہود مفقود است چنانچہ گفتہ اند وحرحرمان ازان مرتبہ علیا نصیب نداشتہ "چون بگذاری جنگل باز آید از و" یعنی اگر پردۂ تعین را بحالش بگذاری وآنرا طلب داری ترا صید نماید واز ماسوا رت بستاند اگر اہل آن باشی وچون طالب صادق درانیجا حرمان مطلق ومحجوبیت صرف از ذات بحت وغیب ہویت فہمید جہت تسلیۂ او فرمود، گریک گرہ از پیچ وخمش بکشائی یعنی اگر حقیقت این تعین را کماہی دریابی وگرہ دونمائی آنرا واکنی وبدانی کہ این تعین محض اعتبار است در ذات تعالیٰ واصلاً زیادتی بر متعین ندارد ونیز بدانی کہ این پردہ سبب انکشاف ونمایندگی پردۂ کیست چنانچہ مولوی جامی قدس سرہٗ گفتہ۔ رباعی

باگل رخ خویش گفتم اے غنچہ دہان ہر لحظہ مپوش چہرہ چون عشوہ دہان
زد خندہ کہ من بعکس خوبان جہان در پردہ عیان باشم وبے پردہ نہان

"عالم عالم مشک طراز آید از و" یعنی آن پردہ چون از حرمان وارہانید واز بے نصیبی خلاصی بخشید ونشانے ازان بے نشان داد ومطلوب را مکشوف ونمایان ساخت مشک طراز ازان پدید آمد وبوئے وصال بخشید ومدہوش بادۂ لایزال گردانید۔ والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب صد و یازدہم (۱۱۱)

بمولانا محمد صدیق پشاوری در شرح احوالِ او۔

بسم اللہ حامداً للہ تعالیٰ ومصلیاً علیٰ رسولہ الکریم صحائف گرامی بتعاقب وتوالی رسید خوشوقت وملتذ گردانید صد شکر کہ از یاد فقراء فارغ نیستند ونظر ہمت بریک مطلب دوختہ اند بظاہر گاہے بخیال وصال او شاد اند وزمانے بوہم فقد او مہموم خوش گفت بیت

جانان غم خود دوا اندر بر من من شادیٔ خود فدائے جانان کردم

از استیلائے خوف خاتمہ کثر می نویسند۔ مخدوما این غمے است تالب گور ہمراہ است مسلمانی می باید از این غم خالی نباشد قل او کثر ہر کہ را شق ثانی عطا شود دلالت بر کمال ایمان او دارد شکر این نعمت بجا آرید لَئِن شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ نوشتہ بودند کہ بشارتے درباب حصول ایمان میسر می شود حمد اللہ سبحانہ کہ بشارت سوال ایمان کامل نمودہ اید کہ نوشتہ بودید کہ ہموارہ استدعا می کرد کہ حق سبحانہ ذرۂ ایمان نصیب این کس بکند الحال در بیماری کہ در ماہ رمضان رو دادہ بود ملہم شد کہ در درگاہ ما ہیچ کمی نیست ایمان کامل را بخواہ الخ وکریمے چون دلالت بر سوال امرے کہ نزد اوست بکند نشانہ عطا است واگر بشارت صریح ہم یابید چون قطعی نیست نفس ابہام باقی ست وخوف دامنگیر ہر چند از ابہام تا ابہام فرق است۔ دیگر نوشتہ بودید کہ بعضے اسرار دران بیماری حاصل شدہ است کہ آنرا کتابت بر نمی دارد یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطَلِقُ لِسَانِیْ حسب حال این اسرار می گردد ہر چند منکشف است واظہر من الشمس است اما بتقریر وتحریر مطنقار است نمی آید از مطالعۂ آن بسیار ذوقین گشت اللہم زد لیکن اگر این قدر می نوشتید کہ این اسرار از کدام قبیل اند وبچہ چیز متعلق اند بتعقل صرف وابستہ اند یا از باب تحقق اند گنجائش داشت ازبے ادبیہائے صوفی محمد شریف مکرر نوشتہ اند مخدوما ہر بے ادبی کہ کردہ است تنہا بشما نکردہ است بہ بزرگان این سلسلہ کردہ است چوں شما کہ پیر او باشید از وے آزردہ باشید مارا باوچہ آشنائی ماند قوت انتقامیہ در فقیر کمتر است دو کلمہ از روئے غیرت باو نوشتہ است اگر متاثر شد فبہا والا او داند وکار او۔

نوشتہ بودند کہ بے حلاوتی از راہ علو ہمت است یا از راہ قصور استعداد مخدوما نسبت باطن ہر چند بلند تر می رود بجہالت نزدیک تر می شود ظاہر را بے حلاوت می دارد چہ از باطن دور تر می افتد وبیگانہ تر می گردد عارف ہر چند در معرفت پیش قدم بود فقد ونکارت زیادہ تر حاصل نماید ہر چند نزدیک تر گردد دور تر افتد فہو الواجد الفاقد وہو القریب البعید ہمان قصۂ شاگرد رسن تاب ست کہ با استاد خود می گفت ہر چند کار بیشتر می کنم از تو دور تر می افتم، نوشتہ بودند

تا الہام

که معلوم می شود که رجوع خلائق وابسته بکمال نیست بلے چنین است هرگاه قبول خلق دلیل قبول خالق تعالی نبود که بطلان آن را نیز قبول خلق حاصل است دلیل کمال چگونه بود والسلام علیکم۔

بطلان الانزا

مکتوب (۱۱۲) صد و دوازدهم

بشیخ محمد شریف کابلی در تنبیه بر موقع خطا و آنکه مسترشد را استرضائے مرشد ناگزیر است۔

والصلوٰة

بعد الحمد والصلوٰة والسلام نموده می آید در ینولا شنیده شد که مولانا محمد صدیق را که پیر شما ست رنجانیده اید و گستاخیها و بے ادبیها نموده اید و در سلوک سابق تغیر راه رفته و مولانا بسیار بسیار از شما رنجیده بحدیکه معامله به تبری و سلب رخصت کشیده است ازان تواضعها و نیستیها و خدا طلبیها که از شما ظاهر می شد این امور بسے مستبعد و خیلے محل تعجب است از پیر که قطع می کنید بکه می پیوندید مگر از خدا هم جل وعلا قطع می خواهید بخاطر مریدان از پیر قطع نتوان نمود و بجهت رضائے مخلوق از خالق تعالی نمی توان برید چه بلا شد حقوق از عالم رفت از مثل شما مردم که این قسم حرکت ناملایم پیدا شود پس اعتماد از یاران و اهل ارادت برخاست هر که نشو و نما پیدا خواهد کرد قبولے خواهد هم رسانید یا صفائی در وقتے خواهد دید از پیر اعراض و ترک آشنائی خواهد نمود انا لله وانا الیه راجعون۔ باید که بمشاهده این امور رابطه محبت و رسوخ عقیده به پیر زیاده تر شود و انکساری و خاکساری بسده او بیش از بیش نماید که این دولت همین گرده اوست و این صفا و قبول از انوار و برکات او نه آنکه گردن کشی نماید و رعونت هم رساند که مشیخت بطالبان صحبت داشتن درین وقت از محرمات طریقت است عجب است که ایمان بسلامت ماند بطلبه صحبت داشتن امر بست علیحده در نفحات از عزیزے نقل می کنند که هر که پیر از رنجه دارد و تو بد و بنباشی سگ به از تو باشد چه جائے آنکه مرید خود مباشر رنجش پیر بود بد فهمیده اید زود تدارک نمایید و مولانا را از خود راضی سازید بهر طریق که راضی شود غیر ازین علاجے نیست اگر مولانا راضی ست ما نیز راضیم والا ما نیز راضی نیستیم رضاے ما فرع رضاے مولانا است شنیده می شود که اراده آمدن سرهند دارید آمدن بسرهند از بے رضاے مولانا محض عبث است

کہ باز بہ پشاور باید رفت و راضی باید ساخت چنانچہ مولانا بنویسید بما کہ از فلانے راضی شدیم بعد ازین مابنر راضیم خواہ بیایید و خواہ نیایید. مخدوما آنچہ نوشتہ شدہ است از راہ دوستی و بہبودی شما نوشتہ شدہ بدنبرید. بیت

من آنچہ شرط بلاغ است باتومیگویم تو خواہ از سخنم پند گیر و خواہ ملال

نصیحت بظاہر تلخ است سعادتمند کسے است کہ این تلخی را در رنگ شکر بخاید و از حلاوت معنوی بہرہ یابد چون کنابہائے متکثرہ از مولانا در انواع شکوہ از شما رسید بنا برآن نوشتہ شد زینہار الف زینہار کہ ازین چیزہا در میان آمدہ است نادم شوید و در رضائے مولانا بجان کوشید۔

مکتوب (۱۱۳) صد و سیزدہم

بحضرت مخدوم زادہ عالی قدر جامع علوم ظاہری و باطنی خواجہ محمد نقشبند سلمہ ربہ در تاویل کریمہ اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الآیہ۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ورد فی الحدیث اول ما خلق اللہ نوری۔ اول چیزے کہ حق سبحانہ بیافرید نور محمدی بود علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیہ و سائر مخلوقات را از علویات و سفلیات ازان نور پیدا آورد حق تعالی گویا خود را بآن نور می ستاید آنجا کہ می فرماید اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اے ذو نور السموات والارض حق سبحانہ خداوند آن نور است کہ آسمانہا و زمینہا و مافیہا بآن نور پیدا گشتہ است مَثَلُ نُوْرِہٖ صفت نوری کہ منسوب ست باو تعالی و آن نور گویا کنایت از تعین اول و حقیقت محمدی است علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیہ کَمِشْکٰوۃٍ فِیْہَا مِصْبَاحٌ ہمچو چراغے ست در طاقچہ و دخول کاف تشبیہ بر مشکوۃ بنا بر اشتمال مشکوۃ است بر مصباح و مشکوۃ بدن عنصری آن سرور را علیہ الصلوۃ والسلام باید تصور نمود اَلْمِصْبَاحُ فِیْ زُجَاجَۃٍ آن چراغ افروختہ در قندیل است از آبگینہ و آن قندیل گویا باطن مبارک آن خلاصہ موجودات است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کہ آن نور از راہ باطن او

علیہ الصلوٰۃ والسلام تعلق بہ بدن عنصری گرفتہ است و باطن یا قلب او ست علیہ الصلوٰۃ والسلام
باہیئت وحدانی او کہ از ترکیب اجزائے عشرۂ عالم خلق و عالم امر محصول پیوستہ است یا گوئیم زجاجہ
کنایت از تعین وجودی است کہ تعین ثانی است چہ تعین اول کہ تعین حبی است نسبت بما فوق
محفوفست بتعین وجودی و تواند بود کہ زجاجہ کنایہ از تعین علمی باشد کہ علم را با و صلی اللہ علیہ وسلم
خصوصیتے است کہ صفت دیگر را نیست و بمحبوبیت او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام این صفت
راسری ست کہ دیگرے محرم آن نہ، لہذا محبوب ترین صفات نزد او تعالیٰ بطور حضرت ایشان ما
قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس این صفت است و محتمل کہ زجاجہ تعین وجودی بود و مشکوٰۃ تعین
علمی باشد بالجملہ الزجاجہ آن آبگینہ بہر معنی کہ باشد از کمال صفا و نضارت کَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ
گوئیا ستارہ ایست درخشان، باید دانست کہ تعین اول و حقیقت محمدی نزد حضرت ایشان ما
تعین حبی است اول چیزے کہ از مرتبۂ اطلاق و از گنج مکنون بعرصۂ وجود آمد و متعین گشت حب است
کہ مبدا ر اعتبار وجود است چنانچہ حدیث قدسی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت
الخلق لاعرف دلالتے بر آن دارد این تعین حبی کہ منشا محبوبیت ذاتیۂ آنسرور است علیہ و علی آلہ
الصلوٰۃ والسلام مرکز دائرہ است و محیط آن خلت است کہ حقیقت ابراہیمی است علی نبینا و
علیہ الصلوٰۃ والسلام حسن مرکز بحسن ملاحت مناسبت دارد و حسن محیط بحسن صباحت می ماند
صباحت حسن تفصیلی است کہ در معرض بیان آید چنانچہ در عالم مجاز تعبیر از آن برشاقت قد و
صباحت خد و لطافت چشم و ابرو و امثال آن نمایند و ملاحت حسنے است معنوی و آنیست
ذوقی کہ از حیطۂ تعبیر بیرون است و ورائے رشاقت و لطافت مذکور است کہ تعبیر از آن بآن
حسن می نمایند خوش گفت۔ بیت

آن دارد آن نگار کہ آنست ہر چہ ہست آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجاست

و این مرکز و محیط یک تعین است کہ مسمی باشرف و اسبق اجزائے او ست کہ مرکز است یعنی حب و
تعین ثانی تعین وجودیست چہ حب است کہ سبب وجود و ایجاد گشتہ است و تعین علمی دون

ظہور

تعین وجودی است و حصہ ایست از حصص آن لیکن اجمع حصص است چنانچہ تحقیق آن در جاے دیگر ثبت یافتہ است۔

برسر اصل سخن رویم کہ آن مصباح افروختہ کہ در آبگینہ است یُوْقَدُ افروختہ می شود و از وباد نور آن نمودہ می آید مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُوْنَةٍ از درخت با برکت بسیار نفع کہ درخت زیتون است کہ در زمین مقدس شام رستہ است این شجرہ مبارکہ گویا کنایہ از حقیقت خلت حضرت ابراہیم است علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام و چون آنحضرت شجرۂ انبیا است و در قرآن مجید درحق او وارد گشتہ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحٰقَ بنا بران بشجرہ مبارکہ از روے تعبیر بعنوان نمود و مناسبت زیتون با او آنست کہ منبت زیتون زمین شام است و نیز درخت مبارک است چنانچہ منقول است کہ ہفتاد پیغمبر علیہم السلام بر وے دعائے برکت کردہ کہ یکے از آنہا حضرت خلیل است علیہ السلام و نیز آوردہ اند کہ زیتون اول درخت است کہ بعد طوفان رستہ است و آنحضرت ہم اول اولی العزم است کہ بعد از طوفان بر منصۂ ظہور آمدہ و چون حقیقت خلت برتر از طبقات زمین و آسمان است لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ارشاد فرمودہ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيْءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نزدیک است کہ روغن آن درخت روشنی دہد بنفس خود اگرچہ نرسیدہ باشد بوے آتشی یعنی حقیقت خلت در درخشندگی و ہدایت بمثابہ ایست کہ بے آنکہ آتش محبت از روے اشتعال یابد روشنائی بخش است و صباحت آن بے مزج ملاحت راہ بر مطلوب ست و چون ولایت ابراہیمی با ولایت محمدی علیہما الصلوۃ والسلام جمع گردد و نائرہ محبت از خلت افروختہ شود و صباحت این ولایت با ملاحت آن ولایت اقتران یابد و کمالات محیط در مرکز روئے نماید نُوْرٌ عَلٰى نُوْرٍ نور بر نور افزاید و نور صباحت با نور ملاحت یکجا آید و نور ابراہیمی با نور محمدی جمع شود علیہما الصلوۃ والسلام و ملاحت با صباحت منصبغ گردد۔ بیت

پدر نور و پسر نورے ست مشہور ازین جا فہم کن نور علی نور

ازین اجتماع نورین و اقتران سعدین مقام محبوبیت محمدی صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم بدرجہ

علیہا رسد و معاملہ از دو طوق عبودیت بیک طوق آید و مقصود از امر باتباع ملت ابراہیم علیہ السلام بروجہ کمال بظہور رسد و دعائے کما صلیت باجابت تمام پیوند و این کمال در حق او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بروجہ کمال بحصول پیوست و مدعو مستجاب شد الحمد للہ سبحانہ علی ذلک و علی جمیع نعمائہ حمداً کثیراً کثیراً بعد از حصول این معاملہ توجہی کہ خود بحال این و اپس ماندگان داشت کمتر گشتہ است و فردے را از افراد امت بجا است آنہا گماشتہ و خود در خلوتخانۂ خاص با محبوب خلوت داشتہ علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات و البرکات والتحیات و تفصیل بعضے امور کہ درین جا باجمال ذکر یافتہ است از مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشان ما باید طلب نمود والسلام

مکتوب صد و چہاردہم (۱۱۴)

بمولانا محمد صدیق پشاوری در فضیلت علو ہمت و محبت و حزن -

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ صحیفہ گرامی اخوی اعزی مولانا محمد صدیق رسیدہ خوشوقت ساخت از ورود عنایات و برکات و بلند ہمتیہا و تعطش و دیوانگیہا کہ اندراج نمودہ بودند بمطالعہ آں ملتذ گردید قیمت جوہر آدمی بر وفق ہمت اوست و ہر چند جوہر قیمتی تر محبوب و مرغوب تر از آن است کہ وارد گشتہ ان اللہ یحب معالی الھمم و یبغض مسافلھا علو ہمت چون با نشہ حب و جنون جمع شود و با حزن و عشق یکجا گردد و نور بر نور آید و قیمت بر قیمت افزاید و راہ ترقی بیش از بیش کشاید من یرد اللہ بہ خیرا جعل فی قلبہ نائحۃ و نیز آمدہ ان اللہ یحب کل قلب حزین قال علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام لو ان محزونا بکی فی امۃ لرحم اللہ تلک الامۃ ببکائہ -

مصرع ۔ اے شادی آن دل کہ دراں دل غم تست

عشق و درد است کہ آدمی را بر سائر آفرینش فضل دادہ است و بدولت قرب و معرفت بنواختہ آدمی کہ از نشہ حب و جنون خالی ست ملحق بحیوانات ست اگر فضل و مزیت انسان را عشق و محبت قرار دادہ آید چہ بلا خوب و زیبا بود پر در بند عقل عقیل نباید بود و اندکے

ازین بند رہائی باید طلبید ازین بند بجائے رسیدن دشوار است۔ بیت

دل اندر زلف لیلی بند کار از عقل مجنون کن　　　که عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

مخدوما ملا محمد شریف کابلی رامی گویند که درین ایام خیلے باصلاح آمده است و تغیر اوضاع سابق نموده برین تقدیر گنجایش دارد که عفو از زلات او نموده آید و چون صحبت رشید و مؤثر دارد او را برین امر خطیر باید آورد و تجویز تعلیم طریقت باید نمود و چون شما از اطوار او بیشتر از فقیر واقف خواہید بود تامل شافی و استخاره نموده بعد اقبال قلب او را سر حلقه سازند و اجازت تلقین فرمایند ہر درجه از اخلاص و ارادت که دارد مغتنم است ظاہرا دیگرے از وے بظہور آید که به از وے بود بعد از انکه شما تجویز نمائید فقیر نیز موافق آن چیزے باو بنویسد والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب (۱۱۵) صد و پانزدہم

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی در تنزیہ محبوب حقیقی جل شانه۔

الحمد للہ وسلام علی رسول اللہ دعائے غریبانه این مسکین وسیلۂ فتح ابواب باد حمد اللہ سبحانه احوال فقرائے این نواح بر نہج صلاح است و از ہیچ وجه نگرانی نیست غیر از یک نگرانی و با وجود گرفتاریہائے صوری فی الحقیقت یک گرفتاری ست ہر چند از ان بے نشان ہیچ نشانے بدست نیست تمامی کاروبار اینجائی سوز و گداز است و ہمگی مانده بود این سود رد و انتظار در دلبست نہان و سوز بیست بے نالش و بے پایان۔ مصرع که می سوزد درون چون شمع و پیراہن نمی سوزد

مکتوب (۱۱۶) صد و شانزدہم

بمیرزا عبید اللہ در بیان در ائیت حق سبحانه و تعالیٰ۔

الحمد للہ وسلام علی عباده الذین اصطفے برادر رشید عبید اللہ بیگ این دور از کار را

از دعائے خیر منسی نسازند و ہموارہ بجذبات و عنایات در مراتب قرب ممتاز باشند واز گفت بخموشی
واز علم بنادانی آیند بلکہ ورائے مراتب سلوک و جذبہ پویند و برتر از معرفت و جہل جویند چہ امرے کہ
درپے آنیم ورائے جذبہ و سلوک است و بیرون از آفاق و انفس و ورائے فنا و بقا است و ورائے
تجلیات و ظہورات و ورائے دخول و خروج و ورائے قرب و بعد و ورائے توحید و اتحاد است و ورائے
شہود و مشاہدات و ورائے لفظ و معنی است و ورائے علم و جہل و ورائے کثرت و وحدت است و ورائے اسم و
صفت و ورائے قید و اطلاق است و ورائے شیون و اعتبارات و ورائے موہوبات و متخیلات و مکاشفات
است و ورائے تجلی افعال و صفات و ذات تعالیٰ و تقدس اصل در رنگ ظل از ان دولت سرادر
راہ ست فہو سبحانہ وراء الوراء ثم وراء الوراء این ورائیت در جانب قرب ست نہ در جانب بعد از ہر چہ
تصور کردہ شود نزدیک تر است بلکہ از ذات این کس باین کس نزدیک تر است ورائیت جانب بُعد
جولانگاہ وہم است و این ورائیت از دیدۂ عقل و ادراک وہم و خیال بیرون است چہ فہم و وہم
از خود نزدیکترے را نتواند تصور نمود فہو تعالیٰ اقرب فی الوجود و ابعد من الوجدان این کمال
از کمالات ولایت انبیا است علیہم الصلوات والبرکات چہ کمالات ولایت اولیا منحصر در مراتب
قرب است کہ غایت قرب اتحاد و رفع اثنینیت است کہ نہایت این ولایت است و معاملہ
اقربیت از اتحاد ہم نازکتر است از اتحاد باید گذشت تا معاملۂ اقربیت روئے نماید۔ مصرع

لذتِ می نشناسی بخدا تا نچشی

مکتوب صد و ہفدہم (۱۱۷)

بملا شہداد در ترغیب بر تحصیل فنائے قلب و نفس۔

بعد از رفع دعوات باخوی ملا شہداد می رساند کہ احوال این فقرا مستوجب حمد است و
خیریتِ احبہ مسئول و مامول است باید کہ در اتباع سنت کوشند و در تعمیر اوقات بوظائف طاعات
جد تام نمایند و بر ذکر و توجہ قلبی بجمع ہمت بدوام باشند بحدے کہ ماسوی مذکور از ساحتِ سینہ رخت

بر بندد و تعلق علمی و حبی آن از غیر او تعالی منقطع شود کہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید یاد نیاید
و حضور مع اللہ سبحانہ ملکۂ دل شود چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ این زمان فنائے
قلبی حاصل آید بعد ازاں اگر بمحض فضل نفس حاضر نیز رو بزوال آرد و تمام منتفی شود و نسبت
حضور و توجہ ازین طرف گسستہ بآن پیوندد و حضور او یاد روی نماید و بفنائے نفس مشرف گردد۔
مصرع این کار دولت است کنون تا کرا رسد والسلام

مکتوب (۱۱۸) صد و ہژدہم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در رعایت مقام مشیخت و ذکر بعضے از لوازم آن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب کہ در نیولا ارسال
داشتہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت حضرت حق سبحانہ بطریقہ مرضیہ استقامت کرامت فرماید
وازموانع وصول مطلب ارجمند یکسو دارد نوشتہ بودند حسب الحکم ہنگامۂ طلبہ را یک قسمے
سرگرم می داشت ہیچ احدے بے تاثیر نمی ماند حتی کہ اکثر شان در اول توجہ متاثر می شدند
حمدا للہ سبحانہ علی ذلک شکر این نعمت عظمی بجا آرند و از عجب و پندار ترسان و لرزان باشند
واین امر را کہ مقام دعوت ست خطیر و بزرگ دانند و از ادائے حق آن معترف بقصور بوند و از توجہات
بطلبہ و تفقد احوال آنہا بتساہل نگذرانند کہ از اعظم عبادات ست بعد از فراغ این امر و ادائے
حق آن بقدر طاقت بطاعات دیگر مثل درس و اذکار پردازند ان احب عباد اللہ الی اللہ
من حبب اللہ الی عبادہ شنیدہ باشند شکایتے از بوالہوسی و عدم استقامت طالبان نمودہ بودند و
اظہار افسردگی از تلقین آنہا کردہ مخدوما اکثر طالبان این زمان ہمین حال دارند طالب صادق کم است
لیکن بعد از استخارۂ خود و استخارۂ او و بعد از حصول انشراح طریقہ را باید گفت بعد ازاں اگر
بے استقامتی و برگشتگی در کسے ظاہر گردد گو شدہ باشد ضر راوست قُلْ هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى
اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِيْ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ط

مکتوب صد و نوزدہم (۱۱۹)

بمولانا محمد امین در جواب کتابت او کہ متضمن واردات بودہ و وجہ توفیق درمیان کریمہ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللَّهِ و کریمہ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ الآیہ و بیان حضور نقشبندیہ و جواب اسولہ دیگر۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب اخوی اعزی مولانا محمد امین وصول یافتہ باعث فرحت و مسرت گردید زادکم اللہ سبحانہ شوقا و ذوقا و توفیقا اظہار آلام مہاجرت نمودہ بودند۔ مخدوما دنیا دار الفراق است دعا کنید کہ در دار السلام جمع گردیم نوشتہ بودند کہ درین ایام دید نیستی و تغیر عالمیان در ہر آن از سر تازگی گرفتہ۔ مخدوما دید نیستی معبر بعدم است کہ مقدمہ فنا است و تغیر عالمیان در ہر آن تعلق بشہود سالک دارد چنانچہ تفصیل آن بمشافہہ مذکور شدہ است۔

و نیز نوشتہ بودند کہ جہانیان را ہمہ ظہورات حق جل و علا می یابد و در مرآت مظاہر غلط نما جز ذات واحد مشہود نمی گردد و نمی داند کہ معبود چیست و عابد کیست۔ مخدوما این دید و این شہود را مشائخ دیگر کمال می دانند و فتح الباب می فرمایند نیک و مبارک است لیکن در غلبہ این حال آداب شرعیہ را محافظت تام باید نمود و حقوق بندگی را نیک بجا باید آورد و باید یقین کرد کہ این شعبدہ بر تقدیر صحت از راہ استیلائی محبت محبوب است کہ محب ہر چہ بیند و داند غیر محبوب نبیند و نداند و از ہر کجا لذت فراگیرد نسبت بمحبوب نماید و عدم تمیز میان عابد و معبود کہ نوشتہ بودند ناشی از مقام جمع است کہ آن را کفر حقیقی نیز گویند چون بمقام فرق بعد الجمع رسد و از کفر باسلام حقیقی آید عابد را از معبود متمیز یابد و خلق را از خالق تعالی جدا بیند و آنچہ در بالا مذکور شد کہ این شعبدہ بر تقدیر صحت زیرا کہ مشہود در مرایائے کثرت نہ ذات واحد است تعالی۔ بیت

خلق را وجہ کے نماید او   در کدام آئینہ در آید او

نوشتہ بودند سبحان اللہ قائل انا الحق و سبحانی را ارباب ظواہر تشنیع می نمایند مگر نمی دانند

که از نسبتِ غیریت چه کشاید واہل این ورطه را چه حاصل آید الخ. بدانند که حقائق ممکنات اعدام است
که بواسطهٔ انعکاس کمالات امتیاز یافته است پس کمالات در ممکنات مستعار و مستفاد از مرتبه
وجوب بود و ذوات آن غیر از اعدام چیزے دیگر نباشد وچوں این دید عارف بر عارف غالب
می آید کمالات منعکسه را درست باصل می سپارد و خود را عدم صرف می بیند و بوئے از ہستی و توابع
آن در خود نمی یابد این زمان بفنائے حقیقی مشرف می شود نه آنکه خود را عین حق تعالیٰ یابد که خودی
از وے زائل گشته و بیخ انانیت برکنده به انا الحق و امثال آن تکلم نمی نماید معدوم را با موجود حقیقی
چه اتحاد و کدام اشتراک مقصود از نفی غیریت انتفائے شرکت ممکن است با واجب تعالیٰ در خیر و
کمال و این انتفاے اشتراک درین صورت بروجه اتم حاصل است از برائے نفی این اشتراک چه
در کار که بعینیت قائل شویم و در محذورات افتیم وجه توفیق درمیان دو کریمه که کریمه قُلْ كُلٌّ
مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ و کریمه مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ
نَّفْسِكَ باشد پرسیده بودند بدانند که خلق سیئات که درین جا عبارت از بلیات است از حق است
سبحانه لیکن جزاء اعمال سوء بنده است و بشامت عمل خود مورد بلا و مصیبت می گردد چنانچه از
عائشه صدیقه رضی الله تعالیٰ عنها منقول است که فرموده ما من مسلم یصیبه وصب و لا نصب
حتی الشوکة یشاکها و حتی انقطاع شسع نعله الا بذنب وما یعفو الله اکثر پس باندازه
خلق بلا و ایصال آن فرمود قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ و باعتبار استجلاب آن بکسب ذنوب فرمود
فمن نفسك فلا تدافع بخلاف حسنه که تفضل محض است ہمه اعمال خیر بنده مکافات نعمت
وجود ہم نمی کند بنعم دیگر چه رسد رسول الله صلی الله علیه وعلیٰ آله وسلم فرموده لا یدخل الجنة
احد الا برحمة الله قیل ولا انت قال علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام وما انا و آنچه بعضے از
نعم عاجله و آجله جزائے عمل بنده در قرآن و احادیث آمده است آن نیز از راه تفضل ست که بفضل
صرف عمل بنده را باین درجه رسانند. بیت

چشم دارم که دہد اشک مرا حسنِ قبول   آنکه در ساخته است قطرهٔ بارانی را

وایضاً وجود کہ بالاصالت خاصۂ حضرت معبود است تعالی مبدأ ہر خیر وکمال است
پس مبدأ حسنات او بود تعالی وعدم کہ ذات ممکن است منشاء ہر شر ونقص است پس منشأ سیّئات
نفس ممکن باشد وکریمہ قُلْ کُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰہِ باعتبار خلق است منشأ دیگر است وخلق دیگر
چنانچہ گویند منشاءِ نباتات ارض است ومنشاءِ مروارید آب باوجود آنکہ خلق ازوست تعالی اند
نسبت نقشبندیہ وحضور خاص این اکابر استفسار رفتہ بود، بدانند کہ نسبت نقشبندیہ وحضور ایشان
شہودی ست مبرا از وصف شاہدی ومشہودی وحضوری ست برتر از نسبت حاضر وحاضریت
کہ بحیرت تعلق دارد ودر ان موطن شہود حق سبحانہ خود بخود است وآن این حضور را حضور بے غیبت۔ غیبت
نیز گویند حضرت قدوۃ المحققین حضرت ایشان ما نوشتہ اند کہ اندراج النہایت فی البدایت
درین موطن صورت می بندد وحصول این نسبت مر طالب را درین طریق در رنگ اخذ کردن طالب
است در سلاسل دیگر اذکار واوراد را از پیر تا بران عمل نماید وپے بمقصود برد۔ مصرع

قیاس کن زگلستان من بہار مرا

ونیز نوشتہ بودند در باب نقشبندیہ کہ می فرمایند کہ ما فضلیانیم کہ نہایت دیگران در بدایت
ما مندرج است پس نہایت ایشان علیہم الرضوان عبارت از چہ باشد مخدوما بیان این معنی در
کتب این اکابر ہیچ بنظر نہ آمدہ است معلوم نیست کہ کسے شرح این معما نمودہ باشد غیر از حضرت
ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ کہ جواب این سوال بتفصیل در مکتوب دوصیت وبست ویکم از
مکتوبات جلد اول نوشتہ اگر شوق این معنی دامنگیر شود آنجا مطالعہ نمایند، وواقعۂ کہ دیدہ اند میگویند
کہ قدوۃ المحققین حضرت ایشان ما از ہمہ اولیا افضل اند حتی از فلان عزیز واضطرابے ازین واقعہ
ظاہر ساختہ اند مخدوما جائے اضطراب نیست افضل درین جاے تواند کہ بمعنی انفع باشد وہمین معنی
حضرت خواجہ احرار قدس سرہ العزیز فرمودہ اند مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی حفظ صورت پیر کہ آنرا رابطہ گویند سود مندتر است مرید را از ذکر گفتن ووواقعہ کہ در باب انگشترین

بواسیر دیدہ الحمد للہ الحق کہ فقیر نیز آن انگشتری را خوش نمی کند مضمون حدیث من علق شیئا وکل الیہ شنیدہ باشند۔ نوشتہ بودند کہ بے انصافان بہ تہمت متہم می کنند نہ این چنین ست۔ مخدوما اگر در شما نیست کفارت شما می شود بخاطر ہیچ نیارند نعوذ باللہ من الحور بعد الکور۔ از حق سبحانہ استقامت مسألت نمایند و این دور افتادہ را از دعا فراموش نکنند۔

مکتوب صد و بستم (۱۲۰)

بمولانا محمد حنیف در جواب عریضۂ وے کہ مشتمل بر حالت عالیہ و واقعہ روشن بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ صحیفہ شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف رسیدہ باعث بہجت و مسرت فراوان گردید حضرت حق سبحانہ در مدارج قرب ترقیات بے اندازہ کرامت فرماید۔ نوشتہ بودند کہ بعد از رسیدن اینجا کیفیتے ظاہر می شود و در تمام بدن سرایت میکند الخ و نیز نوشتہ بودند مفہوم می شود کہ تلاوت قرآن را در حصول آن نسبت مدخلیتے تمام است ہر چند تلاوت می کند آن نسبت قوت می گیرد و اگر در تلاوت فتور می یابد دران نسبت نیز فتور راہ می یابد

مخدوما می تواند کہ منشاء این کیفیت حقیقتِ قرآنی بود و چون رابطہ محبت با اہلِ این نسبت درست دارید و جمعیتِ استعداد نیز دارید حصول این معنی و امثال آن از شما قریب است بالجملہ کیفیت مسطورہ از نسبتہائے ظلال فوق است و باصل الاصل منشبث می نماید شوق کمالات مخصوصہ و نسبت ضمنی نمودہ بودند محتمل کہ نصیبے از ان بحصول پیوستہ باشد و این کیفیت کہ نوشتہ اند اثر آن بود فقیر درین باب تامل نکردہ است امیدوار باشند۔ بیت

ازان طرف نہ پذیرد کمال و نقصان	و زین طرف شرف روزگارِ من باشد

طلب مسودات جدیدہ نمودہ بودند اگر توفیق یافت بیاری می گویم کہ گر چیزے ازان قابل نقل باشد نقل گرفتہ بفرستد و واقعہ کہ دیدہ بودند گویا شیشہ آب ہان خود را در دہانِ من می اندازد

ومی گوید کہ امانت آن سرور است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ برائے تو دادہ بودند رساندم بغایت اصیل وامید بخش است گو اثر آن فی الحال ظاہر نشود و آنچہ از احوال یاران خود نوشتہ بودند خیلے محظوظ ساخت ہمہ احوال سنجیدہ ومقبول است وے باید دیگر دست در گریبان اللہ تعالیٰ ترقیات ارزانی داشتہ بمطلب حقیقی رساند چون ایام اعتکاف بود امور ضروریہ در پیش نبود اندنتوانست پرداخت وبراجوبہ لابد اقتصار نمود ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شیء قدیر بعد از نوشتن کتابت در حصول نسبت ضمنیہ پارۂ تامل نمودہ شد ہیچ واضح نشد اگر مقدور است باز تامل وتوجہ بلیغ درین باب خواہد نمود انہ المیسر لکل عسیر۔

مکتوب (۱۲۱) صد وبست ویکم

بحضرت پیرزادہ خواجہ عبید اللہ در آنکہ سیفت از اصل است وظل ہیچ چیز مستقل نیست۔

حضرت حق سبحانہ ذات بابرکات حضرت مخدومی ومخدوم زادگی را دیرگاہ برمفارق محبان وہواخواہان باقی وپایندہ داراد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد بورود عنایت نامۂ گرامی مشرف گردید امید کہ این مہجور دور از کار را گاہ گاہ بگوشۂ خاطر عاطر آوردہ بملاطفات وعنایات می نواختہ باشند ازین طرف سراسر تقصیر است عفو فرمایند بے کرم از کریماں می آید۔ مصراع

درخانہ بکدخدائی ماند ہمہ چیز

ہدایت از مبدأ می باید وسیفت از اصل کہ از پیشگاہ چنین آمدہ است واشد شوق بآنحضرت منسوب گشتہ خیر وکمال کہ ظل دارد ہمہ مستفاد ومستعار از اصل ست ظل در ہیچ چیز بخود استقلال ندارد اگر نسبت خیر وکمال بخود نماید خائن بود ودعوی ہمسری باصل پیدا کند کمال در حق او انتفائے کمال است وے خیریت در سلب خیریت ونصیبے کہ از اصل دارد بعد رد منتسبات بآن محو وتلاشی است ہر چند ظہور اصل بیش محو وتلاشی ظل بیش خوش گفت بیت۔

نماید

معشوق اگرچہ گشت ہمخانۂ ما ویران تر از اول ست ویرانۂ ما

ظل بیچارہ کہ جز انتفا از اصل بہرہ ندارد از کمال وجمال او چہ خبر داشتہ باشد الا ان یوجد بعد العدم ویولد بالولادۃ الثانیۃ فحینئذ لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ۔

ومن بعد ھذا ما یدق صفاتہ وما کتمہ احظی لدیہ واجمل

سخن بجائے دیگر رفت مقصود آنست کہ نظر بر تقصیرات این طرف نانمودہ از توجہات غائبانہ منسی نسازند واین عاصی را بدعائے خیر وسلامتی خاتمہ یاد آرند۔ والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب صد و بست و دوم (۱۲۲)

بمولانا محمد صدیق پشاوری در شرح احوال وے وجواب استفسارہا کہ نمودہ وتحسین احوال یاران او۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب رسید چون مشعر از استقامت واوضاع وسنجیدگی احوال بود مطالعۂ آن فرحت بخشید شکر خدا جل وعلا بجا آرند وطالب زیادت باشند لئن شکرتم لازیدنکم نوشتہ بودند خود را در عالم دیگر می دانند واین عالم مناسبی ندارد منشائے آن انقطاع باطن است از عالم سفلی واتصال او بعالم علوی لیکن این دید در وقت عروج است وہنگام نزول کہ بظاہر وباطن متوجہ خلق است این دید مفقود است وآنکہ جثۂ خود را مثل جماد بے حس وحرکت می یابند واثرے از ہستی در خود نمی فہمند از فناست وآنکہ محاط انوار خود را می بینند ودریاہائے نور را می یابند کہ در شما حلول می کند وہر جزو از اجزائے انوار را اجزائے خود می دانند می تواند کہ از بقا باشد، بدانند کہ معتبر در فنائے نفس آنست کہ سالک بذوق وجود خود وتوابع وجود خود را از صفات کمال ظلال کمالات واجبی یابد واین دید چنان غالب آید کہ این کمالات را درست باصل سپارد وخود را جماد میت بیند و یا نا تعبیر نتواند نمود ونہ ذکرے در خود یابد ونہ توجہی بعد از لحوق توجہ او باو است وبقا مربوط بولادت ثانیہ است من قتلتہ فانا دیتہ درین وقت عارف را از نزد خود اوصاف واخلاق عطا می فرمایند وعارف باوصاف

معروف خود را حی و عالم و شنوا و بینا و متکلم می یابد۔

باید دانست کہ فنا و بقا فی الحقیقہ باسمے است کہ مبدأ تعین سالک است نہ بذات اقدس تعالیٰ اگر فنا و استہلاک است در اسم است و اگر تحقق و بقا است ہم باوصاف آن اسم چہ ہر اسم جامع اسما و صفات ست و آنکہ سالک خود را نیابد و معدوم بیند بے آنکہ منتسبات را از اصل داند و باصل سپارد معبر بعدم است کہ فنائے جذبہ است کہ عود از ان ممکن است بخلاف فنائے حقیقی کہ از عود ایمن است۔

نوشتہ بودند کہ در نماز تصور می کند کہ راکع و ساجد دیگر است و بعد از نماز کیفیت خاص روی دہد بنہجے کہ باطن سراسر در حلاوت و التذاذ در می رود این حالت بسے اصیل است و حالت صلوتیہ را بر غیر آن بسے تفوق است التذاذے کہ در ادائے نماز روی دہد مخبر از نہایت کار است علی الخصوص نماز فرض۔

پرسیدہ بودند کہ ورود واردات و بشارات عالی اشارات و ظہور معارف و اسرار شرط کمال است یا نہ شرط بودن مفقود است ہر چند ترتب این امور بر کمال است۔ و نیز پرسیدہ بودند علاماتے کہ تعلق بحال متوسط و منتہی دارد کدام است و منتہی از متوسط و متوسط از منتہی بچہ چیزہا متمیز می شود بدانند کہ توسط و انتہا امر انسب بسیار است در ولایت چندین مراتب است بعضہا فوق بعض کہ نہایت مرتبہ تحتانی بدایت مرتبہ فوقانی است و از گذشت مراتب و لایت کمالات مرتبہ نبوت است کہ نہایت آن بدایت این ست لیکن کمال اول و نہایت نخستین فنا ست کہ عبارت از نسیان ماسوی است و زوال علوم ما عدا اگر زوال علم حصولی اشیا ست فنائے قلب ست و اگر زوال علم حضوری است فنائے نفس است این نسیان فی نفسہ ہم کمال است در قرب و لایت و ہم شرط کمالات دیگر کہ فوق اوست و تمیز التذاذ در صلوٰۃ از خصائص انتہا است کما مر۔

نوشتہ بودند کہ نہایت سیر تا بقا باللہ است و یا بعد از گذشتن معاملات فنا و بقا باللہ نہایت بچیز دیگر تعلق دارد و آن چیست۔ بدانند کہ بعد از گذشتن معاملات فنا و بقا کہ باصول و اصول

اصول تعلق دارد کار بجہل وحیرت می افتد نہ جہل وحیرت متعارف کہ نقص است این آن جہل و حیرت ست کہ ہزاران مزیت دارد بر علم ومعرفت من لم یذق لم یدر ، ونیز از گذشت آن معاملہ نسبت مجہول الکیفیت رومی دہد کذا وکذا ثم کذا وکذا غیر از اشارات ازان معاملات چہ در گفت آید در حضور ہر چند می خواستم کہ امثال این سخنان بشما در میان آرم لیکن چون عنان شوق شما را ازان مصروف می دیدم عنان سخن را نیز مصروف می داشتم الحال چون معاملہ بر سر آمدہ است رگ اشتیاق جنبیدہ سطرے دیگر چند موافق مرام شما می نویسد استماع نمایند معاملہ فنائے نفس کہ در بالا ذکر یافت نتیجہ تجلی صفات ست واز گذشت آن کار و بار با تجلی ذات ست و معاملہ این تجلی از گفت بیرون است ذوقی ست و وجدانی نہ بیانی وترجمانی این قدر ہست کہ این تجلی ذاتی دائمی است لان الذات اذا تجلی لا استتار لہ ازین جا معلوم شد کہ تجلی برقی کہ گفتہ اند نہ تجلی ذات ست تعالی تجلی شانے است از شیونات ذات تعالیٰ وحضرت شیخ ابن عربی تعبیر از تجلی ذات باین عبارت نمودہ است التجلی من الذات لا یکون الا بصورۃ المتجلی لہ فالمتجلی لہ ما رای سوی صورتہ فی مرات الحق وما رای الحق ولا یمکن ان یراہ و شیخ قدس سرہ این تجلی را منتہائے تجلیات گفتہ و فرمودہ فلا تطمع ولا تتعب فی ان ترقی من ھذا الدرج من التجلی الذاتی وحضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس این تجلی را تجلی شانے از شیونات ذات تعالیٰ مقرر نمودہ اند کہ آن شان اصلی است از اصول اسمے کہ مبدا تعین سالک است و باین علاقہ آئینہ داری صورت عارف نمودہ است و برنگ آن بر آمدہ نہ تجلی ذات تعالیٰ بلکہ تجلی شان ہم بر نمط تنزیہی نیست مفید بر آئینہ صورت و آخذ حکم آن است توجہ غائبانہ را نوشتہ بودند کہ بیچہ طریق است حضور وغیب در توجہ یکسان است عمدہ درین معاملہ وحدانی شدن و جمع نمودن است خود را از توجہات شتی۔

ونیز نوشتہ بودند کہ عدم علم باحوال مسترشدان موجب منقصت ہست یا نہ۔ بدانند کہ در سلوک وتسلیک اختیاری پیر را از احوال مرید وہمچنین مرید را علم باحوال خود ناگزیر است و در طریقۂ ما

کہ طریقۂ اصحاب کرام است علیہم الرضوان ہیچ درکار نیست نہ درجانب پیر و نہ درجانب مرید چہ افادہ و استفادہ درین طریق انعکاسی و انصباغی است مرید در صحبت شیخ کامل باندازہ محبت و فنا فی الشیخ ہر ساعت برنگ او می برآید درین صورت علم چہ درکار ہم در افادہ و ہم در استفادہ خربوزہ کہ بتابش خورشید پختہ می شود چہ درکار کہ خورشید را یا خربوزہ را علم بہ پختن و پختہ شدن باشد درین طریق ہر چند وجوہ مناسبت بشیخ زیادہ تر پیدا کند انصباغ در حق او بیشتر پیدا آید و تحصیل وجوہ مناسبت باتباع شیخ است ظاہراً و باطناً کہ سر موئے مجال مخالفت و اعتراض در خود نیابد کہ سبب سد راہ و خسران است و نیز خدمت و رعایت آداب وسنت چنانچہ بزرگان فرمودہ اند و رسوخ محبت و اعتقاد است باپیر۔

بیت

معبود تو پیر تست اول زان روے کہ چشم تست احول

نوشتہ بودند کہ بامسترشدان تا حصول فنائے قلبی درایشان بشوق محبت داشتہ می شود بعد ازان اثر کمتر مفہوم می شود و چندانی در درک نمی آید مخدوما نسبت بزرگان ما بجہت کمال علو بجہالت و حیرت اقرب ست نسبت ہر چند از قید ظلال وارہد و باصالت آید از مظان علم و معرفت دور تر افتد قدوۃ المحققین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اند نسبت باطن ہر چند بجہالت کشد زیبا تر بود مسترشدان را بوظائف اذکار و طاعات سرگرم دارند و بانیان خدمات و رعایت آداب ترغیب کنند و معطل نگذارند امید کہ از نسبت خاص بزرگان بہرہ یابند مقصود حصول نسبت است علم بآن امر دیگر است اگر بدہند فبہا و نعم والا غم نیست نسبت چون بتانی و تعب حاصل شود قدر و عزت دارد و آنچہ بسہولت و زودی بدست آید چندانے قدر و عزت ندارد و اگر کسے استعجال نماید بوالہوس است طالب نیست و قابل صحبت نہ مردم در طلب دنیا دنی چہ رنجہا کہ نمی کشند طلب حق جل و علا احق بآنست بزرگان درین طلب یا ضعہا کشیدہ اند و عمرہا گذرانیدہ بیت

اوحدی شصت سال سختی دید تا شبے روے نیک بختی دید

برسر پاے چلہ داشتہ ام تخم وحدت بسینہ کاشتہ ام

فنائے قلبی کہ در طریقۂ ما بعضے از طلاب را بسہولت دست می دہد در رنگ آنست کہ کسے را چشم

برسند و یکبارگی بمنزل رسانند وراہ چندین سالہ بطرفۃ العین قطع نمایند ہزاران احوال و مواجید و تلوینات ۔ مشاہدات الوان و انوار متلونہ و غیر متلونہ و کشوف و واردات کہ بمطلب حقیقی چندانی کار ندارد دیگر دا این نسیان نرسد حصول این معنی را در حق طالبان امر سہل ندانند و قطع تمامی دائرہ سیر الی اللہ را کہ بہ پنجاہ ہزار سالہ راہ تقدیر آن کردہ اند آسان ندانند و بتمام از تلوینات برآمدہ و بتمکین پیوستن را امر محقر خیال نکنند آرے این معاملہ نسبت بکمالات دیگر کہ فوق اوست حکم قطرہ دارد نسبت بدریائے محیط ۔ بیت

آسمان نسبت بعرش آمد فرود ورنہ بس عالی ست پیش خاک تود

حضرت شیخ الشیوخ قدس سرہ در کتاب عوارف بعد از ذکر خوارق و کرامات می نویسد کہ اینہا ہمہ مواہب الٰہی است جل شانہ جمعے را بآن مشرف می سازند و گاہ بود کہ برتر از آن جمعے باشند کہ آنرا ہیچ ازاں خوارق و کرامات نبود بعد ازان می نویسد کہ این ہمہ خوارق و کرامات دون ذکر ذات ست تعالیٰ و دون تجوہر قلب است بذکر

نوشتہ بودند ملا عبد اللہ نام یارے در یک ہفتہ بفنائے قلبی رسید و بعد از یک ماہ از ابتدائے زبان ذکر احوال خود را کہ وا نمود ہمگی بفنائے نفس می ماند و علامات این فنا ظاہر می گشت ۔ مخدوما این از جملہ نوادر و غرائب است حال خالے را اگر باین زودی این ہر دو دولت میسر شدہ باشد ۔ نوشتہ بودند ملا ادریس احوال بسیار عالی دارد و صحبت او بسیار است بعد از استخارہا رخصت اشخاص معدودہ باو دادہ شدہ است ۔ مخدوما این عدد را چون مشار الیہ بتمام رساند عدد مضاعف از عدد اول یا زیادہ ازان تجویز کنند و ہکذا و ہر گاہ استقامت براوضاع شرعیہ و اطوار صوفیہ در وے فہمند و معاملہ فنا و تمکین مشاہدہ نمایند اگر صلاح دانند بعد از استخارہا رخصت مطلقہ بطریق سفارت بدہند بشرط استقامت بر سنت سنیہ علی مصدرہا الصلوات والتسلیمات ۔ و نیز نوشتہ بودند کہ صوفی محمد شریف کہ از مسترشدانست از کابل آمدہ است نسبت و حال او را از نسبت و حال خود فائق دریافت مخدوما فقیر ہم باین عزیز در یک مجلس صحبت داشتہ بود و خیلے محظوظ گشتہ لیکن

نفوق محل توقف است زادنا اللہ سبحانہ وایاکم وسائر اخوانکم کرامتو ترقیا وتوفیقا ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شئ قدیر۔

مکتوب (۱۲۳) صد وبست وسوم

بمیرزا عبید اللہ در ترغیب بر اعلاے ہمت و تفصیل شہودی کہ در احکام شرعیہ روے نماید بر مشاہدات دیگر۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مکتوب مرغوب برادر اعز ارشد ارجمند را مہر دوست محمد رسانیدہ خوشوقت ساخت اللہ تعالیٰ بعافیت وترقیات دارد۔ نوشتہ بودند کہ باوجود انتفائے شہود غیر وغیریت بکمال بحدے کہ بمغائرت ظلیت و اعتباری ہم رضا نمی دہد بلکہ کفر در نظر می آید کہ وجود دیگرے اثبات نمودہ آید رعایت عبودیت وعبادت بر جاست و دقیقۂ از اطوار ظواہر شرع بقدر امکان فوت نمی سازند۔ شکر خداوندی جل سلطانہ بجا آرند کہ باطن این ہمہ مغلوب این قسم حال باشد وظاہر بر آداب شرعیہ مستقیم بود حق سبحانہ روز بروز استقامت را افزون کناد کہ نجات منیقن در انست و در ماوراے آن خطر است ہمت را بلند دارند واین احوال را معدات وصول دانند و زینہاے صعود تصور نمایند ومطلوب را وراء الوراء طلبند وبیرون از شہود و مشاہدہ جویند۔ عزیزی پیغمبر خدائے را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بخواب دید گفت یا رسول اللہ ما التوحید فرمود علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات کلما ھجس ببالك او خطر فی خیالك فاللہ سبحانہ وراء ذلك بخلاف

نوشتہ بودند کہ محبت با حقیقت حضرت خاتمیت علیہ من الصلوات ادومہا ومن التسلیمات انمہا بکامل ترین مقامے است و غوامض احکام شرعیہ در صور خاصہ بے کیفیت متجلی می شود وازمجالی دیگر صاف تر چہرۂ مقصود را انکشاف می بخشند۔ مخدوما این شہود را کہ در مجالی احکام شرعیہ رو نماید باشہودات کہ در مرایاے این نشأۂ فانیہ ظاہر گردد چہ نسبت چہ احکام شرعیہ راشباہت بموجودات نشأۂ اخرویہ است کہ دران نشأۂ جانب وجود ممکن را ترجیح دادہ مظہر حسن وجمال صفات کہ در وجود ایشان ثابت است خواہند ساخت بخلاف موجودات، این نشأۂ فانیہ کہ جانب عدم ممکن را

ترتیب

ترتیب نموده مظہر حسن و جمال که در جانب احتمال عدم صفات نمودار شده بود ساخته اند چه صفات و اجنی را که موجودات ہمین نشأة مظاہر آنست چنانچه در جانب وجود شان حسن و جمال کائن است در جانب احتمال عدم شان نیز حسن و جمال ثابت لیکن حسنے که در عدم نمودار گردد در رنگ آنست که حنظل را بشکر غلاف نماید و شیرین دانانند لہذا ملذذات و نعمات اخروی ہمه مرضی و مقبول و ترقی بخش آمد و آخرت دار رضا گشت و دنیا دار غضب آمد و انہماک در تنعمات فانیه آن غیر مرضی که حسن و جمال این موطن مخلوط بزہر آب عدم است تحقیق این معامله در مکتوب صدم از مکتوبات جلد ثالث حضرت ایشان ما قدس سرہٗ بتفصیل کائن است از ان جا طلب نماید بلکه گوئیم که احکام شرعیه که اوامر و نواہی الہی است خطاب ازلی است که بصفت کلام تعلق دارد پس اینجا ظہور نفس اسم بود بے مرآت عدم و سائر ظہورات را که وابسته بظلال اسما است در مرآت عدم بآن ظہور چه مساوات و کدام نسبت۔ نوشته بودند که درین و لا مردم بسیار تکلیف طریقه می کنند الخ مخدوما ہر جا که طالب صادق بینند و استخاره راه دہد و اقبال قلب بے تکلف باشد طریقه بگویند و الا تکلیف نیست لیکن اگر بعضے وساوس و ہواجس درین کار روئے دہد استغفار از ان درکار است بعضے از کمالات و لایت کبری و خصائص نبوت و خواص ولایت قدوة المحققین حضرت ایشان ما قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس استفسار نموده بودند مخدوما اکثر این امور در مکاتیب آنحضرت مبین و مشروح است مطالعه فرمایند که اگر در جاے خفاے ماند استفسار نمایند تفصیل ولایت سه گانه که ولایت صغری و ولایت کبری و ولایت علیا باشد در مکتوب دویست و شصتم از مکتوبات جلد اول است و بیان و لایت حضرت ایشان و خصوصیات آن در مکتوب صد و چہارم و مکتوب صد و پنجم از مکتوبات جلد ثالث مذکور است به بینید و نیک تامل نمایند که ہر مکتوب بحرے ست عمان در اسرار بے پایان غواصی باید تا در ہاے یگانه را از مکاتیب چہارگانه بر آورد و از جا سر و دو دوگانه شکر بجا آرد آرے بسیارے از اسرار اند که در قید کتابت نیاده اند لیکن بنوشتن راست نیاید موقوف بر صحبت است۔ بیت

آسوده شبے باید و خوش مہتابے تا با تو حکایت کنم از ہر بابے

والسلام اولاً و آخراً فرزندان و متعلقان بجمعیت باشند۔

مکتوب صد و بست و چہارم (۱۲۴)

بمولانا محمد صدیق در فرق میان ایمان عوام و خواص و اخص خواص۔

اللہ تعالیٰ از مراتب شہود کہ وابستہ بظلال است گذرانیدہ ایمانے بغیب الغیب کہ تعلق باصل دارد ارزانی کناد و ازین وصل کہ در رنگ سراب آب نماست رہائی دادہ بحقیقت کار رساناد۔ ایمانے بغیب یا نصیب عوام است یا نصیب اخص خواص کہ بہرہ از کمالات نبوت یافتہ اند و از نہایت النہایت بقدر استعداد آگاہ خواص و متوسطان بلذت شہود خورسند ند و بخیال وصال آرمیدہ خوش گفت۔ بیت

بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت کہ باکہ باختہٴ عشق در شب دیجور

کلما ھجس ببالك او خطر فی خیالك فاللہ سبحانہ بخلاف ذلك ایمان بغیب عوام از پس پردہاے ظلمانی و نورانی ست و خواص ہر چند از حجب ظلمانی بتمامی وارستہ اند لیکن از حجب نورانی بالکل تبرا آمدہ و بآن گرفتار ماندہ اند و شہود آنرا شہود مطلوب قرار دادہ و عاشقی ہاے کہ بنفس مطلوب تواں کرد بآن درمیان آوردہ و ایمان غیب اخص خواص از گذشت حجب نورانی و ظلمانی است این بزرگواران مشہود طائفہ ثانیہ را پس پشت دادہ گرفتار وراء الوراء تد بغیب کردہ اند کہ درین نشأۃ از ان مرتبہ مقدسہ غیر از ایقان نصیب نیست کہ رویۃ بنشأۃ اخروی موعود است ہر چند ہیچ قسم از حجاب حائل ندارند لیکن ضعف بصر و بصیرت مانع درک شہود است شتان ما بین الایمانین و الغیبین ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انك علی كل شئ قدیر۔

(حاشیہ: تصور کردہ)

مکتوب صد و بست و پنجم (۱۲۵)

بمولانا حسن علی فی التذکیر و النصیحت۔

اِسْتَجِیْبُوْا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ یَّاْتِیَ یَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهٗ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِّنْ مَّلْجَاٍ یَّوْمَئِذٍ

وَمَا لَكُمْ مِّنْ نَّكِيْرٍ فشان الصوفی المسارعة الی الاستجابة شوقا الی رب الارباب والمبادرة الی الخیرات والطاعات طلبا للمرضیات والدرجات يسارعوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ تولهت قلوب العارفین فی بیداء عظمته وکبریائه واحترقت اکباد المحبین فی شوق لقائه فوا اسفا علی من اعرض عن اللہ ویا حسرتا علی ما فرط فی جنب اللہ لاتشتغل بتعمیر ما امرت بتخریبه واجتهد فی تعمیر سرك وتنزیه ولا تنظر الی شیئ الا ورایت اللہ سبحانه قبله وبعده ولا تصحب مع احد الا وابصرته تعالی معه واعلم انه عز شانه مع قلب منکسر حزین اواه محترق بنار المحبة خال عن فکر لاه متجاف عن دار الغرور متاهب لدار القرار ولا تركنوا الی زخارف الاغنیاء والظالمین أَلَا إِنَّهُمْ فِيْ مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيْطٌ۔ والسلام

تولهت

مکتوب صد و بست و ششم

بشاہ خواجہ ترمذی فی بیان الاستجابة المذكورة فی الایة الكريمة اِسْتَجِيْبُوْا لِرَبِّكُمْ الآية وبیان ان جمیع الکمالات مندرجة فی الشریعة الغراء۔

اِسْتَجِيْبُوْا لِرَبِّكُمْ مِّنْ قَبْلِ أَنْ يَّأْتِيَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهٗ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِّنْ مَّلْجَاٍ يَّوْمَئِذٍ وَّمَا لَكُمْ مِّنْ نَّكِيْرٍ الاستجابة الصوریة التحلی بالاحکام الشرعیة والتزیین بالسنن المصطفویة علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة مما یتعلق بالظاهر والاستجابة المعنویة الانقطاع والتخلی عما سواه الحق تعالی وتقدس والتحلی بالاسرار والمعارف الالهیة مما له تعلق بالباطن الاول صورة الشریعة والثانی حقیقة الشریعة فالکمالات الظاهرة والباطنة داخلة فی دائرة الشریعة الحقة فصورة الشریعة اصل وحقیقتها ثمرة متفرعة علیها فهی كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَّفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ فبقدر قوة الاصل یکون الثمرة والفرع اکثر واعلی فعلامة کمال الوصول کمال التقوی وکمال اتباع الشریعة الغرا والتجافی

التزیین

عن دار الغرور والذاھب لدار القرار والصلوٰۃ والسلام علی النبی المختار وآلہ الابرار کلما اظلم اللیل واشرق النھار وعلی سائر النبیین والملاء الاعلی وسائر الصالحین آمین۔

مکتوب صد و بست و ہفتم (۱۲۷)

بافادت دستگاہ شیخ میرک در بیان حقیقت ممکن و بیان فنائے حقیقی۔

حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ ذات بابرکات را در مدارج قرب بجذبات وعنایات ترقیات دہاد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد می دانند کہ آنجناب عالی چہ نویسد ممکن بیچارہ کہ نصیب او از مطلوب حقیقی جز استہلاک واضمحلال نیست از کمال او چہ دریابد و بحسن وجمال او چگونہ پے برد چہ ذات او عدم است کہ بواسطۂ انعکاس کمالات وجودی نمود بے بود پیدا کردہ است و با این نمود بے بود خود را کامل وخیر خیال نمودہ و بنیاد دراز برین نمود بے بنیاد نہادہ و چون سابقۂ عنایت دررسد و کمال اصل پرتو اندازد و حقیقت معاملہ وا شود کمالات انعکاسی باصل عائد گردد و امانت باہل امانت شود عارف رو بصحرائے عدم آرد و از ہستی خود منخلع گردد این زمان بفنائے حقیقی مشرف شود ممکن نام او اگر بخود نسبت خیر و کمال نماید خائن بود و دعوی ہمسری باصل پیدا کند کمال در حق او انتفائے کمال است از وے وخیریت در سلب خیریت این دید و این انخلاع اثر افراط محبت است کہ باصل پیدا کردہ است چہ مقتضائے کمال محبت فنائے محب است و ابقائے محبوب۔ بیت

عشق آن شعلہ است کو چون برفروخت ہر چہ جز معشوق باقی جملہ سوخت

وہر چند ظہور اصل بیش استیلائے این محبت شرکت سوز بیش ومحو و تلاشی بیش۔ بیت

آنرا کہ بحسن دیدہ تیز است این عشق بلائے خانہ خیز است

حضرت حق سبحانہ امثال ما مہجوران را ایمانی باین معانی دہاد و شربے ازین مشرب روزی کناد بالنبی الامی الذی ما زاغ بصرہ وما طغیٰ علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات العلیٰ۔

مکتوب صد و بست و ہشتم (۱۲۸)

بحافظ عبد الغفور در آنکہ طالب مواجید طالب ماسوی ست۔

مخدوما چون با فقرائے شکستہ برائے خدائے عزوجل محبت دارید امید است کہ نتیجہ بخش باشد و کشایش کار پیدا کند تلوینات احوال بعضے طالبان را کہ در اثنائے راہ دست می دہد پیش از وصول بدرجہ فنا و بقا از مطالب نیست و غیر حق است تعالی طالب حق را جل وعلا اعراض از ماسوی او سبحانہ ناگزیر است تا قبلہ توجہ پراگندہ نشود پس طالب احوال و مواجید گرفتار ماسوی ست آرے فنا و بقا از مطالب است سعی در تحصیل آن و ہمچنین در یوزہ آن از اہم مہام است کہ ولایت بآن مربوط است و معرفت حق سبحانہ کہ مقصود از ایجاد انسان است بآن منوط دیگر آن قسم ولولہ شوق و نائرہ عشق کہ در مجاز روئے می دہد در حقیقت در کار نیست کہ آن عشق و محبت چون متعلق آن بے کیف و بیچون است نصیبے از بیچونی دارد لہذا آنرا بعضے تعبیر بارادۂ طاعت نمودہ اند گاہ باشد کہ آن محبت بکسوت چون پدید آید و نعرہ و زاری پیدا آرد وگاہ بود کہ باین نمط ظہور نکند و بحقیقت بے کیفی خود باشد بلکہ رواست کہ در بعضے اوقات نفی این محبت نماید و فی الحقیقت محبت بر کمال بود نمی بینی کہ در عالم مجاز ہیچ کس را ہیچ چیز از نفس خود محبوب تر نیست زیرا کہ ہر چیزے را کہ دوست می دارد از مال و زن و فرزند برائے خود دوست می دارد و در محبت خود ہیچ نعرہ و شوق در میان نیست و آنچہ گفتیم در عالم مجاز زیرا کہ در عالم حقیقت محبوب حقیقی از نفس خود محبوب تر است لہذا فنا اثر این محبت آمد۔ مصرع

گر این سودا بجان بودے چہ بودے

و محبت رسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم نیز ازین قبیل است چنانچہ در حدیث آمدہ کہ لن یؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من نفسہ و اہلہ و الناس اجمعین و شیخ طریقت چون نایب مناب رسول است صلی اللہ تعالی علیہ وسلم و واسطۂ وصول فیوض الہی محبت وے نیز باید کہ بہمین نمط بود والسلام۔

مکتوب صد و بست و نہم (۱۲۹)

بمولانا محمد صدیق در تعبیر واقعہ عالی کہ نوشتہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مدتے ست کہ ازان برادر دینی کتابتے نہ رسیدہ خاطر نگرانست بہر حال بجمعیت باشد وبکمال انسانی برسد واجبہ دور افتادہ را از دعائے سلامتی خاتمہ فراموش نکنند پیش ازین بمدتے نوشتہ بودند کہ در خواب می بیند کہ بر بالائے دیوار کج کہ در نہایت رفعت وباریکی است برآمدہ است وترسان ولرزان بہیبت تمام بر بالائے آن دیوار عبور کردہ است یک گز ویا دو گز ازین دیوار ماندہ بود کہ از پشت دیوار افتادہ وباز مستحکم شدہ وکمر چیست بر بستہ بصد محنت خود را بر سر دیوار کردہ چوں بر پشت دیوار نگاہ کرد دید کہ چند سطرے بقلم جلی بر بالائے آن دیوار نوشتہ اند "ھذا جدار العشق وسیف المحبۃ" بمجردے کہ این کلمات دید نعرہ از نہاد فقیر برآمدہ خود را در ہوا معلق یافت در ہمیں اثنا افاقت دست داد الخ

مخدوما می تواند کہ این دیوار تمثیل عین ثابتہ باشد کہ اصل ولایت مربوط بوصول آنست و وصول بآن موجب فنائے سالک است از تعین امکانی وبقاے او بوجود موہوب حقانی ناچار سیف محبت بود وچوں این تعین عین ثابتہ پردۂ است بر روے اطلاق پس جدار عشق بود وپردۂ معشوق بود چہ عشق بمعنی معشوق است و رواست کہ عشق بمعنی عاشق باشد و اضافت جدار بسوئے عشق بیانیہ بود واطلاق عاشق برین مرتبہ بجہت تحقق وبقائے عاشق است بآن مرتبہ واین تعین ہرچند بوجود موہوب حاصل گشتہ است لیکن از تنگنائے جزئیت نہ برآمدہ است و از اطلاق متنزل است وعاشق در ہر مرتبہ کہ باشد حجاب معشوق است انت الغمامۃ علی شمسک فاعرف حقیقتک وبرآمدن بالاے آن کنایت از رفع حجاب این تعین وشہود مرتبۂ اطلاق است ودر ہوا شدن یا کنایت از گذشتن است ازین تعین بالکل ودر فوق آن خرامیدن است یا عبارت از نزول است کہ معبر بسیر عن اللہ باللہ است کہ بعد از سیر فی اللہ بحصول می پیوندد واین تعبیر انسب است از انکہ

این دیوار را بتعین امکانی تعبیر نموده آید و این واقعہ را تعبیرے ست دیگر بس عالی کہ از جملہ اسرار قدوۃ المحققین حضرت ایشان ماست قدسنا اللہ بسرہ الاقدس آن معنی بالفعل فراخور حوصلہ شما نمی نماید اِلَّآ اَنْ یَّشَآءَ رَبِّیْ شَیْئًا وَسِعَ رَبِّیْ كُلَّ شَیْءٍ عِلْمًا چون محبت شما باہل این نسبت گونہ درست است امیدوار باشند فان المرء مع من احب صحبت اجمال دارید و شوق تفصیل نمایند و آنرا ہم نیاز دارید و غنیمت پندارید طالب زیادتی باشید وَقُلْ رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا ۔ بیت

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

والسلام علیکم و علی من لدیکم ۔

مکتوب (۱۳۰) صد و سی ام

بخواجہ محمد حکیم ولد قاضی اسلم در آنکہ جمیع کمالات منحصر در اتباع سرور کائنات علیہ السلام است و بیان آنکہ استفاضہ از باطن مرشد باندازۂ محبت مرید است ۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بجناب شفقت شعار می رساند احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ المرضیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ فان الکمالات الصوریۃ والمعنویۃ مندرجۃ فی دائرۃ الشریعۃ البیضاء ومنحصرۃ فی اتباع خاتم الانبیاء علیہ و علیہم الصلوٰۃ والبرکات العلی فالجذبۃ والسلوک مرجوان من اثارہ والفنا والبقا موجودان فی اطورہ والولایات الثلاث من الصغری والکبری والعلیا قطرات من بحارہ والنبوۃ والرسالۃ ماخوذان من انوارہ والمقطعات القرآنیۃ رموز من اسرارہ صلی اللہ علیہ و علی الہ وانصارہ وسلم صحیفہ شریفہ کہ نامزد این دور افتادہ دوراز کار فرمودہ بودید رسیدہ خوشوقت ساخت امید کہ این طریقہ را مرعی دارند و تحریک سلسلۂ ارتباط معنوی می نمودہ باشند کہ سبب دعا و توجہ غائبانہ است و ہمت بران گمارند کہ این سلسلہ قوی تر گردد و بکمال رسد چہ مقرر است

کہ افاضۂ برکات از باطن مفیض باندازہ این ارتباط است ہرچند باطن طالب بانوار این رابطہ روشن تر ظہور صورت فیضیہ از باطن مفیض تمام تر خوش گفت۔ مصرع

بقدر آئینہ حسن تو می نماید روے

مامول از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام

مکتوب صد و سی و یکم (۱۳۱)

بحافظ محمد شریف در نصیحت و ترغیب بر تحصیل فنائے قلب و نفس۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی خدام حافظ الکلام المجید از ین دور افتادہ دعوات خوانند و از دعائے خیر منسی نسازند و در تعمیر اوقات کوشند و در سر و علانیہ بورع و تقوی باشند و گور و قیامت را نصب عین سازند و بر ذکر و حضور و مراقبہ چنداں مداومت نمایند کہ این معنی حضور صفت راسخہ دل شود و از تکلف یادکرد وارہد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ و چون آنحضرت عز اسمہ دین خالص میخواہد و شرکت راضی نیست سعی نمایند کہ ماسوی مذکور از ساحت سینہ رخت بربندد و تعلق علمی و حبی او از ماسوی برخیزد بحدیکہ اگر بتکلف یاد ماسوی نماید بیسر نشود بواسطہ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل گشتہ است این زمان سالک بفنائے قلبی برسد بعد ازاں اگر بمحض فضل نفس حاضر نیز از میان رخت بربندد و کوس رحلت زند و ذکر و توجہ و حضور از خود بخود بود بفنائے نفس مشرف گردد و قابلیت قرب و معرفت پیدا کند۔ بیت

دادیم نیز از گنج مقصود نشان گر ما نرسیدیم تو شاید برسی والسلام اولاً و آخراً

مکتوب صد و سی و دوم (۱۳۲)

نیز بحافظ محمد شریف در نصیحت۔

جناب اخوی حافظ محمد شریف بشرف حفظ اوقات و نسبت باطن مشرف بودہ ساعی

ازدیاد کیفیت آن باشد از دوام ذکر قلبی نوشته بودند مبارک ست کوشش نمایند که از ذکر بمذکور روند و از دال بمدلول آیند و از صورت بحقیقت شوند و از لفظ بمعنی گرایند خوش گفت بیت

توے ز وجود خویش فانی رفته ز حروف در معانی

زیادہ برین گنجایش وقت نیست۔ بیت

آسودہ شبے باید و خوش مہتابے تا با تو حکایت کنم از ہر بابے والسلام والاکرام

مکتوب صد و سی و سوم (۱۳۳)

بمولانا محمد صدیق در جواب کتابت وے کہ متضمن حالات و استفسارہا بود۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب رسید نوشته بودند که در اوائل حال خود را در غلبات محبت از جماعه که اہل شغل بودند ممتاز می یافت الحال خود را بنوعے خالی و دور از کار خیال می کند که از جمیع مخلوقات کمتر می شمارد و ہیچ گونہ در خود رائحہ قبولیت نمی فهمد شغل و اذکار و مراقبہ خود را لاشئے می فهمد الخ

امید که ازین ہم خراب تر و خالی تر گردند و بعدم صرف ملحق گردند و ہمہ وقت فقر ذاتی منظور بود و امانت باہل امانت شود و عدم بعدم دیگر تعمیر اوقات و وظائف طاعات و ریاضات ہرچہ از دست آید مغتنم و محمود است و ترقی بخش و منور باطن است گو اثر آن بظاہر کمتر مفهوم شود و ذوق و لذت آن بالفعل مدرک نہ آید استفسار از فرق میان الہام و خطرات امور حسنہ نمودہ بودند۔

بدانند که الہام نیز از جملہ خطرات است لیکن مابہ الامتیاز حصول یقین یا غلبہ ظن است بملہم و انشراح باطن است بآن و نیز صاحب الہام می فهمد که از جائے القا ست و منشا خطرہ نفس این کس است و پس از علامات فنائے روحی و سری و خفی و اخفی و مابہ الامتیاز ہر کدام پرسیدہ بودند۔ مخدوما بالفعل وقت مساعدت این تفصیل نمی نماید که وسعت ندارد و قاصد بر سرِ راہ اگر ثانی الحال چیزے معلوم گردد و توفیق یافت می نویسد انشاء اللہ تعالیٰ این قدر ہست کہ فنائے نفس بر کمال

متضمن فنائے ایں لطائف است کہ رئیس ایں لطائف عشرہ اوست ہم پیش از فنا و بعد از فنا خیارکم فی الجاهلیة خیارکم فی الاسلام اذا فقهوا اگر در مکتوب بیان طریق تأمل نمایند محتمل کہ فنائے ہر کدام ازیں لطائف جدا جدا فہمند مخدوما اجتناب از امور محدثہ در دین و در طریقہ ناگزیر است احداثے کہ در طریقہ کنند کہ در بزرگان نبود مثل بدعتی است کہ در دین مکمل احداث شود برکات طریق ما زمانے فائض است کہ باموری محدثہ آں طریق را ملوث نساختہ اند ان اللہ لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم خیر شرط است۔

مکتوب صد وسی و چہارم (۱۳۴)

بمولانا حسن علی در مدائح بزرگان ایں طریق عالی با اشارت ببعضے اسرار عالیۂ ایشان۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی حضرت حق سبحانہ بر جادۂ شریعت غراو سنت مصطفٰی علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات مستقیم و مستدیم داراد۔ مخدوما بزرگان ما عمل سنت اختیار کردہ اند و از بدعت اجتناب فرمودہ اموری کہ در دین محدث گشتہ است ہر چند بظاہر در باطن نافع نماید براں عمل نمی نمایند و اتباع سنت را اگرچہ بصورت در حقیقت سود مند نماید از دست نمی دہند لہذا کار خانۂ ایشان بلند آمد و پیش طاق وصول شان مرتفع گردید و بدایت ایشاں نہایت آمیز گشت و از حقیقت کار آگاہی یافتند و از ظلال گذشتہ باصل پیوستند و از کمالات مخصوصۂ انبیا علیہم الصلوات والتحیات والبرکات والتسلیمات بہرۂ کامل گرفتند و حکم نمودند کہ نبوت افضل از ولایت است اگرچہ ولایت آں نبی بود و حکمے کہ برخلاف آں بودہ بر سکر وقت محمول داشتند اگر شمہ از حقیقت معاملۂ ایں اکابر در میان آرد نزدیک است کہ نزدیکان دوری جویند و واصلان راہ ہجر پویند مستمع از ہوش رود و متکلم را تاب نماند۔ بیت

فریاد حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

متشابہات قرآنی رمزیست ازان ہو مقطعات فرقانی ایمائے است بآن ایں دولت

بالاصالت نصیب انبیاء کرام است علیہم الصلوات و التسلیمات و کمل ورثہ را از اتباع این بزرگواران نیز نصیب ہست بوراثت ولو علی سبیل القلۃ والندرۃ فعلیک باتباع خاتم الرسل علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات لتنال من برکاتہم وتذوق اذواقہم وتنجو من مھالک الطامۃ الکبری بشفاعتہم والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و سی و پنجم (۱۳۵)

نیز بمولانا حسن علی در آنکہ از عہدۂ منصب قضا بر آمدن بسے مشکل است۔

بعد الحمد والصلوۃ وتبلیغ الدعوات باخوی اعزی مولانا حسن علی احسن اللہ سبحانہ حالہ و حصل آمالہ می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است کتابت آن برادر رسید اللہ تعالیٰ بجمعیت ظاہر و باطن دارادو از دید و دانش ماسوی رہائی دہاد و از آفاق و انفس ترقی بخشاد و آنچہ در باب قاضی محمد رفیع نوشتہ بودند محرر و با این معاملہ ہر چند تعلق بصحبت دار دلیکن شوق مشار الیہ ملاحظہ نمودہ طریقہ را می نویسد حق سبحانہ نافع گرداند از عہدۂ منصب قضا بر آمدن بسے مشکل است قاضی متشرع باید کہ از عہدۂ این خدمت بر آید امام ابو حنیفہ با آن علم و تقوی قبول این منصب نمود ترسان و لرزان باید بود و ہموارہ خلاصی ازین منصب بزاری مسالت باید نمود احتیاط در لقمہ شرط این راہ است بحسن ادا بمشار الیہ این معنی درمیان آرند والسلام علیکم۔

مکتوب صد و سی و ششم (۱۳۶)

بملا نعمت اللہ در نصیحت۔

اخوی اعزی ملا نعمت اللہ بانعامات خداوندی جل شانہ ممتاز باشند کتابت شما رسید در تعمیر اوقات جد بلیغ مرعی دارند و اختلاط با خلایق بقدر ضرورت نمایند و احیائے لیالی را مغتنم دارند و بر کردار خود گریہ و زاری دارند و این دور افتادہ را بدعا یاد کنند والسلام علی من اتبع الہدی۔

مکتوب صد و سی و ہفتم (۱۳۷)

بمیرزا عبید اللہ در ذکر اسرار غامضہ بطریق اجمال۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مجاری امور مشکور است المسئول منہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم وترقی درجاتکم فی مدارج القرب ووصولکم الی مراتب الولایات الثلث ثم منہا الی علوم الوراثۃ والنصیب من کمالات مرتبۃ النبوۃ ثم منہا الاطلاع الی مقام خاتم الانبیاء علیہ وعلیہم وعلیٰ اٰل کل الصلوات والبرکات لیطمئن النفس کمال الاطمینان وینشرح الصدر حق الانشراح ویجری العناصر المختلفۃ مجری الاعتدال فیاخذ نصیبا من الخلۃ والمحبۃ الذاتیۃ وحظا من اسرار الخفیۃ التی اشیر الیہ بلسان الصحابی لو بثثتہ فیکم لقطع ہذا البلعوم وینبغی ان تعلم ان العمدۃ فی حصول کمالات الولایۃ الصغریٰ المراقبۃ والاذکار القلبیۃ من ذکر اسم الذات والنفی والاثبات وفی حصول الولایتین الاخریین الذکر اللسانی بالنفی والاثبات ومما فی حصول الکمالات المربوطۃ لمرتبۃ النبوۃ تلاوۃ القراٰن والصلوات خصوصا الصلوات المفروضۃ ثم یجیٔ بعد ذلک مقام لیس للعمل فیہ نتیجۃ ولا للاعتقاد اثر الترقی ہناک مربوط بمجرد التفضل والاحسان فی ہذا المقام بالاصالۃ مخصوص بالانبیاء المرسلین علیہم السلام و البرکۃ وبتبعیتہم لغیرہم ایضا نصیب من ہذا المقام ثم یاتی کمال فوقہ یرتقی فیہ من التفضل الی المحبۃ فالترقی فی حصول ہذا الکمال منوط بالمحبۃ الصرفۃ وفی المحبۃ ایضا کمالات المحبیۃ والمحبوبیۃ فظہور کمالات المحبیۃ الذاتیۃ بالاصالۃ مخصوص بالکلیم علیہ السلام وکمالات المحبوبیۃ الذاتیۃ اولا مخصوصۃ بالحبیب علیہ وعلی اٰلہ افضل الصلوات واکمل التحیات بطفیلہما ثانیا لغیرہما رجاء من ہذین الکمالین۔ والسلام۔

مکتوب صد و سی و هشتم (۱۳۸)

بمولانا محمد صدیق در ترغیب بر اعلاے همت و در کشف سر آنکه در غیر توجه نسبت متمیز اید گردد بخلاف توجه

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی صحیفه شریفه رسیده خوشوقت ساخت از دید قصور و بلند همتی و عدم اکتفا بامور حاصله نوشته بودند نیک و مبارک است ممکن بیچاره که فی نفسه از خیر و کمال تهی است کمال در حق او دید قصور و سلب کمال است و خیریت در نفی خیریت و شهود نقص و شریت بعد ازان که خود را از کمال موهوم تهی ساخت و رداے نمود شایان آن شد که از غنی مطلق گدائی نماید و دریوزه گری نماید و چون عطایا و کمالات او را پایانی نیست و تعطش و افلاس این نیز بحد کمال هر چند بلند همتی کند و به هل من مزید سراید می سزد۔

نوشته بودند هر گاه قصداً متوجه و مراقب می شود نسبتے که خاطر خواه است محسوس نمی گردد و چون از توجه وامی گذارد بے خواست و بے قصد نسبت مخصوص محسوس می گردد و لهذا بمراقبه کمتر می پردازد مخدوما نسبت باطن هر چند باصالت رود و از قید ظلیت و اظهار از درک ظاهر دور تر افتد و در حیطه مراقبه نه در آید مراقبه به کمالات ظلی دست و گریبان است و از کمالات اصلی قلیل النصیب اهل شهود و مشاهده بمراقبه بلند ند و آنکه از شهود گذشته است بمراقبه کمتر پردازد. باید دانست که آنچه مذکور شد معامله اهل انتها واخص خواص است و سر این معنی نسبت بخواص و متوسطان آنست که چون ظاهر سالک بباطن خود توجه ندارد باطن در معامله خود سرگرم است و بے مزاحمت احدی بمطلب در آویخته است و چون ظاهر روی بباطن آرد باطن را نیز توجهی بظاهر پیدا شود و دران سرگرمی که بمعامله خود داشت فتورے راه یابد و آن آرام و حضور خلل پذیرد والله سبحانه الملهم للصواب۔

مکتوب صد و سی و نهم (۱۳۹)

با حبه پشاور دربیان خفیفت عارف کامل۔

بعد الحمد والصلوٰة وتبلیغ الدعوات الی الاخوان الکرام خواجہ محمد [illegible] و مولانا حسن علی و ملا نعمت اللہ افناهم اللہ سبحانہ عن الاهواء والارادات وابقاهم بالمرضیات و سائر الکمالات وزینهم بلباس التقوی وحلاهم بحلیة التجلیات واترکهم عن تفاصیل الشیون الی اجمال الذات فالعارف الکامل المشرف بالبقاء الذاتی یشاهد جماله فی مرایا العوالم ویری نفسه کلا واجمالا والعالم مظاهره وتفصیله ویعاین ذاته ساریا فی افراد العالم محیطا به احاطة الکل لاجزائه بل لبعض منه احاطة الذات لصفاته فله الذات وماسواه مظاهر الصفات وهذا النوع الاخیر مخصوص بافراد من الکمل له حکم العنقا فی الغرابة لو وجد واجد بعد الوف من السنین لاغتنم. بیت

آگر پادشہ بر در پیر زن | بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن

مکتوب صد و چہلم (۱۴۰)

بشیخ علیم جلال آبادی در آنکہ درجات متابعت رسول علیہ السلام بعضے کسبی است و بعضے موہبی و اعتقاد و عمل را در بعضے دخلی است و در بعضے نہ۔

بعد الحمد والصلوٰة وتبلیغ الدعوات می رساند احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است امید کہ احبہ دور افتادہ نیز بر نہج صلاح باشند و بر متابعت سید کائنات مفخر موجودات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات ظاہرا و باطنا مستقیم بوند و این متابعت را درجات و مراتب است حضرت قبلة الواصلین اسوة المحققین خلیفة اللہ فی العالمین حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در مکتوب پنجاہ و چہارم از مکتوبات جلد ثانی ہفت درجہ متابعت قرار دادہ اند آن مکتوب را اگر توانند مطالعہ کنند دو درجہ نخستین ازان کسبی است کہ اعمال ظاہرہ و باطنہ تعلق دارد و درجہ سوم من وجہ کسبی و من وجہ موہبی است چہ مبادی و مقدمات آن کسبی است و نفس آن موہبی است درجہ چہارم موہبی است لیکن اعتقاد و عمل را در حصول آن مدخلیتے ہست درجہ پنجم

و ششم از یں ہم برترا ست و از ہفتم چہ نویسد مقصود از مطالعۂ ایں قسم اذواق خواص اہل اللہ دو چیز است اطلاع بر عجز و قصور خود و دیم ایمان بکمال ایں اکابر کہ مثمر برکات است و حصول از دیاد محبت است با یشان تا داخل بشارت المرء مع من احب گردد والسلام والاکرام۔

مکتوب (۱۴۱) صد و چہل و یکم

بمیرزا عبید اللہ بیگ در آنکہ موجود حقیقی را با موہوم ہیچ نسبت نیست۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بجناب اخوی عبید اللہ بیگ می رساند صحیفۂ لطیفہ کہ متضمن احوال شریفہ بود رسیدہ خوش وقت ساخت آنچہ اندراج یافتہ بود کہ توحید جز تبدل علم نیست اطلاق فنا بر آن مستبعد است و نیز مندرج بود تنزیہ را بمرتبۂ می نمایند کہ اصلا بہ تشبیہ رقتے ندارد و تشبیہ را بکمالے جلوہ می دہند کہ اصلا بہ تنزیہ نزاعے ندارد ہمہ درست و سنجیدہ است موجود حقیقی را با موہوم چہ نزاع و کدام تدافع موجود در مرتبۂ کائن است کہ از موہوم در آنجا نامے و نشانے نیست آئینہ را با صورت منعکسہ دران ہیچ نسبت نیست نمی توان گفت کہ صورت داخل آئینہ است یا خارج ازان یا متصل بآن یا منفصل ازان این نسبت موہوم را با موجود است کہ ہر دو در یک مرتبہ اند آئینہ در خارج است و صورت مخترع وہم توحید درین مرتبہ ہر چند تبدل علم است لیکن عبارت معروفہ را کہ فنا و نیستی موہوم در بقا و ہستی حقیقی باشد می تواں باین معنی صرف کرد و آنچہ نوشتہ اند الآن فکر ہر چہ منتج بود دیگر اعمال مشروعہ ہمان شہود می بخشد حصیل است اللہ تعالیٰ این دید را بکمال رساند و از ہر حکمے از احکام شرعیہ راہے بمطلوب کشاید والسلام

فنا ئے ہستی موہوم در بقائے ہستی حقیقی باشد

مکتوب (۱۴۲) صد و چہل و دوم

بہ محمد کاشف در جواب سوالے کہ نمودہ بود در ذکر لسانی نفی و اثبات کلمۂ محمد رسول اللہ با کلمۂ لا الہ الا اللہ چند دم بار ضم کند و در جواب سوال وے از سجدہ بعد وتر۔

بعد الحمد والصلوٰة وتبلیغ الدعوات به برادر رشید خواجه محمد کاشف می رساند کتابے که درین ولا بدست حمال باعصاها فرستاده بودند رسید ورسانید تقبل الله سبحانه. استفسار نموده بودند که در وقت تکرار کلمهٔ طیبه نفی واثبات کلمهٔ مبارکه محمد رسول الله را هم بآن ضم کند یا نه واگر بکند بعد از چندین مرتبه ضم بکند جواب مرتبه را تعیینے نیست بعد هر ده یا بیست یا هر پنجاه یا صد ضم کنند و بتکرار این کلمه نفی مقاصد ومرادات خود نمایند تا بتمام از مرادات خود بر آیند وجز واحد حقیقی ومطلب تحقیقی هیچ مقصود نداشته باشند مراد خود جستن را مقام بندگی بر نتابد مشائخ فرموده اند هرچه مقصود تست معبود تست. در حدیث آمده است من جعل همومه هما واحدا کفاه الله همومه الدنیا والاخرة ودر روایتے هما واحدا هم المعاد یا هم الاخرة آمده است مراد از معاد یا آخرت دار الخلود است که دار اللقا است ومی تواند که مراد ازان بازگشت باصل باشد چنانچه مولوی علیه الرحمه درین بیت اشارت نموده است. بیت

هر کسے کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش

استفسار دیگر از سجده بعد وتر نموده بودند فقیر جواب آن را بار روایت پیش ازین فرستاده است عجب ست که نرسیده است بالجمله عمل ما وعمل حضرت ایشان ما نیست و علما آنرا منع کرده اند نابرد کرد فی سنن الهدی السجدتین بعدها ای بعد صلوٰة الوتر المفصولتین بینهما بالجلوس وقراءة اٰیة الکرسی فیه المعمولتین علیهما فی بلاد الهند لا اصل لهما من الاخبار والاٰثار ولا روایة لهما ایضا فی الفقه المختار ولا عمل علیهما فی اهل العرب بل الشافعیة یقولون بحرمتهما واکثر الحنفیة لا یعرفونهما اصلا ورأسا وسالت فقهاء المدینة عنهما فنقلوا الکراهة فیهما والسلام

مکتوب صد وچهل وسوم (۱۴۳)

بشیخ محسن کشمیری در بیان آنکه طالب حکم اعمی دارد ووصول وے بخدمت کامل موهبت صرف ست.

بسم الله الرحمن الرحیم حضرت حق سبحانه وتعالی از رقیت ماسوی محرر ساخته بتمام گرفتار

جناب قدس خویش گرداناد و بحقیقتِ احسان کہ نشان آن ان تعبد اللہ کانک تراہ است رساناد تا سرمعیت او تعالی کہ با عباد محسنین است کہ از کلام مجید مفہوم است جلوہ فرماید و از اسم بمسمی دلالت نماید و بشرح صدر کہ وابستہ باطمینان نفس و در آمدن نور یست در سینہ کہ علامت آن تجافی از دارِ غرور و آمادگی دار قرار است کما ورد متحقق ساز اد بحرمۃ من ما زاغ بصرہ وما طغی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات و التسلیمات العلی۔ صحیفۂ شریفہ کہ منبی از درد طلب و شوق مطلوب بے ہمتا بود مشرف ساخت چہ نعمتے است کہ با وجود تعلقات شتی و صحبت اہل دنیا سودائے مطلوب حقیقی در سویدائے دل پیدا آید و ہوائے ہویت غیب از جبین جان ہویدا باشد محبت درویشان اثر آنست و نیاز بایشان بینہ و اضح بران محب این طائفہ با این طائفہ است و جلیس ایشان از ایشان المرء مع من احب حدیث نبوی است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام از حق سبحانہ از دیاد این داعیہ را داعی باشد و فوت این خواہش و شوق خواہند تا درین طلب یک رو و یک جہت باشند و این جوہر نفیس را بغبار امانی فانی بے نور و بے رونق نسازند و بزاری از کرم او تعالی مسالت نمایند کہ بصحبت کامل رساند تا جوہر استعداد متجلی شود و کمال انسانی در صحبت او ظہور نماید و بصحبت ناقص گرفتار نسازد کہ از ناقص کامل نیاید و استعداد سالک ضائع شود۔ مصرع

از کوزہ ہمان برون تراود کہ در وست

طالب بے چارہ حکم اعمی دارد مشکل است کہ تمیز میان کامل و ناقص کند سابقہ فضل اینجا در کار است و دستگیری رحمت می باید و بس و دریوزہ حصول کمال ازین عاجز بے پر و بال در رنگ سوال است از سائل بے نوال ہر چند از راہ محبت این طائفہ علیہ ایمانی بکمال این اکابر حاصل نمودہ است لہذا بعضے از طالبان کہ با وے نشست و خواست می نمایند از راہ حسن ظن بلکہ بمحض فضل و موہبت شربے ازین مشرب حاصل نمودہ و می نمایند و واسطۂ رشد و ہدایت جمعے می گردند لیکن چون این دور از کار درین محبت ناقص است در متفرع علیہ آن نیز باید کہ ناقص باشد آرے بمقتضائے حدیث قدسی انا عند ظن عبدی بی چون حسن ظنی باین فقرائے بے سر و برگ پیدا کردہ اید

یحتمل کہ بفضل باندازۂ آن از آن طرف نیز معاملہ فرمایند۔ بیت

می تواند کہ دہد اشک مرا حسنِ قبول آنکہ در ساختہ است قطرۂ بارانی را

والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفٰی علیہ و علی آلہ الصلوات و التسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب صد و چہل و چہارم (۱۴۴)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ معاملۂ اصل ورا الوراست و آنچہ بخلاف این ست از ظلال است۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ جناب اخوی توفیق آثاری مولانا محمد صدیق از این دور افتادہ دعا و سلام عافیت انجام خوانند و بر وظائف طاعات و اذکار سرگرم بوند و نماز شب و گریہ سحری را مغتنم شمرند و خواہان معاملہ باشند کہ از حوصلۂ درک بیرون بود و معبر بعبارت و مشار باشارت نگردد و جولانگاہ وہم نباشد معاملہ کہ باصل وابستہ است چنین است و آنچہ نہ چنین است بظلال و اوصاف تعلق دارد ماناکہ سید الطائفہ قدس سرہ بعد از موت در منام کہ از حال خود خبر دادہ است اشارت بہمیں معاملہ نمودہ است آنجا کہ فرمودہ طاحت العبارات وفنیت الاشارات وما نفعنا الا الرکیعات رکعناہا فی جوف اللیل، چہ عبارات و اشارات کہ بظلال و صفات وابستہ است بعد از ظہور اصل ہبا منثور گشت و فانی و ناچیز شد و اثرے از آن نماند و چون با آن ذروۂ علیا ملایمت ندارد غیر از ادائے وظائف بندگی از بندہ علی الخصوص ادائے نماز کہ معراج مومن است، و جامع عبادات است خصوص کہ در جوف شب واقع شود کہ آن وقت اشرف ساعات زمان است و ہنگام نزول باین آسمان لاجرم فرمودہ وما نفعنا الا الرکعات رکعناھا الخ۔

حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند ہفت سال ہمراہ مولانا محمد عارف درنگ ولوی آن بودم کہ از اصل آگاہی یابم سہ بار بسفر حجاز رفتم اگر مثل مولانا یا شبیہ مولانا آنجا می یافتم ہرگز از آنجا بر نمی گشتم پس برامثال ما ہیچمدان ناگزیر است کہ بجان و دل درین طلب

ضاعت
فنت
رکعات
رکیعات

بکوشیم واز ہر جا بوئے ازین دولت بمشام باطن برسد از پے آن برویم والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۱۴۵) صد و چہل و پنجم

بہ محمد عاشور بخاری در آنکہ کلمۂ طیبہ توحید متضمن خلاصۂ تمام سلوک است و ذکر نصائح نافعہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفۂ شریفہ خوش وقت ساخت حضرت حق جل وعلا از گرفتاری ماسوی بکلی نجات دہاد و در مدارج قرب ترقیات روزی کناد و از برکات کلمۂ طیبہ سیراب گرداناد و مقرر راہل اللہ است کہ در تنویر باطن نافع تری ازین کلمۂ مبارکہ نیست بجزء اول این کلمہ سالک مستعد نفی ماسوی مطلوب حقیقی می نماید و بجزء دوم آن اثبات معبود بحق می فرماید کہ خلاصۂ تمام سلوک است۔ بیت

تا بجاروب لا نروبی راہ نرسی در سرائے الا اللہ

طلب نصائح کہ مشتمل بر تہذیب اخلاق باشد نمودہ بودند مخدوما کتب شرعیہ و احادیث نبویہ علی مصدرہا الصلوۃ والتحیہ بروجہ کمال متکفل این امر است بمقتضائے شریعت غرا عمل نمایند و سنت مصطفی را علیہ الصلوۃ والسلام در ہمہ امور پیشوا سازند کہ نجات اخروی و وصول بدرجات قرب الٰہی جل شانہ مربوط بآنست و در تعمیر اوقات جد بلیغ مرعی باید داشت کہ وقت بغایت عزیز است در لا یعنی صرف نشود و اختلاط بخلق بقدر ضرورت باید نمود کہ زیادہ بر قدر حاجت با مردم صحبت داشتن درین راہ درندۂ مہلکہ است و احیائے لیالی و گریۂ سحری را غنیمت باید داشت و از انہماک در لذات فانیہ محترز باید بود کہ باطن را مکدر و بے رونق می سازد و با ہمہ کس خندان و کشادہ ابرو باید پیش آمد و از امر معروف و نہی منکر بروجہ احسن خود را دریغ نباید داشت و در طعام و منام و کلام رعایت حد وسط باید کرد۔ بیت

نہ چندان بخور کز دہانت برآید نہ چندان کہ از ضعف جانت برآید

و در طلب حق جل وعلا مضطرب و بے آرام باید بود۔ ابوبکر طمستانی گفتہ است کہ تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند محب را بے محبوب قرار نیست و ہیچ گونہ بما سوای

انس و الفت نمی گیرد گفته اند مر بدر را بدین صنعت باید بود کہ در کلام مجید مسطور است حَتّٰی اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ و ایام جوانی را مغتنم دانند وقت آنرا صرف خدمات مولانا نمایند در وقت پیری بر تقدیر حیات و فراغ معلوم است کہ چہ از دست می آید حدیث شابٌ نشأ فی عبادة اللہ گوش زد شدہ باشد و از صحبت مبتدع دور باید بود و از امور مبتدعہ یک سو باید شد کہ نجات در سنت است و از حق سبحانہ ہموارہ مسالت باید نمود کہ بصحبت کامل رساند تا جوہر استعداد منجلی شود و کمال انسانی ظہور نماید و بصحبت ناقص گرفتار نسازد کہ از ناقص کامل نیاید و استعداد سالک ضائع شود۔

نوشتہ بودند کہ عقیدۂ وحدت چناں راسخ شدہ است کہ ساعت بساعت دل از ملاحظہ سریان فیض حقیقی متاثر می شود و تولائے کلی در امور بخدا دارد مگر در بعضے امور الخ نعمت بزرگ ست شکر او ندی جل سلطانہ بجا آرند و از دیاد این دید خواہند تا ہمہ جا جمال او مطالعہ نمایند و ہمہ را مرایائے کمال او فہمند و از حول و قوت خود تمام برآیند و ہمہ امور مفوض باو دانند و از خود معدوم و باو موجود باشند و ذات او را ورا لورا تصور نمایند و واقعہ کہ دیدہ و نوشتہ بودند بغایت پسندیدہ و روشن است و از مناسبت نامہ خبر می دہد حق سبحانہ امور مبطنہ را از قوت بفعل آرد اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ و مُثِیْبٌ

بس کنم خود زیرکان را این بس است   بانگ دو کردم اگر در دہ کس است   والسلام علیکم

مکتوب صد و چہل و ششم (۱۴۶)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ ظہور جلالِ الٰہی را جل شانہ در رنگ جمال و انعام او سبحانہ موجب ترقی و لذت باید فہمید

الحمد للہ فی السراء والضراء ہرچہ از محبوب حقیقی جل سلطانہ آید در نظر محب بلکہ در نفس الامر رعنا و زیبا است محب از ایلام او لذت می گیرد چنانکہ از انعام او یکے را ظہور جمالِ وی می بیند و دیگرے را مظہر جلال او ہر دو را صفت کمال می فہمد و صفت را زینۂ موصوف می نماید و از صفت بموصوف می گراید از ارتحال فرزند جگر گوشہ برضا و شکیبائی پیش آیند بلکہ چون فعل محبوب حقیقی است

ازان لذت گیرند و فعل راز رئیہ وصول فاعل سازند چین ابروئے و بے صبری چہ گنجایش دارد از وجود فرزند چنانچہ متمتع بودند و ظہور نعمت حق جل و علا آنرا تصور می نمودند از فقدان آن نیز باید کہ خوشوقت باشند و تربیت جلالی در حق خود دانند و سعادت خود درین درد و الم کہ دریچہ رضامندی صاحب حقیقی است جل سلطانہ فہمند مصیبتہائے این جہان ہرچند بظاہر خراشندہ جراحت است اما نظر بباطن مرہم و راحت است و سبب قرب و ترقیات است خوش گفت رباعی

با درد بساز چون دوائے تو منم	درکس منگر کہ آشنائے تو منم
گر بر سر کوئے عشق من کشتہ شوی	شکرانہ بدہ کہ خونبہائے تو منم

چون

مکتوب صد و چہل و ہفتم (۱۴۷)

بمیر محمد خانی در ترغیب بر تعمیر اوقات و ذکر احادیث فضائل قضائے حوائج مسلمانان و فضائل حسنِ خلق۔

ثبتنا اللہ سبحانہ وایاکم علے متابعۃ سید المرسلین حبیب رب العلمین علیہ و علی آلہ من الصلوات افضلہا و من التسلیمات اکملہا شفقت آثارا حیات دنیوی بغایت قلیل است و معاملات ابدی و سرمدی بآن مربوط سعادتمند کسے است کہ این فرصت یسیرہ را غنیمت دانستہ ساختگی کار آخرت دران نماید و توشہ سفر دراز را مہیا سازد و چون شما را حق تعالی مرجع مہمات جمعی از خلائق ساختہ است شکر خداوندے جل سلطانہ بجا آوردہ کمر ہمت را در روائی مہمات خلق اللہ چست بربندند و خدمت گاری عیب و آیا صاحب خود را وسیلۂ نیل درجات دنیوی و اخروی تصور فرمایند و نیک سلوکی و احسان با خلائق و طلاقت وجہ و حسن خلق۔ باایشان و رفق و سہولت در معاملات ایشان را دریچہ رضامندی مولائے حقیقی جل سلطانہ دانند و سبب نجات و واسطہ ترقی درجات فہمند در حدیث آمدہ است الخلق عیال اللہ فاحب الخلق الی اللہ من احسن الی عیالہ۔

ذریعہ

احادیث چند در فضیلت قضائے حوائج مسلمانان و ادخال سرور درایشان و فضیلت حسن خلق و رفق و تانی و بردباری می آرد نیک تامل نمایند و اگر در معنی حدیثے خفائے ماند از طالب علمے متدین حل آن خواہند پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است: المسلم اخ المسلم لا یظلمہ ولا یسلمہ ومن کان فی حاجۃ اخیہ کان اللہ فی حاجتہ ومن فرج عن مسلم کربۃ فرج اللہ عنہ کربۃ من کرب یوم القیمۃ ومن ستر مسلما سترہ اللہ تعالی یوم القیمۃ رواہ البخاری ومسلم۔ و در روایت مسلم است: واللہ تعالی فی عون العبد ماکان العبد فی عون اخیہ۔ وہم در حدیث است: ان للہ خلقا خلقھم لحوائج الناس تفزع الناس الیھم فی حوائجھم اولئک الآمنون من عذاب اللہ رواہ الطبرانی۔ وہم در حدیث آمدہ ان للہ تعالی اقواما اختصھم بالنعم لمنافع العباد ویقرھم فیھا ما بذلوھا فاذا منعوھا نزعھا منھم فحولھا الی غیرھم رواہ ابن ابی الدنیا والطبرانی۔ وہم در حدیث است من مشی فی حاجۃ اخیہ کان خیرا لہ من اعتکاف عشر سنین ومن اعتکف یوما ابتغاء وجہ اللہ تعالی جعل اللہ بینہ وبین النار ثلث خنادق کل خندق ابعد مما بین الخافقین رواہ الطبرانی والحاکم وقال صحیح الاسناد۔ وہم در حدیث است من مشی فی حاجۃ اخیہ حتی یقضیھا لہ اظلہ اللہ عز وجل بخمسۃ وسبعین الف ملک یصلون علیہ ویدعون لہ ان کان صباحا حتی یمسی و ان کان مساءً حتی یصبح ولا یرفع قدما الا حط اللہ عنہ بھا خطیئۃ ورفع بھا درجۃ رواہ ابن حبان وغیرہ۔ وہم در حدیث است من مشی فی حاجۃ اخیہ المسلم کتب اللہ تعالی لہ لکل خطوۃ سبعین حسنۃ ومحی عنہ سبعین سیئۃ الی ان یرجع من حیث فارقہ فان قضیت حاجتہ علی یدیہ خرج من ذنوبہ کیوم ولدتہ امہ وان ھلک فیما بین ذلک دخل الجنۃ بغیر حساب رواہ ابن ابی الدنیا۔ وہم در حدیث است من وصل لاخیہ المسلم الی ذی سلطان فی مبلغ بر او تیسیر عسر اعانہ اللہ تعالی علی اجازۃ الصراط یوم القیمۃ عند دحض الاقدام رواہ الطبرانی۔ وہم در حدیث است افضل الاعمال ادخال السرور علی المسلم

رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث است المؤمن کسوت عورته او اشبعت جوعته او قضيت له
حاجته رواه الطبرانی وابو الشیخ۔ وہم درحدیث ست احب الاعمال الی الله تعالی بعد الفرائض
ادخال السرور علی المسلم رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث است ما ادخل رجل علی مومن سرورا الا
خلق الله تعالی عز وجل من ذلك السرور ملکا يعبد الله عز وجل ووحده فاذا اصار العبد
فی قبره اتاه ذلك السرور فيقول من انت فيقول انا السرور الذی ادخلتنی علی فلان انا
اليوم انس وحشتك والقنك حجتك واثبتك بالقول الثابت واشهدك مشاهد يوم
القيمة واشفع لك الی ربك واريك منزلك من الجنة رواه ابن ابی الدنيا وابو الشيخ۔
وہم درحدیث است سئل رسول الله صلی الله تعالی عليه وآله وسلم عن اكثر ما يدخل الناس
الجنة فقال تقوی الله وحسن الخلق وسئل عن اكثر ما يدخل الناس النار فقال الفم و
الفرج رواه الترمذی وابن حبان والبيهقی۔ وہم درحدیث است ان من اكمل المؤمنين
ايمانا احسنهم خلقا والطفهم باهله رواه الترمذی والحاكم۔ وہم درحدیث است۔ ان العبد
ليبلغ بحسن خلقه عظيم درجات الآخرة واشرف المنازل وانه يضعف العبادة وانه
ليبلغ بسوء خلقه اسفل درجة فی جهنم رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث ست الا اخبركم
بايسر العباد واهونها علی البدن الصمت وحسن الخلق رواه ابن ابی الدنيا۔ ونیز درحدیث ست
ان رجلا جاء الی النبی صلی الله تعالی عليه وآله وسلم من قبل وجهه فقال يارسول الله ای العمل
افضل قال حسن الخلق ثم اتاه عن يمينه فقال ای العمل افضل قال حسن الخلق ثم اتاه عن
شماله فقال يارسول الله ای العمل افضل قال حسن الخلق ثم اتاه من بعده يعنی من
خلفه فقال يارسول الله ای العمل افضل فالتفت اليه رسول الله صلی الله تعالی عليه وسلم
فقال مالك لا تفقه حسن الخلق هو ان لا تغضب ان استطعت رواه محمد بن نصر المروزی
وہم درحدیث ست انا زعيم ببيت فی ربض الجنة لمن ترك المراء وان كان محقا وببيت فی
وسط الجنة لمن ترك الكذب وان كان مازحا وببيت فی اعلاء الجنة لمن حسن خلقه

رواه ابوداؤد وابن ماجة والترمذی۔ وہم درحدیث قدسی آمده ان هذا دین ارتضیته لنفسی ولن یصلح له الا السخاء وحسن الخلق فاکرموه بهما ما اصحبتموه رواه الطبرانی والبزار۔ وہم درحدیث است الخلق الحسن یذیب الخطایا کما یذیب الماء الجلید والخلق السوء یفسد العمل کما یفسد الخل العسل رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث است ان الله رفیق یحب الرفق فی الامر کله رواه البخاری ومسلم۔ وہم درحدیث ست ان الله عزوجل یحب الرفق ویرضاه ویعین علیه ما لا یعین علی العنف رواه الطبرانی۔ وہم درحدیث ست الا اخبرکم بمن یحرم علی النار او بمن یحرم علیه النار یحرم علی کل هین لین سهل رواه الترمذی۔ وہم درحدیث ست التأنی من الله تعالی والعجلة من الشیطان وما احد اکثر معاذیر من الله تعالی وما من شیء احب الی الله من الحلم رواه ابویعلی۔ وہم درحدیث است ان العبد لیدرک بالحلم درجة الصائم القائم رواه ابن حبان۔ وہم درحدیث ست وجبت محبة الله علی من غضب فحلم رواه الاصفهانی وہم درحدیث است الا انبئکم بما یشرف الله به البنیان ویرفع به الدرجات قالوا نعم یا رسول الله قال تحلم علی من جهل علیک وتعفو عمن ظلمک وتعطی من حرمک وتصل من قطعک رواه الطبرانی والبزار۔ وہم درحدیث است لیس الشدید بالصرعة انما الشدید الذی یملک نفسه عند الغضب رواه البخاری ومسلم۔ وہم درحدیث است ان من الصدقة ان تسلم علی الناس وانت طلیق الوجه رواه ابن ابی الدنیا۔ وہم درحدیث است تبسمک فی وجه اخیک لک صدقة وامرک بالمعروف ونهیک عن المنکر صدقة وارشادک الرجل فی ارض الضلال لک صدقة واماطتک الحجر والشوک والعظم عن الطریق لک صدقة وافراغک من دلوک فی دلو اخیک لک صدقة رواه الترمذی۔ وہم درحدیث ست ان فی الجنة غرفة یری ظاهرها من باطنها وباطنها من ظاهرها فقال ابومالک الاشعری لمن هی یا رسول الله قال لمن اطاب الکلام واطعم الطعام وبات قائما والناس نیام رواه الطبرانی والحاکم۔

این احادیث از کتاب ترغیب وترہیب که از کتب معتبرۂ علم حدیث است ایراد نموده شده است

اللہ تعالی عمل بمقتضائے آن کرامت فرماید صفحہ حال خود را بمضمون این احادیث موازنہ نمایند آنچہ موافق حال آید شکر خداوندی جل سلطانہ بران بجا باید آورد و آنچہ نہ چنین باشد بعجز و زاری توافق حال خود با آن از حق سبحانہ مسالت باید نمود و اگر بالفعل توفیق عمل آن کسے نیاید بہر حال اعتراف بتقصیر خود نقد او خواہد بود و آنہم نعمتے است العیاذ باللہ سبحانہ کہ توفیق عمل نیابد و خود را مقصر ہم نداند کہ از اسلام قلیل النصیب است. بیت

ہرکس کہ نیافت دولتے یافت عظیم ۔ وانکس کہ نیافت درد نایافت بس است

مکتوب صد و چہل و ہشتم (۱۴۸)

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان در آنکہ قبح و شرارت مرآت حسن و جمال است۔

اللہ تعالی ذات بابرکات شما مشمول الطاف داشتہ مسند آرائے ارشاد داراد ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ بشامت اعمال ما دریں سال است کہ خلق ببلیہ قحط گرفتار ند مردم بجہت استسقا برآمدہ بودند و این دور از کار نیز درمیان ایشان بود با این ہمہ بار گناہ بیقین تصور می کرد کہ ورود این بلا از نتائج اعمال سوء اوست مردم از وجود او برکت می جستند و او را دریوزہ دفع بلا می ساختند و از حقیقت حال واقف نبودند از ظلم حکام می نالیدند و او چون این ظلم را باعمال خود نسبت می داد در جنب این آنرا ہبا منثورا خیال می کرد۔

مخدوما با این ہمہ تقصیرات از امثال اعزہ و احبا امید دارد کہ بترحم بحال او نمایند و نفور از ان او نخواہند و بسبب کثرت معاصی او را مہجور نکنند ہر چند عاصی است اما امیدوار رحمت ارحم الراحمین ہم نظر رحمت بحال عاصیان ابکی دارد و فرد اشفاعت نیز نصیب عاصیان باشد کما وردمی آرند کہ روز قیامت یحیی ابن زکریا را علی نبینا و علیہم الصلوات والتسلیمات بیارند و ہیچ معصیت در دیوان او نہ او را در دیوان عاصیان بدارند تا حساب از ایشان گرفتہ شود صفت غفران برائے اہل عصیان است و ستاری ذنوب و عیوب را خواہان است و عفو تقصیرات را جویان است

ظہور خیریت را شریت می باید و تن او نیز را بندگی۔ بیت

منم کاستاد را استاد کردم غلامم خواجہ را آزاد کردم

پس ہر چند وجوہ قبح و نقص و شر بیشتر نمایندگی و آئینہ داری حسن و کمال و خیر زیادہ تر

سبحان اللہ قبح و نقص درین جا معنی حسن و کمال پیدا کرد اعدام مقیدہ با وجود شرارت چون وجوہ

خیریت عارضی دارند آئینہ داری اسماء و صفات نمودند عدم مطلق کہ وجہے از خیریت ندارد شر محض

است تقابل بوجود بحت دارد تعالی و بآئینہ داری آن مرتبہ مقدسہ برپاست۔ بیت

غلام خویشتنم خواند لالہ رخسارے سیاہ روئی من کرد عاقبت کارے

از ہزاراں یکے از عرفا بعد قرون متطاولہ بحصول این کمال ممتاز است و نزول بعدم صرف می فرماید

و آئینہ داری حضرت ذات تعالی معرا از اسماء و صفات می نماید و نور ہدایت او از عرش تا فرش فرد

می گیرد لہذا پستی خاک سبب رفعت او گشتہ است و خواص خاکیان را بر قدسیان فضل دادہ سخن بجا

دیگر رفت مقصود آنست کہ این درازکار را در اوقات مرجوہ بدعا یاد آرند و عفو زلات او خواہند۔

مکتوب صد و چہل و نہم (۱۴۹)

بمولانا محمد صدیق در آنکہ حزن لازمۂ این دار است و آنکہ نسبت اگر از ظاہر مختفی گردد بہ باطن

حبادہ گر باشد مستر نیست۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی مکاتیب شریفہ اخوی اعزی مولانا

محمد صدیق رسیدہ خوشوقت و مسرور ساخت زادکم اللہ سبحانہ ذوقا و توفیقا از فکر و شکایت کہ

می نوشتہ بودند وضوح می انجامد مخدوما دنیا دار الفراق است محل لقا در پیش است آیۂ مَنْ کَانَ

یَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ شعر بشی استیناس و [illegible] او تعالی درین نشاۃ غیر

از انکہ بسوز و گداز سازد و بحزن و فکر موصوف بود چارہ ندارد ہر گاہ حضرت نبینا علیہ و علی آلہ

افضل الصلوات والتسلیمات دوام حزن و تواصل فکر باشد بدیگران چہ رسد غایۃ الامر جبت [illegible]

طالب نمونۂ از بعض امور موعودہ بر باطن او جلوہ گرمی سازند۔ مصرع

بلا بودے اگر این ہم نبودے

ازگم کردن مہمان تو اظہار تالم می نمایند باکے ندارد اگر از ظاہر مستور گشتہ بر باطن منجلی است دز نفحات می آرد درویشے ابو محمد جریری را گفت بر بساط انس بودم درے از بسط بر من بکشادند از مقام خود بلغزیدم وازاں محجوب شدم راہ بگم کردہ خود چوں یابم مرا براہے کہ بآن رساند دلالت کن ابو محمد بگریست گفت اے برادر ہمہ باین درد گرفتار اند و باین داغ مبتلا لیکن بر تو بیتے چند بخوانم کہ بعضے ازین طائفہ گفتہ اند شعر

قف بالدیار فھذہ آثارھم	تبکی الاحبۃ حسرۃ وتشوقا
کم قد وقفت بھا اسائل مخبرا	عن اھلھا او صادقا او مشفقا
فاجابنی داعی الھوی فی رسمھا	فارقت من تھوی فعز الملتقی

مکتوب صد و پنجاہم (۱۵۰)

بشیخ محمد شریف کابلی در آنکہ فنا قدم اول است درین راہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی اخوی گرامی مولانا محمد شریف این دور از کار را از دعائے خیر نسی نسازند و بر سنت نبوی علی صاحبہا الصلوۃ والسلام مستقیم باشند و از ہستی موہوم بتمام منخلع گردیدہ بوجود موہوب متحقق بوند و بدام نیستی صید ہستی نمایند وظہور ہستی و توابع آں بے کمال نیستی میسر نیست و تخلق باخلاق محبوب بے فنا راز منتسبات ممکن نہ کمالات دیگر فوق آن بسیار اند لیکن ہمہ مشروط باین فنا اند۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا	نیست رہ در بارگاہ کبریا

پس فنا قدم اول ست درین راہ شعر

ومن بعد ھذا ما تدق صفاتہ

وما کتمہ احظی لدیہ واجمل

مکتوب صد و پنجاه و یکم (۱۵۱)

بملا نعمت اللہ در آنکہ ہر چند نسبت باطن قوت پذیرد تجلی بہ احکام شرعیہ بیشتر گردد۔

کتابہائے اخوی مولانا نعمت اللہ رسیدہ خوشوقت ساخت جمعیت و استقامت باشند فان الاستقامۃ فوق الکرامۃ واز ہستی موہوم بر آمدہ بدوام نیستی موصوف باشند تا ہستی مطلوب حقیقی جلوہ فرماید و سالک را از روے ربایند بخود خود حاضر باشد این معنی ذوقی است و وجدانی بگفتن و نوشتن راست نمی آید و بنظر و فکر این معمائی کشاید کہ با وجود بقائے تکالیف شرعیہ نابودن بچہ معنی است و بودن و نابودن در یک وقت چگونہ باشد عرفت ربی بجمع الاضداد۔ عزیزے گفتہ در ہر چیز رحمت است الا در عشق کہ رحمت نیست می کشند و از کشتہ دیت می خواہند یعنی از کم شدہ احکام بندگی فرو نمی گذارند عجب معاملہ است ہر چند این نسبت بر عارف غالب می آید سبب ازدیاد تحلی او با احکام شرعیہ می گردد چہ نفس امارہ کہ بالذات آبی احکام شرعیہ است رو بانقیاد می آرد و کمال تحلی بکمال اطمینان است و مداہن شریعت کہ دعوی این نسبت می نماید از حقیقت نسبت بے بہرہ است از مغز بہ پوست در ماندہ چہ کمال این نسبت باطمینان می کشد و علامت اطمینان کمال اتباع احکام منزلہ است و لیس قلیس ثبتنا اللہ سبحانہ وایاکم علی کمال متابعۃ صاحب الشریعۃ علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیۃ۔

مکتوب صد و پنجاه و دوم (۱۵۲)

بفتح خان شیر پوری در حل شبہ کہ بر کلام حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ العزیز نمودہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم پرسیدہ بودند کہ حضرت خواجہ بہاؤ الدین قدس سرہ فرمودہ اند روزہ ما نفی ماسوا است پس معلوم می شود کہ ماسوی ہست چیست بحقیقت وجود دارد یا نہ اگر بحقیقت وجود دارد بنفی ما منتفی نمی شود و اگر بحقیقت وجود ندارد چہ حاجت بنفی جواب مراد

حضرت خواجہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس واللہ اعلم بالصواب از نفی ماسوی نفی تعلق و نفی مقصودیت ماسوی است بلکہ نفی شہود و شعور ماسوی کہ حاصل فنا و توحید شہودی ست کہ شرط این راہ است ماسوی بحقیقت موجود باشد یا نباشد توحید وجودی ہیچ در کار نیست تا نفی وجود ماسوی کردہ آید آنچہ لابدست و وصول بمنازل قرب بران موقوف توحید شہودی ست، باید کہ در دیدۂ بصیرت سالک نامے و نشانے از ماسوی نماند و تعلق علمی و حبی او از ماسوی گسستہ شود تا قابلیت ظہور انوار قدم پیدا کند و راہے ببارگاہِ قدس یابد و بدونہ خرط القتاد مقرر است تا نرہی نیابی ما را بنفی وجود اشیا چندان کارے نیست علاج مرض باطنی کہ مانع وصول است نزد ما از اہم مہام است و آن تعلق و گرفتاریست باشیا و شہود و شعور است بماسوی چہ بطور ولایت علوم کونی با معرفت الٰہی جل سلطانہ جمع نیاید و شہود کثرت با شہود وحدت یکجا نشود سالک را ناگزیر است کہ بہ لا نفی این امور نماید تا نسیان ماسوی شود و فنا پدید آید۔ بیت

تا بجاروب لا نروبے راہ　　　نرسی در سرائے الا اللہ

نوشتہ بودند اگر گفتہ شود بحقیقت وجود ندارد مگر وجود مجازی۔ جواب ہمین وجود مجازی در مرتبہ خودش ہست یا نیست اگر ہست چہ فائدہ بنفی ما و اگر نیست نیست فائدہ در نفی آن گوئیم وجود مجازی چونکہ در اذہان بعنوان وجود حقیقی مرکوز شدہ است سالک نفی عنوان حقیقی آنرا [حقیقت] می نماید تا مجاز بعنوان حقیقت ظاہر نشود و بوجود حقیقی حق جل و علا مشارکت پیدا نباید و سد راہ سالک نشود المجاز بنفی شنیدہ باشد۔

نوشتہ بودند اگر گفتہ شود اصلا نیست مگر وجود موہوم۔ جواب چون اصلا نباشد وہم و موہوم از کجا گوئیم کہ مرتبہ وہم کہ عبارت از نمود بے بود است در علم اللہ کائن و ثابت است و است کہ حق سبحانہ عالم را در ین مرتبہ کہ در علم او تعالی بود بوجود خلق فرماید و در خارج اصلا نبود تحقیق این معنی در کتب این کابر مذکور است [نسخہ]

نوشتہ بودند اگر گفتہ شود وجود ظلی۔　　پس من وجہ باشد من وجہ نباشد و این نفی در وجہے است کہ نیست ہست نما لاجرم نفی نفی بے فائدہ بود۔ گوئیم کہ نیست ہست نما را سالک چون بعنوان ہست حقیقی

تصور کردہ وبنیاد دراز برین بے بنیاد نہادہ است نفی عنوان ہستی حقیقی او می نماید تا از روئے ذوق و حال نیستی ذاتی او ہویدا گردد و زینۂ صعود ہست حقیقی گردد و از ظل باصل شاہراہے کشاید۔

مکتوب صد وپنجاہ وسوم (۱۵۳)

بحاجی حسین در آنکہ مقصود از فنا وبقا زوال گرفتاری ما سوی است و صفائی عبودیت نہ امر دیگر۔

بخدمت

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ خدمت حاجی الحرمین الشریفین از ین محب دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند صحیفہ شریفہ رسیدہ سبب مسرت گردید مطالعۂ احوال پسندیدہ و اذواق مواجید سنجیدہ مسرت بر مسرت بخشید اللہ تعالیٰ ترقیات بے اندازہ دہاد و علوم و اذواق تازہ بخشاد۔ مخدوما چوں این دار دار عمل است و محل کشت و کار در افزونی عمل سعی بلیغ باید نمود در از دیاد کمیت و کیفیت آں بباید کوشید مقصود از فنا و بقا زوال گرفتاری ست از ما دون حق سبحانہ کہ مانع دوام اقبال است بجناب قدس معبود حقیقی وحصول تیسر است در اعمال وطاعات و تنقیہ عبادات ست از دقائق شرک خفی از حصول فنا و بقا عدمیت بندہ بجائے نرود و معدوم مطلق نشود و سر از ربقۂ بندگی نکشد و در جانب بقا ہم با حق جل وعلا در نفس الامر یکے نگردد و متحد نشود مقصود صفائی عبودیت است و نیک بودن سنت در معاملت با و سبحانہ این معنی در فنا ظاہر است و در بقا نیز چوں دید اتحاد است پس بمقتضائے انا عند ظن عبدی بی گوئیا حضرت معبود تعالیٰ باین کسوت متلبس گشتہ بعبادت آمدہ است و مقرر است کہ ہر چہ بآنجناب قدس منسوب ست اتم و اکمل است لا احصی ثناء علیك انت کما اثنیت علی نفسك پس عبادتے کہ ہنگام بقا بود اتم واکمل باشد۔

زوال گرفتاری ما دون حق است تعالیٰ

مکتوب صد وپنجاہ وچہارم (۱۵۴)

بمیرزا عبید اللہ در شرح احوال وے کہ در عریضہ نوشتہ بودہ۔

نوشتہ بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی صحیفہ شریفہ کہ مصحوب شیخ نور الدین درویش

ارسال داشتہ بودند رسید از مطالعۂ آن ذوقہا یافت۔

نوشتہ بودند کہ درین ایام در ادائے نماز حالتے روئے می دہد کہ قبل ازین نبود چنان ظاہر می شود کہ جسم در حرکت تابع جسم دیگر است چنانچہ جامہ تابع بدن است و اصلا این حال از نظر پوشیدہ نمی شود و در قلیل اوقات در خارج نماز در حرکت و سکون ہمیں حال است۔ مخدوما این حالت بغایت اصیل است نماز را چنانچہ بر غیر نماز تفوق است حالت صلوتیہ را بر غیر حالت صلوتیہ نیز تفوق است و این جسم دیگر متبوع کہ نوشتہ بودند ما ناکہ صورت مثالیہ وجود موہوب است کہ بولادت ثانیہ مربوط است کہ بعد از تحقق فنا و بقا باسمے کہ مبدأ تعین اوست آن وجود حاصل گشتہ و باطن عارف گردیدہ و لطائف عشرۂ عالم خلق و امر او نسبت بآن ظاہر آمدہ و این ظاہر و باطن ورائے آن ظاہر و باطن است کہ متعارف قوم است کہ عالم خلق را ظاہر گویند و عالم امر را باطن نامند و آنکہ گویند کہ عارف ظاہر با خلق است و باطن با حق جل و علا۔ بیت

از برون در میان بازارم و زدرون خلوتے ست با یارم

مراد از ان ظاہر و باطن متعارف است و تصفیۂ باطن بہمیں معنی گویند چہ تصفیۂ باطن بمعنی اول معنی ندارد و نگرانی و توجہ او بمطلوب صورت نہ پذیرد چہ توجہ و نگرانی مشعر مبائنت و مباعدت نسبت و این باطن کہ حکم قیوم ظاہر دارد ہر چند از عالم اجسام نیست لیکن امور معنویہ درین راہ بسیار است کہ در صورت مثالی بعنوان اجسام ظاہر می شوند و آنچہ نوشتہ با آنکہ عرض نمودہ کہ نسبت و ہمیہ بخود حوالت باصل است و این حال معروض متضاد با اوست۔ مخدوما میان این ہر دو حالت ہیچ تضاد نیست حالت صلوتیہ مسطورہ می تواند کہ مترتب بر بقا باشد و حوالہ نسبت و ہمیہ فنا است و فنا را با بقا ہیچ تدافع نیست فنا و بقا نزد ما دائمے ست در عین فنا باقی ست و در عین بقا فانی چہ فنا از ما سوی مطلوب ست و بقا بمطلوب این شبہ شما مشتبہ بشبہہ صاحب نزہت است کہ بر منکر قوم تخطیہ و اعتراض نمودہ است و گفتہ۔ شعر

گوید عنانِ خود چہ تابی گم شو کہ چو گم شوی بیابی

اصل
و
شبہہ
شبہ

این نکتہ نمود نا صواہم چون گم شوم انگہے چہ یابم
یا بندہ اگر کسے دگر خواست از گم شدنم پس او چہ می خواست

پس اعتراض نیز مدفوع است چہ گم شدن کہ فنا ست نسبت بما سوی است و یافت کہ از بقا است نسبت بحق تعالی است و درمیان این و آن تدافع نیست این فقیر این مطلب را در کاغذے بتفصیل نوشتہ است اگر خفائے ماند آنجا رجوع نمایند۔ مخدوما آنچہ از امور غیبیہ کونیہ واحوال موتی کہ ظاہر شود در کار نیست کہ آنرا بتفصیل نویسند اجمال ہم کافی ست کہ بمطلب اصلی چندانے کار ندارد بیگر چیزے کہ غرابت داشتہ باشد وآنچہ بمطلب اصلی تعلق دارد بتفصیل آن اگر بپردازند مستحسن است و در ہر کہ نشہ طلب یابند بعد استخارہ طرفین طریقہ را با و بگویند و اگر از دحام خوش نیاید در صحبت کم کسے نگاہدارند و طریقہ ستر احوال محمود است محتاج استفسار نیست عزیزے از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در خواب پرسید یارسول اللہ ما التصوف گفت التصوف ترک الدعاء وکتمان المعانی وحصول بشارت مقام فردیت کہ نوشتہ بودند مبارک است لیکن نہ نوشتہ اید کہ آثار این ہیچ در خود یافتہ شد یا نہ آرے این قدر نوشتہ اید کہ در آن مقام ارشاد فرود مقام فردیت متصور نمود فقیر نیز دراں باب توجہ خواہد نمود انشاء اللہ تعالی آرے در مراتب عروج مقام فردیت بر مقام ارشاد تفوق دارد ارشاد چونکہ متضمن عروج ونزول است بر فردیت مزیت دارد چہ در فردیت ہمیں عروج و روبحق است تعالی نزول و روبخلق کہ مقام تکمیل ودعوت ست ندارد و لکل وجہۃ آرے کسے کہ جامع کمالات فردیت و قطبیت بود کبریت احمر است چنانچہ حضرت ایشان ما در اوائل جامع این ہر دو نسبت بودہ اند بعد ازاں بکمالات وراثت پیوستند وسید الطائفہ قدس سرہٗ نیز جامع بود نسبت فردیت او را از شیخ محمد قصاب حاصل شدہ بود و نسبت قطبیت را از شیخ سری سقطی نسبت قطبیت را در جنب نسبت فردیت فراموش نمودہ است آنجا کہ فرمودہ مردم می دانند کہ من مرید سری ام نہ من مرید محمد قصابم۔

وظہور الوان واضواء وانوار چندانے منافات بہ نسبت فنا نمیبنی ندارد و ہنگام ظہور

آن خود را بآں سر نباید داد ہر چند لذت بخش بود متوجہ نسبت خود باید بود۔

نوشتہ بودند کہ صحبت در وقائع با سلاسل دیگر بسیار واقع است و انتفاہا بسیار مفہوم می شود بلکہ در حینی از احیان آنقدر انکشاف جلی است کہ نمود ارواح را بصر با بصیرت شریک است تکلیف طریقہائے خود می کنند ازین وہم بسیار دارد کذا و کذا۔ مخدوما شما در کار خود سرگرم باشید و حرمت مشائخ را نگاہدارید لیکن قبلۂ توجہ را پراگندہ نکنید و توجہ بیک جانب مقصود دارید بزرگ اندر تقدیم و فور شفقت می کنند ہر کہ یکجا ہمہ جا و ہر کہ ہمہ جا ہیچ جانہ۔

باید دانست کہ اگر بر طالب ایں راہ کہ ارادت بشیخی آوردہ است ظاہر شود کہ نسبت یا نوری بوے از عزیز دیگر رسیدہ است باید کہ آن نسبت را از پیر خود داند کہ بصورت آن عزیز ظاہر گشتہ افادہ نمودہ است و اعتقاد کند کہ پیر او جامع است لطیفۂ از لطائف او کہ مناسبت باآں عزیز دارد بصورت آن عزیز خود را نمودہ است این از جملۂ اغلاط طلاب است شما خود محفوظ باشید اما یاران را ازیں دقیقہ آگاہ سازند شیطان دشمن قوی ست مبادا ازین راہ قبلۂ توجہ را بطلاب منتشر سازد و از وصول بمطلوب باز دارد بلکہ از راہ ببرد۔ مخدوما یک کتابتے از شما پیش ازین بہ مدتے رسیدہ بود پیش از ترک آنرا نوشتہ بودید بعد ازان از شما کتابتے نرسیدہ غیر ازہمیں کتابت کہ جواب آن نوشتہ شد و دران کتابت شوق ترک و استنکاف و بے رغبتی تمام از وضعے کہ داشتند پیش از پیش بود و پارۂ بسط مقدمات درین باب نمودہ بودند و نیز دران کتابت مندرج بود کہ درین ایام بکا و حیرت و عجز و افتقار بسیار است و ارادت و غنا و طاقت و پردلے کہ در اوائل مفہوم می شد کمتر است مسبب بے توسط اسباب در نظر علمی بود الحال کہ در نقاب اسباب ست اول صنع مدلول صانع بود الحال قضیہ برعکس است آرزوئے شعوری بود الحال زوال شعور آرزو است فنا را بر بقا می گزیدالآن بقا را اصطفا می کند صفات را عین ذات میدانست از روئے تحقیق بے کم و کاست الحال وجود را از اینہا تباین مفہوم می شود اعتبار امنیت صحو بود اکنون دل گرو سکر است جلوت و محافل و سیر و سفر خوش می آمد درین زمان زوایا و اقامت و

تقاعد معقول ہمت شدہ۔ مخدوما معاملہ ہر چند از ابتدا دورتر می افتد امور مسطورہ روئے می نماید النہایت ہی الرجوع الی البدایت مندرج بود کہ مرتبہ سلوک قدمی ورتبہ ساوک نظری ظاہرا بے تفاوت بیک معنی باشد یا نہ بیک معنی است چنانچہ حضرت ایشان در مکتوبات این معنی را بتفصیل نوشتہ اند از انجا ملاحظہ نمایند والسلام علیکم وعلی سایر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفٰی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات العلی وعلی جمیع الانبیاء والمرسلین وعلی کل الملائکۃ المقربین وسایر الصالحین آمین۔

نیست

مکتوب صد و پنجاہ و پنجم (۱۵۵)

بشیخ عرب بخاری در آنکہ تعمیر ظاہر سبب تخریب باطن است و آنکہ حالتی کہ در نماز رو دہد مخبر از انتہاست۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حامدا ومصلیا اخوی اعزی شیخ عرب ازین درویش دعا و سلام عافیت انجام خوانند صحیفہ مرسلہ خوشوقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت صوری وطراوت وجمعیت معنوی مسعود و مقترن اند اللہ تعالی ترقیات دہاد و مزید بر مزید عطا کناد من استوی یوماہ فہو مغبون خلاصہ اوقات را بوظائف طاعات مصروف دارند درین فرصت یسیرہ بہ تعمیر باطن و تنویر آن پردازند ہیہات ہیہات۔ تعمیر ظاہر سبب تخریب باطن است و بالعکس ما بوالہوسان در پے تعمیر ظاہریم پس از باطن چہ خبر داشتہ باشیم در حدیث آمدہ است فانی بعثت بخراب الدنیا ولم ابعث بعمارتہا۔

نوشتہ بودند در اثناء صلوات خمس کیفیت نادرہ روے می دہد و دید نیستی بطریق دوام است علی الخصوص در حین ذکر و مراقبہ نہ از وجود اثرے در نظر می آید و نہ از عدم ارادہ ہیچ امر در دل نمی آید۔ مخدوما احوال سنجیدہ و پسندیدہ اند خصوص حالتے کہ در حین اداے نماز رو می دہد بسے اصیل است ولذات آن مُنبی از انتہا۔ والسلام اولا و آخرا۔

۵

مکتوب صد و پنجاہ و ششم (۱۵۶)

محمد عبید اللہ

بجناب پیر زادۂ خود خواجہ عبید اللہ در آنکہ وراے فنا و وراے توحید و تجلی ذات معاملات دیگر بسیار است و بیان بعضے کمالات صلوٰۃ و شرح کلام حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ کہ فرمودہ اند ظہور ہواجس و وساوس بعد از فنا مضر نیست۔

بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ عرض دعا و نیاز از کمترین داعیان باخلاص خدام مخدوم زادہ برجادۂ قبول فرمایند عنایت نامۂ گرامی مشرف ساخت امید کہ ہمبرین منوال احبۂ دور افتادہ را بملاطفات و معارف تازہ می نواختہ باشند این عاصی تباہ کار از روئے کمال شرمندگی و خجالت کہ از جناب مقدس باری تعالیٰ دارد خود را شایانِ آن نمی داند کہ بتحقیق یا بتقلید سخنے از حوالی حریم اقدس او بر زبان یا بر قلم آورد و از ہمیں جہت در بعضے اوقات در ارسال جواب عنایت نامہائے تقصیر می رود لیکن الحال بحسب امر شریف جرأت می نماید و آنچہ بفہم قاصر این احقر راہ دادہ می نویسد و تقصیرات را امید عفو دارد۔ مگر ما فنا بر وجہ کمال بے تجلی ذات میسر نیست لیکن تواند بود کہ ورائے تجلی ذات معاملات دیگر بسیار باشد کہ حصول سعادت عظمیٰ بآن مربوط بود و ما بہ التفاضل بین الانبیاء علیہم الصلوات والبرکات نیز ہمان معاملات باشد آرے طریقہ انبیاء نیستی و گذشتگی و آزادی است اما حقیقت انبیاء ظاہر اورائے آن باشد علیہم التحیات و التسلیمات از طریقت تا حقیقت فرق بسیار است فنا فی نفسہ از مطالب مقصودہ نیست مقصود اصلی امور دیگر است کہ فنا شرط آنست کہ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ہر چند صاحب نفی کہ بمنتہاے نقطہ نرسیدہ باشد مجملاً از اثبات ولو فی الجملہ نصیبے دارد اما از نصیب تا نصیب فرق بسیار است جمعے کہ فطرت اصلی شان از مقام نفی است ہر چند از مقام اثبات بقدر نصیبے دارند اما آن نصیب طفیلی است ذاتی نیست آنچہ ذاتی ایشان است نفی و انتفاست و جمعے کہ بحسب استعداد طبعی از مقام اثبات نصیبے دارند نفی طفیلی اینہاست در ضمن اثبات کہ ذاتی این جماعت است نفی نیز بحصول

فقط نفی کہ بانتہا نرسیدہ است

می پیوندد و شتان ما بین النصیبین کذا و کذا اگر شمۂ ازان معاملات کہ بمقام اثبات تعلق دارد
و بدانش این بے حاصل پارۂ ازان از راہ تقلید و پارۂ از راہ تحقیق در آمدہ در میان آرد نزدیک است کہ
نزدیکان دوری جویند و می ترسد کہ قطع البلعوم در حق او صادق آید۔ بیت

سراپا آتش امشب قدح گو دیگرے پر کن | کہ خواہد سوخت مجلس تا تو مے در جام خواہی کرد

درین مقام بزعم این قاصر از توحید ذاتی و شہود وحدت در کثرت نام و نشانے پیدا نیست و ہمچنین بعد
از نزول تام ازین مقام بہر ارشاد اتمام شہود وحدت در کثرت نمی آید و در کار نمی داند و مبتدی و متوسط
غیر مرجوع و مرجوع درین معرفت باید کہ فرقے نداشتہ باشد چہ اگر مشہود در مرایائے کثرت مطلوب
حقیقی ست و شایان نفی نیست پس چرا مبتدی و متوسط را این معرفت ضرر داشتہ باشد و بنفی آن سعی
نمودہ آید و اگر مطلوب حقیقی نیست و قابل نفی است چنانچہ حضرت خواجہ بزرگ خواجہ نقشبند فرمودہ اند
قدس سرہ کہ ہرچہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آن ہمہ غیر است بحقیقت کلمہ لا نفی آن باید نمود
پس منتہی مرجوع را چون ازان چارہ نبود و بکدام جریمہ او را بمشاہدہ غیر مطلوب آرام می دہند و
این معرفت غیر واقع را بروئے ظاہر میسازند و بعد از تخلص او بفضائے اطلاق چرا محبوس زندان کوچہ
تنگش می دارند چنانچہ حضرت خواجہ ما مؤید الدین الرضی قدس سرہ فرمودہ اند کہ توحید کوچہ تنگ ست
شاہراہ دیگر است ازین عبارت شریفہ دو چیز مستفاد است یکے آنکہ توحید از مطالب نیست راہ
مطلوب ست چہ مطلوب ورائے کوچہ و شاہراہ است۔ دوم آنکہ راہے است تنگ بسا ست کہ
از مطلوب باز دارد و این عبارت دلالت بران ندارد کہ بعد از فنائے اکمل و نزول اتم البتہ باید
کہ این معرفت روئے نماید۔ اگر گویند در مجالی کثرت مشہود ہرچند مطلوب بر وجہ کلیہ نیست لیکن
ظہورات اوست کہ بعنوان جزئیت مشہود گشتہ است پس مبتدی و متوسط چون کہ بمطلوب نرسیدہ
اند در وقت ظہور این معرفت شاید بشہود جزئی از شہود کلی باز مانند و منتہی چون کہ بمطلوب رسیدہ است
بعد از رجوع او تا زمان اتمام مدت دعوت اگر او را باین مشاہدات جزئیہ مانوس دارند گنجائش دارد
غیر مطلوب را مطلوب نخواہد دانست و باین آرام بر وجہ کمال نخواہد گرفت و محبوس کوچہ تنگ نخواہد

فہمد

گر دید چہ او بقضاے اطلاق متخلص گشتہ است و مطلوب را کما ہو دریافتہ و می داند کہ این شہود بہر تسلیۂ او تا اجل مسمیٰ عطا کردہ اند گو ییم منتہی کہ بکمال مرتبۂ انتہا نرسیدہ است شاید کہ بعد از رجوع باین مشاہدات جزئیہ خرسند شود لیکن عارفے کہ بکمال انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات و اکابر اولیا علیہم الرضوان رسیدہ است و شربے از اصل یافتہ اگر بعالم نزول فرا بد بامثال این مشاہدات چرا مفتون خواہد گردید و باین شہود مالوف و مانوس کجا خواہد شد و نیز منتہی کہ بکمال کمال رسیدہ و بتیقن یقین دانستہ است کہ ہر چہ در مجالیٔ اکوان ظاہر می شود از قبیل کَسَرَابٍ بِقِیْعَةٍ یَّحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَآءً است و غیر مطلوب ست مطلوب ورا، ورا، آن ست پس بغیر مطلوب چگونہ الفت خواہد گرفت و این معرفت برائے چہ بروے ظہور خواہد نمود، خوش گفت بیت

تو در عالم نمی گنجی ز خوبی مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

درویشے در وقتے از اوقات از موجودات عالم امکان مثل زمین و سحاب و آسمان و شمس و نبات و حیوان استفسار نمود کہ آنچہ ارباب وحدت وجود در مرایائے شما شہود و مشاہدۂ مطلوب اثبات می نماید راست است و مطلوب در شما جلوہ گر است ہمہ جدا جدا تقدیس و تنزیہ او تعالیٰ کردند و وانمودند کہ بریا این تہمت منہید ما را چہ یارائے آنکہ دعوی مظہریت و مرآتیت او نمائیم او سبحانہ با آن علو شان و تنزیہ چگونہ در ما ظہور فرمودہ باشد مصرع

منہ تہمت سایہ بر آفتاب

خود را خالی محض و ساذج صرف وانمودند خصوصیت آسمان بیش از خلایق دیگران ازین دعوی تبری نمود و بکمال اظہار عجز و زاری و ذل پیش آمد و چون جماعۂ بآن بیچارۂ سرگردان امور غیر واقع منتسب می دارند و ارجاع حوادث کونی و امثال این بادی نمایند ازین جہت آن قدر استیلائے ہیبت خداوندی جل سلطانہ او را فرو گرفتہ بود کہ بیان آن نمی توان نمود از ترس و تجالت گداختہ و آب شدہ می رفت درین اثنا آفتاب از عابدان خود نیز تبری کرد و وانمود کہ این جماعت مرا شرمندہ و رسوا ساختہ اند من با این نامرادی و سرگردانی و اینہا درین مقام لرزان و

نالان بود۔

بر سر اصل سخن رویم انس کمل مرجو عین در طاعات و عبادت محبوب است و در ادائے حقوق مخلوقات او علی الخصوص در نماز کہ معراج مومن است انس خاص دارند بحدے کہ گویا بیرون آن معطل و بیکار اند حدیث ارحنی یا بلال و حدیث قرۃ عینی فی الصلوۃ رمز لیست از ان خصوص جماعۂ کہ بمحبوبیت ذاتیہ مشرف اند و بولایت خاصۂ محمدیہ پیوستہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیہ انس شان در طاعت است و ہمت شان مصروف بر تکمیل نماز از علو ہمت بشہود و مشاہدہ سر فرو نمی آرند چہ بیقین دانستہ اند مکشوفات و مشہودات این نشاۃ ظلال مطلوب ست نہ عین مطلوب و مطلوب مطلق ازین مغیرات و مشاہدات مبراست لہذا ہزاران شہود و مشاہدہ را بتحریمۂ اولی کہ با امام یا بند برابر نمی دانند و طمانینت خشوع نماز را بہ از تجلیات تصور می نمایند آرے محب چونکہ ہموارہ شہود محبوب را خواہان است و ہمہ وقت وصل و اتصال او را آرزومند جائز است کہ از کمال شوق بظلال محبوب نیز بیاساید و بظہورات او عاشقیہا نماید عزیزے گفتہ بیت

بوے تو از جا ہمہ مست و بیخود   ز ہر سو کہ آواز پاے بر آید

محبوب نشانے از اصل دارد و گرفتار ذات ست من حیث ہو و از غلبۂ این گرفتاری باموردیگر ملتفت نیست معاملہ کہ او دارد در آنجا نام شہود و تجلی بردن عار است پس محمدی المشرب کہ اقرب بمحبوبیت است باید کہ ازین مشاہدات ابعد بود و از ہمہ شہودات خواہ شہود در مرایا بود و خواہ بیرون مرایا یکسو باشد و عبارتے کہ از حضرت خواجۂ بزرگ نور اللہ مرقدہٗ منقول است کہ ظہور ہواجس و وساوس بعد از فنا مضر نیست محامل دیگر دارد کہ بغایت عالی است چہ در کار کہ بر محملے فرود آرند کہ مخالف مشرب آنحضرت بود و ندا فع بعبارت ایشان کہ سابقاً مسطور شدہ داشتہ باشد زیرا کہ می تواند کہ این عبارت باین معنی باشد کہ مقصود از فنا زوال گرفتاری است از ما دون او تعالیٰ و چون بفنا و اطمینان نفس این معنی بحصول پیوست بعد از ان اگر علم اشیا عود نماید و وساوس پیدا آید از حضرت وارہد زیرا کہ علم اشیا کہ فی نفسہ صفت کاملہ است بجہت گرفتاری اشیا مذموم بود و چون

بفنا ازان گرفتاری نجات میسر شد علم اشیا از صفت ذم برآمد ونیز می تواند کہ باین معنی باشد کہ عارف کامل را بعد از تمامی کار چون بمقام عبدیت رسد ہر فردے از افرادِ عالم شاہراہے می شود بجنابِ اقدس او تعالی پس درین وقت خطرات کہ سابقا موجب غفلت و دوری بود سبب جمعیت و حضور می شود و از خطرات راہے بخالق خطرات تعالی کشادہ می گردد۔ بیت

دردلِ ما غمِ دنیا غمِ معشوق شود　　　بادہ گر خام بود پختہ کند شیشۂ ما

ونیز علم ممکن چونکہ بحصول صورت معلوم است در نفس عالم و موجب تاثر عالم است بمعلوم لاجرم سبب تلون و تغیر عالم است کہ مستلزم نقص است و علم واجب تعالی از کیفیت حصول منزہ و مبرا است پس اگر علم عارف کامل بحکم تخلقوا باخلاق اللہ ازین قبیل بود و از تاثر و تغیر وارہد و از نقص بکمال آید مستبعد نبود درین وقت خطرات و حدیث نفس باشد و ہیچ ازان تاثر و تغیر نبود و این معرفت از معارف غریبہ است و از اسرار خفیہ خفیہ است رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا وصلی اللہ تعالی علی خیر خلقہ محمدٍ وّاٰلہ اجمعین وصل علی جمیع الانبیاء والمرسلین و الملائکۃ المقربین وسائر الصالحین والمؤمنین آمین۔

مکتوب صد و پنجاہ و ہفتم (۱۵۷)

بمولانا عبد الغفور سمرقندی در اظہار افراط محبت پیر دستگیر و اصحاب آنحضرت و در آنکہ این وقت تاب ظہور نسبت شریفۂ ایشان ندارد۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی چہ نعمتے است کہ کسے در اوان پیری بحلیہ طاعات متحلی باشد و ہنگام ضعف بر اعداے قوبہ غالب بود و آثار قبول اہل اللہ از اطوار او پیدا باشد و از جبینش بشہادت این معنی ہویدا بود استماع اخبار توفیق آن عزیز باعث فرحت تمام و شکر خداوندی جل سلطانہ می گردد و سبب دعا و امداد از دیاد آن نعمت ہنی می شود این ہمہ انوار از برکات نظر دوستان او سبحانہ و این جمعیت صوری کہ ظاہر باداے وظائف بندگی یافتہ است اثر نسبت معنوی ست کہ

از باطن شان بر باطن تافته است جماعت که بشرف خدمت و بسعادت پابوس حضرت قبلۂ حقیقی مشرف گشته اند بغایت عزیز و محبوب اند و بنهایت شریف و مرغوب چه اینها مرایای کمالات محبوب اند و یادگار آن جمال پاک او هرگاه این جماعت را می بیند حالتے رومی دہد که گویا جمال مبارک آن قبلۂ خدا طلبان را مشاهده می نماید و آن صحبت و آن اجتماع لله فی الله که گرد عالم مثل آن منصور نبوده و نیست خطور می کند دیده پُر آب و جگر کباب می گردد آرزو همین است که باینها صحبت دارد و حرف و حکایت همین ها نماید لیکن افسوس که این جماعت روز بروز در قلت اند و با وجود این قلت از یکدیگر دور افتاده اند۔ بیت

زہجر دوستان خون شد درون سینہ جانِ من فراقِ ہمنشینان سوخت مغز استخوانِ من

الخیر فیما صنع الله سبحانه هرجا هستند مغتنم اند مصرع

بیاد گار ربانی که بوے آن داری

حالت این سوختہ فراق و دل شدۂ مشتاق آنست که کسے که پروانه وار گرد شمع وجود آنحضرت نگشته و نشانه وار هدف تیر توجه یگانۂ او نشده و شکار رفتار و اداہاے محبوبانۂ او نگردیده و بستۂ فتراک نزاکت قد رعناے او نگشته و کشتۂ چشمانِ میگون معشوقانۂ او نیست و عاشق تبسم دلبرانۂ او نه و جبین نازنین خود را بر آستانۂ علیاے او بکمالِ شوق و آرزو نسائیده و خاک پائے سگان درگاه او را توتیائے چشمہائے خود نساخته و نشانِ خط بندگی او بر جبهۂ او پیدا نبوده و سلسلۂ غلامی آن بارگاه در گردن جان و تن او هویدا نشد باوے نه نشیند و آشنائی نکند و سخن نگوید چکنم مرا چنین آفریده اند در اختیار خود نیستم دیوانگان محبت هرجا بوے محبوب یابند جان فدا نمایند و هرجا از محبوب نشانے نه بینند بصد فرسنگ از آن جا گریزند هر که باین آواره میل نشست و خاست دارد باید که چنین بود والا با آوارگان چه آشنائی و کدام نشست و خاست بارہا بخاطر می رسد که کنجی اختیار نماید و مغاکے در ته زمین گزیند تا جماعه را که نه باوصاف مذکوره اند نه بیند و سخن اینها نشنود۔ مخدوما این وقت را تاب برداشت این نسبت شریفه نیست و بواسطۂ قرب قیامت و تراکم ظلمات روز بروز این نسبت عالیه

تجرد نشنید

دراستتار است و انوار آن در اختفا و حملۂ آن در کمی غیر از انکه این کس در زاویۂ تجرد علاجے ندارد لیکن این نیز در اختیار این کس نیست خداوندامرا از محبان ایشان گردان و از نظارگیان محبان ایشان گردان کہ طاقت نظارۂ قوم دیگر ندارم۔ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد و پنجاہ و ہشتم (۱۵۸)

بمولانا محمد حنیف در اظہار درد و سوز و دلالت بمطالب بقائے دار آخرت۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الحمد للّٰہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی سعادت آثار اخوی مولانا محمد حنیف از بن گرفتار آثار دعوات مشتاقانہ قبول فرمایند مکتوب مرغوب شمار ادر بنولا عزیزے از لاہور فرستادہ بمطالعۂ آن خوشوقت گردید از فحوائے کتابت جاذبۂ شوق پیدا بود و حرارت طلب ہویدا الحمد للّٰہ سبحانہ علی ذلک ہر قدر کہ از جذب و حرارت دست دہد نعمت است کمال آنست کہ بحد جنون رساند و از ماسوی بکلیہ برہاند لن یؤمن احدکم حتی یقال انہ مجنون این جنون نصیبۂ دوستان باد و بطفیل ایشان جرعۂ ازان در کام دردنوشان باد اظہار اشتیاق این دیار نمودہ اندو وانتظار طالب این آوارہ دارند۔ مخدوما اہل این دیار چونکہ در سر خیال دیار دیگر دارند و از دوری آن ہموارہ بمعنی سوگوارند دوستان نیز دلالت بآن دیار می نمایند ہر چند ہیچ نشانے ازان دیار پیدا نیست واثرے از دیار آن ہویدا نہ جز از ہجران و دوری نصیبے ازان نیست و غیر از سوز و گداز حاصلے از ونہ۔ شعر

فقی القرار و ساکنہ وانسہم — شیبون بین جوانحی وضلوعی

آرے اگر عبور این موطن نمایند تا — درد شریک ماتم زدگان ہجران گردند و جرعہ کش تلخ نوشان نیم حرقت فقدان شوند چہ مانع است لیکن با این ہمہ درد دوری و سوز ہجران عنایات بیش از بیش است والطاف افزون از پیش غنایت است کہ باین درد مانوس میدارد و باین سوز ساز دادہ بیت

درین دیار بآن زندہ ام کہ گاہ گاہے — نسیم عاطفتے زان دیار می آید

اطلاق دیار و دیار در جائے کہ از دار و دیاری پاک و مبراست بطریق صنعت مشاکلہ است یا کنایت است

چنانچہ در کلام مشائخ کرام مثل آں می آید والّا۔ بیت

لا وہو زان سرائے روز بہی   باز گشتند جیب و کیسہ تہی

مکتوب صد و پنجاہ و نہم (۱۵۹)

بشیخ حسن در دلالت بر شکر نعمت و تحذیر از مکر الٰہی جل جلالہٗ

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ ۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی اخوی اعزی شیخ حسن احسن اللہ سبحانہ حالہ وحصل آمالہ ازیں درویش دلریش سلام عافیت انجام خوانند استماع اخبار توفیق شما وگرمی ہنگامۂ طالبان و استقامت اوضاع و استمرار حلقۂ ذکر و فکر سبب مسرت دوستان می گردد و باعث مزید شکر و حمد شان می شود و درین جزو زمان کہ ہنگام قرب قیامت است این قسم اجتماع مردم خدائی و صحبت للہ و فی اللہ از نعم جلیلہ است۔ بیت

آسمان سجدہ برد بہر زمینے کہ درو   یک دو کس یک دو نفس بہر خدا بنشینند

در کار خود سرگرم باشند و شکر خداوندی جل شانہ بجا آرند وَلَئِنۡ شَکَرۡتُمۡ لَاَزِیۡدَنَّکُمۡ و از مکر الٰہی تعالیٰ ترسان و لرزان باشند و از کید شیطان ایمن نبوند و از ہوا و ہوس نفسانی و دقایق شرک خفی پر حذر بوند ہر گاہ مقتدایان ما مَآ اُبَرِّئُ نَفۡسِیۡ بفرمایند وای بر ما بالجملہ محبت و رابطۂ معنوی را بہ بزرگان خود محکم دارند و عروۂ وثقی سنن نبویہ را علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ از دست ندہند و دوام التجا و ابتہال و تضرع و زاری را بجناب قدس حضرت لم یزلی لازم گیرند تا امید نجات صورت بندد توقع از دوستان آنست کہ این دور از کار را بدعائے خیر یاد آرند کتابتے کہ فرستادہ بودید رسید اللہ تعالیٰ معینکم و ناصرکم۔

مکتوب صد و شصتم (۱۶۰)

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی در آنکہ باید کہ ظاہر در رنگ باطن بدوام حضور موصوف بود۔

حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بکمالات صوری ومعنوی متحلی داشتہ گرفتار مطلبی دارد کہ ہرچہ
ما دون اوست در جنب او محو ومتلاشی گردد تا محب او بمقتضاے المرء مع من احب آفاق وانفس را
وداع نمودہ بیخود آنجا جولان نماید وہمتے در طلب او عطا فرماید کہ از تجلیات وظہورات او چشم فروبستہ
ذات ظاہر ومتجلی را خواہان وجویان باشد بحرمت من ما زاغ بصرہ وما طغی علیہ وعلی الہ الصلوات
والتسلیمات والبرکات العلی اوضاع واحوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است للہ تعالیٰ
الحمد للہ والمنۃ علی ذلک المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم وعافیتکم متمنائے این مسکین
درباره خود وسایر دوستان آنست کہ ہمت خود را کلیاً مصروف جناب مقدس مطلوب حقیقی
گماشتہ شود وہرچہ منافی این دولت عظمیٰ بود شبر اشبر ازاں اعراض نمودہ آید نشود کہ بر معموری باطن اکتفا
نمودہ ظاہر را بغفلت سر دہند کہ این نیز از دائرہ شرک خفی بیرون نیست عزیزے فرماید لو اقبل مقبل
علی اللہ مدۃ عمرہ ثم اعرض عنہ لحظۃ کان مافاتہ اکثر مما نالہ اما چہ توان کرد جمیع آرزوہا میسر نیست
از مقتضیات بدنی واختلاط خلق چارہ نہ آرے این قدر معلوم می گردد کہ ہمین غفلت ظاہر کہ لابدی ست
اگر مقرون بہ نیت صالحہ نمودہ آید از غفلت می برآید وتحقق بذکر می گردد مثلاً نوم کہ سراسر غفلت است
اگر مقرون بہ نیت دفع کسل در طاعت گردد ذکر می گردد نوم العلماء عبادۃ شنیدہ باشد واختلاط
بمردم بہ نیت ادائے حقوق آنہا نیز ذکر است کہ ادائے واجب ومستحب است علی ہذا القیاس ذکر
منحصر در ذکر لسانی نیست در ہر عمل کہ ملحوظ رضائے مولیٰ بود جل وعلا داخل ذکر است اِنَّ هٰذِهٖ
تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيْلًا ازین بیان لائح گشت کہ دوام حضور کہ عبارت
از طرد غفلت است علی الاستمرار چنانچہ نسبت بباطن گفتہ اند در ظاہر نیز ثابت است لیکن دوام
حضور ظاہر را کہ عبارت ست از مقرون گردانیدن جمیع اعمال وافعال را بہ نیت صالحہ ودر جمیع
امور ملحوظ رضائے مولا ساختن حتی در امورے کہ بظاہر غفلت می نماید دوام حضور باطن لازم است
ولا عکس این کمال مخصوص بمخلصان ست کہ از تصنع وتصحیح نیت در ہر عمل برآمدہ اند ونیت ایشان
بفنا وبقا بروجہ اکمل تصحیح یافتہ است مخلصان مکسور اللام ازین کمال قلیل النصیب اند

والمخلصون علی خطر عظیم این بزرگواران که بحقیقت اخلاص رسیده اند واز تصنع وتکلف که لازمۂ طریقت است وارستہ ہرچہ می کنند از برائے خدا می کنند تعالیٰ وہرچہ ازینہا بظہور می آید للہ است سبحانہ خواہ نیت کنند یا نہ نیت در متخیل است در متعین احتیاج تصحیح نیست چہ نفس ایشان فدائے مولائے خود گشتہ است واطلاق کلمۂ انا را بر خود شرک می دانند پس ہرچہ کنند ھا ید باو باشد تعالیٰ چنانچہ ہرچہ اول می کردند برائے نفس خود می کردند ومحتاج بہ نیت نبودند۔

باید دانست کہ سوء ادب وایذائے این قسم عارف منجر بہ ایذا وسوء ادب او سبحانہ باشد زیرا کہ درین صورت منتسبات آن بے تکلف بجناب او تعالیٰ منتسب می گردد ہر گاہ اعمال آن عارف بے احتیاج نیت مراورا باشد تعالیٰ اعمال دیگران کہ نسبت باو بوقوع آید بطریق اولیٰ بآن جناب عاید بوند وبرہمین قیاس تعظیم واطاعت او تعظیم واطاعت مولائے او بود جل وعلا وبہمین اعتبار در کلام مجید وارد گشتہ باشد مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ بیت

بس کنم خود زیرکاں را این بس است ... بانگ دو کردم اگر درده کس است

والسلام اولاً وآخراً

مکتوب صد وشصت ویکم (۱۶۱)

بحقایق آگاه خواجہ محمد صدیق کشمی در عظمت مطلوب جل وعز بود دلالت بر اعلائے ہمت۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفےٰ التفات نامۂ گرامی کہ در تولا ارسال داشتہ بودند بمطالعۂ آن مبتہج ومسرور گردید سلامت باشند سفر حج مبارکباد یقین است کہ در دعاہائے مرجوہ این فقیر را نسی نساختہ باشند مخدوما ہمت علیا را بران گمارند کہ از مطلوب حقیقی ہیچ بدست نیارند وآرزوئے وصل واتصال را بآن راه ندہند چہ بیقین یقین معلوم گشتہ است کہ ہرچہ از وبدست آید فراخور حوصلۂ واصل است ومقید باستعداد دریافت او ومطلوب ازین تقیدات منزه ومبرا است وازین قیود مطلق معرا پس باید کہ مطمح ہمت مقصود بر مرتبۂ بود کہ از قیود ادراک وتقیدات استعداد برتر باشد۔ بیت

اگر نہ دہی بکف دامانِ یارم گرفتارِ کسے دیگر ندارم

چہ ممکن تا بقید امکان مقید است از مطلقِ حقیقی چگونہ حظے فرا گیرد و انخلاع تام از بشریت و امکان متصور نہ، شیخ عطار می فرماید۔ بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر نیافت او فقرِ کل تو رنج کم بر

اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ رَبِّيْ شَيْئًا وَسِعَ رَبِّيْ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عجب معاملہ است درین مقام نہ ہجر مطلوب را میخواہد و نہ وصل او را معذلک یاس آن ہم ندارد کہ این کمال فوق معاملۂ یاس است عرفت ربی بجمع الاضداد و رفع النقائض این کمال وابستہ بنشأۂ محبوبیت است زیرا کہ محب ہموارہ شہود محبوب را میخواہد و ہمہ وقت وصل و اتصال او را آرزومند کجا یارائے آن وارد کہ پرتوے از محبوب بروے ظاہر شود و خود را تواند نگاہداشت عزیزے گوید بیت

بہ بوئے تو از جا ہم مست و بیخود زہر سو کہ آواز پائے برآید

محب بآثار و افعال و صفات جمال و جلال و بحسن خد و خال شیفتۂ محبوب گشتہ است محبوب است کہ نشانے از اصل دارد و گرفتار ذات است من حیث ہو و از غلبۂ این گرفتاری بامور مذکورہ ملتفت نمی شود و قبلۂ توجہ را پراگندہ نمی کند قُلْ هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِيْ وَسُبْحٰنَ اللّٰهِ وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۔ این قسم بلند ہمت را بحکم من تواضع للہ رفعہ اللہ در نشأۂ اخروی امیدہا است کہ دیگران را نیست اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيْلًا

مکتوب صد و شصت و دوم (۱۶۲)

بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان در اشارت ببعضی اسرار غامضہ و اذواق خاصۂ خود۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی دعا و نیاز این عاصی مہجور مخمول زاویۂ خمول در معرض قبول باد نمی داند کہ چہ نویسد لطائف محبوب عالی تر از انست کہ زبان زد این ہرزہ گوئی گردد و نفائس معشوق برتر از انست کہ قلم این بوالہوس خیال ترجمانی آن نماید

دراینکہ نصیب سالک از مطلوب حقیقی جز استہلاک نیست

لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ آنچہ نصیب این بیچارہ است استہلاک واضمحلال است اگر بخود خیرے وکمالے نسبت نماید مشرک طریقت بود وخائن در امانت باشد وَقَدِمْنَا اِلٰی مَا عَمِلُوْا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاہُ ھَبَاءً مَّنْثُوْرًا این آوارہ فی نفسہ از جمیع منتسبات تہی است عدمی ست وجود نما وَتَحْسَبُھُمْ اَیْقَاظًا وَّھُمْ رُقُوْدٌ فقراو ذاتی ست فاقۂ او سرمدی امانات ہموارہ از اہل امانات ست بیچارہ کہ کمال او عدم بود وجمال او نیستی از ہستی مولائی خود چہ خبر داشتہ باشد واز کمال وجمال او چگونہ اطلاع یابد سر ہو العارف والمعروف اینجا ہویدا است حضرت جمیل علی الاطلاق مثال ما دوراز کار انرا ایمانی باین معانی دہاد وشربے ازین مشرب روزے کناد۔

مکتوب صد وشصت وسوم (۱۶۳)

نیز بجناب ارشاد پناہ میر محمد نعمان در اشارت ببعضے اسرار غامضہ واذواق خاصۂ خود۔

خدام سیادت ونقابت دستگاہ ہموارہ یاد آورِ محبان صمیمی بودہ بدعائے ظہر الغیب معاون باشند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم وعافیتکم واستقامتکم علی جادۃ شیوخکم فانہا ملاک الامر وبد ونہا خرط القتاد از شمول عنایات کہ دربارۂ این عاصی واقع است چہ نویسد مصرع

دادا ورا قابلیت شرط نیست

قبل من قبل بلا علۃ اگر بتفصیل آن پردازد بحیثیکہ قلم طاقت آن نیاورد وکاغذ بسوزد ومتکلم ومستمع از ہوش رود بعد از ان کہ گوید وکہ شنود خوش گفت۔ بیت

سراپا آتشے امشب قدح گو دیگرے پُر کن کہ خواہد سوخت ساغر تا تو مے در جام خواہی کرد

وایضاً لطافت وعلو آن زبان را می گیرد یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطَلِقُ لِسَانِیْ مصرع

سخن از لبِ تو گفتم بلبم سخن گرہ شد

پس باید کہ مستمعان متکلم را معذور دارند واز راہ جنسیت بذات اوراہ جویند تا از ذات بیچون حقیقی

حظے یابند ہر چند ذات متکلم را باذات مستمعین ہیچ جنسیتے درمیان نہ چہ ذات او نصیبے از بیچونی یافتہ وباذات بیچون حقیقی اتصالی ونسبتے خاص پیدا کردہ بلکہ دیگران را اصلا ذات نیست بذات عارف چگونہ پے برند ذات خالق عارف خود وراء اوست بہر حال دست وپائے باید زد وہموارہ باین ترانہ مترنم باید بود. بیت

مفلسانیم آمدہ درکوے تو　　　شیئاً للہ از جمالِ روے تو

اللھم اجعل حبك احب الاشياء الي واجعل خشيتك اخوف الاشياء عندي واقطع عني حاجات الدنيا بالشوق الى لقائك واذا اقررت اعين اهل الدنيا بدنياهم فاقرر عيني بعبادتك والسلام اولاً وآخراً

مکتوب صد وشصت وچہارم (۱۶۴)

بہ تربیت خان درانکہ طالب حق جل وعلا درین دار ہموارہ با درد وگداز ست ودر مذمت دنیا.

صحیفہ مکرمت کہ منبی از الم فرقت بودہ مشرف ساخت چہ توان کرد دنیا سراسر محل فراق واندوہ است موطن لقا آخرت است حق سبحانہ باعمال آن سرگرم دارد نا لقاے آنجائی صورت بندد ہر گاہ لقاے مطلوب حقیقی موعود بآنجاست لقائے دیگران فرع لقائے اوست سبحانہ زیراکہ نشاۃ دنیویہ تاب برداشت لقائے او تعالی بروجہ کمال ندارد لہذا طالبان او درین نشاۃ ہموارہ جگر کباب ودیدہ پرآب اند وہمہ وقت سوگوار در سوز وگداز وبیقرار شبانہ در انتظار طلوع آفتاب احدیت بیدار اند وروزانہ در ہوائے ماہتاب ہویت متعطش وبیقرار. بیت

متاعے کزین رہ گذر می برند　　　لب خشک ودامانِ تر می برند

مژگان

بے او آرام ندارند وباماسوا انس والفت نمی گیرند وباین ترانہ دایم مترنم اند. بیت

بچہ مشغول کنم دیدہ ودل راکہ مدام　　　دل ترا می طلبد دیدہ ترا می خواہد

شوریدگانند

شوریدہ کار اند وآشفتہ حال درجہان بے جہان اند ودرعالم بے عالم اند مع ذلک فی الحقیقت در عالم اینہا اند وسائر افراد عالم باینہا برپا ودولتمندان این جماعت اند وآزادان ہم اینان کہ نہ

با ہیچ کس پیوند دارند و نہ با نفس. بیت

غلام نرگس مست تو تاجدارانند خراب بادۂ لعل تو ہوشیارانند

اگر سرمایہ حاصل دارند اولاد دارند و اگر تکلم و خطاب دارند ہم باوے دارند ہرچند بظاہر با و شما متکلم و مخاطبیم لیکن فی الحقیقۃ حدیث درد و شکوہ اندوہ با و بیست و درین حدیث نیز اینہا ترجمان بیش نیند. اِنَّمَا اَشْکُوْا بَثِّیْ وَحُزْنِیْ اِلَی اللّٰہِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰہِ مَالَا تَعْلَمُوْنَ خوش گفت خداوندا مرا ازین قوم گردان یا از نظارگیان این قوم گردان کہ قوم دیگر را طاقت ندارم ما ناکہ چاشنی از شربت دردمندان نصیب باطن شما گشتہ است کہ آرزوے فقر و تجرید نمودہ اید بلے بیت

ہر کسے کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش

از جوانان مستعد افسوس می آید کہ فطرتہائے عالی خود را مصروف این دنیہ کردہ اند و بظاہر مشغوف این قحبہ غدار گشتہ و از جواہر نفیسہ بخزف ریزہ چند فرو ماندہ اند جمال مطلق تاباست و راہ آمد و رفت کشادہ و بابست فطرتان ازان جمال محجوب و مہجوریم. بیت

رباعی

درجہان شاہدی و ما فارغ درقدح جرعۂ و ما ہشیار

آمد سحر آن دلبر خونین جگران گفتہ کہ تو برخاطر من بار گران

شرمت بادا کہ من بسویت نگران با شم تو ہمی چشم بروے دیگران

والسلام علیکم وعلی من لدیکم

مکتوب صد و شصت و پنجم (۱۶۵)

بہ شیخ الیاس در شرح بعضے کمالات مصطلحہ این طریقۂ علیہ.

الحمد للّٰہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد وآلہ اجمعین ابابد

چون صلاح آثار شیخ الیاس ازین فقیر درخواست کہ بعضے از کلمات کہ درین طریقۂ علیہ زبان زد و دائر است شرح آن بنویس اجابۃً للمسئول باندازۂ فہم قاصر خود نوشتہ آمد واللّٰہ سبحانہ الملہم للصواب سفر در وطن عبارت از سیر انفسی است کہ آنرا جذبہ نیز گویند ابتدائے معاملہ این بزرگواران

Note:-

This page is missing

دارم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ حال　　　در دل ز تو آرزو و در دیدہ خیال

و یادداشت را معنی دیگر ہم ہست بغایت عالی و آن معنی درخور این مکتوب نیست ،
وقوف قلبی آنست کہ نگران و واقف دل بود و توجہی و نظری بآن داشتہ باشد قطع نظر از ذکر بکند
تا تفرقہ بآن راہ نیابد و بنقوش ماسوی متنقش نگردد و گفتہ اند کہ دل بیکار نیست یا با ماسوی آمیختہ
است یا با مطلوب درآویختہ است آدمی تا بیدار است حواس ظاہرہ کہ جواسیس اند اخبار عالم
بدل می رسانند و در تفرقہ می دارند و چون بخواب می شود حواس باطنہ این کار می کنند و دل ایشان
می دارند و چون صاحب دل متوجہ بدل خود می گردد گویا حصنی گرد دل ازین توجہ پیدا می شود و
نمی گذارد کہ اخبار عالم بدل برسد درین ہنگام دل بمقصد اقصیٰ درآویزد چہ بیکاری در حق او مفقود است
چون ازین طرف ممنوع گشت چارہ ندارد غیر از توجہ بآن طرف احتیاج بذکر و توجہ مذکور ندارد
دل از دشمن باز دار دوست اطلبیدن حاجت نیست زنگ از آئینہ بزدای غیر از ظہور نور ہیچ نیست
از حضرت ایشان شنیدہ ام کہ کسے را کہ ذکر قلبی در نگیرد و متاثر نشود وی را از ذکر باز داشتہ بمجرد وقوف
قلبی امر باید کرد و توجہات باید نمود تا ذکر در گیرد۔

وقوف عددی عبارت از انست کہ بر عدد ذکر نفی و اثبات بر نہجے کہ درین طریقہ معہود است
واقف باشند تا در ہر نفس طاق گویند نہ جفت. مراقبہ مشتق از رقب است رقب انتظار را گویند پس مراقبہ
جمع نمودن حواس ظاہرہ و باطنہ است در انتظار محبوب. بیت

ہمہ چشمیم تا برون آئی　　　ہمہ گوشیم تا چہ فرمائی

عزیزے گوید مراقبہ را از گربہ آموختم و مراقبہ را معنی دیگر ہم ہست و آن آگاہی و علم بندہ است
بدوام اطلاع حق سبحانہ بر وی و حضور او تعالیٰ مر او را خواجۂ بزرگ قدس سرہ می فرمودند کہ طریق مراقبہ
از طریق نفی و اثبات اعلیٰ است و اقرب است بجذبہ از طریق مراقبہ بمرتبۂ وزارت و تصرف در
ملک و ملکوت می توان رسید و اشراف بر خواطر و بنظر موہبت نظر کردن و باطن را منور گردانیدن
از دوام مراقبہ است از ملکہ مراقبہ دوام جمعیت خواطر و دوام قبول دلہا حاصل است و این معنی را

جمع و قبول می نامند۔ سلطان ذکر آنست کہ ذکر تمام بدن را فرو گیرد و ہر عضو در رنگ دل ذاکر و متوجہ مطلوب گردد۔ بیت

ہر دم بہوائے تست دمساز ہر موے ز گیسوم بہ پرواز

رابطہ حفظ صورت پیر است در دل حضرت خواجہ احرار قدس سرہ اشارت برابطہ نمودہ اند جائے کہ فرمودہ اند۔ مصرع سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی این طریق از ذکر نافع تر است بیانش آنست کہ مرید بیچارہ چونکہ گرفتار عالم سفلی است بعالم علوی مناسبت ندارد تا اخذ فیوض و برکات از آنحضرت بے توسط نماید متوسطے باید خداوند ہر دو جہت کہ از عالم علوی حظے فرا گرفتہ بعالم سفلی جہت دعوت و ارشاد رو آوردہ باشد و از راہ مناسبت اولی از عالم غیب اخذ فیوض نمودہ از راہ مناسبت ثانیہ کہ بعالم سفلی دارد فیوض را بمستعدان رساند و آن واسطہ در حق مرید پیر است کہ اتصال بیچونی بغیب الغیب نمودہ بعالم شہادت رجوع نمودہ است پس مرید ہر چند وجوہ مناسبت بہ پیر بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید بیت

زان روی کہ چشم تست احول معبود تو پیر تست اول

و چیزہائے کہ مناسبت بہ پیر بآن حاصل شود محبت است بہ پیر و خدمت و رعایت آداب اوست ظاہراً و باطناً و اتباع اوست در عادات و عبادات و مرادات خود را تابع مرادات او ساختن و خود را در حضور او کالمیت بین یدی الغسال دیدن و در پیر فانی گشتن و لہذا گفتہ اند کہ فنا فی الشیخ مقدمۂ فنا فی اللہ است و طریقہ رابطہ از اجل این امور است و اشد مناسبت بہ پیر پیدا می کند و مسہل امور مسطورہ ست کہ محصل مناسبت اند و چون نسبت رابطہ غالب می آید خود را عین پیر می یابد و بلباس و صفت او خود را موصوف می یابد و ہر کجا کہ می نگرد صورت پیر می بیند۔ بیت

در و دیوار چو آئینہ شد از کثرت شوق ہر کجا می نگرم روے ترا می بینم

توحید یگانہ گردانیدن دل است از التفات بماسوی و از شہود و شعور ما عدا۔ بیت

توحید بعرف صوفی صاحب سیر تخلیص دل از توجہ اوست بغیر

عدم فنا ست در جہت جذبہ و آن عبارت است از عدم شعور بہ خود و باوصاف خود وجود عدم بقائی ست کہ برین فنا مترتب شود این فنا و بقا چون در جہت جذبہ است کہ سلوک با آن ضم نگشتہ است از عود بوجود بشریت ایمن نیست پس ولایت با آن بحصول نہ پیوندد و فنا و بقائے حقیقی است کہ ولایت با آن مربوط است و از عود مذکور ایمن است و دوام آن لازم فنائے حقیقی نسیان ما سوی اوست تعالیٰ و زوال علم ما عدا حضرت ایشان ما قدس سرہ فرمودہ اند کہ اگر زوال علم حصولی اشیا فنائے قلبی است و اگر زوال علم حضوری ست کہ عبارت از نفس حاضر است فنائے نفس است وجود فنا بقائی ست کہ برین فنا مترتب می شود و بوجود موہوب بولایت ثانیہ موجود گردد حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ بہمین معنی فرمودہ اند کہ وجود عدم بوجود بشریت عود می کند اما وجود فنا بوجود بشریت عود نمی کند۔ بازگشت عبارت از ان ست کہ بعد از ذکر نفی و اثبات بطریق معہود بزبان قلب بگوید خدا وندا مقصود من توئی و رضائے من بتو۔

مکتوب صد و شصت و ششم (۱۶۶)

بحافظ عبد الکریم در شرح احوال او۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ مکتوب مرغوب اخوی اعزی مولانا عبد الکریم رسید موجب مسرت گردید حمد اللہ سبحانہ کہ از جمعیت و التذاذ معنوی خالی نیند و از یاد فقرا فارغ نہ۔ شاید کہ ہمبرین منوال احوال را نو بسیار باشند و اوقات را بوظائف طاعات و مراقبات معمور دارند و از زوال و ظلال باصل و بدلول حقیقی رو آرند و از علم بحیرت و از گفت بخموشی آیند و از پوست بمغز و از لفظ بمعنی گرایند خوش گفت۔ بیت

قومے ز وجود خویش فانی رفتہ ز حروف در معانی

ہر چند مطلوب حقیقی چنانچہ ورائے لفظ است بیرون معنی است نیز و برتر از پوست و مغز است۔ بیت

لا وہوزاں سرائے روزہی بازگشتند جیب و کیسہ تہی

اصل ازان دولت سرا در رنگ ظل در راہ است چون باہل این نسبت علیہ فی الجملہ محبت و ارادت درست کردہ اید امید است کہ باندازۂ آن نقاب از جمال این معنی بکشاید و شربے ازین مشرب عطا فرماید و آنچہ نوشتہ بودند کہ در وقت ذکر نفی و اثبات گاہ گاہ خود را لاشئے محض می یابد لاشئے محض یافتن را دو مقام است یکے آنکہ منتسبات را از وجود و توابع آن باصل حوالہ نماید و خود را بعدم صرف ملحق بیند و بہ انا تعبیر نتواند نمود این حالت بغایت اصیل و معبر بفنائے نفس است و مبشر وصول بکعبۂ مقصود۔ دوم آنکہ بے این حالت دید مسطور متحقق بود این نیز نیک است کہ از مقدمات حالت اولی است هرچند از مقدمات تا مقامات فرق بسیار است۔

نوشتہ بودند کہ نہ شعور بخود ماند و نہ شعور بعدم شعور خود این حالت در فنائے قلب کہ بمشافہ مذکور می شد حاصل است چہ در ہنگام نسیان دائمی قلب نہ شعور بماسوی دارد و نہ شعور بعدم شعور و در ظاہر دوام این حالت متعسر است و ہرچہ دوام ندارد از حیز اعتبار ساقط است والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و شصت و ہفتم (۱۶۷)

نیز بحافظ عبد الکریم در تنزیہ مطلوب دلالت بر اعلائے ہمت۔

حضرت حق سبحانہ و تعالی گرفتار مطلبی گرداناد کہ دامان عظمت و کبریائی او بلوث تمنا و آرزو ملوث نشود و ہمتی در طلب او عطا فرماید کہ ہرچہ از وے ظاہر شود ظاہراً و باطناً چشم ازان پوشیدہ التفاتے بآن نماید بلکہ بسوزد و بگدازد و ہیچ چیز نخواہد و بامرے ملتفت نگردد این زبان نہ ہجر او را خواہد و نہ وصل را ہجر محبوب چگونہ میخواہد و وصل او را برائے آن نخواہد کہ بیقین یقین دانستہ است کہ وصل و اتصال بآن فراخور حوصلہ او ست و مقید باستعداد و دریافت او و امرے کہ او گرفتار آنست ازین مقیدات منزہ و مبرا است و ازین قیود معرا پس از بلند ہمتی بآن وصل التفات نمی نماید و ہرچہ ازان ظہور نماید از ہمہ رو تافتہ مطمح ہمتش جز مطلوب حقیقی کہ ورائے ظہورات و ورائے آرزوہا ست چیزی دیگر نیست۔ مصرع آن لقمہ کہ در دہان نگنجد طلبد۔

تقیدات

مع ذلک از مطلوب مایوس ہم نیست کہ این معاملہ فوق معاملۂ یاس است عجب معاملہ است نہ ہجر مطلوب را میخواہد و نہ وصل او را و یاس ہم ندارد و درین جا جمع اضداد و ہم رفع نقائص از استحالہ بر آمدہ است عرفت ربی بجمع الاضداد این کمال وابستہ بمقام محبوبیت است زیرا کہ محب کہ ہموارہ شہود محبوب را می خواہد و دائما وصل و اتصال او را آرزومند کجا یارائے آن دارد کہ پرتوے از محبوب ظاہر شود و خود را تواند نگاہداشت عزیزے گوید بیت

بہوے تو از جا جہم مست و بیخود ... ز ہر سو کہ آواز پاے بر آید

خط

محب با آثار و افعال و صفات جمال و جلال و بحسن خد و خال محبوب شیفتہ است محبوب است کہ نشانے از اصل دارد و گرفتار ذات ست من حیث ھی و از غلبۂ این گرفتاری باین امور ملتفت نمی شود و قبلۂ توجہ را پراگندہ نمی کند والسلام

مکتوب صد و شصت و ہشتم (۱۶۸)

بہ آغا رشید در آنکہ شرط نخستین این راہ فنا ست۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ تعالیٰ ابواب فیوض و ترقیات را ہموارہ مفتوح دارد آدمی مادام کہ دربند علم و دانش است از معرفت بسیط کہ نزد اہل اللہ معتبر است بے بہرہ است نسیان ماسوی و زوال علم ماعدا شرط نخستین این راہ ست علم حصولی اشیا باشد یا علم حضوری کہ عبارت از نفس حاضر است تا ساحت باطن از نقوش علمیۂ اشیا پاک و مصفا نشود ظہور انوار قدم صورت نہ بندد و تا نفس حاضر بر پا ست راہے بآن حریم ندارد۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا ... نیست رہ در بارگاہ کبریا

مکتوب صد و شصت و نہم (۱۶۹)

بمیر ضیاء الدین حسین در آنکہ یاس از عمل مستلزم اعتماد بر کرم است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفۂ شریفہ کہ بمصحوب قاصد ملا محمد زاہد ارسال داشتہ بودید رسیدہ مسرت بخش گردید۔ مصرع

اے وقت تو خوش کہ وقت ما خوش کردی

مقدمات مبسوطہ کہ مبنی از یاس تام از عمل اینکس باشد و اعتماد کلی بر کرم و فضل لم یزلی بود اندراج نمودہ بودند بوضوح پیوست بلے ہر چند یاس از عمل بیش اعتماد بر فضل بیش از غر نزیے برسیدند کہ این ہمہ امید کہ داری از چہ روئے داری فرمود بیا سی من کل عملی یعنی این ہمہ امید کہ دارم بسبب یاس من ست از ہمہ عمل خویش و آنچہ از ذکر مرگ و قیامت و غالب آمدن شوق دار اللقا بجہت غلبۂ رجا و حسن ظن باو تعالیٰ مندرج بود نیک و مبارک است حدیث نفیس احسن ظنک بربک و حدیث قدسی انا عند ظن عبدی بی مؤید این معنی است مقدمات شوق آمیز و سوز انگیز نوشتہ بودند و نیز نوشتہ بودند الہٰی چون آشنائے تو با خلق بیگانہ است سر آشنائی کسے ندارم الخ امیدوار ساخت حق سبحانہ بحقیقت این آشنائی رساند و رہائی تمام از خود و از خلق نصیب وقت گرداند۔ مصرع

اے واے بر آنکہ از خود از خلق نرست

وکمال این انقطاع و ذہاب عین و اثر از سالک از روے یافت و شہود بے تجلیات صفاتیہ بلکہ بے تجلی ذات تعالیٰ میسر نیست و ذہاب آثار ظلمات عدم کہ شب دیجور بعد و دوریست بے طلوع آفتاب احدیت از افق غیب الغیب بر خرابۂ سالک کہ بسبب آن بدولت قرب وصال تواند رسید ممکن نہ والسلام

مکتوب صد و ہفتادم (۱۷۰)

بمولانا محمد حنیف در آنکہ باید کہ ذکر بہیچ غرض مشوب نباشد حتی الاحوال والمواجید۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مصرع

از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است

مخدوما طالب حدیث ذات را باید کہ ذکر و فکر را بخلوص امنیت کند و مشوب باغراض د

اما نہ خود نسازد بلکہ احوال و مواجید ہم دران ملحوظ و منظور نبود بمقتضائے میعاد فَاذْكُرُوْنِيْ أَذْكُرْكُمْ ازان طرف نیز یاد خواہند کرد بہ بیند کہ بچہ نہج یاد فرمایند و بکدام عطیہ نوازند بلکہ در ذکر باید کہ جانب اذکرکم ملحوظ نباشد و بخلوسینہ یاد کند۔

اگر گویند کہ از کریمہ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّطَمَعًا خلاف آن مفہوم می شود و آنکہ گفتہ اند کہ می تواند کہ مراد خوفا عن الانقطاع وطمعا فی الوصال باشد تشفی ازین شبہ نمی نماید چہ بسا است کہ منظور در ذکر و عبادت این خوف و این طمع ہم نبود و وصل و فراق محظور نباشد۔ گوییم کہ شک نیست کہ او سبحانہ بذات اقدس خویش نیز مستحق ذکر و عبادت ست قطع نظر از ثواب و عقاب و قرب و درجات و این کریمہ منافی این معنی نیست غایت الامر روا است کہ این کریمہ ناظر باستحقاق صفاتی باشد واستحقاق ذاتی ورائے آن بود و از نصوص دیگر کہ تسبیح و ذکر دران مقید بخوف و رجا نیست مستفاد گردد مثل اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى وکریمہ وَمَا تُنْفِقُوْنَ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ و می تواند کہ دعا در کریمہ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ الآیہ بمعنی سوال بود کہ مقابل ذکر است چنانچہ در حدیث قدسی آمدہ است من شغلہ ذکری عن مسألتی اعطیتہ افضل ما اعطی السائلین وسوال من حیث انہ سوال البتہ خوف و طمع دران ملحوظ ست بخلاف ذکر۔

مکتوب صد و ہفتاد و یکم (۱۷۱)

بحاجی محمد افغان در نصیحت

مخدوما اوقات را معمور دارند و بخلوت و تنہائی بیشتر راغب باشند و اختلاط با مردم خصوصا مردم بیگانہ کہ داخل طریق نیستند کمتر نمایند و بقدر ضرورت با آنہا نشست و خاست کنند لیکن با حوال طالبان نیک پردازند و تفقد احوال پرسی آنہا چنانچہ باید بجا آرند و حق شرعی اہل خانہ را نیز بجا آرند و اختلاط کثیر با آنہا نہ نمایند کہ مصاحبت نسا میل بحطام دنیاوی می آرد و از حق سبحانہ غافل می سازد و دور می اندازد۔

مکتوب صد و هفتاد و دوم (۱۷۲)

بہ محمد کاشف در آنکہ در حق کمل ظاہر در رنگ باطن بدوام حضور موصوف است۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اللہ تعالیٰ از رقیت ماسوی محرر کناد بالنون والصاد وَاِنۡ تَعُدُّوۡا نِعۡمَتَ اللّٰہِ لَا تُحۡصُوۡہَا از جانب حق سبحانہ فیض وانعام دائمی است بر بندہ فیض صوری و معنوی ظاہری و باطنی کہ اگر یک ساعت و یک لمحہ این فیض منقطع شود اثرے از بندہ نماند چہ وجود و چہ کمالات تابعہ وجود پس بر بندہ ناگزیر است کہ یک لمحہ و یک چشم زدن از آنحضرت غافل نباشد و بدوام حضور موصوف بود عجب خسران و خجالت است کہ منعم حقیقی در صدد انعام بود و منعم علیہ توجہے باو نداشتہ باشد و معرض بود۔ بیت

کسے کو غافل از حق یک زمان ست در آن دم کافر است اما نہان ست

شک نیست کہ دوام حضور نسبت باطن ممکن بلکہ واقع است علی الخصوص در طریقہ ما بکرم اللہ سبحانہ این دوام بیسیر الحصول است و در ابتدا دست می دہد ولیکن این دوام بظاہر متعسر است چہ ظاہر کہ بکثرت آویختہ است از غفلت چارہ نیست و از خواب و اختلاط با مردم گذرنہ، آرے اگر این غفلت ظاہر را مقرون بہ نیت صالحہ گرداند غفلت عین حضور گردد نوم بہ نیت دفع کسل در طاعت و اخل طاعت است نوم العلماء عبادۃ شنود باشد و اختلاط با خلق بہ نیت ادائے حقوق شان از مامورات شرعیہ است وکل مطیع للہ تعالیٰ فی امرہ ذاکر لہ پس دوام حضور نسبت بظاہر نیز متحقق باشد و ظاہر و باطن بدین تقدیر بدوام آگاہی موصوف بود چہ باطن بتمام بے شرکت مر حق را است جل و علا و ظاہر کہ گاہے حاضر و گاہے غائب است نصف آن نیز مر او را است تعالیٰ و نصف دیگر از ظاہر کہ بصورت در غفلت و غیبت است چون در طاعت مولیٰ است سبحانہ نیز عاید بآن جناب قدس است اِلَیۡہِ یُرۡجَعُ الۡاَمۡرُ کُلُّہٗ فَاعۡبُدۡہُ وَتَوَکَّلۡ عَلَیۡہِ۔ باید دانست کہ این دوام کہ نسبت بظاہر و باطن بود نصیب کمل کمل است از افراد انسانی کہ از اطاعت نفس اماره برآمده اند

بلکہ باطمینان نفس مشرف گشتہ اند و بفنائے اتم و بقائے اکمل پیوستہ واز کلفت تصحیح نیت و اخلاص در عمل وارستہ اند ہر کہ در تکلف تصحیح نیت و اخلاص است مخلِص است بکسر لام و آنکہ از تکلّف گذشتہ است و بحقیقت پیوستہ مخلَص است بفتح لام کہ در کریمہ اِنَّہٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِیْنَ وارد است والمخلصون علی خطر عظیم والسلام

مکتوب صد و ہفتاد و سوم (۱۷۳)

بخواجہ ابراہیم در جواب سوال او از معنی عبارت عزیزے کہ گفتہ علم حق را تعالی در علم خود گم می یابم۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مجاری امور مشکور است المرجو منہ سبحانہ استقامتکم علی جادۃ الکبراء فانہا ملاک الامر و بدونہا خرط القتاد۔ نوشتہ بودند کہ عزیزے گفتہ است کہ علم حق را تعالی در علم خود محو می یابم ازین سخن اظہار استعاذہ نمودہ بودند و نوشتہ بودند کہ عکس این باید گفت کہ علم خود را در علم واجبی محو می یابم۔ استبعاد

مخدوما بر دید اعتراض را گنجایش نیست لیکن منشا این دید را باید جست بدانند کہ منشا این دید آنست کہ علم خود را مرآت علم واجبی جل سلطانہ یافتہ و مرآت را بجمع از یافی المرآت خیال نمودہ در رنگ آنکہ صورت آفتاب یا آسمان در آئینہ ظاہر شود و سادہ لوحی آفتاب را یا آسمان را جزو آئینہ تصور نماید این از قبیل اشتباہ انموذج شئے است بشئے چہ ظاہر در مرآت انموذج آفتاب است نہ نفس آفتاب ازین بیان حل شد معنی آن بیت مولوی معنوی قدس سرہ کہ فرمودہ۔ بیت

علمِ حق در علمِ صوفی گم شود این سخن کے باورِ مردم شود

و نزدیک بآنست آنچہ از شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ العزیز نقل می کنند کہ گفتہ است کہ جمع محمدی اجمع از جمع الہی است چہ جمع محمدی جامع مراتب وجوب و امکان است بخلاف جمع الہی این نیز از قبیل اشتباہ انموذج است باصل چہ ظاہر در مرآت محمدی صورت مرتبہ وجوب است نہ عین آن مرتبہ خوش گفت۔ بیت

تو از خوبی نمی گنجی بعالم مرا ہر گز کجا گنجی در آغوش

این درویش را نیز این دیدگاه گاه در بادهٔ خود بحصول می پیوند و لیکن منشاء آن بکرم الله سبحانه معلوم است از زلت و خطا محفوظ است ما للتراب و رب الارباب این قسم چیز ہا درین راه بسیار روی دہد از ہمه باید گذشت و بعجز و نادانی باید آمد و بنده باید شد و خیال خواجگی از سر باید برداشت و بکمال خاکساری لوازم بندگی بجا باید آورد اگر بندگی قبول فرمایند زہے عز و شرف والا احسانست نقد وقت است کمال ممکن در بندگی ست خداوندی باو تعالی مسلم است. بیت

گر ز معشوقت خیالے در سر است نیست معشوق آن خیال دیگر است

والحمد لله اولاً و آخراً والصلوة والسلام علی رسوله دائماً و سرمداً و علی رسوله الکرام و صحبه العظام الی یوم القیام

مکتوب (۱۷۴) صد و ہفتاد و چہارم

بخواجه گدا در بیان خلاصهٔ سلوک بطریق اجمال۔

الحمد لله و سلام علی عباده الذین اصطفی اخوی گرامی خواجه گدا محمد از ین د ور افتاده دعائے فراوان خوانند و اوقات را بذکر و مراقبه بسر برند بحدیکه دل را انقطاع تام از ما سوی مذکور حاصل آید و تعلق حبی و علمی او از اشیاء زائل گردد حضور مع الله سبحانه و صفت ذاتی دل شود و از تصنع و تکلف باز کرده دار ہد چنانچه سمع صفت سامعه و بصر صفت باصره بعد ازان سعی کنند که این وصف حضور بآنجناب اقدس رجوع کند و نفس حاضر از میان برخیزد و حضور او خود بخود بے مزاحمت اغیار صورت بندد این ست نسخهٔ حال و خلاصهٔ تحقیق اہل کمال والسلام

مکتوب (۱۷۵) صد و ہفتاد و پنجم

بحاجی حسین در آنکه مشاہدات و متخیلات را نفی باید نمود۔

جناب مشیخت مآب شیخ حاجی حسین محب دور افتادہ را فراموش نکنند گاہے بدعا یاد آوری نمایند و از اعلام احوال خود و تفقد احوال دوستان غافل نباشند و بُعد ابدان را سبب بعد قلوب نسازند و ابواب فیوض را کہ از راہ قلوب ست ہموارہ مفتوح دارند و جمیع مشہودات و متخیلات خود را کہ بعنوان حقانیت ظاہر شود نفی نمایند و در ماورای معلومات و مشہودات پویند و خواہان نسبت مجہول الکیفیت باشند آرے مشہودے کہ تمثال نسبت مذکورہ بود و نزد کار آن معاملہ نماید نفی آن در کار نبود و بر وظائفِ طاعات و عبادات مستقیم باشند و ہمہ اوقات را دران مستغرق دارند والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و ششم (۱۰۶)

بمیرزا لطف اللہ بن سعید خان در آنکہ فنا شرط معرفت است و ترغیب بر تحصیل این دولت علیہ۔

حضرت حق سبحانہ ظاہر را بنور شریعت غرا آراستہ و باطن را از ثمرات و برکات آن شاداب و سیراب دارد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد۔ مخدوما چونکہ مطلوب از ایجاد بنی آدم تحصیل معرفت حق است جل و علا و معرفت بطور این طائفہ علیہ بے فنائے در معروف صورت نمی بندد۔ بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا　　نیست رہ در بارگاہِ کبریا

پس بر امثال ما مہجوران ناگزیر است کہ عمر گرامی را بتحصیل این دولت مطلوبہ صرف نمائیم و پیش از فنائے صوری بفنائے حقیقی بشتابیم و سرمایۂ وقت را در پے استیفائے لذات فانیہ نگمازیم و تعمیر چیزے کہ تخریب آن خواستہ اند ننمائیم عذاب بُعد و حرمان بدتر از عذاب جحیم است چنانچہ لذت قرب و وصال زیادہ از لذات جنات نعیم است فیلویلنا علی من اعرض عن اللہ و واحسرتا علی من فرط فی جنب اللہ دوبارہ در دنیا آمدنے نیست مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا۔ بیت

ترسم کہ یار با مانا آشنا بماند تا دامن قیامت این غم بما بماند

از جوانان مستعد افسوس می آید کہ فطرتہائے عالیہ خود را مصروف این دنیہ گردانیدہ اند و بظاہر مشغوف این قحبہ غدار گشتہ واز جواہر نفیسہ بخزف ریزہائے چند فرو ماندہ جمال مطلق تابان ست و راہ آمد و رفت آن کشادہ و امثال ما پست فطرتان ازان جمال محجوبیم وازان حریم متعال مہجور۔ بیت

درجہان شاہدی وما فارغ درقدح جرعۂ وما ہشیار

کمال خجالت و انفعال است کہ حضرت کریم ذو نوال بآن عز و جلال نظری باین ذرہ مثال داشتہ باشد واز سر و علانیۂ او آگاہ بود لوازنہایت جہالت توجہ قلب ابدیگران آرد و سر نیاز باغیار او دارد۔ رباعی

آمد سحر آن دلبر خونین جگران گفتا کہ تو بر خاطر من بار گران

شرمت بادا کہ من بسویت نگران باشم تو بہی چشم بر وے دگران

باید کہ تا ہنگام ملاقات صوری طریقۂ مفاوضت اجاری دارند تا راہ افاضات معنوی مفتوح تر باشد۔

(۱۷۷) مکتوب صد و ہفتاد و ہفتم

بملا جمال الدین در انکہ بر کشوف و وقائع اعتماد نباید نہاد کمال معتبر معرفت صانع است جل و علا و در تحقیق فنا۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی صحائف شریفہ متعاقب یک دیگر رسیدہ خوشوقت و مبتہج گردانید حضرت حق سبحانہ ہموارہ باذوق و شوق دارد و عروجات و ترقیات دہاد۔ مخدوما چون تفرقہ در کشوف و منامات و بشارات صحیحۂ صادقہ و خلاف آن متعسر است اعتماد بران نباید نہاد واعتبار آن چندان نباید نمود کہ کمال معتد بہ بآن مربوط نیست آنچہ شایان اعتماد است و بیشک منجی است کتاب و سنت است باید کہ ہمت بر آن گمارند کہ عمل بمقتضائے کتاب و سنت میسر آید و ذکر نیز از مامورات شرعیہ است و دوام آنرا از دست ندہند و اوقات را بآن مستغرق دارند و کمال کہ اہل اللہ مقرر نمودہ اند معرفت صانع است جل و علا و معرفت عبارت از فناست در معروف۔ بیت

تو مباش اصلا کمال این ست و بس رو در وگم شو وصال این ست و بس

وفنا بطور یاد دوگونہ است پس فنائے قلب نسیان اوست ما سوی مذکور را بحدے کہ اگر بتکلف یاد ما سوی نماید بیادش نیاید بالجملہ تعلق حبی و علمی او از ما سوی منقطع گردد و فنائے نفس عبارت از انتفائے نفس حاضر است بتمام و محوق است بعدم صرف بحیثیتے کہ تعبیر از خود بانا نتواند کرد درین موطن عارف را نہ ذکرے بود و نہ توجہے چہ از عارف اثرے نماندہ است ذکر و توجہ کہ را بود بعد ازاں اگر توجہ و ذکر و حضور است از خود بخود است مقصود ازین فنا زوال گرفتاری ما دون حق سبحانہ ست چہ آفاق و چہ انفس کہ سم قاتل و مرض مہلک است و انجلائے ایمان است و انقیاد احکام شرعیہ است بروجہ کمال و حصول یسر است در امتثال اوامر و انتہا از نواہی و دفع عجب و ریاست در طاعات تا اخلاص پیدا آید و اطمینان نفس امارہ است کہ بالذات معادی احکام الٰہی است جل و علا و مسلمان گشتن است باسلام حقیقی مجمل آنکہ مقصود از سیر و سلوک و فنا و بقا تحصیل بندگی ست و نیستی تا احکام و لوازم بندگی کما ہی بقدر الامکان بجا آرد و سرکشی کہ از راہ نفس و ہوا پیدا است رو بزوال آرد نہ آنکہ بندہ سر از ربقۂ بندگی بکشد و دعوائے خواجگی بنماید و تماشائے صور و انوار غیبی کند صور و انوار حسی چہ کمی دارد کہ کسے آنرا گذشتہ ہوس صور و انوار غیبی نماید صور و انوار حسی و غیبی ہر دو مخلوق اند و بداغ حدوث متسم رویت و مشاہدہ حق جل سلطانہ بآخرت تعلق دارد و در دنیا نیست چنانچہ اجماع علمائے کرام و صوفیائے عظام بران واقع است و آنچہ بنشأ دنیوی تعلق دارد حصول ایقان ست پس نتیجہ طریقۂ صوفیہ علیہ در نشأ دنیوی کمال احکام شرعیہ است و وصل و مشاہدہ و قرب نتیجہ است کہ تعلق بآخرت دارد باید کہ ہمت را در اتیان احکام شرعیہ چست بربندند و امر معروف و نہی منکر را شیوۂ خود سازند و احیائے سنن متروکہ را از اہم امور دانند و ہر واردے کہ روئے دہد در ستر آں کوشند و بر وقائع و منامات اعتماد نہ نہند اگر کسے در خواب بادشاہ یا قطب وقت گشت چہ می شود بادشاہ و قطب آنست کہ در خارج بہ این دو منصب برسد و اگر در خارج ہم کسے بادشاہ شد یا مکونات مسخر وے گشتند کدام بزرگی حاصل کرد و کدام عذاب گور و قیامت از وے رفع شد۔ بیت

گردد بو مسخر تو گردد　　زین ہر دو چہ حاصل تو گردد

بلند ہمتان باین قسم امور التفات نمی نمایند و در مراضی مولی جل سلطانہ می کوشند و در فنا و نیستی و ستر واردات سعی می نمایند حمد اللہ سبحانہ کہ در محبت و اعتقاد بزرگان رسوخ تام دارند و اوضاع شما پسندیدہ مستمع می شود از امثال شما دوستان امیدواریم کہ این عاصی را از دعا فراموش نسازند و رحمت و مغفرت و رضائے خداوندی در حق این فقیر دریوزہ نمایند والسلام

مکتوب صد و ہفتاد و ہشتم (۱۷۸)

بمولانا حسن علی در ترغیب بر کسب علوم شرعیہ و احیائے سنن مصطفویہ علی مصدرہا الصلوۃ و السلام والتحیۃ باذکر نصائح دیگر۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات بسعادت آثار اخوی اعزی مولانا حسن علی احسن اللہ سبحانہ حالہ و حصل آمالہ می رساند احوال مستوجب حمد است للہ سبحانہ الحمد و المنۃ علی ذلک المسئول من اللہ تعالی ثباتکم و استقامتکم علی طریقۃ الکبراء فانہا ملاک الامر و مدار النجاۃ و بدونہا خرط القتاد اے برادر چون آوان آخر الزمان است و دین سنی پیدا کردہ است و سنت متروک گشتہ و بدعت شائع شدہ تحصیل علوم و نشر آن درین طور وقت ظلمانی از اہم مہام است و احیائے سنت محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ از اعظم مقاصد کمر ہمت در کسب علوم شرعی و نشر آن و احیاے سنت مصطفویہ چست بر بندند و زاویۂ نامرادی و دوام نگرانی را بجناب قدس ایزدی عز برہانہٗ بوصف عجز و نیستی از دست ندہند دیگر ہیچ فکر احوال و مواجید نکنند کہ کمال آن مربوط با آخرت است و امورے کہ صوفیۂ وقت بآن خرسندند یا از قبیل کسراب بقیعۃ یحسبہا الظمان ماء است یا بہر تسلیۂ شان از ہزاران یکے را وانمودہ اند خوش گفت آنکہ گفت تلک خیالات تربی بہا اطفال الطریقہ این دار دار عمل است در ادائے طاعات مردانہ باشند و آنرا و گوشہ را مغتنم دانند و امور معاش صوری را بحضرت رزاق

ذو القوۃ المتین سپارند و جمعیت را در ترک تدبیر آن دانند کہ معاملہ تدبیر و جمع اسباب بدور و تسلسل می کشد و حصول جمعیت تام از ان محال عادی است دیگر فاتحہ پدر عزیز شما خواندہ شد اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ حق سبحانہ مشمول رحمت خویش کناد و شما واپس ماندگان را رضا بقضائے خود دہاد و بفاتحہ و صدقہ و استغفار ہموارہ یاد می نمودہ باشند۔

مکتوب صد و ہفتاد و نہم (۱۷۹)

بخواجہ محمد صدیق در دلالت بر طلب استقامت بر شریعت و بر محبت مرشد و در آنکہ حصول نسبت دیگر است و علم بآن دیگر و کشف بر آنکہ حال باشد و علم بآن نباشد۔

بعد الحمد و الصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند کہ مکتوب مرغوب مع جزوے نیاز مرۃ بعد اخری رسید و مقدمات دور و دراز آن واضح گردید۔ مخدوما ازین جانب کمال صفاست غبارے در خاطر راہ ندہید افسردگی نصیب اعدا باد در کار خود سرگرم بوند و در ہر وضع کہ باشند دوام اقبال را بوصف نیستی از دست ندہند و از حضرت حق سبحانہ استقامت طلبند الاستقامۃ فوق الکرامۃ شنیدہ باشند فقیر نیز استقامت شما را دریوزہ کردم امید کہ آثار آن بظہور آید اگر از احوال و مواجید ہیچ ظاہر نشود و استقامت بر شریعت و بر محبت حضرت ایشان و فقرائے ایشان باشد باکے ندارد و از حقیقت بے نصیب نیست و اگر معاملہ برعکس است جز استدراج نباید دانست این سر رشتہ را محکم باید داشت نسبت بزرگان مابس عالی است و از حیطۂ دانش بیرون مشکل کہ دست ادراک یکایک بدامان آن رسد ہر چند حاصل بود چہ حصول امر دیگر است و علم بآن دیگر یعنی علم حصول نسبت باطن را ست کہ علم و التذاذ نصیب وست اگر با ظاہر مختلط است چنانچہ در ابتدا علم و التذاذ باطن در ظاہر نیز بحکم جوار سرایت می کند و ظاہر نیز واجد و ملتذ می گردد و چون کار بانتہا آید باطن از ظاہر مفارقت گزیند و حق جوار مرتفع شود ظاہر بیچارہ از دولت باطن بہرہ کم گیرد و خود را خالی و بے نسبت یابد بلکہ گاہ بود کہ از کمال بے مناسبتی بباطن منکری رشید را

کہ چاشنی از انتہا بحکم اندراج النہایۃ فی البدایہ یافتہ است و از قلب کہ مقام جذبہ است برآمدہ و بہ مقلب آن نہ پیوستہ و بظاہر بذوق و وجد موصوف است از خود کامل داند و از خود نفی نسبت نمودہ او را صاحب نسبت داند ازین جاست کہ طالب در صحبت این قسم مبتدی و متوسط بظاہر رشد بیشتر می فہمد و وجد والتذاذ زیادہ تر می بیند چون مرشد او بشوق و وجد ملتذ است در مسترشد نیز این کیفیت پرتو می افگند شیخ الاسلام گفتہ اگر خرقانی و محمد قصاب بجائے بودندے من شما را بوے فرستادمے نہ بخرقانی کہ وے شما را سود مندتر بودے از خرقانی، یعنی خرقانی منتہی بود مرید از وے کم بہرہ یافتے. راقم گوید یعنی بہرۂ ذوق وجد و دانش تعلق دارد نہ مطلقاً چہ بہرۂ کامل آنست کہ در صحبت منتہی حاصل است بہرۂ اولی را باین بہرہ چہ نسبت آن صورت بہرہ است و این حقیقت بہرہ لیکن از کمال علو چون نسبت او از ادراک متعارف بیرون است در طالب نیز باین کیفیت ظہور می نماید نسبت اصحاب کرام علیہم الرضوان ہمیں بودہ است فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ۔

مکتوب صد و ہشتادم (۱۸۰)

بحضرت حقائق و معارف آگاہ جامع علوم ظاہری و باطنی شیخ محمد یحیی دامت برکاتہ در ذکر خصائص حضرت مجدد الف ثانی بطریق اجمال و تعرض بر احوال درویشی۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی. مخدوما در کتابت اخیر مندرج بود کہ در مشافہہ ہم ذکر بعضے معارف خاصہ آنحضرت نمودہ می شود مثل گذشتن از معارف توحیدی و بالا رفتن از مقام جذبہ و سلوک بے تکلف تسلیم و تصدیق می نماید۔ اے عزیز این مزایا و مابہ التفاضل آنحضرت کہ فقیر نوشتہ بود امور دیگر است کہ دیدۂ عقل و وہم در ادراک آن خیرہ و زبان خیال در تبیان آن لال است و این کمال کہ شما در معرض بیان آوردہ اید رتبہ ایست پائین از رتبہ ہائے صعود آن کمالات و مزایا بلکہ این کمال را کہ از کمالات ولایت است نسبت بآن امور کہ متفرع بر کمالات نبوت است ہیچ اعتبارے و اعتدادے نیست کاش حکم قطرۂ داشتہ باشد نسبت بدریائے محیط

این کمال از قبیل علوم لایق الاظہار است و آن امور از اسرار لازم الاستتار معلوم است کہ علوم را با سرار چہ نسبت است و معاملہ کہ با خلقت آنحضرت قدس سرہ وابستہ است جدا است و اسرار و دقائق و نازکیہائے کہ در ذات و صفات نوشتہ اند و تحقیقات و مقالات مفردہ کہ بیان فرمودہ اند علیحدہ و معاملات اصالت و تخمیر طینت از بقیہ خلقت خاتم الرسل علیہ و علیہم و علی آل کل الصلوات و التسلیمات را خود چہ بیان نماید و از ولایت آنحضرت کہ ناشی از مقام محبّیت و محبوبیت ذاتی ست چہ نشان دہد از حقیقتہائے ہویت کہ خصوصیت بایشان دارد و آن حقیقت مخزن رحمتہائے نامتناہی است کہ یک چشمۂ آن نشاۂ بہن گشتہ و چشمۂ دیگر بنشاۂ دیگر ذخیرہ شدہ و صفت رحمٰن و ارحم الراحمین ہم از آن حقیقت ابداع یافتہ است و ایضاً ترقی از تعین اول اثبات نمودہ اند و دیگران را از آن منع نمودہ و نتہائے سیر و سلوک را تا آنجا گفتہ و فوق آن مرتبہ اطلاق و لاتعین و ذات بحت تصور نمودہ کہ سیر و سلوک و علم و معرفت را در آنحضرت ممتنع دانستہ و حضرت ایشان چندین مراتب و تعینات از گذشت آن اثبات فرمودہ اند و تعین اول را بمراحل از آن بالا بردہ بلاتعین خود چہ رسد و دقائق حقیقت محمدی و حقیقت قرآنی و حقیقت کعبۂ ربانی و حقیقت صلوٰۃ و حقیقتے کہ فوق این حقائق است کہ آنحضرت بہ بیان آن ممتاز اند در مکتوبات مسطور است و کمالات حقیقت و لایت محمدی و ولایت ابراہیمی و ولایت موسوی و ولایت احمدی و کمالات انبیا و خصوصیات رسل و مزایائے اولو العزم و مبادی تعینات ہر کدام ازین بزرگواران و خصوصیت حضرت روح اللہ و حضرت مہدی موعود و مبادی تعینات ملاء اعلیٰ و ولایت حضرت صدیق و مبدأ تعین او رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بیان فرمودہ اند تا کجا نویسد علی نبینا و علی سائر الانبیاء و الملائکۃ الصلوات و التسلیمات و علی اتباعہم و ہمچنین تفاوت اقدام و اصلان بحقیقت صلوٰۃ و مرتبہ انبیاء درین جا و صفوف اربعۂ این بزرگواران علیہم التحیات و خصوصیات انبیا کہ اسامی منبر کہ آنہا در قرآن مجید مسطور است علیہم الصلوات و آنکہ مقام آنسرور را علیہ السلام بر ہمہ این مقامات سروری ست و نصیبے کہ آنحضرت را ازین مقام ثابت است

ونصیب حضرت مہدی موعود ازان و منشار اصالت و ولایت خود و اصالت حضرت مہدی علیہ الرضوان
تا کجا شرح دہد و در مرض موت اسرار و دقائق کہ بیان فرمودہ اند و کمالات اہل بیت آنسرور را
علیہ السلام و علیہم التحیات و البرکات و بعضے از خدمات شایستہ خود نسبت بایشہا بچہ طریق معقول
سازد و حقائق قیومیت و دقائق مقام خلت و مزایائے محبت و اسرار صباحت و ملاحت و امتزاج این
دو حسن مطالعہ نمودہ باشند و اسرار مقطعات کہ در بالا رمزے ازان گذشتہ دریائے است بے پایان کہ
در گفت و شنود نیامدہ و سربستہ رفتند و آنچہ نوشتہ اند کہ مکشوفات خود را برابر معارف آنحضرت می دانند
سخن در فہم معارف آنحضرت است بلکہ در فہم اصطلاح شیخ ابن عربی می رود کہ بمراحل ازان دور است برابری
بآن جستن خیال محض است کہ ناشی از نادانی و خام خیالی است بسا نادان کہ از روئے جہل مرکب
اعتماد بر بعضے وقائع خود ہا نمودہ در توہمات فاسدہ افتادہ اند و مردم را از راہ بردہ اند ضلوا فاضلوا
ضاعوا فاضاعوا برابری جستن فرع ادراک بلکہ فرع تصور است کہ بوقوع نیامدہ برابری کجا و
مساوات کو۔ مصرع   بخواب اندر مگر موشی شتر شد

مکتوب صد و ہشتاد و یکم (۱۸۱)

بمولانا جمال الدین در بیان مقام جمع و ترغیب بر تحصیل فرق بعد الجمع۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ لطیفہ مشرف ساخت از مطالعہ
اذواق و مواجید و اشواق و تلوینات کہ در ضمن اشعار رنگین و عبارات دلکش بود حظہا نمود مصرع

اے وقت تو خوش کہ وقت ما خوش کردی

مخدوما امثال این ولولہائے شوق و دلہوانگیہائے عشق کہ سالکان را دست می دہد
شگوفہ انجمن جمع است کہ ہنگام استوائے شمس حقیقی از غنچہ سویدائے قلبی سر می برآرد و نماز را درین وقت
استوا مرفوع می دانند و تکالیف شرعیہ را زنجیر دست و پائے مجنون می یابند و خیال سقوط تکالیف
می نماید ذکر را الغفلۃ و ذنب می فہمد و می گوید توبۃ العوام من الذنوب و توبتی من قول

لا الٰہ الا اللہ ونیز میگوید ذکر اللہ یسود القلب ویزداد المعاصی والذنوب واز تعیین مذہب ملت یکسوست و ترانۂ انا علی مذہب ربی مترنم وبہ نماز رسمی کمتر می آید و بقیام و قعود آن نمیگراید ومی پندارد لا صلوٰۃ للمؤمن الا فی قلبہ ومیخواند بیت

بکفر و با سلام یکساں نگر　　که ہر یک ز دیوانِ او دفتریست

ہر چند بظاہر از حدود شرعیہ تجاوز نمی نماید و بہ نماز و سائر احکام مقید است و اگر این راہم نداشتہ باشد ملحد و مردود است کہ از مبحث خارج است فارق عدل میاں محق و مبطل اتیان احکام شرعیہ است والتزام ملت مصطفویہ علیٰ مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ ہذا و آنچہ این فقیر بآن ترغیب نمودہ است از تعمیر اوقات و اتیان اعمال صالحہ بشوق و رغبت مناسب مقام جمع الجمع و فرق بعد الجمع است کہ مقام صحو است درین وقت آرام در بندگی ست و التذاذ در طاعات ارحنی یا بلال رمزیست ازین معما و قرۃ عینی فی الصلوٰۃ اشارۃ است باین متمنا این کمال ناشی از مقام نبوت است و آنچہ بالا گذشت ناشی از شطح ولایت این اسلام حقیقی است و آن کفر حقیقی نسبت آں باین نسبت قطرہ ایست با دریائے محیط بلکہ نسبت قشر است بالب بلکہ نسبت موہوم است با موجود حقیقت معاملہ اینجا ہویدا است آنجا بیش از شبح و نمونہ نیست و از شمس حقیقی جز مثال ازاں حاصل ندارد خوش گفت بیت

تو از خوبی نمی گنجی بعالم　　مرا ہر گز کجا گنجی در آغوش

چوں این کمال بر تو انداز د کمال سابق رو باستتار آرد و نشانے ازاں نماند بلکہ ازاں نادم و مستغفر بود نماز مقصور برین صورت نیست در عالم غیب الغیب حقیقتی دارد کہ فوق حقیقتہاست تا بآن حقیقت نرسد از کمال این چہ دریابد و آن حقیقت باین صورت برپاست نماز معشوقے ست دلربا گوئیا صورت زیبائے او در عالم مجاز باین ارکان مخصوصہ نمودہ اند و ادا ہائے رعنائی او را باین قیام و قعود و آداب و خشوع ظاہر ساختہ ہر کہ والہ آں صورت نگردد حقیقت آن ارکان راچہ دریابد و کسے کہ فریفتہ آں ادا ہا نشود حقیقت این قیام و قعود راچہ فہمد بیت

چکد مشک تر از دستم چو آں گیسو بچنگ افتد　　دمد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

مکتوب صد و ہشتاد و دوم (۱۸۲)

بمیرزا عبید اللہ در شرح احوال و جواب استفسارہا و تحقیق حیوۃ و موت حضرت خضر علیہ السلام۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی بمطالعہ صحیفہ شریفہ گرامی مسرور و خوشوقت گردید نوشتہ بودند کہ ازاں مقام استخلاص یافتہ نسبت وہمیہ مضافہ بخود را کہ حوالہ باصل ست شبحے بیش در نظر نمی افتد در اکثر اوقات امادر اقل قلیل اوقات علم بشبح ہم نمی ماند بل علم بعدم او حمد اللہ سبحانہ کہ از کوچہ تنگ بشاہراہ در آمدہ اند و از ظل باصل شتافتہ این کمال کہ وابستہ بانعدام سالک است بعد از لحوق منتسبات باصل بطور حضرت ایشان ماقدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس معبر بہ تجلی صفات ست فی کمال این تجلی وابستہ بہ تجلی ذات است چہ تمامی ہر مقام مربوط بمافوق آن است ازآن مقام از آثار تجلی ذات است کہ شبح و جمادکہ در نظر عارف بعد از لحوق منتسبات باصل می ماند نیز زائل گردد عارف محو صرف و متلاشی محض گردد و آن شبح و جماد عدم بودہ است کہ بواسطہ انعکاس کمالات از سائر اعدام متمیز گشتہ بود و چون کمالات امانتے باہل امانات ملحق شد ما بہ الامتیاز این عدم ازاں اعدام نماند پس ناچار آن عدم کہ مرآت کمالات وجودی بودہ و این مجموع ذات ممکن گشتہ بعدم مطلق شود این زمان از عارف نہ عین ماند و نہ اثر لا تبقی ولا تذر۔

و آنچہ نوشتہ اند کہ در اقل قلیل اوقات علم بشبح ہم نماند ما نا کہ مقدمہ این کمال بود و آنچہ گفتیم کہ مقدمہ این کمال بود چہ ذات چون متجلی شود مر او را استتار نیست و نیز از علامت این مقام انتفائے ذکر و حضور و توجہ است از عارف اصلا و زوال مورد کلمہ انا است رأسا بعد از لحوق کمالات باصل حضور خود بخود است و نصیب عارف ازین مقام جز استہلاک و استخلاص از قیود و ہمیہ و خروج از جہل مرکب و شرک خفی و مرض معنوی بودہ نیست۔

و آنچہ نوشتہ اند کہ وجود قبل ازین برذائقہ چاشنی وحدت می داد و عین او تعالی می دانست امروز از تعینات چون اوصاف در نظر است بغایت عالی ست فی مطابق قول علماء اہل حق شکر

شکر اللہ تعالیٰ سعیہم و موافق مذاق حضرت ایشان است و این تعین وجودی بطور آنحضرت فوق تعین علمی جملی است کہ اسبق تعینات ست بطور دیگران و از حیرت و عدم دریافت ورائے معاملہ وجود اظہار نمودہ اند بلے غیر از جہل و حیرت از اں حضرت جلت عظمتہ چہ نصیب باشد ہر چند درک بود اما درک درک نبود العجز عن درک الادراک ادراک نشان حال آں مقام است این جہل و حیرت کہ ہزاراں مزیت بر شہود و معرفت دارد از اعلیٰ مقامات ست زینہار میل بہ پستی نمایند و از اوج بحضیض نگرایند و از آب بسراب نہ فریبند خوش گفت. بیت

اگر ندہی بکف داماں یارم — گرفتاری کسے دیگر ندارم

آرے از ہستی گذشتن بعقل راست نیاید و بظاہر در نیستی کوشیدن است لیکن چہ توان کرد عرفت ربی بجمع الاضداد ہستی و نیستی ہر دو چون از اعتبارات ست پس از آنحضرت منزل باشد

لا و ہو زاں سرائے روز بہی — باز گشتند جیب و کیسہ تہی

تعجب و تحیر شما بر محل است ہرگاہ فوق تعین علمی جملی سیر و سلوک و علم و معرفت تجویز نمایند کہ بطور اینہا نیز این تعین مسبوق بحضرت وجود است فوق حضرت وجود چگونہ نسبت علم اثبات نمودہ اید ہر چند بطور ایشان این حضرت وجود مرتبہ ذات بحت است و بطور ما تعینے است از تعینات او قال الشیخ محی الدین العربی قدس سرہ فی الفصوص ما حاصلہ ان التجلی من الذات لا یکون الا بصورۃ المتجلی لہ فالمتجلی لہ ما رأی سوے صورتہ فی مرات الحق و ما رای الحق و لا یمکن ان یراہ بعد ازاں فرمودہ کہ این تجلی منتہائے تجلیات ست و غایت مشاہدات فلا تطمع و لا تتعب فی ان ترقی من ھذا الدرج من التجلی الذاتی ثم قال و ما وراءہ الا العدم المحض چہ عالم ظہور اسما و صفات ست از اسما و صفات بالا گذشتن در عدم خود کوشیدن است لیکن باید دانست کہ بموجب المرء مع من احب محبوب چونکہ ورائے آفاق و انفس است و ورائے نسبت و اعتبارات چہ نسبت علم و چہ نسبت وجود ناچار محب را بحکم این معیت بیرون آفاق و انفس و ورائے نسبت علم و ہستی گذرگاہ بود و ورائے ظل و اصل نظرگاہ باشد

با فنا و بقائے ہر مرتبہ بر رفتن فوق آن امدادی نماید و دلیری می سازد و اصل را در رنگ ظل آن در راہ
می گذارد تقاعد از ان چہ صورت دارد و گرفتار آں ذات بحت را بمادون آن تسلیہ چگونہ منصور
بود چاشنی ظلال و اعتبارات برد التقط طالب ذات تعالیٰ لذت نمی دہد و در رنگ طفلان باین
شیرینی اضافی و حسن عارضی فریفتہ نمی گردد و لب تشنہ شراب تسنیم بموج سراب سیراب نمی شود
وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ عَيْنًا يَّشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُوْنَ مابہ التفاضل بین اخص خواص از آنجا ست
و تفاوت انظار کمل کمل دراں مرتبہ پیدا است طمع و تحمل تعب طلب ہم در آنحضرت زیبا
وَفِيْ ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُوْنَ ؁

مخدوما مباشرت اسباب منافی توکل نیست چہ تاثیر از جانب حضرت حق سبحانہ داند و
ثقہ باو نماید و سبب متیقن را در میان آرد عین توکل باشد آرے ارتکاب اسباب موہومہ بعیدہ را
اگر دور از توکل گویند گنجایش دارد اما از اسباب متیقنہ چارہ نیست آتش بسوزد و تاثیر احراق از
حق داند و طعام بخورد و سیرے از وبیند سبحانہ اگر در وقت حاجت ازین قسم اسباب تقاعد نماید
و ازین رہ گذر مضرت رسد عاصی شود و اسباب سہ گونہ است اسباب موہومہ لازم الترک اند و
اسباب متیقنہ واجب الاتیان و اسباب مشکوکہ و مظنونہ جائز الطرفین اند حق سبحانہ امر بمشورت
فرمود کہ از اسباب است بعد از ان امر بتوکل نمود قال اللہ تعالیٰ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا
عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِيْنَ در اعمال اخروی توکل معنی ندارد کہ آنجا مامور
بجہد و کوشش خوف و خشیت و رجا دران موطن محبوب و مرضی است يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّطَمَعًا
درین معنی تمام تر است اعتماد بر فضل و کرم داشتہ باشد و اعمال ظاہرہ را از دست نہ دہد از امتثال اوامر و
انتہا از نواہی طریقۂ بندگی و حقیقت توکل اینست و راہ منحصر درین۔ پرسیدہ بودند کہ بندہ را
مقامے دست دہد کہ از خود بدوام اوقات چناں فارغ شود کہ مزاحمت اصلا نماند یا نہ ــــ
مخدوما این معنی مودائے فنا است کہ در انجا از خود بلکہ از جمیع ماسوی بدوام فراغ حاصل است
لیکن فنا و بقا از احوال باطن است و ظاہر تا این نشأۃ برپا است بضروریات بشری محتاج است فراغ ازان ندارد

ایضاً پرسیدہ بودند کہ کشف خواطر و علم بر مغیبات و استجابت دعوات از علامات قبول این
راہ است. مخدوما امور مسطورہ و امثال این کہ از خوارق عادات ست دلائل قبول نیست کہ اہل
استدراج نیز دران شرکت دارند و مشروط بریاضت نیستند کہ بے ریاضت ہرگز حاصل نشوند چہ بعضے
را بے ریاضت نیز دست می دہد ہر چند قلیل بوند و خوارق نیز قلیل باشد چہ کثرت ظہور آن توان
گفت کہ مشروط بریاضت نیست چنانچہ ولایت نیز مشروط بریاضات و کرامات نیست. قال
شیخ الشیوخ قدس سرہ فی العوارف بعد ذکر الخوارق والکرامات وقد یکون فوق ھولاء
من لا یکون لہ شئ من ھولاء الی اٰخر ما قال واکثر خواص اولیا از عجب محفوظ اند چہ فنائے اتم
بنیاد عجب و بیخ ریا را ازیشان بر داشتہ است و نیز جائز است کہ از مقبولان بعضے از زلات بحکم
بشریت صادر شود چہ اولیا از زلات محفوظ نیستند لیکن زود متنبہ شوند و تدارک آن بحسنات
نمایند و بعضے قدرتہا کہ در نوم یا در واقعہ دست دہد اگر آن در عالم یقظہ بدید آید از خوارق
است والا لا وہم و خیال اگر اعجوبہ بدست فکرت دہد اگر اذعان و ایقان قلب مساعد آن باشد
اعتماد را شاید والا لا و عمدہ در توجہ و گماشتن خاطر بدیگرے جمع ہمت است بجانب او، و قلت
طعام و منام از مرغوبات ست احتیاج استفسار ندارد لیکن نہ بحدے کہ از طاعات باز دارد و خشکی
دماغ و خیالات فاسدہ آرد و از ریاضات و صعوبات دیگر ہر چہ موافق سنت باشد مبارک است
از قسم رہبانیت نباشد لا رہبانیۃ فی الاسلام کشف صحیح نہ از احکام خیالیہ است بلکہ از
احکام الہامیہ است کہ مورد آن قلب است آرے بعضے از کشوف باشد کہ منشائے آن خیال بود
آن کشف شایان اعتماد نبود تا تصدیق قلب بہ آن منضم نشود چنانچہ گذشت این قدر ہست کہ
وہم و خیال را در ادراک امور غیبیہ دخل تمام است کہ بمدد آن زود می تواند دریافت وہم است کہ
پنجاہ ہزار سالہ راہ را کہ میان رب تعالی و مربوب ثابت است بطرفۃ العین قطع می نماید و خیال
است کہ احوال باطنہ و امور غیبیہ و علوم لدنیہ را بتصویر و تمثیل نکو می فہماند و ارباب جہل را ارباب
علم می سازد و ہر چند از خود استقلال ندارد و بر احکام آنہا کہ باستقلال بود اعتماد نیست لیکن

ہست

خدماتِ شائستہ درین راہ ازین ہا بوقوع می آید خطارض راکہ جمعے مربوط بہ بعضے ادعیہ می دانند چہ عجب اسماءِ الٰہی را زیادہ ازینہا تاثیر است لیکن رواست کہ بعضے را بے توسط ادعیہ میسر شود در نماز اعضائے جسمی کہ خورد و حقیر نماید و گاہے از ان ہیچ نماند بسیار نیک است حالتے کہ در نماز رو دہد اصیل است و بر غیر حالت صلوتیہ مزیت دارد سعی نمایند کہ التذاذ و جمعیت در نماز پیدا شود کہ التذاذ در صلوات علی الخصوص در صلوات مفروضہ از علامات انتہا است نماز را امر عظیم دانند در اوقات مستحبہ با جماعت و سائر شرائط و مستحبات و تعدیل ارکان بسکون و قرار ادا نمایند مضمون حدیث را شنیدہ باشند کہ در نماز حجاب راکہ میان او و میان پروردگار اوست بر می دارند و نیز السّاجد یسجد علی قدمی الله فلیسأل ولیرغب از کشف صور مثالیہ گوناگون و صحبت داشتن باآنہا کہ نوشتہ بودند نیک است کہ مبشر علم است اما بمطلب حقیقی کارے ندارد و چون مخل نسبت باطنی نیست چہ باک کیفیتے کہ در بلدۂ کابل روداده نوشتہ بودند محظوظ ساخت زادکم الله سبحانہ ذوقا و شوقا

استفسارے از حضرت خضر رفتہ بود علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام، نوشتہ بودند کہ در کتبِ کلامیہ حیات ایشان را از معتقدات شمردہ اند، محرر ما علما را درین مسئلہ قیل وقال است تا در کدام کتاب از معتقدات گفتہ باشد نقلہائے شواذ درین باب بسیار است کہ ہمہ قابل اعتماد نیست و آنچہ از بعضے مشائخ کرام از ملاقات آنحضرت و صحبت داشتن و حرف و حکایت نمودن منقول است بر تقدیر صحت مثبت حیات نیست چہ ہرگاہ روح ایشان را قدرت کارہائے اجسام دادہ باشند و امورے کہ از اجسام بوقوع آید روح ایشان متجسد گشتہ بوقوع آرد امور مسطورہ مستبعد نبود و اگر نقلے کہ صریحاً دلالت بر حیات ایشان داشتہ وارد گشتہ باشد یا مسلم داریم کہ نقلہائے سابق مثبت حیات است نیز منافات ندارد چہ می تواند کہ دران وقت در قید حیات بودہ باشد و الحال درگذشتہ و ما نقل عن علی ابن ابی طالب رضی الله عنہ انہ قال لما توفی النبی صلی الله تعالی علیہ و الہ و صحبہ وسلم وجاءت التعزیۃ فجاء ہم آتٍ یسمعون حسہ ولا یرون شخصہ فقال السلام علیکم اھل البیت ورحمۃ الله وبرکاتہ کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُوْرَكُمْ

یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ ان للہ عزاء من کل مصیبۃ وخلفا من کل ھالک ودرکا من کل ما فات فباللہ فثقوا وایاہ فارجوا فان المصاب من حرم الثواب قال علی تدرون من ھذا ھذا الخضر موید لما قلنا الان سماع الحس وعدم رؤیۃ الشخص یدل انہ علیہ السلام فی عالم الارواح وما جاء فی بعض الروایات فدخل علیھم رجل طویل واسع المنکبین فی ازار ورداء یتخطی اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم حتی اخذ بعضا دتی باب البیت فبکی ثم اقبل علی الصحابۃ فقال ان اللہ عزاء من کل مصیبۃ الخ فقال ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ لعل ھذا الخضر جاء ان یعزینا علیہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فمما ضعفہ البخاری والفضیلی فی الاصابۃ فی معرفۃ الصحابۃ نقل ابوبکر النقاش فی تفسیرہ عن علی بن موسی الرضا وعن محمد بن اسماعیل البخاری ان الخضر مات وان البخاری سئل عن حیوۃ الخضر فانکر ذلک واستدل بالحدیث ان علی راس مائۃ سنۃ لا یبقی علی وجہ الارض ممن ھو علیھا احد وھذا الحدیث اخرجہ ھو فی الصحیح عن ابن عمر و ھو عمدۃ من تمسک بانہ مات وانکر ان یکون باقیا ونقل ابو الحسن ابن المناوی فی کتابہ الذی جمعہ فی ترجمۃ الخضر عن ابراھیم الحربی ان الخضر مات وبذلک جزم ابن المناوی المذکور وذکر ابن الجوزی فی جزئہ الذی جمعہ فی ذلک عن ابی یعلی ابن الفراء الحنبلی قال سئل بعض اصحابنا عن الخضر ھل مات فقال نعم قال وبلغنی مثل ھذا عن ابی طاھر العیاری وکان یحتج بانہ لو کان حیا لجاء الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم واستدل ابن الجوزی بانہ لو کان حیا مع انہ کان فی زمن موسی علیہ السلام وقبل ذلک لکان قدر جسدہ مناسبا لاجسادھم ومقدار اجسادھم لا یماثل مقدار اجسادنا والذین یدعون رؤیۃ الخضر فی سائر اخبارھم لا یدل علی ان جسدہ نظیر اجسادھم ثم استدل بما اخرجہ احمد من طریق مجالد عن الشعبی عن جابر ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم قال والذی نفسی بیدہ لو ان موسی کان حیا ما وسعہ الا ان یتبعنی قال فاذا کان ھذا فی حق موسی علیہ السلام فکیف لم یتبعہ الخضر

العقیلی

ان لو کان حیا فیصلی معہ الجمعۃ والجماعۃ ویجاھد تحت رایتہ کما ثبت ان عیسٰی علیہ السلام یصلی خلف امام ھذہ الامۃ وسئل ابو الحسن بن المناوی عن تعمر الخضر وھل ھو باق ام لا قال الکثر المغتلین معترفون بانہ باق من اجل ما روی فی ذلک قال والاحادیث المرفوعۃ فی ذلک واھیۃ والسند الی اھل الکتاب ساقط قال وما عدا ذلک کلہ من الاخبار فکلھا واھیۃ الصدر والاعجاز لا یخلو حالھا عن احد الامرین اما ان تکون دخلت علی الثقات استغفالا او یکون بعضھم متعمدا وقد قال اللہ تعالٰی وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ قال ولو کان الخضر حیا لما وسعہ التخلف عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والھجرۃ الیہ قال وقد اخبرنی بعض اصحابنا ان ابراھیم الحربی سئل عن تعمر الخضر فانکر ذلک وقال ھو متقادم الموت تم کلام اصابتہ۔

وآنچہ نوشتہ اند کہ عزیزے خضر را از جملہ اسامی مقامات سلوک تعداد نمودہ کہ ہر کہ از سالکان بداں مقام برسد باسم خضر موسوم می شود و آن خضر کہ رفیق سکندر بود در ہماں وقت درگذشتہ و نوشتہ بودند کہ این تحقیق مطابق تحقیق حضرت ایشانست و تطبیق اقوال سلف را تسمیۂ خضر باسم آن مقام است محل خدشہ است چہ اختلاف در خضر معین است و مثبتان حیات او علیہ السلام ادلہ کہ بر مطلب خود آوردہ اند و احادیثے کہ نقل کردہ اند و نوشیدن او آب حیات را دلالت بر تشخص خضر دارد نہ نوع خضر کہ کلی است و آنچہ بعد از ملاقات حضرت ایشاں ہر دو عزیز فرمودہ کہ ما از عالم ارواحیم و کارہائے اجساد از ارواح ما باقدار خداوندی جل سلطانہ می آید و مہمات قطب مدار بما رجوع دارد مستغنی است ازین تطبیق چہ ہر گاہ در مہمات و خدمات ایشان مستقل باشند و روح شان حکم جسد گرفتہ برائے چہ خضرہائے دیگر را اثبات نمائیم علی ما لا یخفی فھذا اصلح عن تراضی الخصمین۔

دیگر استفسار از مشاہدۂ ارواح نمودہ بودند کہ بے صور است یا با صور الخ۔ بدانند کہ مشاہدۂ ارواح گاہ در کسوت صور مثالیہ بود چہ ہر چیز را در عالم مثال صورتے کائن است حتی کہ معانی را

ادخلت
استغفالا
تعمد
بے صورت

نیز د آنچہ اصور است کہ بآن منکشف می شود این دید از وہم وخیال بیرون است چہ عالم مثال در رنگ عالم شہادت از موجودات ست یا ارواح متجسد یا جساد گشتہ برنگ صور ظاہر شوند و ہیچ محذور نبود و گاہ مشاہدۂ آں بے توسط صور بود و از قبیل تلقی روحانی باشد چنانچہ خود نوشتہ اند واین معنی ومعانی سابقہ نیز در طائفہ فقرا کثیر الوقوع است ونطق ورؤیت وسماع اصوات چنانچہ از اخبار مفہوم می شود ثابت است واز قبیل تلقی روحانی ست یا از قبیل دو طریق سابقہ و بر تقدیر رفع احتیاج آلات در وقائع توسط صور بعضے را برائے تفہیم وافہام بود چہ معانی واحوال باطنی نیز بصور مثالیہ ظاہر می شوند تا قریب بادراک بوند۔

مخدوما معاملۂ ارواح در برزخ صغری بسے نازک ست درین باب جرأت بظن وتخمین نمی تواں کرد آنچہ بنصوص ثابت گشتہ مجمل بآن ایمان باید آورد وتفصیل آنرا بعلم اللہ تعالیٰ باید حوالہ کرد کہ وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا نص قاطع است بتنعیم وتعذیب قبر ایمان آریم و بتفاصیل آن نہ پردازیم کہ مامور بآن نیستیم وہمچنین تکلم اموات میان خود ہا آمدہ است ونعرہا صیحہ معذبان قبر وارد گشتہ کہ یسمعہا ما بین الخافقین غیر الثقلین قبول باید کرد، روح مجرد صیحہ می کند کہ غیر ثقلین بشنوند یا بتوسط آلات جسدی کہ گونہ حیاتے یافتہ است وآنچہ نوشتہ اند اگر محتاج بآلت باشد عالم حدوث را ہنوز با خود داشتہ باشد مخدوما داغ حدوث از ممکن در حیوۃ وبعد مرگ ہرگز زائل شدنی نیست۔ بیت

سیہ روئی ز ممکن در دو عالم جدا ہرگز نشد واللہ اعلم

ممکن ہر چند قرب الٰہی جل سلطانہ پیدا کند ودرجات کمال حاصل نماید بروحانیت وجسمانیت خود در ہر نشاۃ کہ بود ممکن است وحادث چہ اجماع ملیین بر حدوث جمیع ما سوی اللہ تعالیٰ منعقد گشتہ است ومنکر آنرا تکفیر کردہ اند زنہار خیال قدم غیر حق را جل وعلا ہر چند ارواح کمل بوند نکنند ودر بنیاد خلل نیندازند نجات اخروی بفتوائے علما وابستہ است کشفے کہ برخلاف مقرر علما بود از اعتبار ساقط است مقصود از سیر وسلوک اطلاع بر عیوب مکنونہ نفس است وحصول یسر است در اتیان

تلقی

ملّیین

احکام شرعی و زوال دقائق شرک خفی است باطمینان نفس وابستہ است امور دیگر از محسنات است
کہ از مبحث خارج است۔ استفسار از تفرقہ میان عدم و فنا نمودہ بودند۔ مخدوما این از مزال
اقدام سالکان است طالب بیچارہ بسا ست کہ خود را بوجود عدم فانی حقیقی انگارد و کامل داند
مشکل است کہ باین فرق رہنمد گردد دریں وقت پیر کامل مکمل باید کہ بہر دو طریق جذبہ و سلوک
پرورش یافتہ باشد تا آن بیچارہ را ازیں ورطہ برآرد و دلالت بر نقصان او نماید و بفنائے
حقیقی راہنمونی فرماید این فقیر این تفرقہ را تفصیل در مکتوبے نوشتہ است یحتمل کہ اخوی
مولانا محمد صدیق کہ در سرکار شاہزادہ شما متعلق است داشتہ باشد اگر میسر شود مطالعہ خواہند
نمود عدم فنائی ست در جہت جذبہ کہ سلوک بآن ضم نگشتہ است پیدا می شود دراں وقت
خود را و اوصاف خود را نمی یابد و گم می کند وجود عدم عبارت از بقا ست کہ برین فنا و عدم در
جہت مذکورہ مترتب می شود فنا عبارت از استیلائے ہستی مطلوب است بر عارف کہ عارف وصاف
واخلاق خود را پرتو اوصاف و اخلاق مطلوب یابد بحدیکہ ہمہ را درست حوالہ بآنجناب قدس نماید
وخود را از ہمہ تہی یابد پس در اول استتار اوصاف است کہ مخفی نیست و در ثانی ازالہ کہ آن
مخفی است بے عنایت ازلی دشوار است کہ سالک باین فرق رہنمد گردد و استتار را از ازالہ جدا
نماید و آنچہ نوشتہ اند فرقے کہ درانیہا تواں نمود بعد از افاقہ است کہ عدم بوجود بشریت عاید است
فنا نہ۔ مخدوما در عدم غیبت از حس در کار نیست تا بعد از افاقہ بوجود بشریت باز آید مردم سنین
در عدم و وجود عدم می گذرانند و باین فنا و بقا بر مسند شیخے می باشند و آنچہ گفتہ اند کہ وجود
عدم بوجود بشریت عود می کند باین معنی است کہ صاحب وجود عدم ایمن ازین عود نیست بخلاف
صاحب وجود فنا و نیز صاحب عدم را تفرقہ در وجود بشریت و وجود موہوب متعسر است وجود
بشریت را بسا ست کہ وجود حق می داند و اوصاف خود را اوصاف او می انگارد و این معنی
بے سابقہ فنائے حقیقی از زنیہ کمال در راہ است از احوال مسترشدان نوشتہ بودند شکر حق را و تعالی
جل شانہ بران نمایند مسترشدان مرایائے شمایند معانی شما ست کہ درانیہا ہویدا است نیک

باآنہا پردازند و توجہات گمارند و ترقیات شان از دریوزہ گر باشند و از آداب شریعت و از آداب سلف و از اطوار بزرگان خود ہرچہ مناسب دانند باآنہا درمیان آرند و طریق وعظ و نصیحت را باز ندارند و تعلیم آداب نمایند کہ کشایش بدین منوط است ہیچ بے ادبی بجدا نرسیدہ است و تعبیر وقائع و استکشاف حال و اعطائے نسبت چون نیک متوجہ می شوید محتمل کہ بتدریج این امور حاصل شود۔ بیت

تو کار زمین را نکو ساختی
کہ با آسمان نیز پرداختی

نوشتہ بودند کہ تلاوت قرآن مجید درین ایام خوش می آید مخدوما این معنی و حالت صلوتیہ بشارت انجام کارند قُل رَّبِّ زِدۡنِی عِلۡمًا باید کہ اوقات را بایں سہ چیز معمور دارند تلاوت قرآن مجید و نماز با طول قنوت و باخضوع و خشوع و تکرار کلمۂ طیبہ لا الہ الا اللہ اگر ورد معین برائے این کلمۂ طیبہ تعیین نمایند خوبست کہ در شب و روز بآن عدد رسانند اوراد و وظائف طلب نمودہ اند فقیر از کتب معتبرۂ احادیث تتبع بلیغ نمودہ اوراد و وظائف پیغمبر را صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم جمع نمودہ است لیکن ہنوز مسودات بہ بیاض نرسیدہ است سالہاست کہ مسودات افتادہ است توفیق بہ بیاض آن نمی یابد اگر میسر شد پارۂ ازاں نوشتہ می فرستد انشاء اللہ تعالیٰ اگر از کتب احادیث مثل مشکوٰۃ و حصن حصین پارۂ از وظائف انتخاب نمودہ بعمل آرند مستحسن است فقیر درین ایام بطالبان و احوال آنہا مطلقاً نمی تواند پرداخت تا حکمت درین چہ باشد آرزو دران مصروف است کہ در گوشہ خزیدہ شود و بے ضرورت شرعی بہ ہیچکس راہ ملاقات نباشد رَبَّنَا اٰتِنَا مِن لَّدُنۡکَ رَحۡمَۃً وَّ ہَیِّیٴۡ لَنَا مِنۡ اَمۡرِنَا رَشَدًا از دوستان دعائے سلامتی خاتمہ مامول است والسلام علیکم و علے سایر من اتبع الہدیٰ و التزم متابعۃ المصطفے علیہ و علے آلہ و اخوانہ من الانبیاء و الملائکۃ و الصالحین الصلوات و التسلیمات و البرکات العلی۔

مکتوب صد و ہشتاد و سوم (۱۸۳)

بکمینۂ خاک نشینان این درگاہ مقدس فقیر حقیر محمد عبید اللہ عفی اللہ تعالیٰ عن زلاتہ در ذکر بعضے اسرار غامضہ و حل شبہاتے کہ بر بعضے تحقیقات حضرت مجدد الف ثانی وارد می شود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی بعضے اسرار علیہ وتحقیقات جلیہ در تحریر
می آرد نیک استماع نمایند آخرین چیزے کہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اندکہ
مکتوبے ست کہ قبیل آخرین مکتوبات جلد ثالث است متصل بآن بنام مولانا حسن دہلوی و دران مکتوب
فوق تعین وجودی تعین حبی اثبات نمودہ اند وترقی ازاں منع فرمودہ اند روزانہ در تحریر این معارف
علیہ بودہ اند شبانہ آنحضرت را تپ گرفت کہ روز ششم ازاں تپ ارتحال نمودند بعد از ارتحال آنحضرت
آن نوشتہ در معرض ظہور آمد و مخلصان بشرف مطالعہ آن مشرف گشتند ونقل ازاں برداشتند بعد از
تحریر این معارف سنیہ در شدائد مرض موت نیز معارف واسرار کثیرہ بیان نمودند ووصایا فرمودند از
جملۂ آن اسرار آن بود کہ شبے کہ صباح آن رحلت خواہند فرمود باتپ پیش آن حضرت مخدومی میاں جیو نیز دران وقت
حاضر بودند ومرض در غلبہ وضعف بکمال بود فرمودند مرا بنشانید بندہ در کنار خویش آن قدوۂ
کبار را بنشانید چنانچہ بار مبارک آنحضرت برین ذرۂ بیمقدار بود ازان بار امیدوارم کہ چہ قسم بار
خوشگوار بروزگار این خاکسار آورد وچہ عالی اسرار دو استتار برین دل افگار بیارد. القصہ آن عالی
حضرت فرمودند کہ داعی وصال لایزال در سر من ندا داد کہ سلطانت می طلبد مرغ ہمت بلند پرواز
من رو بآشیان قدس نہاد تا رسید جائے کہ رسید ازان بارگاہ عالی جاہ ندا شنید کہ سلطان در خانہ
نیست بعد ازان معلوم شد کہ این مقام حقیقت کعبۂ ربانی است بماورائے آن بشتافتم وعروج
نمودم تا بمقام صفات حقیقیہ کہ موجودند بوجود زائد رسیدم این مقام صفات ورائے صور علمیۂ
صفاتست کہ در مرتبۂ تعین علمی کائن ست وورائے صور صفاتست کہ در مرتبۂ تعین وجودی وتعین
حبی است تعالی ازین مقام نیز متوجہ فوق گشتم تا باصول این صفات کہ شیون ذاتیہ اند ومجرد
اعتبارات اند در ذات عز شانہ واصل شدم وشما ہر دو برادر در ہر مقام با من ہمراہید ازاں جا بفوق
بردند وبذات بحت کہ مجرد است از نسب واعتبارات رسانیدند وحضرت مخدومی را فرمودند کہ تو
بعلاقۂ امامت من درایں جا با من ہمراہی چہ درایام این مرض امامت آنحضرت ایشان می کردند
وفقیر را فرمودہ بودند کہ در مسجد ہمراہ یاران نماز بخوانید وامامت کنید ایں بے پروبال جہت امتثال

باجماعہ یاران در مسجد نماز خوانده باقی اوقات در خدمت حاضر می گشتم و روزانہ وشبانہ در ہمان خانہ
کہ محل لقائے جانانہ بود در خدمت می گذراندم بالجملہ این احقر را از راه دیگر اصالۃ بوصول این درجہ
قصوی اشارت نمودند در ہمان مجلس یا مجلس دیگر در ہمین مرض موت فرمودند کہ حصول این
درجہ کمال و وصول باین رتبہ متعال منوط بہ تلبس بکلام مجید سبحانی است بطفیل وتوسط قرآن
باین منزلت ممتاز گشتہ ام ہر حرفے را از حروف قرآنی دریاے می یابم موصل کعبۂ مقصود است
درین اثنا آن بیت را کہ حضرت شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس سره بمجرد شنیدن آن از راه دور بزیارت
قائل آن رفتہ بودند آں اینست ۔ بیت

اندر غزل خویش نہان خواہم گشت تا بر لب تو بوسہ زنم چونش بخوانی

بزبان شریف آوردند و دو تہا نمودند بعد ازان فرمودند کہ مناسب ما نحن فیہ چنین باید گفت بیت

اندر سخن دوست نہان خواہم گشت تا بر لب او بوسہ زنم چونش بخواند

سخن محب کجا بر لب محبوب برسد چنانچہ سخن او را باو قرب و منزلت است از سخن او باو توان رسید
نہ از سخن خود کہ سخنش کوتاه در راه است این حقیر گوید من عرف اللہ کل لسانہ آنرا گواه است مصرع

بس سخن کوتاه باید والسلام

فصل بالخیر درین مقام دو سوال وارد است، سوال اول آنکہ آن عالی حضرت
در مکتوبے کہ اخیر اخیر نوشتہ اند متصل باین مرض چنانچہ بالا گذشت بر نگاشتہ اند کہ ترقی از تعین
اول کہ تعین حبی است واقع نیست کہ فوق آن لا تعین است در آنجا قدم نہادن از امکان
برآمدن است و بوجوب متحقق گشتن کہ محال است و این عروجاتی کہ واقع شده ہمہ فوق تعین حبی است
وجہ آن چہ باشد ۔ جواب می تواند کہ ممنوع وصول قدمی باشد و آنچہ مسطور شد وصول نظری بود
و ح فلا منافات ما تاکہ این معنی را از آنحضرت در ہمان مجلس استفاده نموده است ۔

سوال دوم آنکہ از بعضے عبارات آنحضرت مستفاد می شود کہ حقیقت کعبہ فوق اعتبار
شیون و صفات است و از ما سبق خلاف آن مفہوم گشت ۔ جواب مراد از صفات و شیون کہ حقیقت

خویش

کعبہ را ازان تفوق است صور علمیہ صفات ست کہ در مرتبہ تعین علمی ثبوت دارند چہ در اصطلاح قوم
مقام صفات و شیون عبارت از ہمین صور علمیہ تفصیلیہ است چنانچہ اجمال این مرتبہ را مرتبہ
ذات می گویند و تجلی آنرا تجلی ذات می دانند و نیز مراد ازان صفات حضیض تفصیل مرتبہ تعین وجودی است
کہ حضرت ایشان ما باثبات این تعین ممتاز اند و نزد حضرت شیخ محی الدین عربی و تابعان او قدس اسرارہم
این مرتبہ مرتبہ لاتعین و مرتبہ اطلاق ذاتست تعالی چہ فوق تعین علمی جملی کہ تعین اول است
نزد شان مرتبہ لاتعین است و وجود بحت نزد ما این مرتبہ کہ مرتبہ وجود بحت است بتعین موصوف
است و تعینات صفات نیز درین مرتبہ ثابت است کہ از جملہ آن تعینات تعین علمی است لیکن
چون علم اجمع صفات است در انجا نیز در رنگ وجود صفات و شیونات ذاتیہ کاین است و
آنرا نیز در رنگ وجود دو مرتبہ است مرتبہ اجمال کہ آنرا دیگران تعین اول و حقیقت محمدی میدانند
و مرتبہ تفصیل ازین تحقیق لائح گشت کہ تعین علمی جملی تعین اول صفت علم است کہ از صفات
حقیقیہ زائدہ است نہ تعین اول حضرت ذات تعالی بلکہ در تعین اول بودن آن مرصفت
علم را نیز سخن است چہ فوق تعین وجودی دران مکتوب اخیر تعین حبی اثبات کردہ اند کہ در انجا
نیز اجمال و تفصیل است۔

بر سر اصل سخن رویم حقیقت کعبہ ربانی چنانچہ فوق صور علمیہ واحدیت است کہ نزد قوم
مقام شیون و صفاتست و فوق اجمال علم کہ نزد شان مقام وحدت و تجلی ذات است ہمچنین
فوق تفصیل کمالات مرتبہ حضرت وجود است کہ نزد حضرت ایشان ما ہر حصۂ ازان کمالے ست
از کمالات حضرت ذات و صفتے است از صفات او تعالی و نیز فوق اجمال حضرت وجود است کہ تعین
اول و حقیقت محمدی است بقول قدیم آنحضرت و در قول اخیر آنحضرت تعین اول و حقیقت
محمدی تعین حبی است کہ فوق تعین وجودی است چہ حب است کہ سلسلہ وجود و ایجاد را
جنبانیدہ است چنانچہ فاحببت ان اعرف رمزے ست ازان و حقیقت کعبہ ربانی ازین تعین حبی
نیز تفوق دارد و از اجمال و تفصیل آن حقائق منتہائے حقائق بشری و ملکی ست برتر است

اگر گویند کعبہ ہرچند بیت اللہ است اما قلب مومن بحکم بیعنی الحدیث نیز حکم آن دارد پس تفوق برین از کدام رو بود، گوئیم وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى در عالم مجاز سلاطین را ہرچند امکنہ و نشستگاہ بسیار است لیکن خانہ خانہ است کہ از مزاحمت اغیار بیگانہ است و آرامگاہ جانانہ است نشستگاہ دیگر را با خانہ چہ نسبت وکدام مساوات ہذا ماند صفات حقیقیہ زائدہ کہ اصلا انفکاک شان از ذات تعالیٰ جائز نیست اگر از بیت اللہ فوق بوند گنجایش دارد والعلم عند اللہ سبحانہ فاندفع المنافات وزال الاشتباہ۔

تنبیہ ہا از بیان سابق لائح گشت کہ حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت محمدی است چہ حقیقت محمدی علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ ناشی از مراتب تعینات است و حقیقت کعبہ فوق مراتب تعینات ست ماند حقیقت قرآن مجید سبحانی کہ بحقیقت کعبہ ربانی چہ نسبت دارد در رسالہ مبدأ و معاد کہ از مصنفات حضرت ایشان ماست آنست کہ حقیقت قرآنی و حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت محمدی است و حقیقت کعبہ ربانی فوق حقیقت قرآنی و در مکتوبے از مکتوبات جلد ثالث برنگاشتہ اند کہ حقیقت قرآنی فوق حقیقت کعبہ است و آنچہ در ما سبق از آنحضرت منقول شد نیز مشعر ہمین معنی است تطبیق میان این دو تحقیق آنچہ بخاطر فاتر رادمی دہد ناشی است از تحقیق سابق کہ در شیون و صفات واجبی تعالیٰ مشروح ساختہ چہ قرآن مجید ناشی از صفت یا شان اوست سبحانہ و در شیون و صفات دو اعتبار مبین گشت اعتبار تعین و اعتبار اطلاق و لاتعین پس نظر باین دو اعتبار حکم بسبقت ہرکدام از حقیقتین بر دیگرے می تواند کہ بودہ باشد یک حکم بیک اعتبار بود و حکم دیگر باندازہ اعتبار دیگر فلا تخالف فی الحقیقۃ۔

وآنچہ در مکتوب صدم از جلد ثالث اندراج یافتہ است کہ معاملہ کعبہ ربانی ازین دو ظہور اسمی یعنی ظہور قرآنی و ظہور محمدی ہم عجیب تر است کہ آنجا ظہور معنی تنزیہی است بے کسوت صور و اشکال چہ کعبہ کہ مسجود الیہ خلائق است عبارت از سنگ وکلوخ نیست و ہمچنین جدران و سقف نیست چہ اگر اینہا نباشد کعبہ کعبہ است و مسجود الیہ است پس آنجا ظہور ہست اما ہیچ صورت نیست واین از

اعجب عجائب است انتہیٰ دلالت بر تفوق این حقیقت بر حقیقت قرآنی ندارد چہ معنی تنزیہی یا ہر چہ در آنحضرت جل سلطانہ اعتبار نمودہ آید از الوہیت و ربوبیت و وجوب وجود و غیر ہا از صفات حقیقیہ کہ بشرافت وجود خارجی پیوستہ اند متنزل است چنانچہ در مکتوب ثالث جلد ثانی این معنی مبین و مشروح است آرے ظہور این حقیقت بے کسوت صورت است بخلاف ظہور کلام مجید و ظہور محمدی کہ بکسوت حرف و صوت و صورت انسانی است و این از غرائب است و حقیقت محمدی چون از اسمائے اضافیہ است ناچار ازین دو حقیقت متنزل بود۔

سوال ازین بیان لازم آمد کہ کعبہ حسنا از حضرت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم افضل باشد۔ جواب گوئیم ممنوع است زیرا کہ تفوق یک حقیقت بر حقیقت دیگر موجب افضلیت صاحب حقیقت اولیٰ بر صاحب حقیقت ثانیہ نیست چہ می تواند کہ صاحب حقیقت تحتانی را عروجات بر حقیقت فوقانی شود و مراتب قرب رود ہد و صاحب حقیقت فوقانی محبوس حقیقت خویش بود و عروج از حقیقت خود نہ نماید و کثرت مراتب قرب کہ مدار فضل بر آن است حاصل نکند نمی بینی کہ ولایت ملاء اعلیٰ فوق ولایت خواص بشر است و فضل مر خواص بشر راست باعتبار عروج از حقائق ملک و ملک را عروج از حقائق خود ہا نیست وَمَا مِنَّا اِلَّا لَہٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ و در ما نحن فیہ نیز این معنی ظاہر است و نیز عالم امر فوق عالم خلق است و فضل مر عالم خلق راست چہ قرب عالم خلق اصلی است و قرب عالم امر ظلی عنصر خاک پائیں تر لطائف عالم خلق و عالم امر است و بپستی او سبب رفعت او گشتہ و قربے کہ خاکیان راست قدسیان را نہ۔ بیت

زمین زادہ بر آسمان تاختہ	زمین و زمان را پس انداختہ

فافہم ولا تکن من القاصرین۔

اگر گویند کہ آنحضرت قدسنا اللہ بسرہ الاقدس در مکتوبے کہ بشیخ طاہر جونپوری نوشتہ اند و آن مکتوب در اصل جلدہائے مکتوبات قدسی آیات نشرہ بر نگاشتہ اند کہ حقیقت کعبہ عبارت از ذات بیچون واجب الوجود است جل سلطانہ کہ گردی از ظلیت ظہور بوے راہ نیافتہ است و شایان

مسجودیت و معبودیت است ازین عبارت تفوق این حقیقت از صفات حقیقیہ و حقیقت قرآنی مطلقاً
لازم می آید کہ بخلاف تحقیق سابق است. گوئیم کہ اولاً چون مقرر قوم است کہ فوق مراتب تعینات مراتب ظلال و
ظہورات است مرتبہ اطلاق ذات ست تعالیٰ، بنابران آنحضرت نیز ازین مرتبہ تعبیر بذات بیچون
بنموده باشد و این تحقیق و تفصیل را کہ فوق تعین علمی و وجودی وجبی است بعد ازان افاده فرموده
و ثانیاً آنکہ می تواند کہ آن حقیقت را ذات بیچون مجازاً باعتبار ملابستی کہ صاحب بیت را با بیت
است فرموده باشد چہ فی الحقیقت مسجود ذات بیچون است تعالیٰ و بیت واسطہ است و این حقیقت
کہ درین جا سخن ازان می رود معنی بیت دران ملحوظ است و ثالثاً آنکہ تواند بود مراد از ذات بیچون
ذات مقید باعتبار معبودیت و مسجودیت و مانند آن بود نہ ذات مطلق معرا از نسب و اعتبارات چنانچہ لفظ
سلطان در خانہ نیست کہ در اول کتابت مسطور شد مشعر باین معنی است یعنی سلطان را قطع نظر از آنکہ
نسبت بخانہ دارد باید جست و بیرون ازین اعتبارات باید طلبید و صفات حقیقیہ او و ہمچنین شیونات
را کہ کالاصول اند مر این صفات را از سائر اعتبارات ذات تعالیٰ تفوق است چہ ذات مقید
باعتبار ملحوظ در آنجا ہمان اعتبار است نہ ذات چنانچہ ارباب معقول در علم شئے بوجہ گفتہ اند کہ معلوم
ہمان وجہ است نہ شئے و حقیقت قرآنی جامع جمیع کمالات ذاتیہ است کہ اولاً در مرتبہ صفات بلکہ
شان کلام فائض می شوند. ثانیاً ازان جا بعالم افاده می آئند و آن حقیقت بتوسط این شان صورت
لفظی گرفتہ جلوه گر گشتہ است چنانچہ حضرت ایشان نوشتہ اند کہ در مرتبہ شیونات کہ زائد بر ذات نیستند
الا بالاعتبار شان کلام باین معنی مخصوص گشت و ہر چہ از کمالات در مرتبہ ذات و شیونات متحقق بود
تمام در شان کلام فایض گشت و حاصل تمام حقیقت آن شان ہمین قرآن ست و پس ہمین
عبارت عربی و ترتیب معہود مکتوب در مصاحف دہر کتابے کہ بہر نبی منزل شده است جزوی ست
از اجزائے این قرآن کہ از بعضے عبارات او بعض وجوه مستفاد است و تخلیق جمیع مکونات من الاول
الی الآخر ہم مستفاد ازان اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ مصداق
این قول است و ہو سبحانہ اعلم سالہا بود کہ این خدشہ در خاطر متمکن بود و خلجان می نمود و بجل

آن کما ینبغی میسر نمی شد الحمد لله الذی هدانا لهذا وما کنا لنهتدی لولا ان هدانا الله لقد جاءت رسل ربنا بالحق صلوات الله تعالی وتسلیماته سبحانه وبرکاته عز برهانه علی نبینا وعلی جمیع الانبیاء والمرسلین والملائکة المقربین وسائر الصالحین اجمعین آمین۔

مکتوب صد وہشتاد وچہارم (۱۸۴)

بارشاد پناه میر محمد نعمان در دید قصور اعمال خود وانکشاف نسبت وے قدس سره العزیز۔

بعد الحمد والصلوة وارسال التحیات بخدام نقابت ونجابت دستگاه می رساند صحیفہ شریفہ در بتولا مشرف ساخت از روئے کسر نفس چیزها نوشته بودند ودید بودهائے ازین فقر انموده، مکرما این مجهول قابل هیچ چیز نیست وے نمود را هیچ گونه نسبتے به بزرگان نمی توانم داد۔ بیت

من هیچم وکم ز هیچ هم بسیارے ‌ ‌ ‌ وازهیچ وکم از هیچ نیاید کارے

نوشته بودند که در مزار فایض الانوار توجه نمایند که بطلبه شغل گفتن وحلقه نشستن مرضی است یا غیر مرضی اگر مرضی نباشد ترک این امر نمایم بفرمودهٔ شما در روضهٔ منوره رفته التماس مذکور را از جانب الشان نموده مرضی آنحضرت هیچ گونه در ترک این امر خطیر ظاهر نشد ومبالغهٔ تام در اشتغال باین مرام مفهوم گردید درین اثنا عالو نسبت شما وتلاطم امواج آن در نظر در آمد والعلم عند الله سبحانه والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد وہشتاد وپنجم (۱۸۵)

بمیرک عطاء الله در عدمیت سالک وماہیت ممکن۔

حضرت حق سبحانه بحصول مطالب کونین سر بلند داراد. مخدوما لطائف مطلوب برتر از نظر است ونفائس محبوب بیرون از تحریر تا او پیدا نیست طالب او پیدا است ودر طلب او بیقرار چون او پدید آید عاشق بیچاره رخت هستی از میان برکشد چه ذات ممکن عدم است که بواسطهٔ

انعکاس کمالات وجودی نمود بے بود پیدا کردہ است و باین نمود تخیلے خود را کامل و خیر خیال نمودہ و بنیاد دعوی ازین بے بنیاد نہادہ و چون بسابقۂ کرم کمالات اصل پرتو انداز در حقیقت معاملہ وا شود کمالات انعکاسی باصل عاید گردد و امانات باہل امانات شود عارف رو بصحرائے عدم آرد و از ہستی موہوم منخلع گردد این زمان ببقائے حقیقی مشرف شود ظل بیچارہ کہ نصیب او از مطلوب جز استہلاک و اضمحلال نیست از کمالات او چہ دریابد و بحسن و جمال او چگونہ پے برد۔ بیت

بفنائے

گیرم کہ بغم خانۂ ما یار خرامد کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

حضرت حق سبحانہ امثال ما مہجوران را ایمانی باین معانی دہاد و شربے ازین مشرب روزے کناد بالنبی والہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات والبرکات الی یوم التناد۔

مکتوب صد و ہشتاد و ششم (۱۸۶)

بمیرزا امان اللہ در آنکہ در قرب ولایت ہر چند اطمینان نفس است اما کمال آن در قرب نبوت است

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حامداللہ سبحانہ و مصلیا علی رسولہ الکریم حضرت حق سبحانہ باعلی مرتبہ کمال و اکمال رساند و امارہ را باطمینان آرد بیش از اطمینان نفس بصورت شریعت ملتبس است اگر نماز می کند صورت نماز است و اگر روزہ می دارد صورت روزہ است مثلاً بعد اطمینان بحقیقت شریعت صعود می نماید و بحقیقت ایمان و نماز و روزہ و حج و زکوۃ و غیرہا متحقق است اطمینان نفس بر وجہ کمال منوط بقرب نبوت است در قرب ولایت ہم ہر چند نحوی از اطمینان ثابت است اما کمال آن در کمالات نبوت است اہل ولایت باندازۂ قرب ولایت می فرمایند۔ بیت

ہر چند کہ نفس مطمئنہ گردد ہرگز ز صفات خود نگردد

بعد از حصول قرب نبوت اصالۃً و وراثۃً و تبعیۃً اسم و رسم از صفات سیئہ و ردیہ نمی ماند و مخالفت کلا و راسا از و برخیزد و در رنگ لطائف عالم امر مستہلک و مستغرق مطلوب می گردد از مستہلک منخالفت نیاید و از فانی خلاف شر برآید پس در قرب ولایت باندازۂ اطمینان از حقیقت شریعت

نسبت سنت و تحقق بحقیقت شریعت بر وجہ کمال از ثمرات کمالات نبوت است این کمالےست کہ ہمہ انبیا علیہم السلام والصلوات والبرکات دران شرکت دارند خصوصیتے کہ انبیا مرسل و اولوا العزم و خاتم الرسل را علیہم التحیات والصلوات والتسلیمات دران میان ثابت است علی تفاوت الدرجات جدا ست وا از صورت و حقیقت شریعت ورا راست ہر چند شریعت اصل و بنیا داست ۔

مکتوب صد و ہشتاد و ہفتم (۱۸۷)

بآغا رشید در آنکہ مقصود از خلقت انسان تحصیل معرفت حق است جل شانہٗ

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اللہ تعالی ابواب فیض راہموارہ مفتوح دارادقال اللہ تعالی وَمَا خَلَقۡتُ الۡجِنَّ وَالۡاِنۡسَ اِلَّا لِیَعۡبُدُوۡنِ حق سبحانہ وتعالی آدمی را بہر عبادت و بندگی خویش آفریدہ و عبادتے کہ دران وجود عابد درمیان است نزد اہل اللہ از حیز اعتبار ساقط است عبادتے کہ شایان قبول حضرت بے نیاز است آنست کہ عبادت کنندہ دران میان نبود و این معنی مودائے معرفت است چہ معرفت فنائے فی المعروف است کہ ادراک بسیط است پس معرفت شرط عبادت آمد و عبادت بے معرفت صورت نہ بندد و چیزے کہ مطلوب بے آن تمام نشود آن چیز نیز واجب و مطلوب است پس معرفۃ اللہ نیز مطلوب از خلقت انسانی آمد و عبادتے کہ پیش از حصول معرفت است از وسائل معرفت مطلوبہ است پس آن عبادت نیز مطلوب بود لیکن این عبادت سالک ست و آن عبادت عارف شتان ما بینہما رَبَّنَاۤ اَتۡمِمۡ لَنَا نُوۡرَنَا وَاغۡفِرۡ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ

مکتوب صد و ہشتاد و ہشتم (۱۸۸)

بخواجہ عبد الصمد کابلی در آنکہ مرید مرآت کمالات پیر است و ذکر نصائح ۔

صحیفہ شریفہ رسید از سرگرمی یاران طریق نوشتہ بودند کہ بعضے بحضور آمدہ از نفی خطرات خبر می دہند حمد اللہ سبحانہ علی ذلک حمدًا کثیرًا یاران شما مرایائے شما اند احوال شما است کہ در مرآت

آنہا منعکس می شود در کار خود سرگرم باشند ہم باحوال یاران پردازند وہم باحوال خود یک دو وقت از برائے خلوت معین سازند و بتکرار کلمۂ نفی و اثبات بیشتر راغب بوند و بلا نفی مرادات و مقاصد نمایند و سلب وجود و توابع آن از خود جویند تا تمام منتفی گردند و عدمیت ذاتی و فقر جبلی روئے دہد و حقیقت بندگی و کمال خداوندی جل شانہ جلوہ فرماید۔

مکتوب (۱۸۹) صد و ہشتاد و نہم

بحضرت مخدوم زادۂ عالی قدر شیخ محمد صبغۃ اللہ سلمہ اللہ تعالیٰ در شرح کلمۂ طیبہ کہ حضرت مجدد الفِ ثانی امام ربانیؒ را بآن ملہم ساختند کہ دنیائے ترا آخرت گردانیدم۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی حضرت ایشان ما را رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبشر ساختہ بودند بآنکہ دنیائے ترا آخرت گردانیدم سطرے چند در شرح این عبارت علیہ وحل این مکاشفۂ غیبیہ مرقوم می گردد بگوش ہوش استماع نمایند بدانند کہ ہر چہ در دنیا مشہود می گردد بے شائبۂ ظلیت نیست کہ دنیا تاب ظہور اصل بے شائبۂ ظلیت ندارد و موطن ظہور اصل آخرت است و چون دنیائے ایشان حکم آخرت گرفت ناچار موعود اخروی درین نشاۃ جلوہ گر گشت و نصیبے از اصل بے شائبۂ ظلیت بحصول پیوست و نیز می تواند کہ بعضے تمتعات این نشاۂ فانیہ کہ موجب تنقیص درجات اخرویہ است در حق ایشان نہ این چنین باشد بلکہ باعث ترقی درجات بود چنانچہ نعیم آخرت کہ تمتع بآن موجب ترقی است بیانش آنست کہ اشجار و انہار بہشت و ہمچنین حور و غلمان آن مقام مظاہر معانی تنزیہی و تحمیدی اوست سبحانہ کہ درین دار بہمان معانی بکسوت حروف وصور کلمات پیدا شدہ است کسبحان اللہ والحمد للہ مثلاً و چنانچہ مباشرت این کلمات درین دار دنیا موجب ترقی است ہمچنین تمتع از آن فواکہہ در بہشت و مباشرت بآن لذائذ و نعم موجب رفع درجات و ترقی مقامات است و چون بکرم الٰہی عم احسانہ دنیائے ایشان آخرت گشت لاجرم

تمتع تعیم اینجائی در تنگ مباشرت لذائذ آنجائی گشت و نیز می تواند کہ سالک این راہ ہر چند قطع منازل وصول نماید و باصل اصول برسد و بتجلیات ثلثہ مشرف شود و مشاہدات متکیفہ و غیر متکیفہ وسائر لوازم ولایت را حاصل نماید اما تا در قید زندگانی این جہان است و در تنگنائے جسد محبوس است مقید حبل الخیال است و خلاصی بالکل از قید خیال دریں دار محال است چنانچہ مولانائے روم قدس سرہ قریب احتضار میفرمودہ اند

بیت من شوم عریان زتن او از خیال تا خرامم در نہایات وصال

یعنی تخلص از قید خیال بے خلاصی از تنگنائے جسد ممکن نیست و چوں دنیائے ایشاں حکم آخرت گرفت لاجرم مطلوب دریں نشاۃ منزہ از تحت خیال مبرا از اختراع وہم جلوہ گر گردد و نیز می تواند کہ رویت موعود اخرویست و نصیبے ازان در دنیا ہیچ کس را نیست مگر سرور دین و دنیا را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و حضرت ایشان ما تحقیق نمودہ اند کہ ہر کمالے کہ نبی را بود کمل متابعان وارث را نیز بتبعیت و طفیل ثابت است پس اگر از لوش خوان این نعمت ہنیہ نیز نصیبے ارزانی داشتہ باشند می شاید ہر چند رویت نباشد کہ آن باجماع امت غیر واقع است چہ حصول اصل شے دیگر است و نصیبے ازاں یافتن دیگر چنانچہ آنحضرت نوشتہ اند کہ ہر چند رویت نیست اما کالرویۃ است فافہم فان کلامنا اشارات وبشارات لک و می تواند کہ محمل آن عبارت شریفہ این باشد کہ دنیا دار عمل وکسب است و آخرت دار جزا و اجر است پس انفع دریں دار اعمال است کہ مقربات اند و نیز می بخش و اگر از ثمرات مکاسب جزائے عمل است چیزے دریں دار عنایت فرمایند ہر آئینہ موجب تنقیص درجات اخروی باشد ولہذا تری بعض من اعطی الثمرات فی ہذہ الدار یتمنی عند الموت ان لایکون لہ من ہذہ الامور شئی وکان ہذا ہو السر فی عدم ظہور کثرۃ الاحوال من الصحابۃ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین مع انہم فی الدرجۃ العالیۃ من الولایۃ ہذا لکن لما جعل اللہ تعالیٰ دنیاہم اخرۃ فلایکون حصول الثمرات لہم فی ہذہ النشأۃ منقصۃ لدرجات آخرتہم کما قال اللہ تعالیٰ فی حق خلیلہ علی نبینا وعلیہ الصلوات والسلام وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ولعل وجہ ان ہذا الزمان لقربہ ودنوہ من الاخرۃ ملحق بتلک الدار فیظہر فیہ ما اختص بالاخرۃ لکن ہذا الحکم

مخصوص بمن شرف بهذه السعادة العظمى والى ولنا القصوى ولا يجوز لاحدان يقيس عليه نفسه الا من ادخل فى هذا الحكم بكرمه سبحانه چنانچه حضرت ایشان درباره مخدومی مکرمی شیخ محمد سعید و این فقیر فرموده اند که شما هر دو را داخل این حکم ساختند الحمد لله رب العلمین علی ذلک و علی جمیع نعمائه حمدا کثیرا طیبا مبارکا۔

مکتوب صد و نودم (۱۹۰)

بمخدوم زاده محمد سیف الدین در ذکر معرفت مسموعه از حضرت پیر دستگیر۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی حضرت ایشان مارضی الله تعالی عنه فرمودند که در نماز چاشت بودم دیدم بلائے عظیم از سینۂ من بر آمد و آشیانۂ او را از ان جا بیرون کردند و ظلماتے که در نواحے آن بود نیز دور شد و سینه را انشراح عجب رو داد بعد از ان معلوم شد که این وسواس خناس بود که در قرآن مجید از شر آن باستعاذه امر فرموده خطرات و وساوس که در اصول دین پیدا می شوند منشاء آن ہمیں خناس است که در سینه آشیانه دارد و ہر وقت نیش می زند و کمال شرح صدر بے رفع آن ممکن نیست بعد ازیں ماجرا مدتے فرمودند که در حلقہ استماع قرآن مجید می نمودم دیدم که در اثنائے استماع بعض وساوس نامناسب در خود یافتم مستغفر شدم و متحیر گشتم که خناس زائل مگر باز عود کرد دیدم سینه بہمان صراقت و لطافت است بعد از ان ظاہر شد که این خناس ورائے خناس سینه است و آشیانۂ او در قلب است در رفع آن متوجه شدم دیدم که این خناس ہم شبراً شبراً از قلب بدر شد والسلام علیکم و علی من لدیکم۔

مکتوب صد و نود و یکم (۱۹۱)

بفقیر حقیر محمد عبید الله عفی عنه در کمالات ذات موہوب عارف تام المعرفۃ۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی سرّے غریب و رمزے دقیق از مکمن بطون بمنصۂ ظهور می رسد ہمگی گوش باش و بشنو چون عالم را که اعراض مجتمعه است و ذاتی و جوہرے در وے کائن نیست

که بآن قیام اعراض گردد و قیامے بذات نه موهوب عارف تام المعرفت دهند و آن را مقوم ایشان سازند
آن ذات موهوب را نصیبے از بیچونی خواهد بود چنانچه تحقیق این مبحث در مکاتیب دیگر نموده آمده است و چون
نصیبے از بیچونی پیدا کرد از دید و دانش بیرون رفت و از فهم و وهم خارج گشت عقل سلیم هر چند جست و جوے
آن نماید هیچ حاصل از وے بدست نیارد و وهم با وجود سرعت سیر هر چند که دور در رود هیچ پے بوے
نبرد و او را او را الورا ابدا با وجود جوهریت و امکان حکم بجوهریت و امکان در روے نمیتوان کرد و جز حکم
بهستی حکم دیگر قبول نمی نماید والسلام علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی علیه و
علی آله و صحبه الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب صد و نود و دوم (۱۹۲)

نیز به فقیر حقیر محمد عبید الله عفی عنه در ذکر بشارت اصالت در بارهٔ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله
تعالی عنه و حضرت ایشان سلمه الله تعالی۔

بسم الله الرحمن الرحیم والصلوٰة والسلام علی رسول الله حضرت ایشان ما رضی الله تعالی عنه می فرمودند که
بقیه از خلقت سرور دین و دنیا علیه و علی آله الصلوٰة والبرکات العلی مانده بود و آنرا الوش گویان
بیک فردے از دولتمندان امت او عطا فرموده اند و تخمیر طینت او از آن نموده و ازین راه آن فرد را
از اصالت بهره ور ساخته از آن بقیه بعد تخمیر طینت آن فرد نیز بقیه قلیلے مانده بود آن بقیه نصیب
یکے از منتسبان آن فرد آمده است و تخمیر طینت او از آن فرموده اند و باندازهٔ آن حظے از اصالت نیز
یافته اِنَّ رَبَّکَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ ما ناکه نصیبے که حضرت مهدی موعود را علیه الرضوان از اصالت ست
از راه حضرت عیسی علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام و نیز آن عالی حضرت متعالی منقبت می فرموده اند که چون
بمحفل عالی یعنی محفل انبیائے کرام علیهم السلام رسیده شد از ازدحام اهل مجلس در انجا گنجایش
نشستن دیگرے نبود حضرت خلیل علی نبینا و علیه الصلوات والتسلیمات که شان خاص در ان جا
داشتند باهل آن مجلس خطاب کرده فرمودند یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا تَفَسَّحُوْا فِی الْمَجَالِسِ،

اہلِ مجلس جنبید تا جاے وسیع براے نشستن بہم رسید در آنجا نشستم۔

تنبیہ: از حصول کمالات نبوت مر بعضے افراد امت را بطریق تبعیت و وراثت لازم نمی آید که آن بعضے نبی باشد یا مساوات بانبی پیدا کند چه حصول کمالات نبوت دیگر است و حصول منصب نبوت دیگر چنانچه تحقیق این معنی بتفصیل در مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشان مسطور است والسلام علی من اتبع الهدی۔

مکتوب (۱۹۳) صد و نود و سوم

بحضرت مخدوم زاده بلند مرتبه خواجه محمد نقشبند سلمه الله تعالی در ذکر بعضے مکاشفات حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه بطریق اجمال۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی. حضرت ایشان ما راقدسنا الله سبحانه بسره الاقدس پیش از مرض موت تپے و سرفه عارض شده بود روزے چند از ان مرض صحت روے داد چنانچه بحالت اصلی آمدند و بے تکلف بمسجد حاضر می شدند بعد از یکماه کم و بیش تپے عارض شد که روز ششم از ان بدار السرور رحلت گزیدند در ایام نقاہت مرض پیشین می فرمودند که من مستغرق کمالات اہلبیت رسول صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم و در ان ضعف با کمال استبشار بیان می فرمودند که مرا در باغ اہل بیت سر داده اند و بعجائب و غرائب آن موطن مشرف می سازند و شطرے از ان در معرض اظهار نیز آوردند و بعضے از خصائص و کمالات حضرت امیر را کرم الله تعالی وجهه که دیده فکر و وہم اندیشه از ان خیره و در راه راست شروح ساختند و ہمچنین کمالات حضرت فاطمه زہرا و حضرات حسن و حسین را رضی الله تعالی عنهم بیان نمودند و علی ہذا القیاس سائر کمالات دوازده ائمه را فرمودند بدین تقریب کمالات و خصائص حضرات شیخین و حضرت ذوالنورین را بیان نمودند و نسبت و منزلت ہر کدام از خلفاء اربعه و اہل بیت با آن سرور علیه وعلی آله وصحبه الصلوة والسلام مشروح ساختند و بعضے از خدمات شائسته خود را که بوقوع آمده نیز در میان آوردند و ندرے از کمالات حضرت

شیخ عبد القادر جیلانی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس راہم بیان کردند چنانچہ درمرض آخر این ذرہ حقیر را وصیت بنوشتن بعضے ازین اسرار کہ قابل اظہار بود نمودند چنانچہ این فقیر بمقتضائے وصیت در ایام عزلت آنحضرت بحسب فہم قاصر خویش باچشم گریان ودل ریش واجبہ روضہ منورہ نشستہ آن درہائے ناسفتہ را درسلک نظم کشیدہ وداخل مکتوبات قدسی آیات آنحضرت گردانید چنانچہ ختم مکتوبات جلد ثالث بہماں مرقومات مقرر گشت والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب صد ونود وچہارم (۱۹۴)

بمولانا محمد افضل در ذکر بعضے مقامات عالیہ حضرت ایشاں سلمہ اللہ تعالیٰ با اشارت بآنکہ آن مقام عالی مربوط باصالت ومحبوبیت است۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ بتاریخ سوم ماہ شعبان روز سہ شنبہ سنہ احدی واربعین بعد الالف در نماز عصر بسط عظیم عظیم رو داد ومنزلت عالی وکیفیت بس شگرف کہ ہرگز مثل آن رونداده بلکہ محظور ومتصور ہم نگشتہ شرف ورود یافت واموری درمیان آمد کہ مصداق لاعین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب احد بود زبان را یارائے گفتن آن نہ قلم را تاب نوشتن آن نہ۔ بیت

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست　　　ہم قصہ غریب وحدیث عجیب ہست

انگارم کہ حصول آن وابستہ بنشأۂ اصالت ومحبوبیت است ماناکہ آن مقام را خصوصیتے بکاتب بود کہ دران بارگاہ معلا خود را منفرد دید نتائج کلمۂ طیبہ وسائر الفاظ ذکر مثل تسبیح وتحمید وتکبیر را دران حریم قدس گنجایش نیافت اگر گنجایش ہست قرآن راست ونماز را ہم بعلاقہ قرآن سوائے تلاوت قرآن مجید واداء نماز نسبت بآن مقام تعطیل وبیکاری می یابد ومی فہمد کہ ہیچ کسب وعمل را در حصول این نسبت علیہ مدخل نیست موہبت صرف است وسابقہ عنایت می باید دگر ہیچ ماناکہ ریاضات ومجاہدات در مبادی قرب ولایت دخل دارد نا زمانے کہ سیر در اصل واصول

اصول است اعمال صالحہ سود مند و نتائج بخش است کہ بوسیلہ آن سالک مستعد ترقیات می فرماید و بتکرار کلمہ طیبہ نفی و اثبات از ظل باصل آن راہ می کشاید و از اصول باصول اصول عروج می نماید و آنچہ مذکور شد بقرب نبوت تعلق دارد درانجا اصل را در رنگ ظلال درراہ باید گذاشت ریاضات شاقہ بحوالی آں بارگاہ معلی راہے نمی کشاید وصول بآن مقام بموہبت محض است یا بمحبت صرف خصوصیت و عدم شرکت احدے کہ دربالا مذکور شد چوں نیک تامل نمودہ بدکہ ازاں رہگذر است کہ ہر کسے کہ باین منزل رسیدہ است مقامے از خود دارد کہ دیگرے را بالاصالت دران شرکت نیست ہر چند واصلان آن مقام اقل قلیل اند از انجا حضرت ایشان را کہ درانجا ملاحظہ نمود بغایت عظمت و نہایت ابہت در نظر آمدند چنانچہ عقل و وہم در ادراک آن حیران و سراسیمہ است و زبان قلم و قلم زبان در بیان آن عاجز و قاصر۔ باید دانست کہ عالم را ظل حضرت حق سبحانہ دانستن یا مرآت او تعالیٰ تصور نمودن و موہوم دیدن و کمالات منعکسہ ظل را باصل سپردن و ظل را خالی بلکہ معدوم فہمیدن بعد ازاں آنرا بکمالات اصل متحقق یافتن ہمہ در قرب ولایت کہ از ظل باصل پیوستن است می فہمد بعد ازانکہ اصل را در رنگ ظل درراہ گذارد و بحوالی آن حریم قدس برسد از این امور ہیچ درکار بلکہ منصور نبود آنجا ظل دانستنی نیست و اوصاف را باصل دادہ و خود را فانی و مستہلک دیدنی نہ بقا و تحقق باصل پیدا کردن مشہود نمی گردد و وصول آن موطن را راہ جدا است ازین راہ بآن مقام رسیدن دشوار است آن موطن ظہور جمال و رضا است اگر تعبیر ازان بضحک نماید گنجایش دارد والعلم عند اللہ سبحانہ والسلام۔

مکتوب (۱۹۵) صد و نود و پنجم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد نقشبند در کشف سر اتباع حضرت خیر البریہ علیہ السلام مر ملت حضرت ابراہیم را علیہ السلام باذکر بعضے اسرار خفیہ این معرفت از ملفوظات حضرت مجدد الف ثانی رحمت۔

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ والسلام علی رسولنا الکریم مقصود از امر باتباع پیغمبر ما علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات ملت حضرت ابراہیم را علیہ السلام وطلب کردن آنسرور علیہ الصلوات

و برکات ہمانا بصلوات و برکات آنحضرت را حصول مقامی است مر آن سرور را کہ وصول بآن مقام بیسر نیست بے گذشت از مقام حضرت ابراہیم و وصول بمقام حضرت ابراہیم مربوط است بمتابعت ملت وے علیہ السلام چہ بے متابعت آن ملت بآن مقام راہ نیست و نسبت یکے ازاں دو مقام بدیگرے چوں نسبت محراب ست بمسجد و منبقن است کہ رسیدن بمحراب کہ مقام امام است بے قطع مسافت بقعۂ مسجد متصور نیست چہ مقام اول مرکز است و مقام ثانی محیط آن مرکز و در نظر کشفی نفوق مرکز بر محیط ہمیں قسم می در آید و وصول مرکز بے قطع مسافت محیط بیسر نیست و چوں وقت استجابت این دعوت رسید حضرت سید الاولین و الآخرین علیہ افضل الصلوات و التسلیمات ازان مقام کہ دراں تشریف ارزانی داشتند عروج فرمودند کہ بشوق تمام در مقام حضرت ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدند و دراں مقام عزیز توقف ورزیدند و امورے درمیان آمد کہ از جملۂ اسرار لازم الاستتار است بعد ازاں آنحضرت درآن مقام کہ مربوط بمتابعت ملت حضرت ابراہیم علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بود داخل شدند آن مقام شگرف بس عجیب مقامے است کہ ہیچ مقامے از ہیچ رسولے مثل آن مقام نیست چوں درآن مقام مستقر شدند نظرے کہ بحال واپس ماندگان داشتند کم تر گشت و بکلیت متوجہ جناب قدس گشتند و در خلوت خانۂ خاص با محبوب خلوت داشتند و نیز محسوس گشت کہ چوں آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ و سلم در صدد عروج بودند بعضے از اصحاب کرام علیہم الرضوان نیز بتبعیت ایشان درین عروج شریک بودند و چوں آنحضرت داخل مقام خاصہ گشتند اصحاب کرام در مقام حضرت ابراہیم علیہ السلام زیر قدم مبارک ایشان ماندند و در مقام خاصہ گنجایش نیافتند بعد ازاں مرئی گشت کہ آنحضرت علیہ السلام متوجہ گشتہ حضرت ابابکر صدیق را کشیدہ در مقام خاصہ داخل ساختند رضی اللہ تعالیٰ عنہ و دربارۂ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تردد است آیا داخل ساختند یا نہ، اما ظن غالب آنست کہ ایشانرا نیز در مقام خاصہ گنجایشے شد والسلام

❊

مکتوب صد و نود و ششم (۱۹۶)

بحضرت مخدوم زادہ عالی مرتبہ شیخ محمد صبغۃ اللہ در بیان مقامے کہ فوق مقام رضا است۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حضرت ایشان در مکتوبے از مکتوبات جلد ثانی نوشتہ اند کہ فوق مقام رضا مقامے نیست مگر خاتم الرسل را علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام این معرفت از معارف سابقہ آنحضرت است بعد ازاں می فرمودند کہ من وقتی بر انبیا علیہم الصلوات و درود می فرستادم دیدم کہ انبیا علیہم السلام با جمعہم از مقام خویش عروج فرمودند و سر یکے ازین بزرگان بمقامے کہ فوق مقام رضا بود بہ بسایط چند ملحق گشتند و سرور دین و دنیا علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بمقامے کہ مربوط بمتابعت ملت حضرت ابراہیم علیہ السلام بود عروج فرمودند و بآن مقام عزیز ملحق گشتند الحمد للہ رب العالمین والسلام

مکتوب صد و نود و ہفتم (۱۹۷)

بملا سجاول در جواب عریضۂ وے کہ مشتمل بر واردات بود و جواب بعضے اسولہ کہ پرسیدہ بود۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب اخوی اعزی رسیدہ خوش وقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اند و در نسبت باطنی و رابطۂ معنوی فتورے نرفتہ است بلکہ امید است کہ روز بروز قوی تر گردد از قوت رابطہ است کہ تفاوت واردات در حضور و غیبت نمی فہمند و یکسان تصور می نماید تفاوت در حضور و غیبت غالباً ثابت است لیکن در قوت نسبت قلت تفاوت است و ہر چند قوت بیشتر قلت زیادہ تر اگر این قسم قلیل بعنوان معدوم ظاہر شود و حضور و غیبت یکسان نماید مستبعد نبود اگر گویند گاہ باشد کہ طالب رشید در غیبت ترقیات نماید و از حالت حضور بلند تر رود پس واردات غیبت در حق او افزون و زیادہ از واردات حضور شد گوئیم کہ اگر در حضور می بود می تواند کہ زیادہ تر ازاں ترقی می نمود۔

نوشتہ بودند کہ پیش ازین حضور حق جل وعلا در بیرون خود می یافتم اکنون در درون خود می یابم الخ بلے معتبر نزد این طائفہ علیہ شہود انفسی است و شہودی کہ بیرون از خود بود چندان اعتبار ندارد گفتہ اند۔ بیت

ہمچو نابینا مبر ہر سوئے دست ❊ با تو در زیر گلیم است ہر چہ ہست

لیکن گرفتار این مشہود نباید بود و آنرا ظلے از ظلال مطلوب باید تصور نمود حضرت حق سبحانہ چنانچہ ورائے آفاق است ورائے انفس است نیز پس او را عز برہانہ ورائے درون و بیرون باید جست و بیرون آفاق و انفس باید طلبید این معاملہ بعقل عقیل معقول نشود و بکشف ارباب ولایت ظلی مکشوف و مدرک نبود نور فراست کہ مقتبس از مشکوٰۃ نبوت ست درک این معنی می نماید و کریمہ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ کشف سر این معما می فرماید و حالتے کہ در حین ادائے نماز فرض رومی دہد عالی و اصیل است از مطالعہ آن ذوقین گردید۔ نوشتہ بودند کہ مردم این دیار بعد ہر پنج نماز دست برداشتہ فاتحہ می خوانند و این عمل را بر خود لازم گرفتہ اند و تارک آنرا با عتراض پیش می آئند۔ مخدوما این نوع فاتحہ خواندن عمل بزرگان ما نیست و در اعمال پیغامبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بنظر نہ در آمدہ است فی خزانۃ الروایات من الخلاصۃ قراءۃ الفاتحۃ لاجل المہمات بعد الفرائض بدعۃ از مصافحہ بعد نماز جمعہ کہ در آنجا متعارف است استفسار نمودہ بودند۔ مخدوما مصافحہ فی نفسہا مسنون و عمل بزرگ است و تعیین این وقت بدعت، پس این عمل ہم وجہ حسن دارد و ہم وجہ قبح نہایت کار آں اگر باباحت بکشد چنانچہ بعضے گفتہ اند مغتنم است فی خزانۃ الروایات قال الشیخ محی الدین النووی فی الاذکار المصافحۃ مستحبۃ عند کل لقاء واما ما اعتادہ الناس بعد صلوٰۃ الصبح والعصر فلا اصل لہ ولکن لا باس بہ فان اصل المصافحۃ سنۃ وکونہم حافظین علیہا فی بعض الاحوال ومفرطین فی بعض منہا لا یخرج ذلک البعض عن کونہ من المصافحۃ التی ورد بہا الشرع۔

مکتوب صد و نود و ہشتم (۱۹۸)

بآقا رشید در آنکہ درین طریقہ علیا اخذ فیوض برابطہ و محبت شیخ است و تحریض بر رعایت آداب شیخ و دوام ذکر و بیان فنا قلب و نفس۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامداً للہ و مصلیاً علی رسولہ اللہ تعالیٰ از رقیت ما سوائے محرر ساختہ در مدارج قرب ترقیات دہاد صحیفہ گرامی مشرف ساخت حمداللہ سبحانہ کہ فقرائے دور افتادہ از یاد نرفتہ اند و نسبت حبی و ارتباط معنوی بحال خود است محب این طائفہ با این طائفہ است المرء مع من احب در طریقہ ما مدار وصول بدرجہ کمال مربوط برابطہ محبت است بشیخ مقتدا طالب صادق از راہ محبتے کہ بشیخ دارد اخذ فیوض و برکات از باطن او می نماید و ساعۃً فساعۃً برنگ وی برآید مقرر است کہ فنا فی الشیخ مقدمہ فنا فی اللہ است ذکر ہر چند از اسباب وصول است لیکن غالباً مشروط برابطہ محبت و فنائے در شیخ است سالک این راہ را دو چیز ناگزیر است محبت بشیخ مقتدا با رعایت آداب صحبت و دوام ذکر چنداں بذکر قلبی مداومت نماید کہ دوام پذیرد و غفلت در فضائے آن نباشد و از تکلف یاد کرد وا رہد و حضور ملکہ دل شود و صفت او گردد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ درین وقت غفلت ظاہر بر حضور باطن سرایت نکند و نوم صوری با توجہ معنوی جمع گردد چوں این کیفیت حضور غالب آید و قوت پذیرد نفس حاضر از میان برخیزد و رخت بصحرائے عدم کشد این زمان حضور خود بخود در روے نماید و لا بذکر اللہ الا اللہ جلوہ فرماید۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

مخدوما در باب دفع شر اعدا و حساد دعا و توجہ کردہ می شود امید کہ مخذول گردند والسلام اولاً و آخراً

مکتوب صد و نود و نہم (۱۹۹)

بحاجی حسین در شرح اذواق و مواجید او کہ نوشتہ بود

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ صحیفۂ گرامی اخوی حاجی محمد حسین رسیدہ خوشوقت و مسرور گردانید از فنا و عدمیت خود نوشتہ بودند۔ بیت

بلے ہر جا شود مہر آشکارا ٭ سُہا را جز نہان بودن چہ یارا

ہنگام طلوع انوار احدیت غیب در اضمحلال و استہلاک اطوار کثرت موہوم چہ ریب است لیکن درین عدمیت و اضمحلال تفاوت اقدام سالکان بسیار است از انجملہ محمدی المشرب را این فناد استہلاک بذہاب عین و اثر می رساند کذا و کذا و نیز نوشتہ بودند متشخص شدہ است کہ این ہمہ واردات و حرکات و سکنات بر عدم است کہ او سبحانہ و تعالیٰ بقدرت کاملہ خود ظاہر ساختہ کار خود بخود است و چیزہائے غریب و عجیب برین معدوم دارد فرمودہ کہ در تحریر در نمی آید آرے بعد اسقاط اضافات و رد منتسبات باہل آن معاملہ از خود بخود است اگر حضور است حضور خود بخود است و اگر توجہ است ہم از خود بخود است و عارف را غیر از استہلاک و اضمحلال و انعدام ازین مقام نصیبے نیست۔

نوشتہ بودند درین روزہا نجد امثال ظاہر شدہ است کہ در ہر آن تمام عالم در عدم می رود و مثل آن بوجود می آید درین حیرت افزودہ است۔ مخدوما حضرت ایشان ما قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ الاقدس حل این معاملہ در مکتوبات نمودہ اند اگر حل آن خواہند آنجا مطالعہ نمایند و مقامات بعضے سبز رنگ و بعضے رنگ شمس کہ ظاہر شدہ نوشتہ بودند بوضوح انجامید بالجملہ ہمہ احوال و مواجید درست و پسندیدہ است حق سبحانہ ترقیات نصیب وقت کناد و از دوستان دریوزہ دعا است۔

(۲۰۰)
مکتوب دوصدم

بصوفی نور بیگ در تحریص بر دوام ذکر و اختیار عزلت و سر تجویز تعلیم طریقہ مر ناقص را و آنکہ آنچہ در وقائع روی دہد اعتبار ندارد۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الحمد للّٰہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ اللّٰہ تعالیٰ ابواب فتوح را ہموارہ مفتوح داراد و مکتوب مرغوب معا از برادر گرامی مولانا نور محمد رسیدہ

خوشوقت ساخت باید کہ ہمبرین منوال از احوال ظاہری و باطنی خود احبۂ دور افتادہ را اطلاع میدادہ باشند۔ نوشتہ بودند کہ در تکرار سبق باطنی بجد است و نفی و اثبات نیز در تکرار دارد نیک و مبارک است نوعے بتکرار ذکر مفید باشد کہ ماسوائے مذکور از ساحت سینہ رخت بربندد و اسم و رسم ماسوای از آئینہ دل محو و متلاشی شود اکثر اوقات در زاویۂ نامرادی بعزلت باشند و با خلق کمتر اختلاط نمایند و بذکر قلبی و لسانی مشتغل باشند و در ذکر گفتن ہیچ چیز ملحوظ نبود از قبول خلق و حصول احوال و مواجید بے غرضانہ ذکر گویند و در وقت نشاط بچندے کہ گفتہ شدہ است تلقین ذکر بکنند بطریق سفارت نہ بطریق اصالت و خلافت و شرایطے کہ نوشتہ بودند بر تقدیرے است کہ بسر خود تلقین بکنند اگر بسفارت چندے را تلقین ذکر کنند این شرائط در کار نیست کہ شما مترجم مثل نیستید و این ذکر گفتن ہم جبر نیست باختیار شما است اگر بے تکلف اقبال و انشراح صدر باشد بگویند والا ہیچ در کار نیست آنچہ لابدنیست دوام ذکر و مراقبہ است تکمیل دیگرے فرع کمال خود است و این اجازت اشخاص معدودہ بواسطہ آنست کہ چندے جمع شدہ مشغولی کنند بہتر است کہ فیض یک دیگر بر ہمدیگر منعکس می شود۔

نوشتہ بودند کہ اگر در واقعہ بسا لکے پیر رخصت تلقین بدہد از ارواح بزرگان گذشتہ نیز ظاہر شود آں سالک را تجویز تلقین ہست یا نہ۔ مخدوما اجازت تلقین تعلیم طریقت امر بزرگی است بخواب و واقعہ صورت نمی بندد تا در بیداری اجازت نکنند اجازت صورت پذیر نیست و ہمچنیں احوال و مواجید و قطبیت و فردیت و غوثیت و امثال آنکہ در منامات و وقائع ظاہر شود نزد این اکابر معتبر نیست آنچہ در بیداری از احوال و مواجید روئے دہد از آن اینکس قطب و غوث کسے است کہ در خارج و بیقظہ بایں دو منصب سرفراز است اگر کسے خود را در خواب پادشاہ دید پادشاہ نمی شود تا در خارج پادشاہ نباشد۔ بیت

چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم ۔۔۔ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم

این قدر ہست کہ وقائع و منامات صادقہ مبشرانند و مخبر از استعدادات اولیا است و بسا است کہ

آن معنی استعدادے بظہور آید و بسا است کہ در معرض ظہور نیاید جانے باید کند کہ معاملہ از قوت بفعل آید داز گوش بآغوش رسد عزیزے کہ در صحبت او می گذرانند خوبیہاے اورا نوشتہ بودند کہ درین وقت بسیار غنیمت است و دریوزہ توجہ و فاتحہ دربارہ او طلب داشتہ توجہے دربارۂ آن عزیز نمودہ آمد و فاتحہ از برائے ازدیاد توفیق او خواندہ شد باجابت قرین باد۔

مکتوب دوصد و یکم (۲۰۱)

بمولانا محمد حنیف دربیان نسبت وے و ذکر نصائح۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفۂ شریفۂ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف رسیدہ خوشوقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اندواز یاد دورافتادگان فارغ نیستند واز ہوس مطلب خالی نہ خاطر بجانب شما نگران می باشد نمی داند کہ بچہ روش زندگانی می نمایند و چہ اطوار در پیش دارند۔ بیت

خوابم بشد از دیدہ درین فکر جگر سوز　کاغوش کہ شد منزل آسایش خوابت

درین نزدیکی کتابتے ازاں صوب از دوستی رسیدہ کہ گلہ از اطوار شما ظاہر ساختہ ہرچند نام شما ننوشتہ است لیکن غالباً تعرض بشما نمودہ و کلمہ ہم مجمل متعرض بودہ از خواندن آن خاطر بسے متالم گردید کہ از شما چہ دیدہ باشد کہ نوشتہ است ہرچند ظاہر بینان از ارباب باطن چہ خبر داشتہ باشند لیکن چوں بشما طبیعت را محبت و میلانے است و خاطر خواہان کمال شما است از اندک چیزے ازجا میرود و قلق پیدا می آید۔ دراثنائے نوشتن کتابت توجہے بباطن شما نمودہ شد بہ نسبت ماخوذہ معمور یافت و زیادہ از متوقع مفہوم شد ہیچ غبارے بخاطر نماند الحمد للہ سبحانہ علی ذلک وعلی جمیع نعمائہ۔ زنہار در ارضاے اہل حقوق نوعے نمایند کہ منجر بعدم رضائے صاحب حقیقی گردد حق اللہ سبحانہ بر جمیع حقوق غالب است حق او را بکمال رعایت ادا نمودہ بحقوق دیگران باید پرداخت اوقات خود را مضبوط دارند و با اہل غفلت و اہل دنیا مہما امکن پیش نیایند و باحوال طلبہ

کلمہ نسخہ گلہ
گلہ

نیک پردازند وعمدہ درضمن گرفتن کسے راو برداشتن مرض دیگرے وجز آن جمع ہمت است و حدانی التوجہ شدن و اگر این قسم امور درمیان نبود ہیچ نقص ندارد وولایت بآن منوط نہ از محسنات زایدہ است والسلام

مکتوب (۲۰۲) دوصد و دوم

بحافظ محمد شریف در نصائح۔

خدام حافظ جیو از ین دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند و از دعائے خیر منسی نسازند و این عمر چند روزہ را در اہم امور صرف نمایند و احیائے لیالے وگریہ سحری را از مغتنمات شمرند و شبہائے تار را بانوار و اذکار روشن دارند و در تجارات صدق و امانت را مرعی سازند حدیث۔ ان اللہ یحب التاجر الصادق شنیدہ باشند و از عقود فاسدہ وربویہ محترز بوند درین باب تاکید تمام نمایند کہ محل لغزش علما است چہ جائے غیر علما کدام عالم خواہد بود درین زمان کہ ازین عقود خالی باشد الا من عصمہ اللہ سبحانہ از علمائے متدین ہموارہ متجس این عقود باشند و تحقیق این مبحث جویند و از حق سبحانہ بزاری نجات ازین ورطہ مہلکہ خواہند والسلام علی من اتبع الھدی۔

الصدوق

مکتوب (۲۰۳) دوصد و سوم

بارشاد پناہ میر محمد نعمان در اسرار غامضہ فنا و بقا و دقایق قیومیت و جامعیت انسان کامل

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی نقابت دستگاہا شمہ از جامعیت انسان کامل در تحریر می آید استماع فرمایند عارفے بعد از فنائے اتم کہ مربوط است بذہاب حقیقت عدمیہ کہ مورد انائے اوست چون بقا باسم الٰہی جل شانہ پیدا کند و حقیقت ثبوتیہ بجائے حقیقت عدمیہ نشیند مدبر و متصرف در وے ہمان اسم خواہد بود و باوصاف آن اسم متصف و متحلی خواہد گشت و بحیوٰۃ و علم و سمع و بصر و کلام و ارادت و قدرت آن اسم حی و عالم و قادر و سمیع و بصیر و متکلم خواہد شد چہ ہر اسم الٰہی جل سلطانہ متضمن اسما و صفات ست و چون آن اسم ظل اسم دیگر است و جزئی است

از جزئیات آن اسم عارف از راہ ظل باصل خواہد پیوست و در رنگ سابق باوصاف اسم لاحق منصف خواہد گردید و باز از ان اصل باصل آن خواہد ملحق گشت و از اصل ثانی باصل ثالث و از ثالث برابع و خامس الی ماشاء اللہ تعالیٰ متحقق خواہد گشت و چون ہر اسم را با اسماء دیگر مشارکتے ہست از راہ مابہ الاشتراک باسماء دیگر کہ مباین اصول وی اند نیز بقا خواہد یافت و این ہمہ اسماء را لایعد ولا یحصی در رنگ اجزاء عارف خواہد شد الی ان ینتہی الی حضرۃ الذات تعالیٰ و تقدس و عادت اللہ جاریست کہ بعد از قرون از ہزاران یکے را ببقائے ذات مشرف می سازند و دانے کہ نصیبے از بیچونی داشتہ باشند از ان مرتبۂ مقدسہ آن عارف را عطا می فرمایند کہ کنہ عارف بود و این ہمہ اوصاف بآن ذات قائم باشند بلکہ افراد عالم نیز بآن ذات قائم بوند چرا کہ افراد عالم در جنب او چونکہ مظاہر اسماء و صفات اند ذاتے در آنہا کاین نیست پس آن عارف بحکم خلافت قیوم عالم می گردد و حکم وزیر بہم می رساند۔ فَانْظُرْ اِلٰی اٰثَارِ رَحْمَۃِ اللّٰہِ کَیْفَ یُحْیِی الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِھَا این زمان آن ذات بجائے حقیقت ثبوتیہ می گردد و مدبر و متصرف می شود از ین جا جامعیت این عارف را باید فہمید کہ سائر افراد عالم در جنب وے حکم جزء محقر ندارند قطرہ را با دریا نسبتے نیست و اینہا را باوے آن ہم نہ چہ اوصاف را باذات نسبت تلاشی و استہلاک است در وقت ذکر گفتن گویا با چندین ہزار زبان ذکر می گوید ہر اسمے بزبان خود ذاکر است و عارف بمنزلہ کل اینہا است و در وقت تحریمہ بستن گویا چندین ہزار شخص تحریمہ می بندند بعد از ان این ہمہ اشخاص قراءت می کنند و برکوع و سجود میروند و اکثر از حقائق این عالم امکان نیز با عارف مذکور درین امور شریک می گردند دیگران بیک زبان ذاکر ند و آنہم چونکہ از انانیت امارہ پاک نیست آن ذکر ہم بہو نہا عاید است و شایان جناب قدس نہ و این عارف چونکہ از انانیت رستہ است بہزاران زبان ذاکر است و در ہیچ کدام خود در میان نہ، عوام ظاہر بین ہر دو را ذاکر و عابد می دانند و از حقیقت فرق آگاہ نہ بلکہ عارف تمام حضور گشتہ است و در غفلت ہم حاضر است چہ در علم حضوری غفلت در ہمہ وقت مفقود است و غافلان از ان غافل،

پس عارف مذکور در غفلت ہم با حضور است و دیگران در عین حضور ہم غافل و در نفس الامر و ایضا
غایت حضور شان در حصول است و حصول عین غفلت و عوام ایشان را حاضر و ذاکر می دانند
و او را غافل ھداھم اللہ سبحانہ سواء الصراط - بیت

پری نہفتہ رخ و دیو در کرشمہ و ناز — بسوخت عقل ز حیرت کہ این چہ بو العجبی ست

دقیقہ ایست بگوش ہوش بشنوند کہ چون عارف خود را از اطلاق کلمۂ انا پاک و مبرا سازد و از انانیت
امارہ بتمام وا رہد بمقتضائے هَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ احسان معشوق در رسد و آن گم شدہ را
در انائے خود جا دہد و آن عاشق صادق از کشاکش غیریت وا رستہ در خلوتخانہ انائے معشوقی آرام
یابد جماعت ازین طائفہ ہستند کہ می خواہند معشوق را در انائے خود بگنجانند و در خراب آباد و ویرانہ
انائے خود مطلوب را فرود آرند و بآن خورسند گردند ندانستند کہ بظلے از ظلال مطلوب آرام گرفتہ اند
و جز انموذج از ان بے پایان حاصل ننمودہ بیت

گشتند

تو از خوبی نمی گنجی بعالم — مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

بر سر اصل سخن رویم دانے کہ ایں عارف موہبت گشتہ است چونکہ نصیبے از بیچونی دارد

موہوب

جامعیت آن دریا دی نظر بدرک چون نمی در آید اما فی الحقیقۃ از ہمہ اسما و صفات کہ در رنگ
اجزائے عارف گشتہ اند جامع تر است بلکہ این جامعیت را نسبت بآن جامعیت قدرے نیست
و در جنب او حکم متلاشی دارد سبحان اللہ وبحمدہ این قسم مملکت وسیعہ را بصورت شخص محقر وانمودہ اند
و این ہمہ خزائن ملک و ملکوت را درین طور خرابہ بے قدر و قیمت ایداع فرمودہ اند و اینہمہ
حسن و جمال بے رنگ و انوار و اسرار بے کیف را درین پیکر ظلمانی کہ از نار و طین بہم رسیدہ تعبیہ
کردہ اند وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ و حکمت درین تستر ابتلا و اختیار است لِيَمِيْزَ الْخَبِيْثَ
مِنَ الطَّيِّبِ ہر کہ نظر او بباطن و حقیقت عارف نفوذ کرد از برکات وے مملو و سیراب گشت و ہر کہ
بر صورت نقش نظر او مقصور گشت و در رنگ صورت بے حقیقت خویش تصور نمود از برکات او محروم ماند
و بخسران ابدی متسم گشت ندانست کہ این عارف تمام لب است کہ قشرے در میان حائل نیست

وقشر نیش تمام منقلب بلب گشتہ است و دیگران ہمہ قشر ند بے لب لیکن آن قشر منقلب را چونکہ بر کالبد قشر نیش باقی گذاشتہ اند بقشر بے لب ہمہ وقت مشارکت صوری دارد و باین مشارکت صوری کہ بقید کالبد وابستہ است کہ بعد از شکستن کالبد باقی است خاک در چشم محجوبان افگندہ دوستان خود را خود بخود می دارد اولیای تحت قبابی لا یعرفہم غیری قُلْ هٰذِهٖ سَبِيْلِيْٓ اَدْعُوْٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِيْ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ٥

بی خود

مکتوب دو صد و چہارم (۲۰۴)

بہ اسد اللہ بیگ در فقر ممکن و غنائے واجب عز و جل۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اللہ تعالیٰ حسن و جمال نیستی و بندگی را بر آئینہ باطن جلوہ گر کناد و از دعوائے ہمسری و خداوندی نجات و رہائی دہاد بحرمۃ من تحقق بکمال العبودیۃ و اظہر اسرار الربوبیۃ علیہ و علی آلہ الصلوات والبرکات والتحیات بندہ ہر چند در احکام بندگی ثابت تر بود و دید نیستی ذاتی و فقر جبلی بروے غالب تر ظہور ہستی و کمالات و خوبی در حق وے زیادہ تر است بضدہا تتبین الاشیاء حسن و جمال و غنی و سائر کمالات بر وجہ کمال خاصہ لم یزل و لایزال ست عجز و نیستی و احتیاج و ذل و فقر و نقص در تو می باید تا ظہور آں باین شود خلق را بصفت ذل و نیستی و احتیاج بیافرید و پر توے از کمالات وجودی خود نیز در وے تعبیہ فرمود ہر کہ خود را باین کمال عارتیے و نمود بے بود کامل دخیر خیال کرد در بند نفس امارہ ماند و از سعادت قرب محروم شد و بداغ بعد و حرمان گرفتار گردید فالویل ثم الویل و ہر کہ کمالات عارتیے را باہل آن سپرد و بدید فقر و نیستی ذاتی خود متحقق گردید بدولت قرب و وصل بہرہ مند گشت و بدوام نیستی صید ہستی نمود و از راہ ذل بعز رسید فطوبی لہ و بشری و آنچہ مقصود از خلقت او بود بجا آورد و نعمت در حق او تمام شد کریمہ اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ بیان حال اوست و حدیث من قتلتہ فانا دیتہ نشان او و این کمال مربوط بکمال اتباع سید کونین است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام اللہم ارزقنا

و خوبی

Note:-
This page is missing

تصور نمود و ورائیت جانب بعد جولانگاہ وہم است فالحق تعالیٰ اقرب فی الوجود وابعد من الوجدان این کمال از کمالات ولایت کبری است کہ ولایت انبیا است علیہم الصلوات والبرکات کمالات ولایت صغری کہ ولایت اولیا است منحصر در مراتب قرب است کہ غایت قرب اتحاد و رفع اثنینیت ست معاملہ اقربیت ازین ہم نازک تراست و از اتحاد باید گذشت تا اقربیت روئے نماید

مصرع لذت مَی نشناسی بخدا تا نہ چشی

کمالات عالم امر این جا انقطاع می پذیرد و حقیقت اطمینانِ نفس درین موطن بحصول می پیوندد و بعد از گذشت ولایت کبری ولایت علیا است کہ ولایت ملاءِ اعلیٰ است علیٰ نبینا و علیہم الصلوات والبرکات و نصیب تام از کمالات این ولایت عناصر ثلثہ را است ورائے عنصر خاک کہ نصیب این عنصر پاک از کمالاتِ . . . .

مرتبہ نبوت است بعد از گذشت این ولایت سہ گانہ شروع در کمالاتِ نبوتِ انبیا علیہم الصلوات والبرکات واقع می شود کہ بالاصالہ نصیب انبیا است علیہم البرکات والصلوات و بتبعیت وارثان ایشان را ازان نصیب است درین موطن عارف از صورت شریعت بحقیقت شریعت ارتقا می فرماید و از صورت اعمال بحقیقت اعمال می رسد ترقیات پیش مربوط بصورت اعمال بود و نتیجہ آن و درینجا عروج منوط بحقیقت اعمال است و ثمرات و نتائج حقیقت بدست می آرد ازین جا تفاوت میان کمالات ولایت ہرچند ولایتِ انبیا بود علیہم الصلوات و میان کمالات نبوت دریاب کہ صورت را در جنب حقیقت چہ قدر اعتبار است پس نتائج ہر کدام نیز برین منوال بود و از گذشت این ماجرا معاملہ پیش می آید کہ اعمال جوارح و قلوب در آنجا اثر ندارد و صورت و حقیقت در راہ می ماند ترقی و افاضۂ کمالات دران موطن وابستہ بمحض فضل و احسان است، گفتہ نشود کہ استغنائے عارف درین وقت از شریعت لازم می آید و ہیچ کس در ہیچ وقت از شریعت مستغنی نیست زیرا کہ گوئیم کہ آنچہ ممنوع است سقوط تکالیف شریعت است و آن غیر واقع است چہ کمّل عرفا در رنگ عوام ہموارہ محکوم حکم الٰہی اند و از اتیان اوامر و انتہا از مناہی چارۂ ندارند تا آنکہ

گوئیم کہ شریعت اصل و بنیاد معاملہ است و اصل و بنیاد ہمہ وقت محتاج الیہ است درخت ہرچند بلند شود و عمارت بالا رود از بیخ و بنیاد چارہ ندارد این معاملہ بالاصالہ مخصوص بانبیاء اولوالعزم است علیہم الصلوات والتسلیمات و بطفیل تبعیت این بزرگواران تاکرا باین دولت بنوازند و چون معاملہ از تفضل بالا رود افاضۂ کمالات دران موطن از راہ محبت ذاتیہ بود و در محبت دو کمال است محبیت ذاتیہ کہ بالاصالہ نصیب حضرت کلیم اللہ است علیہ الصلوۃ والسلام و محبوبیت ذاتیہ کہ بالاصالہ نصیب حضرت خاتم الرسل و شفیع الامم است علیہ و علی جمیع الانبیاء واتباعہم الصلوات والتسلیمات و البرکات تاکدام صاحب دولت بود کہ بطفیل ایشان ازین کمال شان بہرہ یابد و از اولش خاص شان جرعہ درکشد۔ بیت

درقافلہ کہ اوست دانم نرسم … این بسکہ رسد ز دور بانگ جرسم

بالجملہ این ہمہ درجات قرب و معرفت انداز ہر درجہ کہ نصیب ارزانی دارند نعمتے است عظمیٰ و ہموارہ اشک ریزان چشم برخوان کریمان باید دوخت و از اولش صاحبان ہمیشہ امیدوار باید بود مصرع

باکریمان کارہا دشوار نیست

بیت چشم دارم کہ دہد اشک مرا حسن قبول … آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

والسلام علیکم و علی من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفٰی علیہ و علیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب دوصد و ششم (۲۰۶)

بحقائق آگاہ خواجہ محمد ہاشم کشمی در ورود یافت در اشارت ببعضے کمالات خود و کمالات وے قدس سرہ

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات بخدام حقائق دستگاہ و معارف آگاہ می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم علی جادۃ شیوخکم ظاہراً و باطناً فانہ ملاک الامر و مدار الفیوض و بدون تخرط القتاد امروز ارباب بیسا ررا

چشم انتظار در راہ است کہ از سرا پرارباب یمین آگاہی یا بندو از ان گنجہا گوہرے بدست آرند امید کہ از
روئے کرم دریغ ندارند و بر فرد انگذارند و تلخ کامان را از قند خوان کرمانہ خویش بنوازند۔ بیت

درسرم سودائے شیرین دلبرے ست　　تلخ کامان را بشیرینی سرے ست

یحتمل کہ چوں نوبت باہل یسار رسد و معاملہ آں نشأۃ بر منصۂ ظہور آید ہمہ تمنائے آن نمایند کہ گرد راہ
ایشان را کحل بصیرت خویش سازند و ذرۂ نمک خوان حسن ایشان را دریوزہ نمایند۔ بیت

آن دارد آن نگار کہ آنست ہر چہ ہست　　آنرا طلب کنید حریفان کہ آن کجا است

بالجملہ الحسنۃ بعشرۃ امثالہا ایل تسعمائۃ قضیۂ مقررہ است بمقتضائے آن آنچہ توانید ایثار نمائید و شح
نمائید وَیُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ والا حسبی اللہ گویان واز نعیم صباحت
وسر چشمۂ خلت بنسیم ملاحت و جرعۂ محبت اکتفا نمایند۔ شعر

هنيئاً لارباب النعيم نعيمها　　وللعاشق المسكين ما يتجرع

والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب دو صد و ہفتم (۲۰۷)

بشیخ عبد اللطیف لشکر خانی فی الوعظ والتذکیر والنصح۔

بعد الحمد والصلوة یستدعی ھذا المحب لنفسه ولسائر الاحبه النجاۃ عن الآفات
والتخلیه عن التعلقات والانقطاع عن المقیدات والتخلص عن السفلیات الی العلویات
وعلو الدرجات الی حضرت الصفات ومنها الی ذروۃ الذات باقتفاء آثار اکمل المکونات علیه
افضل الصلوات واشمل التحیات والتسلیمات واتم البرکات المرجو من الاخوان ان لا ینسوا
لقاء الرحمن باتباع الھوی والشیطان وان یغتنموا اوان الصحۃ والامان بکثرۃ ذکر اللہ
المنان ویعینوا برھۃ من الزمان لتلاوۃ القرآن ولیعلموا ان النفس امارۃ والدنیا سحارۃ
محبوبۃ ولذا تھام غوبۃ والآخرۃ منسیه ونعیمھا محجوبۃ والشیطان یروج النقد ویعد الفقر

والفقد اولا یعلم عاقل ان الدنیا عاجلة ومتاعها فان لا یعود وتمتع الاخرة باق لا یفوت کل امرئ یومئذ بما کسب رهین ومع زوج قرین اما شیطان لعین واما حور عین الغیاث علی ما عملت ثم الغیاث علی ما اخترت اخترت الثلاث علی الثلاث اخترت تعب النفس و وشغل القلب وثقل الحساب علی راحة النفس وفراغ القلب وخفة الحساب اشتغلت بعمارة البدن الفانی واشبعت النفس الجانیة ونسیت التوجهات الروحانیة الی الجناب السبحانی وملاءت قلبك بالاذکار واللذات الفانیة وما حصلت بعد لك الامانیة العجب من العاقل کیف یهتم فی امور العاجلة بالتدبیر ویفوض امور الاخرة الی التقدیر اولا یستیقن ان تدبیر امور الدنیا فی اسقاط التدبیر وفی امور الاخرة بالجهد وترك التقصیر افلم یسمع نجح کل حاجة من الدنیا ترکها فالویل لمن اطمئن بدار الغرور واغترفها بالسرور ونسی وحشة القبور وشدة یوم النشور وخاض بالباطل واعرض عن الکتاب المسطور فی الرق المنشور وسعی فی الملاهی ولم یسع الی البیت المعمور افلا یعلم اذا بعثر ما فی القبور وحصل ما فی الصدور ان ربهم بهم یومئذ لخبیر والسلام علی من اتبع الهدی

مکتوب دو صد و ہشتم (۲۰۸)

بہ محمد یوسف خادم در مکاشفۂ حضرت مجدد الف ثانیؒ

بسم اللہ حامدا و مصلیا حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالی عنہ چون از بعضے تفرقہائے ظاہری کہ لازم عشرت و اختلاط اند تنگ آمدند قصد عزلت و انزوا نمودند می فرمودند کہ برائے تصحیح نیت و تعین موضع بجناب او سبحانہ ملتجی و متضرع بودم دریں اثنا چناں ظاہر ساختند کہ طریق محبوب و مرضی وانسب و الیق ہماں طریق است کہ تو بران ہستی نہ طریق انزوا و عزلت دریں اثنا نظر بر سر سند افتاد دیدم کہ گویا این مقام چاہے است عمیق از بن چاہ ہیچ چیز بر نیاید فافہم والسلام علی سید الانام و آلہ وصحبہ العظام ۔

(۲۰۹) مکتوب دوصد ونہم

بمیرزا اسماعیل خان بیگ در نصیحت و مداحی طریقہ علیہ نقشبندیہ قدس اسرار اربابہا۔

مخدوما دنیا دار عمل است و موضع کشت وکار عیش و فراغت بدار آخرت معد است بندۂ مقبول آنست کہ این حیات چند روزہ را بوظائف طاعات معمور دارد و بغفلت نگذارد و بعیش و تنعم نپردازد کہ نتیجۂ آن در آخرت جز حسرت و ندامت بے سود نخواہد بود بذکر قلبی چندان مداومت باید نمود کہ دوام پذیرد و صفت لازمۂ دل شود چنانچہ سمع صفتِ سامعہ و بصر صفتِ باصرہ و این معنی در طریقۂ علیہ نقشبندیہ بسہولت عمل میسر است چہ این بزرگواران ابتدائے سیر از عالم امر نمودہ اند و نہایت او را در بدایت درج فرمودہ پس طالب صادق را اختیار این طریق عالی اولی و انسب باشد و ایضاً اکابر این طریق اتباع سنت و اجتناب از بدعت اختیار نمودہ اند کہ مثمر برکات است و منتج محبت ذاتیہ کہ ذروۂ علیائے اہل سلوک است کریمہ قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ شاہد این معنی است والسلام اولاً و آخراً۔

(۲۱۰) مکتوب دوصد ودہم

بمیرک عباد اللہ ولد قاضی محمد زاہد کابلی در انقسام علم بدو قسم و در تمیز علمی کہ متعلق بواجب گردد تعالی و علمے کہ تعلق بممکن گیرد۔

الحمد للہ رب العالمین والسلام علی سید المرسلین وآلہ اجمعین علم کہ عبارت از انکشاف است بدو قسم است قسمے است کہ با انکشاف احاطہ بود و قسم دیگر آنکہ محض انکشاف بود و احاطہ نبود علمے کہ بممکن تعلق گیرد داخل قسم اول است و علمے کہ بواجب متعلق شود از قسم ثانی است و این علم را ادراک بسیط گویند و نشان عدم احاطہ آنست کہ کیفیت در درک نیاید و رونۂ اخروی مماثل قسم ثانی از علم است کہ آنجا محض انکشاف است بے آنکہ کیفیت معلوم شود و چگونہ معلوم شود

کہ در آنحضرت کیفیتے نیست تعالیٰ شانہ وعز برہانہٗ والسلام

مکتوب دوصد و یازدہم (۲۱۱)

بمیر محمد خافی در نصیحت۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ حامداً ومصلیا برادر عزیز وقت بسے عزیز است باید کہ در اعزو اشرف اشیا مصروف گردد و آن خدمت مولائے حقیقی است جل شانہ وکسب مرضیات او سبحانہٗ واجتناب از محرمات ومحظورات شرعیہ لذت طاعت و فرمانبرداری صاحب حقیقی را زیادہ از لذت محرمات باید دانست کدام نعمت خوشگوار تر از آن ست کہ مولائے نعم جل وعلا از نیکس وکردار او راضی باشد وکدام الم زیادہ از نا خوشنودی او ست تعالیٰ لذت وصال زیادہ از لذات جنات نعیم است و الم فراق بدتر از عذاب جحیم فطوبیٰ للموفقین و ویل للمسوفین والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب دوصد و دوازدہم (۲۱۲)

بملا گل محمد مفتی پشاوری در دلالت بر عزائم امور۔

مخدوما امر خطیر در پیش کردہ اید و خدمت بزرگ اختیار نمودہ از عہدہٗ او بیرون آمدن خصوصاً درین جزو زمان بسے مشکل است کمال علم و فقاہت و نور تقوی و تدین و موافقت حکام و اہل دخل درین امر بزرگ درکار است آنقدر مداہنت در دل اہل زمانہ متمکن گشتہ است کہ امر و نہی را پیش بردن بسیار دشوار است ترسان و لرزان باید بود ظہر المفتی جسر جہنم شنیدہ باشند حدیث اجراکم علی الفتوی اجراکم علی النار گوش زد شدہ باشد از عقلا عجب است کہ درین قسم امر نازک در آیند ظاہرا نیت صالحہ داشتہ باشند ہرچند ماندانیم بواسطہ قوت عیال خود ہیچ عاقل تجویز نکند کہ درین طور مہلکہ عظیم خود را اندازد امر دیگر خواہد بود اللہ تعالیٰ استقامت کرامت فرماید رَبَّنَا لَا تُزِغۡ قُلُوۡبَنَا بَعۡدَ اِذۡ ھَدَیۡتَنَا وَھَبۡ لَنَا مِنۡ لَّدُنۡکَ رَحۡمَۃً اِنَّکَ اَنۡتَ الۡوَھَّابُ۔

مکتوب دو صد و سیزدہم (۲۱۳)

بحاجی محمد عارف در بیان درجات ولایت و لطائف عالم امر و مناسب اینہا با لطائف عالم خلق۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب برادر گرامی حاجی عارف رسیدہ خوشوقت و ملتذ ساخت حق سبحانہ ہموارہ درہائے ترقیات را مفتوح دارادو بکسب مراضی خویش سربلند گرداناد از حصول فنائے لطائف نوشتہ بودند حمداللہ سبحانہ علی ذلك بدانند کہ ولایت را پنج درجہ است کہ مربوط بقطع لطائف پنجگانہ عالم امر است و وصول بکمالات مناسبہ ہر کدام و حصول فنا و بقائے ہر یک ازان لطائف ہرچند نفس ولایت وابستہ بفنائے بعضے آن لطائف است لیکن کمال آن منوط بفنائے لطیفہ اخفی است نیز تواند بود کہ فنائے لطیفہ قلب و روح بحصول انجامد و ولایت حاصل شود و لطیفہ سر از دولت فنا بے بہرہ بود و فنائے سر دست دہد و فنائے خفی و اخفی نشود و چون فرد احقایق اشیا ظہور کند آن لطیفہ کہ درین نشأہ بفنا و بقا رسیدہ است از نتائج و ثمرات کہ بر فنا و بقا مترتب است بے بہرہ باشد و در رنگ دانۂ خام کہ در دیگ پختہ می ماند مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖۤ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا

نوشتہ بودند کہ سیر رب لطیفہ نیز بوضوح پیوست از قلب کہ رب او تکوین است قطع دائرہ ظلال تکوین نمودہ واقف ذات گردانیدند ہمین قسم در قدرت و ارادت الی الذات البحت و چون سیر در علم واقع شد عجائب دائرہ علم را یافتم کہ بجمیع اشیا باحاطہ کردہ است الخ مخدوما از اصول لطائف خمسہ سیر در اصل قلب و روح کہ افعال و صفات زائدہ است. نوشتہ اید و اصل لطیفہ سر کہ شیون ذاتیہ است نیز محتمل عبارت است لیکن از سیر در اصول لطیفہ رابع و خامس کہ خفی و اخفی باشد ہیچ ننوشتہ اید ولایت عیسوی بخفی تعلق دارد و ولایت محمدی علی صاحبہا و سایر النبیین الصلوات و التسلیمات باخفی متعلق است بدانند کہ ہر کدام از لطائف خمسہ را کہ در عالم امر است با ہر کدام از لطائف خمسہ عالم خلق مناسبت است لطیفہ اخفی را بخاک مناسبت است و خفی را بنار و

سر را بباد و روح را بآب فی قلب الانفس چون معامله که بلطائف عالم امر وابسته است بانجام رسد وسیر در اصول و اصول اصول آنہا منتہی شود کمالات عالم خلق درپیش است و سیر در اصول آنہا لطائف عالم امر را بیشتر بکمالات ولایت مناسبت است و لطائف عالم خلق را بکمالات نبوت بیشتر ملائمت ـ نوشته بودند که بتحقیق آنچہ درکشف این فقیر آمده که مبدأ فقیر علم است و خود را در علم یافتم واسم علم را بر سر خود نوشته دیدم ـ مخدوما فقیر نیز یکبارے ہمین قسم یافته بودم و نوشته دیده الله تعالیٰ از برکات این شان عظیم الشان بہرۂ تام عنایت فرماید آنچہ درباب فقیرزادہا بشارت یافته و نوشته اند واضح گردید از کرم او سبحانه بعید نیست اِنَّهٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ ـ

فقیرزادہ

مکتوب (۲۱۴) دوصد و چہاردہم

بمولانا محمد صدیق و مولانا حسن علی در تذکیر ـ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اخوان کرام مولانا محمد صدیق و ملا حسن علی بر معارج کمال و اکمال مرتقی باشند و بکمال نیستی موصوف بوند و در اعمال آخرت بجان کوشند ذکر الله جَاءَتِ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ای جاءت الموت بخیر افیرہ مہما امکن از خلق یکسو باشند و کنج نامرادی را از مغتنمات شمرند لا تصحبوا الاشرار و لا تقطع عن الله سبحانه بصحبة الاخیار ـ بیت

بکنج غارے خلوت گزینم از ہمہ خلق ... گر آن لطیف جہان یار غار ما باشد والسلام اولاً و آخراً

مکتوب (۲۱۵) دوصد و پانزدہم

بصاحب کمالات صوری و معنوی مخدوم زادگی شیخ محمد صبغة الله سلمہ ربہ در ترجیح نسبت موت و نوم بر حیٰوۃ و یقظہ ـ

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب دنیا دار عمل است دار بقا آخرت ست و شروع معامله آخرت از موت است من مات فقد قامت

قیامند پس قرب حالتے کہ ہنگام موت وبعد آن روئے دہد از حالت دنیاوی بمراتب تفوق دارد بعضے ازکمل باشد کہ ایشان را بمصداق النوم اخ الموت در وقت خواب حالتے روئے دہد کہ بہ از حالت بیداری باشد۔ اگر گویند خواب سراسر غفلت است در حین آن قرب حالت روئے دادن بچہ معنی است وتفوق آن بر بیداری کہ ہنگام عبادت است چگونہ راست آید۔

گوئیم خواب خواص مطلقا غفلت بودن واز عبادت خالی بودن ممنوع است نوم العلماء عبادۃ شنیدہ باشند من لم یذق لم یدر۔ بدانکہ نسبت باطن ہرچند درک ظاہر نیاید واز آغوش آن دور تر بود متجلی تر گردد باطن از ظاہر محجوب است واز اطلاع آن مستغنی ہرچند امدادات ازین بآن می رسد لیکن حیا و ناز واستغنا لازمۂ معشوق است و نسبت باطن باظاہر نسبت معشوق است با عاشق خوش گفت۔ بیت

نہ تنہا آفتم زیبائی اوست بلاے من زناپروائی اوست

ظاہر ہموارہ از باطن نالان وگریان است و از ناز واستغنائے آن جگر کباب و دیدہ پر آب مع ذلک در خدمتگاری او جان سپاری دارد و ہنگام خواب چون ظاہر را گونہ غفلت روئی می دہد نسبت باطن میدان خالی یافتہ بخوبی از ہرچہ تمام تر بے حجاب بر منصہ ظہور می آید و بصد آب و تاب پردۂ ناز از روئے برکشیدہ در صحن گلزار بروز و خرامش میسر باید اگر گویند لازم می آید تفوق حالت نوم بر حالت نماز وحال آنکہ نماز معراج مومن است کہ در حین ادائے آن از دنیا با آخرت می بر آید گوئیم لزوم ممنوع است چہ تفوق حالت نوم بر حالت یقظہ فقط ثابت شدہ نہ بر صلوۃ یا مثل آن ہرچند با یقظہ جمع شود والسلام علیکم

مکتوب (۲۱۶) دوصد وشانزدہم

بمیر زخان در ترغیب بر تحصیل فنا۔

سعادت آثار میاں ممیرزخان این دور افتادگان را بر ہیچ فراموش کردہ اند کہ گاہے بسلامے وپیامے باد آوری نمی نمایند بہر حال باخدا باشند جل شانہ واز ماسوی او معرض سعی نمایند کہ دوام

حضور و آگاہی مع اللہ سبحانہ پیدا شود بحدے کہ ماسوائے او ہرگز مخطور نباشد بنوعے کہ اگر بتکلف خواہند کہ یاد ماسوائے نمایند بیاد نیاید بعد ازین این وصف حضور را نیز از خود نفی نمایند تا حضور مطلوب خود بخود میسر آید و نفس عارف درمیان نماند اینست خلاصۂ سیر و سلوک ۔ مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

مکتوب (۲۱۷) دو صد و ہفدہم

بار شاد پناہ میر محمد نعمان در بیان مذہب علما و صوفیہ در عینیت و زیادتی وجود بیان مختار خود درین مسئلہ شریفہ

مصرع　　از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است

مخدوما حضرت وجود و کمالات تابعۂ آن خاصۂ رب معبود است جل سلطانہ و در ممکن کہ معائنہ می نماید مستعار و مستفاد از ان مرتبۂ علیا است جمعے چوں این کمالات را کہ در ممکن معائنہ می نماید و علاقۂ اصالت و ظلیت بر آنہا پردہ نکشودہ کمالات مستورہ را در وے بطریق اصالت می دانند و وجود را مشترک معنوی و بعضے مشترک لفظی می گویند ہر چند آنرا مستند بصنع قادر قدیم می فہمند و طائفہ دیگر کہ اہل سلوک و ریاضت اند و بصفائی باطن بلکہ بمحض موہبت خصوصیت وجود و سائر کمالات را بحضرت واجب الوجود تعالی می فہمیدہ اند بلکہ ہر کمال را عین او دانستہ اند و او را سبحانہ وجود مطلق یقین نمودہ اند و صحیفۂ کائنات را ظہورات و تقیدات آن مطلق تصور فرمودہ و چوں مقید عین مطلق است بتوحید وجودی و اتحاد ذاتی قائل گشتہ اند و صفات و ذوات ممکنات را با صفات و ذات واجب تعالی متحد می دانند و فرق باطلاق و تقید می نمایند و می گویند ۔ رباعی

بر شکل بتان رہ زن عشاق حق است　　لابلکہ عیان در ہمہ آفاق حق است
چیزے کہ بود ز روئے تقیید جہان　　واللہ ہمان ز وجہ اطلاق حق است

می فرمایند کہ مطلق در مراتب مقیدات عین مقیدات است و مقیدات در مرتبۂ مطلق عین مطلق ۔ رباعی

ہستی کہ ظہور می کند در ہمہ شئے　　خواہی کہ بری بسوی او با ہمہ پے

تعین

مراتب

رو بر سرے حباب رابین کہ چساں
می وی بودہ دوی بود اندر مے

وفرقۂ دیگر بسابقۂ عنایت ومحض فضل در اختصاص وجود وسائر کمالات باطائفۂ ثانیہ شرکت دارند لیکن نہ آنرا عین ذات می گویند وذات را تعالی ورائے آں اثبات می نمایند ومحتاج این وجود نمی دانند چنانچہ در تحقیق آن تفصیل نمودہ اند ووجود وصفات ممکن را ظلال آن وجود وآن کمالات می فرمایند کہ در مرآت عدم کہ بمنزلۂ ذات ممکن است منعکس گشتہ نمود پیدا کردہ است پس برین تقدیر ذات ممکن عدم آمد کہ بواسطہ انعکاس کمالات از سائر اعدام امتیاز یافتہ است بلکہ در علم واجبی جل شانہ پیش از انعکاس نیز ممتاز بودہ است وصفات کمال در روے عاریتے بیش نیست چوں مبدأ خیر وکمال وجود است ومبدأ شر وفساد عدم پس خیر وکمال ہمہ عاید باو باشد عزوجل وشر ونقص بتمام راجع بممکن کہ مقتضائے ذات اوست کریمۂ مَاۤ اَصَابَكَ مِنۡ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَاۤ اَصَابَكَ مِنۡ سَيِّئَةٍ فَمِنۡ نَّفۡسِكَ ؕ مصداق آنست ونزد طائفۂ ثانیہ شرارت ذاتیہ در ہیچ چیز کاین نیست اگر ہست نسبی واعتباری ست وتحقیق آنکہ عدم لاشے محض است مرآت بودن آن مر کمالات را چہ معنی است در مکتوبے کہ بہ مخدوم زادگی خواجہ محمد عبید اللہ ابن اخفر نوشتہ اندراج یافتہ اگر شبۂ بماند انجا رجوع نمایند پس بطور این بزرگواران ذات ممکن باذات واجب تعالی متحد نگشت چہ منشار اتحاد وجود مطلق گفتن است ذات واجب را تعالی ووجودات مقیدہ ذوات ممکنات را وبطور ایشان ہیچ کدام ازین دو امر بثبوت نہ پیوستہ است ہر چند وجود دیگر درمیان نماندہ است یک وجود است کہ بطریق ظلیت چندین جا ظہور فرمودہ است پس فرقۂ ثالثہ باطائفۂ ثانیہ در قول وحدت وجود شرکت دارند لیکن آنہا با تحاد رفتہ اند واینہا نہ وحدت وجود بطور ایشان بآن معنی است کہ وجود خاصۂ حضرت معبود است ممکن فی نفسہ از وجود تہی است عدمے است کہ بسبب انعکاس کمالات نمودی پیدا کردہ است لیکن چوں بصنع خداوندیست جل سلطانہ از خلل محفوظ است ومعاملۂ ابدی بآں مربوط پس وحدت وجود باشد وہیچ کدام بایکدیگر از ممکن بواجب تعالی متحد نگردد خوش گفت بیت

نہ آن این گردد و نہ این شود آن ہمہ اشکال گردد بر تو آسان

وازین عدم اتحاد تغایر کہ مستلزم ہمسری و موجب شرکت و مساوات باشد لازم نیاید چہ نیست را با ہست کدام ہمسری است و شر و نقص را با خیر و کمال چہ شرکت و مساوات است بود او خود در نمود نیست ازین بود چہ آید وازین نمود چہ کشاید اگر خیر و کمال در روے نمود راست ہمہ مستفاد و مستعار از حضرت ذوالجلال است والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب دوصد و ہژدہم (۲۱۸)

بہمت خان در آنکہ عارف را جمیع امور زینہ ترقی می گردد و تاویل کریمہ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مقصود از طاعات و عبادات و مطلوب از سلوک و ریاضات فی الحقیقۃ آنست کہ سالک بر عدمیت ذاتی خود عالم و بینا گردد و بوجدان خاص دریابد کہ ہستی و کمالات تابعۂ آن غیر حق را نیست جل سلطانہ و ہرجا متوہم است اثر و انموذج آن است پس حدید البصری ہرجا ہستی بیند بہستی او پے برد و ہرجا حسن و کمال دریابد آنرا زینہ حسن و کمال لایزال گرداند بلکہ شرور و نقائص را نیز بعلاقہ آنکہ اثر قدرت باہرۂ اوست زینہ مؤثر آن سازد دریں صورت سالک را ہیچ چیز مانع و حاجب مطلوب حقیقی نیست و خطرات کہ موجب تفرقہ است بعلاقۂ اثر و مؤثر راہے ست بمقصد و وسیلہ است برائے جمعیت۔ بیت

در دل ما غم دنیا غم معشوق بود باده گر خام بود پختہ کند شیشہ ما

ما نا کہ در کریمہ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ایمائی است باین مراقبہ یعنی چیزے کہ موجب نسیان و غفلت است آنرا العنوان حجابیت تصور منمائے تا از ناسیان و محجوبان گردی بلکہ آنرا بعلاقہ مذکورہ زینہ صعود مطلوب گردان پس برین تقدیر اذا نسیت بمعنی اذا باشرت اسباب النسیان باشد و نیز توم العلماء عبادۃ ہمیں معنی است تواند بود کہ آنچہ دیگران را سد راہ است اینہا را ہادی و شاہراہ است و ہیچ چیز از وے در نمی ماند و ہر چیز را زینہ وصول می سازند رجال

لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ بیان حال شان ست وَلَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَّلَا نَصَبٌ وَّلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللهِ الآیہ نشان شان دنیائے شان حکم آخرت گرفتہ است از آخرت شان چہ وانماید تا تواند این دولت عظمیٰ را از دست ندہید و ہر جا بوئے ازین موہبت نرسد از پے آن نروید امروز ہمہ چیز بدست می آید و بر طالب بیقرار راہ آمد و رفت می کشاید فردا کہ ابواب سرور بر معطل فطرت مسدود گردد جز ندامت بے سود نخواہد افزود واللہ یحق الحق وھو یھدی السبیل خوش گفت. رباعی

در جہاں شاہدی وما فارغ　　در قدح جرعۂ وما ہشیار
بعد ازان دستِ ما ودامنِ دوست　　بعد ازین گوشِ ما وحلقۂ یار

والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

حاشیہ: بر معطل ... ازین موہبت نرسد ... سرور

مکتوب (۲۱۹) دو صد و نوز دہم

بکمترین درویشان محمد عبید اللہ در معارفے کہ بنزول متعلق است و تفصیل شہود بشر بر شہود ملک۔

عارفے کہ قطع منازل وصول نمودہ و با صول خود رسیدہ است چون خواہند کہ وے را بعالم باز گردانند و بنزول بجہت ہدایت و ارشاد مشرف سازند تورے از اشعات انوار قدم در قلب وے کہ دریچہ غیب ہویت است می نہند و بقائے بآن نور کہ مستفاد از مرتبہ وجوب است می دہند تا آنکہ این عارف بتمام خود بآن نور متلون می شود و بصبغ الٰہی جل جلالہ منصبغ می گردد و طالبان را نیز ہمان رنگ می برآرد و تا زمانے کہ این عارف بقید حیات این جہانے مقید ست و بتعلقات بدنی متعلق ہمان شعلہ مودع خرسند است و بجزئی از کلی قانع و بحکم المجاز قنطرۃ الحقیقۃ در مجاز نیز چون عشق بکمال اکمال رسد و عاشق در خود نشانے از معشوق یابد و آثار معشوق در خزانہ عاشق ظاہر آید می تواند کہ بہمان نشان خرسند شود و از معشوق اعراض نماید چنانچہ از مجنون عامری می آرند کہ وقتے لیلی نزدیک وے شد گفت الیک عنی فان حبک شغلنی عنک. شعر

حاشیہ: بکمال اکمال

گفت رو روکہ آن چنانم من | کہ بجز عشق تو ندانم من
عشق نوائے نگار فرزانہ | آن چنان کرد در دلم خانہ
کہ ترا ہم نماند گنجائی | بعد ازین خوشترم بہ تنہائی

بر سر اصل سخن رویم و گوئیم کہ آنچہ عارف مرجوع را درین نزول مقصود بود چون بانجام رساند و وقت وصال وے در رسد و از رفاقت بدن کہ مدتے بآن الفت گرفتہ بود اعراض نماید و ندائے اللھم الرفیق الاعلیٰ بر آرد این زبان بر وفق الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب بکلیت خود متوجہ جناب قدس عظمت جلالۃ گردد و از تنگنائے شہود جزئی وارستہ بعرصۂ شہود کلی تبختر نماید۔

باید دانست کہ ملائکہ کرام علی نبینا و علیہم السلام ہرچند مشاہد اصل اند و ہمیشہ شہود کلی دارند اما شہودی کہ انسان را درین مرتبہ میسر گشتہ است فوق شہود ملک است بلکہ شہودی کہ عارف را در دنیا است ہرچند جزئی است اما خصوصیتے دارد کہ ملک را نیست و آن آنست کہ مشہود جزئی ایشان را کالجز ساختہ اند و انسان را از نفس وے گذرانده بآن جزئی بقا بخشیده و مشاہدۂ ملک نہ این چنین است کہ وے از برون نظارہ می نماید و از مشہود خود چیزے بدست نمی آرد شتان ما بین المشاہد تین۔ بشنو آنچہ بالا مذکور شد کہ مشہود انسان جزئی است در مرتبۂ اول است از مراتب نزول اگر شمہ از خصائص مراتب نزول کہ بشر بآن ممتاز است در معرض بیان آرد و کمالات مخفیہ و اسرار مختصہ انسان را کہ افضل خلائق است جلوہ گر سازد نزدیک است کہ نزدیکان دوری جویند و واصلان راہ ہجر پویند۔ شعر

ومن بعد ھذا ما یدق صفاتہ | وما کتمہ احظیٰ لدیہ واجمل

والسلام علی من اتبع الھدیٰ۔

انسان را کالجز ساختہ

مختفیہ

مکتوب (۲۲۰) دو صد و بستم

بمولانا محمد صدیق در آنکہ کفار را در دوزخ جزائے وفاق است و ذکر بشارتے۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ اللہ تعالیٰ بدرجات کمال واکمال رساند در مکتوب مرغوب مندرج بود کہ استیلائے شہود فضل واحسان او جل ذکرہ باعث استعجاب تعذیب کفار میگردد واز برائے رفع استعجاب این قدر بخاطر می رسد کہ درین تعذیب نیز رحمت است کہ بما فوق تعذیبات معذب نخواہند شد چنانچہ عزیزے می فرماید۔ بیت

روم بدوزخ و شکر بہشت باید گفت کہ این بمُزد مکافات من بہشت من است

مخدوما حق سبحانہ در قرآن مجید عقوبات کفار را جزائے وفاق فرمودہ است پس ہیچ درجۂ تعذیب و عقوبت کہ این بدکیشان مستحق آنند از آنہا فروگذاشت نخواہد شد و موافق عمل بسزا خواہند رسید ہر گاہ حق سبحانہ بر جمیع درجات تعذیب قادر بود و اینہا مستحق بودند و از رحمت مایوس پس وصول رحمت و فروگذاشت درجۂ از درجات تعذیب از کدام رہ گذر باشد آرے در مادہ اہل توحید کہ بدوزخ روند این مقولہ ظاہراً گنجائش داشتہ باشد کہ از رحمت مایوس نیند و امیدوارند و عزیزے کہ قائل بیت مذکور است چون از اہل توحید است و امیدوار رحمت است اگر چنین گوید مستبعد نبود حمد اللہ سبحانہ کہ در آخر کتابت منتبہ شدہ اید و نوشتہ اید کہ چون در اصطلاح شرع این اطلاق مجوز نیست ازین توجیہ و ازین استعجاب مستغفر می باشد و واقعہ کہ رسالت پناہ را صلی اللہ علیہ وسلم دران دیدہ اید و خلعت بشما دہانیدہ اند و شما کالبرق الخاطف از صراط گذشتہ اید و ماذون بامرار خلائق از صراط گشتہ اید بسیار عالی و روشن است و مبشر است حق سبحانہ از قوت بفعل آرد اِنَّہٗ قَرِیۡبٌ مُّجِیۡبٌ۔ در وقت نوشتن کتابت متوہم شد کہ خلعتے ازین جانب بشما رسیدہ تامل شافی واقع نشد کہ این خلعت از چہ بابت است ظاہر آنست کہ خلعت مداریت و ارشاد است لیکن مداریت و ارشاد جزئی و مقید بہ بقعۂ دون بقعہ خواہد بود نہ مداریت و ارشاد مطلق والسلام علیکم۔

مکتوب دو صد و بست و یکم (۲۲۱)

بارشاد پناہ میر محمد نعمان در بیان علو ہمت عارفے کہ از محبوبیت بہرہ ور است باذکر معارف مناسب آن۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بخدمت سیادت و نقابت دستگاہی مخدومی ملاذی می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم و عافیتکم و استقامتکم از معاملاتے کہ درین نشأۃ فانیہ بآن تسلی می دہند و خورسندی دارند چہ در معرض بیان آرد کہ شئی بیش نیست و زیادہ از نمونگی نصیبے ندارد و قدم از دائرہ انتزاعات برنیا وردہ عالی ہمتی بامثال آن شیفتہ و مفتون نگردد و ھَلۡ مِنۡ مَّزِیۡدٍ گویان بہ منتزع منہ پویان است ہر چند این نیز تعبیر است وھو سبحانہ وراء التعبیرات اما چہ تواں کرد کہ میدان عبارت تنگ است وَاللّٰہُ وَاسِعٌ عَلِیۡمٌ و چون احاطہ منتزع منہ از طوق بشر خارج است وَلَا یُحِیۡطُوۡنَ بِہٖ عِلۡمًا پس ناچار ہر چہ ازاں مرتبہ حاصل خواہد نمود البتہ مقید باستعداد و دریافت او خواہد بود مطلق ازین قیود معرا است ازین تقیدات مبرا لیس مقتضاے علو ہمت عدم تمنائے حصول و وصول است چہ وصول نیز باندازۂ حوصلہ واصل است. مصرع

آن لقمہ کہ در دہان نگنجد طلبد

و ظاہر است کہ ہر چہ مقید باستعداد و دریافت ممکن است مطلق صرف نیست ہر چند ممکن از خود رستہ و باصل خود پیوستہ باشد و بفنا و بقا متحقق گشتہ چہ اصل او نیز بے تقیید نیست وکذا حال اصل الاصل الی ماشاء اللہ تعالیٰ و اگر بہزاراں بعد از قرون حقیقت یکے را با حقیقت آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام انطباقی و اتحادی حاصل گردد و بقائے بعد از فنائے اکمل بآن مرتبہ علیا پیدا کند چون آن حقیقت نیز از اطلاق صرف متنزل است از اطلاق صرف نیز بہرہ کمتر خواہد یافت چہ آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بآن بزرگی از امکان ذاتی نرستہ است و لوجوب متحقق نگشتہ پس ناچار حقیقت او از حقیقت واجب لذاتہ متنزل باشد و ہر قدر امکان کہ در ممکن باقی است ہمانقدر از اطلاق صرف عدم حصول کائن ما ناکہ چون آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام در علو ہمت فرد کامل بود و باین کمالات و بزرگیہا کہ او را حاصل بود خرسند و مسرور نبود ناچار از حال او چنان خبر دادند کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم و بارانے

دائم الحزن متواصل الفکر چہ مقتضائے کمال محبت رفع آئینیت لابست درمیان محب و محبوب و آن محال است و مستلزم قلب حقائق پس حزن دائمی دامن گیر آمد شیخ عطار می فرماید قدس سرہ بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر　　نیافت او فقر کل تو رنج کم بر

مراد از فقر کل انخلاع تام از بشریت و امکان است۔ سؤال در معاملہ او ادنی عدم بعین و اثر از ممکن زائل می گردد و خود وجود صرف در وے ہیچ نمی ماند پس باید کہ بوجوب متحقق گردد چرا کہ امکان مربوط بشوب عدم است۔ گوئیم کہ مقدمہ اخیر ممنوع است زیرا کہ صفات واجبی جل سلطانہا از شان عدم مبرا اند معذلک چون احتیاج بذات واجب تعالیٰ دارند از امکان ذاتی مبرا نیند و وجود این عارف در مرتبہ صفات اضافیہ کائن است ہرچند وجود او از سائر افراد ممکنات جدا است و غیر از مشارکت صوری درمیان شان ثابت نیست و تحقیق این مقام آنست کہ زوال عدم و حصول وجوب در حق این عارف چون بکسب است کہ بسیر و سلوک و فنا و بقا حاصل گشتہ وجوب لذاتہ نیست تا انقلاب حقیقت لازم آید و وجوب بالغیر داخل دائرہ امکان است و استحالہ ندارد این کمال و علو ہمت کہ بالا مذکور شد مربوط بنشاۂ محبوبی ست زیرا کہ محب کہ ہموارہ شہود محبوب را خواہان ست و وصل و اتصال او را ہمہ وقت جویان کجا یارائے آن دارد کہ پرتوے از محبوب بروے ظاہر گردد و خود را تواند نگاہداشت عزیزے گوید بیت

بہ بوے نواز جا ہم مست و بیخود　　زہر سو کہ آواز پاے بر آید

محب با آثار و افعال و صفات جلال و جمال محبوب شیفتہ است محبوب ست کہ نشانے از اصل دارد و از گرفتاری باامور دیگر ملتفت نیست این قسم عزیز را در نشاۂ اخروی امید قبلہ سازند کہ دیگران را نیست بر سر اصل سخن رویم و گوئیم آن سرور دین و دنیا علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام ہرچند درین نشاۂ دائم الحزن متواصل الفکر بودہ اند اما امیدواریم کہ در نشاۂ اخروی باوے معاملاتی درمیان آید کہ این حزن و فکر را بر باید چہ آن موطن موطن حزن و اندوہ نیست موطن حزن و اندوہ این نشاۂ فانیہ است ہر قسم حزن و اندوہ کہ باشد حزن و اندوہ این موطن وسیلہ است از برائے

فرح وسرور در آن موطن در اخبار است کہ دو حزن در دلے جمع نشود یعنی حزن در دنیا وحزن در عقبی هر چند رفع اثنینیت محال است اما امرے عطا فرمایند کہ موجب تسلی ورضائے او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بآن علو ہمت وقطرت گردد اگرچہ ندانیم کہ آن امر چہ بود وکریمہ وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْاُوْلٰى وَلَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى شاہد این معنی است ورضائے آن موطن کہ موعود کریمہ ومبشرٌ بہ است منافی حزن واندوہ است هر چند مطلق رضا بآن منافات ندارد ومقرر است کہ ہر کمالے کہ مر نبی را علیہ السلام حاصل شود کمل تابعان او را ازان کمال بطریق وراثت نصیب است کمال این نشأہ باشد یا کمال آن نشأہ ومقدمہ شروع این معاملہ انگارم کہ از موت باشد الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب وپرتوے وانموذجی ازان معاملہ اگر در نماز کہ معراج مومن است واز دنیا گسستن وبآخرت پیوستن است نیز متحقق گردد گنجایش دارد در حدیث آمدہ است کہ در وقت ادائے نماز حجابے کہ درمیان بندہ وخدا است جل وعلا رفع کردہ می شود وبیرون نماز گویا بیکار ومعطل است مگر آنکہ پرتوے از حالت صلوتیہ در بیرون نماز نیز بماند بالجملہ محل وصل وشادی آخرۃ است ومحل تردد وفقدان دنیا بہترین امتعہ این موطن درد واندوہ است آرام اینجا در بے آرامی است آرام ووصل اینجا طلبیدن وبآن خرسند بودن از بی حاصلی است محل لقاء آخرت است مَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ این نشأہ بیش از مزرعہ نیست مر آن نشأہ را ہر قدر افزونی کہ در زراعت درین موطن نمودہ آید توقع ثمرات بے اندازہ است این دار دار عمل است دار جزا در پیش است در وقت عمل جزا طلبیدن بے ما حصل است والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔

مکتوب دو صد وبست ودوم (۲۲۲)

نیز بارشادپناہ میر محمد نعمان در تاویل کریمہ وَفَدَيْنَاهُ الآیہ وغیر آن۔

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى المرجو من الکریم القہار ان یجعل الاخلاق المنسوبۃ الی ہذا الہیکل الامکانی بطلوع احدیتہ جلالہ ہباء منثورا

وبقدوم تجلیات الرحمن وواردات المنان هذه الخرابة مسکونا معمورا وقد ورد وقدمنا الی ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا فاذا تخلص وتخلی عن المنتسبات واستقر علی منصة عینه وقال فارغا عن الاغیار فی حجلة عروسا اصحاب الجنة الخارجین عن اوطان قیودهم قاصدین جنة الوصال والاطلاق یومئذ یوم التخلیص والانقطاع خیر مستقر اذ الاستقرار علی سریر العین فی مراتب استعداده کمال واحسن مقیلا خالیا مع حبیبه المتعال فورد تحسبهم ایقاظا وهم رقود ونقلبهم ذات الیمین وذات الشمال فهو المقلب والمتصرف فی الاحوال والافعال فبه یسمع وبه یبصر وعلی لسانه یتکلم اذا قال یوم تشقق السماء سماء الطبائع والعوائق بالغمام بورود سرادقات العز والکبریاء ونزل الملائکة الواردات الغیبیة الواهبیة والالهامات الغیبیة تنزیلا واهبا للحیوة والاخلاق من عنده بعد رد الامانات الی اهلها فی الحدیث القدسی من قتلته فانا دیته فح لا تصرف لاحد فی مملکة الطبائع المختلفة الا فهو الفاعل لا فاعل سواه ولا الذی یفعل عداه الملک یومئذ یوم دیة المقتول الحق علی خلاف ما کان قواه الذی یفعل هواه للرحمن فالتجلی السابق المنبی جلالی کما ورد ان الملوک اذا دخلوا قریة افسدوها وجعلوا اعزة اهلها اذلة وهذا التجلی رحمانی واهب للمحق والبقاء ففی الاولی کل من العلم والعین حجاب للاخر وفی الاخری ارتفع الحجاب وتحقق بلب الالباب والسلام علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی علیه وعلی اله الصلوات والبرکات العلی۔

مکتوب دوصد و بست و سوم (۲۲۳)

بشیخ فیض اللہ بنگالی در حل شبہاتے کہ بر کلام امام ربانی مجدد الف ثانی نمودہ بود در کیفیت انکشاف معاملات بیچونی

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی پرسیدہ بودند کہ آنچہ در بعضے عبارات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ در بیان مرتبۂ اصل لفظ مرکز و محیط

وامثال آن واقع می شود بکدام معنی است و ہمچنین در عبارات شریفہ آنحضرت واقع است کہ مقامات جمیع انبیاء کرام علیہم السلام در مرتبۂ اصل اند و مقام ہر یکے از دیگرے متمیز است این عبارات نیز موہم تجزی ست تعالی اللہ عن ذلک ۔

بدانند کہ در مرتبۂ اصل چنانچہ اجمال و بساطت است تفصیل و وسعت نیز ثابت است اما نہ آن اجمال و تفصیل کہ در فہم ما گنجد و نہ آن وسعت و بساطت کہ فراخور حوصلۂ ما گردد کہ موجب تجزی و تحدید است بلکہ اجمال آن مقام و ہمچنین تفصیل آن مرتبہ در رنگ ذات اقدس بیچون و بیچگونہ است این معاملہ ورائے طور نظر عقل است چہ ہر چہ در حوصلہ چون گنجد چون خواہد بود کہ چون را بہ بیچون راہ نیست قید قع السوال الثانی واما الجواب عن الاول پس بدانند کہ ہر پیغمبرے را با پروردگار خویش معاملہ علیحدہ است و سر جدا کہ ہیچ احدے را دران معاملہ بالاصالہ شرکت نیست مثلاً نسبتے و قربے کہ سید المرسلین را صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم است غیر او را میسر نیست و ہمچنین قربے کہ مخصوص حضرت ابراہیم ع است دیگرے را نہ و علی ہذا القیاس اما آن نسبت و قرب مجہول الکیفیت است و چون عارفے را خواہند کہ بعلم آن نسبت و قربے کہ ہر یکے را از ان اکابر ثابت ست سرفراز سازند آن قرب و نسبت را در صورت مثالی بامرے کہ مناسب آن قرب و مشابہ آن نسبت است ظاہر می سازند چہ اطلاع بر حقائق آن نسبت بے صورت مثالی متعسر است پس غایت قرب و اتصال را بصورت مرکز می نمایند و قرب دیگر را بصورت محیط و علی ہذا القیاس اما باید دانست کہ آن مشہود قابل نفی نیست چہ آن عارف درین وقت می داند کہ آنچہ بر من ظاہر ساختند صورت مثالی آن معاملہ است نہ حقیقت آن معاملہ و آنچہ درین صورت ظاہر است مطابق نفس امر است پس نفی نتوان کرد بخلاف شخصے کہ صورت را عین حقیقت خیال کند و شبح را عین ذی شبح داند کہ مشہود او قابل نفی است و السلام و الاکرام

مکتوب (۲۲۴) دوصد و بست و چہارم

بمیرزا عبید اللہ بیگ در شرح بعضے مواجید و حل استفسار ہا ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین وآلہ وصحبہ اجمعین صحیفہ شریفہ راملا غازی رسانید از مطالعۂ آن اذواق ومواجید ولذات معنویہ فرا گرفت حمد اللہ سبحانہ کہ عروہ وثقی شریعت غرارا از دست نمی دہند وبر اعمال وعقائد کہ ازان ماخوذ است استقامت دارند وارادت را بمیزان شرع می سنجند ومغائرت کمتر واقع است۔

نوشتہ بودند کہ با وجود حصول بینش واحدیت بلکہ استہلاک در لجہ احدیت روئے دل از طلب مافوق بر نمی گردد ونیز نوشتہ اند کہ دراں حال امتیاز وقوت حوالہ واستہلاک و اسقاط وشعور نظل واصل نہ۔ مخدوما سالک تا زمانے کہ سیر در اسما وصفات ومبادی تعینات خود دارد سیر در اصول واصول اصول دارد وچوں معاملہ ازین بالا رود واصول را در رنگ ظلال درراہ واگذارد می تواند کہ عدم شعور باصل وظل ازین رہگذر باشد کہ اصالت وظلیت درمیان نیست اصل ازین دولت سرا در رنگ ظل درراہ ماندہ است وچگونہ این حالت مسمی باسمے گردد کہ ہمہ اسما واعتبارات ازان جا ساقط گشتہ وچوں کلام مجید را دران بارگاہ مدخلیتے تمام است ناچار باید کہ تلاوت این حالت قوت گیرد۔

نوشتہ بودند کہ حقیقت روح ونفس از باب مراتب واضح می شود والا فی الحقیقت دو موجود نیست اگر مصدر شر است موسوم بنفس واگر خیر مسمی بروح وعلی ہذا القیاس سر وخفی، بلے بعضے از کبرا برین رفتہ اند لیکن مختار حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس آنست کہ آن لطائف ستہ در رنگ عناصر اربعہ ہر کدام حقیقت جدا دارند وبا یکدیگر تغائر حقیقی دارند اما با ہر یکے معاملہ علیحدہ مربوط است ونیز ہر کدام جواہر خمسہ عالم امر را ولایت جدا ست وسیر وسلوک وفنا وبقا ہر کدام علیحدہ وہر یکے را از آنہا با ہر یکے از انبیا متبوعین علیہم الصلوات والبرکات خصوصیتے است خاص بعد از طے ولایات پنجگانہ معاملہ باطمینان نفس می افتد کذا وکذا چنانچہ تفصیل آن از مکتوب بیان طریق جدید واضح است۔ نوشتہ بودند کہ این نسبت اسقاط اضافات چنانچہ در بیداری ست در خواب البتہ لازم است کہ چنان باشد بانہ الخ۔ مخدوما اگر اسقاط اضافات ورد اضافات

بکسب و تعمل است کہ مسمی بطریقت است پس خواب و بیداری یکسان نیست و اگر بے تعمل و تکلف است کہ مقام حقیقت است پس یکسان است کہ فنا و بقا نزد ما دائمی است۔ و نیز نوشتہ بودند کہ فرق چیست درمیان ولایت اولیائے محمدیہ و در طریقہ ولایت انبیائے سابق علی اجمعہم عموما و علی افضلهم و خاتمهم خصوصا الصلوات والتسلیمات والبرکات الخ۔ مخدوما جواب این استفسار را از مکتوبات قدسی آیات حضرت پیر دستگیر طلب نمایند کہ بتفصیل مذکور است۔ نوشتہ بودند کہ بعضے مردم استدعائے طریقہ دیگر ورائے طریقہ نقشبندیہ می نمایند۔ مخدوما اگر طالبے استدعائے طریقہ قادریہ نماید بروح حضرت شیخ عبد القادر قدس سرہ متوجہ گشتہ خرقہ با و بدہند و شجرہ نیز بدہند والسلام

مکتوب (۲۲۵) دو صد و بست و پنجم

بحاجی محمد عارف در تفصیل بعضے حالات و مقامات۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا للہ و مصلیا علی رسولہ الکریم مکتوب مرغوب اخوی اعزی زائر الحرمین شریفین حاجی عارف خوشوقت ساخت دیدن سرور کائنات علیہ و علی آلہ افضل الصلوات و اکمل التحیات و بشارت یافتن از ایشان بوضوح پیوست حمد اللہ سبحانہ علی ذلک حمدا کثیرا و آنچہ نوشتہ اند کہ مکرر مکرر الہام شد کہ ہر کہ نجات خود در قیامت بخواہد دست خود بدامن نام حضرت ایشان ما گرفتن قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بزند موافق الہام آنحضرت است کہ ملہم شدہ اند غفرت لک و لمن توسل بک الی بتوسط او بغیر وسط الی یوم القیمۃ۔

و نوشتہ بودند کہ حقیقت نماز را چہ التماس نماید کہ در اداے آن لذتے حاصل می شود کہ شرح آن را ادا نمی تواند کرد ہنگام تکبیر اولی محویت روئے می دہد و شعور ہم نمی ماند جز مشاہدۂ حق جل و علا و در بعض اوقات نوری از قلب ظاہر می شود کہ گویا تمام عالم را منور گردانیدہ مخدوما التذاذ در نماز از نعم جلیلہ است حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ الاقدس در مکتوبات قدسی آیات خود نوشتہ اند کہ التذاذ در نماز غیر منتہی را میسر نیست علی الخصوص در فرایض صلوات

زیرا کہ در ابتدائے نہایت باداۓ صلوات نافلہ ملتذ می سازند و در نہایت النہایت این نسبت بفرائض منوط می گردد و بس بیت

این کار دولت ست کنون تا کرا رسد

دہند

ونیز آنحضرت نوشتہ اند التذاذے کہ در حین اداۓ نماز دست می دہد نفس را در ان اصلاً حظے نیست در عین این التذاذ او در نالہ و فغان ست سبحان اللہ چہ رتبہ است۔ مصرع

هَنِيئًا لِأَرْبَابِ النَّعِيمِ نَعِيمُهَا

ونیز نوشتہ اند کہ رتبہ نماز در دنیا در رنگ رتبہ رویت است در آخرۃ۔ ونیز نوشتہ اند کہ سائر عبادات وسائل اند برائے نماز و نماز از مقاصد است و نوشتہ بودند کہ اکثر مشائخ طریق دیگر نوازش می فرمایند و فقیر ہمہ را ازین جانب می دانند و از ہر جا فیض می رسد باین طرف منسوب می سازد بلے چنین باید تا قبلہ توجہ پراگندہ نشود ہر کہ یکجا ہمہ جا شنیدہ باشند مامول از دوستان دعاۓ سلامتی خاتمہ است والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علیٰ الہٖ وصحبہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب دو صد و بست و ششم (۲۲۶)

بمولانا محمد صدیق در ذکر بعضے لوازم مشیخت۔

بسم اللہ حامدا للہ ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد فان مجاری الامور مشکورۃ والمسئول منہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ السنۃ المصطفویۃ علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیہ۔ مخدوما میان حمید از دوستان است طریقہ وداد مرعی خواہند داشت نوشتہ بودند کہ صوفی محمد شریف آمدہ است الخ۔ فقیر دربارۂ او از حضرت حق سبحانہ استدعاۓ ہمیں معنی می نمود کہ ظہور فرمود حمد اللہ سبحانہ علی ذلک پیراہن براۓ یار کابلی طلب نمودہ بودند در وقت فرستادن استخارہ نمود در بادی نظر چندان اقبال قلب باین امر ظاہر نشد و منع ہم معلوم نگردید

زیرا کہ در ابتدائے نہایت باداے صلوات نافلہ ملتذ می سازند و در نہایت النہایت این نسبت
بفرائض منوط می گردد و بس بیت

این کار دولت ست کنون تا کرا رسد

ونیز آنحضرت نوشتہ اند التذاذے کہ در حین ادائے نماز دست می دہد نفس را دران اصلاً
حظے نیست در عین این التذاذ او در نالہ و فغان ست سبحان اللہ چہ رتبہ است۔ مصرع

هَنِيئًا لِأَرْبَابِ النَّعِيمِ نَعِيمُهَا

ونیز نوشتہ اند کہ رتبہ نماز در دنیا در رنگ رتبہ رویت است در آخرۃ۔ ونیز نوشتہ اند کہ سائر
عبادات وسائل اند برائے نماز و نماز از مقاصد است و نوشتہ بودند کہ اکثر مشائخ طریق دیگر نوازش
می فرمایند و فقیر ہمہ را ازین جانب می داند و از ہر جا فیض می رسد باین طرف منسوب می سازد بلے
چنین باید تا قبلہ توجہ پراگندہ نشود ہر کہ یکجا ہمہ جا شنیدہ باشند مامول از دوستان دعائے سلامتی
خاتمہ است والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و
علی آلہ وصحبہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب دوصد و بست و ششم (۲۲۶)

بمولانا محمد صدیق در ذکر بعضے لوازم مشیخت۔

بسم اللہ حامداللہ ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد فان مجاری الامور مشکورۃ
والمسئول منہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ السنۃ المصطفویۃ علی مصدرہا
الصلوۃ والسلام والتحیۃ۔ مخدوما میان حمید از دوستان است طریقہ و داد مرعی خواہند داشت
نوشتہ بودند کہ صوفی محمد شریف آمدہ است الخ۔ فقیر در بارۂ او از حضرت حق سبحانہ استدعائے ہمین معنی
می نمود کہ ظہور فرمود حمداللہ سبحانہ علی ذلک پیراہن برائے یار کابلی طلب نمودہ بودند در وقت
فرستادن استخارہ نمود در بادی نظر چندان اقبال قلب باین امر ظاہر نشد و منع ہم معلوم نگردید

دہند

زمین استعداد را معطل و بیکار داشت و تعمیر چیزے کہ بتخریب آن ماموراست پرداخت و آنچہ درین نشأ فانیہ از روے طلب داشتند بنیا ور دفردا بکدام رو در حضرت صمدیتش خواہد در آمد و بکدام حیلت از عہدۂ جواب خواہد بر آمد۔ شعر

فیا ویلنا علی من اعرض عن اللہ ویا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ

دوبارہ در دنیا آمدنے نیست مَنْ کَانَ فِیْ هٰذِهٖۤ اَعْمٰی فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰی وَاَضَلُّ سَبِیْلًا و درد و محبت منحصر در آنچہ متعارف است نیست ہر کہ بتعمیر آخرت اشتغال دارد باین درد و محبت موصوف است چہ استیلائے محبت است بر باطن او کہ بترک مالوف آوردہ است و برخلاف نفس و تخریب او دلیر ساختہ ہر چند ندانند کہ چہ دارد پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم در بیان کریمۂ اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا یَّمْشِیْ بِهٖ فِی النَّاسِ فرمودہ النور اذا دخل الصدر انفتح فقیل هل لذلک علم یا رسول اللہ فقال علیہ و علی الہ الصلوۃ والسلام التجافی عن دار الغرور والتاهب لدار القرار پس آنسرور علیہ السلام استعداد آخرت و اعراض از دنیا را علامت نور و حیات کہ مرتب است بر موت کہ پیش از موت است کہ آنرا معرفت گویند چہ معرفت بنزد شان عبارت ست از فنائے فی المعروف ساختہ و این موت و معرفت نتیجۂ درد و محبت است رزقنا اللہ سبحانہ و ایاکم قطرۃ من هذہ المحبۃ وجرعۃ من هذا الحزن و تجافیا عن دار الغرور و تاهبا لدار القرار امین۔

مکتوب دوصد و بست و ہشتم (۲۲۸)

بمولانا محمد صدیق در تحریص بر احیاے سنت و اماتت بدعت و آنکہ الہام ظنی است و طریقۂ مرضیۂ عبودیت۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حامدا للہ العظیم و مصلیا علی رسولہ الکریم درین وقت بجہت بعد عہد نبوت و قرب قیامت بدعت شائع گشتہ است و ظلمات آن عالم را فرو گرفتہ و سنت غریب شدہ است و انوار آن مستور گردیدہ کمر ہمت برائے احیائے سنن متروکہ و نشر علوم شرعیہ

چست بربندند و آنرا وسیلۂ کمال رضامندی حضرت خداوندی جل سلطانہ سازند و قرب بارگاہِ محمدی را ازین عمل جویند مضمون حدیث است کسے کہ احیائے سنت مرا کہ متروک العمل گشتہ است بکند مر او را ثواب صد شہید است اول مرتبہ احیائے سنت آنست کہ عمل کند بآن و کمال احیا نشر آنست و سعی نمودن است در عمل دیگران بران در دو حزن الہام خاتمہ را کہ ہموارہ اظہار می نمایید برجاست این الہام کمر شکن است کیست کہ ازین درد امروز خالی است قل او کثر۔

نوشتہ بودند کہ اثرے از قبولیت بالیقین و الجزم در حق خود مشاہدہ نمی نماید۔ مخدوما جزم و یقین درین قسم امور در زمان نزول وحی بودہ است و در غیر آن زمان علامات و آثار و بشارات کہ سبب طمانیت قلب بود کائن ست و چون وہم الہام درمیان است درد و اضطراب دامنگیر است۔ نوشتہ بودند کہ عبادات و طاعات خود را شائستہ قبول نمی دانند بنا برآن در بعضے اوقات از اتیان آن تکاہل می ورزد۔ مخدوما درین نشاۂ عمل مطلوب است و ناگزیر قابل قبول دانید یا ندانید عمل باید کرد و از ان استغفار باید نمود و بزاری قبول آن باید خواست تا شائستہ قبول گردد و نورانیت پیدا کند اعمل و استغفر طریقہ بندگی اینست و جز این تسویل لعین دیگر در محبت و توجہ خاطر کہ فقیر را نسبت بشما ست چہ اظہار آن نماید محبتے کہ شما راست بما اثر آنست در فرع ہرچہ ہست از اصل آمدہ است از پیشگاہ چنین است در کریمہ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ و کریمہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ محبت و رضائے خود را بر محبت و رضائے اینہا سبقت دادہ و در حدیث قدسی وانا الیہم لاشد شوقا اشد شوق خود را ثابت کرد۔

مکتوب دو صد و بست و نہم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد اشرف در ذکر بعضے ملہمان حضرت پیر دستگیر خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

قال اللہ تعالیٰ هَذَا كِتَابُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ٥ علمائے کرام ازین استنساخ ملک مرا می دارند و اسناد را مجازی می گویند

ابہام ابہام ابہام تکاسل

حضرت ایشان ما می فرمودند کہ من وقتے این آیت تکرار می کردم در خاطر ریخت کہ حق سبحانہ وتعالیٰ استنساخ را بجناب قدس خویش نسبت می فرماید آنرا حقیقتی خواہد بود یا نہ مشہود گشت کہ دراں مرتبہ مقدسہ نیز استنساخے ورائے استنساخ ملک ثابت است این فقیر معروض داشت کہ آیا استنساخ آن مرتبہ معلا مخصوص است از بعضے اشخاص یا عام است فرمودند کہ مخصوص بمخصوصان ست درمیان ایشان و حضرت حق سبحانہ امورے می گذرد کہ او سبحانہ نمی خواہد کہ ملک راہم براں اطلاع شود ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ۔ ما نا کہ ہمیں سر خواہد بود کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ از بعض خواص بکرم خویش کرام الکاتبین را دور می کند حضرت ایشان درین مادہ خود ملہم شدہ بودند وکذا انسب الحق سبحانہ التوفی الی نفسہ فی کریمہ حیث قال اللّٰہ تعالیٰ اَللّٰہُ یَتَوَفَّی الْاَنْفُسَ حِیْنَ مَوْتِہَا مع ان المتوفی ملک الموت کما یدل علیہ الآیۃ الاخری او یحتمل ان یکون لبعض الخواص بلا توسط الملک وما جاء فی بعض الاخبار من توسط الملک المذکور لبعض الخواص فیمکن حملہا علی ہذا المعنی بادنی تاویل وتوجیہ لا علی مباشرۃ وھو انہ یحتمل علی حضور الملک حین وفاۃ بعض الکمل لا علی مباشرتہ اسباب التوفی فتامل

یحمل

مکتوب دوصد وسی ام (۲۳۰)

بحضرت پیرزادہ خواجہ محمد عبید اللہ در جواب مکتوب آنجناب کہ اعتراض بر بعضے معاملات آن مکتوب و رفع قول حکما کہ موجود معدوم نشود و معدوم موجود نگردد و ذکر کمالات نماز و تحقیق آنکہ وجود زائد است یا عین

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد والہ اجمعین عنایت نامہ سامی حضرت مخدوم زادہ گرامی سلمہ ربہ این عاصی را مشرف و ممتاز گردانید، اشفاق پناہا مسئلہ وحدت وجود مسئلہ موروثی ماست کہ ابا عن جد این مسئلہ عزیزہ بما رسیدہ است بتکرار ایں بے حاصلان القائے آن نمودن تحصیل حاصل و زیرہ بکرمان فرستادن است مقصود از تصریح سابق آن بود کہ معلوم شود کہ ورائے این معرفت معاملہ دیگر ہم

ہست کہ نسبت میان این و آن نسبت قشر و لب است معقول آن مشفق نشد و آنرا محال و جزاف تصور نمودند حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ می نویسند کہ بعد از تجلی ذات کار بار ہمہ با تجلیات صفاتیہ است کہ آنرا نہایت نیست بعد از تجلی ذات عالی ہمت را باید کہ خواہان ذات متجلی بود و گرفتار معاملہ باشد کہ ورائے این تجلیات است بتجلیات صفات چرا فرود آید و جرأت نمودن با آنکہ بعد از نزول تام مطلق حقیقی بکمال اطلاق و تنزیہ از ہر ذرۂ از ذرات وجود لائح است بسیار گران است از کجا یقین کردہ اند کہ آن مشہود مطلق حقیقی است و ذات حق جل و علا ہمان معاملہ است مصرع بخواب اندر مگر موشے شتر شد

از شراب کوثر جز سراب حاصل ندارند و تنزیہ نمودن مطلق حقیقی را از غیر و غیریت و غیریت را منحصر در تعینات نمودن ما کہ این ہر دو مقدمہ مبنی بران باشد کہ مطلق حقیقی را جز در ضمن مقیدات و تعینات وجود متاصل نیست و این معنی مستلزم نفی ذات است تعالی عن ذلک چہ اگر وجود متاصل بود نسبت اثنینیت ثابت باشد و الاثنان متغایران قضیۂ مقررہ است بر تقدیر قضیۂ اطلاق و تقیید حکم آن از سائر اطلاق و تقیید جدا است چہ مطلق را جز در ضمن مقیدات وجود نیست و اینجا نہ چنین است مطلق وجود متاصل دارد چنانکہ تفصیل آن در جواب مکتوب آن مخدوم کہ متضمن مسائل متکثرہ است ثبت یافتہ است و بر تقدیر تنزیل شخصے گرفتار مطلق من حیث ہو مطلق است ہرگز بمقیدات ہر چند عین او باشد خورسند نخواہد بود و مقیدات ہر چند مطلق باشد لیکن ہر کدام را احکام علیحدہ است و معاملات جدا یکے را بدیگرے خلط نمودن و گرفتاری یکے را عین گرفتاری دیگرے دانستن از حدت نظر بعید است تمیز ہر چند در آن مرتبہ مفقود بود اما ازین گرفتاری تا آن گرفتاری بسیار فرق است طالب حیوان من حیث ہو ہرگز بماشی و فرس خورسند نشود ہر چند در میان اینہا نسبت اتحاد کائن بود در مرتبہ حیوان تمیز مفقود باشد و آنچہ در توجیہ کلام حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ فرمودہ اند کہ مراد از غیر غیر مطلوب است نہ غیر حق عز برہانہ منافی ما سبق است چہ ہر گاہ مشہود در ذرات وجود مطلق حقیقی باکمال اطلاق و تنزہ باشد غیر مطلوب چگونہ بود و قابل نفی بکدام وجہ باشد

و از غیر غیر اعتباری خواستن خلاف متبادر است آرے مشرب آنحضرت بالجزم وحدت وجود بود از ارتکاب این قسم تمحلات را گنجائش ہست والا لا۔

با آنکہ گوئیم کہ مراد از مطلق کہ در عبارات شریفہ واقع است اگر مرتبۂ لاتعین و غیب ہویت است چنانچہ متبادر از عبارات است چہ مطلق حقیقی با کمال اطلاق و تنزہ مناسب ہمان مرتبہ است پس این مرتبہ بطور این طائفہ علیہ برتر از آن است کہ متعلق علم و معرفت و شہود گردد لہذا از طلب و شوق آن مرتبۂ منزہہ منع می کنند و طلب آنرا تضییع وقت می شمرند پس قول بمشاہدۂ آن در ہر ذرہ از ذرات معنی ندارد و ہرگاہ او از غیریت منزہ بود جمیع مشاہدات مشاہدۂ او باشد پس منع شوق و طلب او صورت نہ بندد و اگر مراد مرتبۂ وحدت است چنانچہ کلام قوم بآن مشعر است حیث قالوا وھو مشہود الکل وھو التجلی الذاتی ولمقام التوحید الاعلیٰ ہر چند مطلق حقیقی آنرا گفتن چندان مناسبت ندارد کہ این مرتبہ مطلق من وجہ است کمال اطلاق مرتبہ فوق راست . پس گوئیم کہ مطلوب ہنوز ورائے آنست و سالک در راہ است از مطلب در راہ بند شدن نہ مقتضائے طلب کامل است ہر چند این تعین را از اندبر متعین ندانند اما تعین تعین است عالی ہمت بآن فریفتہ نشود و محمدی المشرب کہ اقرب بمحبوبیت است بآن در نماند و بعینیت این تعین مرجع اشیارا و تنزہ او از غیریت از طلب لاتعین فرونشیند. مصرع

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست

اگر گویند کہ این تعین عین متعین است پس یافت و شہود یکے عین یافت و شہود دیگرے باشد۔ گوئیم پس چرا از مافوق آن می ترسانند و منع طلب او می کنند کہ یافت او در ضمن یافت این تعین حاصل گشت پس معلوم شد کہ یافت آن مرتبہ از یافت این مرتبہ جدا است لہذا آن ممنوع شد و این ممنوع نشد۔ اگر گویند ہرگاہ وصول و یافت آن مرتبہ محال باشد پس چرا گرفتار آن بود و در طلب او تضییع وقت نماید گوئیم بر تقدیر تسلیم عشق و گرفتاری امر اختیاری نیست تا بمقدمات عقلیہ منع از آن نمودہ آید و عاشق صادق را از طلب محبوب محال الوصول باز داشتہ شود. شعر

غیر

با سر زلف تو ما را سر سودائی ہست وصل ہرچند محال ست تمنائی ہست

تمنائے عاشق بیچارہ آنست کہ خود را در طلب معشوق بسوزد و برباد دہد بلکہ از خود نامے و نشانے نگذارد و بغیر او در نماند گو از معشوق چیزے بدرستش نیاید گو عتاب نکنند گو رد کنند کہ آن نہ رد است بلکہ ناز است، خوش گفت۔ بیت

اگر ندہی بکف دامان یارم گرفتار کسے دیگر ندارم

عاشق درد مند را این ہمہ کمال خورسندی است کہ بداند کہ معشوق از طلب این آوارہ آگاہ است و از درد فراق این بیچارہ با انتباہ فان لم تکن تراہ فانہ یراک بساست کہ مطلوب از عشق مجرد درد و غم بود و وصل ہرگز منظور نباشد این درد طلب را تضییع وقت چگونہ گفتہ شود کہ سرمایہ عمر آن محزون مبتلا ہمین درد و اندوہ است۔ بیت

بے غم و درد تو صد حیف ز عمرے کہ گذشت پیش ازین کاش گرفتار غمت می بودم

وآنچہ فرمودہ اند کہ این معرفت را خواص و علامات است چون توحید در نفس الامر شہودیست نہ وجودی پس تحقق باین علامات در کار نبود این ہمہ کارخانہ در شہود سالک است فی الحقیقت صفات او ہمان صرافت تقیید بہ صفات واجب تعالیٰ نشدہ اند قلب حقیقت محال است و اگر بے تفاوت صفات ممکن عین صفات واجب شود باید کہ در ہدایت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و ہدایت خداوندی جل شانہ تفاوت نبود پس کریمہ اِنَّکَ لَا تَھْدِیْ مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ یَھْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ بچہ معنی باشد و نیز حدیث اَنْتُمْ اَعْلَمُ بِاُمُوْرِ دُنْیَاکُمْ را چہ وجہ بود زیرا کہ در علم خداوندی عز برہانہ این چنین نتوان گفت و کریمہ لَوْ کُنْتُ اَعْلَمُ الْغَیْبَ و کریمہ لَا اَدْرِیْ مَا یُفْعَلُ بِیْ وَلَا بِکُمْ بکدام اعتبار باشد و درین شہود سالک مستعد را منافع بسیار است چہ مقصود از سیر و سلوک و ریاضات و مجاہدات زوال گرفتاری ست از ما دون او تعالیٰ باین شہود بحصول می پیوندد و مطلوب ازین تنگ رو حصول بندگی ست و مشاہدہ عجز و افتقار و گمنامی خود است نہ آنکہ بندہ پا از راہ بندگی بکشد و خدا شود و بکمالات ذاتیہ او متحقق گردد کہ تمنائے این امور از

لما ازخودی و انانیت مشعر است حضرت خواجہ بزرگ فرمودہ اند کہ بندگی با خواجگی راست نیاید و
آنچہ نوشتہ بودند کہ فنائے حقیقی در مرتبہ وحدت نہایت این طریق است ارباب وحدت وجود چونکہ
ہموارہ گرفتار نفس اند فنا بروجہ کمال این طائفہ را چگونہ گفتہ آید چہ فنا زوال گرفتاری ست
از ما دون او تعالیٰ و این جماعت ہمہ وقت گرفتار ہر ذرہ از ذرات اند ہر چند بعنوان غیریت ندانند
اما فی الحقیقت غیر است کمال تجرید و نیستی وقتے صورت بندد کہ ازین گرداب برایند و بورائے آفاق
و انفس پویند، با آنکہ گوئیم کہ تحقق بخواص و علامات مذکورہ در حین این فنا ثابت نیست کہ آن
تحقق در مقام بقا است چہ در ہنگام فنا و استہلاک ہیولائے ممکنات گشتنی نیست و متمثل بصور
جوہریت و عرضیت شدنی نہ، پس برین تقدیر روا است کہ بنہایت مرتبہ توحید برسد کہ فنائے حقیقی بود
وازین علامات ہیچ در وے نبود و اگر تحقق باین علامات نہایت و کمال باشد پس فنا را نہایت
گفتن چگونہ راست آید۔

بر سر اصل سخن رویم فنا و بقائے وجودی بر تقدیری بود کہ ممکنات را وجودی باشد بودا و جز در
شہود نیست امانات ہموارہ از اہل امانات است اینجا جز تبدل علم نیست لیکن بمقتضائے انا عند
ظن عبدی بی اندازہ این کمال باوے معاملہ می فرمایند و آثار و علامات مسطورہ در وے پیدا
می آرند و بر تقدیر تسلیم نفی این معاملات از دیگران چگونہ معلوم شود و از کجا دانستہ شود کہ دیگران ہنوز
در راہ توحید ند با وجود خوض در حقائق آن و غوص در دقائق آن بحدے کہ بدردہ اعلائے تحقیق و
درجہ قصوی تدقیق این مسئلہ رسیدہ باشند و باز بامداد خداوندی جل شانہ ازان گذشتہ و بعلوم
وراثت پیوستہ باشند مشفقا از معارف توحید وجود ہر چند داند نویسند کہ حال شریف است کرا در
آنجا سخن است کہ اکابر اہل اللہ بآن تکلم کردہ اند ہر چند از راہ سکر و غلبہ محبت گفتہ باشند حضرت
جدی قدس سرہ درین مقام قدم راسخ دارند و تصانیف عالی تالیف نمودہ اند لیکن آداب شریعت
را از دست ندادہ اند چنانچہ طور محققان است اما نفی دیگران نمودن و حق را محصور علم خود داشتن و
ورائے آنرا محال دانستن از امثال ایشان خیلے محل تعجب است و ہمچنین حضرت شیخ ابن عربی را خاتم ولایت

با اندازہ

محمدی تعیین کردن از تمام پیران نقشبندیہ خود سلب آن ولایت نمودن است جرأت باین امور نمودن
ازیشان قطرتان در کمال استبعاد است وعجب تر آنکہ ابن سینا را بمحبت تمام یاد کردہ اند با آنکہ عقائد
فاسدۂ او مخالف عقائد اہل حق است وموجب تکفیر وتضلیل وقال الامام الغزالی بعد بیان عقاید
الحکما فوجب تکفیرہم وتشنیعہم کالفارابی وابن سینا وآنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات در
واقعہ بعزیزے درحق او می فرمودند رجل اضلہ اللہ علی علمہ ونیز بعزیز دیگر مثل این در واقعہ دیگر
فرمودہ اند از بیگانگان اگر این طور امور مطالعہ نمودہ آید چندان جائے گلہ نیست اما از امثال ایشان اگر
شمۂ ازین قسم امور گوش زد مخلصان ومحبان شود جاے آن دارد کہ گلہا نمودہ آید بنا بران این ہمہ جرأتہا
می کند امید عفو است۔

مخدوما حضرت قطب عرفا مؤید الدین الرضی خواجۂ ما ہرگاہ در آخر کار فرمودہ باشد کہ بیقین
یقین معلوم شد کہ توحید کوچۂ تنگ است شاہراہ دیگر است، باز آن مخدوم می نویسند کہ آنحضرت در
شہود وحدت در کثرت بودہ اند ہمانا کہ آن ملا از قصۂ صدور این عبارت شریفہ از آنحضرت مطلع نشدہ اند
کہ بتاویل آن مسارعت می نمایند تا آنست کہ مجرد این عبارت از ایشان سرزدہ باشد تا آنرا تاویل کنند واز ظاہر
صرف نمایند ہرچند قابل تاویل نبود صدور این عبارت عالیہ منبی از معاملات ست ومبنی بر مقدمات۔

بیت
آسودہ شبے باشد خوش مہتابے تا با تو حکایت کنم از ہر بابے

ہرگاہ آنحضرت چنین فرمایند و درین مقام باشند آن ملا ذاحق بمتابعت ایشان [باید] ہرچند مغلوب
حال باشند تقلید پیر از دست ندہند وآنچہ فرمودہ اند کہ این معرفت با دلائل نقلیہ وعقلیہ مساعد است
دلائل نقلیہ کہ درین باب می آرند اکثر شان از قبیل متشابہات است کہ البتہ از ظاہر مصروف است
ومؤول ست وادلہ عقلیہ غیر از اقناعیات کہ سخن را دران جا بگاہست چہ چیز خواہد بود محقق دوانی
رحمہ اللہ تعالی می نویسد کہ این مسئلہ ورا ء طور عقل است ومولانا عبد الرحمن جامی قدس سرہ می فرمایند
کہ ورائے طور عقل طوریست کہ دران طور بطریق مکاشفہ ومشاہدہ چیزہا منکشف می گردد کہ عقل
از درک آن عاجز است ہمچنانکہ حواس از ادراک معقولات کہ مدرک عقل است عاجز اند و دران طور

محقق شدہ است کہ حقیقت وجود کہ عین واجب الوجود است نہ کلی است نہ جزئی الخ

و آنچہ حکما گفتہ اند کہ معدوم موجود نشود و موجود معدوم نگردد و درین دو مقدمہ ادعائے بداہت می کنند ممنوع است و دعوائے بداہت غیر مسموع کہ حکم وہم است بلکہ فی الحقیقت انکار است از قدرت باہرۂ او تعالیٰ اگر معدوم را موجود کند و عالم را من غیر شئ خلق فرماید و یا ہمہ را معدوم و ناچیز گرداند از قدرت او محل تعجب نیست این مقدمہ منجر بقدم عالم است کہ قول بآن کفر است چہ اجماع اہل ملل است کہ عالم بجمیع اجزائہ محدث است و نیز مخالف است مر آیۃ کریمہ اَوَلَا یَذْکُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنٰہُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ یَکُ شَیْئًا قال البیضاوی فی تفسیرہ بل کان عدماً صرفاً و نیز مستلزم تعطیل صانع مختار است تعالیٰ شانہ، چہ صنع او سبحانہ بطور ایشان ایجاد معدوم نکند و ایجاد موجود خود محال و تحصیل حاصل است و بمقتضائے مقدمۂ ثانیہ موجودات ممکنہ باید کہ در بقا ہم محتاج صانع نبوند بلکہ او تعالیٰ قادر بر افنائے اشیا نبود و نیز در اعراض غیر قارہ کہ ہم حدوث آن مشاہد است و ہم فنائے آن مشاہد است چہ خواہند گفت قول بآن فی الحقیقت نفی صانع مختار است تعالیٰ عن ذلك علواً کبیراً. و عدم زیادتی صفات نیز ممنوع است کہ خلاف مذہب اہل سنت است صاحب تعرف اجماع صوفیہ را در باب صفات کہ لا ہو و لا غیرہ است می آرد و بر تقدیر تسلیم تمیز علمی برائے تمایز اعدام مقابلۂ آنہا کافی است و سخن در باب زیادتی وجود در جواب مکتوب آن ملا کہ متضمن مسائل متکثرہ است بتفصیل است لیکن چون درین جا نیز تقریب شدہ است مجملے نوشتہ می آید، مگر ما چون طالب یقین کہ صاحب فطرت سلیمہ است بوجدان صحیح خود رجوع نماید و بفہم صائب تامل صادق نماید دریابد کہ اللہ تعالیٰ نشاید کہ در موجودیت خود محتاج بغیر ذات مقدس خود باشد و فی نفسہ از ہستی خالی بود و احتیاج بوجود داشتہ باشد و نیز دریابد کہ حقیقت و ماہیت او تعالیٰ عین وجود ہستی نبود چہ ہستی کہ فی نفسہ از مصادر و احداث است آنرا بواسطہ عدم احتیاج بغیر حقیقت باری تعالیٰ دانستن و بران اصطلاح بستن معنی ندارد و ذاتے کہ در خارج موجود است بوجود اصیل چہ در کار کہ بر و لفظی اطلاق کنیم کہ مفہوم لغوی آن معنی باشد قائم بغیر و از عوارض بود و از

معقولات ثانویہ باشد و مع ذلک شرع باطلاق آن وارد نشده باشد صوفیہ علیہ ہرگاہ جمیع نسب و
اعتبارات را از آنحضرت سلب می نمایند چرا جمعی از ایشان وجود را ہم سلب نکنند و از سلب وجود
ثبوت عدم لازم نہ آید کہ آن نیز نسبتے است و ہو تعالیٰ وراء النسب و الاعتبارات و مراد این بزرگواران
از عینیت وجود نفی وجود است بمعنی آنکہ او تعالیٰ خود بخود موجود است و وجود تعبیری بیش نیست زیراکہ
این اکابر حقیقت حق را سبحانہ وجود مطلق می دانند نفی وجود از وے چہ صورت دارد چہ نفی شے از نفس
خود محال است پس حق آنست کہ او را حقیقتی ست و ذاتی ست ورائے وجود و آن بنفسہ در موجودیت
خود از عروض وجود مستغنی است بلکہ او بشانے است کہ این عروض آنجا نمی رسد و خود بخود موجود است
از برائے نفی احتیاج بغیر چہ در کار کہ او را عین وجود گوئیم چرا بنزاہت وجود نگوئیم و اطلاق وجود را در ان
حریم اقدس بار ندہیم و عادت اللہ تعالیٰ جاری ست کہ ہر چہ در عالم حقیقت است نمونہ و تمثال
آن در عالم مجاز ظاہر سازد کہ از آنجا بحقیقت پے برند و چون ذات آنحضرت را خاصیتے است کہ بخود
موجود است نہ بوجود وجود را نمونہ آن ساخت کہ اگر موجود شود بخود موجود شود نہ بوجود المجاز قنطرۃ
الحقیقۃ۔ و آنچہ می گوئیم کہ ذات متقدس بخود موجود است مجرد تعبیر است نہ آنکہ آنجا وجود است قائم
باد۔ و آنچہ شیخ امان گفتہ کہ حقیقت حق تعالیٰ وجود است و غیر او نیست الا العدم عدم مبدأ اشیا نتواند بود
و اصل آنکہ موجب قلب حقیقت است ناکام وجود بود و آن متجزی نیست لاجرم تمثیل بود مبحوث فیہ است
از وجوہ۔ اول آنکہ وجود را حقیقت حق سبحانہ گفتن خلاف عقیدۂ اہل سنت و جماعت است شکر اللہ سعیہم۔
دوم آنکہ صفات واجبی جل سلطانہ بطور اہل سنت زاید بر ذات اند تعالیٰ پس باین طور قول باآنکہ
غیر او نیست الا العدم درست نآید چہ تواند کہ صفات برین تقدیر مبدأ بود۔ سوم آنکہ قلب حقیقت وقتے
بود کہ عدم وجود شود اما اگر موجود شود چہ استحالت دارد علما گفتہ اند کہ وجود معدوم است و ہیچ قلب
حقیقت نیست۔ چہارم آنکہ قلب حقیقت آن زمان شود کہ عدم موجود شود اما اگر عدم موجود نما شود
قلب حقیقت نبود۔ پنجم آنکہ مودای لفظ مبدأ کہ درین عبارت واقع است مادہ و ہیولا است لہذا
آنرا منحصر در تجزی و تمثیل ساختن حق را جل و علا مادہ و ہیولائے ممکنات گفتن در کمال شناعت است

تمثّل

ومبدأ معنی موجد ذات حق است سبحانہ و در ایجاد تجزی و تمثیل در کار نیست اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَهٗ کُنْ فَیَکُوْنُ. ششم آنکہ ذاتِ حق را عدم مقابل گفتن معنی ندارد آن وجود دیگر است که عدم در تقابل آنست که بمعنی کون و حصول است۔ ہفتم آنکہ وجود نقیض عدم نیست تا از انتفائے عدم وجود لازم آید بل نسبت درمیان شان تضاد است والضدان یرتفعان قال بعض العرفاء فوق عالم الوجود عالم الملك الودود و آنچہ گفتہ کہ اعدام اضافیہ در علم حصول دارند نیز تواند اصول اشیا شد چہ با قطع نظر از آنکہ چون علم حضوری بود حصول اعدام نخواہد بود تا اصول گردند این اعدام در علم از کجا آمد چہ معلوم جز ثابت من وجہ نبود در کمال سقوط است اولاً آنکہ علم واجبی را حضوری گیرند یا غیر آن نفی علم او تعالیٰ نمودن از اعدام اضافیہ اثبات جہل است مر او را تعالیٰ از اعدام تعالی اللہ عن ذٰلك علواً کبیراً

ثانیاً آنکہ لا نسلم کہ معلوم جز ثابت من وجہ نبود چہ ما بیشک اعدام متمایزہ را می دانیم گو ثبوت نداشتہ باشند۔ ثالثاً آنکہ عدم ثبوت اعدام متمایزہ من کل الوجوہ ممنوع و محل نظر است۔

خدمت شیخ صدرالدین قونوی قدس سرہ گفتہ است کہ شیئیت بر دو وجہ است شیئیت ثبوتی و وجودی شیئیت وجودی ظہور شئے است مر خود را در مرتبہ از مراتب عالمی از عوالم و شیئیت ثبوتی ثبوتِ شئے است در علم نہ در خارج و این شیئیت مجعول بجعل جاعل نیست پس معدوم مطلق شئے نیست مطلقاً نہ باعتبار ثبوت و نہ باعتبار وجود اما معدوم ممکن را شیئیت ثبوتی ہست پیش از وجود عینی و بآن شیئیت مخاطب می شود بامر کن و قبول اثر می کند و بوجود خارجی می آید و در جائے دیگر خدمت شیخ فرمودہ کہ تحقق علم واجب بمعدومات ممکنہ قبل از وجود خارجی فی الحقیقت تعلق بمعدوم نیست زیرا کہ جمیع ممکنات نامتناہی در ام الکتاب است و قلم اعلیٰ کہ روح قدسی و عقل کل است مجمل بعض آنست و لوح محو و اثبات کہ نفس کل است مفصل آن مجمل است محقق دوانی گو پدر رحمہ اللہ تعالیٰ عدم نیز از مظاہر وجود حقیقی است چنانچہ امام حجۃ الاسلام در بعض رسائل می فرمایند کہ اصل ہمہ کائنات فنا است پس بر فنا ہم رحمت کردند بایجاد چہ فنا در اصل

عدم

قدم

موجود نبود اول درجہ وجود فنا احداث فناست زیرا کہ فنائے کائنات قدیم نیست فنا در اصل خود فانی بود چوں او را موجود کردند نام فنا بروے نشست اگر فنائے کائنات را قدیم دانیم باقدم باری سبحانہ وتعالیٰ شریک کردہ باشیم پس درست آمد کہ فنا قدیم نیست بلکہ فنا محدث است پس فنا کہ اصل کائنات است در فنائے خود محدث است نہ قدیم وخاک کہ اصل جماد است در جمادی وموادی خود محدث است نہ قدیم این ست معنی قول اہل سنت کہ المعدوم لیس بشیٔ تا اینجا سخن امام است۔

رابعاً آنکہ بظاہر این کلام متناقض است چہ اولاً حصول اعدام را در علم مسلم داشت جائے کہ گفت اعدام اضافیہ کہ در علم حصول دارند نیز نتوانند اصول اشیا شد وثانیاً نفی آن نمود اولاً باثبات علم حضوری وثانیاً بانکہ معلوم جز ثابت من وجہ نبود۔ خامساً آنکہ صوفیہ علیہ اعیان ثابتہ را اعدام اضافیہ می گویند وحقائق ممکنات تصور می نمایند وآنچہ بعد ازین مسطور است کہ معلومات را اصل پیدا شد کہ علم بلکہ عالم است اما اعدام را کدام اصل است۔

گوئیم کہ اصل ومنشا اعدام کمالات الٰہی اند کہ باتفاق در علم تمیز دارند درین جا کرا خلاف است ہذا وآنچہ نوشتہ اند کہ حقیقت بندگی گرفتاری باو وگذشتگی از غیر اوست ہرچہ بود چہ دنیا وچہ عقبیٰ بلے چنین است اما محق ومبطل در ادعائے این معنی شریک اند فارق عدل میان فریقین تحلی است باحکام شرعیہ وتزین بسنن مرضیہ علی مصدرہا الصلوات والتسلیمات والتحیات علامت کمال گرفتاری با دو گذشتگی از غیر او کمال اتباع سنت واجتناب از بدعت است ہرچند آن بیش این بیش والا آن گرفتاری را نہ پسندند وآن گذشتگی را عین گرفتاری شمرند۔ مکرر ایرادی کہ بر توجیہات کلام حضرت خواجہ بزرگ نمودہ اند ہرچند ہمہ آن ایرادات کلام است بر سند اخص کہ مدفوع است معذلک بطریق تنزل۔ گوئیم کہ چوں عود ہواجس ووساوس بے عود علم صورت ندارد چہ در ہنگام نسیان ہواجس ووساوس نیست بنابران بنائے سخن بر علم اشیا ونسیان اشیا نمودہ آمد کہ در میان این ہر دو تلازم است فی ارمخلوق بخالق تعالیٰ بعلاقہ آنکہ وجود وسائر صفات وے اثر قدرت باہرۂ اوست سبحانہ وراہے است کشادہ کہ بعد از وصول

بمؤثر حقیقی براولی البصائر قویہ آن راہ مبطن وآن علاقہ معنوی محسوس وہویدا است در رہنمونی
انحاد چہ درکار است دخان رابآتش کدام اتحاد است جماعۂ کہ نسبت درست کردہ اند ومحبت را
بکمال رسانیدہ اند بادنائے علاقہ محبوب منجذب میشوند وہیچ چیز از وے درنمی مانند وہمہ اشیارا
بعلاقہ مذکورہ ملاحظہ می فرمایند درین صورت ہیچ چیز عارف را بخود نمی خواند بلکہ بماورائے خود
دلالت می کند ونظر بصیرت عارف را بیرون از خود می اندازد بخلاف درصورت اتحاد کہ سالک
بیچارہ راہر شئے بخود می خواند وبگرفتاری خود دلالت می کند وخود را بعنوان محبوبیت وامی نماید
ہر زشت ودیو بکرشمۂ معشوقی پیش می آید وسد سکندری می گردد۔ بیت

پری نہفتہ رخ ودیو در کرشمہ وناز   بسوخت عقل زحیرت کہ این چہ بوالعجبی است

ونیز اگر وجود وسائر کمالات در ممکنات ظلال آن مرتبۂ مقدسہ باشد پس از ظل باصل شاہراہ
است وعینیت ظل مر اصل را ممنوع است واین فقیر ہرگز علم عارف راکہ باشیا تعلق کند بعد از
کمال کمال حضوری ننوشتہ است از نفی علم حصولی علم حضوری لازم نمی آید زیراکہ علم حق سبحانہ کہ
باشیا تعلق می کند ورائے حضوری وحصولی است مجرد انکشافی است کہ سبب تمیز معلوم است
بے حصول صورت وموجودات علمی بآن معنی است کہ علم باعث تمیز آنہا گشتہ است اشیا ہرجا
ہستند بروسبحانہ منکشف اند علم واجب را باشیا علم حضوری یا حصولی گفتن مگر بطور ارباب
توحید وجودی راست آید وعلم عارف بعد از کمال ہمین منوال می گردد واشیا ہرجا باشند بر
عارف منکشف می گردند بے حصول صور آنہا در نفس عارف وبے تاثیر این علم ورائے حصولی
وحضوری است ہرچند محبوسان عقیلہ عقل آنرا باور ندارند ونہ پذیرند کہ خارج از مبحث اند
این قسم امور ذوقی ست ووجدانی الزامی نیست غرابت این معرفت از ہمین رہ گذر است کہ علم
حضوری نبود واز حصول صورت وارہد من لم یذق لم یدر

مخدوما نمازرابہ از تجلیات ومشاہدات گفتن باعتبار آنست کہ بیقین یقین معلوم گشتہ است
کہ مطلوب ورا، ورا این تجلیات ومشاہدات است گرفتاری بآن گرفتاری ست بظلال بلکہ

بشبہ ومثال کہ فی الحقیقت غیر مطلوب است وحکم بعینیت جمیع اشیاء مطلوب را از سکر است نماز است کہ خبر از مطلوب می دہد ونشانے از ان بے نشان دارد قربے کہ در حین ادائے آنست بیرون آن نیست در حدیث نبوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ در نماز حجابے را کہ درمیان بندہ وخداست برداشتہ می شود لہذا آنرا معراج فرمودہ پس ہرچند سعی در تکمیل آن نمودہ آید سعی در تکمیل آن نسبت است کہ این تجلیات ومشاہدات بگرد آن نرسد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ کمال این معاملہ نماز وابستہ بقرب نبوت ست کہ دست اکثر ارباب ولایت از ان شجرہ ملبند بالا کوتاہ است تمام ورق باید گردانند تا معاملہ ازین باب کشد قرب آن جداست وعلوم واسرار آن علیحدہ راہ وصول آن باین راہ مناسبت ندارد شاہراہے ست کہ انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات والبرکات و اصحاب ایشان وحال خالے از افراد این امت نیز از ان راہ بمطلوب رسیدہ اند تواند بود کہ حضرت قطب العرفا خواجہا بہمیں راہ اشعار نمودہ اند آنجا کہ فرمودہ شاہراہ دیگر است ہرچند رواست بلکہ واقع است کہ از راہ ولایت کسے بآن ذروۂ علیا برسد۔ بیت

بوصلش تا رسیم صد بار از پا افگند شوقم کہ نو پروازم وشاخ بلند است آشیان دارم

نماز را مقصور برین صورت نباید دانست در عالم غیب الغیب حقیقتی دارد کہ فوق ہمہ حقیقتہا است تا بآن حقیقت نرسد وباہل آن آشنا نگردد از کمال نماز چہ دریابد۔ ہمانا در حدیث قدسی: قف یا محمد فان اللّٰہ یصلی اشارہ بآن حقیقت باشد نماز معشوقے است دلربا گویا صورت نیبائی اورا در عالم مجاز باین ارکان مخصوصہ وانمودہ اند وادا ہائے رعنائی اورا باین خشوع وآداب ظاہر ساختہ اند ہر کہ بآن صورت گرفتار وفریفتہ نگردد حقیقت این ارکان را چہ دریابد کسے کہ والہ و شیفتہ آن اداہا نشود قدر این خشوع وطمانینت را چہ درک نماید بالجملہ لطائف آن عالی تر از ان ست کہ زبان تر دامن ہرزہ گوئی گرد و نفائس آن برتر از انست کہ قلم این بوالہوس خیال ترجمانی آن نماید لیکن از انفاس نفیسہ ارباب این دولت عظمیٰ امیدہا دارم واز مین محبت و

خدمت شان تو بدیہا۔ بیت

چکد مشک تر از دستم گر آن گیسو بچنگ افتد دمد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ

امید از اشفاق عمیم آن کریم آنست کہ من بعد در گفت گو ابرین مہجور عاصی بربندند و بگذارند کہ در کنج نامرادی ماتم گناہان و سوگ ہجران خود می داشتہ باشد والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب دوصد و سی و یکم (۲۳۱)

بحقائق و معارف آگاہ مخدوم زادہ گرامی شیخ محمد صبغۃ اللہ سلمہ اللہ تعالیٰ در مکاشفہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ روزے در حلقہ فجر نشستہ بودم یک گونہ فنائے مخصوص رو داد و یقینے کہ داشتم رو بزوال آورد و این نظر بامتداد کشید تا آنکہ در نماز عصر ہمان وز نشستہ بودم دیدم کہ امام ہمام حضرت ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ با جمیع تلامذہ خویش بلکہ با جمیع علما و مجتہدان کہ در مذہب ایشانند گرد من جمع آمدند و مرا احاطہ نمودند و بعضے از اساتذہ حضرت امام نیز دران وقت در نظر می در آمدند چون ابراہیم نخعی وغیر ایشان می بینم کہ گوئیا انوار ہمہ ایشان در من در آمد و من بآن انوار تعین و بقا یافتم و بتمام متجسم بانوار این اکابر گشتم ہذا بعد از دو سہ روز ازین ماجرا چنان فرمودند کہ چنانچہ تعینے و بقائی کہ بعلمائے حنفیہ شدہ بود ہمان قسم تعین و بقائی بعلمائے شافعیہ متحقق گشت چنانکہ دیدم کہ حضرت امام شافعی با جمیع علما و مجتہدان مذہب خویش گرد من جمع اند محسوس گشت کہ علمائے حنفیہ از من بیرون آمدند این زمان بانوار علمائے شافعیہ متحقق گشتم چنانچہ سابقا بانوار علمائے حنفیہ متحقق شدہ بودم، بعد ازان مشہود گشت کہ آنچہ از من رفتہ بود باز من عود نمود یعنی انوار حنفیہ الحال بانوار ہر واحدے ازین ہر دو فریق متحقق گشتم ازین جہت اگر آنحضرت را حنفی الشافعی گویند گنجایش دارد، می فرمودند کہ در انوقت چنان معلوم گشت کہ حق ازین ہر دو امام

بیرون نیست اگر از حنفی جائے حق مانده است شافعی گرفته است و از شافعی تجاوز نکرده است این معنی را بمبالغہ تام می فرمودند وایضاً می فرمودند دو حصہ از حق یا سہ حصہ با مام اعظم مسلم است و ثلث یا ربع بشافعی است والسلام علی من اتبع الهدی۔

مکتوب (۲۳۲) دوصد وسی ودوم

بمیر شمس الدین علی خلخالی در تحقیق کمالات فنائے نفس۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ حضرت حق سبحانہ وتعالی ما آواره شدگان را بحقیقت اتباع مصطفوی علیہ وعلی آلہ الصلوة والسلام متحلی داشتہ این خلعت موہومہ را کہ التفات وتوجہ بآن نزد خواص بندگان او شرک است وآن کنایت از نفس ماست کہ حجاب وپردۂ مطلوب گشتہ است بلکہ خود را بمطلوبیت والوہیت خوانده کما قیل انت الغمامۃ علی شمسک فاعرف حقیقتک بکلیہ از ما برباید تا باشد کہ مطلوب حقیقی را بعز احمت اغیار مطلوبے دانستہ وپرستیده شود واین ابرپاره را کہ برروئے آفتاب خود پرده خود گشتہ است از میان بردارد ودر جنب شعشان نور آفتاب آنرا محو ومتلاشی سازد کہ جویده از ان نامے ونشانے نیابد وہرگز کلمہ انا را مورد ے نماند نہ بآن معنی کہ درین وقت خود را عین مولا تصور نماید بلکہ خود را از میان بکشد ونیابد مولا مولا است اغیار را از جملہ عروسی برآرعروس عروس است نہ آنکہ اغیار را عین عروس تصور نمائی واز مشاہده جمال عروس بمشاہدۂ اغیار دربانی وچون خداوند تعالی بنده را باین قسم فنا کہ قدم اول است درین راه مشرف سازد و بنده بحکم اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمٰنٰتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا امانات را باہل امانات سپرد یعنی کمالات عاریتے را بصاحب کمالات دہد وعدم مقید را کہ مرآت آنہا بوده بعدم مطلق سپارد ہر چند این دید انعکاس وعاریت ہم باعتبار توہم است فقط چہ فی الحقیقت ہیچ کمال از آنحضرت منفک نگشتہ است وعدم از عدم مطلق در نفس الامر جدا نشده اینجا تبدل علم است وبس زیرا کہ باین انعکاس توہمی کہ خود را کامل وخیر دانستہ بود چون نظر او بر اصل خود افتاد

ونیک ملاحظہ نمود دید کہ جمیع کمالات آنجا ثابت است این جا ہیش از ارائت وہمی وانتقاش قدرت ہیچ نبود چنانچہ صورتے کہ در آئینہ منعکس است چون نظر با صل خود ندارد داند کہ صورت بیرون آئینہ است در آئینہ ہیچ صورتے ثابت نیست این زمان ہیچ نامے ونشانے ازوے نماند چہ حقیقت ممکن نیز ہماں علم بودہ است کہ فی الحقیقت جہل مرکب است مصرع

اے برادر تو ہمیں اندیشۂ

پس دریں وقت بحکم کریمہ وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا شایان آن میگردد کہ اورا بجناب اقدس راہے بدہند وبہ بقائے باللہ وتجلی ذات کہ قدم ثانی است مشرف سازند وما دام کہ بلوث عدم ملوث است لیاقت قرب آنحضرت ندارد بلکہ نا رائحہ از عدم بحقیقت او آمیختہ است ازین دولت قلیل النصیب است والسلام علی من اتبع الھدی۔

(۲۳۳) مکتوب دوصد وسی وسوم

بشیخ عبد الہادی بدایونی در فضیلت خدمت درویشان ومحبت ایشان۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات بملازمان اشفاق پناہی می رساند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم مدتے ست کہ از احوال خیر مآل اطلاعے نہ بخشیدہ اند موانع بخیر باد چہ نعمتے است کہ حضرت حق سبحانہ وتعالی بندہ را در کبر سن واوان ضعف بآثار قبولیت دوستان محلی ومزین گرداند ونور جبین اورا شاہد عدل سازد منقول است کہ فاسقے را بعد از موت شخصے در خواب دید از احوال او پرسید گفت مرا بخشیدند سائل از روئے تعجب پرسید کہ بکدام عمل؟ گفت روزے بایزید بسطامی بعد از نماز عصر دست بدعا برداشتہ بود من نیز دران دعا شریک بودم ودست برداشتہ آمین میگفتم بطفیل آن دعا مرا بخشیدند پس غبطہ برا مثال شما عزیزان باید نمود کہ موئے سیاہ را در خدمت دوستی از دوستان او تعالی سفید کردہ اید وخود را در دل ایشان جا دادہ این امر عظیم القدر را اندک خیال نکنید

وہیچ عمل را مساوی این عمل جزیل الاجر تصور نماید کہ جزائے این عمل حق است سبحانہ جزائے اعمال دیگر بگر دآن نرسد حاصل اعمال دیگر بے آگاہی از حقیقت این عمل از صورت وقشر نجا وز نمی نماید حقیقت این عمل است کہ بلب متحقق ساختہ بلب الالباب می رساند واز آنجا بفوق ذلالت می نماید و حقیقت این امر است کہ نفس امارہ را از طغیان وسرکشی با نقیاد واطمینان وفنا وبقا مشرف می سازد و حقیقت این عمل است کہ اعمال دیگر را از صورت اعمال بحقیقت آن می برد مثل نماز وروزہ وزکوۃ وحج وغیر آن از اعمال ظاہری در ابتدا ہر چہ از ان بوقوع می آید صورت اعمال است وبعد از وصول بحقیقت کار حقیقتِ اعمال بجا می آرد مثلاً حقیقت نماز ادا می نماید و حقیقت روزہ علیٰ ہذا القیاس پس در ادائے شکر این قسم نعمت عظمیٰ جدّ بلیغ مرعی باید داشت مع ذلک خود را قاصر در ادائے حق آن باید انگاشت وتلافی تقصیراتے کہ در ادائے حق صحبت وخدمت این بزرگواران بوقوع آمدہ است از کرم او تعالیٰ بتضرع وزاری تمام مسألت باید نمود تا اثر اجابت معلوم گردد رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفٰی علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہ واخوانہ من الانبیاء والمرسلین والملائکۃ المقربین و سائر الصالحین الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب دوصد وسی وچہارم (۲۳۴)

بخواجہ محمد کاظم در عزائے والد او خواجہ محمد ہاشم واشارت بتحصیل کمالات وذکر نصائح۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ قرۃ العینین ومسرۃ الاذنین خواجہ محمد کاظم مع الاخوان والاخوان از آفات آخر الزمان واز مکر شیطان در حرز وامان حضرت حفیظ منان بودہ در مقام صبر ورضا وتسلیم باشند نمی داند کہ در عزائے اخوی مرحومی کمالات دستگاہی واقف اسرار الٰہی جل شانہ چہ نویسد وغم ودرد فراق ونایافت صوری آن کاشف معاملات معنوی را چسان وانماید دل حزین این مسکین را بآن خواجۂ سریع السیر بلند پرواز محبت طبیعی وتعلق عزیزی بودہ وہست وہمچنین بالعکس چنانچہ

پیش ازین درحالت حیات خواجہ از مفارقت بسیرہ خواجہ دل دراضطراب می بود الحال کہ این قسم فرقت
درمیان آمد خیال باید نمود کہ چہ نوع المہ وحرقت بردل وارد شود۔ بیت

میانِ ماکہ پیراہن بود یار دوعالم درمیاں شد چون شود کار

ماتم دوستان حق راجل سلطانہ دررنگ ماتم سایر الناس نباید دانست ماتم دیگران دریک جزو زمین
است وماتم اینہا درتمام زمین وآسمان ماتم دیگران دربعضے از جسمانیان است وماتم اینان شامل
جسمانیان وروحانیان ماتم دیگران مقصور برظاہر وصورت است ووجود این بزرگواران چونکہ واسطۂ
فیوض معنوی وافادات باطنی است ماتم شان برظاہر وباطن استیلا دارد لیکن با این ہمہ چون این
قسم افعال فعل جمیل مطلق است جمیل است مصرع

ہرچہ خوبان کنند خوب آید

ودرنظر محبان ومشاہدان فعل او باید کہ ہمہ وقت زیبا ومستحسن نماید وکسے راکہ این دیدہ دادند وروہائی
فیوض ازباطن دوستان خود بروے کشادند وازقید صورتش رہائی دادند چہ معنی را المعنی راہے است
وباطن راباباطن نگاہے سدی کہ بود گرفتاری او بصورت وظاہر بود چون فعل وتکوین حق جل وعلا
جلوہ گرگشت دل کہ محل گرفتاری است از گرفتاری برست چہ فنائے قلب کہ برزخ وحقیقت
جامعہ است منوط بتجلی فعل است کہ فعل نیز برزخ جامعہ است قلب راباآن مناسبت تامہ است
وباین تجلی فعلی آنکس بیقین دانست کہ افاضہ فیوض وبرکات فعل اوست وجود وسائط درمیانہ
بہانہ بیش نیست موت وحیات متوسط یکسان است این زمان از اموات دررنگ احیا بہرہ ور شود۔

مصرع گردرے بستہ شد اے دل دیگرے بکشایند

فی الحقیقت مفیض دیگرے ست توسط احیا گرنشود توسط اموات بود وچون این تجلی بکمال رسد
وجود واسطہ مطلقا از نظر برخیزد ودرخلوت خانہ محبوب بے مزاحمت شہود اغیار بنشیند مصرع

بعد ازین خوشترم بہ تنہائی

سخن بجائے دیگر رفت مطلب آنکہ بفعل او تعالی راضی وشادمان باشند وجادۂ شریعت را محکم

گیرند و عمل بسنت پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم گزینند و اوضاع سنجیدہ والد خود را از دست ندہند و بہ پنج نماز در اول وقت حاضر شوند و در رضا جوئی والد و سائر اہل حقوق کوشند و موسم جوانی را غنیمت دانند و جد تام در تحصیل مراضی حق جل وعلا مرعی دارند قوتہائے جوانی را صرف خدمات صاحب خود نمایند در ایام ضعف و پیری چکار از دست خواہد آمد مبادا این ایام را بمساہلہ گذرانند و در لہو و لعب صرف کنند و در عیش افتند کہ ہنگام عیش در پیش است اَللّٰھُمَّ اِنَّ الْعَیْشَ عیش الاٰخرۃ این وقت کار است کمر ہمت را چست در کسب خیرات بربندند و جز مولا و رضائے او مطلب نداشتہ باشند فقر و مسکنت را بجان دوست دارند و با نامرادان و دردمندان صحبت دارند و صلحا و درویشاں را از دل و جان عزیز دارند و مجالست ایشان گزینند وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّھُمْ بِالْغَدٰوۃِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْھَهٗ وَلَا تَعْدُ عَیْنَاكَ عَنْھُمْ تُرِیْدُ زِیْنَةَ الْحَیٰوۃِ الدُّنْیَا و اہل دنیا و مزخرفات آن بگوشہ چشم نگاہ نکنند و آنرا محقر و ناچیز دانند و سم قاتل تصور کنند و خدمات طلبہ حق را حتی الامکان بخود گیرند و بر دیگران کہ نامقدور باشد نیدازند اگر سیر سرہند بہ نیت خدمت مرقد مطہر نورنا اللہ سبحانہ بانوارہ الساطعۃ بکنند مبارک دانند و خانۂ خود تصور نمایند و پارہ وقتی در مجاورت روضۂ منورہ صرف کنند و کسب بعضے کمالات نمایند و با اہل غفلت و مخالف طریق صحبت ندارند و با عیال و فرزندان سلوک نیک و معروف نمایند اما موانست تام باٰنہا پیدا نکنند تا موجب اعراض از انجناب مقدس نشود و مورد وعید اِنَّهٗ كَانَ فِیْۤ اَھْلِهٖ مَسْرُوْرًا نبود بالجملہ ہرچہ منافی دوام اقبال قدسی خداوندی جل سلطانہ بود شوم و نامبارک است و آنچہ چنین نبود محمود و مبارک است کلیہ ہمین است دیگر احوال ظاہر و باطن خود را و جماعہ را نویسان باشند والسلام علیکم وعلیٰ من لدیکم۔

(۲۳۵)
مکتوب دوصد و سی و پنجم

بمخدوم زادہ محمد سیف الدین در تحدیث نعمت حق سبحانہ و دید قصور اعمال۔

باسمہ سبحانہ بکرم خداوندی جل سلطانہ وبطفیل رسول او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم وبیمن توجہ پیر دستگیر قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس معاملۂ تسلیک وتکمیل بغایت سہولت پذرفتہ وراہ وصول اقرب گشتہ وکاردہور بایام وشہور منقرر شدہ ہر چند بحسب کمیت مسترشدان اینمعاملہ قلت دارد چہ این وقت کثرت آنرا برتابد لیکن ازروے کیفیت افزون وبیش از بیش است یکے از مسترشدان بواسطہ درہفت روز از ابتدائے تعلیم طریقہ از فنائے قلبی در خود نشان می داد وخبرہا بیان می نمود کہ گویا بحوالی فنائے نفس رسیدہ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيْزٍ اکثر مجازان فقیر کہ از احوال مسترشدان خود بیان می کنند وقصص سرعت وصول شان کہ مشروح می سازند عقل عقیل در تحیر می ماند. بیت

اگر پادشہ بر درِ پیر زن بیاید تواے خواجہ سبلت مکن

بایددانست کہ مربی حقیقی اوست سبحانہ مصرع

از ما وشما بہانہ برساختہ اند

تنبیہ: باوجود این ہمہ افاضۂ انوار وافادۂ اسرار کار این دل افگار روز بروز در خرابی ست وحاصل روزگار او بعد وحرمان است وغفلت در کسب معاصی در تزاید در لجۂ حیرت فرو رفتہ است واز مکر خداوندی جل شانہ ترسان ولرزان است نمی داند کہ فردا باوے چہ معاملہ کنند ودرکدام جرگہ داخل سازند رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِيْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ۝

مکتوب دو صد و سی و ششم (۲۳۶)

بفقیر حقیر محمد عبیداللہ عفی عنہ در رمزے باسرار حقیقت صلوٰۃ بطریق اجمال.

سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا وردفی الحدیث قف یا محمد فان اللہ یصلی. عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشان مارضی اللہ تعالیٰ عنہ پیش از مرض اخیر وہمچنین در مرض موت از حقائق واسرار صلوٰۃ وحقیقت صلوٰۃ وبیان صلوٰۃ انبیا وکمل اولیا، وخصوصیتے کہ

Note:-
This page is missing

سعادتہاست اندر پردۂ غیب نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ اَذْھَبَ عَنَّا الْحَزَنَ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُوْرٌ شَکُوْرٌ ہ والسلام

مکتوب (۲۳۸) دو صد و سی و ہشتم

بمخدوم زادہ خواجہ محمد اشرف در حصول بعضے بشارات دربارۂ حضرت ایشان۔

بسم اللہ حامدا و مصلیا روزے حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیش ازاں کہ بسفر اجمیر روند ہمراہ خلیفۂ عصر در صوبۂ پنجاب بالائے آب چناب در ایام تشریق موسم اعتدال خریفے بود دقائق اسرار فنا و بقا و زوال عین و اثر بطرز خاص خود بیان می فرمودند و سخن از وصول بکعبۂ مقصود و نشان آں بر زبان مبارک داشتند و زیادہ از یکماہ شدہ بود کہ ہمیں قسم معارف درمیان بود و روز بروز غرائب دقائق آں می کشود و ایں مہجور بتوجہ شریف آنحضرت غواصی آں دریا می نمود و حضرت ایشان ہموارہ در تفتیش و تبیین وصال ایں بے پر و بال می بودند و ترقب ترقی او داشتند و توجہ برآں می گماشتند تا آنکہ درآں وقت کہ بیان دقائق مسطورہ می نمودند و غیر ایں فقیر دیگرے در خدمت شریف نبودہ بعد از استفسار حاصل روزگار ایں دور از کار نوازشہا در حق وے نمودند و بشارت حصول معاملات مزبورہ فرمودند و ایں بیت در شان او بزبان الہام ترجمان خویش آوردند۔ بیت

مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد دست در پائے کبوتر زد و ناگاہ رسید

حمد اللہ سبحانہ علی ذلک و علے جمیع نعمائہ تعالیٰ والسلام والاکرام۔

مکتوب (۲۳۹) دو صد و سی و نہم

بمیرک عباد اللہ ولد قاضی محمد زاہد کابلی صدور یافت در شرح معرفت مسموعہ از حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین محمد و آلہ اجمعین در اخبار نبوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ عالمے کہ بمقتضائے علم خود عمل نکند آں علم بروے

حجت می شود و مناسب اینست آنچہ علمائے کرام گفتہ اند کہ عالم تارک عمل را تنزّل منزلۂ جاہل می کنند نازل
حضرت ایشان مادرین معنی متفکر می بودند آخر کار بفضل پروردگار بر آنحضرت چنان منکشف ساختند کہ
این حکم مخصوص بعالمے است کہ علم وے منقلب بحال نشدہ باشد اما اگر علم عالم بفضل ایزدی عز احسانہ
منقلب بحال شود آن علم بروے حجت نمی شود اگرچہ بآن علم عمل نکند انتہی ما سمعت منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ
این فقیر گوید ما ناکہ عدم حجت علم بآن معنی است کہ بر عالم تارک عمل دو مواخذہ است مواخذہ
ترک عمل و مواخذۂ علم یعنی باوجود علم ترک عمل کرد و بعد انقلاب علم بحال مواخذہ علمی مرفوع ست و
مواخذۂ ترک عمل بر مشیت است ان شاء عفی وان شاء اخذ و تفصیل این مقام آنست کہ ذنوب کہ از
عارف قبل از ولایت صادر شدہ است بعد حصول معرفت امید است کہ آن ذنوب محو شود اگرچہ آن
ذنوب از قبیل مظالم و حقوق عباد باشد لان مطلق الاسلام یحبط ما کان قبلہ و حقیقۃ
الاسلام ھو المعرفۃ باللہ سبحانہ و مطلق الاسلام وان کان لا یحبط المظالم و حقوق العباد
لکن لحقیقۃ الشئ و کمالہ مزیۃ لیس لمطلقہ و اگر از عارف بعد از معرفت صغیرہ صادر شود چہ اولیا
از کبائر محفوظ اند امید آنست کہ اورا بآن مواخذہ نکنند نہ بآن معنی کہ مصر بر گناہ باشد و مواخذہ نشود
کہ آن مذہب ملاحدہ و زنادقہ است خذلہم اللہ سبحانہ و تعالیٰ بل بآن معنی کہ عارف را زود متنبہ
سازند تا تدارک آن بتوبہ و استغفار نماید۔ و آنکہ گفتہ ایم کہ اسلام حقیقی مظالم و حقوق را نیز محو می نماید
زیرا کہ حق سبحانہ مالک علی الاطلاق است و قلوب العباد بین اصبعین من اصابع تعالیٰ یقلبہا
کیف یشاء پس امید آنست کہ آن عباد را نعم البدل دادہ از ان عارف راضی سازد و از ان حقوق
درگذراند۔

فائدہ: ما ناکہ معنی انقلاب علم بحال آنست کہ چنانچہ قبل معرفت اخذ علوم از ادلہ شرعیہ
بطریق استدلال بود بعد حصول معرفت آن علوم بطریق کشف و تلقی من اللہ سبحانہ باشد والسلام
علی من اتبع الہدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علی آلہ الصلوات والبرکات العلےٰ۔

تمت ہذہ النسخۃ الشریفۃ

کتبہ احقر محمد اعلیٰ عفی عنہ

ای عزیزان دیده ها روشن کنید

مکتوب شریف امام ربانی مجدد الف ثانی

بنام شیخ فرید بخاری از دستِ مبارک ایشان

این مکتوب شریف در جلد اول مکتوبات امام ربانی به نمبر دو صد و سیزدهم موجود است

بحرمت جدکم الامجد علیه و علی آله الصلوات
والتسلیمات

قال الله تعالی سبحانه و تعالی هل جزاء الاحسان الا الاحسان
نمی داند که احسان شما را بکدام احسان مکافات نماید مگر
آنکه در اوقات نیک بدعای سلامتی دارین رطب اللسان
باشد الحمد لله سبحانه والمنة که این معنی بی تکلف میسر است
و احسان دیگر که لائق مکافات است موعظه و تذکیر است
اگر در معرض قبول افتد چه نعمتی است فعاقبت و نجابت
خلاصهٔ مواعظ و زبدهٔ نصایح اختلاط و انبساط با اهل سنت
و اجتناب تشیع است تدین و تشیع مربوط بسلوک طریق
اهل سنت و جماعت است که فرقهٔ ناجیه اند درمیان فرق
اسلامیه نجات بی متابعت این بزرگواران
محال است و عدم اتباع آرای ایشان متعذر بدلایل عقلی
و نقلی و کشفی به ثبوت رسیده است که احتمال تخلف ندارد
اگر معلوم شود که شخصی برابر دانه خردله از صراط مستقیم
این بزرگواران جدا افتاده است صحبت او را سم قاتل
باید شناخت و مجالست او را زهر افعی باید انگاشت که هیچ
علمای بیباک از هر فرقه که باشند لصوص دین اند [illegible]
از صحبت اینها نیز از ضروریات است این همه فتنه و فساد
که در دین پیدا شده است از شومی اینجماعت است که دولت
دنیوی آخرت خود را بر باد داده اند اولئک الذین اشتروا
الضلالة بالهدی فما ربحت تجارتهم و ما کانوا مهتدین
ابلیس لعین را شخصی دید که آسوده و فارغ البال
نشسته است و دست از اغوا و اضلال کوتاه کرده

شامل کتاب عرفانیات باقی